SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

3

19-21 Mayıs 2017

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ DERNEĞİ 2014

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 51

Yayın Koordinatörü
Erdem Zekeriya İskenderoğlu

3. SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

Editörler
Semih Atış, Murat D. Çekin

Yayına Hazırlık
Burcu Özdemir

ISBN
978-975-2485-20-4
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 40688

1.Baskı
İstanbul, Eylül 2018

Tasarım Uygulama
Ahmet Yumbul

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset Matbaacılık
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ
ZEYTİNBURNU TIBBİ BİTKİLER BAHÇESİ

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
www.zeytinburnu.bel.tr | 444 1984

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

18. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali kapsamında gerçekleştirdiğimiz 3. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumunu düzenlemekten mutluluk duyuyoruz.

Zeytinburnu Belediyemiz, orijinal araştırmaların sunulmasına imkan tanıyan böyle bir organizasyonu gerçekleştirmek ve ardından sempozyum kitabını yayınlamak konusunda titiz bir gayret içindedir.

Biliyoruz ki bir ülkenin geleceğini öncelikle kültürü belirler. Kültürün oluşmasında, hem tarihi tecrübe, hem de bu tecrübeden süzülmüş bilgi önemli rol oynar. Sağlık tarihini ve müzeciliğini konu alan bu sempozyumu o yüzden önemsiyoruz.

Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçenlere ve değerli katılımcılara teşekkür ederim.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

Açılış Konuşması

3. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu, daha öncekiler gibi bizi yine Türkiye'de ve yurt dışında bulunan koleksiyonlar ve müzelerle tanıştırdı.

Sağlık tarihine dair malzemeler tematik koleksiyon ve müzelerde bulunduğu gibi, genel koleksiyon ve müzelerde de karşımıza çıkar.

Sağlık mensuplarının ailelerine intikal eden tıbbi araç-gereçler, fotoğraflar ve arşiv malzemesi ulaşılması güç özel kaynaklardır. Meraklı aileler, kaybettikleri akrabalarının hatıralarının aktarılmasına ve hatıra eşyasının tanıtılmasına vesile olurlar.

Müze ve koleksiyonların yanı sıra tıp tarihi araştırmacılarının başlıca başvuru kaynakları kütüphaneler ve arşivlerdir. El yazması tıp kitapları ana kaynaklardandır.

Sağlık tarihinin en dikkati çeken ve bütün insanların ilgi alanına girebilecek olan eserleri ise mimari yapılardır.

Derneğimizin başlıca amacı, sağlık tarihini araştırmak ve incelemek isteyenlerin ulaşabilecekleri kaynakları dikkatlere sunmaktır. Sempozyumumuz ve sempozyum kitabımızla bu imkanı bulmuş oluyoruz.

Önümüzdeki yıllarda koleksiyonlar ve sağlık müzeleriyle ilgili araştırma ürünlerini yine birlikte izlemeyi ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Nil Sarı
Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Derneği
Yönetim Kurulu Başkanı

SİVAS DARÜSSIHHASI (DARÜŞŞİFASI): 800 YILLIK SIHHAT YURDUMUZ

Müjgân Üçer[1]

Türk kültür ve medeniyetinin şefkat ve hayır kurumları olan darüşşifalar, Selçuklu ve Osmanlı döneminde Anadolu'daki belli merkezlerde sultanlar ve dönemin ileri gelenlerince inşa edilmiş ve zengin vakıflarla donatılarak yüzyıllarca devlete yük olmadan çalışmıştır. XIV. yüzyılda Anadolu'ya gelen Tancalı Seyyah İbn Battûta, Anadolu'daki hayır ve sağlık kuruluşlarını görünce "Bereket Şam'da, şefkat Anadolu'da" demişti.

Anadolu Türk mimarisinde genel olarak *darüşşifa* (şifa yurdu) denilen ve halka ücretsiz sağlık hizmetlerinin sunulduğu bu sağlık yurtlarında, hastalar tedavi edilmiş, bu hizmetin yanında teorik ve pratik olarak tıp eğitimi verilmiş, pozitif bilimler alanında da tıbbi ve cerrahi eserler yazılmıştır.[2]

Darüşşifa olarak adlandırılmış olan bu sağlık kuruluşları, şifahane, darülâfiye, darüttıb, bimâristan, mâristan gibi adlarla da anılmışlardı. I. İzzeddin Keykâvus'un 614/1217 tarihinde Sivas'ta yaptırdığı darüşşifanın taçkapısı üzerindeki Arapça kitabesinde *darüssıhha* (sıhhat yurdu) yazılıdır. Sivas Darüssıhhası çeşitli yayınlarda Keykâvus Darüşşifası, İzzeddin Keykâvus Şifahanesi ve vakıf kayıtlarında Şifaiye Medresesi adıyla kullanılmıştır ki, Sivas halkı da günümüzde Şifaiye Medresesi demektedir.

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un ölmez eseri Sivas Darüşşifası mimarisi, taş ve tuğla işçiliği, çinileri, kitabelerinin çokluğu, süslemeleri ve figürlü plastik sanatı açısından birçok yenilikler taşıması ve vakfiyesinin bir suretinin günümüze ulaşması sebebiyle Anadolu Selçuklu sağlık kuruluşları içinde önemli bir konumdadır. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, bu sağlık yurdunu devrinin *tıp sitesi* olarak nitelemiştir.[3]

---

1 Eczacı, mujganucer@yahoo.com

2 Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, V.

3 Ünver, *Sivas Tıp Sitesi*, 3.

Sultan I. İzzeddin Keykâvus

II. Kılıçarslan'ın oğlu Antalya Fatihi I. Gıyâseddin Keyhüsrev 608/1211 yılında Alaşehir'de şehit olunca, Malatya Valisi olan büyük oğlu I. İzzeddin Keykâvus Selçuklu tahtına çıkmıştı. Genç sultan, kendisine baş kaldıran kardeşi I. Alâeddin Keykubad'ı Ankara'da yenerek Malatya civarında Minşâr[4] Kalesi'ne hapsetmiş, devletin ve milletin menfaatlerini her şeyden üstün tuttuğundan kardeşinin hayatına dokunmamış ve onu veliaht tayin etmişti. Kısa zamanda birçok fetihler yapan I. İzzeddin Keykâvus ve kardeşi I. Alâeddin Keykubad zamanında Türkiye dünyanın en mamur ve müreffeh ülkesi olmuş, Anadolu, İslam âleminin en seçkin âlim ve sanatkarlarının toplandığı bir kültür merkezi haline gelmişti. Türkiye hükümdarlarının en büyüklerinden olan I. İzzeddin Keykâvus "es-sultanü'l-gâlib" ve "es-sultanü'l-kâhir" olarak anılıyordu.[5]

Kadı Burhaneddin (Burhâneddîn-i Ânevî, ö. 608/1212'den sonra) I. İzzeddin Keykâvus'a *Enîsü'l-kulûb* adlı eserini sunmuştur.[6] Bu Farsça manzum eser tarihî, dinî ve ahlaki konuları ihtiva etmektedir. Ayrıca eser, Kadı Burhaneddin'in Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a nasihatleri yer alması bakımından da önem taşımaktadır.

I. İzzeddin Keykâvus'un hükümdarlığı, fetihleri, Mengücükoğulları'nın Erzincan-Kemah Beyi Fahreddin Behramşâh'ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmesi,[7] hastalığı ve vefatı hakkındaki önemli bilgileri *Selçuknâme*'den öğreniyoruz. I. İzzeddin Keykâvus âdil, âlim, bilginleri sever, iyi huylu, cömert, şairleri, güzel sanatlar ve musiki erbabını koruyarak iltifatını esirgemeyen, bilginlerle dost, cahillere düşman idi.[8] Hayatının son seneleri hastalıklarla geçtiği için hekimlere ve tıbba önem veren müstesna yaradılışlı ve yetenekli bir hükümdardı. O da babası gibi Farsçada şairdi.

Sultan I. İzzeddin Keykâvus, 1220 yılında Doğanşehir'de veremden öldüğünde 35 yaşındaydı. Yerine sultan olan kardeşi I. Alâeddin Keykubad, Darüşşifa'nın güney eyvanını ağabeyi I. İzzeddin Keykâvus'a türbe haline

---

4 Minşâr Kalesi, bugün Malatya merkeze 20 dakika mesafede, Karakaya Baraj Gölü kıyısında bulunuyor. Baraj Gölü'nün dalgaları yamaçtaki toprağı götürünce Minşâr Kalesi'ne ait yapı kalıntıları ortaya çıkmış olup sular üstünde kalan bölümde tek giriş kapısı görülmektedir. Bkz. Bünyad Dinç, "Alâeddin Keykubat'ın 8 Yıla Yakın Hapis Kaldığı Minşâr'ın Kalıntıları Bulundu", *NTV Tarih* 6 (Temmuz 2009), 36.

5 Öztuna, *Türkiye Tarihi*, 108.

6 İbrâhimî, "Enisü'l-Kulûb", 243.

7 İbn Bibi, *Selçuknâme,* I, 192.

8 İbn Bibi, *Selçuknâme,* I, 149.

getirdi. Orhan Cezmi Tuncer, kümbetin cenazelik bölümünün bulunmadığını ve tek katlı olduğunu yerinde yaptığı araştırmada tespit etmiştir.[9]

Tuncer, Alâeddin Camisi avlusundaki II. Kılıçarslan Kümbeti'nin batısında yer alan yarım kümbetin I. İzzeddin Keykâvus tarafından yaptırılmaya başlandığını, kümbetin 1219 tarihli kitabesinde Kadı Ayaz'a yaptırttığı bu kümbeti belki kendisi için hazırlatmış olduğunu, sultanın 1220 yılındaki vefatıyla Sivas'ta yaptırdığı Darüşşifa'da türbe haline getirilen bölüme defnedildiğini, Alâeddin Keykubat'ın buradaki camiyi (Alâeddin Camisi) tamamlatıp kümbeti böylece bıraktığını kaydederek, yarım şekliyle bile kendine özgü ve özenli bir yapı olduğunu belirtmiştir.[10]

Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un hastalığı sırasında söylediği ve sandukasına yazılmasını vasiyet ettiği Farsça iki beyti *Selçuknâme*'de kayıtlı ise de bu şiirin, sultanın sandukasında bulunmadığı anlaşılmıştır. Sultanın kısa ve çetin hayatını özetlediği şiiri *Selçuknâme*'nin Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevirisinde şu ifadelerle yer alıyor:

Hastalığı sırasında her güç sahibinin gurur ve zulüm isteğini yok edebilecek şu iki beyit, parlak zekâsından iki şahane inci gibi dökülmüştü:

> Mâ cihân-râ güzâştîm ü şudîm
> Renc-i ber-dil nigâştîm ü şudîm
>
> Pes ez în nevbet şumâst ki mâ
> Nevbet-i hîş dâştîm ü şudîm

Bu iki beytin Yazıcıoğlu[11] tarafından yapılan tercümesi şöyledir:

> Biz ki dünyayı terk edip göçtük
> Gönül derdi ektik, matemler biçtik
>
> Şimdiden sonra da nöbet sizindir
> Biz sıramızı savdık da geçtik[12]

Beyitler günümüz diliyle şöyle söylenebilir.

9 Tuncer, *Anadolu Kümbetleri 1*, 233.

10 Tuncer, *Anadolu Kümbetleri 1*, 186

11 Yazıcıoğlu, *Târîh-i Âl-i Selçûk* isimli eseri yazan Yazıcıoğlu Ali'dir. Yazıcıoğlu, *Târîh-i Âl-i Selçûk*'u (*Tevârîh-i Âl-i Selçûk*, *Selçuknâme*, *Oğuznâme*) II. Murad'ın isteği üzerine yazmaya başlamış, 827/1424 veya 840/1436-37 yılında tamamlamıştır. (*DİA*)

12 İbn Bibi, *Selçuknâme*, I, 217.

Biz cihânı ki terk edip edib gittik
Rencin-i dilde berk edib gittik

Şimdiden sonra nevbet erdi size
Nitekim evvel ermiş idi bize[13]

Darüssıhha'dan Şifaiye Medresesi'ne

Sivas Darüssıhhası'nın kuruluşundan sonraki yıllarda nasıl çalıştığını ve hangi hekimlerin görev aldığını bilemiyoruz. Kösedağ bozgunu (1243) ve Moğolların Anadolu'daki etkileri, Selçukluların yıkılması, Beylikler Dönemi ve Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed'in vefatından (1398) sonra Timur'un Anadolu'yu işgali, Sivas'ın Timur tarafından zaptı ve yağmalanması (1400), şehirde toplumsal ve ekonomik alanda da büyük tahribata sebep olmuştu. Şehrin sağlam ve bayındır binaları, hayır eserleri bu yıkımla harap oldu, camiler, medreseler, zaviyeler yağmalandı. Sivas'ın Timur tarafından tahribine ebced hesabıyla *harâb* (hicri 803) kelimesiyle tarih düşürülmüştür. Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ* adlı eserinde şöyle kaydetmiş: "Timur bu surları harap edince *harâb* lafzı ile tarih düşürülmüş ve bu lafız tarihe geçmiştir."[14]

Sivas, Osmanlı idaresine geçtikten sonra fetret devrinde Anadolu'nun tamamı gibi karışık günler yaşadı. Fâtih döneminde sakin ve barış içinde yaşadıysa da eski tahribatın izleri tamamen silinmemişti. Fâtih devrinde, bu sağlık yurdunun harap olduğu ve vakıf gelirlerinin sağlık hizmetleri alanında kullanılmadığı hususu, Feridun N. Uzluk tarafından belirtilmiştir.[15]

Ömer Demirel vakıf kayıtlarındaki adıyla Şifaiye Medresesi'nin, Sivas'ın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle beraber, klasik medreseye tahvil edildiği bilgisini vermekte ve bu kaydın 1576 tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'da yer aldığını belirtmektedir. Bu tarihte yedi öğrencisi olan medresenin, XIX. yüzyıl başlarında otuz beş öğrencisi olduğu kaydedilmektedir.[16]

Refet Yinanç, Osmanlı döneminde Darüşşifa'nın vakıflarının bir kısmının çıkarılıp yerine başka vakıflar konmuş olduğunu, 1574 tarihli Sivas Tahrir ve

13 Bayat, "Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri", 364.
14 Şahin, "*Cihânnümâ*'dan Görünen Sivas", 41.
15 Uzluk, *Fâtih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, 59.
16 Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, 153.

Evkaf defterlerinde yeni duruma göre elde edilecek gelirlerinin müderris, mütevelli ve nâzır, muid, talebe, türbedar, imam, müezzin, ferraş ve katip için hangi oranlarda verileceğinin belirtilmiş olduğunu ve XVI. yüzyılda yedi öğrencisiyle medrese eğitimi veren binada öğrenci sayısının artarak 1912-1913 yılında 500'e ulaştığını kaydediyor.[17]

Ömer Demirel, medresedeki eğitimden ziyade, görevlilerin görevlerini ihmalleri ve aksaklıkları kaydetmektedir. Şifaiye Medresesi'nde câbilik (vakıf gelirlerini toplayan görevli) için mütevelli reisi Seyyid Ebû Bekir ile ulemadan Seyyid Hacı Hüseyin arasında geçen ve 1790 yılında başlayan mücadele, defalarca birbirlerini görevden almaları sonucunda sekiz yıl sürmüştür. Zamanla Darüşşifa'nın zengin vakıflarının azaldığı, hatta satıldığı da kaynaklara yansımıştır.[18]

Sedat Çetintaş, harap olan Sivas Darüşşifası'nda 1937 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan kazıda, anıtın içine sonradan yapılan haneler, duvarlar yıktırılmış, molozlardan temizlenmiş, 3221 araba toprak ve moloz taşınarak anıtın yapısal zenginliği ve sıvalar altında kalan çinileri ortaya çıkarmıştır.

Darüşşifa'nın etrafını açılması Sivas Belediye Başkanı Ahmet Durakoğlu'nun ve Sivas Anıtlar Derneği Başkanı Dr. Azer Aran'ın gösterdiği duyarlılık ve çalışmalar ile olmuştur. Darüşşifa'nın etrafındaki evlerin istimlaki tamamlanmış ve 4 Ekim 1963 tarihinde etraftaki yapıların kaldırılması işlemi tamamlanarak eser oldukça iyi duruma getirilmişti. Darüşşifa'nın 750. yılı Sivas'taki mülkî ve askerî erkanın, tıp mensuplarının katılımıyla 4 Eylül 1967'de Darüşşifa avlusunda yapılan sade bir törenle kutlanmıştı. Kültür ve medeniyetimizin, tıp tarihimizin bu önemli kuruluşunun 750. yıldönümü, ne yazık ki, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde bilim dünyasına duyurulamamış sadece PTT Genel Müdürlüğü bu günün anısına hatıra pulu ve ilk gün zarfı çıkarmıştı.

Halil Ethem ve Max van Berchem Şifaiye Medresesi'nin harap hale geldiğini, tapu kayıtlarından 1182/1768 yılında onarıldığını ve bir fermanla medreseye çevrildiği bilgisini vermektedir. İ. Hakkı Uzunçarşılı ve Rıdvan Nafiz'in *Sivas Şehri*'inde de bu bilgiler bulunmaktadır ki bu ifadelerden 1768'e kadar *şifa yurdu* olarak kullanıldığı anlaşılmış ve sonraki yayınlara da hep bu şekilde yer almıştır. 1900'lü yılların başındaki fotoğrafta binanın avlusunda ve eyvanın içinde hanelerin bulunduğu görülmektedir. 1914 yılına kadar harap

17 Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", 17-19.

18 Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, 5.

durumda olan Şifaiye Medresesi Birinci Dünya Savaşı'na girmemiz sebebiyle Harbiye Nezareti tarafından eşya ve levazım ambarı olarak kullanılmıştır.

Sivas'ta, 1970'li yıllarda yaşlılardan dinlediğime göre, savaş sırasında asker yakınları her gün Şifaiye Medresesi'ne gelir, kapısında bulunan küçük bir pencereden kendilerine verilen asker tayınını (ekmeğini) alırlarmış. Doğudan gelen göçmenlerin de bir süre Şifaiye Medresesi'nde barındıklarını, duvar ve tavanlarda görülen kararma ve islerin de bu dönemde binada yakılan ateşler sebebiyle oluştuğu yine yaşlılar tarafından söylenmişti. Medresesin kuzey batısındaki odada, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün Osmanlı dönemine ait arşivi muhafaza edilmekteyken, 1980'li yıllarda, buradan alınarak, önce Sivas Vakıflar Müdürlüğü binasına, buradan da Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne gönderilmişti.

Yüksek Mimar Sedat Çetintaş, yaptığı kazı sonrası yayımında Sivas Darüssıhhası'nın Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası gibi çifte medrese olduğunu ileri sürmüşse de,[19] Orhan Cezmi Tuncer, 1972-1974 yıllarında yaptığı araştırma kazısında, binanın yalnız darüşşifadan ibaret olduğunu açıklığa kavuşturmuştur.[20]

1980 yılında Darüşşifa'nın, önce müze daha sonra da öğrenciler için yurt olarak kullanılması düşünceleri gündeme geldiğinde, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mahir Tevrüz'ün 15 Aralık 1981 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne müracaat etmişti.[21]Cumhuriyet Üniversitesi'nin bu müracaatı olumlu karşılanmış ve Sivas Darüşşifası, vakfiyesinin amacına uygun olarak Tıp Fakültesince kullanmak üzere beş yıl için Cumhuriyet Üniversitesi'ne verilmişti.[22] Cumhuriyet Üniversitesi'nin, darüşşifaları tıbbi amaçla kullanması ve yaşatılması teşebbüsü, rektör değişikliği sebebiyle ne yazık ki hayata geçirilemedi. Üniversite intifa (faydalanma) hakkını kullanamadığı için Sivas Darüşşifası Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1986'da Sivas Müzesi Yardımlaşma Derneği'ne verilerek bir yıl çay bahçesi olarak kullanıldı. 1987'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, darüşşifanın hayrat statüsündeki vakfı –vakfın ruhuna aykırı olarak– değiştirilmiş ve akar

19 Çetintaş, *Sivas Darüşşifası*, 82.

20 Tuncer, "Son Kazıların Işığı Altında Sivas Şifahanesi Planı", 911.

21 1981-1997 tarihleri arasında Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tıp tarihi derslerini verdiğim için bu müracaatın metni tarafımdan yazılmıştı ve imzam bulunuyordu. M.Ü.

22 Aynı teklif Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası için de için de yapılmış ve bu eser de beş yıllığına Cumhuriyet Üniversitesi'ne verilmişti.

vakıf yapılmıştır. 1987'de binanın odaları ve bahçesi kiraya verilerek 2009 yılına kadar ticaret ve turizm sektöründe kullanıldı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde görev yapmış olan Sadi Bayram'a vakıf statüsü değişikliğini sorduğumda, 14 Temmuz 2017 tarihinde yazılı olarak "Vakıflar kanununca, Vakıflar Meclisi'ne 'şart tebdili' konulu bir yetki verilmiş olduğu için Vakıflar Meclisi'nin bu yetkiyi kullandığını, hayır şartlarının günümüz şartlarına uymadığı ve yeni şartlara uysun diye verilen bu yetkinin kötüyü kullanılabildiğini, vebalinin de Meclis üyelerine ait olduğu" bilgisini vermiştir.

2009'da başlayan ve 2011 yılına kadar devam eden büyük onarımında, evvela bir önceki restorasyonda uygulanan on betonarme tonoz yerine, eser tüm beton yükünden kurtarılmış ve orijinal şemasına uyarak 1,5 sıra tuğla ve horasan harç bağlayıcı ile yeni tonozlar yapılmış, güney kolu oda tonozlarının beton malzemeyle yapıldığı ortaya çıkmış, bu bölüm tekrar projelendirilerek eser tüm beton yükünden kurtarılmıştır. Harap olan çatı örtüsü ve alt katman elemanları tamamen yenilenmiş ve kurşun ile kaplanmıştır. Çürüyen taş ve tuğlanın yeniden yapımları, döşemede kullanılan orijinal (doğal taş ve pişmiş tuğla) malzeme ile uygun kodlara getirilmiş ve eser temizliği yapılmıştır.[23]

Darüşşifa'nın taçkapısı önündeki yol 150 cm indirilerek, yapı orijinal koduna getirilmiş ve bina bütün görkemiyle açığa çıkmıştır. İlerleyen onarımları 2011'de tamamlanmış ve odalar yine çay salonu-bahçesi ve turizm sektörüne yönelik eşyaların satıldığı 22 iş yerleri olarak kiraya verilmiş bulunmaktadır.[24]

İstanbul Üniversitesi Klasik Türk Bezeme Sanatları Atölyesi Koordinatörü Prof. Dr. Nil Sarı ve atölye hocaları Jale Yavuz, Gaye Özen ve atölye sanatçıları tarafından Sivas Darüssıhhası'nın bezemeleri ve minyatürleri hazırlanmakta olup Sivas'ta sergilenecek bu çalışmalar kitap olarak yayımlanacaktır.

Kültür ve medeniyetimizin, tıp tarihimizin bu önemli kuruluşunun 800. yılı anısına, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sivas Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Cumhuriyet Üniversitesi ve Türk Tıp Tarih Kurumu tarafından düzenlenen XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-21 Ekim 2017 tarihlerinde Sivas'ta toplanacaktır.

23 *M-İMAR*, 9-10.
24 Üçer, "I. İzzeddin Keykûvus ve Dârüssıhhası", 59.

Darüssıhha'nın Mimari Özellikleri ve Bezemeleri

Sivas Dârüssıhhası, Anadolu Selçuklu sağlık yurtlarının en büyüğü olarak 54,65x61,91 m, yaklaşık 3400 m^2'lik alanı kaplamaktadır. Dört eyvanlı açık avlulu medrese tipinde inşa edilen binanın, 690 m^2'lik avlusunda, giriş hariç üç yönde etrafı revaklarla çevrilmiş çeşitli boyutlarda odalar bulunmaktadır. Güney eyvan, banisi I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine kümbet haline getirilmiştir. Kümbetin cephesi Selçuklu sanatının en zengin sırlı tuğla ve mozaik çini dekoruyla bezelidir.

Darüssıhha'da taş, tuğla malzeme ve çini kullanılmış olup taçkapı, pencere bordürlerinde ve ana eyvan yüzeyinde süslemeye önem verilmiştir. Anıtın taçkapısı üzerinde, Arapça inşa kitabesi yer alır. Gönül Öney, taçkapı kemerinin köşelerinde yüksek kabartma olarak verilmiş birbirlerine doğru yürüyen çok harap 0,50x0,30 m ebadında iki arslan figürü bulunduğunu sol (kuzey) taraftakinden bugün bir şey seçilmediğini sağdakinin ayaklarından arslan olduğunun zorlukla söylenebileceğini kaydeder.[25] Gönül Cantay ise bu iki kabartmayı pars figürü kalıntısı olarak belirtir. Bu kabartmaları, sıhhati ve gücü sembolize etmektedir.[26] Darüssıhha'nın taş oymaları ile görkemli görünüş kazanan ana giriş kapısı, iç içe geçmiş yıldız biçimindeki zarif motiflerle sonsuzluğa açılan çok görünüşlü bir şaheserdir. Ana eyvanı dolanan bitkisel dekorlu bordür, eyvan köşelerindeki geçmeler, yine ana eyvanın doğu duvarında yer alan sütunceli nişi çevreleyen bordür ve avluya açılan pencerelerin geometrik geçmeleri Selçuklu sanatının taşa işlenmiş en güzel örneklerindendir. Taçkapıdan sonra geçilen koridor, ikinci bir kapı ile çevresinde revaklar ve ince uzun koridorlar ve odalar bulunan avlulu medreseye açılır. Kümbet hariç bütün mekanlar tuğla tonoz sistemiyle örtülüdür.

Darüşşifanın kuzey yönündeki kırmızı tuğlarla örülmüş olan eyvanda, tuğla yüzeyi genişliğine çini plakaların, dekoratif şekilde yerleştirilmiş olduğu, onarım sonrasındaki eser temizliğinde açığa çıkmış bulunmaktadır. Yine buradaki tuğlaların derzleri de değişik figürleri ihtiva etmektedir ki bu bezemeler de yine onarım sonrasında açığa çıkmıştır.

Girişin tam karşısındaki sivri kemerli ana/büyük eyvanın iki tarafında insan yüzü kabartmaları bulunmaktadır. Eyvanın sağında hilal içinde saçları iki

25 Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", 16.
26 Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, 48.

yanda örgülü bir hanım başı kabartması seçilebilmekte, soldakinde ise çok harap olmuş bu figürün çevresinden güneş ışınları çıkan sakallı bir erkek başı kabartması bulunmaktadır. Her iki figürün çevresinde de kelime-i tevhid yazılı olup, hanım başının altında *sûret-i kamer*, erkek figürünün altında ise *sûret-i şems* yazılıdır. Sanat Tarihçisi Dr. Emel Esin'in, 1985'teki Sivas ziyaretinde bu figürlerin Orta Asya Türk kültüründe ve Selçuklularda hükümdarlık sembolü olduğunu söylemiştir. Bu konuda Ali Haydar Bayat'ın tespiti şöyledir: "Sivas ve Divriği darüşşifalarındaki kadın[27] ve erkek figürleri, eski Anadolu inançlarındaki anlamını yitirerek, Selçuklu döneminde mimari eserlerde sembolik anlamıyla, tılsım, koruyucu ve dekoratif olarak kullanılmıştır."[28]

Darüşşifa'nın güney eyvanı I. İzzeddin Keykâvus'a türbe haline getirilmiştir. Kareye yakın planlı türbe, ongen tuğla örgülü bir kasnağı sahiptir. Türbe/kümbet Selçuklu sanatının en zengin sırlı tuğla ve mozaik-çini süslemelerine sahiptir. Türbe cephesinde geometrik geçmeler ve rumiler, yıldızlar, bordür halinde devam eden bezemeler, çiçekler ve zengin örgülü kûfî yazılar; mavi, lacivert, patlıcani mor, beyaz ve firuze renkleri ile türbe cephesi anıtın en görkemli ve değerli bölümünü oluşturmaktadır. İçerden kubbe dışından da sivri külahla örtülü olan türbe yüzeyinde, araları çinilerle bezeli ve sırlı tuğlalarla örülmüş svastika motifleriyle dekorlanmış panolar bulunmaktaydı. Son onarımda bu bölümler üzerine yıldız ve svastika motifleri resmedilmiştir.

Türbenin mihrabı geometrik yıldız motifleriyle süslenmiştir ve sivri kemerinde Tevbe suresi 18. ayeti yazılıdır. Türbe mihrabının önündeki çinili sanduka I. İzzeddin Keykâvus'a aittir. Türbede sultanınkinden başka, eşi Selçuk Hatun ve hanedanın diğer fertlerine ait olmak üzere irili ufaklı on iki sanduka daha vardır.

Darüşşifa'nın mimarının adı bilinmemektedir. Refet Yinanç, anıtın vakfiyesinde sınırları belirtilirken, Mimar Bedreddin Ali'ye ait evlerin kaydından, bu şahsın, Darüşşifa'nın mimarı olma ihtimalini akla getirdiğini kaydeder. Türbenin sağdaki pencere açıklığının üst köşesinde çini kitabede görülen Ahmed b. Bezl el-Marendî, Sedat Çetintaş'ın belirttiğine göre, türbe çinilerini yapan sanatkarın adıdır.

27 1981'de hanım başı figürün etrafına Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi yazılarak amblem olarak kullanılmıştı. Darüşşifa'nın 800. yılı anısına düzenlenen XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi logosunda da yine bu figür kullanılmış bulunuyor.

28 Bayat, "Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri", 177.

Darüssıhha'nın Kitabeleri

Binanın kitabeleri konusunda en kapsamlı çalışma merhum Ali Haydar Bayat tarafından yapılmıştır. Dr. Bayat (2006: 352) bu konuda; Halil Ethem-Max van Berchem, İ. Hakkı Uzunçarşılı-Rıdvan Nâfiz, Sedat Çetintaş ve Burhan Bilget tarafından çalışma yapıldığını, fakat bu eserlerde kitabelerin tamamının verilmediğini belirtmektedir. Darüşşifa'nın mevcut yirmi kitabesinden, eksik ve yanlış okunanlardan başka, varlığından kimsenin haberdar olmadığı yedi kitabesinin yerlerini fotoğraflarıyla vermiş olan Bayat'ın bu çalışmasında kitabeler ve anlamları şöyle yer alıyor:[29]

1. Taçkapı üzerinde üç yönde devam eden Arapça inşa kitabesi:

   Allah'ın emriyle galip, dünya ve dinin izzeti, İslam'ın ve Müslümanların dayanağı, kara ve denizlerin hâkimi, Selçuk hanedanının tacı, müminlerin halifesinin rehberi, Keyhüsrev oğlu Ebü'l-Feth Keykâvus, bu darüssıhhanın inşasını 614/1217 yılında emretti.

2. Türbe kemeri içindeki panoda ma'kılî[30] kitabe: "Muhammed"

3. Türbe cephesinde silme üzerinde on dört parça çini levhadan oluşan tek satırlık Arapça celî sülüs çini kitabe:

   Biz sarayların geniş mekanlarından, kabirlerin dar bölmelerine getirildik. Vah! Ne yazık ki bu ölüm hadisesinde ["Servetim bana hiç fayda sağlamadı, gücüm ve saltanatım yok olup gitti" Hakka 28-29 meali] geçici olan dünyadan el çekip, ahirete göçüş, 617 yılı Şevvâlinin dördüncü günü [2 Aralık 1220 çarşamba] gerçekleşti.

4. Türbe kapı kemerindeki sülüs Farsça kitabe:

   Cihanda çok şahlar vardır ki onların okları saltanat göklerinde Pervin'i [Ülker/Süreyya; yedi yıldızdan oluşan yıldız kümesi] yerinden koparıcı idi. Mızrakları da Cevzâ'yı [ikizler burcu yıldız kümesi] avlayıcı idi.

5-6-7. Türbe cephesinde pencere üstlerindeki panolardaki örgülü Arapça kûfî kitabeler, (sağdan sola birbirinin devamı) Rahman suresi, 26-27.

29 Bayat, "Sivas Darüssıhhası'nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri", 355-363.

30 Ma'kılî; Hiçbir parçasında yuvarlaklık olmayan, düz, dik ve köşeli bir yazı stili. Sivas Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinin silindirik yüzeylerinde çinilerle yine ma'kılî tarz ile Allah, Muhammed hatları dekoratif biçimde tekrarlanmaktadır (M.Ü.).

[26] Küllü men aleyhâ fân [Yeryüzünde her şey gelip geçicidir]

[27] Ve yebkâ vechü rabbike zü'l-celâli ve'l-ikrâm ["Azamet ve heybet ve inam ve ikram sahibi Rabbinin yüzü bakidir."]

Sadakallâh [Allah en doğrusunu söyleyendir]

8. Kapı lentosu üstündeki kûfî Arapça kitabe: Bakara suresi,156

(Onlar başlarına bir musibet geldiğinde) "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" [Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz] derler.

9-10. Sol pencere üstündeki geometrik geçmeli panoda Arapça usta kitabesi:

Amel-i Ahmed bin Bedel (Bedil / Bizl) el-Merendî [Merendli Bedel (Bedil/Bizl) oğlu Ahmed'in eseri]

11. Türbe içinde mihrap kemerindeki kitabe (mihrabiye kitabesi; Tevbe suresi, 18):

Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayan kişiler yaptırır. İşte bunların hidayete erenlerden olması beklenir.

12-13. Büyük eyvanın üst-dış kısımlarındaki kabartma figürlerdeki kitabeler:

Her iki kabartma figürün çevresinde Kelime-i Tevhid: "Lâ ilahe illâllah, Muhammedün Resulullah"

Hilal içinde örgülü saçlı hanım başı figürünün altında: "Sûret-i Kamer"

Etrafından güneş ışıkları çıkan erkek başı figürünün altında: "Sûret-i Şems" hattı yer alır.

Günümüze Kadar Bilinmeyen Kitabeler

Bayat varlığından kimsenin haberdar olmadığı yedi kitabenin yerlerini belirterek bunlardan dört kitabenin anlamlarını vermiş, deşifre edilemeyen üç kitabe üzerinde çalışılacağını belirtmiştir.[31] Bayat'ın 2006 yılında vefat etmesiyle bu çalışma tarafımdan yürütülmüştür. 14, 15 ve 18 numara ile belirtilen üç kitabe okunmuş bulunmaktadır. Ricamız üzerine 14 ve 15 numaralı iki kitabeyi Prof. Dr. Mikâil Bayram şöyle okumuştur:

31 Bayat, "Sivas Darüssıhhası'nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri", 355.

14. Ana eyvanın kemer üzengi yüzeyinde sağ taraftan başlayan Farsça beyit iki istif olarak nesih kazıma tekniğiyle yazılmış ve baş tarafı kırılmış Farsça beytin yer aldığı kitabe: "… ki onun sahibi olur."

15. Ana eyvanın kemer üzengi yüzeyinde sol tarafta Farsça kitabenin devamı şöyledir: "Her izzet ve ikbalin bu dünya ve dine uygundur."

16-17. Kuzey eyvandaki orta geçidin soluna düşen iki odanın kapısı üzerinde bulunan her iki kitabe aynı metni ihtiva etmekte olup ilk oda kapısı üzerinde bulunan kitabenin yarısı yoktur. Bayat tarafından "Kuzey ve güney cephesindeki odaların kapı üstlerindeki kitabeler; her iki kitabe aynı metni ihtiva etmektedir" ifadesiyle kitabenin okunuşunu ve anlamı şöyle verilmiştir:

> İzz ü bekâ vü şâdî ez tü mâd hâlî. [Senden geriye ancak, izzet, bekâ ve mutluluk kalacaktır.]

18. Okunamamış olan son kitabe, mavi çinili olup kuzey eyvanda bulunan orta geçidin (doğu) sağ yanındaki pencere üzerinde bulunan yatay dikdörtgen çini panodur. Yüzeyinde kazıma tekniği ile üç istifli yazı yer almaktadır. 2006 yılından beri süren çalışmalarım sonucunda bu kitabe, farklı şahıslar tarafından aynı şekilde okunmuştur. Böylece darüşşifamızın 800. yılında okunamayan kitabesi kalmamıştır.

Ricamız üzerine Amasya'dan Tarih Öğretmeni Ramazan Yıldız, Haziran 2013'te ve Sivaslı Hattat Cafer Kelkit 15 Kasım 2016'da aynı şekilde şöyle okumuşlardır:

> Men lehu elemun libâsun mine'l-marâdı sar'a ve'r-rim der devlet-i izzeddin. [Kim ki sara, göz hastası ise izzettin devletinin korumasındadır]

Kuzeydoğu yönündeki bu çini kitabeli odanın yanında bulunan odanın kapısı üzerinde bir kitabelik görülmekteyse de üzerinde yazı yoktur.

19. Güney cephesinde Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un türbesinin sol (doğu) tarafında bulunan odanın kapı üstündeki kitabeyi Bayat "el-Âdilü Allah" [Adil olan Allah'tır] şeklinde vermiştir.[32] Ancak bu kitabenin, Hattat Cafer Kelkit tarafından 2017 yılında okunan doğru metni şöyledir: "el-Mülkü lillâh [Mülk Allah'ındır]."

20. Güney cephesinde türbenin sol (doğu) yönündeki ikinci oda kapısı üzerindeki kitabe: "el-Âdilü Hû [Adil olan O'dur]".[33]

32 Bayat, "Sivas Darüssıhhası'nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri", 363.
33 Bayat, "Sivas Darüssıhhası'nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri", 363.

Selçuknâme'de (İbn Bibi) I. İzzeddin Keykâvus'un hastalığı sırasında söylediği ve sandukasın yazılmasını vasiyet ettiği söylenen yukarıda verilmiş olan iki beyit, Keykâvus'un sandukasında bulunmamaktadır. Sivaslı Hattat Cafer Kelkit tarafından talik hatla yazılan bu iki beyit, 18-21 Ekim 2017'de Sivas Darüşşifası 800. yılı anısına yapılacak olan XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi günlerinde Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un türbesinde yerini bulacaktır.

Sivas Darüssıhhası Vakfiyesi

Sivas Darüssıhhası'nın 1 Muharrem 615/30 Mart 1218 tarihli Arapça vakfiyesi, Selçuklu dönemi hastanelerinin günümüze ulaşan tek örneği olması bakımından büyük önem taşır. Bu vakfiye aynı zamanda Sivas'ın, şehir içine ait en eski Selçuklu vakfiyesidir. Selçuklu devri tıp tarihi, vakıflar ve Anadolu tarihî coğrafyası için kıymetli bir belge olan Sivas Darüssıhha vakfiyesi M. Cevdet ve A. Süheyl Ünver tarafından 1931 yılında Evkaf Mahzeni'nde bulunmuştur. Başında ve sonunda şahitler ile kadı tasdikleri yer alan vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter 584, s. 288-291 de kayıtlıdır. M. Cevdet tarafından 1932 yılında tanıtılmış olan vakfiye Muallim Cevdet İnançalp tarafından mealen Türkçeye tercüme edilmiş yayımlanmıştır.

Sivas Darüşşifası vakfiyesi, 1932 yılı Eylül ayında IX. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi'nde Türkiye'yi ve fakülteyi temsilen Romanya'ya giden A. Süheyl Ünver tarafından Bükreş'te tebliğ edilmiş ve ilgi çekmiştir.

Sivas Darüşşifası vakfiyesinin tercümesi 1946'da Ali Sami Yücesoy tarafından yapılmış Vakıflar Genel Müdürlüğü Defter No. 2105, s. 364-376'da yer almıştır. F. Hariri'nin kontrolünden geçirilmiş olan bu tercüme Refet Yinanç'ın yayınlarından da faydalanılarak tam metin halinde A. Haydar Bayat tarafından yayımlanmıştır.[34]

Bu vakıf senedi Anadolu Selçuklu dönemi darüşşifalarının kadroları ve işletilmesi hakkında bilgi verdiği gibi bu işleyiş, Osmanlı darüşşifaları için de örnek teşkil etmiştir. Sultan, darüşşifa vakıflarının idaresini, saray hazinedarı ve [Çankırı Darülâfiyesi'nin (1235) kurucusu] Atabey Cemaleddin Ferrûh'a vermiştir. Besmele ile başlayan vakfiyede, Allah'a hamd ve Peygambere salât ve selam edilerek, Sultan Keykâvus b. Şehid Sultan Keyhüsrev b. Sultan

34 Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi", 5-19.

Kılıçarslan'ın mülkü olup, sahip olduğu şeylerin tamamının vakfedildiği belirtilmekte ve Konya'da, Ereğli'de Aksaray'da, Kayseri'de, Malatya'da, Tokat'ta ve Sivas'ta vakfedilen bahçe, arazi, çiftlik, köy, dükkan, ev, konak, değirmen adları, sayıları, yerleri, sınırları belirtilerek sıralanmakta ve şöyle denilmektedir:

> Bu hayırlı vakıf, vakfiyede zikredilen, sınırları tarif edilen beş köy ve yüz sekiz dükkan, yedi sakıs (hisse) ve sebzelik bahçe, değirmen, hara, ahır, depo, tohum işleri, arazileri, binalar, enkazı, aşağısı, yukarısı, ev ve konakları, samanlıkları, vahaları, meraları, meskenleri, ağaçları, bağları, tarlaları, bostanları, kiradaki yerleri, kerestelikleri, odunlukları, nehirleri, sulama kanalları, kuyuları, bahçeleri, ormanları, gölcükleri, havuzları, kaynakları, düzlükleri, tepeleri, dağları, malum olan su hakları, çöplükleri, mamur ve mamur olmayan yerleri, kendisine ait bütün hakları ile birlikte tamamı ile Sivas dışında Tokat Caddesi ağzında yapılmasını emrettiği hayırlı bir tesis olan darüşşifaya vakfetti.

Darüşşifa'nın dört hududu kaydedilerek, kıble (güney) yönünden başlayarak burada yer alan (i) Melik Nizameddin Yağıbasan Hangâhı, (ii) Selçukiye Medresesi ve ona mevkuf arazi, (iii) Sultaniye Bahçesi, Mimar Bedreddin Ali'nin evleri, Papaz Arakil evi, Kazli (İpekçi) Dulik/Zulik evi, Çulha (Dokumacı) Fart evi ve Bakkal Hüseyin evi, (iv) Büyük Cadde (Tokat Caddesi) ile sınırlandığı belirtilmekte ve özetle şu ifadelere yer verilmektedir:

> Vâkıf (Sultan I. İzzeddin Keykâvus) vakfettiği bütün şeyleri her türlü engelden uzak, bütün şartların doğruluğu ile kesin kalıcı olarak vakfetti. Hiçbir sebeple satışı, bağışı, rehin mirasçılara taksim, temlik, gereksiz yere harcama, başka bir malla değiştirme yapılamaz. Vakıf şartları sağlamlaştırılmış olarak ebediyen yürürlükte kalacaktır. Günlerin ayların, senelerin gelip geçmesi onu bozmayacak, eksiltmeyecek ve kıyamete kadar devirler onu yenileyecek sağlamlaştıracaktır. Allah'a iman eden halife, sultan, melik, vezir, vali, reis, kadı, müftü, komutan, muhtesip vs.den hiç birine bu vakfı eksiltmek, bozmak ve değiştirmek ve iptal etmek ve durdurmak, ihmal etmek hiçbir suretle helal değildir.

Vakfiyede, bunlara girişenlerin verilen ayet mealleri ve hadisler gereğince Cenâb-ı Hakk tarafından hesaba çekileceği ve azap verileceği, vakfın mütevellisi Cemaleddin Ferrûh bin Abdullah'ın, hazık, üstün, tecrübeli hekimle-

rin, kıymetli kehhâllerin (göz hekimi) merhametli, şefkatli cerrahların maaşlarını ve ilaç yapımında kullanılan ham maddelerin teminini ve tertibinde çeşitli görevlerde çalışanların görev ve dereceleri üzerinde tasarrufta serbest olacağı, sonraki mütevellilerin; vakfın gelirlerini Darüşşifa'nın çalışması ve gerekli yerlerin tamiri ve yeni gelir kaynaklarının satın alınmasında kullanmasını, vakıf mallarından hiçbirinin üç seneden fazla kiraya vermemesini, zalim, tamahkar, mütegallibe ve hilesinden korkulan kimselere kiralanmamasını şart kılarak, şöyle denilmektedir:

> Allah saklasın, darüşşifanın ışığı sönüp, eseri kalmamış, yıkılmış, gelirleri mahvolup yenilenmesi ve meydana getirilmesi imkansız, faydalanılması güçleştiğinde, vakıfların geliri, müminlerin acizlerine, yerler ve gökler durdukça sarf olunacaktır. Bunu değiştirenlerin günahları boynuna olacaktır.

2017 yılında 800. yılını idrak ettiğimiz, Türk kültür ve medeniyet tarihinin gurur duyduğumuz ölmez eseri Sivas Darüssıhhası'nı armağan eden Sultan I. İzzeddin Keykâvus'u minnet ve rahmetle anıyor, hatırasını taziz ediyorum.

Kaynaklar

1. Bayat, Ali Haydar, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi", *Türk Kültürü*, XXIX/333 (Ocak 1991), 5-19.
2. ————, "Sivas Darüssıhhası'nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 2005.
3. ————, "Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri", *VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresine Sunulan Bildiriler, Sivas-Divriği 2004*, İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu, 2006.
4. Cantay, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992.
5. Çetintaş, Sedat, *Sivas Darüşşifası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1953.
6. Değer, Mebrure, "Sivas Darüşşifası Eczanesi", *Müjgân Üçer'e Armağan*, İstanbul: Kitabevi, 2011.
7. Demirel, Ömer, "Sivas'ın Timur Tarafından Zabtı ve Yağmalanması", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu*, Sivas: Sivas Valiliği, 2003.
8. Demirel, Ömer, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: TTK, 2000.
9. [Uzunçarşılı], İ. Hakkı ve R. Nafiz, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928.
10. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iye fi'l-umûri'l-Alâ'iye (Selçuknâme)*, I. Cilt, haz. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 1996.

11. İbrâhimî, Dâvud, "Enisü'l-Kulûb", *DİA*, XI, 242-243.
12. *M-İMAR*, TMMOB, Mimarlar Odası Sivas Temsilciliği, Yerel Süreli Yayın, yıl 1, sayı 2, Sivas, 2009.
13. Öney, Gönül, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)* XIII (1971), 1-64.
14. Öztuna, T. Yılmaz, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, II. Cilt, İstanbul: Hayat Kitapları 1964.
15. Şahin, Salih, "*Cihânnümâ*'dan Görünen Sivas", *Hayat Ağacı* 32 (2017).
16. Tuncer, Orhan Cezmi, "Son Kazıların Işığı Altında Sivas Şifahanesi Planı", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi: İstanbul 15-20 Ekim 1973, Tebliğler*, 911-951, İstanbul: Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü Yayınları, 1979.
17. ————, *Anadolu Kümbetleri 1: Selçuklu Dönemi*, Ankara: Güven Matbaası, 1986.
18. Uzluk, F. Nâfiz, *Fâtih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
19. Üçer, Müjgan, "Müjgân, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Amblemi Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,* III/1 (1981).
20. ————, "I. İzzeddin Keykûvus ve Dârüssıhhası", *Hayat Ağacı* 17 (2012).
21. Ünver, A. Süheyl, *Sivas Tıp Sitesi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1980.
22. Yinanç, Refet, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi* XXII (1991): 15-44.

SABUNCUOĞLU ŞEREFEDDİN TIP VE CERRAHİ MÜZESİ

Osman Akbaş[1]

Tarihin her döneminde bilim, sanat ve kültür merkezi olarak karşımıza çıkan Amasya, 8.500 yıllık tarihinde ev sahipliği yaptığı birçok medeniyete ait izlerle ve eserlerle bugün yeniden keşfedilmeyi ve tanınmayı bekleyen bir "açık hava müzesi" konumundadır.

"Erbâb-ı akl u hikmetin şehri" anlamında *Medînetü'l-hükemâ*; Anadolu'daki Bağdat benzetmesiyle *Bağdâdü'r-Rûm*; "Aynalı kale" anlamında *hısnü'l-mir'ât*; ulemanın çokça bulunmasından dolayı *kubbetü'l-ulemâ*, sayısız Allah dostunu bağrında bulundurmasından dolayı *türbetü'l-evliyâ*; birçok şehzadeye mesken olması hasebiyle *kasrü's-selâtîn* gibi isimlerle tarih kitaplarına kaydedilmiş bir şehirden bahsetmekteyiz.

Ferhat'ın Şirin için açtığı su kanallarıyla efsanelerin yaşandığı, "hattatların kıblesi" Şeyh Hamdullah'ın yetiştiği, 12 şehzadenin yetişme imkânı bulduğu, ilk ve tek divan sahibi şairemiz Mihrî Hatun'un (ö. 9174/1512'den sonra) dizelerini yazdığı, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin yeniden dirilişlerinin sağlandığı, aynı anda, birden fazla medeniyeti tek karede resimleyebileceğiniz ender şehirlerimizden birisidir Amasya.

Hiç şüphesiz bunların en önemlilerinden biri, Darüşşifa veya Bimarhane, halk arasındaki deyimiyle Tımarhane gelmektedir. Anadolu'da İlhanlılar döneminde yapılıp günümüze ulaşan ilk ve tek eser olan Bimarhane (Darüşşifa) 1308-1309 yıllarında İlhanlı Sultanı Mehmet Olcaytu ve eşi İlduz Hatun adına hastane ve tıp eğitimi vermek üzere Selçuklu medrese plan şemasında

1 Amasya Belediye Başkan Yardımcısı

inşa edilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed döneminde başhekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerefeddin zamanında ise, cerrahi müdahalelerin de yapıldığı önemi bir merkez haline gelmiştir.

Uzun yıllar virane ve kendi haline bırakılan bina, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 1980'li yılların ortalarında restore edilerek yeniden ihya edilmiştir. Bir dönem Amasya Halk Eğitim Merkezi sergi salonu olarak kullanılmış, 1996'da Amasya Belediye'sine tahsis edilerek Belediye Konservatuarı olarak 14 yıl hizmet etmiştir. 2010'da Amasya Belediyesi tarafından konservatuar başka bir hizmet binasına aktarılmış ve bina, yapılış amacına uygun hizmet vermesi için "Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi" olarak düzenlenmiştir.

Amasya Darüşşifası'nın abidevi taçkapısı taş işlemeleriyle meşhurdur. İnşasında kesme taş, dış yan ve arka duvarlarda ise moloz kullanılmıştır. Plan olarak dikdörtgen planlı, iki eyvanlı, açık avluludur.

Taçkapısındaki yonca ve palmet motifleri, binanın hastane olduğunu göstermektedir. Kapının iki yanındaki ok işaretleri devletin gücünü temsil eder. Kemerin üst kısmında, yani kilit taşı üzerinde ise oturmuş vaziyette bir kadın kabartması görünür. Bu kabartmanın İlduz Hatun'a ait olduğu düşünülmektedir. En üst kısımda ise mukarnas bulunmaktadır.

Avlu içerisinde birbirinden farklı dönemlere ait devşirme sütun ve sütun başları vardır. Ayrıca avlunun ortasında bir havuz olduğu söylenmektedir. Alt katta odalar olduğu bilinmekteyse de ilk yapılan restorasyon döneminde açılmamıştır.

Müzeye, Darüşşifa'da 14 yıl başhekimlik yapan ve hem yaşadığı dönemde hem de günümüz tıp ve ilim tarihi çevrelerinde haklı bir şöhreti olan Amasyalı Hekim ve Cerrah Şerefeddin Sabuncuğlu'nun adının verilmesiyle hem onun anısı yaşatılmak istenmiş hem de kentimizin insanlık tarihine yaptığı katkıları vurgulanmak istenmiştir.

709 yıllık tarihî bir mekan olan Amasya Darüşşifası, pek çok ilke de sahne olmuştur. Bu ilklerden bazıları şunlardır:

- Akıl ve ruh hastalarının makamla tedavi edildiği ilk merkezlerden biridir.
- Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde belirttiği evsaf ve sayıdan oluşan ilk resmî musiki icra heyetlerinden birine sahiptir.
- Cerrahide çığır açan Şerefeddin Sabuncuoğlu burada eğitim görüp, hekim olarak görev yapmıştır. (XV. yüzyıl)
- Anadolu da ilk cerrahi operasyonları ve başarılı dağlama tekniği uygulamaları, Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından burada yapılmıştır.
- Resmin helal mi haram mı diye tartışıldığı bir dönemde cerrahi operasyonların minyatürlerle gösterildiği ve ilim dilinin Arapça, edebiyat dilinin Farsça kabul edildiği bir dönemde Türkçe yazılan –tıp tarihinin en önemli eserlerinden– *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* (1465), Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından burada kaleme alınmıştır.

Müzemiz iki ana ve beş alt bölümden oluşmaktadır:

I. Cerrahi Tarihi Bölümü

Bu bölümde Sabuncuoğlu'nun cerrahi tarihine yapmış olduğu katkıların somut olarak sergilenmesi amaçlanmaktadır. Bu bölümde sergilenenler şunlardır:

a. Sabuncuoğlu'nun *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* ve *Mücerrebnâme* isimli kitaplarının tıpkı basımları.
b. Nişlerde *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*'deki minyatürlerin küçük biblolar halinde üç boyutlu halleri. Burada özellikle Sabuncuoğlu'nun yılan deneyi sahnesi oldukça ilgi görmektedir.

c. Sabuncuoğlu'nun kitabında resmettiği cerrahi aletlerden 182 tanesinin replikası. 19 branşta ve 12 camekan içerisinde sergilenen bu aletleri, Amasya'daki bir sanatkarımız işlevine, ergonomisine ve motiflerine sadık kalarak yapmıştır.

d. Sabuncuoğlu'nun farmakolog kişiliğine atfen ilaç yapımını sahneleyen silikon heykel.

e. Dağlama uygulamasını ve kısaca Sabuncuoğlu'nun hayatı, kişiliği ve mesleki ahlakını da vurgulayan kısa bir animasyon.

Sabuncuoğlu kliniği: Bu alt kısım, Sabuncuoğlu'nun macun ve şuruplarını hazırladığı, cerrahi operasyonlarını gerçekleştirdiği ve asistanlarıyla hastalarını tedavi ettiği bölüm olarak organize edildi. Sabuncuoğlu'nun konuşan yarı mekanik silikon heykelinin ve hastasının yer aldığı bu kısımda, asistan hekimin gerçekleştirdiği ilk muayene olgusu da işlenmektedir. Bu bölümde, ayrıca, tarihte cerrahiye yön veren Aeginalı Paulus, Ebü'l-Kâsım Zehrâvî ve Sabuncuoğlu'nun yer aldığı minyatür çalışması; Bimarhane'nin banisi İlduz Hatun'u ve mimarı Amber b. Abdullah'ı resmeden minyatür; Sabuncuoğlu'nun kendini kitabında resmederken kullandığı ve duygularını ifade eden dokuz ayrı yüzün yer aldığı çalışma ve daha birçok tablo yer almaktadır. Tabii ki cerrahın tedavide bir vesile olduğu, asıl iyi edenin Allah olduğunu ifade etmek üzere "eş-Şafi" isminin yazılı olduğu tabloya da yer verilmiştir.

Bu materyallerin hazırlanmasında ve sergilenmesinde, fahri hemşehrimiz unvanına sahip Prof. Dr. İlter Uzel Beyefendi danışmanlık yapmıştır ki, kendisine katkılarından dolayı şükranlarımı sunuyorum.

II. Müzik ile Tedavi Bölümü

Bu bölümde müzikle/makamla tedaviye ve buna ait unsurlara yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan materyaller şunladır:

a. Müzik/makam ile tedavide kullanılan enstrümanlar: Enstrümanların belirlenmesinde tarih boyunca müzikle tedavi konusunda yazılmış kaynaklar ve Bimarhane'de konu ile ilgili görevlendirilmiş icra heyetine dair

Evliya Çelebi'nin beyanları dikkate alınmıştır. Buna göre kullanıldığı tespit edilen mızraplı tambur, rebap, santur, kanun, ney, klasik kemençe, çeng, kudüm, bendir ve çeşitli ritim aletleri özel camekanlar içinde sergilenmektedir.

b. Tedavi sürecinde kimin, hangi makamı, ne zaman, hangi hastalık için dinleyeceği tespit edilerek hazırlanan tablolar yer almaktadır.

c. Burç, milliyet, ten rengi, meslek grubu, hastalık ve vakit bağlamında tasnif edilmiş makamların işitsel ve görsel anlamda deneyimlenebileceği kiokslar ziyaretçilerin kendileriyle ilgili bilgi bulabilmeleri amacıyla hizmet vermekte ve ilgi uyandırmaktadır.

d. Amasya'da yetişen ünlü musikişinaslara ait tanıtım tabloları yine burada sergilenmektedir.

e. Tedavide müzik ve su ilişkisini belirtmek amacıyla –tasarımı şahsıma ait– devr-i daimle çalışan enstrümanların obje olarak kullanıldığı sembolik havuz da ziyaretçilerin beğenisine sunulmuştur.

Eyvan bölümü: Burada Evliya Çelebi'nin beyanı referans alınmak suretiyle müzikle terapi anını gösteren silikon heykellerden oluşan meşk anı canlandırılmıştır. Bu canlamdırmada, hem enstrümanlar, sazendeler ve hanendeler hem de makamla tedavinin akıl hastaları ve birtakım fiziksel rahatsızlıklar için kullanıldığını ifade etmek üzere bir *meczub* bir de *alîl* şeklinde iki hasta figürü yer almıştır.

Müzikle Tedavi bölümünün oluşturulması, bilgilerinin tespiti ve tanzimi konusunda Türk Din Mûsikîsi hocası Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi Beyefendi danışmanlık yapmıştır.

Hediyelik eşya bölümü: Burada Amasya yöresel el işleri, tanıtıcı kitap ve dokümanlar, Amasya gümüşleri, Amasya Belediyesi Kültür Evleri'nde hanımların yapmış olduğu elişleri ve Sabuncuoğlu macunları satışa sunulmaktadır. Mekanda ziyaretçilerimizin duygu ve düşüncelerini aktardıkları bir de "Ziyaretçi Defteri" köşemiz bulunmaktadır.

Şifalı bitkiler bahçesi: Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Mücerrebnâme* isimli kitabındaki macun, merhem ve bitkisel karışımları hazırlarken kullandığı bitkilerin yetiştirildiği ve sergilendiği mini bir botanik bahçesidir. Bahçede çoğu Amasya'daki endemik türlerden oluşan 55 bitki vardır. Bu vesileyle bahçenin hayatiyetine devam etmesinde katkılarından dolayı da Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesindeki yetkili arkadaşlara şükranlarımı sunuyorum.

Kahve evi

Müzenin hizmete girmesini müteakip "yaşayan bir müze" hüviyetinde olabilmesi amacıyla yaptığımız çalışmaları da paylaşmak isterim.

- Sabuncuoğlu'nun isim hakkını Belediye olarak aldık. Bu hakkın altında birbirinden farklı macun vb. formüllerden hediyelik eşyaya kadar yedi alt başlık bulunmaktadır.

- Sabuncuoğlu'nun *Mücerrebnâme*'de formülüze ettiği altı adet macundan "Macun-ı İbn Sînâ"yı Tarım Bakanlığı izinli olarak ürettik ve satışa sunduk.
- Prof. Dr. İlter Uzel tarafından yazılan *Hayatı, Kişiliği ve Cerrahi Aletleri ile Sabuncuoğlu* adlı kitabın, kültür yayınlarımız arasında basımını sağladık.
- Müzikle tedavi bölümü için Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi'nin çalışması olan Gevrekzâde Hasan Efendi'ye ait risaleyi *Müzikle Tedavi ve Amasya Darüşşifası Örneği* adıyla bastık.
- Burç-makam, vakit-makam, ten/milliyet/meslek-makam, hastalık-makam ilişkilerine göre tedavi sürecine değinen ve içinde 48 makama ait klasik dönem saz eserlerinin yer aldığı *Şifanağme 1, 2, 3, 4* albümlerini yayınlarımız arasına kattık.

Amasya Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi, Türkiye'deki birçok tıp tarihi müzelerinden farklı olarak yerel yönetimler bünyesinde hizmet veren tek tematik özel müze kapsamındadır.

Resmî olarak açıldığı günden bugüne kadar (2011 Ağustos-2017 Mayıs) 161.742 yerli ve yabancı, öğrenci ve yetişkin ziyaretçisine ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca çevre illerde bulunan üniversitelere bağlı tıp fakülteleri öğrencilerini her yıl düzenli olarak ilimize ve özelde de Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi'ne eğitim amaçlı getirmektedir.

Müze ziyareti, Belediye Meclis'i kararıyla yetişkinlerden 4 TL, öğrencilerden 2 TL olarak ücretlendirilmiştir. Ancak gerek ilimiz merkezinde bulunan okullardan öğretmenleri nezaretinde gelen öğrenci gruplarından, gerekse Amasya Valiliği, Milli Eğitim Müdürlüğü, Sağlık İl Müdürlüğü ve Halk Sağlığı İl Müdürlüğü ile yapılan projeler kapsamında gelen konuklardan ücret alınmamaktadır.

Müzenin tanıtımı için birçok ulusal ve yerel medyaya, müzenin ve Bimarhane'nin tarihsel süreci hakkında röportaj ve sunumlar yapılmıştır. Bunun yanında Türkçe ve İngilizce olarak kısa bir tanıtım filmi hazırlanmıştır. Bu tanıtım filmi hem CD olarak hem de internet ortamında yayınlanmıştır. Ayrıca, Sabuncuoğlu, müzikle tedavi, şifalı bitkiler, Bimarhane'nin tarihçesi ve yapısal özellikleri konularında tanıtım broşürleri hazırlanmıştır. Bu broşürler ziyaretçilerimize dağıtıldığı gibi, birçok ilin sağlık müdürlüklülerine, halk sağlığı müdürlüklerine ve üniversitelerin tıp fakültelerine gönderilmiştir. Bu amaç doğrultusunda ulusal ve uluslararası turizm fuarlarına katılım sağlanmıştır.

"ŞÖHRETİ SABUNCİ-OĞLI DİMEG İLEDÜR
BUGÜN ŞÖYLE ÜSTAD-I CİHANDIR FENNİ
İÇRE ŞİR-İ NER NİCE TIP EHLİ GELÜB
ELİN AYAGIN ÖPER VACİB OLDI ANI
BEN ŞEYH İDİNÜB OLAM MÜRİD"
Muhiddin MEHİ
(Şerefeddin SABUNCUOĞLU'nun Oğrencisi)

TOPKAPI SARAYI CARİYELER HASTANESİ

H. Canan Cimilli[1]

Giriş

Büyük bir imparatorluğun yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı, mimari ve sanat tarihi yanında, tıp ve eczacılık tarihi açısından da günümüze ulaşabilen eserleriyle dikkati çekmektedir.

Topkapı Sarayı'ndaki hastaneler, diğer Osmanlı saraylarında da gördüğümüz içinde yer alan hasta odaları, hamam, mutfak, çamaşırlık gibi bölümlerle her ayrıntısı düşünülen saray kurumlarıdır. Fâtih Sultan Mehmed döneminden (slt. 1444-1446, 1451-1481) itibaren kurulan ve büyük bir imparatorluğun yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı'ndaki etibbâ-yı hâssa sayısı, Sultan III. Murad zamanında (slt. 1474-1595) 21 Türk-İslam ve 41 Yahudi hekimden oluşmaktaydı.[2] Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemleri olan XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Sarây-ı Cedîd-i Âmire'de,[3] yani Topkapı Sarayı'nda –Harem, Enderun ve Bîrun'daki bütün saray görevlileri ve bostancılarla birlikte– 25.000 ila 40.000 kişi ikamet etmekteydi. Bu büyük yapıda Melling'in bahsettiğine göre altı saray hastanesi bulunmaktadır.[4] Topkapı Sarayı'nın mü-

1 Dr., Sanat Tarihçi-Arkeolog, Topkapı Sarayı Harem Dairesi Bölüm Uzmanı.

2 Arslan Terzioğlu (Yay. Haz.), *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayı'nda Eczacılık* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992), IX.

3 İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed Bayezid'de halen İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu sahada yaptırdığı sarayda oturmuş ve bundan kısa bir zaman sonra Sarayburnu'nda Sarây-ı Cedîd-i Âmire adı verilen "yeni saraya" taşınmıştır.

4 Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XVIII;. Canan Cimilli, "Topkapı Sarayı Hastaneleri", *Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri: İstanbul Şifahaneleri*, haz. Abdullah Kılıç (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Kültür A.Ş., 2008), 83.

kemmel denilecek sağlık teşkilatında padişahlar için özel bir eczaneden başka iki eczane ile biri tabhane olmak üzere altı hastane bulunmaktaydı.[5]

Sedat Kumbaracılar, "Saray Hastaneleri" adlı makalesinde[6] bu hastaneler hakkında şu bilgileri verir:

> Harem dairesinde cariye ve kalfalar için Cariyeler Hastanesi, Enderun'da yaşayanlar için Ayasofya karşısındaki Bâb-ı Hümâyûn ve Beytülmâl hazinesinin yanında Hastalar Dairesi adlı bir hastane ve Sarayburnu'nda deniz kenarında Bostancılar Hastanesi bulunmakta idi. Sarayda dönemin tabiriyle "nefsi nefisi hümâyûna mahsus" Harem dairesinde kalfalarla cariyeler, Enderun'da yani sarayın iç kısmında yaşayan ve padişahın yakınları bulunan Hasodalılar, Enderun, Dârüssaâde ve Bâbüssaâde ağalarının ve Saray'ın dış kısmında yaşayan ve saray hizmetinde bulunan ve sayıları 40-50'yi bulan ocakların Bostancı ve Hasekilerin ayrı ayrı hastaneleri bulunmakta idi.[7]

Bütün hastanelerin kontrolünü ise hekimbaşı sağlıyordu.[8] Hekimbaşı, aynı zamanda imparatorluktaki bütün hastaneler ve sağlık teşkilatının idaresinden sorumluydu.[9] Hekimbaşılar Enderun'daki –aynı zamanda saray eczanesi– olan Hekimbaşı Kulesinde oturur, padişaha ve saray hastanesinde yatan hasta saray mensupları için ilaç gerektiği zaman denetimindeki eczacılar, onun tarifi üzerine başlala, Enderun kullukçusu, zülüflü ve baltacının gözleri önünde ilaçları bu kulede yaparlardı. Bu ilaçlar başlala ve hekimbaşı tarafından beraberce mühürlendikten sonra dolaplarda saklanırdı. Hekimbaşı, cerrahbaşı, kehhalbaşı ve diğer çok sayıda saray hekimleri ve eczacıların da başıdır. Hastanelerin hekimbaşından sonraki en yüksek amiri "hastalar

5 Rengin Dramur, *Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık* (İstanbul: AYA Kitap, 2008), 102. Bazı kayıtlarda bu sayıyı yedi olarak verilmiştir. Çizme kapısıyla ile Beytülmâl Dairesi arasında Enderunlulara mahsus hastane vardı. 1574, 1665, 1700 ve 1857 yıllarında meydana gelen yangınlar ve depremlerle sarayın birçok bölümü hasara uğramıştır. 1861'de yeniden inşa edilen bu eczane ve hastane Seferli Koğuşu ile Küçük Oda yanında alt katı hastane, üst katı eczane olarak yapılmıştır. Cumhuriyet ilanına kadar kullanılmıştır. Bkz. Dramur, *Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp*, 102.

6 Sedat Kumbaracılar, "Saray Hastaneleri", *Dirim* 24(1949), 57.

7 Kumbaracılar, "Saray Hastaneleri", 57.

8 Nicolas de Nicolay: Peregrinations, 1568 no'da Yahudi Osmanlı Hekimi tasviri vardır. Osmanlı minyatürlerinin bazılarında hekimbaşı tasvir edilmiştir. Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Albüm No. 3690'de kürklü bir giysi içinde bir hekimbaşı tasviri yer almıştır. *Surnâme-i Vehbi*'de (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 3593, 159b) cerrahların geçişi gösterilmektedir. Sultan I. Murad'ın Sırp fedaisi Miloş tarafından şehit edilmesini tasvir eden Seyyid Lokman *Hünernâme* minyatüründe padişahın nabzını tutan hekim veya hekimbaşı tasvir edilmiştir (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1523, 94a).

9 Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XIX.

ağası" idi. Gerek padişah ve yakınları gerekse saray hastanelerinde tedavi edilen saray mensuplarının ilaçları, bu sarayı ve saray teşkilatını tesis eden Fâtih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen halen Mecidiye Kasrı karşısında bulunan Başlala Kulesi veya Hekimbaşı Odası denilen binada dağıtım için hazır bulundurulurdu. Kumbaracızade'nin yayınında bahsettiği; 6510 (29) numaralı belgede miskçibaşı tarafından verilen eczanın miktarları belirtilmektedir:[10]

> 1152 [1739] senesi Ramazan ayı gelince nefs-i nefis-i Hümâyûn ve Harem-i İsmet-makrun ve Enderun Hümâyun ağaları ve matbah-ı amire-i dârüssaâde ve diğerleri için miskçibaşı eliyle verilen *darçın* [cinnemomi] ve karanfil [*dianthus*] ve kakule [*fructus cardomomi*] ve diğerlerinin miktarlarını bildiren masraf kaleminden özettir.[11]

Helvahane defterinde ayrıca öksürük, sıtma, inme, kabız, ishal, saç dökülmesi, kalp hastalıkları gibi çeşitli hastalıklara karşı ilaçların reçeteleri de verilmiştir.[12] Ancak bütün bu ilaçların burada yapılması mümkün görünmemektedir. Çünkü bu iki katlı bina oldukça küçüktür.[13]

Günümüzde bu bina Hekimbaşı-Başlala Kulesi ismiyle ayrı bir saray koleksiyonunu oluşturmaktadır. Hekimbaşıların kaldığı ve Hekimbaşı Kulesi olarak bilinen dördüncü avludaki iki katlı yapı, yaklaşık 4,83m uzunluk ve endedir.[14]

Hekimbaşı Odası'nda halen tababete ait bazı kitaplar, saklanan tuğralı ve yazılı pirinçten yapılmış çeşitli şifa tasları, kirpi balığı, yılan, vb. çeşitli panzehir gibi ilaç yapımında kullanılan maddeler günümüze kadar saklanmıştır.[15] Bunların arasında bir de mumya bulunmaktadır. Hekimbaşı odasında zümrüt, yakut vb. değerli taşların toz haline getirilmesi ile hazırlanan ilaç kavanozları bulunmaktadır. Osmanlı Sarayında Salih b. Nasrullah ve Ya-

---

10 Kumbaracızâde, İzzet, *Hekim-başı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi* (İstanbul: Kader Matbaası, 1933), 5.

11 Kumbaracızâde; *Hekim-başı Odası*, 5.

12 Nil Sarı, tez, s. 33 Bununla ilgili çalışmalar yapılmış, Münih Üniversitesi Farmakoloji Enstitüsü Direktörü Dr. W. Forth, Galehos'un tesiriyle İslam tababetinde de zenginler ve hükümdarlar için yapılacak ilaca pahalı maddelerin ilave edildiği ve Ortaçağda Avrupa'da bu âdetin yaygınlaştığından bahseder. Galehos'un tesiriyle İslam tababetinde de zenginler ve hükümdarlar için yapılacak ilaca pahalı maddelerin ilave edildiği ve ortaçağda Avrupa'da da bu âdetin yaygınlaştığı görülür. Bkz. Sarı, 33.

13 Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XIX.

14 Kumbaracızâde; *Hekim-Başı Odası*, 5.

15 Hekimbaşı Bölüm Sorumlusu Uzman Sanat Tarihçi Ayşe Ünal'a bölümdeki hekimbaşı koleksiyonunda bulunan değerli taşlarla dolu ilaç kavanozlarıyla ilgili resim ve bilgileri vermesi sebebiyle teşekkür ederim.

sef gibi Saray hekimlerinin yaşadığı dönemde yani XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki Helvahane defterinde kıymetli maden ve mücevherlerle yapılan üç ilaç reçetesinin yer alması dikkat çekicidir.[16] Helvahane defterinde yer alan "Yakut-ı müferrih-i sultani" ile "macun-ı müferrih-i cevheri" (12a-12b) ve "müferrih-i yakuti" (17a) isimli reçetelerde altın ve gümüş varaklar ile mücevherlerden yapılan bu ilaçların özellikle sonuncusunun kalp hastalıklarının tedavisinde kullanıldığının belirtilmesi oldukça önemlidir. "İnci 9 dirhem, yakut 3 dirhem, zümrüt 3 dirhem, laal 3 dirhem" gibi belirli ölçülerde kullanılan değerli madenler ve ilaç eksternlerinin karışımı günümüzde Hekimbaşı Odasında kavanozlar içinde üzerlerinde yazı ve mühür ile muhafaza edilmektedir. Bunun yanında türlü esanslar ve kimyevi terkiplerle el sabunları, çamaşır sabunları ve saçların uzaması, kepeklerin giderilmesi için ıtır, karbonat ve bir miktar zeytinyağı katılarak padişah, saray halkı ve hastaneleri için hamam sabunları, hekimbaşı nezaretinde bu helvahanede imal ediliyordu.[17]

21 Mart'a tesadüf eden nevruzda, hekimbaşılar padişahlara; saray hekimleri ve cerrahları da Enderun'un ileri gelenlerine ve devlet adamlarına takdim edilmek üzere nevruziye denilen bir tonik ve afrodizyak ilacı amber, misk, gülkurusu gibi 41 çeşit maddeleri karıştırarak imal ederlerdi. Bunlar süslü kaplar içinde nevruzda padişaha, Enderunlulara, diğer saray ve devlet erkanına sunulurdu.[18]

16 Avrupa saraylarında özellikle Rönesans döneminden beri kıymetli maden ve mücevherle ilaçların yapılıp kullanıldığı bilinmektedir. Örnek olarak 1543'te hastalanan Papa VII Celement'e 36-40 milyon frank değerinde toz haline getirilmiş pırlanta, yakut, ve zümrüt ilaç yapılarak yedirilmesi gösterilmektedir. Bkz. Sarı, tez, 33.

17 Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 18; Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XX1.

18 Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XXII. Osmanlılarda nevruz sarayda ve halk arasında sevinçle kutlanırdı. Güneş Koç burcuna girdiği anda *nevruziye* denilen bir macun yemek gelenek halini almıştı. Bu macun şekerlenmiş reçele benziyordu. Sarayda hekimbaşı misk, amber, türlü baharat ve kokulu otlar ilavesi ile hazırladığı macunu porselen kapaklı kaseler içinde padişaha takdim eder ve kendisine hilat giydirilirdi. Nevruziye Kadınefendilere, Sultanlara ve önemli kişilere verilir ve bu macundan yemenin kuvvet ve şifa verici olduğuna inanılırdı. Hekimbaşılar padişahlara; hâssa tabipleri ve cerrahlar, Enderun ileri gelenlerine ve devlet ricaline takdim edilmek üzere nevruziye yaparlardı. Ayşe Sultan nevruziye yapılışını şöyle anlatmaktadır: "Nevruz baharın ilk günü olduğundan, bir gün önceden eczane-yi hümâyunda hazırlanan ve nevruz macunu denilen, üzerine altın tozu dökülmüş kırmızı renkte nevruz şekeri hazırlanır, tüllerle bağlı güzel kaseler içinde hanedan azasına, vükelaya, mevki sahiplerine, bendeâna dağıtılırdı. Lezzeti pek güzeldi. Sabah erken, aç karnına yemesi şifalı imiş. Bunun için gümüş tepsilere konur, yanına da S ile başlayan yedi türlü yiyecek: susam, süt, simit, su, salep, safran, sarımsak idi." Bkz. Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 114.

Günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Müdür Dairesi olarak kullanılan yer eski Enderun Hastanesi ve Eczanesinin yeridir. Bu binada 1978 senesinde yapılan onarımlar esnasında paket halinde bulunan reçetelerin eski Enderun Hastanesi ve Eczanesinin reçeteleri olduğu açıklık kazanmıştır.[19]

Cariyeler Hastanesi

Topkapı Sarayı'nda Harem'deki kadınların tedavileri için diğer hastanelerden ayrı olarak Cariyeler Hastanesi yapılmıştı. Topkapı Sarayı Harem dairesinde bulunan bu hastane, hamamı, mutfağı ve diğer bölümleri ile değişikliğe uğramadan bugüne kadar gelebilen en eski kadınlar için yapılmış tek hastane yapısı olmasıyla önem kazanır.

Eski Saray'a ait kayıtlarda da bir Harem Hastanesi olduğu bilinmektedir. Eski Saray'daki Hastalar Dairesi denilen bu hastanenin, bugün Cariyeler Hastanesi olarak bilinen Topkapı Sarayı Harem Hastanesi'nin yapımından sonra da faaliyetine devam ettiği bilinmektedir. Eski Saray'a ait 1798 ve 1799 tarihli maaş defterleri, burada bir kadın sağlık örgütünün de olduğunu ortaya koymaktadır.[20] Belgelere göre burada hastalar kethüdası kadın, hastalar ustası hanım ana, hastalar ağasının cariyesi, hekim kadın her üç ayda bir maaş almaktadır. İstanbul'da Harem Hastanesi'nin halk deyimiyle kahyası olan hastalar kethüdası kadın, hastanenin yöneticisi olmalıdır. Saray kalfalarının kıdemlileri hakkında kullanılan usta tabirinden de anlaşılacağı gibi, kadın hekimlerin en üst makamı "hastalar ustası hanım ana" idi.[21]

Haremin kademeli olarak yapılan mimarisi içinde alt bodrum katındaki cariyeler dairesinin de yer aldığı Cariyelerin Hastanesi, Valide Sultan ve Kızlarağası daireleriyle Harem bahçesi arasında mermer sütunlar üzerine bina edilmiş alçak tavanlı odalardan ibaretti. Bir taşlığın ortasında ve cariyeler dairesinden bir tahta perdeyle ayrılmıştı. Odalar sütunların arası kapatıla-

19 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde tasnif edilen bu reçeteler 104 adet zarf içerisinde muhafaza edilmektedir ve her zarf numaralıdır, içinde kaç adet reçete ihtiva ettiği kaydedilmiştir. Toplam 3.087 adet reçete mevcuttur. Bu reçeteler 1867-1890 yılları arasına aittir. Bu reçetelerdeki hekim imzalarından bazıları okunabilmekte, kimisi okunamamaktadır. Reçetelerde imzaları bulunan hekimlerin isimleri arasında dönemin ünlü hekimleri de bulunmaktadır. Bazı reçetelerin üzerinde eczanenin kaşesi de bulunmaktadır. Dönemin ünlü eczanelerinin ismi vardır. Reçeteler Fransızca, İtalyanca, Latince yazılmış, kimisinin kullanım tarifleri eski Türkçe kayıtlı olup, bunlar Fransızca ve İtalyanca okunur gibi yazılmıştır. Bkz. Dramur, *Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp*, 71.

20 Nil Sarı, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2-3 (1996/97), 18.

21 Sarı, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", 18

rak meydana getirilmiştir.[22] Bu hastanenin idari işleriyle "hastalar kahyası" meşgul olurdu. Kendi oturduğu daire de hastanenin içinde bulunmakta idi. Böylelikle hastalarla yakından ilgilenirdi. Buraya tabipler, kızlarağasının bilgisiyle girer ve hastaları tedavi ederlerdi. Tabipler arasında bazen o dönemin tabiriyle "hekime hatun" dedikleri kadın hekimler de bulunurdu.[23] "Hastalar Dairesi" denilen Cariyeler Hastanesi'nin sorumluluğu hastalar ustasındaydı. Sarayda, Harem'de hasta olanlar kadınlar buraya yatırılırdı. Hastabakıcılara da "nine" deniliyordu. Hastalar ustası ve hastalar kethüdası, hasta tedavi ve bakımının yanında, Harem'e alınan yeni cariyelerin sağlık muayenesiyle de ilgilenmiştir. Cariyeler kadar maaş alan hekim kadının ise hastalar ustasının çırağı olması mümkündür.

Harem'de geceleyin hekime ihtiyaç görülürse önce Harem ağa acemisi, nöbet kalfası ve ortanca haberdar edilirdi. Bunlar kızlarağasının oda nöbetçisine giderek malumatı verirler, o da aynı zamanda Harem anahtarlarının muhafızı bulunan kızlarağasını uyandırır ve müsaade alarak tabip girecek kapının anahtarı kapı nöbetçisine teslim edilir ve kapı açılırdı. Tabip hangi dairede hasta varsa o dairenin Harem ağası refakatinde Harem'e girerdi. Tabip, Harem'i terk edinceye kadar ve başlala yerinde ilaç yaptırıldıktan sonra Harem kapısı kapatılırdı. Bu suretle tabibin Harem'e girmesi oldukça önemli bir tertip ve disiplin gerektiriyordu.[24]

Hasta cariyelere verilen ilaçların Hekimbaşı kulesinde ve ayrıca mutfak kısmında bulunan Helvahane'de hazırlandığı anlaşılır. Kumbaracızâde, hekimbaşının hazırladığı ilaçlardan da bahsetmiştir:

> Topkapı Sarayı'nda hekimbaşılar padişahlara, hassa tabipler ve cerrahlar Enderunlulara ve devlet ricaline verilmek üzere ak anber, misk, gül kurusu, tarçın kabuğu, sandal ağacı, karanfil, kırmız böceği, şekerci çöveni, gül çiçeği, haşebi sandal, havlican, vanelya tozu, kakule, zencefil, pespase, hindistan cevizi, kişniş, gülsuyu, melek otu, kasbı ıtri, badem yağı,

22 Sarı, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", 57.

23 Sarı, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", 58. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir evrakta, 1056/1644'ten 1066/1655 tarihine kadar Sultan İbrahim (slt 1640-1648) ve IV. Mehmed döneminde (slt. 648-1687), beş defa Hekimbaşılık yapan Cemalzâde Efendi tarafından, Kızlarağasına hekim kadın hakkında yazılmış iki tezkere, hekim kadınların Harem'de görev yaptıklarını göstermektedir. Bkz. Kumbaracızâde, *Hekim-Başı odası*, 5. Sarayda kadın hekimlerin görevlendirilmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. 1872'de Yıldız Sarayı'nda görev yapan on Müslüman hekimden biri Tabibe Gülbeyaz Hatun adı verilen bir kadın hekim olup, aylık maaşı 200 akçe idi. Bkz. Rıfkı Melûl Meriç, "Osmanlı Tabâbeti Tarihine Ait Vesikalar I: Cerrahlar, Kehhâller", *Tarih Vesikaları* 16 (1955), 55.

24 Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 18-19.

civan perçemi, altun haşhaş, beyaz şeker, renk vermek için boyadan ibaret nevruziye isminden bir macun tertip edip imal ederlerdi. Padişahlara verilen nevruziye kâseleri de zarif ve ağzı kapaklı kaplardı.[25]

Helvahane'de yılda bir defa, ilkbaharda, büyük kazanlarla ve saray hekimlerinin tarif ve gözetimi altında nane, dârülfülfül, havlican, gül ve gelincik karıştırılarak macunlar yapılır. Bu macunlardan sadrazama, şeyhülislama, kubbe vezirlerine kazaskere, nişancıya, defterdarlara, reisülküttap memurlarına, memleket ekabirlerine, Saray erkanına, Harem'deki validelere, şehzadelere, sultanlara, kadınefendilere, kadınlara, sadrazamlara, vezirlere ve Enderunlulara verilecek olanlar bu kişilerin rütbe ve kıdemlerine göre süslü kaseler, kavanoz veya hokkalarla dağıtılmak üzere Hekimbaşı Odasında saklanırdı.[26] Padişah için olanlar Hekimbaşı Kulesinde saklanır, istenildikçe verilirdi. Macunların yapıldığı geceye ise *öt gecesi* denilirdi. Bostancıbaşı yerinde, her zaman hazır bulunur, Hayalbaz, hokkabaz, incesaz takımı çağrılarak helvahane ocağı hademeleri, o gece sabahlara kadar şenlik yaparlardı.[27]

Harem dairesinde hastalanan kadınlar için kadın hekimlerle birlikte, ebe kadın diye anılan doğumları yaptıran kadınlar vardı. Daha geç dönemlerdeki belgelerde de Harem dairesine tayin edilen erkek hekimlerin de mevcut olduğu görülür.[28] Örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, İbnülemin Sıhhiye 44 ile kayıtlı bir belgede,[29] Harem dairesine erkek tabip atandığı anlaşılır.

XVIII. yüzyılın sonlarında İsveçli elçi d'Ohsson, Türklerin gelenek ve görenekleri hakkında bilgi verirken Harem Hastanesi hakkında şunları aktarır:

> Bir hastalık halinde Harem mensuplarının çoğu, hekim gibi kadınlara başvurur. Bunların bilgileri azdır, fakat tecrübeleri çoktur. Bu bakımdan özellikle kadın hastalıklarıyla ilgili hususlarda başarılı olurlar. Saray'da olsun, başka yerlerde

25 Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 18-19.

26 Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XXI.

27 Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XXI; Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 17.

28 XVII. ve XVIII. yüzyıla ait belgelere göre Harem'e erkek hekim tayin edilmesinin de geleneksel olarak mevcut olduğu görülmektedir. Rıfkı Melûl Meriç'in zikrettiği 1599 tarihli ehl-i hiref defterinde, cemaat-i cerrâhînin hâssa Listesinde yer alan Cerrah İbrahim'in, Edirne'de hükm-i hümâyûn ile Harem'de görevlendirilmesi, bu geleneğin oldukça eski olduğunu ve yaygın olduğunu göstermektedir. Bkz. Meriç, "Osmanlı Tabâbeti Tarihine Ait Vesikalar I".

29 Meriç, "Osmanlı Tabâbeti Tarihine Ait Vesikalar I". Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Basma 4085'te kayıtlı "Saadetli ve Merhametli Sultanım Hazretleri sağ olsun, Bu kulları Dârüssaâde Kapısında, Harem-i Hümâyûn tabiplerinden olup, ulufe şey-i kalîl olmakla müşâhereden yevmi seksen akçe ulûfeye mutasarrıf olan İstanbul rûznamecisi Ahmed Efendi fevt olup…" diye devam eden evrakta Dârüssaâde'de tabiplik görevi yaptığından bahsedilmektedir.

olsun, doğumları yaptıranlar da bunlardır. Zaten bu başlı başına bir meslektir ve bu mesleği icra edenler ebe kadın diye anılır.

Saraydaki Hekimbaşı Odasında bu döneme tarihlenen sedefli doğum iskemlesinde doğumların yapıldığı, İstanbul Üniversite Kitaplığı'ndaki bir minyatürde görülür.

Sultan Abdülaziz döneminde (slt. 1861-1876) yaşanan bir kolera salgınında hastalara burada bakılmış olduğu bildirilmektedir.[30] Ancak Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe'ye Harem taşındığında artık bu hastanede kadınların tedavi edilmesi geleneği kaldırılmış; diğer yandan hastalıkların başkalarına bulaşmaması da düşünülerek hasta olan kadınefendi ve cariyeler sarayın dışına gönderilip dışarıda tedavi edilmişlerdir. Sultan Abdülhamid'in annesi olan Tirimüjgân Kadın verem olduğu için Beylerbeyi Sarayı'na gönderilmiş ve orada ölmüştür. Sultan Mehmet Reşad döneminde (slt. 1909-1918) Harem'den birisi hasta olduğunda, derhal Harem'in kapısı vurulur, nöbetçi Harem ağasına haber verilirdi. Harem ağası da doktoru getirirdi. Hasta eğer çok ağırlaşırsa, kötüyse hastaneye ya da şehirde bulunan bir Saraylının evine gönderilirdi. Bu gibilere sarayda "tımara çıktı" tabiri kullanılırdı.[31] Kadın hastalar ise başlarını değişik bağlama şekliyle hasta olduklarını belirtirlerdi.[32] Topkapı Sarayı'nın Harem dairesinde ayniyat kayıtlarında yer alan mavi çinkodan tükürük hokkalarının bu harem hastanesinde son dönemlerde, hastane faaliyette olduğunda kullanılmış olmalıdır.

Hastalar Dairesinin Mimari Yapısı

Kırk merdiven denilen bir merdiven sistemiyle cariye taşlığına, zemin katta Harem bahçesi ve Meyyit (Ölü) Kapısı ile Hasbahçe'ye açılan Harem Cariyeler Hastanesi, 1665 Harem yangınından sonra Harem bahçesine yapılmış bir bölümdür. Kadınefendi Daireleri'nin Sarayburnu'nu yönüne bakan cephesi ile Büyük Biniş önüne, Harem'i Hasbahçe'den ayıran XVI. yüzyıl duvarları kullanılarak sonradan oluşturulan hastane bölümü, payeli revaklarla çevrili bir avlunun kenarlarındaki mekanlardan oluşmuştur. Revaklı bir avlusu olan hastane, ölülerin de yıkandığı büyük çamaşırlık, külhan, ocak, tuvalet ve hamam yapılarını içeren bölümlerden oluşmaktadır. Hastanede

30 Çağatay Uluçay, *Harem II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971), 17

31 Uluçay, *Harem II*, 17.

32 Uluçay, *Harem II*, 18.

geniş bir yüksek odanın alt katında en az elli kişi için yer bulunmaktadır. Odalar simetrik düzenlenmiştir. Beş bölümlü tuvaletler ve hamam sistemi hastanede hijyene ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Saray hastanelerinde hamamların yer alması, hastalar için hazırlanan mutfakların bulunması, her odanın aydınlatılması, havalandırılması, ısıtılması ve temizliğe önem verilmesi bu kuruma ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Sarayda her yere ulaşan suyolları ve odalarda bile bulunan çeşmeler temizliğe büyük önem verildiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca Eski Saray'daki hastanede de arşiv belgelerine göre[33] bir hamam olduğunu Terzioğlu vurgulamaktadır.

Zemin katta tonozlu odaların içinde görülen eksen kaymaları Büyük Biniş rampasını taşıyan tonozların varlığından ileri gelmiştir. Bu sebepten uzun ve dar odalar oluşmuştur. Servis ve ecza deposu olması gereken bu odaları karşı yöndeki hamam gibi revaklarla avluya açılır. Hastane avlusunun bir köşesinde ilginç bir tuvalet mekanı ile çok mekanlı büyük ocaklı gasilhane bölümü bulunur. Gasilhane (ölen cariyelerin yıkandığı yer), Meyyit Kapısı ve XIX. yüzyılda yenilenen rampasıyla Cariyeler Hastanesi, Hasbahçe'ye açılırken (burası günümüzde Arkeoloji Müzesi'nin arka bahçesine açılmaktadır), Harem'in ana duvarlarına bitiştirilen tek sıra mekanlı ve dar hamam bölümü avlunun uzun kenarını kaplar. Arka arkaya sıralanan hamamda soğukluk, ılıklık, sıcaklık uzun kenar boyunca sıralanmış, ayrıca da bir tuvalet birimi eklenmiştir. Harem hastanesinin avlusunun karşı biriminde aynı eksende köşede diğer tuvalet birimleri de yapılmıştır. Hastane, işlevi gereği diğer Harem yapılarından soyutlanmıştır.

Yer yer iki katlı olan hastaneye ulaşan kırk merdivenin orta sahanlığına, avlunun uzun ve kısa bir kenarından birer hastalar koğuşu açılır. Bu koğuşlardan biri tümüyle hastanenin üst katına, diğeri ise zemin kattan başlayan koğuşun galeri katına rastlamaktadır. Bu ara katta biri çamaşırlık ve tuvalet ile Hastalar Kalfası Odası bulunur. İçten sütunlu birer revakla bölünmüş olan koğuşlar hemen bütün hastane yapıları gibi fazla süslemeli değildir. Ancak onarım geçiren hastanenin hamam bölümlerinde duvarlarda üst üste çiçek bezemeli sıvalar yapıldığı görülmektedir. Hastanenin üst kat bölümündeki mermer raflı dolap içlerinde ise genellikle son XVIII-XIX. yüzyıl Hollanda-Delf bölgesi çinileri kullanılmıştır.

33 Başbakanlık Arşivi, Saraylar Dosyası 1859; Saraylar Dosyası (M. Cevdet tasnifi), Nr. 387. Bkz. Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XVII.

Kırk merdivenin girişinden aşağıya inen ikinci sahanlığında bir çeşme ve tuvalet, karşısında Valide Kilerinin giriş kapısı, birkaç basamak altında ise Harem Hastanesi'nin bulunduğu katın giriş bölümü vardır. Harem Hastanesi'ne girişte, üst kat bölümünde, sağ tarafta Hastalık Ustası Odası, sol yanda Hastane Mutfağı ile buradan uzanan iki katlı birimler olan ve iki yanda bulunan hastane koğuşu bulunur. Bu bölümdeki yapılar iki katlı olup, sağ taraftaki bölüm alt kat ve üst kattaki sütunlu yapısıyla alt kattaki büyük yaşmaklı ocağıyla tasarlanmış bir plana sahiptir. Üst katın devamındaki ikinci bölümde üst kat sütunlu olarak yapılmış, koridorun sonundaki bölümde tuvalet birimleri konulmuştur. Bu kısmın alt bölümünde de tuvalet birimleri plana dâhil edilmiştir. Bölümlerdeki koğuş pencereleri ferah bir biçimde alt ve üst katlarda hastane taşlığına bakarlar. Sağ taraftaki koğuş pencereleri ise bir tarafı hastane avlusuna bakan, diğer tarafta kadınefendi, cariyeler ve valide sultan dairelerinin pencerelerinin baktığı Harem bahçesine açılmaktadır.

Cariyeler Dairesi'nin altındaki revaktan Meyit Kapısı'na kadar uzanan kısımda, ölenlerin yıkandığı büyük çamaşırlık (gasilhane), külhan, cariyelere hizmet eden kadın hizmetlilerin olduğu Horendegan Ocağı Hamamı, Odunlu ve Horendegan Ocağı Koğuşu'nun alt katına giriş bulunmaktadır. Horendegan Ocağı adıyla anılan, sonradan Harem'e eklenen koğuş, ilk Cariyeler Koğuşu'nun benzeri olarak inşa edilmiştir.

Penzer Cariyeler Hastanesi'ni ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır:[34]

> Uzun balkonu olan bir oda diğerlerinden ayrılır. Bu oda başhemşirenin odasına eklenen oda, çift kapı yönüyle taş bir basamakla aşağıda inşa edilen bahçelere açılmaktadır. Diğer çift kapı Harem Hastanesi'ne açılan bir odanın kapısıdır ve 53 basamak ile Harem Hastanesi'ne ulaşılırdı. (Bu merdivenlerin ismi *kırk merdiven*dir.) Etrafı üç yandan sütunlarla kuşatan kemerli düzende bir avlu ve her bir yönde sekiz kare sütunlarla desteklenmiştir. Aşağıda, tepenin aşağı kenarında bir yerde gizlenen binaların altında gizli bir basamakla ulaşılan, gözlerden uzak olan başhemşirenin balkonundan aşağısı görülebilir. Bu küçük avlu ve çevresindeki odalar, bir hastane olarak kurulmuş olsa bile güzel, hoş bir mimari yapısı vardır. Odalar çeşitli derinlik ve ölçüdedir ve dışarı duvarların eğimine göre yapılmıştır. İlk katta sıra sıra sağa doğru, derin ve karanlık odalar vardır. Bunlar bugün bütün süslemelerinden yoksundur. İkinci kata girişin ilk basamaklara basılarak yapıldığı ve odaların penceresiz ya da dışarı kapatılmış olduğu da bazı odalar için söz konusudur. Tavanlarında bulunan deliklerle, yine

34 N. M. Penzer, *The Harem: Inside the Grand Seraglio of the Turkish Sultans* (Londra, 1936), 156.

de genel etki olarak, ölçülerde akıcılık sağlanmıştır. Sağdan sola doğru avluyu izleyen odalarda geniş bir hamam gelir. İlginç birkaç güzel mermer çeşmenin hâlâ izleri bulunmaktadır. Bir miktar kırık, parçanın izleri paneli kaplamıştır. Uzak köşede iki oda, bu kısa kenardadır ve mutfak olarak kahve odası ve mutfak kilerinin odaları görülmektedir. Mutfak sola doğru uzamaktadır. Geniş yüksek bir oda, alt katta en azından elli kişi için kapasite sağlamaktadır.[35]

Harem dairesi içinde hastanenin yanı sıra ayrıca eczanenden de bahsedilmektedir. Enderun'un Kiler-ı Hâssa Odası[36] tarafından Harem'e girilince karşılaşılan Kuşhane Meydanındaki iki daireden birisi, yalnızca padişaha pişirilen yemeklerin mutfağı, diğerleri de hareme ait eczaneye tahsis edilmişti. Harem'e getirilen hekimler de buradaki kapıdan Harem ağaları refakatinde hareme girerlerdi. Padişahın yemekleri ile vazifeli olan Kiler-ı Hâssa Odasının mensupları Alberto Bobovio'nun belirttiği üzere şifalı tiryaklar ve şerbetler yapardı. Eyyübi Efendi Kanunnâmesi ve Nimeti Efendi Kanunnâmesi gibi kaynaklara göre helvacıbaşı da, kilerci ağası ile kilerci başına tabi idiler.[37] Diğer yandan hastaların iyi olmak için genellikle çorba ve bazen paça çorbası gibi yemekler yediğini düşündüren Harem Hastanesi'nin alt katında Külhan-Çamaşırlık kısmında 2016-17 yılında yapılan onarımlar sırasında ahşap yer döşemesi kaldırıldığında bazı kuzu-koyun ayak kemikleri de bulunmuştur.

---

35 Penzer, *The Harem: Inside the Grand Seraglio*, 156.

36 Fâtih Sultan Mehmed tarafından Yeni Saray'da yapılan Kiler-i Hâssa Koğuşunun kapısının dışına da bir ecza dolabı yaptırılmıştı. Hâssa alayı mensupları hastalandıklarında acil tedavi için ilaçlar Kiler-i Hâssa Koğuşunun eczanesinden temin ediliyordu. Hastalar için ilaç gerektiğinde Kiler-i Hâssa kethüdası tarafından tanzim edilen listeye bağlı bir senetle ve hekimbaşının onayından geçmek suretiyle alınıp ecza dolabına konulurdu. Enderun Hastanesi'nden ayrı olan bu sıhhiye teşkilatından sarayın içinde bulunan tüm odalar istifade ederlerdi. Fâtih Sultan Mehmed tarafından ayrıca Enderun'da Kiler-ı Hâssa Odası Nöbetçi Başının yanına da eczane yaptırılmıştı. Enderun'dakilerden biri gece yarısı hastalandığında bu Kiler-ı Hâssa'daki eczanede saklanan lokman ruhu, çiçek suyu, afyon ruhu, kırmız, tiryak, hintyağı gibi ilaçlar ve hacamat ve lavman için lüzumlu aletler ilk yardım olarak kullanılırdı. Bu ilaçlar Kiler kethüdası tarafından tanzim edilen listeye göre bir senetle hekimbaşının onayından geçmek suretiyle bu eczane dolabına konulurdu. Başbakanlık Arşivindeki 1154/1740 tarihli bir belgeye göre Enderun'daki bu Kiler-ı Hâssa'da bir hastane mevcuttu. Bkz. Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XX.

37 Saraydaki arşiv belgelerinde, miskçi-başının kilerci-başının emrinde olduğunu ve ecza listelerini Kiler'e bağlı peşkirci-başına teslim ettiğini ve beyan edilen listelerdeki ilaçların hemen hemen aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Müslüman Türklerin yanı sıra miskçi-başılık görevinin Yahudilere de verildiği görülür. Saray hekimlerinin çoğu ise yabancı, Rum ve Musevi idi. Bkz. Terzioğlu, *Helvahane Defteri*, XX.

Harem Koleksiyonu İçinde Yer Alan Tıp ve Sağlık İle İlgili Bazı Eserler ve Onarım Sonrası Buluntular

Saray hastanelerinin masrafı, beytülmal hazinesinden ödenirdi. Bazen de bağışlardan faydalanılırdı. III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan, Bostancılar Hastanesi masrafları için birçok mülk vakfetmiş ve gelirinden ödenmesini şart koymuştur. Saray hastanelerinde hekim ve cerrahların yanında hekim ve cerrah şakirtleri bulunurdu. Bunlar hastanelerde eğitim görmekteydi.[38]

Osmanlı döneminde kadın sultanların hastane, cami ve çeşitli vakıflar inşa ettirdiğine dair vakıf kayıtları bulunmaktadır. Bu sultanlardan birisi Hürrem Sultan'ın vakıf kayıtları bulunmaktadır. Hürrem Sultan Haseki Hastanesi'ni yaptırmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonları arasında bulunan taş kitabeler içinde günümüze kadar ulaşmayan pek çok önemli yapının da kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabelerin bir kısmı, günümüzde yok olmuş, ancak çoğu kayıtlarda varlığı bilinen yapıların belge niteliğindeki verilerdir. Bu kitabelerin arasında Haseki Hastanesi'nin tamirine ait bir kitabe dikkat çekicidir.

Hürrem Sultan'ın inşa ettirdiği hastane sadece erkeklere ait olup 1840'a kadar bu şekilde hizmet vermiştir. 1848'de hastaneye kadınlar kısmı ilave yapılarak tam teşekküllü bir hastane haline getirilmiştir. 1300/1882'de Haseki Caddesinde, şimdiki hastanenin merkez binası yerinde bulunan Moralı Ali Bey'in iki katlı taş konağı satın alınıp onarılarak hastane buraya taşınmıştır. Söz konusu kitabe, 1309/1891'de onarımı tamamlanmış olan hastaneye konulan kitabedir.[39]

152 no'lu Haseki Hastanesine Ait Taş Kitabe[40]

38 Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 18-19.

39 Kumbaracızâde, *Hekim-Başı Odası*, 19.

40 32/152 envanter no'lu taş kitabe, Sultan II. Abdülhamid'in 1309/1891 tarihli esaslı şekilde tamir

Reşad Ekrem Koçu, Harem dairesinde *kırklar makamı* denilen bir yerden söz eder:[41] "Sağda Hazinedar dairesi ile Müsâhibler dairesi arasında dar ve küçük bir koridor vardır, bu koridora kırklar makamı adı verilir Rivayete göre, Kösem Sultan öldürüldüğünde Harem'deki taraftarları da idam olunmuş ve buraya gömülmüşlerdir." 80'li yıllarda Harem'deki nöbet odasında bulunan bir sandık içinde toprağa gömülmüş üç erkeğin iskeleti zincirli bir halde bulundu.[42] Bu sandıktaki iskeletlerin muhtemelen Kösem Sultan'ın taraftarları olduğunu ve ibret amacıyla cezalandırıldıktan sonra burada bırakıldıklarını düşünmekteyim. Günümüzde bu sandık hastanenin arka tarafındaki bahçenin köşesinde gömülüdür.

Harem dairesinde son dönemlerde yapılan onarımlar esnasında birtakım vefk ve çeşitli objeler çıkmaktadır. Bunlar burada yaşayanların çeşitli dilek ve isteklerini veya sağlık, sıhhat bulma gibi niyetlerini ifade etme düşüncesiyle hazırlanmış olmalıdır. Dinî açıdan inancın yüksek olduğu ve lihye-i saadet (sakal-ı şerifin) korunup yer aldığı bölümlerin olduğu Harem dairesinde yine de vefklere (büyülere) rastlanmaktadır.

Karaağalar dairesinin nöbet yerine bakan giriş kısmında yakın bir zamanda onarımlar sırasında, bir kapının üst kısmındaki sövesinin sıvasına gömülü halde bulunan bazı yırtık kağıtlar ve kağıt içine sarılmış diş (muhtemelen ön diş) ile pamuklar içine sarılmış tırnaklar ve "Halil" ismi geçen birine yapılmış olan bir vefk, Harem'deki bu inançların göstergesidir. Ancak diş ve

ettirilen Haseki Hastanesi'ne ait kitabedir. 1309 tarihli kitabenin boyu: 118 cm, eni 65 cm'dir. Kitabe bölümlere ayrılmış olup, dört paftalı, yirmi satırlıdır. Bu hastanenin bulunduğu yerde ilk inşaat, 1539 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Hasekisi Hürrem Sultan tarafından yapılmıştır. Kitabenin Metni: "[i] Zıll-i hakîm-ı mutlak, [ii] Abdülhamid Hânın, [iii] tedbir-i hikmetidir, [iv] kabz-ı hayat-ı âlem, [v] yaptırdı hastane, [vi] bîmar olan zenâne, [vii] hiç görmedi zamane, [viii] bir böyle lütf-ı abdem, [ix] üvanı olan şâyan, [x] Fîh-i şifâ'i'n-nas, [xi] Bencûr olup girenler, [xii] Çıkmakta şâd ü hurrem, [xiii] Feyz-i hakîm-i kudret, [xiv] Oldukça dehre rahmet, [xv] Olsun karîn-i sıhhat, [xvi] Ol hüsrev-i muazzam, [xvii] Tarihin etti Muhtar, [xviii] Bir ehl-i hikmet-i inşâ, [xix] Sıhhat-ı sarây-ı nisvan, [xx] Oldu bu dâr-ı muhkam. 1309 (1891)." Topkapı Sarayı'nda bulunan çok önemli ve değerli bir koleksiyonu oluşturan taş kitabeler koleksiyonu günümüze kadar ulaşamayan pek çok önemli yapının kitabelerinin yer aldığı bir koleksiyon olmakla birlikte, bunların üzerindeki kitabe ve ithaf yazıları da, çeşitli dönemleri ihtiva eden mimari eserlerin kimliği niteliğinde olup bunların hangi amaçla ve kim adına yapıldığının belirtilmiş olması sebebiyle önem kazanmaktadır. Bunların arasında günümüzde çoğu kaybolmuş, var olmayan pek çok yapının, çeşmenin veya saray binalarının kitabeleri de bulunmaktadır. Bkz. H. Canan Cimilli "Topkapı Sarayı Taş Kitabe Kayıtlarında mevcut Olan Bir Kaç Yok Olmuş Yapının Kitabeleri Üzerine Bir Araştırma", *IV. Uluslararası Kültür, Sanat ve Folklor Kongresi/Sanat Etkinlikleri (Nisan) Rusya-Rustov* (Konya, 2015), 70-83.

41 Reşat Ekrem Koçu, *Topkapu Sarayı: İçinde Geçen Vakalar, Eski Saray Hayatı ve Teşkilâtı ile Beraber Adım Adım, Köşe Köşe* (İstanbul, 1960).

42 Bu sandık önce Cariyeler Hastanesi Meyit odasına götürülmüş, 2008'li yıllarda görev yapan bir müdür bu iskeletleri Harem Valide-Cariyeler-Kadınefendilerin pencerelerinin baktığı Kadınlar tarafındaki, Şimşirlik bahçesinin köşesine gömdürtmüştür.

tırnakların günümüze kadar korunmuş olması ve genetik açısından önemli bir bulgu göstereceği için, sonrasında yapılması muhtemel çalışmalar ilginç bir örnektir.

Ağzı iple bağlanmış içi toprakla dolu kumaş içine sarılmış bir başka vefk de II. Kadınefendiler dairesindeki sıva köşelerinden birinde bulunmuştur.

Harem Meşkhane altındaki Tabutluk kısmında koyun kemikleri karşımıza çıkmaktadır. Kesin olarak bilinmese de koyun kemikleriyle de çeşitli büyü, muska vb. şeyler yapıldığı söylenir. Buluntular arasında Harem dairesinde Cevri Kalfa dairelerindeki duvar lentosu arasında gizlenmiş bir kağıtta ise kamus şeklinde gece ve gündüzler yuvarlak içine alınarak yazılmıştır. Harem dairesinde İbrahim odasının üst katlarında hasekilerin olduğu bölümlerde yine Marmara mermerinden yapılmış bir pencere kenarına yazılan yazılarda büyü için kullanılmıştır. Kösem Sultan dairelerinde onarımlar sırasında bulunan bir kağıttaki mühür vefk biçimindedir ve garip bir yaratık üzerine binmiş insan yüzü görünmektedir. Ölen bir kalfanın mührü olduğu anlaşılır. Buna benzer insan yüzlerinin kozmolojik olarak sağlığa iyi geldiği veya görülen bir nazara karşı ya da uzun ömür gibi nedenlerle kullanılması, Türklerin Orta Asya'daki Şaman inanıcına kadar gider. III. Murad Has Odası Sofası'ndaki muhtemelen XVI. yüzyıl ikinci veya üçüncü yarısına tarihlenen baca kısmında da zincir askılı, saçları örgülü bir insan yüzü tasvir edilmiştir.

Harem dairesinde yaşayan cariyelerin İslamiyet'in büyü ve boş hurafeleri yasaklamasına rağmen zaman zaman hurafelere inandıkları görülmektedir. Mesela Altun Yol'un Gözdeler daireleri altından devam eden ve Ağalar Camii'nin merdivenli girişine yakın yerdeki çinili panonun olduğu yere Harem mensupları "Cinlerin Meşveret Yeri" derdi. Harem halkı geceleri, hacca giden hacıların toplandığı ve Mısır, Yemen, Şam'ı gösteren üç mahmilin ve İbrahim Makamının vb. kutsal mekanların ifade edildiği bu çini panonun önünden geçemezdi. Bu alanın üst kısmı şehzadelerin XVII. yüzyıldan sonra kullandığı kafesti, yan tarafı ise Hazine'ydi. Belki de Harem mensuplarını bu yerlerden uzak tutulmak için buraya Cinlerin Meşveret Yeri ismi verilmişti.

Ayrıca dua ve ibadet edilen yerlerde Mekke, Medine veya Kabe gibi kutsal mekanların tasvir edildiği çinili panoların ve XVII. yüzyılda çokça görülmeye başlayan hilye-i saadet gibi levhaların da uğur ve bereket getirdiği, kötü-

lüklerden, hastalıklardan veya afetlerden koruduğuna inanılıyordu. Harem koleksiyonunda Kabe tasvirli panolar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzel tasvirinin anlatıldığı hilyeler bulunduğu gibi, ölümcül hastalıklardan taundan (veba)[43] korunabilmek için taun dualarının yazıldığı büyük duvar aynaları ve maşallah yazılı sedefli beşikler de vardır.

Modern tıp öncesinde hem Avrupa'da hem İslam ülkelerinde özellikle vebaya karşı aynı türden önleyici ya da tedavi edici yöntemler kullanılmıştır. Tıbbın yanında dua, astroloji ve büyüye de sıkça başvurulmuştur. Veba duaları, büyü reçeteleri, muskalar, tılsımlar vb. manevî tedavi usullerine vebaya dair eserlerde bolca rastlanmaktadır.[44] Tarihî kaynaklarda taunla ilgili çeşitli terimler kullanılmıştır.[45]

Son zamanlarda Harem'de Kızlarağası dairesi alt kattaki yaşmaklı ocağın yan kısmında yapılan onarım sırasında ise zemin altından çıkarılan iki adet gözlük, gelişen tıp ve ilaç sektöründen sadece padişahın değil Harem'deki ağaların da uzak kalmadıklarını gösterir.

Sonuç olarak Harem dairesinde mükemmel bir mimari örgütlenme ile dönemin üslubuna göre gelişen ve teşkilatlanmayı gerektiren cami, koğuşlar, hamamlar, odalar, sofalar, koridorlar ve kanalizasyon sistemi, çeşme ve tuvaletlerin en üst katlara kadar ulaşıldığını gösteren künk ve boruların kullanıldığı su mimarisi yanında, her ayrıntının da düşünüldüğü hastanesi, diğer eski saraylardaki yapıların bir benzeri olarak inşa edilmiştir. Cariyeler Hastanesi'nin hamam, tuvaletler, külhan, çamaşırlık, servis odaları, ecza odaları, hemşire odaları vb. Harem'deki diğer mimarilerden ayrılan yapısı ile oluşturduğu komplekste her ayrıntı incelikle düşünülmüş ve günümüze

43 Osmanlı ve öncesi bütün zamanların ölümcül hastalıklarından olan taun hastalığıyla ilgili kayıtlara XVII. yüzyılın ortalarında da rastlamak mümkündür. Bkz. Özen Tok, "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", 801; 6*1 Numaralı Kayseri Kadı Sicili*, 65.

44 Özellikle XIV. yüzyılın ortalarında başlayan kara ölüm sırasında ve sonrasında yazılan tıp metinlerinde hastalığın farklı türleri genellikle doğru biçimde açıklanmış, diğer eserlerde de hastalıktan bahsedilirken doğru tanımlar yapılmıştır. Çeşitli türlerde birçok eser veba salgınlarından söz eder. Bunlar arasında mahkeme kayıtları, hükümler, fetvalar, diplomatik yazışmalar, şiirler, biyografik eserler, seyahatnameler, mezar taşları, veba risaleleri zikredilebilir. Veba XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en öldürücü ve en sık rastlanan afetti. Osmanlı kaynaklarında hastalık için kullanılan terimler "taun" ve "veba"ydı. Alınan önlemler sayesinde Avrupa'yı terk eden veba, Osmanlı topraklarını kasıp kavurmaya devam etti. Ortalama onar yıllık aralarla çıkan veba salgınları İstanbul ve İzmir başta olmak üzere diğer şehirleri de perişan etti. Büyük oranda yabancı konsolosların verdiği bilgi ve rakamlara göre örneğin; "1778'de vebaya yakalanan İstanbul halkının üçte biri ölmüştü." Bkz. http://www.dunyabulteni.net/haber/275644/tarihteki-esrarengiz-dusman-veba-tekrar-ortaya-cikti

45 "Taun" maddesi, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400092.pdf

çok ulaşmasa da zengin kalem-işi süslemeli ve bölümlerde dönemin zevkli ve değerli çinileri ile dekoratif olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Meşkhanenin ve Harem çıkışına inen Perde Kapısı arkasındaki meyilli ve kıvrım yapan koğuşun günümüzde duvar dolgusuyla tamamen kapatılmış kapısının Harem Tabutluk ile bağlantısı olması muhtemel olsa da, bu bölüm Karaağalar kısmında kalmaktadır. Cariyeler Hastanesi'nin Meyit Kapısı, ölen hasta cariyelerin moral olarak üzülmemeleri amacıyla kimse görmeden saray dışına çıkarılması için yapılmış olması, hamamların ve suların hasta sağlığına iyi geldiği bilinci ile hastane içinde yapılması, saray içindeki kompleks yapısıyla Kadınlar Hastanesi'nin tek örnek olarak günümüze kadar ulaşması önemlidir.

Harem dairesinde son yıllarda onarım sırasında çıkan çeşitli muska, büyü vb. objelerin yanında diş ve tırnak buluntuları da genetik açıdan dikkat çekmektedir. Hekimbaşı odasındaki ilaçlar dâhil, değerli yakut, inci, yeşim gibi taşların ilaç olarak kullanılması da bazı madenlerin kan akışını hızlandırıp yavaşlattığını dair yapılan çalışmaların çok erken dönemlerden itibaren denendiğini göstermektedir.

Kaynaklar

1. Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümâyunu", *TOEM*, 1326-27/1910-11, 12 vd.
2. Akdeniz, Gül, Nil Sarı, ve Ramazan Tuğ, "Topkapı ve Galatasaray Enderun Hastaneleri", *IV. Tıp Tarihi Kongresine Sunulan Bildiriler, İstanbul, 18-20 Eylül, 1996*, 187-202, Ankara, 2013.
3. Akgündüz, Ahmet; *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, 1996.
4. Akkutay, Ülker, *Enderun Hastanesi*, İstanbul, ts.
5. Anonim, *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi*, İstanbul, 1933.
6. Asım, Küçük Çelebizâde İsmail, *Tarih*, İstanbul, H1282.
7. Bayat, Ali Haydar, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Ankara, 1999.
8. Baylav, Naşid, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul, 1968.
9. Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye Ve Benzer Vesikalarda Geçen Istılah Ve Tabirler*, Ankara, 1966.
10. Cimilli, Canan, "Topkapı Sarayı Hastaneleri", *Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri: İstanbul Şifahaneleri*, haz. Abdullah Kılıç, 82-109, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Kültür A.Ş., 2008.

11. Cimilli, H. Canan, "Topkapı Sarayı Taş Kitabe Kayıtlarında mevcut Olan Bir Kaç Yok Olmuş Yapının Kitabeleri Üzerine Bir Araştırma", *IV. Uluslararası Kültür, Sanat ve Folklor Kongresi/Sanat Etkinlikleri (Nisan) Rusya-Rustov*, 70-83, Konya, 2015.
12. Dramur, Rengin "Topkapı Sarayı Eczanesi için XVIII. ve XIX. yüzyılda Miskçibaşı Tarafından Verilen Ecza Listeleri", 4 (1990),
13. Dramur, Rengin, *Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık*, İstanbul: AYA Kitap, 2008.
14. İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1937.
15. Koçu, Reşat Ekrem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul, 1960
16. Kumbaracılar, Sedat, "Saray Hastaneleri", *Dirim* 24(1949), 57-60
17. Kumbaracızâde, İzzet, *Hekim-başı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi*, İstanbul: Kader Matbaası, 1933.
18. Meriç, Rıfkı Melûl "Osmanlı Tabâbeti Tarihine Ait Vesikalar I: Cerrahlar, Kehhâller", *Tarih Vesikaları* 16 (1955), 27-113.
19. N. M. Penzer, *The Harem: Inside the Grand Seraglio of the Turkish Sultans*, Londra, 1936.
20. Sarı Nil (ed.), "Anadolu Darüşşifaları", *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, I, 17-116, İstanbul, 2010.
21. Sarı, Nil, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2-3 (1996/97), 11-65.
22. Tavernier, Jean Paptistea, *Nouvelle Relation de I'interieur du Serrail du Grand Seigneur*, Paris 1675.
23. Tekeşin, Metin, "Topkapı Sarayı Müzesi'nin Orta Avlusunda Bulunan Vakıf Kitabeleri", Lisan tezi, Edebiyat Fakültesi, 1964.
24. Terzioğlu, Arslan (Yay. Haz.), *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayı'nda Eczacılık*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992.
25. Uluçay, Çağatay, *Harem II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.
26. Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945.

Seyyid Lokman, Hünername, 1584, TSM. 1523, 159a

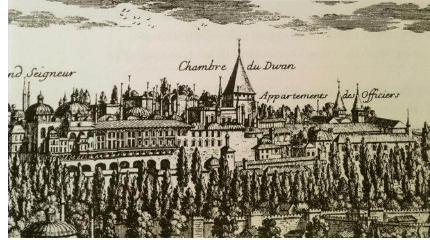
Hekimbaşı odası dış cepeheden görünüm. 1945 yılı Topkapı Sarayı onarımları sırasında çekilen fotoğrafi TSM.13-55-52

Hekimbaşı odasının 1945 yılı Topkapı Sarayı onarımları sırasında çekilen fotoğrafi TSM.13-55-52

Harem 1753 tarihli el yazma kitaptaki gravürden ayrıntı

Arz Kulesinin arkasında set üstündeki sütünlu-Zülüflü Baltacıların hastanesini gösteren 17 yüzyıla tarihlenen gravür. J. Grelot, Relation Nouvelle'dunVoyage de Constinoplle

Topkapı Sarayı Hekimbaşı odası- alt kat (Eczane)

Topkapı Sarayı Hekimbaşı odası-üst kat

TSM. Hekimbaşı Koleksiyonu lal taşı 12-54

TSM. Hekimbaşı Koleksiyonu lal taşı 12-56

TSM Saray Koleksiyonunda yer alan üzeri damgalı hamam sabunu

Gül yağı şişesi, T.S.M.Hazine 2-2067-2-2064

Bab-ı Hümâyûn yakınındaki eski hastane mevkiinde yapılan çalışmalarda kazıdan çıkan ilaç şişeleri

Beyazıt'taki Eski Saray 1710. Saray-ı Atik

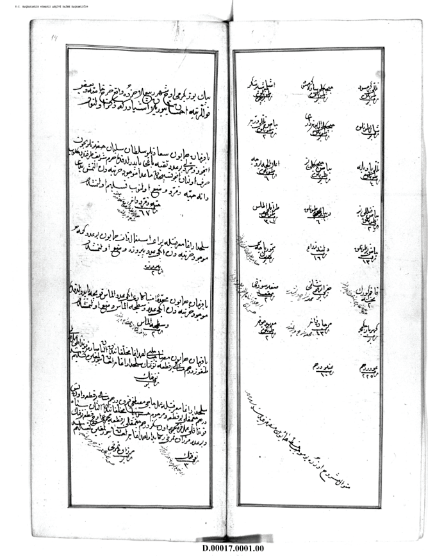
TSM. Hekimbaşı Koleksiyonu zümrüt taşı 12-53

TSM. Hekimbaşı Koleksiyonu ağzı mühürlü ilaç şişesi 12-50

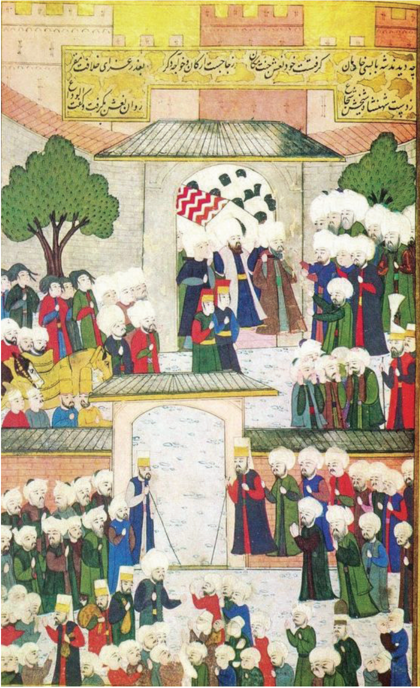
Sultan II. Bayezit'ın Beyazıttaki Eski Saraydan çıkan cenazesi. Pencereden bakan harem kadınlarının başında üzüntü ve yas alameti olan siyah başlıklar görülmektedir.

Saray arşiv kaydında bulunan Hekimbaşıların ismi ve hazırladığı ilaç ve terkiplerin yazıldığı liste D-00017-0001-00-014 (1)

Topkapı Sarayı günümüzde lojman olan kiler koğuşu yanındaki eczanenin üst katı

Afife Nur Banû Sultanın 1583 yılandaki cenazesi haremden çıkarılırken. (Lokman'ın Şehinşahname adlı eserinden)

Harem Dairesi

İlaçların hazırlandığı Helvahane Albüm-55-40-Harem 1967-68 onarımları

1945'li yıllarda Harem Cariyeler Hastanesindeki onarımları gösteren resimler

TSM. Hazine Hacamat ve sünnet bıçakları 2-2165-2-2069

Harem Kuşhane Mutfağı-onarımlar sonrasında çıkan duvar resimleri

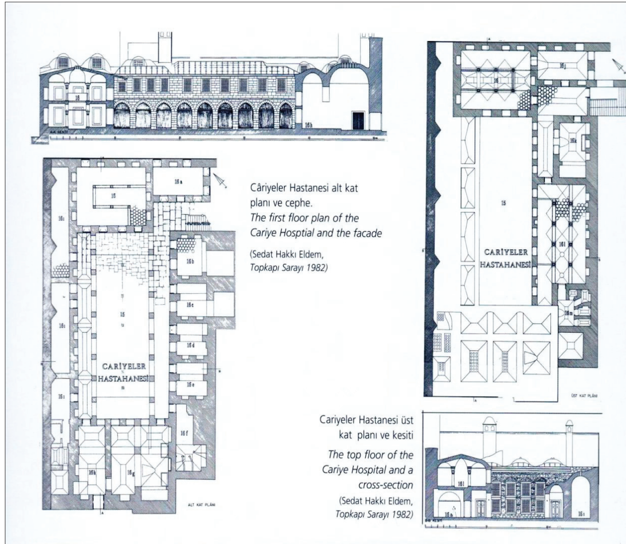
Arkeoloji arka bahçesine açılan Cariyeler Hastaneleri Meyit Kapısı ve Meyilli yokuşu

1945'li yıllarda Harem Cariyeler Hastanesindeki onarımlar sırasında Cenaze Kapısını gösteren resimler

Harem Hastanesi alt kattaki avlusu

Harem Cariyeler Hastanesi alt ve üst kat planları

Harem Hastanesi alt kattaki arkeolojinin arka bahçesine açılan Madeni Meyit Kapısı

Harem Hastanesi, alt kattaki gasilhane ve çamaşırlık bölümü

Harem Hastane avlusunun uzun kenarındaki hamam kompleksi- onarım sonrası

Cariyeler Hastanesi Gasilhane

Harem Hastane hamamı içindeki onarım sonrası ortaya çıkan üst üste sıva katmanlarındaki duvar süslemeleri

Cariyeler Hastanesi Gasilhane

Harem Hastane Hamamındaki kurnalı sıcaklık bölümü

Harem Hastanesi alt kattaki servis ve ecza odası. Onarım sonrası

Cariyeler Hastanesi Üst Kat odası

Harem Karaağalar dairesinin onarımları sırasında kapı sövesi içine gizlenmiş diş- pamuğa sarılı tırnaklar ve kağıda yazılı Halil isimli birine yazılmış fevk

Hasekiler-Valide onarımları sırasında çıkan buluntular içinde yaprak ile yapılmış fevkler

Harem III. Murat Sofası çatısının baca kısmında arkada gizli kalan duvardaki insan figürü ve askılı bir zincir motifi

Harem alt kattaki kırk merdiven bitiminde sağdaki odada yer alan fener kısmındaki çiniler

Harem Meşkhane altında Tabutluk kısmında toprak zeminden çıkan kemik ve buluntular

Harem Meşkhane yanında tabutluk kısmında toprak zeminden çıkan kemik ve buluntular

Hasekiler-Valide onarımları sırasında çıkan buluntular içinde yaprak ile yapılmış fevkler

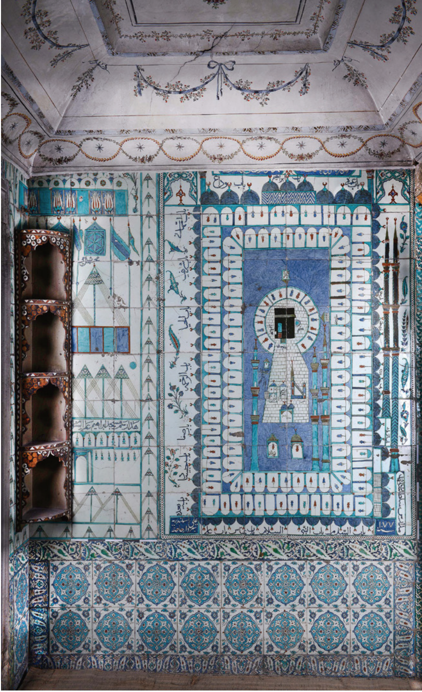
Harem Kızlar ağası alt kattaki Kahve ocağı odasında, büyük ocak kenarında zemin altında çıkan gözlük ve ilaç -koku şişesi

Kadınefendiler daireleri onarımlarında çıkan içinde toprak olan ağzı bağlı torba-fevk

Harem onarımlarında ölen bir kalfanın olduğu fevk biçimli mührünün basılı olduğu kağıt

Harem Valide Sultan dua odasında Kabe tasvirli çini duvar panosu

Harem dairesinde Ayniyat depolarında bulunan çinko tükürük hokkaları

ARŞİV KAYNAKLARI IŞIĞINDA HEKİMBAŞILIK MÜESSESESİ VE GÖREVLERİ

Gamze Yazçiçek[1]

Hekimbaşılık müessesesi, Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarından birisi idi. Hekimbaşılığın müessese olarak II. Murad ya da Fâtih Sultan Mehmed dönemlerinde kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Ancak Edirne'deki Yeni Saray'da Harem dairesinde cariyelere kurulan hastalar sofasının bulunması, Fatih Külliyesi'nde hastane ve taphanenin yaptırılması[2] ve Fâtih Sultan Mehmed'in sağlık şurasının olması[3] dikkate alındığında hekimbaşılık müessesesinin kurumsal temelinin Fâtih Sultan Mehmed döneminde atıldığı düşünülmektedir.

Bîrun ricalinden olan hekimbaşılar, Enderun Mektebi'nde eğitim görmezler, tıp eğitimi bilen ilmiye sınıfından seçilirlerdi. Ancak 1836'dan itibaren zaman zaman değişikliklere gidildiği ve mülkiye sınıfından da hekimbaşıların seçildiği görülmektedir. Hekimbaşı olarak seçilen kişilerin bu görevlerinden önce kadılık, müderrislik, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi farklı görevlerde de bulunabildiği görülmektedir.[4]

İlmiye sınıfından olan bu kişilerin seçilmesi için padişahın hatt-ı hümâyunu ve iradesinin bulunması gerekmektedir.[5] Hekimbaşı seçilen kişinin Bîrun

1 gamzeyazcicek@gmail.com

2 Nilüfer Gökçe, "Osmanlılar Döneminde Hekimlik ve Hekimbaşılık Müessesesi" (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 9.

3 Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 4.

4 Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu*, 5.

5 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 485, 1837.

ricalinden olması hasebiyle hilat giymesi gerekmekteydi. Nitekim 1837 tarihli bir arşiv belgesine göre eczane müdürü Ahmet Efendi irade-i seniyyeye sadır olmuş ve hilat giydirilmişti.[6] Bu hilat bol kollu, ince ve sık dokunmuş samur bir kürkten oluşuyordu. Sarığındaysa sarı zemin üzerine beyaz ipek kumaş sarılıyordu.[7]

Saray hekimliği şeklinde ortaya çıkan hekimbaşılar, zaman içerisinde farklı görevlerin de sorumluluğunu üstlenmişti. Hekimbaşının asli görevi padişah ve ailesinin sağlığı ile ilgilenmek ve onları korumaktı. Hekimbaşı, padişahın yemeği hazırlanırken mutfakta olur, mutfakla ilgili malzemelerin alımında etkili olur, yemek sırasında da padişahın huzurunda bulunurdu. Padişahın yanından ayrılmaz, padişah sefere katılır ise beraberinde sefere katılır, padişah sefere katılmaz ise kendisi de gitmez, yerine saray hekimlerinden birisini gönderirdi.[8]

Hekimbaşının Adı	**Tayin Tarihi**	**Azil Tarihi**	**Süre**
Ahi Çelebi	Ekim 1507	Nisan 1512	4,5 yıl
Sinan Efendi	Nisan 1512	Mart 1515	3 yıl
Ahi Çelebi	Mart 1515	Eylül 1520	5,5 yıl
Sinan Efendi	Eylül 1520	Ocak 1545	25 yıl
Kaysûnî Bedreddin	Ocak 1545	Şubat 1548	3 yıl
Kaynûsîzade Seyid Ali	Şubat 1548	Kasım 1548	9 ay
Mevlana Taceddin	Kasım 1548	Eylül 1562	14 yıl
Kaysûnî Bedreddin	Eylül 1562	Eylül 1562	-
Kaysûnî Mehmed	Eylül 1562	Eylül 1566	4 yıl
İbn Kaysun?	Eylül 1566	-	-
Mustafa	1569-70	-	-
Garsuddinzâde Muhiddin	Ocak 1573	Mart 1575	2 yıl
Yusuf Sinan	Mart 1575	Ocak 1597	22 yıl
Şemseddin (Ahmed b. Yakub)	Ocak 1597	Şubat 1611	14 yıl
Musa Efendi	Kasım 1617	-	-
İsa Efendi	1621?	-	-
Seyyid Mehmed	Mart 1628	-	-
Emir Çelebi	1629	-	-
Hızır b. Mehmed	1632	1636	4 yıl
Seyyid Mehmed	-	1638	-
Zeynelabidin b. Halil	Ağustos 1638	Ocak 1641	2 yıl
Hammalzade Mehmed	Ocak 1641	Mart 1647	6 yıl

6 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 485, 1837.

7 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I (İstanbul: Zaman Yayınevi, 1999), 256.

8 Sabahattin Aydın, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", *Osmanlılarda Sağlık* I (2006), 3.

İsa Efendi	Mart 1647	Nisan 1647	1 ay
Hammalzade Mehmed	Nisan 1647	Haziran 1647	2 ay
İsa Efendi	Haziran 1647	-	-
Hammalzâde Mehmed	Haziran 1647	Eylül 1647	3 ay
İsa Efendi	Eylül 1647	-	-
Hammalzâde Mehmed	-	-	-
İsa Efendi	-	-	-
Hammalzâde Mehmed	Ağustos 1648	Ağustos 1660	12 yıl
Salih b. Nasrullah	Ağustos 1660	Eylül 1669	9 yıl
Büyük Hayatizâde Mustafa Fevzi	Eylül 1669	Haziran 1691	22 yıl
Tablî Hasan	Haziran 1691	Kasım 1693	2,5 yıl
es-Seyyid Yusuf	Kasım 1693	Ocak 1695	1 yıl
Arapzâde Mehmed	Ocak 1695	Şubat 1695	17 gün
Nuh Efendi	Şubat 1695	Ekim 1707	12,5 yıl
Yenibahçeli Mehmed	Ekim 1707	Şubat 1715	7,5 yıl
Ömer Efendi	Şubat 1715	Kasım 1723	9 yıl
Hayatizâde Mustafa Fevzi (Küçük)	Kasım 1723	Mart 1736	12,5 yıl
Hayatizâde Mehmed Emin	Mart 1736	Nisan 1746	10 yıl
Mehmed Said Hayatizâde Kethüdası	Nisan 1746	Ekim 1746	5,5 ay
Müneccimbaşı Ahmed (Mekke payesiyle Bursa	Ekim 1746	Ocak 1748	1,5 yıl
Mehmed Said Hayatizâde Kethüdası	Ocak 1748	Mart 1749	1 yıl
Müneccimbaşı Ahmed	1749	1752	3 yıl?
Halepli Mustafa	Nisan 1755	Kasım 1757	2,5 yıl
Mustafa Arif	Kasım 1757	Temmuz 1758	7 ay
Kâtibzâde Mehmed Refî	Temmuz 1758	Eylül 1768	10 yıl
Mehmed Emin b. Ahmed	Eylül 1768	Şubat 1774	5,5 yıl
Mehmed Arif	Şubat 1774	Şubat 1776	2 yıl
M. Abdülaziz?	Şubat 1776	Şubat 1777	1 yıl
Mehmet Arif	Şubat 1777	Mart 1783	6 yıl
Hafız Hayrullah	Mart 1783	Şubat 1786	3 yıl
Gevrekzâde Hasan	Şubat 1786	Temmuz 1789	3,5 yıl
Mehmed Sadık	Ekim 1786	-	-
Numan Naim	Ekim 1796	Haziran 1803	6,5 yıl
Mustafa Behçet	Haziran 1803	Temmuz 1807	4 yıl
Ahmed Abdülkadir	Temmuz 1807	Ağustos 1808	1 yıl
Numanzâde Mustafa Mesud	Ağustos 1808	Ağustos 1817	12 yıl
Mustafa Behçet	Ağustos 1817	1819	2 yıl
Benlidirekzâde Mehmed Said	Aralık 1822	Temmuz 1823	7 ay
Mustafa Behçet	Temmuz 1823	Mart 1834	11 yıl
Abdülhak Molla	Nisan 1834	Mart 1837	3 yıl
Ahmed Necib	Mart 1837	1839	2 yıl
Abdülhak Molla	Mayıs 1839	Ekim 1845	6,5 yıl
İsmail Paşa	Ekim 1845	Ekim 1848	3 yıl
Abdülhak Molla	Ekim 1848	Ekim 1849	1 yıl

Görev Süreleri	**Yüzyıllara Göre Dağılımı**					
	XVI	XVII	XVIII	XIX	Toplam	%
Bir aydan az		3			3	6
Altı aydan az		4	1		5	10
6 ay-1 yıl		2	2	3	7	14
1 yıl 6 ay-2 yıl	1	1	2	2	6	12
2 yıl 6 ay-3 yıl	1	1	2	2	6	12
3 yıl 6 ay-4 yıl			1	1	2	4
4 yıl 6 ay-5 yıl	1				1	2
5 yıl 6 ay-6 yıl	1	1	2		4	10
6 yıl 6 ay				2	2	4
7 yıl			1		1	2
7 yıl 6 ay			1		1	2
9 yıl		1	1		2	4
10 yıl			2		2	4
11 yıl				1	1	2
12 yıl		1		1	2	4
12 yıl 6 ay			2		2	4
14 yıl		1			1	2
22 yıl	1	1			2	4
25 yıl	1				1	2
Hekimbaşı sayısı	6	16	17	12	51	100

Hekimbaşılıkta bulunma süresi	**Yıllara Göre Dağılımı**					
	XVI	XVII	XVIII	XIX	Toplam	%
Bir defa	5	9	14	6	34	80
İki defa	3	1			4	9
Üç defa			1	2	3	7
Dört defa		1			1	2
Beş defa		1			1	2
Toplam	8	12	15	8	43	10

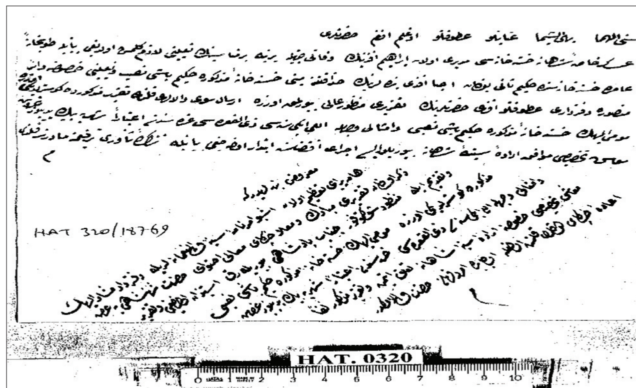
Padişah kadar padişahın ailesinden sorumlu olan hekimbaşılar, sünnet merasiminde dahi şehzadelerin yanında bulunurdu. Sünnet merasimlerinde şehzadeler, saraydaki iç oğlanlar, devlet erkanının çocukları, çevreden gelen çocuklar ve fakir fukaranın çocukları sünnet ettirilirdi. Merasime katılan hekimbaşı şehzadenin sünnetini bizzat kendisi yapar,[9] diğer çocukları diğer hekimler sünnet ederdi. Sünnet sonrası şehzadenin sağlığı ile ilgilenmek ise yine hekimbaşının görevi idi.[10]

9 Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönemde Osmanlı Toplumu", *Türkler*, X, 348.

10 Ebru Baykal, "Osmanlılarda Törenler" (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 80.

Hekimbaşılar, hanım sultanların hastalıkları ile de bizzat ilgilenirdi. Ancak hekim erkek olduğu için muayene ve tedavi sırasında bazı önlemler alınırdı. Muayene sırasında hanım sultanın üzeri baştan ayağına kadar tül şal ile örtülür, hekimbaşı şal üzerinden muayene eder ve yanlarında da muhakkak bir cariye bulunurdu.[11]

Hanedan ailesinin sağlığı dışında da görevleri olan hekimbaşı, saraydaki hastane ve eczaneleri idare eder, hassa hekimlerine, cerrahlara, kehhallara ve müneccimbaşılarına da amirlik yapardı.[12] Bu kişilerin tayin, azil ve maaşlarına zam yapılması konusu bizzat kendisi etkili olurdu. Örneğin müneccimbaşılık seçiminde öncelikle seçilen kişi belirlenirdi. Sonrasında tayin edilecek kişi hekimbaşı tarafından şeyhülislama arz edilir, şeyhülislam da bu kişiyi sadrazama arz ederdi. Sadrazam da müneccimbaşılığı istenen kişiyle ilgili bir telhis hazırlar ve padişaha sunardı. Padişah onayı alınınca sadrazam, hekimbaşının istediği bu kişinin tayininin olduğuna dair bir berat hazırlar ve padişahın onay verdiğine dair buyrultusunu çekerdi.[13] Ayrıca devlet içindeki hastanelerde de hekim, cerrah, kehhal ya da sertabib ihtiyacı olursa yine tayinleri hususunda hekimbaşılar etkili olurdu. Örneğin 1838 tarihli bir arşiv belgesine göre Asâkir-i Hassa-i Şâhâne Hastanesi müdürü olan İbrahim Efendi'nin vefatının üzerine bir müdüre ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuyla alakalı Tophane-i Âmire Hastanesi hekimi İca Efendi'ye beyanda bulunulmuştur. Hekimbaşının onayı ile durum padişaha arz edilmiştir. Yeni müdürün tayini için padişahtan irade alınmıştır.[14]

HAT 320/18769

HAT. 0320

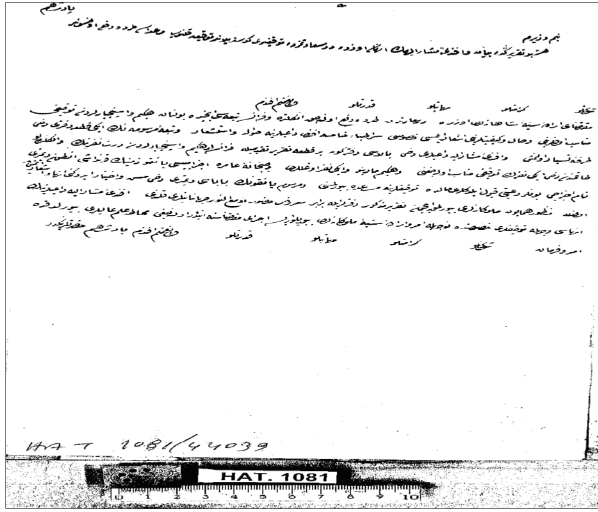
11 Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu*, 7.

12 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 568, 1838.

13 Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* III (1995), 167.

14 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 320, 1838.

Daha önceden de belirtildiği gibi hekimbaşılar ayrıca hekim azillerinden de sorumludur. Örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde karşımıza çıkan belgeye göre Fransız ve İngiliz tebaasından olan ve İstanbul'da görev yapan hekim Marino, Cephane-i Âmire eczacısı Yanko ve kardeşi Anton Dimitri'nin görevinden alınması, İstanbul'dan uzaklaştırılması veyahut tevkif edilmeleri ile ilgili mevcut durumun hekimbaşı tarafından incelenmesi gerektiği belirtilmiştir.[15]

HAT 1081/44039

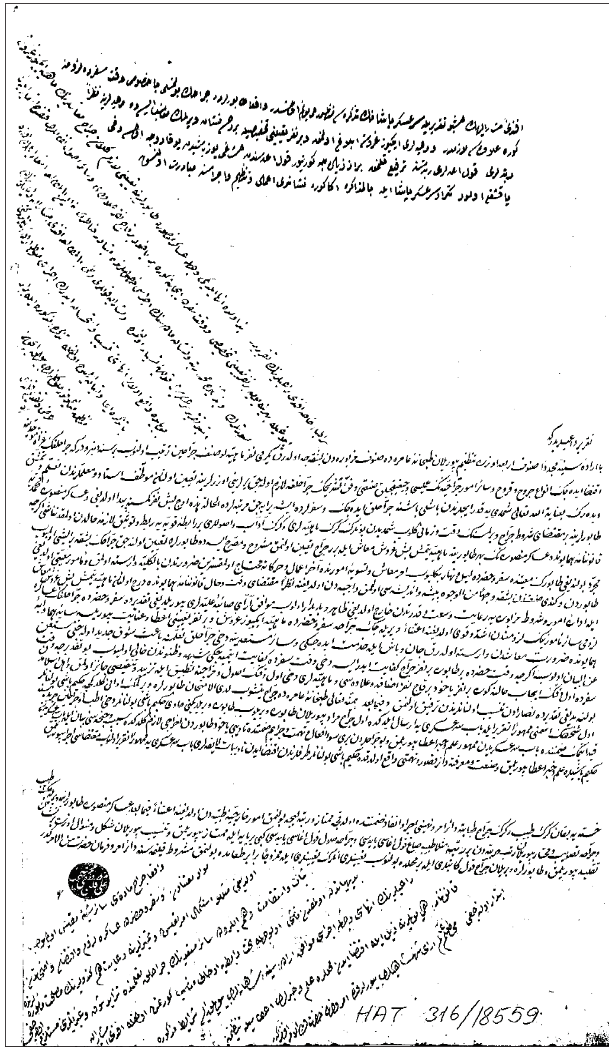
HAT. 1081

Tayin ve azillerin yanında tıp eğitimini tamamlayan kişilerin ordu içerisindeki tayininden sorumlu kişi de hekimbaşıydı. 1837 tarihli bir belgeye göre son sınıfı bitiren cerrahi öğrencisi alması gereken bütün tıbbi eğitimleri tamamlamış ve bu durumda başlı başına cerrahlık edecek ve seferlerde işe yarayacak mertebelere ulaşmıştır. Bu cerrahların kişi başına 75'er kuruş maaşla cerrahlığa tayini istenilmektedir. Hekimbaşı durumu gözden geçirdikten sonra padişaha bildirir. Padişah da hekimbaşının onayından geçen cerrahlara paye verilerek görevlerine tayin edilmesinin uygun olduğunu bildirir ve padişahın emriyle cerrahlar görevlerine tayin edilir.[16]

Hanedan ailesinin sağlığı, saray hastaneleri ve eczanelerin denetlenmesi, saray hekimi tayin ve azilleri dışında hekimbaşı, ülkedeki bütün askerî ve sivil halkın da sağlığından sorumluydu. Devlet sınırları içerisindeki bütün sağlık müesseseleri hekimbaşıya ait olduğu için buradaki hekim atamalarını da he-

15 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 1081, 1876.

16 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 316, 1837.

kimbaşı takip etmekteydi. Tayini olan hekimlerin haricinde mesleğini serbest olarak kendi muayenehanelerinde yapmak isteyen hekimler de oluyordu. Bu hekimlerin ve cerrahların, özellikle İstanbul'da, özel muayenehane açmaları da hekimbaşının iznine bağlıydı. Serbest olarak çalışacak bu muayenehanelere tıbbi dükkan deniliyordu. Dükkan açmak isteyen hekim, hekimbaşıya bu konuyla alakalı başvuruda bulunmak zorundaydı. Hekimbaşı, hekimi denetler ve eğer yeterli ise çalışma ruhsatı verirdi. Bu hekimlerin eczacılık yetkileri de olurdu.[17]

17 Aydın, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", 35.

Hekimbaşı, bazen kendisinden izin almadan, çalışma ruhsatsız bir şekilde hekimlik yapanların olduğunu tespit ederdi. Böyle durumlarda padişahın izniyle yerli ve yabancı hekimleri ziyaret eder, onları teftiş ederdi. Hekim olmak isteyen kişileri sınava tabi tutardı. Eğer hekimler bu sınav sonucunda başarılı olursa icazetname verilir ve çalışabilmesi için ruhsat çıkarılırdı. Ancak hekim başarısız olursa iş yeri kapatılır ve hekimlik yapması yasaklanırdı. Örneğin Kâtibzâde Mehmet Ref'i Efendi'nin hekimbaşılığı döneminde (1758-1768), padişahın fermanıyla hekimbaşı ve İstanbul'da meşhur olan yerli ve yabancı hekimler yanlarına tercüman da alarak komisyon kurmuşlar ve İstanbul hekimlerini sınav yapmışlardı. Başarılı olan hekimlere padişah onaylı çalışma ruhsatı verilirken, başarısız olanlar ise hekimlikten men edilmişti.[18]

Hastalıkların teşhisi de hekimbaşının sorumluluğundaydı. Hastanelerdeki teşhislerde ilk sırayı hastanın idrarına bakmak alıyordu. Hiçbir hastaya idrarına bakılmaksızın teşhis konmuyordu. Hastalıkların teşhisinde hekimbaşılar öğrencilerle ve asistanlarla toplantılar yapıyordu. Asistan hastayı muayene ettiği zaman hastalığın teşhisini koyamıyorsa bu defa hastayı hekimbaşı muayene ediyor ve teşhisi koyuyordu.[19]

Ülkedeki tıp eğitiminin denetlenmesi de hekimbaşının sorumluluğundaydı. Hekimbaşı tıp medresesine alınacak talebelerin seçiminde ve mezun olan talebelerin de çeşitli görevlere tayin olmasında etkili bir role sahipti. Mezun olan öğrenciler hekimbaşının tayin emri ile müderris, saray hassa hekimliği, ordu hekimliği ve hatta kadılık gibi görevlere atanırdı.[20] Ayrıca askerî teşkilat için gerekli olan ham maddeleri almak, ilaçları imal etmek ve gerekli yerlere dağıtılmasını sağlamak da hekimbaşının sorumluluğundaydı.

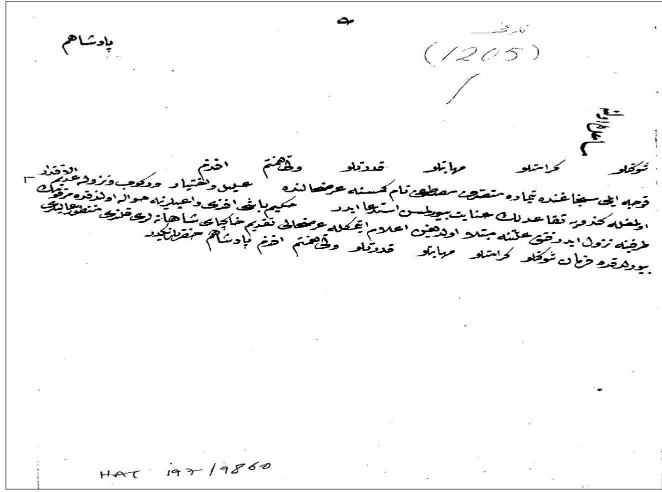
Hekimbaşıların görevlerinden bir tanesi de sağlık sorunları nedeniyle emekli olmak isteyenleri muayene etmek ve rapor vermekti. Nitekim 1791 yılında Kocaeli sancağında tımarı olan Mustafa adlı şahıs hasta olmasından dolayı emeklilik istemiştir. Bunun üzerine konu hekimbaşıya havale edilmiştir. Hekimbaşı da kişiyi muayene ederek, oturup kalkmaya takati olmadığı ve fıtık olduğu gerekçesiyle Mustafa adlı kişinin emekliliğini arz etmiştir.[21]

18 Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu*, 58.

19 Yağmur Say, "Türk Tıp Kurumları", *Türkler* XI (2002), 583.

20 Gönül Cantay, "Türk Tıbbının Eğitim-Öğretim Evreleri", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı* III (Ankara, 2005), 1026.

21 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 197, 1791.

پادشاهم

(1205)

1791 tarihli bir diğer belgeye göre de Konya, Kütahya ve Hüdavendigar sancaklarında zeamete sahip olan gedikli Hafız Osman adlı kişi, ihtiyarladığı ve ata binip inmede zorlandığı için emeklilik isteğinde bulunur. Bu konu değerlendirilmesi için dönemin hekimbaşısı Mehmet Sadık'a havale edilir. Durumun değerlendirilmesinin akabinde hekimbaşının da bu şahsın ata binip inme konusundaki yetersizliğini, yaşlı ve zayıf olduğunu belirtmesi üzerine emekliliği istenir ve gerekli müsaade çıkar.[22]

Bunlar saray içinde ve dışında ilaç ihtiyacı olunursa yine hekimbaşıya bildirilirdi. Örneğin saray ilaçlarında mart aylarında menekşe, şeftali çiçeği;

22 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 198, 1791.

mayıs aylarında pelin, tereyağı, yer sarmaşığı, inci çiçeği, yabani kır çayı; haziran aylarında hatmi, gelincik, papatya, portakal, ıhlamur, vişne, frenk üzümü, böğürtlen, vişne kuruları; temmuz aylarında pelin, ebegümeci, kantaron, oğul otu, melisa, biberiye, ada çayı, kekik, civanperçemi yaprakları ile lavanta, karanfil, hanımeli; ağustos aylarında ceviz yaprakları, hatmi, anason, kişniş; eylül aylarında kuşkonmaz, hindiba, hatmi gibi bitkiler kullanılırdı. Bu bitkiler toplanarak eczanelere verilirdi. Nisan aylarında da yağan yağmur için özel kaseler ve sürahiler hazırlanırdı. Yağan yağmur sürahilere doldurulur ve padişaha takdim edilirdi.[23]

Saraydaki ilaç ihtiyaçları bu şekilde karşılanırken diğer yandan ülke içerisinde de ihtiyaç duyulan ilaçlarla ilgili yazışmalar yapılırdı. Örneğin orduda ihtiyaç duyulan ilaçlarla ilgili makbuz hazırlanırdı. Ordu cerrahının istediği merhem, sirke, hamur gibi malzemelerin listesi bu makbuzda belirtilirdi. Hazırlanan yazışmalar Cebehâne-i Âmire'ye gönderilirdi. Buranın yetkilisi depoyu incelerdi. İlaç varsa gönderilir, eğer yoksa da dışarıdan temin edilirdi. Bu bitkiler ve ilaçlar kullanılarak macun, şerbetler ya da merhemler hazırlanmaktaydı. Ancak tüm bu bitkilerin sağlıkla alakalı olup olmadığı öncelikle hekimbaşıya sorulmaktaydı.[24]

Yine cerrahlar, hekimbaşının iznine bağlı olarak, ilaç yapımı sırasında kullanı-

---

23 İzzet [Kumbaracızade], *Hekim-Başı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi* (İstanbul: Kader Matbaası, 1933), 12-15.

24 Ayten Altıntaş, "Osmanlı'da Eczacılıkla Uğraşan Bir Diğer Meslek Cerrahlık", *Tıp Tarihi Araştırmaları* 12 (2004), 127-130.

lacak malzemeleri de istemektedirler. Örneğin yapılan yazışmalarda cerrahlar tencere, timur saç, süzek, keten astar, kebir leğen, nuhas güğüm, sünger, leğen güğüm, 21 çuval, astar top, kıtık sünger, kıtık keten, ağaç kutu, teneke kutu, köhne ocak, sahan, kağıt, merhemleri içine koymak için teneke istenmiştir. Yine bu malzemelerin gerekli olup olmadığı önce hekimbaşıya sorulmaktadır.

Bununla beraber sarayda ya da saray dışında sadece ilaç yapımı yoktur. İlaçlar dışında buhur suyu, macunlar, sabunlar ve mumlar da yapılmaktadır. Hekimbaşılar Başlala Kulesinde güzel kokulu çiçekleri imbikten çektirttikten sonra buhur suyu adını verdiği suyu hazırlatmaktadır. Bu su güzel şişelere konulup, padişaha takdim olunmaktadır.

Yine bu kulede, padişahın huzuruna çıkıldığında takdim etmek ve diğer görevlilere sunmak için macunlar hazırlanmaktadır. Kahveden sonra sadrazam, şeyhülislam ve vezirlere de ikram edilen misk ve amber kokan bu macunlar, farklı farklı kaplarda biraraya getirilerek mühürlenir ve padişaha da takdim edilirdi. Bundan başka senede bir defa ilkbaharda hazırlanan macunlar bulunmaktadır. Bu macunlar büyük kazanlarda, hekimbaşının denetiminde ve tarifiyle hazırlanırdı. Macunun içerisine nane, dârî fülfül (karabiber tarzında), havlıcan, gül ve gelincik gibi ürünler konurdu.[25]

Sarayda hazırlanan helvalar, saray lokması, tel kadayıfı ve ekmek kadayıfının yanında çeşit çeşit sabunlar da yapılıp veriliyordu. Gül, ıtır, tarçın, yasemin, zambak, gecesefası, hanımeli, menekşe, karanfil gibi maddelerle el sabunları, çörek otu ile çamaşır sabunları, saçların uzaması ve kepeklerin azalması için ıtır, karbonat ve zeytinyağlı sabunlar ve hamam sabunları hazırlanırdı. Aynı şekilde balmumundan mumlar da hazırlanırdı. Hazırlanan bu sabun ve mumların esansları ve içlerine konacak maddeler hekimbaşılar tarafından verilirdi.[26]

Sarayın vazgeçilmez macunlarından birisi de nevruziyyelik macunlardı. Gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart günü, eski Türk takvimi olan On İki Hayvanlı Türk 22 Takvimi'ne göre yılbaşı olarak kabul edildiğinden yeni yıl kutlanmaları o gün yapılırdı. Eski Türk devletlerinde 21 Mart'ta hem yeni yıla girmenin hem de kıştan kurtulup bahara ulaşmanın coşkusu bayram havasında yaşanırdı. Herkes kendi durumuna göre yakınlarına hediye alırdı. Osmanlı Sarayı'nda da nevruzda hediyeleşme geleneği sürdürüldü. Nevruziyyelik adı altında padişah ve sadrazam sarayda bulunan bütün hizmetlilere hediyeler ve atiyeler dağıtırdı. Ayrıca devlet ricalinden kişiler de nevruz dolayısıyla padişaha nevruziyye pişkeşi olarak isimlendirilen hediyeler takdim ederdi.[27]

25 [Kumbaracızade], *Hekim-Başı Odası*, 17-18.

26 [Kumbaracızade], *Hekim-Başı Odası*, 17.

27 Emine Dingeç, "Osmanlı Sarayı'nda Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme", *Turkish Studies* IV/8 (Sonbahar 2009), 1057-1058.

Osmanlı Sarayı'nda nevruz kutlamalarının en vazgeçilmez unsuru, saray eczanesi olarak da kabul edilen hekimbaşı kulesinde hazırlatılan macun idi. Çeşitli kokulu bitkilerden oluşan kırmızı renkli ve güzel kokulu bu macunun adı nevruziyye macunu idi. Hekimbaşı tarafından hazırlanan nevruz macunu kırk çeşit maddeden oluşurdu.[28] Macunun içerisine misk, amber, vanilya tozu, gülkurusu, karanfil, tarçın kabuğu, gül çiçeği, sandal ağacı, kişniş, şekerci çöveni, havlıcan, kakule, zencefil, hindistan cevizi, gülsuyu, badem yağı, afyon hülasası, civanperçemi, altın haşhaş, beyaz şeker gibi malzemeler konuluyordu.[29] Bu nevruziyyeler, nevruz gecesinde özel olarak hazırlanan porselen kaplar içerisine konulurdu. Bu kaselerin kapakları kurdelelerle bağlanır ve bu kurdelelerin arasına nevruziyye kulağı denilen yazılı notlar iliştirilirdi. Nevruziyye şekeri olarak da bilinen macunun sabah erken ve aç karına yenmesi tavsiye edilirdi. Bu macunun, mide fesadı, dizanteri, yemek rahatsızlıkları, ishal ve aft, taun ve veba hummaları, hazımsızlık, mesane ve böbrek rahatsızlıkları, yaralar, şişlikler ve iltihaplara iyi geldiği, akıl ve vücudun kuvvetini arttırdığı, kalbe ve ruha kuvvet verdiği düşünülürdü. Gümüş bir tepside sunulan nevruziyyenin yanında s harfi ile başlayan yedi yiyecek; su, süt, susam, sarımsak simit, salep, safran ve padişah, şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazam ve devlet erkanına takdim ve ikram edilirdi.[30] Bu takdim karşısında hekimbaşıya çeşitli hediyeler verilir ve padişah huzurunda kürk giydirilirdi. Hazırlanan bu macun aynı zamanda Edirne'de bulunan saraya da Hekimbaşı tarafından götürülürdü. Bunun için de Sadrazam'ın huzurunda Hekimbaşıya sincap postu hediye edilirdi. Nevruziyye hazırlığı sırasında bazı malzemelere ihtiyaç duyulurdu. İhtiyaç duyulan malzemelerin masrafları da hazırlayacağı, bu hazırlık için ihtiyaç olunan masrafın hekimbaşına teslim edilmesi talep edilmiş ve padişah buyrultusu ile hekimbaşına gerekli tahsisin yapılması kararlaştırılmıştır.[31]

Sarayda yapılan macunlar bu şekilde hekimbaşının yönlendirmesi ve baş-lalanın denetiminde yapılıyordu. Hiçbir ilaç, macun vesaire malzemeler hekimbaşının onayı ve baş-lalanın denetlemesi veyahut mührü olmadan hazırlanılmıyor ve saklanılmıyordu. Hazırlanan ilaçlar ve macunların üzerine

28 Dingeç, "Osmanlı Sarayı'nda Eski Bir Türk Geleneği", 1509.

29 Kumbaracızade *Hekim-Başı Odası*, 18-19.

30 Dingeç, "Osmanlı Sarayı'nda Eski Bir Türk Geleneği",1060.

31 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, no. 526, 1837.

nasıl kullanılacakları yazılıyor, hazırlanan ilaç, macun ve şerbetler kaplara konuyor ve mühürlenerek Baş-lala Kulesinde saklanıyordu.

Hekimbaşıların görevde kalmaları hükümdarların sağlığı ile tamamen doğru orantılıdır. Hekimbaşı bizzat padişahın sağlığıyla ilgili yakından sorumludur. Eğer hükümdar bir hastalıktan dolayı vefat ederse, hekimbaşının görevine devam etmesi mümkün değildi. Hekimbaşı hükümdarın yaşaması için ne kadar çalışırsa çalışsın, yetersiz olduğu ya da görevini yerine getiremediği düşünülüyor ve görevinden azlettiriliyordu. Ancak eğer hükümdar ölmüyor, sadece tahttan çekiliyor ya da indiriliyorsa, sağlığı yerindeyse hekimbaşı azledilmiyordu. Tahta çıkan padişah eğer isterse hekimbaşı görevinde kalabiliyordu.[32]

Görüldüğü gibi hekimbaşılık müessesi, Osmanlı geleneksel düzeni içinde hem sarayın hem de saray dışındaki tüm sağlık hizmetlerinin görülmesinde önemli bir kurum idi. 42 kişi 58 defa hekimbaşılık görevine getirilmiştir. Tarihî süreç içinde hekimbaşılık görevini bir defa veya azledilip yeniden atanmak suretiyle birden fazla yerine getirenler de vardı. Bazen sadece azledilmekle kalınmayıp sürgüne yollanıp ardından da affedilip yeniden atananlar hekimbaşılar da bulunmaktadır. Hatta azledildiği halde üçer defa göreve gelen hekimbaşılar da olmuştur. Ancak hekimbaşılık önemli bir idari görev olarak hep önemini korumuştur. Hekimbaşılar, başlangıçta padişahın ve hanedanın sağlığından sorumlu bir kişi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak devletin idari sisteminin gelişmesine ve topraklarının genişlemesine paralel olarak bu kurumun ve hekimbaşımın iş ve sorumluluk alanı da giderek artmıştır. Hekimbaşı, padişahın yediği yemeklerin takibini yapar, hasta olmaması için özel macunlar hazırlar, padişah bir rahatsızlığa yakalanırsa bizzat kendisi şuruplar hazırlar ve padişah iyileşene kadar başından ayrılmazdı. Padişahın savaşa katılması durumunda onunla beraber sefere giderdi. Padişaha sağlığı için bir nevi yaşam koçluğu yapardı. Ayrıca bayramlarda özel macunlar hazırlardı. Padişaha yakınlığı ve onun doğrudan sağlık hizmetleriyle de ilgilenmesi nedeniyle ve aldıkları maaşlar dışında arpalıklar ve atiyelerle devamlı ödüllendirilirlerdi. Hekimbaşılar sadece sarayın değil, toplumun tüm sağlık sorunları ve hizmetleriyle ilgilenirdi. Öyle ki askerin sağlığı, halkın sağlığı, hekimlik, cerrahlık, kehhallik ve eczacılık yapanların eğitim durumları, mesleğe yeterlilikleri tamamen he-

32 Erhan Afyoncu, "Osmanlı Hekimbaşıları ve Hassa Hekimleri", *Osmanlılarda Sağlık* I (2006), 87.

kimbaşının ilgilendiği konulardı. Askeriyeye hekim ve cerrah atamalarını hekimbaşı yapıyor, bir askerin görev yapamaz hale gelip gelmediğine dair son kararı hekimbaşı veriyordu. Halkın kullandığı ilaçların listesini kendini veriyor, ilaç yapılan ve satılan dükkanları bizzat kendisi gezip sağlığa uygun olup olmadığına kadar veriyordu. Çalışılan yerlerin sağlığa uygun olup olmaması ve sağlık çalışanlarının sorunlarıyla bizzat kendisi ilgileniyor, hekimlik imtihanlarında başarılı olanlara icazetname verirken, yetersiz olan hekimleri görevinden men ediyordu. Bir nevi sağlık bakanlığı göreviyle yürütülen hekimbaşılık müessesesi Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma ve modernleşmeye paralel olarak revizyona uğramış ve tıp meclislerinin kurulmasıyla padişah hekimliği haline geri dönmüştür.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no.197, 1791
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no.198, 1791.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no.316, 1837.
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no. 485, 1837.
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no.526, 1837.
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no. 320, 1838.
7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, no.568, 1838.
8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümâyûn, no. 01081, 1876.

II. Kitaplar ve Makaleler

1. Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Hekimbaşıları ve Hassa Hekimleri", *Osmanlılarda Sağlık* I (2006), 1-22.
2. Altıntaş, Ayhan, "Osmanlı'da Eczacılıkla Uğraşan Bir Diğer Meslek Cerrahlık", *Tıp Tarihi Araştırmaları* 12 (2004), 127-130.
3. Aydın, Sabahattin, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", *Osmanlılarda Sağlık* I (2006), 32-37.
4. Aydüz, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* III (1995), 167-175.
5. Bayat, Ali Haydar, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
6. Baykal, Ebru, "Osmanlılarda Törenler", Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

7. Cantay, Gönül, "Türk Tıbbının Eğitim-Öğretim Evreleri", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı* III, Ankara, 2005, 1026-1035.
8. Dingeç, Emine, "Osmanlı Sarayı'nda Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme", *Turkish Studies* IV/8 (Sonbahar 2009), 1057-1058.
9. Gökçe, Nilüfer, "Osmanlılar Döneminde Hekimlik ve Hekimbaşılık Müessesesi", Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
10. İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* I, İstanbul: Zaman Yayınevi, 1999.
11. [Kumbaracızade], İzzet, *Hekim-Başı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi*, İstanbul: Kader Matbaası, 1933.
12. Say, Yağmur, "Türk Tıp Kurumları", *Türkler* XI (2002), 583-591.
13. Yediyıldız, Bahaeddin, "Klasik Dönemde Osmanlı Toplumu", *Türkler*, X, 348.

DUBROVNİK / RAGUSA'DA TIP TARİHİ VE OSMANLILARLA İLİŞKİSİ

Nil Sarı[1]

Günümüzde Dubrovnik olarak bilinen tarihi Ragusa şehri seyahate meraklı turist gruplarının en beğenilen uğrak yerlerinden birisi. Hırvatistan'da Adriyatik Denizi sahilinde yer alan, Orta Çağdan kalma tarihi eserleri ile ünlü küçük bir şehir. Balkanlar, Osmanlı izlerini az ya da çok taşıyan şehir ve kasabalarıyla Türklerin ayrıca dikkatini çekiyor.

Bu kentte kurulu şehir-devleti Ragusa Cumhuriyeti ise hiçbir zaman Osmanlı hâkimiyetine girmemişti. Fakat dünyanın her bir bölgesinde tarihimizle ilgili bilgi ve belge bulmak mümkündür. Bir seyahate çıkıldığımızda komşu ülkelerden başlayarak dünyanın en uzak köşelerine de gidiyor olsak – aydın sıfatını hak etmek için- kendimizden izler arama alışkanlığını geliştirmeliyiz. Bir tıp tarihi araştırmacısı olarak bizi gezdiren rehbere sağlık tarihiyle ilgili mekânları sordum. *Lazaret* olarak bilinen bir karantina binası bulunduğunu öğrendim. Tıp tarihi bilgilerimi yokladığımda Dubrovnik'in eskiden Ragusa olarak bilindiğini ve Ragusa'nın bulaşıcı hastalıklara karşı karantina uygulayan ilk şehir olarak tarihe geçtiğini hatırladım.

Seyahat ettiğimiz şehrin çarşısına uğradığımızda edinmemiz gereken bir diğer önemli alışkanlık da yöreyi tanıtan kitapların aranmasıdır. Dubrovnik'te bir kitapçıya girdiğimde gördüğüm bir kitap beni çok heyecanlandırdı. Vesna Miovic'in kaleme aldığı bu kitap "*Kavşaktaki Bilgelik Dubrovnik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Döneminde Olaylar*" adını taşıyordu. Kitabı elime aldığımda gördüm ki, yazar Osmanlı tıp tarihi ile ilgili önemli kaynaklara

1 Prof. Dr., Biruni Üniversitesi Tıp Fakültesi

ulaşmıştı. Bugün artık hayatta olmayan değerli dostum Biserka Belicza ile Zlata Blazina'nın "*Physicians As Diplomats in the Renaissance Republic of Dubrovnik (Ragusa)*" isimli makalesini de göz önüne aldığımda, hiçbir zaman Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olan Dubrovnik'in bizim tarihimizle ne denli iç içe olduğunun farkına vardım.

Tıpkı Avrupa'nın diğer tarihi şehirleri gibi Dubrovnik de taşıyla toprağıyla günümüze dek korunmuş bir şehir. Eski Dubrovnik 1667 tarihindeki büyük depremden sonra yenilenmiş ve neredeyse hiç değişmeden günümüze ulaşmış. Liman şehri olan Dubrovnik, tüccarların uğrak yeri. XVI. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Sponza Sarayı'nda darphane, ticari mal deposu ve gümrük idaresinin bulunduğunu göz önünde tuttuğumuzda, ticaretin uğrak yerlerinde zenginliğin ve siyasetin birbirinden ayrılmadığını anlıyoruz.

Dubrovnik (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 17)

Günümüzde Dubrovnik Limanı

Dubrovnik Limanı ve ticaret yolunun sonu (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 17)

Sponza'nın arka damında, rivayete göre, Dubrovnik Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin koruması altında olduğunu sembolize eden küçük sütun (Foto. B. Jovic)

Sponza Sarayı avlusu orta kemeri yazısı: "*Bizim terazilerimiz kandırmaya ve kandırılmaya müsaade etmez.* “

Dubrovnik - Osmanlı İlişkisi

XVII. yüzyılın altmışlı yıllarında Bosna eyaletinde bulunan Evliya Çelebi 1664 yılının Mayıs ayı sonlarında Dubrovnik'e ulaşmıştı. Gelişinin ilk günlerinde Lazaret'te kaldı. Vesna Miovic'e *göre,* Dubrovnik'in kurnaz siyasetini anlattığı bölümde Evliya Çelebi'nin verdiği ilgi çekici bilgiler Osmanlı'nın bu siyasetten haberdar olduğunu gösteriyor:

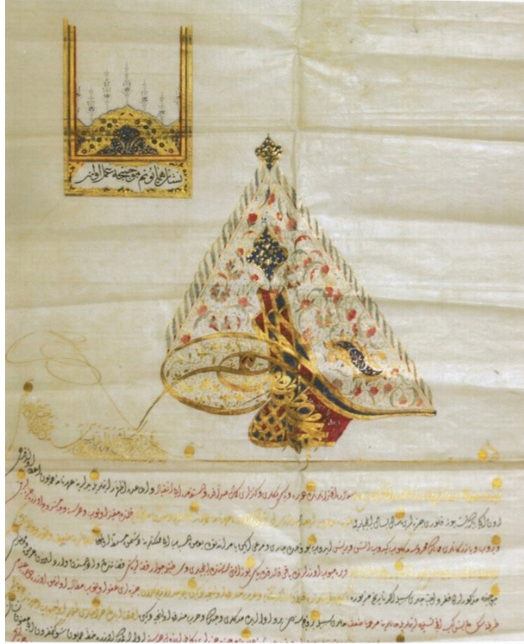
"…*Devlet-i 'Aliyye'nin koruması altında olmalarına rağmen, en büyük veba kaynağı Hıristiyan dünyayla el altından yürütülen kandırmaca, entrika ve şeytanlıkların hepsi onların başı altından çıkıyor.*

Onların hükümdarları çok zengindir. Bu zenginliğin sebebi ise bizi kandırarak can düşmanımız Venedik'e gizlice gıda vermesi ve sefil ve düşkün gibi davranarak, tüm krallarla barış ve iyi ilişkiler içerisinde yaşamasıdır.

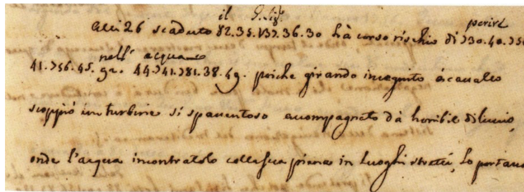
Bunlar çok zeki ve kabiliyetli insanlardır."

I. Murad döneminde (1365) Ragusa Cumhuriyeti'ne ayrıcalık tanınmış ve yıllık vergi vermek şartıyla bu küçük şehir-devleti Osmanlı himayesine alınmıştı. Vergi miktarını azaltmak için Dubrovnik elçisi Buça'nın (1699-1703) yaptığı görüşmeler sonucunda, maddi durumu düzelene kadar, Dubrovnik'in sadece üç senede bir vergi ödemesini Sultan II. Mustafa (1664-1703) kabul etmişti. Elçinin anısına yapılan resim Knez Sarayı Kültür Tarihi Müzesi'nde bulunuyor.

Dubrovnik Devlet Arşivi Osmanlı tarihiyle ilgili çok önemli belgelere sahip. Mesela, Sultan III. Osman'ın (1699-1757) 24 Kasım 1756 tarihinde Sultan II. Mustafa'nın hükmünü yenilediği fermanı; Dubrovnik'li Pero Çingriya'nın Sultan III. Osman'ın 26 Ağustos 1756 tarihinde atının üstünde tebdili kıyafet İstanbul'da dolaşırken geçirdiği kazayı bildiren kısmen şifrelenmiş mektubu Dubrovnik Devlet Arşivi'nde bulunuyor. Mektuba göre, Sultan savrularak denize düşmüş ve boğulma tehlikesi atlatmıştı. Mektupta, şifreli sayılar kullanılmış; sultan, ölmek, suda kelimeleri değiştirilmiş. Dubrovnik elçilerinin İstanbul'dan haber verirken kullandıkları şifre derlemelerinin Dubrovnik Devlet Arşivi'nde bulunduğunu da Vesna Miovic'in kitabından öğreniyoruz.

Sultan III. Osman'ın, Sultan II. Mustafa'nın hükmünü yenilediği ferman. (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 31)

alli 26 scaduto 82.35.137.36.30 hà corso rischio di 330.40.356.
41.356.45. ga. 44.41.381.38.49. poiche girando incognito à cavallo
scoppiò un turbine si spaventoso accompagnato dà horribile diluvio,
onde l'acqua incontratolo colla sua piena in luoghi stretti, lo portava

Dubrovnik'li Pero Çingriya'nın kısmen şifrelenmiş mektubu. (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 37)

İstanbul Şifresi (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 37)

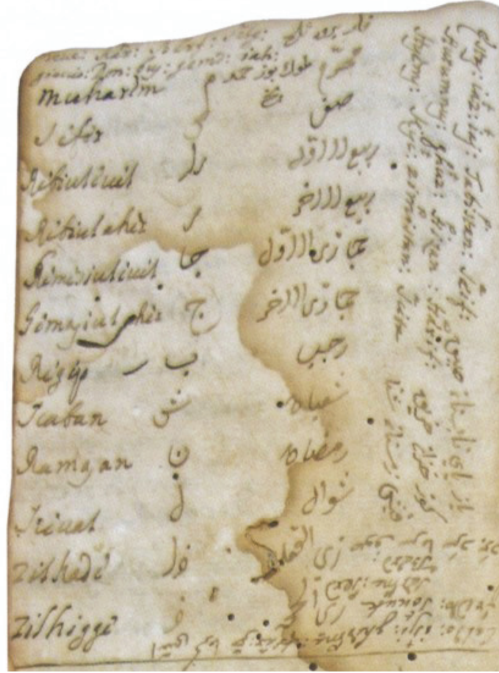
Dragomanlar: *Dil Delikanlıları*

Osmanlı Devlet mensuplarıyla ilişkilerde tercümanlık yapmaları için Dubrovnik Cumhuriyeti dragoman olarak bilinen "*Dil Delikanlaları*" yetiştirirdi. Dubrovnik Cumhuriyeti Dil Delikanlalarının Arap alfabesini öğrenmek için kullandıkları Elifba kitabı ve Latin harfleriyle yazılı Osmanlı Türkçesi metinler, mesela Dubrovnik dragomanının Arap harflerinden Latin harflerine geçirdiği, verginin ödendiğine dair, "*Sebeb-i tahrir*" diye başlayan belge de Dubrovnik Devlet Arşivi'nde bulunuyor. Dubrovnik dragomanı Miho Tsarini'nin defterinde yer alan Hicri ayların listesi ise Fransiskan Manastırı'nda muhafaza ediliyor.

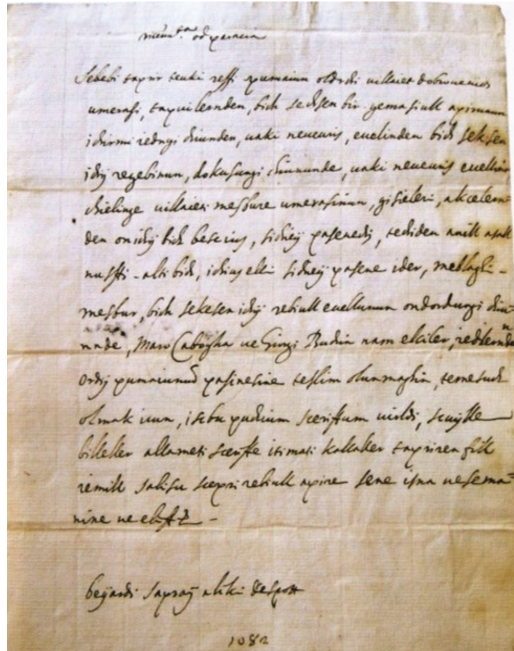
Dubrovnik Cumhuriyeti'nin son dragomanı Miho Beniç'in (1779-1864) tablosu Knez Sarayı Kültür Tarihi Müzesi'nde. 1796 yılında dil delikanlısı olup dragoman ilan edilerek Selanik ve İstanbul'da eğitim gören Beniç 1804 yılında Sultan III. Selim'e Dubrovnik'in son vergi teslimi sırasında dil delikanlısı olarak görev yapmış. Vesna Miovic kitabında, Beniç'e "*Dubrovnik oryantalisti*" ve "*en samimisinden bir Türkofil*" dendiğini bildiriyor.

Elifba kitabı (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 55)

Hicri ayların listesi (Fransiskan Manastırı, Miovic, s. 64)

Latin harfleriyle yazılı 1671 tarihli Osmanlı Türkçesi metin. (Dubrovnik Devlet Arşivi, Miovic, s. 59)

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin son dragomanı Miho Beniç (Knez Sarayı Kültür Tarihi Müzesi)

Polonya'lı Meninski'nin 1680 yılında Viyana'da basılan sözlüğünün ilk cildi Türk kaleminde kullanılırdı. Bu sözlüğü dragomanların yanlarında taşıdığı kaydediliyor. Meninski sözlüğü günümüz araştırmacıları için de çok değerli bir başvuru kaynağıdır.

Bosna - Dubrovnik İlişkisi

Karşılıklı alış-veriş halinde olan Bosnalı valiler ile Dubrovnik hükümetinin birbirlerine hizmet ettiğini Vesna Miovic örneklerle anlatıyor. Mesela, Dubrovnik'in zenginliğini gizlemesine yardım eden Bosnalı valiler Osmanlı hazinesini 500.000 altın zarara uğratmışlardı. Bosnalı valiler Dubrovnikli'lere satılan Osmanlı tahıllarının miktarını da serbest bıraktılar.

Dubrovnikli elçiler ve dragomanlar Bosnalı devlet adamlarına daima hediyeler götürürdü. Hediyeler *şeker,* şekerleme (gül yaprağı ve menekşe şekerlemesi), marzipan (badem ezmesi), zeytin, yağ, sirke, baharat, meyve (limon, kuşburnu, kuru incir, şeftali, ayva, üzüm) gibi yiyecek-içecek türündendi. Mesela, Dubrovnik'e büyük hizmetler yapmış olan Osmanlı'nın Boşnak vezirlerinden Mehmet Paşa Kukavitsa, yüklü miktarda badem, dört yüz adet limon, iki kap gül yaprağı şekerlemesi, iki kap menekşe yaprağı şekerlemesi, vişne ve enginar istemişti. Dubrovnikliler Bosnalı devlet adamlarına

gül yaprağı likörü, rakı ve beyaz *üzüm*den elde edilen Malvasia şarabı gibi alkollü içecekleri de gizlice hediye ederlerdi. Bosnalı devlet adamlarına lazım olan sabun, kokulu yağlar, mide ve akciğer rahatsızlıklarına karşı *şifalı şuruplar*, müshiller, zayıflama hapları, mandragora (adamotu), yılan panzehiri üretmek için zehirli yılanlar gibi tıbbi maddeler de gönderilirdi.

Bosna'nın şifalı sularıyla tedavi ya da hava değişimi tavsiye edilen Dubrovnik soylularına ve vatandaşlarına da Bosnalı valiler yardım ederdi. Mesela, Dubrovnik'ten şöyle bir mektup yollanırdı:

"Bizim soylumuz, sizin hizmetkârınız Luko Sorgo mide nezlesinden muzdariptir ve tedavisi için Foynitsa (Fojnica) nahiyesindeki Kiselyak'a (Kiseljak) gitmeye hazırlanmaktadır (…). Geçeceği yol üzerinde kendisinin, ona eşlik edenlerin, mülk ve eşyalarının kimse tarafından tacize maruz bırakılmamasının kadıya ve kadılık hizmetlilerine öğütlenmesini diliyoruz."

Bosna valisinin cevabı hemen ulaşırdı:

"Soylunuzun iyileşmesini yürekten diliyoruz (…). Soylunuzun tehlikeli yerlerde iyi korunması için tüm mercilerimize kati bir buyruk gönderdik."[2]

Dubrovnikli Diplomat Hekimler

Komşu ülke yöneticilerini de tedavi eden Dubrovnikli hekimler Bosnalı Osmanlı paşalarına ve Beylerbeyine sık sık sağlık hizmeti verirlerdi. Bosna'daki hastaların birçoğunu da Dubrovnik'li hekimler tedavi ederdi. Mesela, Miovic'in yayınladığı 1684 tarihli bir mektup, Dubrovnik'ten hekim çağrıldığına işaret ediyor:

"Abaz ağamız hastalandı. İçinde gaz var ve belden aşağıya doğru şişmektedir. Burada hastalığının ne olduğunu bilecek ve tedavi edecek bir hekim yok. Bu yüzden size yazıyor ve Dubrovnik hekimi Nikola Bolyahniç'i bir an önce buraya göndermenizi rica ediyoruz. Hem giderlerinin hem de emeğinin karşılığını vereceğiz. Buraya geliş gidişinde bizim adamlarımız ona eşlik edecek."[3]

Hersek sancakbeyinin ve Bosna valisinin aile fertleri ve onların tavsiyesiyle saraylılar, meslektaşları ve dostları da Dubrovnik'te tedavi edilirdi. Mesela,1509 yılında bir Hersek sancakbeyinin oğlu yakalandığı frengi hastalığından

2 Vesna Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik: Dubrovnik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Döneminde Olaylar*, çev. Edina Ustavdic (Dubrovnik: Çok Kültürlülük Değerlerini Koruma Derneği "Kartolina", 2011), 90-92.

3 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 92-93.

şifa bulma umuduyla Dubrovnik'e gelmişti. Evliya Çelebi, alanlarında uzman olmalarına rağmen Dubrovnikli hekimlerin *frenginin tedavisini bilmediklerini* ileri sürer ki, o çağda frengi tedavisinin tıbben mümkün olmadığını biliyoruz.[4]

Dubrovnikliler, Bâb-ı Âlî ile sağlam bağlar kurmuştu. Osmanlı devleti ile Dubrovnik arasında elçilik yapanlar yalnızca dil delikanlıları değildi. XIV-XVI. yüzyıllarda hekimliğin yanı sıra diplomat faaliyetinde de bulunan otuz kadar Dubrovnikli hekim olduğunu Blazina ve Belicza'nın makalesinden öğreniyoruz. Sadece tıpla ilgilenmeyen bu Dubrovnikli hekimler mesleklerini icra ettikleri diğer ülkelerin siyaset, iktisat ve sağlık durumları hakkında Dubrovnik hükümetine bilgi getirirler; hükümete danışmanlık yaparlar; Osmanlı Devleti'ne vergi (Dubrovniklilerin ifadesiyle 'haraç') ödenmesine tanıklık ederlerdi.[5]

Diplomat hekimlere iki örnek verelim. 1531 yılında, hekim *Mariano Santo*, Sultan II. Süleyman ile buluşacak olan hasta Fransız diplomat Rincon ile Belgrad'a gönderilir. Bu yolculuk için devleti zorlayan kişi Ragusa başpiskoposu Philippo Trivulzi'dir. Amacı Kanuni Sultan Süleyman'ın Avusturya'ya savaş açmasını engellemektir. 1532 tarihinde Kanuni Avusturya seferine çıkınca, başarısız sayılan doktorun sözleşmesi yenilenmez. Ne var ki hekim *Mariano Santo,* mesaneden taş çıkarmada yeni bir yöntem keşfederek tıp tarihine geçer. Bu yöntem, "*methodus Mariana*" ya da "*sectio Mariana*" diye bilinir.[6]

Sadrazamın hekimi Dubrovnikli *Frano Crasso* da siyasete karışanlardandı. Dubrovnikliler, kendilerine dost olmadığını ileri sürdükleri Hersek sancakbeyi Şahin Paşa'nın görevden alınması istiyorlardı (1641). Bu işin çözümü için doktor *Frano Crasso*'nun devreye girmesiyle Hersek sancakbeyliğine Crasso'nun yakından tanıdığı bir devlet adamı getirilir.[7]

Dubrovnik'te Yahudi Hekimler

İspanya'dan sürüldükten (1492) ve Portekiz'i terk ettikten (1497) sonra Yahudilerin büyük bir kısmı Osmanlı Devletine sığındı. Osmanlılar, Batı Avrupa ülkelerine nazaran başka dinlere karşı daha hoşgörülüydü. Yahudilerin

4 Zlata Blazina ve Biserka Belicza, "Physicians As Diplomats in the Renaissance Republic of Dubrovnik (Ragusa)", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 10-11 (2004-2005), 131-132; Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 93.

5 Blazina ve Belicza, "Physicians As Diplomats", 129.

6 Blazina ve Belicza, "Physicians As Diplomats", 130-131.

7 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 95.

ticaret, tıp ve dil gibi hususlardaki meziyetleri de Osmanlılara cazip gelmiş olmalıydı. Dubrovnik'te ise 1324-1617 yılları arasında 14 Yahudi doktorun çalıştığı; Dubrovnik soylularının ve halkının yanı sıra Bosnalı devlet adamlarını tedavi ettikleri kaydediliyor.[8]

Katolik kilisesi temsilcileri, Yahudi hekimlerin Dubrovnik'te Hıristiyanları, özellikle de rahibeleri odalarında tedavi etmelerini hoş karşılamamıştı. Mesleğinde başarılı Yahudi hekimlerin hizmetinden yararlanmak isteyen Dubrovnik yönetimi ise Papalığa mantıklı gerekçeler ileri sürmekteydi:

"Çok iyi biliyorsunuz ki, (…) komşumuz Osmanlılar bizden sürekli doktor talep ediyorlar. Onlara Hıristiyan doktorlar göndermek istemiyoruz, bu nedenle birkaç Yahudi doktoru elimizin altında bulundurmamız gerekiyor."

Ancak, arşiv kayıtları- yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi- Dubrovnikli'lerin Osmanlılara hem Yahudi, hem de Hıristiyan hekimler gönderdiğini açıkça oraya koyuyor.[9]

Dubrovnik'in Tarihi Eczaneleri

Dubrovnik müzeleri çok değerli tarihi eczane koleksiyonlarına sahip. Müzeleri ve tarihi yapıları gezerken kendi tarihimizle ve kendi mesleğimizle ilgili tarihi eserlere ve evraka rastlamamız büyük bir ihtimaldir. Bilinçli bir şekilde yapacağımız geziler bizleri belki de hayal edemeyeceğimiz yeni bilgilere ve belgelere ulaştırır. Dubrovnik'e giderken aklıma dahi gelmeyen koleksiyonlarla ve tarihi yapılarla karşılaştım. Turizm rehberleri sağlık tarihiyle ilgili rehberlik yapamazlar. Bundan dolayı şehri tanıtan kitaplar ile müze broşürleri, kitapları ve müzelerin bilgi panoları bizim rehberimiz olurlar. Dubrovnik seyahatinde de böyle oldu.

Domus Christi Eczanesi'nden Dubrovnik Müzesi'ne

1872 yılında kurulan "Dubrovnik Anayurt Müzesi" XX. yüzyılın ortalarında "Dubrovnik *Müzesi*" olarak yeniden adlandırılmış. Dubrovnik Müzesi'ni gezerken gördüğüm eczacılık koleksiyonu heyecan vericiydi. Dünya hakimiyeti kuran Osmanlı Devleti'nin darüşşifalarından günümüze kalan tek bir ecza kabı görmedim; ama himayesi altındaki Dubrovnik'in tarihî ecza kap-

8 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 106.
9 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 106.

ları günümüze dek korunmuş. Ayrıca, eczanelerinin tarihî gelişimini, hatta tarih içinde nereden nereye taşındıklarını bile bizlere anlatabiliyorlar. Ben de müzenin bilgi panolarından öğrendiklerimi aşağıda aktarıyorum.

Dubrovnik'te bir eczanenin varlığından ilk olarak 1283 yılında söz edilir. Bu eczane Hırvatistan bölgesinde, Adriyatik kıyısındaki Trogir'den gelen bir eczacı tarafından kurulmuş.

1347 yılında Dubrovnik'te bir hastane kurulmaya başlanır ve on yıl kadar sonra tamamlanır. Hastaların yanı sıra fakirler için de bir sığınak olan hastane aynı zamanda bir düşkünler yurdudur. 1420 yılında düşkünler yurdunun içinde bir eczane açılır. Eczaneye bir hükümet eczacısı tayin edilir ve burada parasız hizmet verilir. Önceleri Prijeko Street caddesi üstünde St. Nicholas' Kilisesinin yanında bulunan düşkünler yurdu kısa süre sonra St. Claire's Manastırı'nın yakınına nakledilir. 1540 tarihinde, Dubrovnik Devleti düşkünler yurdunu, Dubrovnik Cumhuriyeti'nde yaşayan tüm hastalar için yeni bir hastaneye dönüştürür ve aynı yıl hastane yönetmeliği kabul edilir. Yönetmelik uyarınca, şehir devletinin hazinesi hastaneye para desteği sağlayacaktır. Hastaneye, "Domus Christi" (İsa'nın Evi) adı verilir. Daha sonra hastanenin eczanesi de aynı isimle anılır.

Eczanenin sürekliliğini gösteren XVII. yüzyıl kayıtlarında devlet eczacısı hakkında da bilgi verilir. XVIII. yüzyıl başlarında "Domus Christi" eczanesi ana cadde (Placa) üzerindeki bir binaya taşınmıştır. Bu dönemde, Dubrovnik hükümeti yeni eczacıları işe alır. Dubrovnik'li eczacıların yanı sıra Italya'dan getirtilen eczacılar da tayin edilmiştir. 1761 yılında, eczanenin idaresi Dubrovnik'ten Mate Vokativo'ya verilir. 1800 yılına gelindiğinde, erkek yeğeni Mate Saric'in yardımıyla eczaneyi çalıştırır. 1808 tarihinde, Fransızların işgali ile Cumhuriyet çöktüğünde, Saric ve Vokativo, hastanenin ihtiyacını karşılayacak ilacı yapma şartıyla, eczaneyi Fransız yetkililerden satın alır. İki kardeş çocuğunun eczaneye gönülden sahip çıktıkları anlaşılıyor. Bu şekilde, Saric ailesi uzun bir süre eczaneyi ellerinde tutar. Eczane binası, tanınmış Dubrovnik'lilerin, ünlü düşünürlerin ve âlimlerin ilmî tartışmalar yürüttüğü bir toplanma yeri olarak da kullanılmaktadır. 1901 yılında, Saric ailesi eski deftere kayıtlı olan seramik ve cam eşyayı şehir idaresine satar. 1914 yılında eczane de satılır. Önce eczacı Karabic'e ve sonra da Jezic'e satılan eczanede deftere kayıtlı tarihi kaplar bulunmaktadır. Eczaneye kayıtlı, XVI-XVIII. yüzyıllardan kalma 116 parça değerli seramik ilaç kabı bugün Dubrovnik mü-

zesinde bulunuyor. Bizim müzelerimizde bu yüzyıllardan kalma, Osmanlı dönemine ait seramik ilaç kaplarına neden rastlayamıyoruz?

Dubrovnik Müzesi koleksiyonundaki ilaç kavanozları çeşitli yerlerde üretilmiş. İlaç kaplarının çoğu ünlü İtalyan atölyelerinde (*Nova, Savona, Napoli, Faenza, Capodimonte* ve *Castelli*) yapılmış. Bunların içinde, Saric ailesinin 1804 yılında Fransiskan ve Dominikan eczanelerinden satın aldığı ilaç kapları da yer alıyor. Günlük kullanılan ve dekoratif seramik kavanozların yanı sıra, camdan ve daha az miktarda metal, taş ve tahtadan çeşitli laboratuvar malzemesi de bulunuyor. Ünlü bir eczacı ve kültür meraklısı olan Antun Drobac, tarihi eczaneye ait kapların ve araç-gereçlerin müzeye alınmasında büyük rol oynamış.

Ruttae (Ruta graveolens/Sedef otu) yazılı ilaç kabı

Mavi-beyaz seramik ilaç kabı üstünde Hz.İsa'nın haçı

Foeniculi (Rezene) yazılı ilaç kabı

İlaç kaplarının, havanların vd. eczacılık araç-gereçlerinin sergilendiği vitrin

Tamarindus (Demirhindi), Armeria (Horozpipiği), Rosat (Turnagagası) yağlarının kapları

İlaç kabının üstündeki yılanlı kadın figürü Hygeia'yı temsil ediyor olmalı. Koluna yılan sarılı olarak, elinde ilaç kabıyla temsil edilen sağlık tanrıçası Hygeia eczacılığın sembolü oldu.

Fransiskan Manastırı Eczanesi'nden Müze Eczane'ye

Fransiskan Manastırı'nın rahipleri Küçük Frerler (Biraderler, Kardeşler) olarak tanınıyor. Dubrovnik Cumhuriyeti'nin Büyük Meclisi'nin 1317'deki bir kararıyla Küçük Frerlerin Fransiskan Manastırı'nın şehir duvarları içine yerleşmesine izin verildi. Burada Fransiskanlar kendi binalarını ve kiliselerini inşa ettiler. Bu sırada, manastırın zemin katında bir eczane kuruldu. Eczanenin kuruluşu, manastırın kuruluşuyla bağlantılıydı. Tarihi eczane "apoteka", "spicarija, "ljekarnica", "aromatarij" gibi isimlerle anılıyor.

Fransiskan Manastırı'nın iç bahçesinden bir görünüm

Manastır'da duvar resimlerinden biri

Manastır eczanesinin tarihi gelişimini Fra Josip Sopta'dan öğreniyoruz. Fransiskan kuralına göre eczane önceleri sadece hasta biraderlerin ihtiyacı için kullanılan bir manastır eczanesiydi. Zaman içinde eczane halka açıldı ve bütün şehir halkının ihtiyacını karşılayan bir halk eczanesine dönüştü. 1681 yılına dek hep aynı yerde, Manastır'ın zemin katında bulunuyordu. XVIII. yüzyılda eczane, daha korunaklı, saklı olan manastırın üst kısmına, manastır hastanesinin yakınına taşındı. Daha sonra, Papa XIV. Benedict'in 1741 tarihli emri ile manastır eczanelerinin halka hizmet vermesi yasaklandı. 1794 yılında Papa VI. Pius'un özel buyruğu ile manastır eczanelerinin halka açılmasına bir kez daha izin verildi.[10]

600 yıl boyunca işleyen Küçük Frerler Eczanesi'nde ilk ilaç hazırlayanlar otçu (*herbalist*) ve simyager idi. Manastır eczacılarından bir kısmı İtalya'da eğitim görmüştü ve yabancı akademilerin üyeleriydi. Bunlar, dönem Avrupa'sının başlıca dili olan Latince ve İtalyanca'yı çok iyi bilen rahipler ve biyologlar idi. Tıbbi tedavilere ve ilaçlara ait kitaplar genellikle bu dillerde yazılmıştı. Tıp ve eczacılık kitaplarının birçoğu Manastır'ın zengin kütüphanesinde korunmaktadır.

1816 yılında Avusturya'lı yetkililerin yayınladığı "Dalmaçya, Dubrovnik ve Kotor eczacıları için talimat" bütün eczacıların Avusturya yasasına uyumunu emretti. Yasaya göre, eczacıların bir devlet üniversitesinde yapılan imtihanı geçmesi ve resmî bir tasdikname alması gerekiyordu. İmparator I. Franz Joseph, bir istisna olarak, Küçük Biraderler eczanesinin yeni hükümleri dikkate almadan çalışmasına izin verdi. 1833 tarihinde devletten diploma alan birader Ivan Evangelist Kuzmic Küçük Biraderlerin ilk modern eczacısı oldu. Bugün portresi Müze'nin duvarında asılı.[11]

Fransiskan Manastırı'na girişin yanında tarihî manastır eczanesini tanıtan duyuru

XX. yüzyılın başında, 1901 yılında eczane önceden bulunduğu zemin kata, daha kolay ulaşılabilen manastır girişinin yanına taşındı. Manastır Eczanesi kuruluşundan günümüze dek aynı yerde aralıksız varlığını sürdürmekte. Halka açık olarak

10 Fra Josip Sopta, *The Monastery of the Minor Brothers, Dubrovnik*, çev. Zivan Filippi (Zagreb: Series Tourism and Heritage 38, 2004), 55.

11 Fra Josip Sopta, *The Monastery of the Minor Brothers*, 57.

İlk diplomalı eczacı birader Ivan Evangelist Kuzmic'in portresi (Küçük Biraderler Müzesi)

faaliyetine devam eden ve uzun bir tarihî geçmişe sahip olan eczane Avrupa'nın en eski eczanelerinden biridir. Küçük Frerler Manastırı bütün dünyada eczanesi ile ünlüdür.[12]

1938 yılında, manastırın üst kısmında, eski möblelerin ve eserlerin de bulundurulduğu, bir müze oluşturuldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1947'de eczane eski ismiyle, "Küçük Biraderlerin Eczanesi" olarak devletleştirildi. Daha çok ziyaretçi çekmek ve daha kolay ulaşılması için, müze-eczane 1955 yılında ilk bulunduğu büyük hole geri getirildi.

Küçük Biraderler Manastırı'nda eski geleneği sürdüren yeni eczaneden bir görünüm

Tarihî eczanenin eski eşyası, 1681 yılına kadar bulunduğu zemin kattaki aynı yerde, kutsal Kilise eşyasının teşhir edildiği bölümün yanında sergileniyor. Müze-eczane, Manastır'ın tarihî eşyaları ile birlikte gezilebiliyor. Bu alanda, XVI-XIX. yüzyıllar arasında İtalya'dan satın alınmış olan ecza kapları ve kavanozlar sergilenmekte. Bunlar, XVI. yüzyılda tasarlanmış ve

12 Fra Josip Sopta, *The Monastery of the Minor Brothers*, 37.

boyanmış, orijinal raflı dolaplarda ve ecza/drog çekmecelerinde muhafaza ediliyor. Raflarda, küçüklü büyüklü 43 adet yaldızlı (müzehhep), rengârenk ve parlak İtalyan çinisi (*majolica*) kavanozlar yer alıyor. Müze-eczanede çeşitli sıkıştırıcılar (mengeneler), pirinç ve taş havanlar, tıbbi maddeler, resimli eczacılık kitapları, XVI. yüzyıldan kalma su damıtma cihazları, çeşitli araç-gereçler ile pek güzel bir masa da sergileniyor. Kapların, kavanozların, aletlerin, reçetelerin ve kitapların sadece bir kısmı sergide. Bizim müze eczanelerimiz ise ancak XX. yüzyıl başlarına uzanıyor.

Müze-eczanenin Osmanlı tarihi bakımından da önemi büyük. Manastır eczanesi sadece Dubrovnik halkının sağlık tarihi değil, Bosna-Hersek halkının sağlık tarihi bakımından da Küçük Biraderlerin katkısına şahitlik etmektedir. Bosna-Hersekliler de Manastır eczanesinde üretilen ilaçlarla tedavi edilmişlerdi. Mesela, Dubrovnik'e komşu İşkodra (*Skadar*) Sancak Beyi Mahmut Paşa korkulan bir devlet adamıydı. 1792 yılında ağır bir hastalığa yakalandı ve Dubrovnik'te tedavi olmak istedi. Geldiğinde törenle karşılandı ve Ploçe'de rahat bir eve yerleştirildi. İşkodra topraklarından istedikleri kadar tahıl mahsulü alabileceklerine dair Dubrovniklilere yazılı izin belgesi getirmişti. Hekimi onu her gün ziyaret etti. Tedavisi kadim ve ünlü Fransiskan Manastırı eczanesinde üretilen ilaçlarla gerçekleştirilirdi. Sancak Beyi şifa buldu ve memnun bir şekilde şehirden ayrıldı.[13]

Küçük Biraderlerin müze olan tarihi eczanesi

13 Fra Josip Sopta, *The Monastery of the Minor Brothers*, 56; Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 84.

Tarihî eczaneden kalan ibrik, havan, terazi gibi araç gereçler

Manastır eczanesinde zehirlerin saklandığı küçük dolap (Fra Josip Sopta, s. 56)

Anadolu'dan getirtilen Türk çinilerinden biri Küçük Biraderlerin tarihi eczane koleksiyonunda bulunuyor. (Fra Josip Sopta, s. 56) Benzer bir çini ilaç kabına Türkiye'deki koleksiyonlarda rastlanmıyor.

Manastırın tıp ve eczacılık kitaplarından örnekler (Fra Josip Sopta, s. 57)

Dubrovnik'teki Lazaret / Lazaretto – Karantina

Lazaretto / Lazaret tabiri bulaşıcı hastalıklar hastanesi veya karantina amacıyla kullanılan bir bina ya da gemi anlamına geliyor. Karantina ise, limana yanaşan ve bulaşıcı hastalık taşıdığından şüphe edilen bir gemideki yolcuların sahile inmelerinin, her çeşit görüşmelerinin yasaklandığı dönem (40 günlük bir süre) manası ile birlikte karantina süresince bir geminin alıkonduğu yer anlamını da taşıyor. Karantinaya alınan insanların tutulduğu her hangi bir yere de karantina deniyor. Deniz yolcuları için karantina istasyonunun yerini kamu yetkilileri tayin ediyor.

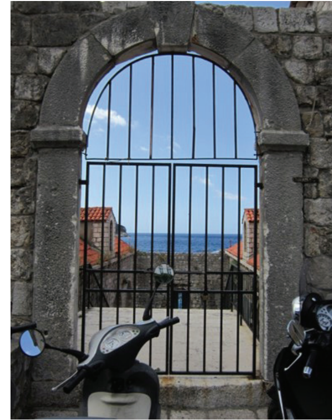
Dubrovnik Karantinası sahil boyunca uzanıyor. Günümüzde binanın her bir bölümü kullanılmakta. Kimine müzik ve sanatla ilgilenen dernekler ve sanat galerileri, kimisine de spor ve halk oyunları kulüpleri yerleşmiş. Günümüzde eğlence, dinlenme, hoşça vakit geçirme, ticaret gibi çeşitli amaçlara hizmet eden tarihi yapı sanki bugün inşa edilmiş gibi sapasağlam uyakta. Binayı dolaşırken İstanbul'un tarihi Kavak Karantinası ne oldu diye düşünmüştüm.

Günümüz Dubrovnik limanında karantina binası (*Lazaret*)

Karantina'nın halk oyunlarına ayrılan bölümü

Karantina'dan çıkışı ve Karantina'ya girişi engelleyen demir kapılardan biri

Karantina'nın demir pencerelerinden bir örnek

Karantina'nın toplu seyir yeri olarak kullanılan bir avlusu

Dubrovnik Cumhuriyeti, daha 1377 yılında salgın hastalıklara karşı bir dizi önlem alarak dünyada ilk defa karantina uygulamasını başlattı. Osmanlı-Dubrovnik sınırından kıyıya kadar bütün Dubrovnik bölgesine yayılan bir koruma ağı işlevi gören ve mükemmel işleyen bir karantina düzeni kurmuşlardı. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasından korkan Dubrovnik hükümeti, hem Dubrovnikli hem de yabancı diplomat, gezgin, tüccar- her kim olursa olsun- salgın olan bölgelerden gelenlerin şehre kabul edilmeyerek, zorunlu bir tecrit dönemi geçirmeden şehre ve civarına kabul edilmemesi konusunda kararlıydı. XIV. ve XV. yüzyıllarda salgın hastalıkların, özellikle de vebanın şiddetle hüküm sürdüğü zamanlarda sağlık hizmetlerini düzenlemek ve bulaşıcı hastalıkların salgın yapmasını önlemek amacıyla getirilen kurallar ticaret bakımından çok önemliydi. Bu dönemde ticaret hayatı pek zenginleşmişti ve özellikle Türkiye'den çok sayıda kervan Dubrovnik şehrine gelmekteydi.[14]

XVI. yüzyılın sonunda Lazeret adıyla bilinen bir dizi ev, şehrin doğusuna doğru bir karantina tesisi olarak inşa edildi. Buraya gelen yolcular ve eşyaları 40 gün boyunca tecrit edilirdi. Sekiz korunaklı binadan ve beş avludan oluşan Lazaret'in deniz tarafı, daha büyük teknelerin yanaşabilmesi için 1623'te yenilendi. Lazaret'te, mallar ve hayvanlar için büyük ambarlar ve ayrıca uzun süre tecrit edilen tüccarlar ve gezginler için konaklama yerleri yapılmıştı. 1641 yılında Ploçe'de Lazaret inşası tamamlandı. Burada hastalıkların hüküm sürdüğü bölgelerden gelen tüm yolcular, belirlenen bir zamanı karantinada geçirirdi. XVII. yüzyılda Dubrovnik Lazaret'i Adriyatik'te tüccarların geçiş yolu üstündeki en büyük merkezdi. Akdeniz'deki en iyi düzenmiş karantinalardan biri olan Dubrovnik Lazaret'i, karantinayı bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu bir önlem olarak dünyada ilk tanıtan yer oldu. Ama karantina bütün yolculara zor geliyordu. Tüccarlar ise kıymetli zamanlarını burada boşa harcadıklarını düşünüyordu.[15]

Osmanlı'nın Dubrovnik eminlerinin Lazeret ile sıkı bir bağlantısı vardı. Dubrovnik emini, Osmanlı'nın Dubrovnik'teki resmî olmayan konsolosuydu. Osmanlı vatandaşları onun evinde toplanırdı. Dubrovnik emini önceleri şehir surları içinde otururken, daha sonra Lazaret'e taşındı. Eminler gümrük vergisini Ploçe'de topladıkları için Lazaret onlar için çok uygun bir mekândı.[16]

14 https://www.godubrovnik.com/art-culture/lazarettos-dubrovnik-lazareti-complex-medieval-quarantine-dubrovnik

15 https://www.godubrovnik.com/art-culture/lazarettos-dubrovnik-lazareti-complex-medieval-quarantine-dubrovnik

16 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 67.

Bosna Valisinin Travnik'teki Konağı. Dubrovnik elçileri ve dragomanları Bosna valisini bu konakta ziyaret eder, ona hediyeler götürür ve karşılaştıkları sorunları burada çözmeye çalışırlardı. 1950 yılında yıkılmış olan konağın yeniden inşası planlanmaktadır. (Miovic, s. 90)

Lazaret'e taşınınca eminlere çok önemli bir sorumluluk verildi. Tüm Osmanlı vatandaşlarının karantina kurallarına uygun olarak Lazaret'de sakince beklemelerini sağlamak zorundaydılar. Sultanlar, keza Bosna eyaleti valileri de herkesin Dubrovnik karantina kurallarına uymaları gerektiğine, bu kuralların herkesin yararına olduğuna dikkat çekiyorlardı. Dubrovnik yönetiminin Batı'da ve Doğu'da hüküm süren salgın hastalıklardan haberdar olduğunu da biliyorlardı. Karantina uygulamasında Osmanlı vatandaşlarını denetim sorumluluğu eminler için görevlerin en zoruydu. Osmanlı vatandaşlarının çoğu onlara direnmiş ve geceleri kaçma teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bazıları Dubrovnik'in sıhhiye askerleriyle çatışmaya giriyordu.[17]

XIX. yüzyılda hacca giden Bosna-Hersekli Müslümanların uğurlanması. (Miovic, s. 69)

17 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 67.

Bosna hacıları için durum daha da vahimdi. Hacca giden Bosna-Hersekli Müslümanlar önce Dubrovnik'e ulaşır ve buradan İskenderiye'ye giden gemilere binerlerdi. Hacdan dönerken aynı güzergâh kullanılırdı. Hac dönüşü Bosna sakinleri önce İskenderiye'ye ulaşır, buradan Dubrovnik'e giden gemilere binerlerdi. İskenderiye'de salgın hastalıklar sürekli baş gösterdiği için, eminler bilhassa hacılara dikkat ediyor ve karantina kurallarına uymalarını istiyorlardı. Evlerine, ailelerine hasret Osmanlı hacılarına kırk gün bitmez gibi gelirdi. Bosna sarayının yahut sultanın kendilerini cezalandıracağı korkusuyla bu duruma katlanmaya çalışıyorlardı. Bazen Lazaret'de kırktan fazla hacı toplanır, hepsi bir ağızdan şikâyete başlar, emini sıkıntıya sokarlardı.

Vesna Miovic, eminlerin hacılar için özel kurallar getirdiğini, onlardan taahhütnameler alındığını da kitabında anlatıyor. Hacılar gemiden iner inmez, "*Biz, İskenderiye'den gelen hacılar, Dubrovnik karantina kurallarına uyacağız. Eşyamız Lazaret'te depolansın, bizler ise kavga ve çatışmaya mahal vermeyecek, kaçmayacağız*" diye bir taahhütname imzalamak zorundaydılar. Uzun ve yorucu yolculuktan bitkin bazı hacılar Dubrovnik limanına hasta şekilde ulaşıyordu. 1774 yılında Dubrovnikli hekimler hasta hacıları iyileştiremediğinden bazıları ölmüştü. Dubrovniklileri hacıları öldürmekle suçlayan emin Süleyman Ağa ölülerle birlikte kendini eve kapatmış, ancak çok geçmeden cesetler çürüyüp kokmaya başlamıştı. Bu haber saraya ulaşınca yapılan inceleme sonucunda Süleyman Ağa'nın Dubrovnikliler ile iyi ilişkiler içinde olmadığı ve bu nedenle onlara zarar vermek istediği ortaya çıkmıştı. Bu olaydan sonra bir önlem daha alındı. Lazaret'de Dubrovnikli bir hekimin tedavisini üstlendiği her hasta, aşağıdaki şekilde, yazılı bir taahhütnamede bulunmak zorundaydı:

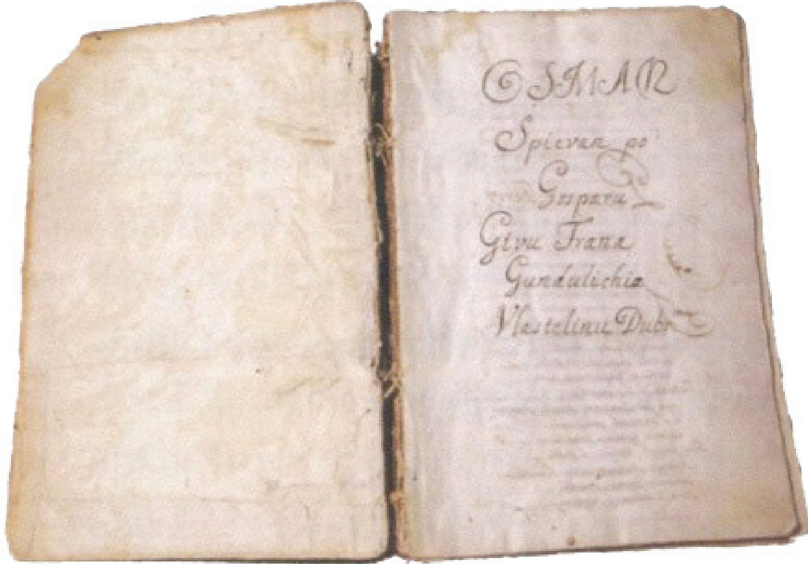
"*Dubrovnik limanına hasta olarak geldim ve bu yüzden Dubrovnik hekiminin yardımını istedim. Eğer, Allah korusun, ölürsem, ailemden kimse Dubrovniklileri sorumlu tutmasın ve o hekimden ölümüm için tazminat istemesin. Bu taahhütnameyi bir şahidin önünde, ölümümden sonra kimse onları suçlamasın diye imzalıyorum.*"[18]

18 Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik*, 68.

Osmanlı Arşiv Belgeleri

31 Ocak 1808 tarihinde Fransız mareşali Louis de Marmont Dubrovnik Cumhuriyeti'ne resmen son verdi ve Ragusa dükü ilan edildi. Böylece Osmanlı'nın şehir üzerinde dört asırdan fazla hüküm süren himayesi de sona erdi. Bu dönemde Osmanlı belgelerinin bir kısmı ziyan oldu. 1814 yılında Fransızlar çekildiğinde, onların yerine Avusturyalılar yerleşti. Türk kaleminde bulunan Osmanlı arşiv belgelerini, el yazmalarını ve matbu kitapları Viyana'ya taşıdılar. Belgelerin bir kısmı ise Dubrovnik'te kaldı. 1940'lı yıllarda belgeler geri getirildi, ancak Türk kalemi kütüphanesinden alınan kitaplar hala Viyana'dadır. Günümüze ulaşan 15.000 Osmanlı belgesi mazimize ait 350 yılı anlatır.

Dubrovnik'teki Osmanlı belgeleri bizlerce araştırılmamış. Ne var ki Dubrovnikliler Osmanlıları *İvan* Gunduliç'in "Osman" isimli destanıyla tanıyor. *İvan* Gunduliç'in (yaklaşık 1589-1638) Osmanlı Devleti hakkında yazdığı "Osman" adlı eserinden motiflerin bulunduğu Gunduliç anıtında dört rölyef yer alıyor. Burada tasvir edilenler Dubrovnikli'lerin Osmanlılara bakış açısının aynası. Modern Dubrovnikliler kendi tarihlerini ve değerlerini her yönüyle diri tutmakta.

Ivan Gundulic'in "Osman" adlı kitabının en eski nüshası, 1654. (Küçük Biraderler Kütüphanesi, Fra Josip Sopta, s. 65)

Hırvat heykelci İvan Rendić'in yaptığı Gundulic anıtında dört rölyeften biri. Rehberler, tahtta oturan kadının özgür Dubrovnik şehrini; tahtayı ısıran ejderin Osmanlı tehdidini; halıyı çiğneyen kanatlı aslanın da Venedik tehdidini temsil ettiğini anlatırlar.

Kaynaklar

1. Blazina, Zlata ve Biserka Belicza, "Physicians As Diplomats in the Renaissance Republic of Dubrovnik (Ragusa)", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 10-11 (2004-2005), 127-135.
2. Fra Josip Sopta, *The Monastery of the Minor Brothers, Dubrovnik*, çev. Zivan Filippi, Zagreb: Series Tourism and Heritage, No. 38, 2004.
3. Vesna Miovic, *Kavşaktaki Bilgelik: Dubrovnik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Döneminde Olaylar*, çev. Edina Ustavdic, Dubrovnik: Çok Kültürlülük Değerlerini Koruma Derneği "Kartolina", 2011.

ZEMZEM VE TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ZEMZEM ŞİŞELERİ

Serkan Gedük[1]

Giriş

Osmanlı döneminde Surre-i Hümâyun gönderme âdeti ilk kez Yavuz Sultan Selim zamanında başlamıştır. İlk dönemlerde sade olarak yapılan bu alay daha sonra törensel bir hal almıştır. Padişahlar Mekke ve Medine'deki mukaddes mekanların bakımları ve oradaki fakir halk ve görevliler için her yıl Saray mensuplarının ve halktan kişilerin deri çantalar içine koydukları paraları Surre-i Hümâyun[2] alayıyla hacca gönderirdi. Osmanlı padişahlarının katıldığı ihtişamlı törenlerle Topkapı Sarayı'ndan yola çıkan Surre-ı Hümâyûn alayları, kutsal topraklara duyulan hasret ve aşkla gider kıymetli hediyelerle geri dönerdi. Saray ve halk bu hususa önem verirdi. Surre alayı 1864 yılına kadar karadan katır ve develerle gönderilirken, bu tarihten sonra denizden vapurla gönderilmeye başlanmış ve Hicaz demiryolunun yapılmasıyla trenle gönderilmiştir.[3]

Hac vazifesini yerine getiren Müslümanlar geri dönüşte Sultanahmet Camii'nde gerçekleşen mevlit merasiminde padişah ve devlet ileri gelenleriyle buluşurdu.[4] Geri getirdikleri deri çantalarının içinden zemzem suyu, kına, öd ağacı, hurma, akik, yüzük, gümüş, basur halkası vesaire gibi ufak tefek hediyeleri ikram ederlerdi. Hediyelerden sonra haccın sağ salim gerçekleştiğine dair gönderilen berat (buyruk) okunurdu.

---

1 Küratör (Sanat Tarihçisi ve Restoratör), Çin ve Japon Porselenleri Bölüm Sorumlusu, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, serkangeduk@hotmail.com

2 *Surre*: Para kesesi, çıkını; *Hümâyun*: Padişaha ait)

3 Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", 113-112.

4 http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/29_mustafa-bilge.pdf

Bu karşılamadan sonra hacılar, hacdan dönüşlerini kutlamak için *tehniye cemiyeti* adı verilen kabul günü yaparlardı.[5] Bu tören hacının eve dönüşünden üç gün sonra başlar üç gün devam ederdi. Gelen misafirlere zemzem suyu ikram edilirdi. Daha sonra daha sonra kahve, şerbet, lokum ikram edilerek mevlit okunarak, hatim duası yapılırdı. Kadınlar arasında yapılan merasimlerde ise hacının eşi, kızı ve yakın akraba hanımları yeşil elbiseler giyip yemenilerini bağlar, gelenlere zemzem suyu ve kokular dağıtırdı. Bu hizmetler özel olarak giyinmiş evin genç kızları tarafından yapılırdı

Özellikle hacca giden her Müslümanın zemzem suyundan içmesi, ülkesine dönerken beraberinde zemzem suyu getirmesi ve ziyaretine gelenlere ikram etmesi bir gelenekti. Hacdan getirilen zemzem suyu, porselen şişelerde getirildiği gibi zemzem mataraları, zemzemiye, zemzem kumkumaları gibi değişik formlarda olan kaplarla da getirilmekteydi. Osmanlı döneminde Surre-i Hümâyunla beraber Hicaz'a ferâşet[6] çantaları gönderilirdi. Dönüşte bu çantaların içine Mekke şerifi, padişah için hediyeler koyardı. Bu hediyeler genellikle zemzem suyu bulunan murassa ibrik ve leğen olurdu.

Surre Alayı-Surre Emin'inin Seyahatnamesi, Osmanlı, 1917.
Deri, Kağıt, Mürekkep; 21x14 cm; TSM, Kütüphanesi, M.R. 587

5 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, 271.

6 Surre alayı ile gönderilen bir yüzünde gönderenin, diğer yüzünde alıcının adı ve adresi yazılı deri çantalara "ferâşet çantası" denilmektedir.

Zemzemin Kelime Anlamı ve Önemi

Zemzem Arapça bir kelime olup "alçak sesle konuşmak, yüksek olmayan ve belirsiz gökgürültüsü, titreme" anlamına gelmektedir. Bazı kaynaklarda "ez-zemzemetü ve zemzeme" isminin türevlerinin olmadığı ve özel isim olduğu, suyun çıkardığı sese "zemzeme" denildiği, ayrıca bol ve akıcı olma, Cibril'in (a.s) konuşma sesi ile su içilirken genizden çıkarılan sese "zemzeme" denildiği belirtilmiştir. Bazı görüşe göre Yunanca veya Kıptice bir kelime olup "yavaş yavaş ak ve dur" demektir.[7] Zemzem suyu şifa, şubâe (doyurucu), nafia (faydalı), büşra (müjde), safiye (temiz), mürviye (susuzluğu giderici), lâ tünzef (tükenmez) gibi birçok isimle adlandırılmıştır.[8] Zemzem kuyusu Mescid-i Harâm'da Hacerülesved'in tam karşısında Kabe'ye 19 m uzaklıkta yer alır.[9]

Zemzemin kuzey kubbesinin duvarında *ve* "sekâhüm rabbuhum şarâben tahûrâ" (İnsan 76/21) ayetine ek olarak zemzemin şifa özelliği, fazilet ve önemiyle ilgili şu ifadelerinin yer aldığı belirtilmektedir:

> *Mâu zemzem şifâun min külli dâin.*
> *Âyetü mâbeynenâ ve beyne'l-munâfikîn enne-hum lâ yetedalle'ûne min zemzem.*
> *Mâu zemzem li-mâşuribe leh*[10]
> *Lâ yectemi'u mâu zemzem ve mâu cehennem fî cevfi 'abdin*
> [Zemzem suyu bütün hastalıklara şifadır
> Münafıkların zemzem suyundan kana kana içmemesi bizi onlardan ayıran bir alâmettir.
> Zemzem suyu ne için içilirse, ona şifadır.
> Zemzem suyu ile cehennemin (o kaynar ve berbat) suyu hiçbir kulun karnında biraraya gelmez.]

Zemzemin Ortaya Çıkışı

Zemzem suyunun ortaya çıkışıyla ilgili bilgi veren kaynaklar farklık göstermektedir. Bir rivayette, yüce Allah Hz. İbrahim'e hanımı Hacer ile oğlu İsmail'i Beytülharam'ın bulunduğu yere götürmesini emreder. Başka bir ri-

7 *Ahterî-i Kebîr*, "Zemzem" mad.; "Zemzem", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 519.
8 Ata, "Zemzem Suyu ve Özellikleri", 376.
9 Küçükaşçı, "Zemzem", 242.
10 İbn Mâce, "Menâsik" 78.

vayette, Hz. İbrahim, Hacer ile henüz emzirmekte olduğu İsmail'i Sâre'nin kötülüğünden korumak için Mekke'ye götürdüğü ifade edilmektedir.[11]

Zemzemin ortaya çıkışıyla ilgili en yaygın olan rivayet ise Hz. İbrahim'in eşi Hacer'le geçinemeyen Sâre'nin, Hz. İbrahim'den Hacer'i ve çocuğunu evden uzaklaştırılmasını istemesidir. Bir süre sonra Hz. İbrahim, Allah'tan aldığı emirle Hacer'le memedeki oğlunu evden uzaklaştırmış ve onları ıssız ve kurak bir çöl olan ve yeryüzünde inşa edilen ilk mescit olan Kâbe-i Muazzama yakınlarına götürmüştür. Hacer Hz. İbrahim'e, "Bizi konuşup görüşecek bir kimsenin, yiyip içecek bir şeyin bulunmadığı bu ıssız vadide bırakıp gidecek misin?" diye sormuş, Hz. İbrahim'de bunu Allah'ın emriyle yaptığını söylemiştir. Hacer de, "Öyleyse Allah bizi korur" demiştir. Hz. İbrahim, Hacer ve çocuğuna belli bir süre yetecek kadar su ve yiyecek bırakıp gitmiştir. Oğlu İsmail'in susuzluktan ölmesinden korkan Hacer telaşlanmış, su aramak için Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmiştir ve Hz. İsmail'in ayaklarının dibinden su çıktığını görmüştür. Hz. Hacer zemzemi ilk gördüğünde heyecanla suyun akıp gitmemesi için "Zem, Zem" yani, "dur, akma" deyip hem su kaplarını doldurmuş hemde suyun akıp gitmemesi için kumdan bir hazne yapmıştır. Bu tabloyu anlatan Hz. Peygamber, "Allah İsmail'in annesine (Hacer'e) rahmet etsin! Şayet o, (suyun etrafını çevirmede) acele etmeseydi, zemzem akan bir pınar olurdu" demiştir.[12]

Zemzem suyu İslam kültüründe apayrı bir öneme sahiptir. Özellikle İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fethinden sonra Mescid-i Harâm'da, devesinin üzerinde dururken kendisine getirilen zemzemi içmiş, Veda haccında ve umreleri sırasında Kabe'yi tavaf ettikten sonra Makam-ı İbrâhîm'in arkasında iki rekat tavaf namazı kıldıktan sonra Zemzem Kuyusuna giderek zemzem içmiş.[13]

> Cabir'den (r.a): (…) Sonra Rasulullah (s.a.v) bineğine bindi ve Kabe'de farz tavafını yaptı. Mekke'de öğle namazını kıldı. (Kuyudan) zemzem çekip insanlara ikram eden Abdülmuttalib oğullarının yanına geldi ve dedi ki: "Ey Abdülmuttalib oğulları, zemzem çekiniz. Eğer insanların bu ikramınıza hücum edeceğinden çekinmeseydim sizinle (kuyudan) zemzem çekerdim."

11 Ata, "Zemzem Suyu ve Özellikleri", 376.
12 es-San'ânî, *el-Musannef*, 105; Ata, "Zemzem Suyu ve Özellikleri", 384.
13 Küçükaşcı, "Zemzem", 243.

Hz. Peygamber'in bu uygulaması sebebiyle hac ve umrede tavafın ardından kılınan namazdan sonra kuyunun başına gidip su içmek, mümkünse üzerine dökmek veya serpmek, hac günlerinde Mina'ya gitmeden önce bunu tekrarlamak bir gelenek halini almıştır. Tavafın ardından içilen zemzem ve yapılan sa'y, Allah'ın yardımıyla Hacer'in su arayışını ve anne sevgisini simgeler.

Zemzem İle İlgili Gelenekler

Hz. İbrahim ve İsmail'in uyguladığı gelenekleri düzenleyen Hz. Peygamber ashabına bol bol zemzem içmelerini ve yanlarında götürmelerini tavsiye etmiş, bizzat kendisi de Mekke'den Medine'ye sık sık zemzem getirtmiştir.

Osmanlı döneminde yeni doğan bebeklerin damaklarına zemzem suyu damlatılırdı. Bu geleneğin Peygamberimizin torunları Hasan ve Hüseyin'in doğduktan sonra, Peygamberimizin torunlarının damaklarına zemzem suyu damlatılmasıyla başladığı rivayet edilmektedir.[14] Zemzem suyu sadece doğum esansında değil, ölüm döşeğindeki hastaların son nefeslerinde de dudaklarına damlatılırdı. Bu nedenle hemen hemen her evde zemzem suyu bulundurulurdu. Ecelin ne zaman geleceği belli olmadığı için Osmanlı devrinde insanlar sarıklarının içinde küçük şişelere konulmuş zemzem suyu taşırlardı. Özellikle savaşlarda yaralanan veya durumu ağır olan askerlerin cephede bulunan zemzem mataralarındaki zemzemle dudakları ıslatılır ve kelime-i şehadetle telkin edilirdi. Müslümanlar kefenlerini hacca götürüp zemzemle yıkarlar veya zemzemle yıkadıkları ihramlarını kefen olarak kullanırlardı. Evliya Çelebi şehit cenazelerinin zemzemli kefenlere sarılarak defin edildiğinden şöyle söz eder:

> Sabah namazını kılıp başıma nice yüz dervişleri toplayıp tevhit ve zikirle mübarek naaşını deniz kıyısından bir kilimle kaldırıp götürürken 13 yerden zemzemli kefenler geldi. Kara Şehitlik yakınında hakir yıkayıp orada nice yüz bin İslam ordusu ile namazım kılıp o şehitliğe defnedip "Yeşil Kollu Sultan" diye ad koydum. (...) Hakir de alelacele yıkayıp kefenledim. 70 yerden zemzem sulu kefenler gelip hepsine Ali Dede'nin vücudunu sarıp sarmalayıp bir tabut içine koyup 100 bin Müslüman gazi namazında hazır oldu.[15]

---

14 *Müsned*, II, 51

15 Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi*, 404, 448.

Ramazan ayında oruç zemzemle açılırdı. Korku, nazar ve sebepsiz rahatsızlıklardan kurtulmak ve şifa bulmak için zemzem içilirdi.[16] Zemzem, kıbleye dönülerek besmele okunduktan sonra sağ elle ve üç nefeste gözü sudan ayırmadan "Allah'ım! Senden faydalı ilim, geniş rızık ve her türlü hastalıktan şifa diliyorum" duasıyla içilir ve Allah'a hamd edilirdi. Yaygın olan görüş diğer içeceklerin aksine zemzemin ayakta içilmesi yolundadır. "Zemzem hangi niyetle ve ne maksatla içilirse ona şifa olur";[17] "Hataları döken zemzeme bakmak ibadettendir"[18] gibi hadislerin yanında onun çeşitli hastalıklara şifa verici özellik taşıdığına dair çok sayıda rivayet nakledilmiştir.[19] Ortaçağ'da tıpla ilgili olarak ve özellikle tıbb-ı nebevî konusunda kaleme alınan eserlerde zemzeme mutlaka yer verilmiştir.

Osmanlı saray mutfağında da zemzem suyu kullanılmıştır. Özellikle aşure yapımında buğday, nohut, kuru fasulye, mısır, yeşil mercimek, az pişmiş pirinç, çiğ bulgur, ceviz, badem, incir, karanfilin yanı sıra zemzem suyu ve şerbet de kullanılmıştır.[20]

Zemzemle ilgili bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan en bilineni Ayasofya kubbesinin inşası sırasında zemzem kullanılmasıdır. Ayasofya inşa edilirken kubbesi tutturulamayınca abdal kılığına giren Hızır'a rahipler yol gösterdiği, rahiplerin Mekke toprağıyla zemzemi getirterek harç yaptırdıkları ve bu sayede kubbeyi tutturdukları rivayet edilir.[21] Mukaddes emanetlerin ziyarete açılması esnasında yapılan sembolik törenlerde su olarak zemzem kullanılması âdettir.

Evliya Çelebi zemzem suyu sayesinde bir eserin kurtulduğundan şöyle söz eder:

> Dedelerimizden öyle duyarız ki bu kale kafirlerde iken bir Mısır gemisini kafir alıp ümmet-i Muhammed esirleri bu çınarın dibinde bağlarlar. Meğer hacıların birinde bir testi zemzem suyu var imiş 'Kafirlere nasip olmasın' diye o hacı bu Zemzem suyunu bu çınarın dibine döker. Allah'ın hikmeti bu çınar günden güne bu hale gelir ve hala her sene büyümektedir[22]

16 Küçükaşcı, "Zemzem", 245.
17 *Müsned*, III, 35; İbn Mâce, Menâsik" 78
18 *Müsned*, II, 41
19 *Müsned*, II, 24.
20 Kılıç vd., 391-393.
21 Ünver, "Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında", 9-10.
22 Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi*, 240.

Porselen Zemzem Şişeleri

Zemzem kutsal bir su olması ve zor şartlarda getirilmesi nedeniyle çok değerliydi. Bir damlası bile önemliydi. Bu nedenle zemzemlik olarak tabir edilen tekli şişe veya şişe formlu özel kaplar yapılmaktaydı. Bu kaplar zemzem suyuyla öyle bütünleştirilmiş ki Kabe'yi tasvir eden el yazmalarında, işlemeli Kabe örtülerinde zemzem suyunun yerini gösterirken bu kapların formları işlenmiştir. Örneğin Topkapı Sarayı müzesi Avadancılar bölümündeki 24/1486 envanter numaralı Kabe tasvirli İşlemede bu açıkça görülmektedir (Resim 2) .

Kabe Tasvirli İşleme, Osmanlı XVIII. yüzyıl başı
İpek ve Beyaz tel; 78x77 cm
TSM. Avdancılar Koleksiyonu, 24/1486

Osmanlı döneminde zemzem suyunu taşımak ve saklamak için kullanılan bu kaplara *zemzemlik*, *zemzemiyye* veya *zevrak* adı verilirmiştir. Topkapı Sarayı arşiv kayıtlarında "zemzemiyye", "zevrak" veya "zemzem-i şerif vazı olunmuş fağfuri sürahi" kayıtlarına rastlanmaktadır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde zemzem kaplarından şöyle bahs eder:

> Zemzem suyu bardakları vardır, sürahi testilerdir. Onlara zevrak-ı safa derler. Zemzem suyu ile doldurup rüzgara karşı durup hava alınca buz parçası olur. Nice bin sürahi boğazlı bardaklardır. Her biri birer hayır, sahibinin hayrıdır. Uzerlerine kırmızı hat ile hayır sahiplerinin ismi yazılmıştır. Bunların sahipleri her diyardan surre ve atiyyeleri gelip vekil olan kimse bardakları doldurup hacılara dağıtırlar.[23]

Porselen zemzem şişlerinin kullanılmasındaki en önemli etken, döneminin en hijyenik, dayanaklı ve yalıtımlı malzemesi olması ve haccın sıcak yaz günlerine denk geldiği dönemlerde zemzem suyunun yolculuk sırasında buharlaşmamasını engellemesidir.

23 Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi*, 829.

Zemzem şişesi veya sürahisi olarak tabir edilen bu özel porselen kaplar Ortadoğu pazarı için özel olarak XVIII. ve XIX. yüzyılda Çin'de üretilmekteydi. Bu kaplar Çin'den Hindistan yoluyla Mekke'ye gönderilmekteydi. Mekke'de hacılara satılan bu şişeler, hac vazifesini yerine getiren hacılar tarafından zemzem suyu doldurularak memleketlerine götürülmekteydi. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu durumdan şöyle söz eder:

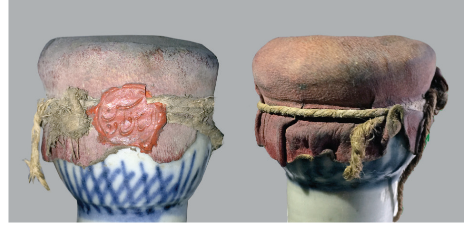
> Hacıların zemzem suyunu testilere doldurup bütün İslam ülkelerine teberruken hediye götürürler ve nice kere yüz bin testi vilayet vilayet götürürler.[24]

Zemzemlikler çoğunlukla 500 ml-1 lt arası hacme sahiptir. Şişkin gövdeli, uzun boyunlu dışa açık boğumlu bir ağız formları vardır. İslamiyet'teki tasvir yasağı nedeniyle şişlerin üzerindeki dekorlar sır altına kobalt mavisiyle yapılmış, su kenarında ağaç çiçek, ev, kayık, nehir, dağ ve tepe gibi tabiat tasvirleri uygulanmıştır. Porselenin üzerinde ayrıca üreticisine ait bir damga bulunmamaktadır.

Mumla ağız yalıtımı yapılmış zemzem şişesi

Mekke'de doldurularak mühürlenen porselen zemzem şişeleri, ağızları genellikle deri sicimlerle kapatılıp mumla yalıtılmaları yapılmıştır (Resim 3). Bazı şişelerin seyrek dokumalı ve pamuklu kumaşlarla sarılarak bağlandığı görülmektedir. Ayrıca şişelerin ağzının açılıp zemzem suyunun dökülmemesi için iple sarılmış kırmızı mumla mühürlenmiştir. Mühürlerin bazılarında "Şehir emaneti, Hasan İlyaszade" gibi zemzem suyunun dağıtımından sorumlu görevlilerin ve kişilerin isimleri yazmaktaysa da çoğu okunamamaktadır. Bu mühürlerin amacı zemzem suyunun zemzem sakaları veya Mekke'deki şeyhler tarafından doldurulduğunu işaret etmesi, güvenlik amacıyla başka sularla karıştırılması ve içinde zemzem suyunun olduğunu işaret etmesidir. Zemzem suyunun Mekke'de doldurularak mühürlenmesinin yansıra, büyük kaplarla özellikle tulumlarla İstanbul'a getirilip küçük şişelere konulduğu da anlaşılmaktadır.

24 Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi*, 824.

Deri sicimle kapatılıp mühürlenmiş zemzem şişesi. Mühürde "Hasan İlyaszade" yazmaktadır

Topkapı Sarayı Çin Porselenleri koleksiyonunda, Mukaddes Emanetler Bölümü'nde porselen ve opalinden zemzem şişeleri bulunmaktadır. Bu şişeler mühürlü olup, içinde halen zemzem suyu bulunmaktadır. Saray koleksiyonundaki zemzem şişelerinin okunabilen mühürlerinde Hicri 1281 tarihli "Hasan İlyaszade" isimi yazmaktadır (Resim 4). Topkapı Sarayı arşiv kayıtlarında "Hasan İlyaszade" ismine, 4318/34-36 no'lu ve Hicri 1255 tarihli evrakta Medine Şeyhi Hasan İlyas olarak rastlanmaktadır. Muhtemelen saraya gönderilen zemzem dolu şişeler Medine Şeyhi Hasan İlyaszade mührüyle mühürlenip gönderilmiştir.

Zemzem Şişesi, Çin, XIX. yüzyıl
Porselen; Yük.21.5 cm
TSM. Çin Porselenleri Koleksiyonu, 15/10779

Sarayda bulunan bazı zemzem şişelerinde deri kapak bulunmaz, deri kapağın yerine pirinç, bakır (tombak) ve gümüş gibi madenlerden yapılmış kapaklar kullanılmıştır. Bu tarz zemzem şişlerinin süslemelerinde doğa tasvirlerinin yansıra hayvansal figürlere yer verilmiştir. Bu tür şişeler özel olarak padişaha ve üst düzey görevlilere hediye edilmiş olmalıdır.

Hırka-i Saadet törenleri sırasında boş zemzem şişeleri ve opalin şişeler kullanılmıştır. XVII. yüzyılın başlarında Safi'nin aktardığı bilgilere göre, Hırka-i Saadet törenlerinde Peygamber'in hırkası suya batırıldıktan sonra tütsüyle kurutulmaktaydı.[25] Hırka-i Saadet'in batırıldığı su, altın leğende getirilen zemzem suydu. Eteği suyun içerisine batırılmış olan Hırka-i Saadet bir süre altın leğenin içinde muhafaza edilir ve Kur'an-ı Kerim ve salat ü selâm okunmaya devam ederlerdi. Zemzem suyundan çı-

25 Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 195.

kartılan, Hırka-i Saadet, amber dumanıyla tütsülenerek kurutulurdu. Bu şekilde yüz sürülen kısmı da temizlenmiş olurdu.[26] Bu suyun sağaltıcı bir gücü olduğuna inanılırdı. Suyun bir bölümü küçük şişelere veya zemzem şişlerine doldurularak önemli kişilere armağan edilir, iftar açılırken bu su kullanılırdı. Kalanı ise şifa bulmaları için hastalara içirilir ve Rasulullah Efendimizin şefaati niyaz edilirdi.[27]

Diğer bir bilgiye göre Peygamber'in hırkası çıkartılınca, yakasındaki düğme gümüşten bir tas içinde gül suyuna batırılıp ıslatılır, sonra hırkanın ıslanmış kısmı amberli bir el mangalında kurutulurdu. Hırkanın ıslatıldığı gül suyu şifa niyetine, daha önceden hazırlanmış içme suyuyla doldurulmuş testi ve şişler içine bir kaç damla damlatılırdı. Bunlar önemli kişilere "Hırka-i Saadet Suyu" adı ile hediye olarak gönderilirdi. Bu uygulama, bazı dolandırıcıların çeşme suların zemzem şişlerine doldurup "Hırka-i Saadet Suyu" diye satmaya başlanmasıyla, II. Mahmud döneminde kaldırmıştır.[28] Hırka-i Saadetin doğrudan öpülmesi, ardından da bu yerin yıkanması usulü kaldırılıp destimal adı verilen tülbentler ile ziyaret ettirilmeye başlandı. Hırka-i Saadetin yanında duran padişah, üzerinde Hazret-i Peygambere övgüler yazılı tülbentleri Hırka-i Saadete sürerek ziyarete gelenlere sıra ile tevdi ederdi.

Kaynaklar

1. Abdülaziz Bey, (2000), *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, haz. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
2. Ata, Mehmet Mahfuz, "Zemzem Suyu ve Özellikleri", *EKEV Akademi Dergisi* I/1 (Yaz 2013), 375-398.
3. Ateş, İbrahim, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 113-170.
4. Aydın, Hilmi, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler*, Kaynak Kitaplığı Yayınları, 2004
5. Kahraman, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 201.
6. Koçu, Reşad Ekrem, "Topkapu Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi,* 1960.
7. Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Zemzem", *DİA*, c. 44, 242-246.

---

26 Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, 36.

27 Ata bu geleneği, Sultan I. Selim dönemine kadar götürü, fakat hırkanın sağaltıcı gücünün çok eski bir geleneği temsil etmesi, bu inancın Osmanlıdan önce var olduğunu düşündürür. Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 195-196.

28 Koçu, "Topkapu Sarayı", 84.

8. *Müsned*, I, 75-76, 214, 253, 291, 347, 372 ; III, 357, 394; IV, 207; V, 121, 174
9. Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
10. es-San'ânî, Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nşr. Habibullah el-A'zamî, Beyrut, 1971-75
11. Ünver, A. Süheyl, "Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında", *TFA*, I/1, 9-10.
12. Yılmaz, Hasan Kâmil, *Bütün Yönleriyle Hac, Haccın Ruhu; Fikrî Ve Manevî Boyutu, Hacdaki Sembolizm*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi:71, 2015.
13. http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/29_mustafa-bilge.pdf

Zemzem Şişesi, Çin, XIX. yüzyıl
Porselen, Yük.21.5 cm
TSM. Çin Porselenleri Koleksiyonu, 15/10810

Zemzem Şişesi; Çin, XIX. yüzyıl
Porselen, Yük.21.5 cm
TSM. Çin Porselenleri Koleksiyonu, 15/10846

Resim 8 Gümüş Kapaklı Zemzem Şişesi; Çin, XVII. yüzyıl
Porselen, Gümüş. Yük.44.5 cm
TSM. Çin Porselenleri Koleksiyonu, 15/4339

Resim 9 Opalin Zemzem Şişesi; Osmanlı, XIX. yüzyıl
Opalin Cam; Yük.24 cm
TSM. Kutsal Emanetler Koleksiyonu, 21/763

TÜRKİYE'NİN İLK ECZACILIK TARİHİ MÜZESİ

Afife Mat[1]

Türkiye'de bir eczacılık tarihi müzesi kurma girişimleri 1930'lu yıllarda başlamıştır. Naşid Baylav (1903-1982) 1968'de yayınladığı *Eczacılık Tarihi* kitabında, Türk Farmakolog Birliğinin yayın organı olan *Farmakolog* mecmuasının sahip ve mesul müdürü olarak cemiyette çalıştığı sırada eczacılık ile ilgili eşyanın kaybolmasına engel olmak düşüncesiyle cemiyet nezdinde bir "Eczacılık Müzesi" kurduğunu (1931) ve bu vesileyle eczacılık tarihiyle alakalı bazı eşyaları topladığını, fakat araya İkinci Dünya Savaşı'nın girmesiyle maddi imkansızlıklar yüzünden bu girişimin devam ettirilemediğini açıklamıştır.[2]

1945'de Eczacı Okulu'nu bitiren Turhan Baytop, bu tarihten itibaren eczacılık tarihiyle ilgilenmeye, belge ve malzeme toplamaya başlamıştır. Bir meslek müzesi kurulmasının önemine dikkat çekmek için çeşitli meslek dergilerinde yazılar ve duyurular yayınlamıştır.[3]

Duyurularla, çağrılarla bu işin gerçekleşemeyeceğini gören Baytop, 1960'ta kişisel koleksiyonuyla ve yakın arkadaşlarının verdiği malzemeyle İstanbul Eczacılık Fakültesi'nde ilk eczacılık müzesini kurmuştur. Ecz. Remzi Kocaer'in katkılarıyla genişletilen koleksiyon A Blok (Keçecizade Fuat Paşa Konağı) zemin katta bir odaya yerleştirilmiştir. 7 Mayıs 1968'de Türk Eczacılık Tarihi Müzesi adıyla ziyarete açılmıştır. Eşya sayısının artması ve bu-

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı Eczacılık Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, afifemat@gmail.com

2 Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi* (İstanbul: Yörük Matbaası, 1968).

3 Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, 2. Baskı, ed. Afife Mat (İstanbul, 2001).

lunduğu odanın rutubetli olması nedeniyle müze, 1984'de C Blok birinci bodrumda daha büyük bir odaya taşınmış ve 15 Temmuz 1984'te yeniden ziyarete açılmıştır. Baytop müzeyi tanıtan bir de kitapçık yayınlamıştır.[4] 1990'lı yıllarda iki eski eczanenin dolapları fakülteye kazandırılmış, ancak yer bulunamadığından koridorlarda sergilenmek zorunda kalınmıştır.[5],[6]

17 Ağustos 1999 İstanbul depremine kadar bu düzende devam eden müze depremde hiçbir hasar görmemiştir. Ağır hasar gören Eczacılık Fakültesi binaları güçlendirme için boşaltılırken, müzenin eşyaları da ambalajlanarak arşiv binasında depolanmıştır.[7]

A Blok, yani Keçecizade Fuat Paşa Konağı'nın restorasyon çalışmaları için Anıtlar Kurulu'ndan izin alınması zaman almış ve ancak 2005'te başlayan restorasyon ve güçlendirme 2010 yılında tamamlanabilmiştir. Tarihî konağın birinci katındaki dekanlığın yanında yer alan iki salon müze için ayrılmıştır. Müzenin eşyaları 11 yıl süren depolama sırasında arşiv binasının olumsuz şartlarından büyük ölçüde etkilenmiş ve hasar görmüştür. Salonların müze olabilecek hale getirilmesi (tavan, avizeler, perdeler, kameralar), hasar gören dolapların restorasyonu ve yeni teşhir vitrinleri Selçuk Ecza Deposu sponsorluğuyla gerçekleştirilmiştir.[6] Müzenin yeniden kurulmasına olanak sağlayan ve desteğini devam ettiren Selçuk Ecza Deposu yöneticilerine minnettarız.

6 Haziran 2012'te gerçekleştirilen 10. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda yeniden kapılarını açan Türk Eczacılık Tarihi Koleksiyonu Türkiye'de eczanelerin, eczacılık eğitiminin ve ilaç endüstrisinin tarihine ışık tutan kaynaklar içermektedir.

1962'de Topkapı Sarayı Enderun Eczanesi'ne ait bir kısım malzeme Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Hayrullah Örs tarafından Türk Eczacılık Tarihi Müzesi'ni geliştirmek için İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'ne devredilmiştir. Enderun Eczanesi'ne ait şiddetli zehirler dolabı, ayrı bulundurulacak ilaçlar dolabı, porselen ilaç kavanozları, cam ilaç şişeleri, drog kutuları, üzerinde "Pharmacie Impériale" etiketi bulunan bazı ilaçlar bu koleksiyonda sergilenmektedir.

4 Turhan Baytop, *İstanbul Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi* (İstanbul, 1984).

5 Turhan Baytop, "Kurtarılan İki Eczane", *Eczacı Dergisi* 9 (Temmuz 1987).

6 Turhan Baytop, "Türkiye'de Eczacılık Tarihi Müzeleri", *Acta Turcica Historiae Medicinae* VI/49 (2000).

7 Afife Mat, "Türk Eczacılık Tarihi Müzesi", *X. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, 6-8 Haziran 2012, İstanbul.

Osmanlı dönemine ait iki eczanenin, Pasteur Eczanesi ve İstikamet Eczanesi, dolapları, çeşitli eczanelere ait porselen ilaç kavanozları, prodüi şişeleri ve reçete kayıt defterleri, ülkemizde eczanelerin gelişimi hakkında fikir vermektedir.

1839'da başlayan eczacılık eğitiminin çeşitli dönemlerine ait diplomalar, diploma kayıt defterleri, mezunların fotoğrafları, tabelalar bu koleksiyonda yer almaktadır. Osmanlıca, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca çok sayıda eczacılık ve tıp kitabı içinde en eskisi 1734 tarihli Nicolas Lemery'nin *Pharmacopée Universelle* isimli eseridir.

Türkiye'de ilaç endüstrisinin tarihini de bu koleksiyonda izlemek mümkündür. Osmanlı döneminden günümüze yerli ve yabancı 1500'den fazla müstahzar, firmalara göre gruplandırılmış olarak sergilenmektedir.

Bu koleksiyonun korunması, gelecek nesillere kalabilmesi ve meslek tarihimiz ile ilgili araştırmalara olanak sağlaması amacıyla "ihtisas müzesi" olarak tescil edilmek üzere Kültür Bakanlığına başvuru yapılmıştır.

Afife Mat ile iletişime geçilip randevu alınarak koleksiyonu görmek mümkündür.

BURSA KENT MÜZESİ "HER ŞEYİN BAŞI SAĞLIK" BÖLÜMÜ KOLEKSİYONU VE SABAH ECZANESİ

Dilek Yıldız Karakaş[1]

Kentin kültürel ve tarihsel derinliğini ziyaretçilerine sunmayı amaç edinmiş Bursa Kent Müzesi ikinci katında bulunan tematik galeride, Bursalı eczacıların bağışlarıyla oluşturulmuş "Her Şeyin Başı Sağlık" bölümünde Yıldırım Darüşşifası'ndan Memleket Hastanesi'ne, Garipler Hastanesi'nden Azınlık Hastaneleri'ne Bursa'daki sağlık kurumları ele alınmış ve Bursa'nın köklü eczanelerinden günümüze ulaşan ilaç yapımına yönelik aletler, ilaç şişeleri, eczane evrakları, doktor ve hemşirelerin kullandığı aletler sergilenmektedir. Çeşitli eczane ve doktorlardan gelen bağışlar "Her Şeyin Başı Sağlık" bölümünün zenginleşmesini sağlamıştır. Müze dostu ailelerin sandıklarından çıkardıkları ilaç şişeleri, şırıngalar ya da halk hekimliği malzemelerinin yanı sıra Dr. Ceyhun İrgil'in girişimleri ile hazırlanmakta olan Sağlık Tarihi Müzesi Projesi nedeniyle toplanan bazı tıbbi malzemeler de bu bölümde sergilenmektedir.

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde ilk eczanelere XIX. yüzyılda rastlanmaktadır. Bursa'da ise Askeri İdadi ve Gureba Hastanesi'nde (1879-1905) çalışan eczacıların varlığından söz edilmektedir. Müstakil eczanelerin bu yıllarda açılmış olduğu düşünülmektedir. Bu eczanelerde ilaçtan başka kozmetik, içki, balık yağı, kahve, şeker ve maden suyu ve çeşitli şerbetlerin satılıyor olduğu bilgisi Osmanlı kayıtlarından günümüze ulaşmıştır. Müzenin bu bö-

1 Bursa Kent Müzesi Sanat Tarihçisi, dilekyildiz79@hotmail.com

lümünde hem ilaç yapımına hem de kozmetik yapımına dair XIX. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen pek çok kimyevi madde, reçete ve alet bulunmaktadır.

2006 yılında Bursa'nın en eski eczanelerinden Sabah Eczanesi'nin sahibi Eczacı K. Handan Yalman ve eşi Doç. Dr. Bedri Yalman tarafından müzeye bağışlanan eczane koleksiyonu "Her Şeyin Başı Sağlık" bölümünün en zengin malzemelerini oluşturmaktadır.

İnegöl'ün ilk eczanesi olan Eczacı Ali Reşit Eralp'in Merkez Eczanesi ile başlayan Sabah Eczanesi'nin hikayesi Doç. Dr. Bedri Yalman'dan aldığımız bilgilerle müze kayıtlarına geçmiştir; Ali Reşit Eralp, İnegöl'deki eczanesini 1939'da oğlu Sabahattin Eralp işletmeye başlamış; ancak daha sonra kendisinin Bursa'ya taşınmasıyla bu eczaneyi Ahmet Kalyon'a devretmiştir.

Eczacı Abdülhamit Argun'un kızı Sabiha Hanım ile 1944 yılında evlenen Sabahattin Eralp (1917-1965) Bursa Atatürk Caddesi no. 81'deki Güven Oteli altındaki eczanenin adını "Sabah Eczanesi" olarak değiştirerek işletmesini devam ettirmiştir. 1959'da ahşap bir bina olan Güven Oteli'nde gecenin ilerleyen saatlerinde başlayan yangında ne yazık ki bu ilk Sabah Eczanesi kül olmuş, ardından Atatürk Caddesi Dr. İbrahim Çataloğlu İşhanı'nda eczane tekrar tesis edilmiştir. Zamanla artan dükkan kiraları nedeniyle Eski Romans Çay Bahçesi altına taşınmıştır. Eczacı Sabahattin Bey'in ölümünün ardından eşi Sabiha Hanım'a (1925-1972) geçen eczane bu dönemde Ural Duraner'in mesul müdürlüğünde işletilmeye devam edilmiştir. Sabahattin ve Sabiha Eralp'in kızları Kadriye Handan Eralp'in 1978 yılında Eczacılık Fakültesi'nden mezun olmasından sonra Handan Eralp'in mülkiyetinde 2010'a kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

Döneminin örnek eczanelerinden biri olan Sabah Eczanesi'ne ait laboratuvar malzemeleri ilaç kavanozları, hassas teraziler gibi pek çok malzeme Bursa'nın sağlık ve eczacılık tarihini aydınlatması açısından önem arz etmektedir.

Bursa Kent Müzesi eczacılık koleksiyonuna ait aşağıdaki fotoğraflara ait tanımlamalarda yine Bursa'nın tarihi eczanelerinden biri olan Setbaşı Yeşil Bursa Eczanesi sahibi Eczacı Sn. Oryal Kahraman'a paylaştığı bilgiler için teşekkür ediyorum.

Pilur (Pilule) Tahtası: Toz halindeki etkin maddelerin bal, koyu şurup gibi inert yapıştırıcı maddelerle yoğrulduktan sonra küçük küreler haline getirilmeleriyle elde edilen hap şeklindeki ilaçlara *pilur* denmektedir. Eczacılar pilur tahtasında hamur haline gelen ilaç kalıbın yivli metal bölümünde oklavayla şekillendirilerek yine kalıbın üzerinde bulunan eğimli bölüme düşürüp burada birbirine yapışmasını engelleyici özel bir toz yardımıyla ayrı ayrı haplar haline getirmektedirler. İlaç hazırlayan eczacıların tarihe karışmasıyla bu tür de ortadan kalkmak üzeredir.

Distilasyon Cihazı: İngiliz yapımı bu porselen kavanozun içinde bulunan imbik ilaç yapımında ihtiyaç olan saf suyu elde etmek için kullanılmaktadır. Ancak içerisindeki imbik günümüze ulaşamamıştır. 1890 yapımı bu cihazın bir benzeri İngiltere Amberley Working Museum'da sergilenmektedir.

Suppozituvar Kalıbı: Suppozituvar rektuma uygulanmaya özgü, kakao yağı, hidrojenlenmiş bitkisel yağ veya gliserin-jelatin-su karışımı gibi oda sıcaklığında katı, vücut sıcaklığında eriyen sıvı yağlarla hazırlanan koni şeklindeki fitile verilen addır. Eczacılar laboratuvarlarında sıvı halde hazırladıkları suppozituvar terkibini bu kalıp yardımıyla şekillendirerek hazırlamaktadırlar.

Ovül Kalıbı: Ovül, kadınlar için kullanılan oval fitile verilen addır. Suppozituvar kalıbı ile benzer özelliklere sahiptir.

Yılan Tutamaklı Mantar Sıkacağı: Diğer kalıplara benzer şekilde hazırlanmış olan kalıp, Yunan, Mısır, Mezopotamya, Orta Asya ve Türk kültüründe ebedi hayatın, sağlamlığın ve sağlığın sembolü olarak kullanıla gelmiş yılan figürü bu eczacı kalıbının üzerini süslemektedir.

Timsah Tutamaklı Mantar Sıkacağı: İşlev olarak yılan tutamaklı kalıba benzer ancak bu kalıbın üzerinde Mısır mitolojisinin kutsal koruyucusu sayılan timsah figürü bulunmaktadır.

Hacamat Kupası: Halk hekimliği konuları arasında yer alan tedavi yöntemlerinden biri olan "sırta bardak/kupa çekme" işinde kullanılan vantuz bardak

Va Lu Brome Şurup Şişesi: 1930'lu yıllarda Eczacıbaşı tarafından üretilen meşhur sinir ilacı "hafakan ruhu" ilacının muadili olarak Aksu Laboratuvarı'nda üretilmiş, 1940'lı yıllardaki ambalajı ile Va Lu Brome şurup şişesi

Sabah Eczanesi Etiketli İlaç Terkibi Şişeleri

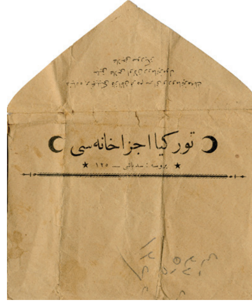
Sabah Eczanesi Etiketli İlaç Terkibi Kutusu

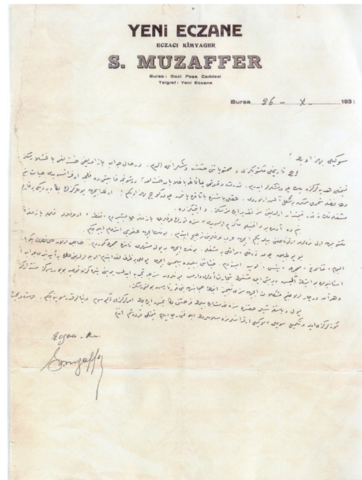
Fransız Pastili "Pastilles Valda"

Ulupınar Eczanesi Etiketli İlaç Terkibi Şişesi

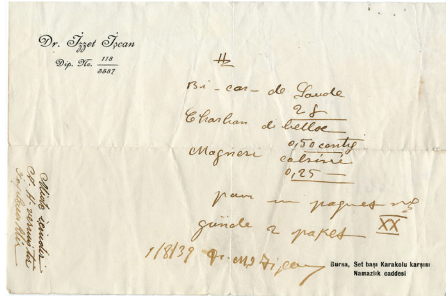
Bursa Setbaşı'nda hizmet veren Türkiye Eczanesi Osmanlıca antetli zarfı

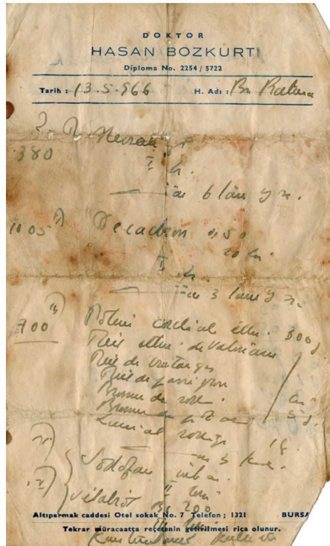
YENİ ECZANE
ECZACI KİMYAGER
S. MUZAFFER
Bursa: Gazi Paşa Caddesi
Telgraf: Yeni Eczane

Bursa 26 - X - 1931

Bursa Gazipaşa Caddesi'nde (Atatürk Caddesi) hizmet veren Yeni Eczane'nin sahibi Eczacı Muzaffer Bey'in İstanbul'daki arkadaşı Behzat Bey'e eczanenin antetli kağıdına 1931 yılında yazdığı mektup

Dr. İzzet İşcan
Dip. No. 118/3587
1/8/39
Bursa, Set başı Karakolu karşısı
Namazlık caddesi

Bursa Setbaşı'ndaki muayenehanesinde hizmet veren Dr. İzzet İşcan tarafından yazılmış 1.8.1939 tarihli reçete

DOKTOR
HASAN BOZKURT
Diploma No. 2254 / 5722
Tarih : 13.5.966 H. Adı :
Altıparmak caddesi Otel sokak No. 7 Telefon : 1321 BURSA
Tekrar müracaatta reçetenin getirilmesi rica olunur.

Bursa Altıparmak Caddesi'nde muayenehanesinde hizmet veren Dr. Hasan Bozkurt tarafından 1966 yılında yazılmış reçete

Bursa Kent Müzesi "Her Şeyin Başı Sağlık" Bölümü

İZMİR ETNOGRAFYA MÜZESİ İTTİHAT ECZANESİ

Beyhan Gürman[1]

İzmir Etnografya Müzesi'nin birinci katında, Kipman ailesi tarafından bağışlanan İttihat Eczanesi, teşhir edilmek üzere sergi düzeni içerisindeki yerini almıştır. Müzedeki diğer meslek canlandırmaları veya etnografik malzemeler bir dönemin koşullarını, malzeme niteliğini, bir meslek grubunun çalışma şeklini göstermesi bakımından önemli bir özellik göstermektedir. Bakıldığında eczane sisteminin bugünkünden farklı olması, ticari ilaçların henüz bulunmaması, ilaçların kimyasallar üzerinden eczanelerde yapılması, bunun için eczanelerde laboratuvar bulunması gibi birçok unsur bir bütün halinde birarada görülebilir. Fakat İttihat Eczanesi'ni tüm bunların dışında özel ve önemli yapan İzmir tarihindeki yeridir. İttihat Eczanesi İzmir'de bir Müslüman Türk eczacı tarafından açılmış ilk eczanedir. Bir Osmanlı kenti olan İzmir'de açılmış bir eczanenin, Türk ve Müslüman kimliği üzerinden önem arz etmesi ise ancak kentin 1900'lü yılların başında sosyal yapısı üzerinden değerlendirildiğinde daha anlamlı ve anlaşılır olacaktır.

İzmir'de ticari hareketlilik, özellikle liman ticareti kent dokusunu ve sosyal hayatı neredeyse doğrudan şekillendiren bir etken olarak görünmektedir. Rum, Yahudi ve Ermenilerin XVII. yüzyıldan itibaren İzmir ticaretinde oynadıkları rol, yerleşik düzene geçmeye başlamaları ve beraberlerinde getirdikleri kültürleri, kentteki kozmopolit dokuyu oluşturmuş ve XIX. yüzyıla kadar olan süreçte bu kozmopolit yapı, ibadethanelerden, hastanelere, okullardan kulüplere, bankalardan ticarethanelere kadar kentin her noktasında görünür hale gelmiştir.

1 Arkeolog, İzmir Arkeoloji Müzesi, beyhanbartu@hotmail.com

XIX. yüzyıl başına gelindiğinde, yabancılara mülk edinme hakkının verilmesiyle kentte yabancı nüfus önemli derecede artmıştır. Bazı kaynaklar, 1847'de 15.000 olan nüfusun 1880'de 50.000'e ulaşmasıyla şehrin yabancılar üzerinden zenginleştiğini, fakat bu durumun yabancıları Türkler karşısında ayrıcalıklı bir konuma getirdiğini yazar.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İzmir'de sağlık sektörüne bakıldığında ise, burada da sektörün gayrimüslimler üzerinden şekillendiğini ve ilk hastanelerin gayrimüslimler tarafından yapıldığını görüyoruz. Bu hastaneler öncelikle kendi cemaatlerine olmak üzere başka cemaatlere ve Müslümanlara da hizmet veriyorlar. Kaynaklarda göre İzmir'in bilinen ilk hastanesi, Hollanda Kralının Hollandalı tüccarlara hizmet vermesi için 1675 tarihinde yaptırdığı Flemenk Hastanesi'dir; hastane büyük İzmir yangınında yok olmuştur. 1710'da Katolik Hastanesi, 1814'te Avusturya Hastanesi, 1730'da İngiliz Hastanesi, 1748'de gerçek adı Aya Haralombos olan Rum Hastanesi, 1749'da Fransız Hastanesi (bu günkü Alsancak Devlet Hastanesi) 1801'de Ermeni Gureba Hastanesi, 1814'de o dönem Frenk mahallesi olarak bilinen bugünkü fuar alanı çevresinde Saint Roch Hastanesi, 1827'da Yahudi Hastanesi (Bu günkü Karataş Hastanesi), 1730'da İngiliz Hastanesi (bugün Nevval Salih İşgören Turizm Okulu), 1882'de İskoç Hastanesi gibi birçok hastane, azınlıklar tarafından yapılmıştır. Bu yapıların çoğu 1922 büyük İzmir yangınında yok olmuştur.

1829'da Karantina'da II. Mahmud'un fermanıyla ilk askerî hastane açılmış, ancak ilk Müslüman Türk hastanesi 1851 yılında Gureba-ı Müslimîn Hastanesi adıyla hizmete başlamıştır. İzmirli hayırseverlerin yönetiminde çalışan hastaneye 1876'da İlk Türk Başhekimi Mustafa Enver Bey atanmıştır. Hastane yıllar içinde, Memleket Hastanesi, Kızılhaç Hastanesi, İzmir Devlet

Hastanesi, İzmir Kadın Doğum Hastanesi gibi isimlerle kullanılmıştır, bugün bizim bildiğimiz haliyle Konak Devlet Hastanesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Sonraki yıllarda frengi ve zührevi hastalıkların tedavisi amacıyla 1908 yılında Eşrefpaşa Hastanesi, 1910 yılında Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Hastanesi (Bugünkü Göğüs Hastalıkları Hastanesi) açılmıştır.

İzmir için XVII. yüzyıldan başlayarak kısaca anlatmaya çalıştığım kent dokusu ve bu dokunun içerisinde Türk ve Müslüman olma hali üzerinden İttihat Eczanesi'ne ve açılış sürecine gelirsek; Eczanenin kurucusu Eczacı Mehmet Esad Efendi'ye ait diploma orijinal haliyle sergilenmekte ve diplomanın hemen üzerinde bulunan Eczane levhasında "İttihat Eczanesi -Pharmacie İttihat M. Essad T.T.1319 / T.T.1903" tarihleri okunmaktadır.

Eczanenin kuruluş sürecine ve Mehmet Esad Efendi'ye ilişkin bilgileri, kendisinden sonra eczaneyi devralan ve 1995'te vefatına kadar devam ettiren oğlu Enis Kipman'ın eşi Burçin Hanımın anlatılarından aktaralım:

Hanya (Girit) kadısının torunu olan Mehmet Esad Efendi 1886'da Girit'te doğmuştur. 1901 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı 3 senelik eczacılık mektebinden birincilikle mezun olmuş, bu öğreniminin ikinci

ve üçüncü sınıflarında üstün başarılarından dolayı altın ve gümüş madalyalarla ödüllendirilmiştir. Bugün oğlu Enis Kipman'ın koleksiyonunda bulunan madalyalardan gümüş olanın üzerinde "Eczacı Nebil Efendi Sene 1319 B 15" yazısı, altın olanın üzerinde ise yazıları okunmaktır:

> Hazret-i Hilafet-i Penahiden sınıfının birincisi olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den Eczacı Şahadetnamesi alan Esad Nebil Efendi'ye ihsan buyrulmuştur.

Solda; Gümüş İftihar Madalyası. Üzerinde « Eczacı Nebil Efendi, sene 1319 B 15 yazısı okunmakta, Sağda; Altın Maarif Madalyası. Hazret-i Hilafet-i Penahiden sınıfının birincisi olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeden Eczacı Şahadetnamesi alan Esat Nebil Efendiye İhsan buyurulmuştur yazısı okunmaktadır.

Okulu bitirdikten sonra ödül olarak Padişah Abdülhamid tarafından Paris'e eczacılık kursuna gönderilmiştir. Altı ay süren bu eğitimin ardından tekrar İzmir'e dönen Mehmet Esad Efendi bugünkü Kemeraltı Çarşısında Anafartalar Caddesi üzerinde, şu an sergilenmekte olan haliyle İttihat Eczanesi'ni açmıştır. Eczane açılır fakat günlerce, hatta aylarca eczaneye kimse gelmez, alışveriş etmez. Türk Müslüman eczanesi ama ne Türkler gelmiştir ne de azınlıklar. Halk, o güne kadar hekimlik ve eczacılık gibi meslekleri gayrimüslimler yaptığı için Müslüman bir eczacıya güven duymamıştır. Bir sürse sonra Mehmet Esad Efendi eczaneyi kapatmaya karar vermiştir. Sonraki yıllarda sadrazamlık da yapmış olan dönemin İzmir Valisi Kamil Paşa bir gün Kemeraltı'nda yürürken eczanenin tabelasını görür ve içeri girer. Bir Türk gencinin bu işi yapması hoşuna gitmiştir; ama Mehmet Esad Efendi iş

yapamadığı için eczaneyi kapatacağını ve İstanbul'a döneceğini söyleyince Kamil Paşa bir süre daha devam etmesini rica ederek çıkar ve yayınladığı bir emirle Gureba-i Müslimîn ve Mevki (Askeri) hastanelerinin reçetelerini bu eczanede yaptırmalarını sağlar. Böylece İttihat Eczanesi'nin kapanmasını da önlemiş olur.

SoldaN sağa, Eczacı Mehmet Esat KİPMAN, Eczacı Vecihi ÖZERDEMLİ, Matmazel MATİLT, çırak Nevzat ÖZERDEMLİ,(sonradan eczacı oluyor) kalfa Jak ELBAĞLI

Burçin Hanımın aktarımlarından dinlediğimiz haliyle o tarihlerde eczanelerde aynı zamanda doktorlar da çalışmakta olduğundan İttihat Eczanesi'nde de haftanın belli günleri İngiliz ve Fransız hekimler çalışırlarmış. Uzmanlık alanına göre her hekimin bir çalışma günü olurmuş. Muayenesi yapılan hastaya yazılan reçetenin ilaçları da aynı anda eczane laboratuvarında ya-

pılırmış. İyi derecede Rumca, İtalyanca ve Fransızca bilen Esad Bey cuma günleri eczanede fakir hastaları ücretsiz muayene ettirdiği ve ilaçlarını gene eczanede kendisinin yaptığını, bundan dolayı da İttihat Eczanesi'nin bir süre sonra İzmir halkı arasında fakir eczanesi olarak anılmaya başladığını da Burçin hanımın aktarımlarından öğreniyoruz.

Cumhuriyet döneminde Türkçenin arıtılması çalışması kapsamında 1934 yılında eczanenin adı Birlik Eczanesi olarak değiştirilir.

Eczane, Mehmet Esad Kipman'ın (ö. 1941) vefatına kadar Birlik Eczanesi olarak devam etmiştir. Esad Efendi'nin vefatının ardından, Avrupa'da mühendislik eğitimi almış olan oğlu Enis Kipman ailenin kararı ile eczacılık okumak üzere tekrar Amerika'ya gönderilir. Philedelphia College Pharmacyand Sicience'ı 1950 yılında bitirip İzmir'e dönmüş ve 1995 yılına kadar Birlik Eczanesi'ni işletmiştir

72 adet porselen kavanoz, 51 adet cam kavanoz, koltuklu tartı aleti, ölçekler, huniler, spatulalar, etüv (mangal), otoklav, oksijen tüpü, havanlar, suppozituvar kalıpları gibi, ilaçların eczane ortamında üretimine yönelik kullanılan her türlü tıbbi malzemesiyle birlikte, var olmaya tesadüfen devam ettiği bir kente, tesadüfe yer bırakmayacak şekilde kentin kimliği üzerinden iz bırakarak yeniden kimlik bulan İttihat Eczanesi, Girit'te başlayan hikayenin İzmir'de son bulmuş haliyle bugün İzmir Etnografya Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

ANKARA VETERİNER ANATOMİ KOLEKSİYONU VE SERGİSİ

Okan Ekim, R. Merih Hazıroğlu, Ahmet Çakır, İ. Önder Orhan, Çağdaş Oto, Muharrem Ayvalı, Caner Bakıcı, R. Orkun Akgün[1]

Doğal tarih müzeciliğinin ilk adımları dünyada çok eski dönemlerde atılmaya başlanmış olsa da ülkemizde bu alandaki çalışmalar göreceli olarak yeterli ivmeyi yakalayamamıştır. Doğal tarih müzeciliğinin sağlık bilimleriyle ilgili önemli alt branşlarını anatomi ve veteriner anatomi alanındaki müzecilik faaliyetleri oluşturmasına rağmen ülkemizde bu alandaki ilerlemeler oldukça kısıtlı kalmıştır.

Türkiye'de veteriner hekimliği öğretiminin de başlangıcı kabul edilen, Askeri Veteriner Okulu'nun 1842'de İstanbul'da açılmasıyla, veteriner anatomi dersine ait bilgiler okulun kurulması amacıyla görevlendirilen Veteriner Hekim Godlewsky tarafından Gurlt'un resimli anatomi kitabından verilmiştir. Dolayısıyla veteriner anatomi eğitimi için gereken anatomik örneklerin bir kısmı yurt dışından getirilirken, bir kısmı da yurdumuzda üretilmeye başlanmıştır. Bu süreç aslında ülkemizdeki sağlık bilimleri müzeciliğiyle direkt ilgisi olan veteriner anatomi koleksiyonunun da başlangıcı kabul edilebilir. Veteriner anatomi, münferit bir ders olarak ilk defa 1849'de Askerî Veteriner Okulu'nun ders programına alınmış ve böylelikle bağımsız veteriner anatomi müfredatı oluşturulmuştur. Godlewsky'den sonra veteriner anatomi dersleri Dubroca, Lewis, Vahit ve Neşet beyler ile Ahmet Mesut, Hilmi Dilgimen ve Ahmet Hamdi tarafından verilmeye devam edilmiştir.

1 Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı

Ceylan avlamış dişi aslan iskeleti

Sivil Veteriner Hekim Okulu 1889'de, yine, İstanbul'da öğretime başlamış ve anatomi dersini Neşet Bey, Ahmet Mesut ve Hilmi Dilgimen vermiştir. Veteriner anatomi dersi, sivil ve askerî veteriner okullarının 1920'de birleştirilmesinden sonra, okul 1933'te Ankara'ya nakledilinceye kadar Ahmet Hamdi ve Hilmi Dilgimen tarafından verilmiştir. Ankara'da 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulunca, Baytar Fakültesi bünyesinde Anatomi Enstitüsü kurulmuştur. Bizzat Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün davetleriyle Almanya'dan ülkemize gelen Prof. Dr. Hans Richter; Anatomi Enstitüsü Direktörlüğü görevine atanmış ve beraberindeki diğer öğretim üyesi kadrosuyla (Doçent Hilmi Dilgimen, Dr. Asistan Şemsi Kural ve Cevdet Bey, Asistan Nur ve Tahsin beyler), veteriner anatomi derslerini vermişlerdir. 1942 yılında Prof. Hans Richter'in Almanya'ya dönüşünden sonra kürsü direktörlüğüne sırasıyla Prof. Dr. Hilmi Dilgimen (1942), Prof. Dr. M. Şemsi Kural (1947) getirilmiştir. Ülkemizde bulunduğu ve direktörlüğü yürüttüğü süreç içerisinde Prof. Richter sadece veteriner anatomi teorik müfredatını geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda anatomik örneklerin hazırlanması ve muhafazası konusunda da birçok bilgiyi uygulamalı olarak aktarmıştır.

Bengal kaplanı ve aslan tahnitleri

Yüksek Ziraat Enstitüsü bünyesinde bulunan Baytar Fakültesi'nin 1948'de Ankara Üniversitesi'ne katılmasıyla Anatomi Enstitüsü,

Fakülte çatısı altında hem eğitim-öğretim hem de bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerini sürdürdü. 1952 yılında Enstitü, Anatomi ve Histoloji-Embriyoloji kürsüleri olarak ikiye ayrıldı. Anabilim Dalı'mız o tarihten sonra "Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Kürsüsü" resmî ismiyle görevine devam etti. Yine o dönemde Anatomi kürsüsünde Prof. Dr. Sabri Doğuer, Dr. Mustafa Gültekin ve Dr. Emin Celep görev almaktaydı.

Çeşitli hayvan türlerine ait fötuslar

Anatomi Anabilim Dalı'mızda veteriner anatomiyle ilgili bilimsel tecrübe ve faaliyetler; yukarıda da bahsedildiği üzere 1842 yılına kadar uzansa da okulun 1933'te Ankara'ya nakledilmiş olması sebebiyle somut örneklerin ve eğitim preparatlarının oluşturulma süreciyle ilgili bilgiler çoğunlukla Ankara'ya nakil sonrasına dayanmaktadır. Buna rağmen, bahse konu tarih sonrasında hazırlanmış örneklerin de büyük kısmı, profesyonel bir koleksiyon sisteminin oluşturulamaması ve preparatların deforme olmaya müsait organik materyaller olması sebebiyle maalesef korunamamıştır. Kalan bir kısım eserlerin zaman içerisinde yok olmasını önlemek ve koleksiyona yenilerini eklemek amacıyla 2009 yılında yerleşik bir anatomi müzesi kurulması kararı alınmıştır ve Ankara Üniversitesi'nin desteği ile "Veteriner Anatomi Müzesi Projesi" hayata geçirilmiştir. Proje bitmesini müteakip 10 Haziran 2013 tarihinde koleksiyonumuz tüm halkımızın beğenisine sunulmuştur.

Ankara Veteriner Anatomi Sergisi, lisans öğrencileri için kapsamlı bir uygulamalı öğrenme merkezi olmasının yanı sıra lisansüstü eğitim alanlar ve araştırmacılar için bilimsel bir referans laboratuvarıdır. Daha da önemlisi toplumun tüm bireyleri, özellikle de çocuklar için, ilgi çekici ve eğitici bir öğrenme alanıdır. Açıldığı tarihten 2016 yılı sonuna kadar müzemiz, 10.000'in üzerinde yerli ve yabancı ziyaretçiyi ağırlamıştır.

Koleksiyonumuzda 2016 yılı sonu itibarıyla 509 eser sergilenmektedir. Bu örneklerin %95'in üzerindeki bölümü organik materyallerden oluşmakta-

Deniz canlıları bölümü

dır. Bu sebeple örneklerin bakım ve gerekirse onarım faaliyetleri büyük bir titizlikle yürütülmekte ve düzenli olarak yapılmaktadır. Koleksiyonumuzla ilgili olarak bizim için en büyük gurur kaynağı olan noktalardan birisi de organik örneklerin üretilmesinde mesleki etik ilkelere büyük özen gösterilmiş, herhangi bir canlı hayvanın zayi edilmemiş olmasıdır. Örneklerin hazırlanması için çok çeşitli yöntemler kullanılmış, kemik-iskelet örneklerinden, piyeslere ve tahnit örneklere kadar oldukça çeşitlilik arz eden bir koleksiyon ortaya çıkarılmıştır. Türkiye'de birkaç bilimsel kurumda altyapısı bulunan ve bilinen en modern organik materyal muhafaza ve sergileme tekniği olan plastinasyon tekniği birimimizde 5 yılı aşkın süredir yapılmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen örneklere ek olarak plastinasyon tekniğiyle üretilmiş ve sergilenen birçok eşsiz örnek de koleksiyonumuzda bulunmaktadır.

1842 yılına kadar uzanan köklü bir geçmişimizin olması, tarihî önemi olan birçok tıbbi alet ve cihazın, tarihî bilimsel kitapların koleksiyonumuzda geniş yer bulmasını sağlamıştır. Kurumumuzun kuruluşundan bu yana anatomik örnek hazırlanmasında emeği olan, fakat zaman içerisinde unutulmuş emektar tekniker ve desinatörlere ait eserler de çeşitli kanallar vasıtasıyla geri kazanılmış, aslına uygun yenilenmiştir. Bu eserler, sergi alanımızda bahse konu kişiler için oluşturulmuş tanıtım köşelerinde sergilenmektedir.

Pullu sürüngenler bölümü

Veteriner Anatomi Sergisi koleksiyonunu oluşturmamızdaki bir diğer önemli amaç da sosyal sorumluluk projelerini üstlenmek veya destek olmaktır. Bu kapsamda Ankara Üniversitesi Çocuk Bilim Merkezi'nin koordinasyonunda yürütülen ve bir Horizon 2020 alt projesi olan "Avrupa Bilim ve Eğlence Günü"ne 2 yıl boyunca di-

rekt destek sağlanmıştır. Ama daha da önemlisi TÜBİTAK Bilim ve Toplum Proje Çağrıları kapsamında nitelikli projeler ortaya konulup gerçekleştirilerek toplumun, özellikle de çocukların eğitimi için önemli adımlar atılmaktadır.

Bu koleksiyonu oluştururken kullandığımız teknikler ve yeni yöntemler, yeni bilimsel çalışmalara ışık tutmakta, bu sayede her yıl birçok makale, sözlü veya poster bildiri yapılmaktadır. Koleksiyonun bakım onarım ve zenginleştirilmesi faaliyetleri akademik ve idari personelimizin gönüllü ve özverili çalışmalarıyla ilerlemektedir.

Kaynaklar

1. Başağaç Gül, R. Tamay, Özgül Küçükaslan ve Nigar Yerlikaya, "Türk Veteriner Hekimliğinde Müzecilik Girişimleri ve Veteriner Tarihi Müzesi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 62 (2015), 269-276.
2. Ekim, Okan, Reşide Merih Hazıroğlu, Ahmet Çakır, İsmail Önder Orhan, Çağdaş Oto, Muharrem Ayvalı, Caner Bakıcı, Remzi Orkun Akgün ve Burcu İnsal, "Ankara Veteriner Anatomi Müzesi'nin Kuruluş Süreci Ve Güncel Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi" 9. *Ulusal Veteriner Anatomi Kongresi, 7-10 Eylül 2015, Elazığ*.
3. Nihal Erk, *Veteriner Tarihi*, Ankara: Veteriner Fakültesi Yayınları, 1966.
4. True, FW. "The British Museum of Natural History", *Science* VI/132 (Ağustos 1885), 127-130.
5. Simpson, GG. "The First Natural History Museum in America", *Science* 96/2490 (Eylül 1942), 261-263.

PROF. DR. FERRUH DİNÇER VETERİNER HEKİMLİĞİ TARİHİ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAN ÖRNEKLER

Nigar Yerlikaya[1]

Müzenin Tarihçesi

Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi, veteriner hekimliği alanında sahip olduğu koleksiyon bakımından Türkiye'de tek, dünyada da sayılı müzeler arasında yer almaktadır. Müze binası olarak kullanılan tarihî binanın planı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de meteoroloji ağını kurmak üzere davet edilen ünlü Macar Meteorolog "Aksakallı Havabakan" Antal Réthly'nin isteği üzerine inşa edilmiş, Bayındırlık Bakanlığında Higrografi Bölümü Başmühendisi ve Réthly'nin damadı György Tittes tarafından hazırlanmıştır.[2] İnşaatı 3 Mayıs 1927'de başlayan ve yaklaşık beş ay süren binaya Etlik'te bulunan rasathanenin taşınmasının ardından yeni "Rasadât-ı Cevviyye Müessesesi" 15 Ekim 1927'de hizmete açılmıştır.[3]

Antal Réthly

1 Dr., Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, nyerlikaya@ankara.edu.tr

2 R. Tamay Başağaç Gül, Özgül Küçükaslan ve Niger Yerlikaya, "Türk Veteriner Hekimliğinde Müzecilik Girişimleri ve Veteriner Tarihi Müzesi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 62/4 (2015), 272

3 Başağaç Gül vd., "Türk Veteriner Hekimliğinde Müzecilik Girişimleri", 272.

Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi Binası

Müze olarak kullanılan bina Cumhuriyetin ilk yıllarında meteoroloji binası olarak hizmet vermiş, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün 1933'te kurulmasından sonra ise önce Rektör Konutu olarak, sonra da Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nin çeşitli anabilim dalları tarafından kullanılmıştır. Binaya Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalının taşınmasından sonra ise anabilim dalı bünyesinde bulunan "Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi" koleksiyonu da buraya aktarılmıştır. Zamanla fiziksel bozulmalara maruz kalan binanın restorasyonu için dönemin Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Rıfkı Hazıroğlu tarafından gerekli girişimler başlatılarak bina T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10 Haziran 2011 tarihli ve 6106 sayılı kararı ile "Korunması Gerekli Kültür Varlığı" olarak tescil edilmiş; ardından yine aynı kurulun 14 Ekim 2011 tarihli ve 80 sayılı kararı ile binanın restitüsyon ve restorasyon projeleri onaylanmıştır.[4] Uzun süren restorasyon sürecinden sonra Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı bünyesinde yer alan Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi koleksiyonu, müzenin kurulması ve koleksiyonun oluşturulup bugünlere getirilmesinde büyük emeği olan Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in adı verilerek "Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi" adıyla 21 Nisan 2016 tarihinde kapılarını ziyarete açmıştır.

Ankara Üniversite Veteriner Fakültesi'nde müze kurulması fikri, 1963'te Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsüne asistan olarak atanan Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'u ziyaret etmesiyle doğmuştur. Uzluk'un "İlk işiniz

4 Başağaç Gül vd., "Türk Veteriner Hekimliğinde Müzecilik Girişimleri", 272-273.

mesleğinizin tarihini yansıtan bir müze kurmak olsun" sözlerini ve Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in "Belgesiz, müzesiz tarih çalışması ayaksız masa gibidir, metodu oturtamazsın. Müze materyali toplarsan senden sonrakilere ayakları yere basan bir masa bırakabilirsin" öğütlerini dikkate alan Dinçer'in bu dileği dönemin Kürsü Başkanı Doç. Dr. Nihal Erk ile paylaşmasının ardından Veteriner Tarihi Müzesi'nin kuruluş hazırlıklarına girişilmiş ilk olarak 1964 Nisan ayında Hayvan Sağlığı Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ne (AEM) "Veteriner Tarihi Müzesi Çalışmaları" adlı bir proje sunulmuştur. Projenin kabul edilmesiyle ilerleyen yıllarda birtakım projeler daha verilerek müze envanteri oluşturulması için çalışmalar başlanmış; o yıllardan itibaren Veteriner Tarihi Müzesi'ne çeşitli kurumların ve meslek büyüklerinin bağışları da kabul edilerek müze koleksiyonu zenginleştirilmiştir.[5]

Türkiye'de eğitim-öğretim etkinliklerini sürdüren veteriner fakültelerinde veteriner hekimliği tarihi ve deontoloji anabilim dallarının kuruluşuna öncülük eden Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Ferruh Dinçer, 1936 yılında Eskişehir'de doğmuş, 1957 yılında girdiği Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'ni 1962'de bitirmiştir. Lisans eğitiminin ardından 1963'te Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsüne asistan olarak atanmış sırasıyla 1966'de doktor, 1973'te doçent, 1981'de profesör olan Dinçer, 2003'te emekliye ayrılmıştır. Prof. Dr. Ferruh Dinçer, veteriner hekimliği tarihi ve deontoloji anabilim dalı alanında halen görev yapmakta olan akademik kadronun tamamını yetiştirmiştir.

Prof. Dr. Ferruh Dinçer

5 Başağaç Gül vd., "Türk Veteriner Hekimliğinde Müzecilik Girişimleri", 272-273; Ferruh Dinçer, "Müze: Akademik Yaşamımın İkizi Üzerine Açıklama", Veteriner Tarihi Müze Defteri, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD, Ankara 1995.

Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi (2017)

Müze Koleksiyonu

Türkiye'de bilimsel veteriner hekimliğin gelişim tarihine ait çok sayıda objenin yer aldığı müzede Askeri ve Sivil Veteriner Okulu, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi'nin Ankara Üniversitesi'ne bağlanması ve günümüze kadar olan dönemleri yansıtan yazma eserler, arşiv malzemeleri, diplomalar, okul flamaları, Osmanlıca ve Türkçe kitaplar, yağlı boya tablolar, fotoğraflar, üniformalar, cam malzemeler, laboratuvar malzemeleri, mikroskoplar, daktilolar, teraziler, veteriner hekimliği uygulamalarında kullanılan alet ve ekipmanlar gibi 3000'in üzerinde objeden oluşan zengin bir koleksiyon mevcuttur. Müze giriş katı, birinci kat ve kule katından oluşmaktadır.

Müze'nin giriş katından bir görüntü

Yüksek Ziraat Enstütüsü Veteriner Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde farklı dönemlerde kullanılan mikroskoplar (1933-2016)

Müze'nin üst katından bir görüntüler

IX. ve XVI. Yüzyıla ait *Baytarnâme* örnekleri

Sivil Veteriner Okulu
öğrenci üniforması

Yüksek Veteriner Okul flaması

Mülkiye Baytar Mektebi Âlisi flaması

Çeşitli cam labaratuvar malzemeleri

Çeşitli teraziler ve gram seti

Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi kliniklerinde kullanılan çeşitli ilaçlardan örnekler

Cerrahi kliniklerinde kullanılan çeşitli aletler

Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi hocalarının Cumhuriyet Bayramı'nda giydikleri frak

Halatlı ve pençeli kış nallarından örnekler

Dünya veteriner hekimliği flateli köşesi

Salı ve perşembe günleri 13:30-17:00 arasında halka açık olan olarak ücretsiz gezilebilen müze veteriner hekimliği alanında son derece dikkat çeken objeleriyle Türkiye'de tek, dünyada da sayılı müzeler arasına girmeyi başarmıştır. Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı bünyesinde bulunan müzedeki objelerin klasifikasyonu ve envanter kaydı halen devam etmektedir.

Kaynaklar

1. Başağaç Gül, R. Tamay, Özgül Küçükaslan ve Niger Yerlikaya, "Türk Veteriner Hekimliğinde Müzecilik Girişimleri ve Veteriner Tarihi Müzesi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 62/4 (2015): 269-276.
2. Dinçer, Prof. Dr. Ferruh, "Müze: Akademik Yaşamımın İkizi Üzerine Açıklama", Veteriner Tarihi Müze Defteri, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD, Ankara, 1995.

PROF. DR. FERRUH DİNÇER VETERİNER HEKİMLİĞİ TARİHİ MÜZESİ'NDE OSMANLICA YAYIMLANMIŞ TIP VE VETERİNER HEKİMLİĞİ KİTAPLARI KOLEKSİYONU

Atilla Özgür[1], Berfin Melikoğlu Gölcü[2]

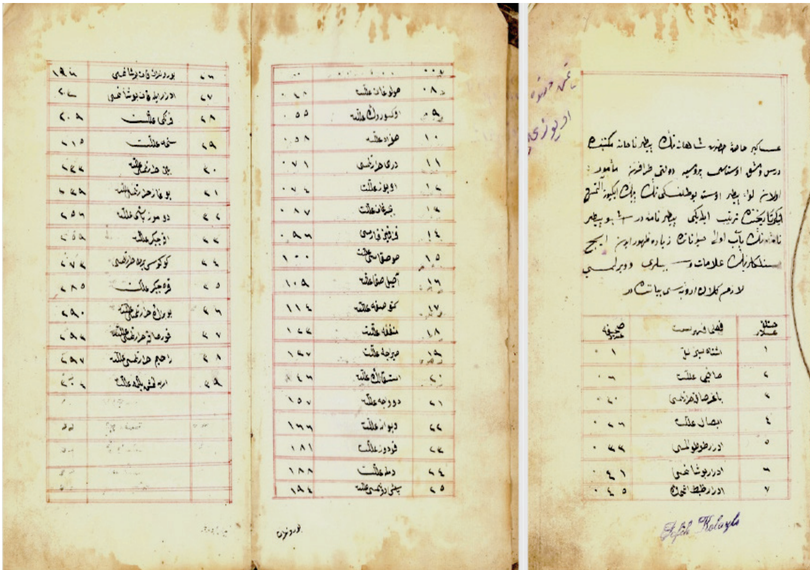
Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimliğe ilişkin ilk yazılı kaynakları, *Baytârnâme* (**Fotoğraf 1**) adı verilen elyazması eserlerdir. Bu eserler, at başta olmak üzere çeşitli hayvanların bakımı, beslenmesi, yetiştiriciliği ve hastalıklarının teşhis ve tedavileri konusunda bilinen klasik bilgilerin yanı sıra gelenek ve göreneklere dayalı halk bilgilerini de içermişlerdir (6). Türkçeye ilk olarak XIII. yüzyılda çevrildiği ileri sürülen bu eserlerin XVII. yüzyıldan itibaren çoğaltılan nüshalarında orijinalliklerinin bozulduğu, eksik olarak yapılan tercümelerin yanında müstensih ya da kitap sahiplerinin de bilgi, görgü ve duyduklarını ekledikleri bildirilmiştir (4).

Fotoğraf 1 *Baytârnâme* örnekleri

1 Dr., Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı.
2 Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı.

İçeriği daha çok araştırmaya, tahlile ve müspet verilere dayanan kitaplar bilimin ve bilim fikrinin yaygınlaşmasına yön vermiştir (8). Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda ivme kazan yayıncılık faaliyetleri diğer alanlarda olduğu gibi veteriner hekimliğinde de kendini göstermiştir. Yüzyıllar boyunca hayvan bakımı ve sağlığına ilişkin tek yazılı kaynak olan *Baytârnâmeler*, 1842 yılında İstanbul'da bilimsel veteriner hekimliği öğretiminin başlatılması ile birlikte, yerini bilimsel temellere dayalı olarak yazılmış kitaplara bırakmışlardır (1,7). Osmanlı'da veteriner hekimliği Prusyalı Askerî Veteriner Hekim Godlewsky tarafından 1842'de başlatılmıştır. Godlewsky, ilk yıllarında beraberinde getirdiği kitaplardan ve Gurlt'un anatomi eserinden yararlanmıştır (7). Bununla birlikte, 1845 yılında hazırlandığı anlaşılan ve Godlewsky'nin derslerde anlattığı notlardan düzenlenen yazma eserde (**Fotoğraf 2**), başta at olmak üzere çeşitli hayvan hastalıklarına ve tedavilerine yer verildiği tespit edilmiştir (9).

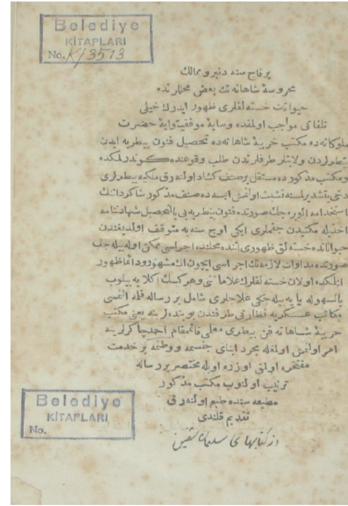

Fotoğraf 2 Godlewsky'nin ders notlarında bahsedilen hastalıkların listesi

Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimliğine ilişkin ulaşılabilen ilk matbu kitap, Harp Okulları Komutanlığı tarafından görevlendirilen Yarbay Ahmed Bey tarafından 1869'da kaleme alınan *Tuhfetü'l-Baytâriyye* isimli eserdir (**Fotoğraf 3-4**). Kitapta, dönemin en çok görülen hastalıklarının belirtileri ile bu hastalıklara karşı herkesin kolayca anlayıp yapabileceği ilaçlar hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Fotoğraf 3*Tuhfetü'l-baytâriyye*, unvan sayfası, 1869

Fotoğraf 4 *Tuhfetü'l-baytâriyye*, ilk sayfası, 1869

Bununla birlikte, gerek konuyla ilgili yayımlanan çalışmalarda (1,7) gerekse bu bildirinin yazarları tarafından yapılan kütüphane ve arşiv taramalarında veteriner hekimliğine ilişkin telif ve tercüme yayın faaliyetlerinin 1870'li yıllardan itibaren giderek arttığı tespit edilmiştir. Mehmed Zaim tarafından yazılan *Fenn-i Ahvâl ve Eşkâl-i Feres* (1871) (**Fotoğraf 5**) ve Mehmed Refet Paşa tarafından tercüme edilen *İlm-i Hıfzısıhha-i Baytârî* (1872) (**Fotoğraf 6**), bu yayın faaliyetlerinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır.

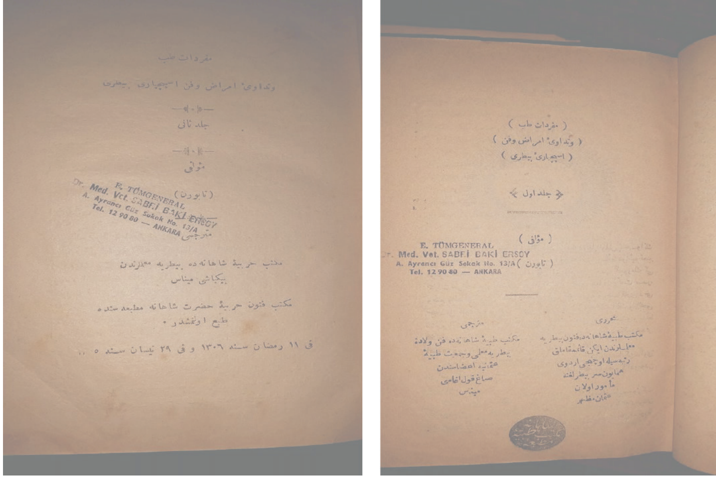

Fotoğraf 5 *Fenn-i Ahval ve Eşkal-i Feres*, Mehmed Zaim (1871)

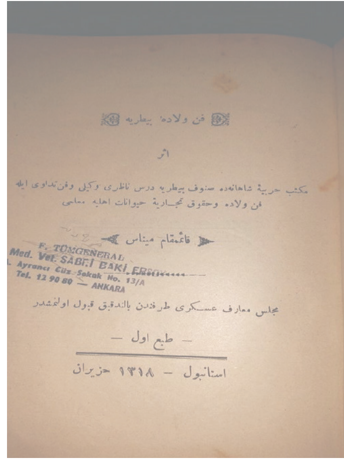

Fotoğraf 6 *İlm-i Hıfzısıhha-i Baytârî* (Çeviri), Mehmed Refet Paşa (1872)

Türkiye'de veteriner hekimliği alanında XIX. yüzyılla birlikte pek çok kitap yazılmış, çeviriler yapılmıştır (**Fotoğraf 7-8-9**).

Fotoğraf 7-8 *Müfredât-ı Tıb ve Tedâvi-i Emrâz-ı Fenn-i İspençiyâri-i Baytârî*, 1883. 19. yüzyıl ilk çevirilerinden

Fotoğraf 9 *Fenn-i Vilâde-i Baytâriyye* (1901), XX. yüzyıl ilk telif eser

Veteriner hekimliği ve tıp alanında yazılan bu eserlerin birçoğunun, Harp Okulu ve Tıp Okulu bünyesinde faaliyet gösteren veteriner sınıflarında kullanıldığı belirlenmiştir.

Söz konusu eserlerin bir kısmı Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi koleksiyonları arasında sergilenmektedir. Koleksiyonda, tasnifi yapılmış (**Fotoğraf 10**) ve bu

çalışmada değerlendirilmiş, tıp ve veteriner hekimliğin çeşitli alanlarında yayımlanmış 200'e yakın matbu Osmanlıca kitap bulunmaktadır.

Bildiride, Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi'nde sergilenmekte olan tıp ve veteriner hekimliğe ilişkin Osmanlıca yayımlanmış telif ve tercüme eserlerin tanıtılması amaçlanmıştır.

Fotoğraf 10 Tasnifi yapılmış Osmanlıca kitaplar

Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi

Dinçer (5), müze kuruluş çalışmalarının ilk adımlarının atılışını "Fakültede asistanlık görevime başladığım gün (18 Ocak 1963), birinci katın büyük kısmını işgal eden Protozooloji Kürsüsünden alınan bir oda bana verildi. Yazılı sınava girdiğim masa ve sandalye, yalnız odamın değil, müzenin de ilk malzemesini oluşturdu. Çünkü bunlar gerçekten müzelikti; 1933 YZE döneminden beri öğrenci yurdunda, Veteriner ve Ziraat Fakültelerinin laboratuvarlarında kullanılmakta idi; bugün Müze'de sergileniyorlar" sözleriyle ifade etmiştir.

Prof. Dr. Dinçer; meslek büyüklerinin ellerinde bulunan çeşitli materyal ve kitapların Müze'ye verildiğini, özellikle Müze'de sergilenen kitapların büyük çoğunluğunu Veteriner Hekim Ahmet Şefik Kolaylı (2) ve Veteriner Hekim Muzaffer Bekman tarafından bağışlandığını söylemiştir (3).

Bağışı yapılan eski harflerle basılmış kitaplardan toplam 197 tanesinin tasnifi yapılmıştır. Tasnifi yapılan bu kitapların 167 tanesi veteriner hekimlikle, 30 tanesi de beşerî hekimlikle ilgilidir. Veteriner hekimlik alanında yayımlanmış ve koleksiyonda yer alan, tasnif işlemi gerçekleştirilmiş kitaplardan 64 tanesi ya birkaç ciltten oluşmakta ya da koleksiyonda birden fazla aynı kitap bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmada birden fazla sayıda olan ya da birkaç ciltten oluşan kitaplar tek olarak değerlendirilmiş, bu şekilde veteriner hekimliğe ilişkin değerlendirilen kitapların sayısı 103 olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, tıp alanındaki kitapların tümünün tek olduğu saptanmıştır.

Veteriner hekimlik alanında yayımlanmış kitaplar, bugün veteriner fakülteleri bünyesindeki bölümlere göre şu şekilde sıralanmıştır:

Veteriner Hekimliği Temel Bilimleri Bölümü ile ilgili 20.

Klinik Öncesi Bilimler Bölümü ile ilgili 35.

Klinik Bilimler Bölümü ile ilgili 25.

Gıda Hijyeni ve Teknolojisi Bölümü ile ilgili 3.

Zootekni ve Hayvan Besleme Bölümü ile ilgili 20.

Tıp ile ilgili kitaplarda ayrıntılandırma yapılmamıştır.

Sonuç olarak; Prof. Dr. Ferruh Dinçer Veteriner Hekimliği Tarihi Müzesi envanterinde kayıtlı olan diğer matbu Osmanlıca eserlerin tasnif işlemi sürdürülmektedir. Koleksiyonda mevcut eserlerin tümünün tasnif işlemi bitirildikten sonra ayrıntılı bilgi paylaşılacaktır.

Teşekkür

Kitapların tasnifi sırasında gösterdikleri yardım ve özverili çalışmaları için Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Aytaç Ünsal ve aynı anabilim dalı doktora öğrencisi Veteriner Hekim Muhammet Arslan'a sonsuz teşekkürü borç biliriz.

Kaynaklar

1. Dinç, G., "Mekteb-i Tıbbiye Matbaası'nda basılan Arap harfli Türkçe yayınlar aracılığı ile Tıbbiye'nin yayın faaliyetleri üzerine bir değerlendirme (1844-1928)", Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, 2003.
2. Dinçer, F., "Veteriner Tarihimizin Canlı Belgesini Yitirdik (Şefik Kolaylı)", *Veteriner Hekimliği Derneği Dergisi* 46/1-3 (1976), 63-64.

3. Dinçer, F., "Muzaffer Bekman ve Türk Veteriner Hekimliğindeki Yeri", *Veteriner Hekimliği Derneği Dergisi* 48/1 (1978), 5-19.

4. Dinçer, F., "Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğin Yazılı Kaynakları", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV, 123-130, Ankara: G.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1982.

5. Dinçer, F., "Müze - Akademik Yaşamımın İkizi Üzerine Açıklama", Veteriner Tarihi Müze Defteri, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, 1995.

6. Dinçer, F. ve Özgür, A., "Tıp ve Bilim Tarihi Açısından Baytârnâmeler", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, 357-364, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999.

7. Dinçer, F., A. Özgür, A. Yaşar ve A. Özen, A., "Osmanlı Döneminde Veteriner Hekimliği Alanında Telif, Tercüme ve Yayın Faaliyetleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletler Arası Kongresi, 12-15 Nisan 1999, Tebliğler Kitabı*, 357-399, İstanbul: IRCICA, 2001.

8. Koloğlu, O., "Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı", *Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri - 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.

9. Melikoğlu, B., "A Study on a Manuscript Attributed to Godlewsky - The First Instructor of Turkish Veterinary Medicine", *40th International Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine* 22-25 Ağustos 2012, Abstracts, s. 46, Utrecht, the Netherlands.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ VETERİNER FAKÜLTESİ SERGİ SALONU ENVANTERİ

Savaş Volkan Genç[1], Buse Yıldırım, Ceren Nur Erdoğan,
Kübra Ayşe Eriş[2]

Bir dönem sanatsal ve tarihî eserlerin toplanıp, korunduğu yerler olarak bilinen müzeler, günümüzde insanların bir program çerçevesinde düzenli olarak, bilgi edindiği kültür kurumları olarak sınıflandırılmaktadır. Müzeler, bu doğrultuda çalışmak için sürekli koleksiyonlarını artırmakta ve sunmaktadır. Topladığı materyalleri koruyan, ancak bir depo gibi saklama alanı görevi olmayan, uzmanlık alanı doğrultusunda ilgili belgeleri bünyesinde oluşturduğu kütüphanesinde değerlendirerek eğitim olanağı sunan, ancak bir okul olmayan özgün kurumlardır. Sahip olduğu görsel malzemelerle eğlenerek öğrenme imkanı sunan yaşam boyu eğitim sürecinde çok yönlü öğrenme-kültür merkezidir.

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nin 2010 yılında taşındığı yeni yerleşkesinin plan aşamasında bir veteriner hekimliği tarihi müzesi için düzenlemeler yapılmıştır. Ancak müze kurmak sadece bina oluşturmak değildir. Sergi için özgün, eşine az rastlanır nitelikteki eserler ve bu eserlerin sunum hikayelerinin de oluşturulması gereklidir. Bu nedenle zor, uzun ve sabır gerektiren bir süreç olan müze kurma işleminin ilk aşaması olarak bir sergi salonu açmak düşüncesi kabul edilmiştir.

---

1 Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, svgenc@mehmetakif.edu.tr

2 Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 2. sınıf öğrencileri.

Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı bünyesinde yapılan bu çalışma doktora eğitimi süresince Savaş Volkan Genç'in topladığı ve/veya satın aldığı çeşitli veteriner hekimlik öğretim ve uygulama malzemeleri, folklorik hayvan tedavi ve hayvan yetiştirme malzemeleri, kitaplar, sanat eserleri, resimler ve bilimsel kongrelerin poster bildirilerinden oluşmaktadır. İlgili materyallerin toplanması Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı öğretim üyelerinin kişisel bağış ve yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Türkiye'de veteriner hekimliği tarihi müzeciliğinin başlamasını sağlayan ve bu konuda ilk müzeyi kuran Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in 50 yıllık çabalarıyla biraraya getirdiği malzemeler ve Yrd. Doç. Dr. Atilla Özgür ve Prof. Dr. Tamay Başağaç Gül'ün müzeyi geliştirirken topladıkları eserlerden fazla olanlar Anabilim Dalımıza bağışlanmıştır.

Başlangıç malzemelerini oluşturan malzemelere 2011 yılından itibaren Prof. Dr. Sırrı Avki, Prof. Dr. Hülya Türüoğlu, Vet. Hek. Yarbay Tuna Gülebakan, Prof. Dr. Özlem Özmen, Dr. Med. Vet. İlknur Ayfer Güzel, Dr. Med. Vet. Nigar Yerlikaya, Dr. Med. Vet. Kemal Eker, Dr. Med. Vet. Cenk Süer, Vet. Hek. Emre Hünük, Vet. Hek. Abdullah Koyun, Vet. Hek. Ahmet Nizamettin Güvener, Vet. Hek. Mehmet Ayhan Kara, Vet. Hek. Aygül Elkama Pak, Bahir Kayra Özgencil ve her zaman Atilla Özgür'ün katkılarıyla genişlemiştir.

Sergi Salonu Envanteri arasında, Mehmet Akif Ersoy'un veteriner hekimlik özlük dosyası, 1890-1950 yıllara arasında basılmış Eski Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca kitaplar. 1950-2000 arası Türkçe, İngilizce, Almanca, Lehçe, İbranice kitaplar, bilimsel dergi, gazete ve broşür vardır. 1933-1950 arasında kullanılmış laboratuvar malzemeleri, çeşitli biyolojik numuneler, ameliyat gereçleri yanı sıra; ampul, serbest veteriner hekim el çantası, havan-havaneli, şişe, cam kapak, balon joje, soğutucu, nüce erleni, tüp standı, erlen, beher, dereceli kap, huni, areometre, urinator, bardak, elektro fotofluorografi, sterilizatör kava klavye, mezür, ayırma hunisi, süzgeç, saat camı, adi balon, bullu pipet, tüp, L cam boru, petri kabı, cam boru, örnek, termometre, nal, bio mikroskop, manyetik karıştırıcı, operasyon malzemeleridir.

Kitap ve Dergi Envanteri

34 sayı 1930-1967 *Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi*

28 sayı 1934-1941 *Tıp Dünyası* (Dergi)

12 sayı 1929-1932 *Baytar-ı Mecmua* (Türkçe)

12 sayı 1924 başlangıcından itibaren *Baytar-ı Mecmua* (Osmanlıca)

12 sayı 1951-1962 *Klinik Aylık Tıp Dergisi*

2 sayı 1963 Türk Veteriner Hekimleri Derneği Öğretici Halk Yayınları

3 sayı 1969-1971 *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*

11 sayı 1954-1983 *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*

14 sayı 1960-1980 *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* Ayrıbasım

5 sayı 1968-1998 *Konferans Derlemeleri*

2 sayı 1956-1957 *Askeri Veteriner Dergisi*

3 sayı 1954-1955 *Evrim Dergisi*

2 sayı 1975-1976 *Sağlık Dergisi*

6 sayı 1934-1938 *Türk Baytarlar Cemiyeti Mecmuası*

8 sayı 1977 *Türkiye 2. Tavukçuluk Kongresi*

14 sayı 1946-1962 Ankara Üniversitesi Açılış Konuşmaları

1 sayı 1966 *Etlik Veteriner Bakteriyoloji Enstitüsü Dergisi*

1 sayı 1967-1969 Şap Enstitüsü Yayını

4 sayı 1932-1974 Pendik Bakteriyoloji Enstitüsü Yayını

4 sayı 1959-1977 Lalahan Zootekni Araştırma Enstitüsü Yayını

1 sayı 1963 Türk Veteriner Hekimleri Odalar Birliği Yayını

2 sayı 1963-1965 *Bornova Veteriner Araştırma Derneği Dergisi*

1 sayı 1967 Ziraat Kanunları

7 sayı 1943-1953 *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi*

1 sayı 1982 *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*

1 sayı 1975 *Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*

1 sayı 1974 Ankara Üniversitesi *Elazığ Veteriner Fakültesi Dergisi*

36 sayı 1989-2001 Yakın Tarih Veteriner Hekim Ders Kitapları (Türkçe)

1 sayı 1965 Tarım İstatistik Özeti

4 sayı 1969-1971 *Modern Hayvancılık ve Ekonomi Dergisi*

8 sayı 1934-1954 *Veteriner Hekim Derneği Dergisi*

1 sayı 1934 Umumi Kimyager Cemiyeti Yayını

7 sayı 1934-1935 Türk Baytarlar Cemiyeti Neşriyatı

1 sayı 1954 İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Yayını

2 sayı 1975-1979 Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını

3 sayı 1958-1962 Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını

16 sayı 1928-1983 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekâleti Veteriner İşleri Umumi Müdürlüğü Yayınları

6 sayı 1934-1936 Türkiye Cumhuriyeti Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (Çiftçiye Öğüt)

1 sayı 1972 *İsrail Dergisi*

2 sayı 1948-1957 *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* (Ayrıbasım)

3 sayı 1954 *Veteriner Fakültesi Dergisi* (Ayrıbasım)

16 sayı 1935-1950 Türkiye Cumhuriyeti Ankara Ziraat Enstitüsü Talebe Kılavuzu

37 sayı 1952-1976 Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Çalışmaları

61 sayı 1936-1948 Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları

21 sayıda 1936-1953 Ekonomi ile İlgili Türkçe Yayınlar

32 sayı 1940-1995 Diğer Kitaplar (Türkçe)

12 sayı 1937-1979 Veteriner Kitap (İngilizce)

28 sayı 1940-2005 Diğer Kitaplar (İngilizce)

11 sayı 1912-1928 Veteriner Kitap (Osmanlıca)

1 sayı 1341-1925 Arkeoloji Kitabı (Osmanlıca)

1 sayı 1340 Koyun Yetiştiriciliği Kitabı (Osmanlıca)

7 sayı 1888-1926 Veteriner Kitabı (Fransızca)

1 sayı 1952 Tarım Kararnamesi (Fransızca)

4 sayı 1929-1930 Tıp ile İlgili Kitaplar (Fransızca)

3 sayı 1848-1933 Diğer Kitaplar (Fransızca)

20 sayı 1893-1946 Veteriner Hekim Kitabı (Almanca)

5 sayı 1857-1957 Tıp ile İlgili Kitaplar (Almanca)

4 sayı 1927-1933 Diğer Kitaplar (Almanca)

1 sayı 1920 Askeri Dergi (Almanca)

58 sayı 1931-1998 Veteriner Hekimlikle İlgili Kitaplar (Türkçe)

10 sayı 1936-1973 *Veteriner Dergisi* (İngilizce)

10 sayı 1930-1980 *Veteriner Dergisi* (Almanca)

22 sayı 1935-1955 *Veteriner Dergisi* (Fransızca)

TOPLAM: 645

Cam Laboratuvar Malzemeleri

Şişe: 116, Huni: 12, Tüp: 263, Konik tabanlı tüp: 35, Ampul: 113, Havan takımı: 2, Petri kabı: 2, Kroze: 1, Fanus: 2, Areometre: 1, Ürinometre: 1, Cam boru (pipet için): 11, Beher:6, Adi balon: 7, Gaz yıkama şişesi: 1, Süzgeç: 1, Saklama kabı:1, Ayırma hunisi: 16, Balon joje: 61, Mezür: 8, Erlen: 31, Pipet: 2, Kapak: 49.

Ameliyat Gereçleri - 1

Sargı bezi 1, Cam enjektör 2, Metal enjektör 12, Dikiş ipi 4, Deaver 4, Kıvrık uçlu homeostatik 7, Koher 5, Çekiç 1, Delikli küret 4, Kemik ekartör 1, Otomatik ekartör 2, 4 Tane sedye, Abdomil rekraktör 10, Tonsil dissector and retractor 3, Bona elevator and retractor 1, Hemostatic 139, Dental impression tray 4, Retractor, General operating saverbruch 6, Brain retractor 6, Curette, Mastoid, Spratt 7, Döşan 1, Chalazion curette 4, Testere, İğne ucu 8, Scissors bandage lister 4, Forceps clip applying 1, Scissors bandage angular lister 3, Elevator root miller 1, Curette mastoid 1, Corver mastoid 4, Clamp artery debokey 1, Amputating retractors 1, Impression tray dental 4, File peridontal buting 4, Ekartör (retractors), Tel kesme makasları, Dental, Hydrocolloid, lower 2, Forceps, gavze, pad holding, straight 16, Excavator dental darby-perry 7, Instrument cutting 6, Forceps tooth extracting 5, Trimmer cingival morgin 3, Gallobin dental company 3, Anevrizma klip aplikatörleri 2, Küret 7, Ekartör 6, Cerrahi kafa lambası 1, Steteskop 2, İlaç matarası 1, İğne topu 1, Cerrahi seti 1, Cerrahi malzeme 5.

Laboratuar Malzemeleri

Mikroskop 1 tane, Meopta marka borusu 2 tane, Kremp wetzlar 1 tane, SSCB malı mikroskop 1 tane, Carl zeiss marka mikroskop 1 tane, Bausch lomb 1 tane, "?" 1 tane marka mikroskop, 45'lik Meopta mercek 7 tane, 20'lik Meopta mercek 1 tane, 10'luk Meopta mercek 1 tane, 6'lık Meopta mercek 1 tane, 8'lik Mercek 1 tane, Oküler 3 tane, 90'lık mercek 2 adet, Carl zeiss jena, 40'lık mercek 2 tane, 8'lik Mercek 1 tane, Oküler 3 tane, 90'lık mercek 2 adet, Kremp wetzlar mercek 2 tane, oküler 3 tane, Reichert wien, oküler 1 tane, Mercek 1 tane, Oküler 2 tane, MGF marka 45'lik mercek 1 tane, isimsiz mercek 5 tane.

Markasız

40'lık mercek 3 adet, 45'lik mercek 2 adet, 4'lük mercek 1 adet, 5'lik mercek 1 adet, 7'lik mercek 1 adet, 8'lik mercek 1 adet, 12'lik 1 adet.

İlaçlar

- 1910-1998 arası toplam: 218
- Yüksek Ziraat Enstitüsü döneminden: 70 adet: Türk malı:21, ABD malı: 3, Alman malı: 29, Fransa malı: 9, İngiltere malı: 7, İsveç malı: 1
- 1933sonrası: Türk malı: 72, Alman malı: 36, ABD malı: 14, İsveç malı: 5, SSCB malı:1, Danimarka malı: 1, Bilinmeyen: 19.

Ve diğerleri…

Çan 1 tane, Demir 1 tane, Tahta tüp standı 3 tane, Nal 3 tane, Kitap klişesi 9 tane, 60 Numune var. Bitki numunesi 3 tane, Porselen havan 2 tane, Havan sopası - porselen 3 tane, Porselen numune kabı 1 tane, Metal numune kabı 1 tane, Kroze 3 tane, Manyetik karıştırıcı 1 tane, Sterilizatör kavaklove 1 tane, Elektronik spektrometre 1 tane, Biomikroskop 1 tane, Eski fakülte tabelası 1 tane, Tüp saklama kabı (Metal) 1 tane, Sedye 4 tane, Perfüzyon cihazı 1 tane, Veteriner hekim el çantası 1 tane.

İSTANBUL TIP FAKÜLTESİ TIP TARİHİ MÜZESİ ANILARIM

Gönül Güreşsever Cantay[1]

Günümüzde tıp tarihi içinde ayrı bir bilim dalı olarak yer alan ve yol almaya çalışan tıp etiği, tıp hukuku gibi bilim dalları için tıp tarihi yayınları içinde birincil kaynak, rahmetli hocamız Prof. Dr. Bedi Nuri Şehsuvaroğlu'nun *Tıbbî Deontoloji Dersleri*'dir (cilt I, İstanbul 1976). Bu kitabın, İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsünde görev yapan personelin kitaplıklarında olduğu kanısındayım. Kaldı ki, günümüzde tıp etiği önem kazanmış, yaygınlaşmıştır. Bu alanda söz söyleyenlerin yayınlarında konuyu dikkate almamaları, hatta asıl görev yapanları yok saymaları, bilim ahlakıyla örtüşmez.

Tıp Tarihi Müzesi'ni, 1 Temmuz 1969 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsünde göreve başladığımda, kürsüde görevli arkadaşlarımı tanımak amacıyla kürsüye ait işlevsel mekanları gezerken tanıdım. Tanımakla kalmadım, çünkü hemen o ay içinde rahmetli hocamız Prof. Dr. Bedi Nuri Şehsuvaroğlu bana Ankara'ya gitme ve Dışişleri Bakanlığına gelen bir koliyi itinayla alma görevi verdi. Bakanlıktan gelen yazıyı elime verdi, okumamı söyledi. Bu bir üst yazıyla birlikte iki sayfalık bir liste idi. Hoca Roma'da yapılan bir bilimsel toplantıya katılmış, Roma Üniversitesi'nden Prof. Pazzini ile tanışmış. Prof. Pazzini, Tıp Tarihi Müzesi'ne hediye olarak bazı terracotta (pişmiş toprak) insan uzuvları, doğumda kullanılan aletler ve şişeleriyle birlikte ecza kutusu göndermişti. Bu hediyeleri listeye göre tek tek karşılaştırarak teslim almamı ve dikkat etmemi söyledi. Kendisine listenin İtalyanca olduğunu ve İtalyanca bilmediğim için listeyi karşılaştırmakta

1 Prof. Dr., g.cantay@hotmail.com

zorlanacağımı söylediğimde, Dışişleri Bakanlığında İtalyanca bilen bir hanımın yardımcı olacağını, ancak açıp görmeden, listede karşılığını bulup işaretlemeden teslim almamı ısrarla tekrarladı.

Gelin görün ki, bakanlıkta durum tamamen farklı oldu. İtalyanca bilen hanım, eliyle göstererek listede yazanların oluklu mukavva bir kutu içinde olduğunu söyledi, bir iki genç görevli de "kutuyu hiç açmadan al, listenin tamamının kutu içinde" dedi. Ben çarnaçar kutuyu aldım. Ancak sıcak bir ağustos günü, ben Akay'da arkadaşımın evinde misafirim ve Dışişleri Bakanlığından Akay'a ne araba ne de taksi var. Koca kutuyu nasıl taşıyacağım? Kaldığım adresi genç görevlilere söyledim ve bir yardımcı istedim. Bunun üzerine bakanlığın kapı görevlisi kutuyu kucakladı ve Bankacı Sokak'taki rahmetli arkadaşım Ayten'in evine kadar yaya olarak geldik. Bu görev hem müzemizi hem de içindeki kuruluş, tefriş ve objeleri daha derinden tanımamı sağladı.

Müze mekanı İÜ Merkez Binası içinde, girince sol kanatta, binanın giriş avlusuna bakan art arda iki mekanda yer almaktaydı. İlk mekan kapısı, yanındaki pirinç levhada yer alan "Tıp Tarihi Müzesi" yazısıyla belirlenmişti, ancak bitişik ikinci mekan daimi sergi mekanı olarak tanınmaktaydı. Bedi Hoca, bu sergi mekanında zaman zaman resim sergileri düzenledi.

Bu resim sergilerini, mekanın dört duvarında yer alan önemli ve değerli tablolar çıkarmadan yapmak için taşınabilir sergi panoları yaptırılmıştı. Bu panolarda misafir ressamların resimlerini ben, rahmetli Dilek Kurtoğlu seçerek kombinlerdik, fotoğrafçımız Adnan Selamet ve Mustafa Efendi marifetiyle de yerleştirilirdi.

Ancak sergilerin açılışına, kürsü çalışanları ya hiç katılmazlar ya da saat beş olduğunda yok olurlardı. Bu sergilerden biri, Kadın Doğum Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Kâzım Arısan hocanın resimleriyle açılan sergidir. Sergi salonunda kendisi hediye ettiği için sürekli sergilenen iki empresyonist üslupta ödüllü tablosu vardı; ABD'de mansiyon almıştı.[2] Rahmetli Bedi Hoca kendi-

2 Prof. Dr. Kâzım Arısan Hoca bir nedenle İÜ Tıp Fakültesi Çapa'daki Kadın-Doğum Kliniği'nde ziyaret ettiğimde, klinikteki bir odada kendisinin de bir Kadın-Doğum Müzesi kurmaya başladığını söyleyerek, beni bu odaya davet etti ve içindeki sayıları az ancak değerli olan ve kendisinin satın alarak oluşturmaya çalıştığı müze koleksiyonunu gösterdi. O yıllarda hemen herkes bu tür kişisel birikimlerini müze adıyla anmaktaydı. Bu tür bilim-kültür birikimlerinin "koleksiyon" olarak isimlendirilmesi 21 Temmuz 1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun yayınlanmasından sonra konuyla ilgilenilmediği için müze olabilme şansını kaybetmiş, koleksiyon olarak değerlendirilmiştir.

sine her zaman saygıyla ayrıcalıklı davranırdı. Ancak bu serginin açılışına da katılımcı bulmak zor oldu ve Bedi Hoca bazı çalışanların sergiye katılmasını sağlamak için beni görevlendirdi. Kürsüden henüz çıkmamış olan bir iki kişiye Bedi Hocanın isteğini ilettim. "Tıbbiye'den tabipten başka her şey çıkar" sözünü doğrulayan tabiplerin yaptığı resimler içinde Kâzım Arısan Hoca gibi sulu boya değerli resimleri olanlar maalesef pek azdı. Bazen düzenlenen karma sergilere katılan resimler içinde ilk öğretim tarih kitabından yapılmış resimler de bulunmaktaydı.

Bu geçici sergiler dışında sergi mekanı duvarlarında değerli ressamlar tarafından yapılmış, genelde yağlı boya ile konulu kompozisyonlar ve portreler yer almaktaydı. Bu portreler içinde Ressam Feyhaman Duran'ın (koltukta oturur pozda) Atatürk portresi de yer almaktaydı. Devlet Malzeme Ofisi için fotoğraf çekiminin yapılacağı sırada bu tabloyu, Bedi Hocanın çalışma odasına getirdiğimiz gün, Hocanın "Atatürk'ü hayatta görüp tanıma fırsatını yakalayarak yağlıboya resmini yapan tek ressam Feyhaman Duran'dır" demesi, bir sanat tarihçisi için önemli bir bilgi idi.

Bir gün Bedi Hoca beni resim salonuna çağırarak tabloların bulundukları yere göre kodlanmasını ve duvarlardaki konumlarını gösteren çizimler yapılmasını istedi. Bu görevi yerine getireceğimi, ancak Tıp Tarihi Müze-si'ndeki objeler için de –hediye, bağış gibi yollarla gelen objelerin doğru adı için bilen bir arkadaşla kayıt yaparak, satın alma yoluyla gelenlerin ise evraklardaki isimlerini tespit ederek– benzer bir çalışma yapılması gerektiğini uygun bir dille ifade ettiğimde "Anlaşıldı bu işi beraber yapacağız, bu ara işim var, bu işe zaman ayıracağım" diyerek beni sevindirdi. Gerçekten bu objelere ait doğru bilgilere ulaşmak ancak Bedi Hoca ile beraber kayıt notları tutmakla olabilirdi. Duvar resimlerinin yerleşim plan krokilerini, bilgilerini yazıp Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu arşiv dosyaları arasındaki ilgili dosyalar arasına yerleştirdim.[3]

Tıp Tarihi Müze'mizde neler yoktu ki? Bir bilim adamının çalışma mekanındaki aletlerden bilim, tıp, eczacılık, diş hekimliğine ait hatıra belgelerine kadar çeşitli eşyalar...

Müzedeki eşyalar ahşap, köşeleri pahlı, içi ikişer cam raflı özel üretim vitrinler içine konularına göre yerleştirilmişti. Gerekli özeni göstererek her altı

3 Bedi N. Şehsuvaroğlu Arşivleri "Tıp Tarihi Müzesi Dosyaları", İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsü.

ayda bir dönüşümlü temizliyi tarafımdan yapılmaktaydı. İlk defa bu vitrin temizliğine yardımcı olması için rahmetli müstahdem Döndü Hanım verildi. Benim denetimimde temizliği ifa edecekti. Ne mümkün?! Benim imkansızlığı bildirmem üzerine Mustafa Efendi ile bu görevi yerine getirmeye başladık. İşin zorluğu objelerin madenden cam ve kağıda kadar değişik maddelerden üretilmiş olmaları, hatta droglar söz konusu olduğunda bitki temizliği gibi şeylerin de ön plana çıkmasıydı.

Müze mekanı bahar mevsiminde aydınlık ve sevimli bir atmosfere bürünürdü. Bunun nedeni Rahmetli Ressam Güzin Duran'ın bahçesinde yetiştirdiği kaktüs çiçeklerinin çift çerçeveli, bol ışıklı pencereler içine yerleştirilmiş olmasıydı. O yıllarda, müze mekanlarına güneş ışığının girmesinin sakıncalı olduğu gibi, müzecilikle ilgili koşullar hemen hemen hiç bilinmemekteydi.

Bilindiği gibi anıt yapılar –Topkapı Sarayı gibi– müze mekanı olarak kullanılmaya devam ediyor. Müze malzemelerinin özelliklerine göre yeni müze binaları genelde inşa edilmiyor. Kültür Bakanlığına bağlı müzelerden bazıları yeni müze binalarına aktarılıyorsa da, halen eski anıt yapıların müze olarak tefriş edilmesi de –maalesef– sürüyor. Bunun gerekçesi ise anıt yapıyı müze işlevi verilerek tahripten korumak. Bunun günümüzdeki önemli bir uygulaması Kayseri'deki Gıyâseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi, Gevher Nesibe Darüşşifası'ndaki uygulama. Korunarak yaşatılması için yapılan başka bir uygulama ise, yeme-içme kültürsüzlüğüne tahsis edilmesidir; mesela Amasya ve Sivas'taki darüşşifa yapıları bu şekilde kullanılmaktadır.

Rahmetli Bedi Hoca, sağlığında Tıp Tarihi Müzesi için uygun bir mekan yapılması amacıyla İstanbul Tıp Fakültesi Dekanlığıyla bir ölçüde anlaşmıştı. Bu yeni mekan, Çapa'daki Tıp Fakültesi kliniklerinin bulunduğu alanda ve günümüzde yan kapı açıklıklarıyla dekanlığa girişin sağlandığı dikdörtgen ilave yapı idi. O süreçte en az iki kez fotografçı arkadaşımız Adnan Selamet ile bu yapının inşa sürecini takibe de gittik. Fakat dekanlık bu tek bölümden oluşan yeni yapıyı Tıp Tarihi Müzesi'ne vermek yerine Halk Sağlığı içinde yer alan matematik-istatistikle ilgili bir birime vermeyi uygun gördü. Zaten Bedi Hoca da 13 Mayıs 1977'de vefat etmişti. Bir halk deyimi vardır: "İnsanoğlu ölmeye görsün, bak arkasından neler olur!" Adlî Tıp hocası Prof. Dr. Cahit Özen kürsüye vekaleten görevlendirildi. Ölümünden önce Uluslararası V. Tıp Kurultayı (İstanbul, 25-30 Eylül 1977) hazırlık çalışmalarında yer alan Bedi Hoca, bu kurultay içinde ayrı bir seksiyon içinde sürdürülecek

olan ilk Millî Deontoloji Sempozyumu programını oluşturmuş ve bana bildiri metinlerini katılımcılardan temin etme görevi vermişti.

Bedi Hocanın vefatından sonraki süreçte de Tıp Tarihi Müzesi ile ilişkim devam etti. Üniversite Rektörlüğü ile Tıp Fakültesi Dekanlığı bu yıllarda merkez binada bulunduğundan yapılan bilimsel toplantılarda ve devlet büyüklerinin üniversite ziyaretlerinde müze ve resim salonu mutlaka gözden geçirilir, ziyarete hazırlanırdı. Bu süreçte bazı bağışçılarla da muhatap olmak söz konusu olmuştur. Bedi Hoca ölünce müzeye, kütüphaneye yapılan bağışlarını geri almak ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsüne geçirmek isteğinde bulunan rahmetli Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in varisi gibi. Bu isteğin imkansızlığı kendisine tarafımdan anlatıldı. Çünkü yukarıda sözünü ettiğim üzere müze objelerinin tek tek tespiti ve kayıt altına alınması, İstanbul Tıp Fakültesi Ayniyat Bürosundan temin edilen demirbaş defterine vitrin, raf ve kod ve numaraları verilerek yapılmıştı. Ayrıca her bir objenin uygun yerine küçük etiketlerle vitrin, raf ve kod numarası rapido-çini mürekkebiyle yazılarak sabitlenmiştir.

İÜ Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'nde ne gibi objeler bulunuyordu diye soracak olursanız? "Neler yoktu ki" ifadesi en kısa, ancak içeriği en zengin cevap olurdu. En önemli olanları şunlardı:

- Öncelikle minyatürlü yazma ünik eserler, ayrıca taş basma ya da tıpkı basım eserler özel vitrinde teşhir edilmekteydi.
- Bilim tarihiyle ilgili 19 adet olarak hatırladığım tek, çift ve üç okülerli mikroskoplar, ilk radyografi için crooks tüpü, Behçet tri-semptomuyla ilgili buluşun vitrini.
- Tıp öğretiminin modernizasyonu sürecinde okullaşmalara ait diplomalardan örnekler. Kızılay madalya ve beratları gibi obje ve belgeler. Yazışmalardan mektup ve kartpostallara kadar değişik belgeler. Önemli fotoğraflar. Mesela Darülfünun kapatılması, uluslararası geçerlilikle İstanbul Üniversitesi'nin 1933'de bir maddeyle kurulması gerçekleştirildikten sonra Tıp Fakültesi'ne atanan bazı yabancı hocaların fotoğrafları.
- Eczacılık tarihiyle ilgili terazi, Yıldız Sarayı bütünlüğündeki Porselen Fabrikası'nda üretilen ecza kavanozları, beraberinde Avrupa ecza kavanozları, taş havanlar, ağırlıklar, cerrahi müdahalelerde kullanılan metal aletler.

- Önemli kişilere ait gözlük ve eldiven ile el yazısı bulunan hatıra objeleri.
- Prof. Pazzini tarafından hediye edilen ecza kutusu, antik terracotta (pişmiş toprak) uzuv örnekleri, beraberinde forsepsi için metal kaşıklar vs.
- Diş hekimliğiyle ilgili model örnekleri.
- Bu çeşitliliği arttıran şeyler ise faydaları belirtilerek sergilenen bitkisel droglar. At ve koyunların midelerinden çıkarılmış taşlaşmış kıl yumakları vs.

İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'nin en önemli zenginliğini ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin olduğu gibi, İstanbul Üniversitesi'nin de kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'e ait objelerdir. Bu objeler Atatürk'ün İstanbul Üniversitesi'ni ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraflar ve Atatürk'ün son hastalığını tanımlamaya ait resimlerdir. Atatürk'ün yaşamının son yıllarındaki hastalığını tanımlayan ve Sorbonne Üniversitesi'nde ihtisasını yapan Dr. Nihat Reşat Belger'e Paris'teki bu üniversitenin muhteşem salonunda "Devlet Doktorası" unvanı verilirken çekilen fotoğraflar da vardır. Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Yalova kaplıcalarına giden Atatürk'ü muayene ederek karaciğerin üç parmak kaburgayı aştığını, bu durumda kaplıca tedavisinin uygun olmayacağını bizzat söylemiştir. Bu tanı zaman zaman Atatürk'ün hastalığı hakkında yazanlar arasında tartışma konusu da olmuştur. Bu teşhisten sonradır ki Atatürk'e biriken sıvı için trokarla müdahale edilmiştir. Bu müdahalelere ait iki trokar Atatürk'e ait vitrinde yer almaktadır, bunlardan birinin Dr. M. Kemal Öke'nin yaptığı uygulamaya ait olduğu bilinmektedir. Hastalığıyla ilgili olarak tatbik edilen propilaminli drajeleri de o yıllardaki eczanelerde satılan ilaçların durumunu aydınlatması bakımından önemlidir. Bu iyileştiriciler yanında günlük hayatında kullandığı sigara kutusunu da görmek mümkündü.

Asıl bilgilendirici objeler ise Atatürk'ün son hastalığı sürecinde müdahil olan hekimlere aittir. Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda geçirdiği son günlerini devamlı takip eden hekimler ve müşavir hekimler vardı. Müşavir hekimlerin Tıp tarihi Müzesi'ne bıraktığı miras objeler arasında önemli bir not defteri bulunmaktadır.[4] Bu defter içindeki bilgi notları ve ressamlığı da olan Ord. Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in çizdiği kurşun kalem resim, Atatürk'ün vefatından 12.30 saat öncesine ait durumunu tespit eden tek görseldir.[5] Dr.

4 Âkil Muhtar Özden, *Atatürk'ün Son Hastalığı* (yazma), 1938.

5 Bedi Nuri Şehsuvaroğlu, "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", *Atatürk'ün Doğumunun 100 Yılı 1881-1981* (İstanbul: Hür Yayın Tarih Dizisi, 1981), 103.

Âkil Muhtar Özden'in ailesi tarafından müzeye bağışlanan objeler arasında çalışma masası ile muşarabiye ahşap sandalyesi, deri üzerine altın baskı (estampaj) yazı sümeni, altın tombaklı hokka takımı, müzeye sanat tarihi yönünden değer katan önemli eserlerdir.

İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi sahip olduğu objeler bakımından tanıtıcı, öğretici ve bilimsel doğruları aktarıcı özelliği ile ülkemiz için bir iftihar vesilesiydi. Ancak 1983'te Yrd. Doç. süresi zorunluluğu ile kürsüden ayrıldığımdan ve 22 Nisan 1986'da İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne atandığımdan Tıp Tarihi Müzesi ile ilişkim tamamen kesildi. Sonrasını kürsünün yeni sorumluları değerlendirirler umuduyla bir hatıramı da sizlerle paylaşmak isterim.

1978 yılında evlendim. O tarihlerde Cerrahpaşa Tıp Tarihi Kürsüsünde görevde bulunan rahmetli Prof. Dr. Emine Melek hocaya nikah davetiyemi vermeye gittiğimde beni sevgi ile karşıladı. Ayrılırken de Temel Bilimler binası kapısına kadar benimle çıkarak o sırada Fransa seyahatinden döndüğünü, Paris'te bir Tıp Tarihi Müzesi yapılmış olduğunu, ancak bu müzede tefrişin çerçeveli bir portre altında pirinç levhadan ibaret olduğunu, bizim Tıp Tarihi Müze'mizin ne sıcak bir atmosfere sahip olduğunu söyleyerek "iftihar ediyorum" dedi.

Kaynaklar

1. Bedi N. Şehsuvaroğlu Arşivleri "Tıp Tarihi Müzesi Dosyaları", İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsü.
2. Özden, Âkil Muhtar, *Atatürk'ün Son Hastalığı* (yazma), 1938.
3. Şehsuvaroğlu, Bedi Nuri, "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", *Atatürk'ün Doğumunun 100 Yılı 1881-1981*, İstanbul: Hür Yayın Tarih Dizisi, 1981.
4. ————, "Memleketimizde Tıp Tarihi ve Deontoloji Öğretimi ve İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 32 (1970): 368-375.
5. Şen, Fatma M. (ed.), *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 1*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
6. Yıldırım, Nuran ve Hakan Ertin, "İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi / Koleksiyonu 1933-2015", *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 1*, ed. Fatma M. Şen, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

MİLLÎ KÜTÜPHANE KOLEKSİYONUNDAKİ TÜRKÇE TIP YAZMALARI

Niyazi Ünver[1]

Millî Kütüphane 23 Mart 1950 tarihinde 5632 sayılı Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında kanunla kurulmuş ilk ve tek kütüphanedir.

Millî Kütüphane koleksiyonunda satın alma, bağış ve diğer kütüphanelerden devirlerle birlikte toplam 27.690 cilt el yazması eser bulunmaktadır. Millî Kütüphane'nin sahip olduğu koleksiyonun en büyük özelliği ağırlıklı olarak İç ve Doğu Anadolu dermesi olup klasik yazmaeser kütüphanelerinde bulunmayan eserler olmasıdır. Ayrıca koleksiyonda bulunan yazmaeserlerin birçoğu biyografik ve bibliyografik kaynaklarda adı geçmeyen bilim adamlarına ait eserlerdir. Söz konusu elyazması eserler, kültür ve bilim tarihimizin bilinmeyen yönlerine ışık tutmaları bakımından da önemlidir.

Bu bildiride, Millî Kütüphane Başkanlığında bulunan ve Türkiye'nin çok değişik kütüphanelerinden toplanan Arap harfleriyle yazılmış tıpla ilgili telif ve tercüme Türkçe eserlerin tanıtımı yapılacaktır. Öncelikle alfabetik olarak isimleri, varsa ardından müellifleri ve istinsah tarihleri zikredilip eserlerin içerikleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Ardından koleksiyondaki sayıları ve arşiv numaraları belirtilecektir. Mükerrer olan Türkçe tıp yazmalarından bir tanesi tanıtılacak diğerlerinin ise sadece arşiv numaraları ve varsa yanında hicri/miladi istinsah tarihleri zikredilecektir. Çalışmanın sonunda koleksiyonda bulunan Türkçe tıp yazmalarının sıra no, eser adı, yazar adı, arşiv no, istinsah tarihi, sağlama şekli, koleksiyon adı altında ayrıntılı bir listesi verilecektir.

1 Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, Millî Kütüphane Başkanlığı Elyazması ve Nadir Eserler Koleksiyonu Şube Müdürü, niyazi@mkutup.gov.tr

Akrâbâdîn

Koleksiyonda aynı isimde farklı iki eser vardır. Müellifleri belli değildir. Diğerinin istinsah tarihi yoktur. Tıbbi formüler mahiyetinde olup bilhassa mürekkep ilaç formüllerini içerir. Her mürekkep ilaç için, içerdiği etkili maddeler, miktarları, yapılış şekli, etkileri, kullanılış yerleri ve alınacağı dozlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Biri 968/1560 yılında istinsah edilmiştir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz FB 111/1 (968/1560), 06 Mil Yz B 381/1.

Ameliyât-ı Cerrâhiyye

Koleksiyonda aynı isimde farklı iki eser bulunmaktadır. Birinin yazarı Biren Mehmed Tevfik'tir. Diğerinin yazarı belli değildir. İki eser de son döneme ait olup istinsah tarihleri yoktur.

Arşiv no: 06 Mil Yz A 2257, 06 Mil Yz Müs 261.

Bahnâme

Koleksiyonda aynı isimde beş farklı eser vardır. Yazarları belli değildir. Bu tür kitaplarda cinsel gücü arttırıcı afrodizyakların yanı sıra hamile kalma ve gebelikten korunma gibi konular ele alınır. Biri 1150/1737 yılında istinsah edilmiştir. Diğerlerinin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 14 Hk 210 (1150/1737), 06 Mil Yz A 8495/2, 5273/3, 7912/3, 06 Mil Yz B 947/42.

Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi

Nasîrüddin et-Tûsî'ye izafe edilen Farsça *Bâhü'ş-şâhiyye ve't-terkîbâtü's-sultâniyye*'nin tercümesidir. Koleksiyonda beş nüshası vardır. Mütercimi belli değildir. İstinsah tarihleri yoktur. Ayrıca yukarıdaki eserden farklı olarak mütercimi tespit edilemeyen farklı iki *Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi* daha vardır. Bunların da istinsah tarihleri yoktur. Diğer bir *Bahnâme-i Pâdîşâhi Tercümesi* de et-Taberî'nin Farsça *Bahnâme*'sinin Musa b. Mesud tarafından Sultan II. Murad adına yapılan tercümesidir. Koleksiyonda iki nüshası vardır. Biri 1150/1737 yılında istinsah edilmiş, diğerinin istinsah tarihi yoktur.

Tûsî'den yapılan çeviri arşiv numaraları: 06 Hk 1528, 06 Mil Yz A 1728/2, 1315, 8031/5, 9304/3.

Farklı iki tercümenin arşiv numaraları: 06 Mil Yz A 683, 9304/3.

Musa b. Mesud'un arşiv numaraları: 14 Hk 210 (1150/1737), 06 Mil Yz A 4567/1.

Bakteriyoloji

Yazarı belli değildir. Rika hatla 1967 yılında çizgili defter kağıdına yazılmış olup müsvedde haldedir. Bakteriler hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4166/5.

Batın Hastalıkları

Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup düz beyaz kağıda rika hatla yazılmış müsvedde defterdir. Batın hastalıkları hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz Müs 308.

Cevherü'l-ferîd fi't-tıbbi'l-cedîd

Yazarı Derviş Ömer Şifâî Efendi'dir (ö. 1155/1742). Yazar Kasabzâde Ömer Çelebi ismiyle de bilinir. 1112/1700 yılında istinsah edilmiştir. Eser bir mukaddime ve 31 bâbdan oluşur. Tıbbî kimyanın tanımı, konusu ve faziletlerini bildirir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1702/1

Çay Risâlesi

Yazarı Damadzâde Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa Rasih'dir (1666-1742). Yusufî'nin *Risâle-i Çay* adlı Farsça eserinden tercümedir. 1144/1732 yılında istinsah edilmiştir. Çayın faydaları hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 3640.

ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb

Yazarı Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî'dir (ö. 975/1567'den sonra) *Menâfiu'n-nâs* adlı eserine kendisi tarafından yapılan özetlemedir. Kitabın farklı isimlerle Türkiye ve yurtdışı kütüphanelerinde çok sayıda nüshası vardır. Koleksiyonda 10 nüshası bulunmaktadır. Beşinin istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 974/1566'dır.

Arşiv numaraları: 06 Mil Yz A 7912/4 (974/1566), 2203/2 (1005/1596), 4647 (1072/1661), 4919 (1165/1752), 2004/1 (1228/1813), 4077/5, 4798, 8495/3, 06 Hk 3609/3, 50/6.

ed-Düstûrü'n-nefs bi-muâlicâti evcâi'l-mefâsil ve'n-nikris

Yazarı Mesud b. İbrahim'dir. 1102/1593 yılında istinsah edilmiştir. Eser bir mukaddime 20 bâb ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eserde insanlarda eklem, kalça ve bacak ağrıları, uygulanması gereken perhizler, uygulanacak tedaviler, eklem kireçlenmelerinin tedavisi, nikris hastalığı olan kimselerin özellikleri, hastalığın ağrıları ile bu ağrılara uygulanacak tedavi yöntemleri belirtilmiştir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 493

Edviyye-i Müfrede

Yazarı Geredeli İshak b. Murad'dır. Osmanlı dönemine ait bilinen ilk Türkçe tıp kitabıdır (telifi 792/1390). İstinsah tarihi belli değildir. Eserde basit ilaçlar ve kullanıldıkları hastalıklar, sağlıklı yaşama şartları, cinsel ilişki, ihtiyarlık gibi konularda dönemin tıp bilgisi, halkın anlayacağı bir dille anlatılmıştır.

Arşiv numarası: 60 Zile 180

Edviyyenin Tabâyi'i ve Mikdâr-ı İsti'mâlleri Beyânındadır

Yazarı belli değildir. 1230/1814 yılında istinsah edilmiştir. İlaçların kullanım şekilleri ve alınacak dozlar hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 10318/2

el-Fevâ'idü'l-cedîde ve'l-kavâ'idü't-tıbbiyye

Yazarı Ali Bursevî'dir (ö. 1008/1600). 1176/1761 yılında istinsah edilmiştir. Sonu eksiktir. Bir mukaddime ve dokuz bâbdan oluşur. Cerrahların alması gereken tedbirleri ve bilmesi gereken konuları içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Hk 3235

el-Müfîd (Nazmü't-Teshîl)

Hacı Paşa'nın nazari ve ameli tıp konularını ihtiva eden *Kitâbu't-Teshîl* adlı eserinin Sabuncuoğlu Şerafeddin'in öğrencisi Muhyiddin Mehî tarafından *el-Müfîd* adıyla manzum hale getirilmiş şeklidir. *Nazmü't-Teshîl* adıyla da bilinir. 871/1466yılında istinsah edilmiştir. Bilinen tek nüshadır.

Arşiv numarası: 06 Hk 60

Emrâz-ı Cümle-i Asabiyye

Yazarı Mehmed Sabit Akalın'dır (1888-1960). Müellifin rika hattıyla samanlı sarı kağıda yazılmıştır. Ruh ve sinir hastalıkları hakkında bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1126

Emrâz-ı Dâhiliyye

Yazarı Ali Fikrî'dir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup rika hatla kalın kâğıda yazılmıştır. İç hastalıklarının tedavisi hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1742

Emrâz-ı Umumiyye

Yazarı Şevket Ali'dir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup rika hatla kalın kağıda yazılmıştır. Çeşitli hastalıkları genel hatlarıyla anlatmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5167.

Envâ-i Emrâz

Eserin başında "*Kitâb-ı Calinus* ve Bokrat Hekimin envâ-i emrâz için telif eyledikleri kitaptır" diye yazmaktadır. İstinsah tarihi belli değildir. Eser 167 bâbdan oluşmaktadır. Baş ağrısı, diş ağrısı, mide sancısı gibi bilinen hastalıkların tedavisi hakkındadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6184.

er-Resâ'ilü'l-müşfiyye fi'l-emrâzi'l-müşkile

Yazarı Hayâtîzâde Mustafa Feyzî Efendi'dir (ö. 1103/1692). *Hamse-i Hayâtîzâde* adıyla da bilinmektedir. Beş risaleden oluşan eserde *Risâle-i İllet-i Merâkıyye*, *Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye*, *Risâle-i Maraz-ı Efrencî*, *Risâle-i Emrâz-ı Pilika* ve *Risâle-i Hummâ-yı Redîe* bulunmaktadır. Yazar eserin dibacesinde illet-i merâkıyye ile sevdâ-i merâkıyye hastalıklarının halk arasında yaygın olduğunu, İslam ve Batı kaynakları yanında kendisinin denediği ilaçların faydalı olanlarını da bu iki risaleye eklediğini belirtmiştir. İslam tıp literatüründe hummâ-yı reddîeden çok bahsedildiği halde tedavisi bulunmadığından, maraz-ı efrenci hastalıklarına ise hiç yer verilmediği için bu risaleyi yazdığını söylemektedir. Koleksiyonda dört nüshası bulunmaktadır. İstinsah tarihleri yoktur.

Arşiv numarası: 06 Hk 2317, 4907, 06 Mil Yz A 7204/1, 5273/2

Farmakoloji

Yazarı belli değildir. 1967 yılında rika hatla çizgili defter kağıdına yazılmıştır. Farmakoloji hakkında bilgiler vermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4166/6.

Fenn-i Bakteriyoloji-yi Umumî

Yazarı Binbaşı Hasan Cemal'dir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup rika hatla harf filigranlı kağıda yazılmıştır. Bakteriyoloji ilmiyle ilgilidir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 433.

Fenn-i İspençiyârî

Yazarı Muallim Server Kamil Bey'dir. 1967 yılında rika hatla çizgili defter kağıdına yazılmıştır. Farmakoloji ders notlarıdır. Eczacılık ilmi hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4166/2

Fizyoloji

Yazarı Ahmed Saîd'dir. 1320/1902 yılında rika hatla çizgili defter kağıdına yazılmıştır. Canlıların hücre, doku ve organlarının işlevlerini ve bu işlevlerin nasıl yerine getirildiğini anlatır.

Arşiv numarası: 55 Bafra 2.

Gâyetü'l-müntehâ fî tedbîri'l-merzâ

İbn Sellûm Salih b. Nasrullah el-Halebî'nin *Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya* adlı Arapça eserinin Müderris Hasan Efendi tarafından Türkçeye yapılan çevirisidir. Koleksiyonda üç nüshası mevcuttur. Birinin istinsah tarihi 1165/1751'dir. Diğerlerinin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numaraları: 06 Mil Yz A 3167 (1165/1751), 8522/2, 06 Mil Yz FB 112.

Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân

Yazarı İbn Sellûm Sâlih b. Nasrullah el Halebî'dir (ö. 1080/1669) Bir mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Türkçe yazılmış, pratik bir el kitabıdır. Kitap çok beğenildiği için kütüphanelerde çok sayıda nüshası vardır. Sadece Millî Kütüphane'de 20 nüshası mevcuttur. Beşinin istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1086/1674'dür.

Arşiv numaraları: 03 Gedik 5151, 06 Hk 2349, 4799 (1086/1674), 970, 06 Mil Yz A 1645, 2828, 2838, 3005, 3449, 3458 (1087/1675), 3651, 7228 (1288/1871), 7687, 8326, 8434/1, 06 Mil Yz B 227/1 (1272/1855), 23 Hk 16 Hicrî (1192/1779), 50 Gül-Kara 130/1, 55 Hk 1392, 57 Hk 17603.

Hasâ'il-i Beşer fî tercemeti'l-Bâh ve evlâdi'z-zeker

Yazarı Keskin Efendizâde Resmî Osman Efendi'dir. İstinsah tarihi belli de-

ğildir. Bir giriş, dokuz makale ve bir hatimeden oluşan bahnâme türünde bir eserdir. Kitapta çeşitli boyutlarıyla cinsel hayata ait problemler, çözüm önerileri ve açıklamalar aktarılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6115.

Hıfzıssıhha

Koleksiyonda aynı isimde beş farklı nüsha vardır. Temel sağlık bilgisi ve sağlığın korunmasıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Üçü manzumdur. Biri 1285/1867 yılında istinsah edilmiştir. Diğerlerinin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarları: 06 Hk 3099/1 (1285/1867), 06 Mil Yz A 4166/4. 06 Mil Yz Müs 91, 64 Karaali Def 20.

Huccetü'l-etibbâ

Yazarı Seyyid Mehmed Hafız'dır. İstinsah tarihi belli değildir. Bazı Fransızca tıp kitaplarından Mekteb-i Fünun-ı Cerrahiyye için derlenmiş olup ders kitabı niteliğinde bir eserdir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7260.

Hulâsatü'l-ebdân

Yazarı Derviş Şifâî Ömer Efendi'dir. Hastalıkların teşhis ve tedavisini konu alan bu eserde koruyucu hekimliğe önemli bir yer ayrılmıştır. Eserin sonu eksiktir. İstinsah tarihi belli değildir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 8434/2.

Istılahât-i Tıbbiyye

Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup talik hatla taç filigranlı kağıda yazılmıştır. Bazı tıbbi terimlerin Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2097.

İhtiyârât-ı Hurzem

Yazarı belli değildir. 1215/1800 yılında istinsah edilmiştir. Eserde hastalıklar ve bu hastalıklara uygulanan tedaviler hakkında bilgiler ve ilaç terkipleri mevcuttur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7912/8

İlm-i Tıb

Yazarı Mehmed b. Hasan et-Tabib'dir. İstinsah tarihi belli değildir. Eser üç bölümden oluşur; birinci bölümde tıp ilmi, ikinci bölümde yiyecek içecek ve tedaviler, üçüncü bölümde ise hastalıkların sebepleri anlatılır. Müellif eserin dibacesinde çeşitli tıp kitaplarını incelediğini bunlardan beş risaleyi biraraya getirerek Türkçeye tercüme ettiğini ve eseri sekiz ravzaya böldüğünü söylemektedir.

Arşiv numarası: 06 Hk 4453.

İnsan Biyokimyası ile ilgili Ders Notları

Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup rika hatla sarı kağıda yazılmıştır. Müsvedde haldedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5988.

Karântina ve Emrâz-ı Müstevliyye

Yazarı Binbaşı Hüseyin'dir. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait olup rika hatla beyaz kağıda yazılmıştır. Bulaşıcı hastalıklar ve alınacak tedbirlerle ilgilidir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz B 536.

Kemâliye fi't-tıb

Yazarı Dilşad Mahmud b. Mahmud Şirvanî'dir. Eser XVI. yüzyılın başlarında Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır. İçinde, baş, göz, ağız, diş ve bel hastalıklarının tedavileri, idrar kaçırmanın nedenleri, cinsel istek ve gücü arttıran ilaçlar, makat kaşıntılarının nedenleri, şerbetlerin özellikleri ve hazırlanması, macunların faydaları ve hazırlanması, tabiplerin tavsiyeleri ve

okka ile rıtılın ölçüleri yer almaktadır. Koleksiyonda dört nüshası vardır. Biri 1095/1683 yılında istinsah edilmiştir. Diğerlerinin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numaraları: 06 Hk 3951 (1095/1683), 06 Mil Yz A 5930, 8031/1, 9304/4

Kenzü's-sıhhati'l-ebdâniyye eser-i mürşid-i Osmâniyye

Yazarı Osman Hayri Mürşid b. Halil Tarsusî'dir (XIX. yüzyılda yaşamış). İstinsah tarihi belli değildir. Eserde bazı hastalık, bitkilerin, hayvanların ve madenlerin açıklaması yapılırken o maddelerin Türkçe isimlerinin yanında Arapça, Frenkçe ya da Farsça karşılıkları verilmiştir. Bazı ifadelerin halk ağzındaki karşılığı da verilmiştir. Eser 1298/1881 yılında Arap harfli olarak basılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz B 580/1

Kitâb-ı Asâbât ve Teşrîh

Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Nesih hatla krem rengi taç ve kartal filigranlı kağıda yazılmıştır. Eser iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde asabat (sinirler), ikinci bölümde teşrihle ilgili bilgiler mevcuttur.

Arşiv numarası: 06 Hk 3737

Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât

Yazar ve eser adı olmayan, başı ve/veya sonu eksik olduğu için, başvuru kaynaklarından da tespit edilemeyen eserlere kataloglayanlar tarafından eserin içeriğine göre isim verilmesi genel bir kuraldır. Bu şekilde koleksiyonda tıbbi konuları ihtiva eden ve kataloglayanlar tarafından her seferinde farklı şekilde isimlendirilen eserler *Kitab-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât* adıyla tek bir başlık altında toplanmıştır. Koleksiyonda böyle biraraya getirilen 55 eser bulunmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi bu tür eserler çeşitli hastalıklara karşı uygulanacak tedaviler ve ilaçlar hakkında bilgiler içermektedir. Altısının istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1020/1620'dir.

Arşiv numaraları: 06 Hk 1414, 3573, 3610, 3644/1, 3784, 06 Mil Yz A 1928/1, 2249/1, 264/1, 4262/2, 5544/2, 6103/3, 671, 7912/1, 7912/5, 8026/4, 8031/3, 1175, 1738, 2058/2, 2212, 3028/2, 3090, 4495, 4548/1, 7280/2, 9173, 9550/2,

9883/1, 10257/1, 10257/2, 2719/2, 2956/1, 3697, 3705, 4341 (1252/1836), 4395/1, 4823, 5163 (1319/1901), 5168, 5756 (1020/1620), 6103/1, 9545, 06 Mil Yz B 227/2, 381/2, 1162/2, 52 Hk 890/4 (1097/1685), 890/6 (1097/1685), 03 Gedik 17203, 18169, 18302, 5176 (1206/1791), 06 Hk 3423, 18 Hk 515, 540, 26 Hk 1070/2, 60 Hk 367/2

Kitâbu'l-Müntahab fi't-tıb

Yazarı Abdülvehhab b. Yusuf b. Ahmed el-Mârdânî'dir. (öl. 823/1420'den sonra) Arapça ve Farsça muteber tıp kitaplarından seçtiği kısımları tercüme ederek 10 makale düzeninde yazdığı aynı adlı eserinin muhtasarı niteliğindedir. Mizaçlar ve hıltlar gibi döneminin tıbbının genel anlayışının açıklanması ardından vücudun anatomisinden bahseder. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7453/4.

Kitâbu't-Teshîl fi't-tıb

Yazarı Hacı Paşa'dır (ö. 827/1424). Nazari ve ameli tıp konularını ihtiva etmektedir. Hacı Paşa'nın, diğer eserlerindeki tıbbi bilgileri bazı değişikliklerle daha yüzeysel verdiği, cep kitabı niteliği taşıyan eseridir. Sabuncuoğlu Şerafeddin'in öğrencisi Muhyiddîn Mehî tarafından, *el-Müfîd* adıyla manzum hale getirilmiştir. Koleksiyonda altı nüshası vardır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numaraları: 06 Hk 2618, 06 Mil Yz A 6150/3, 3309, 440, 8130, 9029/2

Lisânu'l-etibbâ fî edviyye bi'l-lugati'l-Arabiyye ve'l-Farisiyye ve't-Türkiyye

Yazarı Hezarfen Hüseyin b. Cafer İstanköyî'dir (ö. 1103/1691). Bir tıp lugati olan eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Arapçadan Türkçeye, ikinci kısım Türkçeden Arapçaya tıp terimlerini ihtiva etmektedir. Hastalıkların, mizaçların, bünyelerin kısaca tariflerinin yapıldığı eserde ünlü Arap, Acem ve Rum hekimlerinin tavsiye ettikleri ilaçlardan da bahsedilmiştir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 18 Hk 118/1.

Lugat-ı İlm-i Tıb

Koleksiyonda farklı iki nüshası bulunmaktadır. Yazarı ve istinsah tarihleri belli değildir. Tıp terimlerinin açıklamaları vardır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6189/2, 7062/2.

Mâ hazar fi't-tıb

Yazarı Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî'dir (öl. 1209/1795). Osmanlı Devleti'nin hastalıklara yaklaşımını yansıtan en önemli eserlerden biridir. Maddi-manevi hastalıklarla, tedavi yollarından bahseder. Eser *Nusret Efendi Mecmuası* adıyla da bilinir. Koleksiyonda sekiz nüshası vardır. Dördünün istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1126/1713'tür.

Arşiv numaraları: 06 Hk 3194/2, 3876 (1126/1713), 473, 759/2 (1224/1808), 06 Mil Yz A 1133/1, 3231 (1246/1830), 792, 9326 (1221/ 1806)

Mâidetü'l-hayât

Yazarı Akşemseddin Mehmed b. Hamza'dır (ö. 863/1459). 1177/1763 yılında istinsah edilmiştir. Ruhanî tıbba ait bir risaledir. Akşemseddin'in bu eserinde mikrop ve bulaşma fikrini hatırlatan cümleler bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 89.

Ma'lûmât-ı Tabî'iyye ve Sıhhiyye

Yazarı ve istinsah tarihi belli değildir. Rika hatla çizgili defter kağıdına yazılmıştır. İnsan sağlığıyla ilgili ders notlarını içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5470.

Manzûme fî ilmi't-tıb

Yazarı Garseddinzâde Şemseddin'dir. Yazar eseri Sultan Selim'in arzusu üzerine yazmıştır. Tıp konusunda yazılmış manzum eserdir. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numaraları: 06 Mil Yz A 787/3, 9789.

Mecmû'a-i Mücerrebât

Koleksiyonda aynı isimde altı farklı nüsha vardır. Müellifleri belli değildir. İkisinin istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1299/1881'dir.

Arşiv numaraları: 06 Mil Yz A 6838 (1340/1921), 7700 (1299/1881), 6834, 9172/3, 9304/1, 06 Mil Yz FB 570/3.

Mecma'u't-tıb

Yazarı Larendeli Derviş Mustafa Siyâhî'dir (1120/1708'de sağ). Manzum olan eserinde mevsimlerin tıbbi etkileri, kan alma, hacamat, nabız ve idrar bahislerini yazılmıştır. Sonra hastalıkları ve ilaçları tarif eder. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 578/6.

Mecmû'atü'l-mücerrebât

Yazarı Ali Çelebi b. Hüsrev İznikî'dir (ö. 1018/1609) Eserin dibacesinde 30 yıl dolaştıktan sonra vatana döndüğünü gördüklerini bir kitapta toplayıp eserin adına *Mecmû'atü'l-mücerrebât* adını verdiğini belirtir. Eser dört rükün, sekiz bâb üzere tertip edilmiştir. Eserin istinsah tarihi ***1266/1850***'dir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1186.

Menâfi-i Hayvânât Ez Her Cins u Nebâtât

Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Çeşitli bitki ve hayvan etlerinin insanlara olan faydalarından behseder.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7912/7.

Menâfi'u'n-nâs

Yazarı Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî'dir (ö. 975/1567'den sonra). Bir dibace ve 60 bâbdan meydana gelir. Yazar eserini, hekimin bulunmadığı ortamlarda halka faydalı olmak amacıyla kaleme aldığını ifade eder. Halk arasında çok tutulduğundan Osmanlı coğrafyasının hemen her yerindeki kütüphanelerde birkaç nüshası bulunmaktadır. Bu eserin sadece Millî Kütüphane'de 57 nüshası vardır. 13'nün istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 974/1566'dır.

Arşiv numaraları: 01 Hk 1104/3 (1153/1739), 06 Hk 1076, 2571, 2620 (1227/1811), 269 (1140/1728), 3422, 3442, 470 (1093/1681), 06 Mil Yz A 2058/1, 2059/1, 2484 (1280/1863), 2659 (1073/1668), 2873 (1287/1870), 3154, 3282, 3425/1, 3587, 3749, 3854/1, 4144 (1224/1809), 4803, 4883/4, 5097/1, 528/2, 576, 5842, 6023, 6096, 6103/2, 6147/1, 6150/1, 6189/1 (1027/1611), 6208 (1108/1696), 6515, 6665, 6675/1, 6682, 6713, 7062/1, 7343, 778, 7872, 7912/2, 8031/4, 8070, 8507, 8798, 89/1 (1177/1763), 9029/1, 9277 (974/1566), 9304/2, 957/2, 9985, 06 Mil Yz B 230 (999/1590), 18 Hk 159, 18 Hk 3, 18 Hk 480.

Mıknatısu'l-cedid

Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri yoktur. Mıknatısın insanlara faydalarıyla birlikte, çeşitli hastalıklara ait ilaç terkipleri bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4957/1, 89/3.

Mugzi't-tıb

Yazarı Mevlânâ Talatî Abd-i Şâhî'dir (1066/1656'da sağ) Yazar, eserin dibacesinde çeşitli tıp kitaplarının yanında *Tıbbü'n-Nebî* ile Yusufî'nin *Fevâidü'l-ahyâr* adlı eserini inceleyerek bu kitabı yazdığını belirtmektedir. Eser dönemin hastalıkları ve tedavi yöntemleri içermektedir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2719/1.

Muhtasar fî ilmi't-tıb

Yazarı belli değildir. Yazar eserin dibacesinde tabipler arasında *Mücerrebât* olarak bilinen tıp kitabından muhtasar bir tıp kitabı meydana getirdiğini belirtmektedir. Eser 39 bâbdan oluşmaktadır. Hastalıklar ve tedavileri hakkında bilgiler mevcuttur. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2058/3.

Müşevvikü't-tıb fî emri'l-cimâ

Yazarı Mustafa Ebü'l-Fazl et-Tabib'dir. Eserin dibacesinde Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah Şîrâzî'nin telif ettiği *Teşvikü't-tabi'a* adlı eserini tercüme edip *Müşevvikü't-tıb fî emri'l-cimâ* adıyla isimlendirdiğini belirtmektedir.

Eser on bâbdan oluşmaktadır. Tamamen cinsel hastalıklar ve tedavileri ile ilgilidir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1728/1.

Mücerrebât-ı Kâsım Paşa

Yazarı Cerrah Kâsım Paşa'dır. Türk bilim tarihinin özellikle tıp alanında dikkate değer eseridir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan eser Osman Özer tarafından incelenmiş ve eserle ilgili bir makale yayımlanmıştır. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2511/3, 5097/2.

Mücerrebnâme

Yazarı Sabuncuoğlu Şerafeddin b. Ali Amasî'dir (ö. 837/1468'den sonra) İlaçları hazırlanış şekline göre sınıflandırmış ve hangi rahatsızlıkta nasıl kullanılacaklarını yazmıştır. Türkçe yazılan ilk tecrübi tıp eseri kabul edilir. Eserin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 9038.

Müfredât-ı Tıb

Yazarı Server Hilmi Bey'dir. Rumî 1387 (1967) yılında rika hatla çizgili defter kağıdına yazılmıştır. Eser, tıp müfredatıyla ilgili bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4166/3.

Müfredât-ı Tıb ve Fenn-i Tedavi

Yazarı Şevket Ali'dir. Rumî 1319 (1901) yılında, rika hatla suyolu filigranlı kağıda yazılmıştır. Hastalık ve tedavilerle ilgili bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5166.

Müntehab-ı Aliyye

Yazarı Rıza Seyyid Ali'dir. Eser *Mecmua-i Rıza* adıyla da bilinir. 1208/1793 yılında istinsah edilmiştir. Yazar eserin dibacesinde III. Selim zamanında

Mustafa Aşir Efendi'nin himmetleriyle bu eseri yazdığını belirtmektedir. Eserinin kısa ve gayet faydalı olduğunu söylemektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1702/2.

Müntehab-ı Şifâ

Yazarı Hacı Paşa'dır (ö. 827/1424). Kendisinin Arapça olarak yazdığı *Şifâ'ü'l-eskâm ve devâ'ü'l-âlâm* adlı eserinden Türkçeye yaptığı bir özetlemedir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde iki bâb halinde nazari/ilmi ve ameli tıp bilgileri; ikinci bölümde gıdalar, şerbetler ve edviye üçüncü bölümde hastalıkların sebepleri, alametleri ve ilaçları anlatılır. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2814, 6150/2.

Nüzhetü'l-ebdân fî tercemeti Gâyeti'l-itkân

Yazarı Ebü'l-Feyz Mustafa'dır. İbn Sellûm'un *Gayetü'l-itkan fî tedbîri bedeni'l-insân* adlı eserine yapılan şerh ve tercümedir. Eserin dibacesinde, kitabın dört makale üzerine düzenlendiği bildirilmektedir. Makaleler cüzlere, cüzler bâblara, bâblar da fasıllara ayrılmıştır. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 620, 06 Mil Yz B 304.

Ordu-yı Hûmâyunda Tatbikat-ı Sıhhiyye

Yazarı Miralay Bekir'dir. İstinsah tarihi yoktur. Rika hatla suyolu filigranlı kağıda yazılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5016.

Risâle-i Feyziyye fî lugâti'l-müfredâti't-tıbbiyye

Yazarı Mustafa b. Mehmed b. Ahmed'dir (ö. 1157/1744). İlk bölümde Türkçe, ikinci bölümde Arapça olmak üzere alfabetik olarak bitkisel, madensel ve hayvansal birçok terimin karşılıkları verilir. Sözlükte madde başları ağırlıklı olarak bitki adlarından oluşmaktadır. Bunun yanında hayvansal ürünler, hayvan, toprak, kil, çamur, cevher adları, çeşitli terkip ve organ adları da

madde başı olarak alınmıştır. Müellif eseri hazırlarken genellikle sözcüğün farklı dillerdeki karşılıklarını da vermiştir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Hk 2363.

Risâle-i Hacâmat

Yazarı Eskişehirli Osman b. Musa'dır. Hacamatın Osmanlı halk hekimliğindeki yeri ve uygulanışından bahseden özgün kaynaklardan birisidir. Bu kitaba göre hacamat için en uygun tarihler hicri takvime göre ayın 17., 19. veya 21. günlerinden birine denk gelen pazartesi, salı veya perşembedir. Hacamat aç karnına yapılmalı ve hacamattan sonra tuzlu veya ekşi şeyler yenmemeli, süt içilmemelidir. Koleksiyonda üç nüshası vardır. İkisinin istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1194/1780'dir.

Arşiv numarası: 06 Hk 3644/2, 06 Mil Yz A 3462/9 (1252/1836), 4711/12 (1194/1780).

Risâle-i Havâs-ı Çöp-i Çinî

Yazarı Mahfî'dir. Çöp-i çinî, yani çin saparnası denilen bitkiye Pakistan, Çin ve Hindistan dolaylarında sıkça rastlanmaktadır. Bu bitkinin kök ve kabuklarından faydalanılır. Eserde bitkinin faydaları hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin istinsah tarihi 984/1576'dır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1652/13.

Risâle-i Havâs-ı Pânzehir-i Ken'ân

Yazarı Kenan Efendi'dir. Berşten üretilen panzehirdir. Berş, keten tohumundan üretilen bir çeşit sarhoşluk veren macundur. Yazar eserin dibacesinde insan vücudunda olan hastalıkların tamamına faydalı olduğunu belirtmektedir. Koleksiyonda iki nüsha vardır. Birinin istinsah tarihi 1120/1708'dir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4714/11 (1120/1708), 7280/1.

Risâle-i Hıfzıssıhha-i Askerî

Yazarı Yusuf Ziya'dır. İstinsah tarihi olmamakla birlikte son döneme ait eserlerdendir. Rika hatla sarı kağıda yazılmıştır. Eser, koruyucu sağlık önlemleri,

ilk yardım ve beslenmede temizliğin önemi gibi konuları anlatan bir risaledir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 3275.

Risâle-i Lokman Hekim

Geleneksel halk hekimliğine ait bir eserdir. Koleksiyonda farklı iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri yoktur.

Arşiv numaraları: 06 Hk 3609/2, 06 Mil Yz A 6315/1.

Sıhhatnümâ mine't-tıb

Yazarı Hicaz Tabibi Miralay Mustafa Hami'dir (ö. 1296/1879) İstinsah tarihi 1271/1854'dür. Eser iki bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâbda, sıhhate dair bazı nasihatler, beden hareketlerinin insana olan faydaları, kan verme günleri; ikinci bâbda meyvelerin, sebzelerin, hayvan ve balıketlerinin yapısı hakkında bilgi mevcuttur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5285

Şifâ li-emrâzi'l-kulûb

Yazarı belli değildir. Baştan eksiktir. Eser adı sondan alınmıştır. **968/1560** yılında istinsah edilmiştir. Eserde kalp hastalıklarına karşı kullanılan macunlar ve çeşitli ilaç terkiplerinden bahsedilmektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz FB 111/2.

Şifâ'ü'l-ebdân li-Hazreti Sultan

Yazarı Şeyhzâde Mustafa b. Abdullah Vanî'dir (1070/1660'da sağ) Yazar eserini Kırım Sultanı Mehmed Giray Han'a ithaf etmiştir. 18 fasıldan oluşmaktadır. Eserde yemek yemenin adabı, su içmenin, hububatın, halk içinde meşhur olan etlerin, vahşi hayvanların, kuşların, denize ve göllerde avlanan balıkların etlerinin, süt ve süt ürünlerinin, taze ve kuru yemişlerin, yabani otların, hoş ve hub kokulu çiçeklerin, çeşitli madenlerin ve taşların insanlara faydaları anlatılmaktadır. Ayrıca saç ve sakalı uzatacak ilaçlar ile vücudu güçlendirecek ilaçlar bulunmaktadır. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4567/2.

Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd

Yazarı Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî'dir (ö. 1057/1647). Giriş ve 17 fasıldan oluşur. Günlük hayatta kullanılan bitkisel ve hayvansal gıdaların özelliklerini, yeme-içme adabını, saç uzatıcı ve cinsel gücü arttırıcı terkipleri anlatmıştır. Koleksiyonda sekiz nüshası vardır. Üçünün istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1153/1739'dür.

Arşiv numaraları: 01 Hk 1104/2 (1153/1739), 06 Mil Yz A 10119 (1197/1783), 1978, 578/1, 7497/1 (1166/1752), 9529/2, 9898, 06 Mil Yz B 1163/2.

Tabibnâme

Yazarı belli değildir. Eserin başında *Tabibnâme* yazmaktadır. Oradan hareketle esere *Tabibnâme* adı verilmiştir. Bahnâme türünde bir eser olup cinsel gücü arttırıcı afrodizyakların yanı sıra hamile kalma ve gebelikten korunma gibi konular ele alınır. İstinsah tarihi belli değildir.

Arşiv numarası: 06 Hk 2557.

Tadilü'l-emzice fî hıfzi sıhhati'l-beden

Yazarı Surûrî Hasan Efendi Halebî'dir (ö. 1104/1693) Eserde müzikle tedavi, bir bölüm halinde ele alınmıştır. Gerek tıp gerekse müzik alanında birçok araştırmada referans ve bilgi kaynağı olarak kullanılan bu eser üzerine bildiğim kadarıyla şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 3294/2, 9507.

Terceme-i Akrâbâdîn

Mütercimi Sabuncuoğlu Şerefeddin b. Ali Amasî'dir (ö. 873/1468'den sonra). Sabuncuoğlu, Hüseyn el-Cürcânî'nin Farsça yazdığı *Zahîre-i Harzemşâhî* adlı eserinin son bölümü olan "Akrâbâdîn" kısmını Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin aslı 31 bâb olup mütercim buna 29. ve 33. bapları ilave ederek, 33 bölüm halinde yeniden düzenlemiştir. Kelime anlamı bu günkü tabiriyle tıbbî formüller olan akrâbâdîn, ilaç hazırlanması, dört karışım/hılt teorisi kapsamına giren basit ve kompoze ilaçların kullanıldığı yerler vs. gibi konuları içermektedir. Sabuncuoğlu Şerefeddin kendi ilave ettiği 29. bâbda,

ilaçların etki sürelerini ve formüllere giren maddelerin miktarını vermiştir. 33. bâbda ise Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlük yer almaktadır. Eserin istinsah tarihi 1094/1683'dür.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 8522/1.

Terceme-i Bür'ü's-sa'a

Yazarı Mehmed b. Ahmed b. İbrahim Edirnevî'dir (ö. 1091/1680). Arap hekimlerinden Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Razî'nin bir satte şifa anlamına gelen *Bür'ü's-sa'a* adlı eserinin tercümesidir. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numaraları: 06 Hk 50/8, 06 Mil Yz A 2956/2.

Terceme-i Havâs-ı Biberiyye

Yazarı Zeki Ali'dir (ö. 1107/1695'den sonra). Eserde biberiye bitkisinin çeşitleri, yapısı, özellikleri ve bu bitkiden yapılan ilaçlar, bu ilaçların hangi hastalıklar için kullanıldığı gibi konuları ele almıştır. Koleksiyonda üç nüshası vardır. Biri 1107/1695 yılında istinsah edilmiştir. Diğerlerinin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numaraları: 06 Hk 4327/3, 06 Mil Yz A 4446/5, 7497/2 (1107/1695).

Terceme-i Müfredât-ı İbn Baytâr

Ortaçağın en büyük botanikçisi ve eczacısı İbnü'l-Baytâr'ın bitki, hayvan ve maden kökenli maddeleri alfabetik düzende verdiği *Câmi'ü'l-müfredât* adlı eserinin Aydınoğlu Umur bey (ö. 749/1348) adına Türkçeye yapılan tercümesidir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5691.

Terceme-i Râhatü'l-insân

Ebû Tâhir b. İbrahim b. Muhammed el-Gaznevî'nin *Rahatü'l-insân* adlı eserinin tercümesidir. Eser, tanınmış hekimlerin değişik hastalıklar için önerdiği tedavi yöntemlerini içermektedir. İlk olarak hastalıklardan korunma yolları ve insan sağlığı için zararlı unsurlar dile getirilmiş ve değişik meşhur hekimler referans gösterilerek hangi yiyeceklerin hangi hastalıklar için nasıl

yeneceği, ne kadar yeneceği, fazla tüketilmesi halinde hangi olumsuz durumların ortaya çıkacağı açıklanmıştır. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 785.

Terceme-i Tıbb-ı Cedîd

İbn Sellûm'un Paracelsus başta olmak üzere Avrupalı hekimlerin görüşlerini ve kendi tecrübelerini de kattığı Arapça *Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimyâ* eseri Osmanlı hekimleri arasında kabul görmüş ve Türkçeye kazandırmak için pek çok hekim tercüme faaliyetinde bulunmuştur. Esere olan bu ilgi ve değişik kişiler tarafından yapılan tercümelerin de zaman içerisinde *Tıbb-ı Cedîd* olarak anılması mütercimlerin ve eserlerin nüshalarının da karışmasını beraberinde getirmiştir. Koleksiyonda farklı iki nüsha bulunmaktadır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6163/1, 6204.

Tercemetü'l-Mûcez fi't-tıb

İbnü'n-Nefis'in *el-Mûcez* adlı Arapça eserinin Sürurî Muslihuddin Mustafa (ö. 969/1562) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser dört fenden meydana gelmiştir. Genel olarak insan bedeninin hali, tabii işleri ve onların yararları, ilaçlar ve gıdalar hakkındadır. Koleksiyonda üç nüshası vardır. Birinin istinsah tarihi 1035/1626'dır. İkisinin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numaraları: 06 Hk 1077, 06 Mil Yz A 1437 (1035/1626), 60 Zile 179.

Tertîb-i Eczâ

Yazarı Abdurrahim Muhib Efendi'dir. Eser hastalıklar ve ilaç terkipleriyle ilgilidir. İstinsah tarihi yoktur. Eski harflerle İstanbul'da 1273/1857 yılında basılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2033/2.

Teşrih Hakkında Notlar

Yazarı belli değildir. Son döneme ait eserlerden olup rika hatla çizgili defter kağıdına kurşun kalemle yazılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1540.

Tıbla İlgili Ders Notları

Yazarı belli değildir. Son döneme ait eserlerden olup, rika hatla çizgili defter kağıdına yazılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 9219.

Tuhfetü'l-edîbi'n-nâfi'a li'r-rûhânî ve't-tabîb

Yazarı Hezarfen Hüseyin b. Cafer İstanköyî'dir. Hezarfen, kendi eseri *Lisânü'l-etibbâ* adlı tıp ve eczacılık sözlüğüne haşiye olarak yazmıştır. Eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde genel tıp bilgilerinin yanı sıra dünyadaki iklim çeşitlerinden, mevsimlerin insan bünyesi üzerindeki etkilerinden, hekimlerin sorumluluklarından, dünyanın ve canlıların yaratılışından, eski tıp anlayışına göre hangi organın hangi gezegene ait olduğundan, hastalıklardan ve insan organlarından bahsedilmektedir. İkinci bölüm tıp ve eczacılık lügatidir. Üçüncü bölümde ise, eski tıp anlayışına göre hastalıklara ve organlara iyi gelen bitki ve ilaçların özelliklerine dair bilgiler ile hangi bitkinin hangi gezegene ait olduğunu belirtilmektedir. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri belli değildir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2051, 9863.

Tuhfetü'l-mülûk

Yazarı Mustafa Ebü'l-Feyz'dir. Eserin dibacesinde yazdığına göre Şeyh Muhammed b. Mustafa el-Mısri'nin yazdığı *Rücû'u'ş-Şeyh ilâ sabâh fi'l-kuvveti ale'l-bâh* adlı bahnâme türündeki eserin tercümesidir. Koleksiyonda iki nüshası vardır. İstinsah tarihleri 1183/1769 ve 1304/1886'dır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 3900 (1183/1769), 06 Mil Yz B 514 (1304/ 1886)

Unmûzecü't-tıb

Yazarı Emir Çelebi Seyyid Mehmed Tabib'dir (öl. 1048/1638). Eserde klasik tıp bilgisi, hastalıklar ve tedavileri ile anatominin öneminden ve anatominin seferlerde ölenlerin cesetlerinden öğrenilmesi gerektiğinden bahseder. Koleksiyonda beş nüshası vardır. Üçünün istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 1067/1656'dir.

Arşiv numarası: 01 Mü 2282 (1067/1656),03 Gedik 17202, 5169, 06 Mil Yz A 9550/1 (1081/1670), 06 Mil Yz B 343 (1170/1756)

Vasiyetnâme-i Kehhalîn

Eserin yazarı belli değildir. Eser göz hastalıklarıyla ilgilidir. ***980/1572*** yılında istinsah edilmiştir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz FB 495/2.

Yâdigâr-i İbn Şerîf

Yazarı İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib'dir. Klasik İslam tıp kitabı düzenindedir. 30 bölümden oluşan eserin başında bir fihrist sonunda da bir sözlük yer almaktadır. Hava, mevsimler, meskenler, giyecekler, yiyecekler, sular, diyet gibi koruyucu hekimlik bilgileri verilmiş, baştan ayağa hastalıklar ve tedavileri ile ortopedik ve cerrahi girişimler sistematik olarak aktarılmıştır. Koleksiyonda 10 nüshası vardır. Üçünün istinsah tarihi olup en eski tarihlisi 972/1564'dür.

Arşiv numarası: 01 Mü 1381/2, 03 Gedik 18303, 5145, 5146 (972/1564), 06 Hk 1749, 06 Mil Yz B 461 (997/1588), 06 Mil Yz B 782, 06 Mil Yz FB 495/1 (980/1572), 23 Hk 21, 60 Hk 24/2

Sonuç

Sonuç olarak yukarıda verilen bilgileri değerlendirdiğimizde Millî Kütüphane koleksiyonunda mükerrerlerle birlikte tıp konulu 310 Türkçe el yazması eser künyesi mevcuttur. Mükerrer hariç bu sayı 90 künyedir. En fazla nüshası bulunan eser 52 nüsha ile Kaysunizâde'nin *Menâfi'u'n-nâs* adlı eseridir. Bunu 20 künye ile İbn Sellûm'un *Gâyetü'l-beyân* adlı eseri takip eder. Çalışmamız esnasında tespit ettiğimiz 90 künyeden 54 künye koleksiyonumuzda tek nüshadır. Yine 90 künyeden 65'inin yazarı tespit edilememiştir.

Milli Kütüphane koleksiyonunda bulunan tıp konulu Türkçe el yazması eserlerden 15'i bağış, 76'sı devir, 219'u satın alma yoluyla koleksiyona kazandırılmıştır. Devredilen 76 eserden 39'u Ankara Adnan Ötüken, 10'u Afyon Gedik Ahmet Paşa, 6'sı Çankırı, 3'ü Elazığ, 4'ü Adana, 2'şer adeti Eskişehir, Ordu, Tokat, Tokat Zile, 1'er adeti Nevşehir-Gülşehir, Bolu, Sinop,

Samsun, Samsun-Bafra kütüphaneleri ile Uşak Karaali Cami Koleksiyonuna aittir.

Koleksiyonda bulunan 310 adet tıp konulu Türkçe eserden mükerrerlerle birlikte 77'inin istinsah tarihi mevcut olup kalanının istinsah tarihine ait herhangi bir kayıt yoktur. İstinsah tarihi belli olan eserlerden en eski tarihlisi Muhyiddin Mehî tarafından 871/1466 yılında kaleme alınan *Nazmü't-Teshîl* adlı Türkçe manzum tıp kitabıdır. En yeni tarihlisi ise Rumî 1387/1967 yılında Server Hilmi Bey tarafından telif edilen *Mürfedât-ı Tıb* adlı müsvedde Türkçe eserdir.

Yaptığımız bu çalışma esnasında da gördük ki geçmiş yıllarda bazı eser adları hatalı tespit edilmiştir. Örneğin Kaysunizâde'nin *ed-Durrü'l-manzûm fi't-tıb* adlı eseri *Manzûme-i Tıb* adıyla, Dilşad Mahmud'un *Kemâliyye fi't-tıb* adlı eseri *Risâle-i Hikemîye* adıyla, Kasım Paşa'nın *Mücerrebât*'ı *Risâle-i Tarif-i Me'âcîn* adıyla kataloglanmıştır. Yine bunların yanında tespit ettiğimiz kataloglama hatalarından biri de eserin müstensihinin eserin yazarı gibi verilmesidir. Örneğin Celaleddin Hızır'ın *Kitabu't-Teshîl* adlı eserini istinsah eden Perviz Abdullah eserin müellifi gibi verilmiştir. Bu ve bunlara benzer yanlışlıklara diğer kütüphanelerde de sıkça rastlanmaktadır. Araştırmacıları yanlış yönlendirmemek için bu eserleri kataloglayanlara büyük görevler düşmektedir.

Türk tıp tarihi bakımından el yazmaları büyük bir hazinedir. Tıp tarihi ve bu alandaki çalışmalar için bu eserlerin ortaya çıkarılması ve içeriğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Tıp tarihiyle ilgili yazma eserler, ilgi ve ciddiyetle çalışacak tıp tarihçilerini beklemektedir.

Millî Kütüphane Koleksiyonundaki Türkçe Tıp Yazmalarının Listesi

Eser Adı	Yazar Adı	Arşiv No	İstinsah Tarihi	Sağlama Şekli	Koleksiyon Adı
Akrâbâdîn		06 Mil Yz FB 111/1	0968 (1560)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Akrâbâdîn		06 Mil Yz B 381/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ameliyât-ı Cerrâhiyye	Biren Mehmed Tevfik	06 Mil Yz A 2257		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ameliyât-ı Cerrâhiyye		06 Mil Yz Mus 261		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme		26 Hk 1070/1	1134 (1721)	Devir/25.09.2000	Eskişehir İl Halk Kütüphanesi
Bahnâme		06 Mil Yz A 5273/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme		06 Mil Yz A 8495/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme		06 Mil Yz B 947/42		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme		06 Mil Yz A 7912/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Musa b. Mes'ûd	14 Hk 210	1150 (1737)	Devir/17.11.1993	Bolu İl Halk Kütüphanesi
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Nasîrüddin Tûsî	06 Hk 1528		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Nasîrüddin Tûsî	06 Mil Yz A 1315		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Nasîrüddin Tûsî	06 Mil Yz A 1728/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Nasîrüddin Tûsî	06 Mil Yz A 3425/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Nasîrüddin Tûsî	06 Mil Yz A 8031/5		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Farklı	06 Mil Yz A 683		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Farklı	06 Mil Yz A 9304/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bahnâme-i Pâdîşâhî Tercümesi	Musa b. Mes'ûd	06 Mil Yz A 4567/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Bakteriyoloji		06 Mil Yz A 4166/5		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Batın Hastalıkları		06 Mil Yz Müs 308		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Cevherü'l-ferîd fi't-tıbbi'l-cedîd	Ömer Şifâî Efendi	06 Mil Yz A 1702/1	1112 (1700)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Çay Risâlesi	Damadzâde Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa Rasih	06 Mil Yz A 3640	1144 (1732)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 7912/4	0974 (1566)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 2203/2	1005 (1596)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 4647	1072 (1661)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 4919	1165 (1752)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 2004/1	1228 (1813)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Hk 3609/3		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Hk 50/6		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 4077/5		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 4798		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

ed-Dürrü'l-manzûm fi't-tıb	Nidâî Mehmed b. Mehmed Ankaravî	06 Mil Yz A 8495/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
ed-Düstûrü'n-nefs bi-muâlicâti evcâi'l-mefâsil ve'n-nikris	Mesud b. İbrahim	06 Mil Yz A 493	1102 (1593)	Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Edviyye-i Müfrede	Geredeli İshak b. Murad	60 Zile 180		Devir/ 05.08.1992	Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi
Edviyyenin Tabâyi'i ve Mikdâr-ı İsti'mâlleri Beyânındadır		06 Mil Yz A 10318/2	1230 (1814)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
el-Fevâ'idü'l-cedîde ve'l-kavâ'idü't-tıbbiyye	Ali Bursevî	06 Hk 3235	1176 (1761)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
el-Müfîd (Nazmü't-Teshîl)	Muhyiddin Mehî	06 Hk 60	0871 (1466)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Emrâz-ı Cümle-i Asabiyye	Mehmed Sabit Akalın	06 Mil Yz A 1126		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Emrâz-ı Dâhiliye	Ali Fikrî	06 Mil Yz A 1742		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Emrâz-ı Umumiyye	Şevket Ali	06 Mil Yz A 5167		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Envâ-ı Emrâz	Calinûs - Bokrât	06 Mil Yz A 6184		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
er-Resâ'ilü'l-müşfiyye fi'l-emrâzi'l-müşkile	Hayâtîzâde Mustafa Feyzî Efendi	06 Hk 2317		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
er-Resâ'ilü'l-müşfiyye fi'l-emrâzi'l-müşkile	Hayâtîzâde Mustafa Feyzî Efendi	06 Hk 4907		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
er-Resâ'ilü'l-müşfiyye fi'l-emrâzi'l-müşkile	Hayâtîzâde Mustafa Feyzî Efendi	06 Mil Yz A 7204/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
er-Resâ'ilü'l-müşfiyye fi'l-emrâzi'l-müşkile	Hayâtîzâde Mustafa Feyzî Efendi	06 Mil Yz A 5273/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Farmakoloji		06 Mil Yz A 4166/6	1387 (1967)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Fenn-i Bakteriyoloji-yi Umumî	Binbaşı Hasan Cemal	06 Mil Yz A 433		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Fenn-i İspençiyârî	Muallim Server Kâmil Bey	06 Mil Yz A 4166/2	1387 (1967)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Fizyoloji	Ahmed Saîd	55 Bafra 2	1320 (1902)	Devir/23.02.1994	Samsun Bafra İlçe Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Hk 4799	1086 (1674)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 3458	1086 (1675)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	23 Hk 16	1192 (1779)	Devir/11.12.1992	Elazığ İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz B 227/1	1272 (1855)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 7228	1288 (1871)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	03 Gedik 5151		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Hk 2349		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Hk 970		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 1645		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 2828		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 2838		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 3005		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 3449		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 3651		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 7687		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 8326		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	06 Mil Yz A 8434/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	50 Gül-Kara 130/1		Devir/20.10.1994	Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	55 Hk 1392		Devir/23.04.1994	Samsun İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân	İbn Sellûm	57 Hk 17603		Devir/17.07.2000	Sinop İl Halk Kütüphanesi
Gâyetü'l-müntehâ fî tedbîri'l-merzâ	Baş Müderris Hasan Efendi	06 Mil Yz A 3167	1165 (1751)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Gâyetü'l-müntehâ fî tedbîri'l-merzâ	Baş Müderris Hasan Efendi	06 Mil Yz A 8522/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Hasâ'il-i Beşer fî tercemeti'l-Bâh ve evlâdi'z-zeker	Keskin Efendizâde Resmî Osman Efendi	06 Mil Yz A 6115		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Hıfzıssıhha		23 Hk 2/3		Devir/11.12.1992	Elazığ İl Halk Kütüphanesi
Hıfzıssıhha		06 Hk 3099/1	1285 (1867)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Hıfzıssıhha		06 Mil Yz A 4166/4		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Hıfzıssıhha		06 Mil Yz Müs 91		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Hıfzıssıhha		64 Karaali Def 20		Devir/15.08.1997	Uşak Karaali Camii Koleksiyonu
Huccetü'l-etibbâ	Seyyid Mehmed Hâfız	06 Mil Yz A 7260		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Hulâsatü'l-ebdân	Derviş Şifâî Ömer Efendi	06 Mil Yz A 8434/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Istılahât-ı Tıbbîye		06 Mil Yz A 2097		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
İhtiyârât-ı Hurzem		06 Mil Yz A 7912/8	1215 (1800)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
İlm-i Tıb	Mehmed b. Hasan et-Tabib	06 Hk 4453		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
İnsan Biyokimyası ile ilgili Ders Notları		06 Mil Yz A 5988		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Karântina ve Emrâz-ı Müstevliyye	Binbaşı Hüseyin	06 Mil Yz B 536		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kemâliye fi't-tıb	Dilşad Mahmud b. Mahmud Şirvanî	06 Hk 3951	1095 (1683)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kemâliye fi't-tıb	Dilşad Mahmud b. Mahmud Şirvanî	06 Mil Yz A 5930		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kemâliye fi't-tıb	Dilşad Mahmud b. Mahmud Şirvanî	06 Mil Yz A 8031/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kemâliye fi't-tıb	Dilşad Mahmud b. Mahmud Şirvanî	06 Mil Yz A 9304/4		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kenzü's-sıhhati'l-ebdâniyye eser-i mürşid-i Osmâniyye	Osman Hayri Mürşid b. Halil Tarsusî	06 Mil Yz B 580/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Asâbât ve Teşrîh		06 Hk 3737		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 5756	1020 (1620)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		52 Hk 890/4	1097 (1685)	Devir/22.06.1993	Ordu İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 4341	1252 (1836)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 5163	1319 (1901)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Hk 1414		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi

Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Hk 3573		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Hk 3610		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Hk 3644/1		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Hk 3784		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 3697		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 5168		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 10257/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 10257/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 2719/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 2956/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 3705		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 4395/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 4823		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 6103/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz B 227/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz B 381/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 9545		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		52 Hk 890/6	1097 (1685)	Devir/22.06.1993	Ordu İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		03 Gedik 5176	1206 (1791)	Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		03 Gedik 18169		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		03 Gedik 18302		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		03 Gedik 17203		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		18 Hk 515		Devir/23.06.2000	Çankırı İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		18 Hk 540		Devir/23.06.2000	Çankırı İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		26 Hk 1070/2		Devir/25.09.2000	Eskişehir İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 3090		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât	Tabîb Mustafâ	06 Mil Yz A 2212		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 1175		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 1738		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 2058/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 3028/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 4495		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 4548/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 7280/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 7280/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 9550/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 9883/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz B 1162/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât	İbn-i Sina	06 Mil Yz A 8026/4		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât	Salih Efendi	06 Mil Yz A 6103/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât	Derviş Şifâî Ömer Efendi	06 Mil Yz A 2249/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 1928/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 264/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 4262/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 5544/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 671		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 7912/5		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 8031/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		60 Hk 367/2		Devir/05.08.1992	Tokat İl Halk Kütüphanesi
Kitâb-ı Tıb ve Edviyye ve Mu'âlecât		06 Mil Yz A 7912/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâbu'l-Müntahab fi't-tıb	Abdülvehhab b. Yusuf b. Ahmed el-Mârdânî	06 Mil Yz A 7453/4		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Kitâbu't-Teshîl fi't-tıb	Hacı Paşa	06 Hk 2618		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Kitâbu't-Teshîl fi't-tıb	Hacı Paşa	06 Mil Yz A 6150/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Lisânu'l-etibbâ fî edviyye bi'l-lugati'l-Arabiyye ve'l-Farisiyye ve't-Türkiyye	Hezarfen Hüseyin b. Cafer İstanköyî	18 Hk 118/1		Devir/23.06.2000	Çankırı İl Halk Kütüphanesi
Lugat-ı İlm-i Tıb		06 Mil Yz A 6189/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Lugat-ı İlm-i Tıb		06 Mil Yz A 7062/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Hk 3876	1126 (1713)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Mil Yz A 9326	1221 (1806)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Hk 759/2	1224 (1808)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Mil Yz A 3231	1246 (1830)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Hk 3194/2		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Hk 473		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Mil Yz A 1133/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mâ hazar fi't-tıb	Ebû Bekir Nusret b. Abdullah Harpûtî	06 Mil Yz A 792		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Mâidetü'l-hayât	Akşemseddin	06 Mil Yz A 89/2	1177/ 1763	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ma'lûmât-ı Tabî'iyye ve Sıhhiyye		06 Mil Yz A 5470		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Manzûme fî ilmi't-tıb	Garseddinzâde Şemseddin	06 Mil Yz A 787/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Manzûme fî ilmi't-tıb	Garseddinzâde Şemseddin	06 Mil Yz A 9789		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'a-i Mücerrebât		06 Mil Yz A 7700	1299 (1881)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'a-i Mücerrebât		06 Mil Yz A 6838	1340 (1921)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'a-i Mücerrebât		06 Mil Yz A 6834		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'a-i Mücerrebât		06 Mil Yz A 9172/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'a-i Mücerrebât		06 Mil Yz A 9304/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'a-i Mücerrebât		06 Mil Yz FB 570/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecma'u't-tıb	Larendeli Derviş Mustafa Siyâhî	06 Mil Yz A 578/6		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mecmû'atü'l-mücerrebât	Ali Çelebi b. Hüsrev İznikî	06 Mil Yz A 1186	1266 (1850)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi-i Hayvânât Ez Her Cins u Nebâtât		06 Mil Yz A 7912/7		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 5842		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 9277	0974 (1566)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz B 230	0999 (1590)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6189/1	1027 (1611)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 2659	1073 (1668)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 470	1093 (1681)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6208	1108 (1696)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 269	1140 (1728)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	01 Hk 1104/3	1153 (1739)	Devir/13.04.1995	Adana İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 89/1	1177/ 1763	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 4144	1224 (1809)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 2620	1227 (1811)	Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 2484	1280 (1863)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 2873	1287 (1870)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 1076		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 2571		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 3422		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Hk 3442		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	18 Hk 159		Devir/23.06.2000	Çankırı İl Halk Kütüphanesi

Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	18 Hk 3		Devir/23.06.2000	Çankırı İl Halk Kütüphanesi
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	18 Hk 480		Devir/23.06.2000	Çankırı İl Halk Kütüphanesi
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 3854/1		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 2058/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 2059/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 3154		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 3282		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 3425/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 3587		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 3749		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 4803		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 4883/4		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 5097/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 528/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 576		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfiʿu'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6023		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6096		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6103/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6147/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6150/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6515		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6665		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6675/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6682		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 6713		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 7062/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 7343		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 778		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 7872		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 8031/4		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 8070		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 8507		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 8798		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 9029/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 9304/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 957/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 9985		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Menâfi'u'n-nâs	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	06 Mil Yz A 7912/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mıknatısu'l-cedid		06 Mil Yz A 4957/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mıknatısu'l-cedid		06 Mil Yz A 89/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mugzi't-tıb	Mevlânâ Talatî Abd-i Şâhî	06 Mil Yz A 2719/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Muhtasar fî ilmi't-tıb		06 Mil Yz A 2058/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Müşevvikü't-tıb fî emri'l-cimâ	Mustafa Ebü'l-Fazl et-Tabib	06 Mil Yz A 1728/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mücerrebât-ı Kâsım Paşa	Cerrah Kâsım Paşa	06 Mil Yz A 5097/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mücerrebât-ı Kâsım Paşa	Cerrah Kâsım Paşa	06 Mil Yz A 2511/3		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Mücerrebnâme	Sabuncuoğlu Şerafeddin b. Alî Amâsî	06 Mil Yz A 9038		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Müfredât-ı Tıb	Server Hilmi Bey	06 Mil Yz A 4166/3	1387 (1967)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Müfredât-ı Tıb ve Fenn-i Tedâvî	Şevket Ali	06 Mil Yz A 5166	1319 (1901)	Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Müntehab-ı Aliyye	Rıza Seyyid	06 Mil Yz A 1702/2	1208 (1793)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Müntehab-ı Şifâ	Hacı Paşa	06 Mil Yz A 2814		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Müntehab-ı Şifâ	Hacı Paşa	06 Mil Yz A 6150/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Nüzhetü'l-ebdân fî tercemeti Gâyeti'l-itkân	Ebü'l-Feyz Mustafa	06 Mil Yz A 620		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Nüzhetü'l-ebdân fî tercemeti Gâyeti'l-itkân	Ebü'l-Feyz Mustafa	06 Mil Yz B 304		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ordu-yu Hûmâyında Tatbikat-ı Sıhhiyye	Miralay Bekir	06 Mil Yz A 5016		Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Feyziyye fî lugâti'l-müfredâti't-tıbbiyye	Mustafa b. Mehmed b. Ahmed (öl. 1157/1744)	06 Hk 2363		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Risâle-i Hacâmat	Osman b. Musa Eskişehrî	06 Mil Yz A 4711/12	1194 (1780)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Hacâmat	Osman b. Musa Eskişehrî	06 Mil Yz A 3462/9	1252 (1836)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Hacâmat	Osman b. Musa Eskişehrî	06 Hk 3644/2		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Risâle-i Havâs-ı Çöp-i Çinî	Mahfî	06 Mil Yz A 1652/13	0984 (1576)	Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Havâs-ı Pânzehir-i Ken'ân	Kenan Efendi	06 Mil Yz A 7280/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Havâs-ı Pânzehir-i Ken'ân	Kenan Efendi	06 Mil Yz A 4714/11	1120 (1708)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Hıfzıssıhha-i Askerî	Yusuf Ziya	06 Mil Yz A 3275		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Risâle-i Lokman Hekim		06 Hk 3609/2		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Risâle-i Lokman Hekim		06 Mil Yz A 6315/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Sıhhatnümâ mine't-tıb	Hicaz Tabibi Miralay Mustafa Hami	06 Mil Yz A 5285	1271 (1854)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ li-emrâzi'l-kulûb		06 Mil Yz FB 111/2	0968 (1560)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-ebdân li-Hazreti Sulta	Şeyhzâde Mustafa b. Abdullah Vânî	06 Mil Yz A 4567/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	01 Hk 1104/2	1153 (1739)	Devir/13.04.1995	Adana İl Halk Kütüphanesi
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz A 7497/1	1166 (1752)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz A 10119	1197 (1783)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz A 1978		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz A 578/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz A 9529/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz A 9898		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Şifâ'ü'l-fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd	Zeynelabidin b. Halil et-Tabib Eyyûbî	06 Mil Yz B 1163/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tabibnâme		06 Hk 2557		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Tadilü'l-emzice fî hıfzi sıhhati'l-beden	Surûrî Hasan Efendi Halebî	06 Mil Yz A 3294/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tadilü'l-emzice fî hıfzi sıhhati'l-beden	Surûrî Hasan Efendi Halebî	06 Mil Yz A 9507		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Akrâbâdîn	Sabuncuoğlu Şerefeddin b. Ali Amasî	06 Mil Yz A 8522/1	1094 (1683)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Bür'ü's-sa'a	Mehmed b. Ahmed b. İbrahim Edirnevî	06 Hk 50/8		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi

Terceme-i Bür'ü's-sa'a	Mehmed b. Ahmed b. İbrahim Edirnevî	06 Mil Yz A 2956/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Havâs-ı Biberiyye	Zeki Ali	06 Mil Yz A 7497/2	1107 (1695)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Havâs-ı Biberiyye	Zeki Ali	06 Hk 4327/3		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Terceme-i Havâs-ı Biberiyye	Zeki Ali	06 Mil Yz A 4446/5		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Müfredât-ı İbn Baytâr		06 Mil Yz A 5691		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Râhatü'l-insân		06 Mil Yz A 785		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Tıbb-ı Cedîd		06 Mil Yz A 6163/1		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Tıbb-ı Cedîd		06 Mil Yz A 6204		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Terceme-i Tıbb-ı Cedîd		06 Mil Yz FB 112		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tercemetü'l-Mûcez fi't-tıb	Sürurî Muslihuddin Mustafa	06 Mil Yz A 1437	1035 (1626)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tercemetü'l-Mucez fi't-Tıb	Sürurî Muslihuddin Mustafa	06 Hk 1077		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Tercemetü'l-Mucez fi't-Tıb	Sürurî Muslihuddin Mustafa	60 Zile 179		Devir/ 05.08.1992	Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi
Tertîb-i Eczâ	Abdurrahim Muhib Efendi	06 Mil Yz A 2033/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Teshîl fi't-tıb	Perviz Abdullah Efendi	06 Mil Yz A 3309		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Teshîl fi't-tıb	Perviz Abdullah Efendi	06 Mil Yz A 440		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Teshîl fi't-tıb	Perviz Abdullah Efendi	06 Mil Yz A 8130		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Teshîl fi't-tıb	Perviz Abdullah Efendi	06 Mil Yz A 9029/2		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Teşrih Hakkında Notlar		06 Mil Yz A 1540		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tıbla ilgili ders notları		06 Mil Yz A 9219		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tuhfetü'l-edîbi'n-nâfi'a li'r-rûhânî ve't-tabîb	Hezarfen Hüseyin b. Cafer İstanköyî	06 Mil Yz A 2051		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tuhfetü'l-edîbi'n-nâfi'a li'r-rûhânî ve't-tabîb	Hezarfen Hüseyin b. Cafer İstanköyî	06 Mil Yz A 9863		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tuhfetü'l-mülûk	Mustafa Ebü'l-Feyz	06 Mil Yz A 3900	1183 (1769)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Tuhfetü'l-mülûk	Mustafa Ebü'l-Feyz	06 Mil Yz B 514	1304 (1886)	Bağış	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Unmûzecü't-tıb	Emir Çelebi Seyyid Mehmed Tabib (öl. 1638)	01 Mü 2282	1067 (1656)	Devir/13.04.1995	Adana İl Halk Kütüphanesi
Unmûzecü't-tıb	Emir Çelebi Seyyid Mehmed Tabib	06 Mil Yz A 9550/1	1081 (1670)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Unmûzecü't-tıb	Emir Çelebi Seyyid Mehmed Tabib	06 Mil Yz B 343	1170 (1756)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Unmûzecü't-tıb	Emir Çelebi Seyyid Mehmed Tabib	03 Gedik 17202		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Unmûzecü't-tıb	Emir Çelebi Seyyid Mehmed Tabib	03 Gedik 5169		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Vasiyetnâme-i Kehhalîn		06 Mil Yz FB 495/2	0980 (1572)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	03 Gedik 5146	0972 (1564)	Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	06 Mil Yz FB 495/1	0980 (1572)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	06 Mil Yz B 461	0997 (1588)	Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	01 Mü 1381/2		Devir/13.04.1995	Adana İl Halk Kütüphanesi
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	03 Gedik 18303		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	03 Gedik 5145		Devir/ 12.07.2000	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	06 Hk 1749		Devir/ 06.06.1994	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	23 Hk 21		Devir/11.12.1992	Elazığ İl Halk Kütüphanesi
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	06 Mil Yz B 782		Satın alma	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Yâdigâr-i İbn Şerîf	İbn Şerif Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib	60 Hk 24/2		Devir/05.08.1992	Tokat İl Halk Kütüphanesi

Kaynaklar

1. Acıduman, Ahmet ve Önder İlgili, "XVIII. yüzyılda Osmanlı tıbbında çocuk hastalıkları ile ilgili bir bölüm içeren önemli bir Türkçe eser: Nüzhetü'l-Ebdân fî Tercemet-i Gâyeti'l-İtkâ", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 55 (2012), 110-125
2. Acıduman, Ahmet, "Şair ve Hekim Aḥmedî'nin Tervîhü'l-Ervâḥ adlı manzum eserinde geriatri üzerine bir bölüm", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 69/2 (2016).
3. Akdeniz, Nil, *Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı*, İstanbul,1977.
4. Akpınar, Ahmet, "Osmanlının Muhteşem Yüzyılında Hukukçu Bir Devlet Adamı Pervîz Abdullah Efendi: Hayatı, İlmî ve Edebî Yönü", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* X/2 (2015).
5. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, haz. Rıfat Bilge ve Mahmud Kemal İnal, I-II (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, 1955).
6. Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli I*, haz. Rıfat Bilge (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971-1972).
7. Bayat, Ali Haydar, *Kemaliyye*, İstanbul, 2007
8. Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İstanbul, 2007
9. Cunbur, Müjgan, Dursun Kaya, Hacı Yılmaz, Niyazi Ünver, *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu; Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1998.
10. Dinar, Talat, "Tıbb-ı Cedîd Yazmaları Üzerine Bazı Tespitler", Turkish Studies 7/4 (Son-

bahar 2012), 1541-1546,

11. el-MardânÎ, Abdülvehhab, *Kitâbü'l-Müntehab fi't-Tıp* (823-1420), haz. Ali Haydar Bayat, İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, 2005.
12. Gümüşatam, Gürkan "Edirnevi'nin "Levazımü'l-Hikmet'i ve Kıbrıs'ta Tıp Konulu Yazma Eserler", *Turkish Studies* 8/9 (Yaz 2013), 1571-1583.
13. Karatay, Fehmi Edhem, T*opkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu II*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961.
14. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* I-II, haz. Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971).
15. Kültüral, Zuhal, Aylin Koç, "Zeki Ali'nin Tercüme-i Havâss-ı Büberiyye Risalesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VIII/41 (Aralık 2015).
16. Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek "Miftâhu'l-kütüb ve esâmî-i müellifîn" Fihristi*, haz. Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
17. Ölker, Perihan, Bekir Direkçi, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2009).
18. Özer, Osman, "Mücerrebât-ı Kâsım Paşa", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (Bahar 2016).
19. Özkaya, Şule Yüksel, "Osmanlı'nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler İle Bu Anlayışın Mâ-Hazar'da Tezâhürü", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*.
20. Şahin, Hatice, "Terceme-i Rahatü'l-İnsan", *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* V/7 (2004/2)
21. İzgi, Cevat, Cemil Akpınar ve Ramazan Şeşen, *Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları (Arapça-Türkçe-Farsça) Kataloğu*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, 1984.
22. Tekiner, Halil, "Eskişehirli Osman İbn Musa'nın Risâle-i Hacâmat (1860, 1883) Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme", *Lokman Hekim Journal XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy* 25-28 Mayıs 2014
23. Turabi, Ahmet Hakkı, "Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve Ta'dîlü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü", *MÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2011/1), 153-166
24. Uzel, İlter, *Tuhfetü'l-Müteehhilîn Evlilik Armağanı*, 2005
25. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*Dİ*A).

MİLLÎ KÜTÜPHANE KOLEKSİYONUNDAKİ ARAPÇA-FARSÇA TIP YAZMALARI

Emrah Beskin[1]

Millî Kütüphane 15 Nisan 1946 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Yayımlar Müdürlüğü'nde kurulmuştur. 1948'de Ankara İl Halk Kütüphanesi'nin bulunduğu binaya taşınmış ve araştırmacılarla açılmıştır. Millî Kütüphane, TBMM tarafından çıkarılan 29 Mart 1950 tarih ve 5632 sayılı yasa ile bağımsız ve tüzel bir kişilik kazanmıştır. Çıkarılan bu yasa Millî Kütüphane'nin ulusal bir kimlik kazanmasını ve öncü bir kütüphane olmasını sağlamıştır. Kütüphane sürekli gelişen yapısı nedeniyle 1983'te bugünkü binasına taşınarak araştırmacılara ve okuyuculara hizmet sunmaya devam etmektedir.

Millî Kütüphane Koleksiyonunda bulunan elyazmalarının en belirgin özellikleri eşine az rastlanır oluşları ve diğer kütüphanelerde bulunanlardan farklı oluşlarıdır. Bu eserler yazıldığı dönem ve coğrafyanın kültürel ve bilimsel birikimi hakkında ipuçları vermekte, aynı zamanda dönemlerinin estetik anlayışlarını yansıtmaktadır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmıştır. Millî Kütüphane koleksiyonunda bulunan eserlerin dilleri ağırlıklı olarak Türkçe olup İç ve Doğu Anadolu bölgelerinden gelmiştir.

Bu bildiride Millî Kütüphane koleksiyonunda bulunan Arapça ve Farsça tıp yazmalarının tanıtımı yapılacaktır. Değerli meslektaşım Kültür ve Turizm Uzmanı Dr. Niyazi Ünver ile yaptığımız çalışmada meslektaşım koleksiyonumuzdaki tıp konulu Türkçe elyazmalarının tanıtımını yapacaktır. Konu bütünlüğünün sağlanması için Arapça-Farsça elyazmalarının tanıtımı,

1 Kültür ve Turizm Uzmanı, Yazma ve Nadir Eser Koleksiyonu Şubesi, emrah.beskin@mkutup.gov.tr

Türkçe elyazmalarını tanıtan bildirideki formata uygun olarak hazırlandı. Bu formata göre önce alfabetik olarak eserlerin isimleri, varsa ardından müellifleri ve istinsah tarihleri verilip eserlerin içerikleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. En son arşiv numaraları yer alacaktır. Mükerrer olan tıp yazmalarından bir tanesi tanıtılacak diğerlerinin ise sadece arşiv numaraları ve varsa yanında hicri/miladi istinsah tarihleri belirtilecektir. Çalışmanın sonunda koleksiyonda bulunan Türkçe tıp yazmalarının sıra no, eser adı, yazar adı, arşiv no, istinsah tarihi, sağlama şekli, koleksiyon adı altında ayrıntılı bir listesi verilecektir.

Arapça Eserler

Bür'ü's-sâ'a

Yazarı Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'dir (öl. 313/925). İstinsah tarihi yoktur. Eser Vezir Ebü'l-Kâsım b. Abdullah adına telif edilmiştir. Râzî yazdığı eserinde hastalıkların bir saatte tedavi edilebileceğini belirtip eserin adını "bir saatte şifa" anlamına gelen *Bür'ü's-sâ'a* olarak isimlendirmiştir. Eser 30 bölümden oluşup baş ağrısı, göz ağrısı, soğuk algınlığı, sara, hemoroit gibi hastalıklar ve rahatsızlıkların tedavileri hakkında bilgiler içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/6.

el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye

Yazar İbnü'l-Baytâr, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed'dir (ö. 646/248) Eserin istinsah tarihi 736/1335'tir. Eser birçok bitkisel ilacı, bitkilerin tanımlarını ve özeliklerini içermektedir. Bu ansiklopedik eser uzun yıllar botanik ve eczacılık alanında en temel kaynakların başında gelmiştir. Koleksiyonumuzdaki tıp konulu Arapça en eski eserdir.

Arşiv numarası: 50 Damad 162

el-Muhtasar fi't-tıb

Eser İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) el-Kanun fi't-Tıb adlı eserinin Arapça muhtasarıdır. Özetleyeni belli değildir. Eserin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 9500

el-İzâh fî esrâri'n-nikâh

Yazarı Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah eş-Şeyzerî'dir (ö. 589/1193[?]). İstinsah tarihi yoktur. Eser bahname türünde olup cinsel hayat, cinsel problemler, kadınların sırları hakkında bilgiler içermektedir. Eserdeki "Kadınların Sırları" adlı bölümü *Tuhfe-i Müteehhilîn* adıyla Tabip Ebülfeyz Mustafa tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Arşiv numarası: 03 Gedik 17414

el-Kânûn fi't-Tıb

Yazarı İbn Sînâ'dır. İstinsah tarihi bulunmamaktadır. Batı'da *Canon* adıyla bilinen eser Doğu ve Batı tıp geleneklerin bir derlemesi olmasının yanında İbn Sînâ'nın kendi araştırma ve deneyimlerinin bir ürünüdür. Eser uzun yıllar Avrupa'da temel eğitim kitabı olarak okutulmuştur. Tıbbın genel kaideleri, bünyeler, enfeksiyon ve bulaşıcı hastalıklar, karantina uygulamaları, hastalık ve sağlıkta çevresel faktörlerin önemi hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz B 57

el-Menhecü's-sevî ve'l-menhelü'r-revî fi't-tıbbi'n-nebevî

Yazarı Celaleddin es-Süyûtî'dir (ö. 911/1505). İstinsah tarihi Hicrî 1036/1626'dır. Eser adından da anlaşılacağı üzere tıbbü'n-nebevî türünde bir eser olup Peygamber efendimizin sağlıkla ilgili hadislerine dikkat çekmektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 406

el-Mugnî fî şerhi'l-Mûcez

Sedîdüddin el-Kâzerûnî'nin İbnü'n-Nefîs'in (ö. 687/1288) *el-Mûcez* adlı kitabına yazdığı şerhtir. İstinsah tarihi yoktur. Eser kimyasal bileşimler, insanların mizaçları ve çeşitli hastalıkların tedavileri hakkında bilgiler içermektedir. Eser Türkçeye de çevrilerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Arşiv numarası: 03 Gedik 17205

el-Muhassal

Yazar ve istinsah bilgileri bulunmamaktadır. Geçmişte sık ve yaygın olan *taun* hastalığı konusunda halkı bilinçlendirmek amacıyla yazılan kitaplardan biridir ve özet şeklindedir. Eserin dibacesinde tauna dikkat çekilmektedir. Eser iki makale olup makaleler altında bâblara ayrılmıştır. Taunun manevî ve tıbbî tedavi yöntemlerinden bahsetmektedir.

Arşiv numarası: 46 Hk 86/1

el-Müntehab mine'l-Kâmûsi'l-muhît

Eser Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Kâmûsü'l-muhît* adıyla bilinen Arapça lügatinden tıpla ilgili terimler seçilerek oluşturulmuştur. Eserin seçkiyi yapan kişi belli değildir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 01 Hk 1162

et-Tıbbü'n-nebevî

Adından da anlaşılacağı üzere *tıbbü'n-nebevî* adlı eserler Efendimizin sağlıkla ilgili hadislerini kaynak olarak alınarak yazılmış tıp kitaplarıdır. Koleksiyonumuzda Cemaleddin Muhammed b. Yusuf es-Senûsî'nin (ö. 891/1486) yazdığı istinsah tarihi belli olmayan bir eser, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî'nin yazdığı yine istinsah tarihi belli olmayan bir eser ve Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî'ye (ö. 406/1016) ait on adet eser bulunmaktadır. Son zikrettiğim on adet eserden ikisinin istinsah tarihi vardır. Biri 1249/1833, diğeri 1114/1701 yılında istinsah edilmiştir**.** İki adet eser hakkında ise eser adı dışında hiçbir bilgi mevcut değildir. Koleksiyonumuzda toplam 14 adet eser bulunmaktadır.

es-Senûsî arşiv numarası: 06 Hk 3148/14

el-İsfahânî arşiv numarası: 01 Hk 1156/1

en-Nîsâbûrî arşiv numarası: 01 Hk 446/3, 01 Hk 895/4, 06 Hk 2761/5, 06 Mil Yz A 1032/1, 06 Mil Yz A 3462/8, 06 Mil Yz A 3554/11, 06 Mil Yz A 7383/2, 55 Hk 707/9 (1249/1833), 60 Zile 149/2, 60 Zile 186/2 (1114/1701)

Fevâidü mültekâti mine'l-Kânûn fi't-tıb

Eser İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'undan alıntılar içermektedir. İstinsah tarihi

1249/1833'tür.

Arşiv numarası: 55 Hk 970/49

Fusûlü'l-İbukrât alâ tertibi Câlînûs

Eserin mütercimi ve istinsah tarihi bilgileri bulunmamaktadır. Eser Hipokrat'ın *Aforizmalar* adlı eserinin tercümesi ve Galen'e ait çeşitli ilaçlar ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Hk 284/2

Hallü'l-Mûcez

Eser İbnü'n-Nefis'in *el-Mûcez* adlı tıp konulu kitabının Ebû Hâmid Muhammed b. Ali b. Ömer es-Semerkandî (ö. 618/1222) tarafından yapılan şerhidir. İstinsah tarihleri yoktur. Koleksiyonumuzda üç adet bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 03 Gedik 5175, 06 Mil Yz A 5326, 06 Mil Yz A 9720

İlmü'l-kâf ve'l-havâs fi't-tıb

Yazarı Câbir b. Hayyân'dır (ö. 200/815). İstinsah tarihi yoktur. Eserde çeşitli ilaç terkipleri bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4441

Kitâb fî mağrifeti mâ yenfa' mine'l-edviyye

Yazarı Ebû Bekir er-Râzî'dir. İstinsah tarihi yoktur. Eserde macun ve ilaç terkiplerinin nelere iyi geldiği, nasıl kullanılması gerektiği, içilerek ve yiyerek tüketilmesi gereken ilaçlar hakkında bilgi bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/7

Kitâb fi'l-ayn ve'l-kuhl

Eserin yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Eser adından da anlaşılacağı üzere gözün yapısı, göz hastalıkları belirtilmiş olup tedavileri hakkında bilgi mevcuttur. Ayrıca sürmenin göze faydalarından bahsetmektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/11

Kitâb fi't-tıb bi'l-edviyye

Koleksiyonda aynı isimde iki eser mevcuttur. Yazarları belli değildir. İstinsah tarihleri yoktur. Adından da anlaşılacağı üzere tıp bilimi ve hastalıklara karşı uygulanacak tedavi yöntemlerini içerir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5617, 06 Mil Yz B 668

Kitâb Câlînûs Hekim

Galen'in yazdığı eserin Huneyn b. İshak (ö. 260/873) tarafından Arapçaya çevrilmiş halidir. Genel tıp konularını, hastalıkları ve bu hastalıkların tedavilerini içermektedir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 8408/2

Kânûnçe fi't-tıb

Eser Mahmud b. Ömer el-Çağmînî el-Hârizmî'ye (ö. 745/1344) aittir. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn* adlı eserinin özetidir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Hk 2808.

Kitâb Metni'l-Îlâkî

Yazar İbn Sînâ'nın öğrencilerinden biri olan Muhammed b. Yusuf el-Îlâkî'dir (ö. 536/1141) Eser dört fasıldan oluşmaktadır. Eserde tıp ilmini tarifi, insan vücudunun yapısı ve sağlığının korunması hakkında bilgiler mevcuttur. İstinsah tarihi 895/1489'dur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/4.

Kitâbu'l-Bâh

Yazarı İshak b. Huneyn'dir (ö. 298/910) İstinsah tarihi 1121/1709'dur. Eser adından da anlaşılacağı üzere cinsellik, cinsel problemler ve çözümleriyle ilgili bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 9779/2.

Kitâbu'l-Etâme li-esnâf fi'l-emrâz

Eserin girişinde eserin yazarının Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî

olduğu belirtilmektedir. Eserde çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılması gereken ilaçlar, içecekler ile alınacak gıdalar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/2.

Kitâbu'l-Kazâya'l-İbukrât

Yazarı Hipokrat'tır. Arapçaya çevrilen bu eserin mütercimi belli değildir. Eserin istinsah tarihi yoktur. Eser 20 bâbdan oluşmakta ve bu bâblarda çeşitli hastalıklar, tedavi yöntemleri ve ilaçlar hakkında bilgi bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/5

[Kitâbu't-Tıb]

Yazarı ve istinsah tarihi belli değildir. Eser başından eksiktir. Eser içeriğine göre isimlendirilmiş olup genel tıp konuları ile çeşitli macun ve ilaçların kullanımları hakkında bilgileri içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6593.

[Kitâbu't-Tıb]

Yazarı ve istinsah tarihi belli değildir. Eser başından eksiktir. Eser içeriğine göre isimlendirilmiş olup ilaç terkipleri, hastalıklara ve ağrılara uygulanacak tedaviler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/1.

[Kitâbu't-Tıb]

Eser başından eksiktir. Eser içeriğine göre isimlendirilmiş olup ilaç terkipleri sinir ve damar sistemi hakkında genel bilgiler bulunmaktadır. Eserin yazarı belli değildir. Eser 931/1524 yılında istinsah edilmiştir.

Arşiv numarası: 50 Damad 502.

Kitâbu'l-Karabadin alâ tertîbi'l-alel

Yazarı Nefîsüddin İvaz es-Semerkandî'dir. Eserde ilaç formülleri, ilaçların hazırlanması, kullanımları gibi bilgiler bulunmaktadır. Koleksiyonumuzda

iki nüshası mevcut olup istinsah tarihleri bulunmamaktadır.

Arşiv numaraları: 06 Mil Yz A 8531/2, 06 Mil Yz A 6288/10.

Lugat fi't-tıb

Yazarı belli değildir. Arapçadan Türkçeye sözlüktür. Eser üç sütun halinde düzenlenmiş olup eliften ye harfine kadardır. Birinci sütunda bitkiler ve ilaçların Arapça adları, ikinci sütunda Türkçe karşılığı, üçüncü sütunda ise bu bitki ve ilaçların hangi hastalıklara faydalı olduğu belirtilmektedir. Eserin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Hk 284/3.

Manzûme fî ilmi't-tıb

Eserin başında "İbn Sînâ'nın muâlecâtına dair bir manzûmedir" ibaresi bulunmaktadır. Eser manzum olup ilaçlar ve tedaviler hakkında bilgiler bulunmaktadır. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 23 Hk 2/4

Mecmûa mine't-tıb

Eser başından eksiktir. Eser içeriğine göre isimlendirilmiş olup genel ilimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 18 Hk 124

Minhâcü'l-beyân fîmâ yesta'milühü'l-insân

Yazarı İbn Cezle'dir (ö. 493/1100). Eser "şin" harfinden başlamaktadır. İlaç terkipleri, ilaçların kullanımları ve bu ilaçların faydaları hakkında bilgiler içermektedir. İstinsah tarihi 883/1447'dir.

Arşiv numarası: 01 Hk 1169.

Mi'râtü'ş-şifâ'

Yazarı Hasan b. Muhammed b. Şerefşâh el-Esterâbâdî'dir (ö. 715/1315?). Bu nüsha eserin ikinci kısmı olup çocuk hastalıkları hakkındadır. Eserde

çocukların ve bebeklerin hastalıklarının tedavisinde uygulanacak yöntemler bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 8408/4.

Şerhu Mûcezi'l-Kânûn

İbnü'n-Nefîs'in (ö. 687/1288) yazmış olduğu *el-Mûcez* adlı eserin Cemaleddin Aksarayî (ö. 791/1389) tarafından yapılan şerhidir. Eserin istinsah tarihi 1249/1833'tür. Eserde tıp ve insan bedeni, beslenme, bitkiler, dönemin hastalıkları ve uygulanması gereken tedavi yöntemleri hakkında bilgi bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 55 Hk 417

Muhtasaru't-tıb

Eserin dibacesinde eser adı *Muhtasar* olarak verilmektedir. Eser 10 makale üzerine tertip edilmiştir. Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Genel tıp konuları ile meyveler, bakliyatlar, hastalıklar ve tedavi yöntemlerinden bahsetmektedir.

Arşiv numarası: 06 Hk 284/1

Mücerrebât İbn Sînâ

Eser manzum olup İbn Sînâ'nın çeşitli hastalıkların tedavisinde kullandığı ilaçlar ve tedavilerden bahsetmektedir. İstinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 23 Hk 2/5.

Bi-mâ lâ yesa'u't-tabib cehlehu ve fî azmi

Eser adı hem dibacede hem de zahriyede yazmakta olup yazarı İbnü'l-Kesî Yusuf İsmail b. İlyas el-Hûyî'dir. İstinsah tarihi 969/1561'dir. Eser genel tıp konularını içermektedir.

Arşiv numarası: 50 Damad 38.

Nüzhetü'l-ezhân fî ıslâhi'l-ebdân

Yazarı Davud b. Ömer el-Antâkî'dir (ö. 1008/1599). İstinsah tarihi yoktur.

Eser bir mukaddime ve yedi fasıldan oluşmaktadır. İçeriğinde genel tıp konuları bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Hk 2753.

Risâle fî beyâni tabiati'l-afyûn

Yazarı belli değildir. İstinsah tarihi 1087/1675'tir. Eser afyonun yapısı ve özelliklerini açıklayan küçük bir risaledir.

Arşiv numarası: 06 Hk 678/16.

Risâle fi'l-fasd ve'l-hicâme

Eserin yazar ve istinsah bilgisi belli değildir. Kan almak ve –geleneksel bir tedavi yöntemi olan, aynı zamanda Peygamber efendimizin hadislerine dayandırılarak yazılan *et-tıbbü'n-nebevî* adlı eserlerde de sıkça zikredilen, deriden bir şişe veya bardak yoluyla vakumlayarak kan alma işlemi olan– *hacamat*la ile ilgilidir. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm on, ikinci bölüm beş fasıldır. Eserde kan alma yöntemleri ve hacamat tedavisi hakkında bilgi mevcuttur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 8408/3.

Risâle fî havâssı def'i'l-vebâ'

Yazarı Kemalpaşazâde'dir (ö. 941/1534). İstinsah tarihi yoktur. Eser veba ve veba hastalığından korunma yolları, tedavileri hakkında bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5313/14.

Risâle fi't-tıb

Bu başlık altında toplanmış beş eser bulunmaktadır. Bunlardan ikisinin yazarı belli değildir. İstinsah tarihleri yoktur. Kalan üçünden biri Debbağzâde Mustafa b. İbrahim Sivasî'ye aittir. Diğeri Celaleddin es-Süyûtî'ye (öl. 911/1505) aittir. Bu iki eserin de istinsah tarihi yoktur. Bir diğeri ise Muhammed b. Muhammed el-Kalyûbî'nin (ö. 849/1445) yazdığı istinsah tarihi 1102/1690 olan eserdir. Eserler genel tıp içerikli olup çeşitli hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkındadır.

Arşiv numaraları: 06 Mil Yz B 661, 50 Ür 349/1, 06 Mil Yz A 6422/5 (Debbağzâde), 64 Karaali 21/13 (es-Süyûtî), 18 Hk 566/1 (el-Kalyûbî).

Risâle fi'l-etame ve'l-edviye

Yazarı İbn Habîb en-Nîsâbûrî'dir (ö. 404/1016). İstinsah tarihi yoktur. Eser peygamber efendimizin yeme içme ile tıpla ilgili hadislerine dayandırılarak yazılmış bir risaledir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 8031/2.

Risâletü'ş-şifâ' li-edvâ'i'l-vebâ'

Yazarı Taşköprizâde Ahmed Efendi'dir (ö. 968/1561). İstinsah tarihi yoktur. Eserde veba ve bulaşıcı hastalıklardan korunmak için gerekli olan ilaçlar ve tedaviler bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4843

Risâletü'l-muâlecât

Eserin yazar belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Eserde çeşitli ilaçlar, bu ilaçların terkipleri ve tedaviler konu alınmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7095/2.

Rücûu'ş-şeyh ilâ sıbâh fi'l-kuvveti ale'l-bâh

Yazarı Ahmed b. Yusuf et-Tîfâşî'dir (ö. 651/1253). İstinsah tarihi 968/1560'dır. Eser bahnâme türünde olup cinsellik, cinsel gücü arttıran ilaçlar, cinselliği teşvik edici hikayeler içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 1281.

Şerhu Fusûli'l-İbukrât

Yazarı Abdurrahim b. Abdullah'tır. İstinsah tarihi 822/1419'dur. 7 bölümden oluşan eser Hipokrat'ın *Aforizmalar* adlı eserinin çevirisi olan *Fusûl* üzerine yapılan şerhtir.

Arşiv numarası: 55 Hk 717.

Şerhu Tıbbi'n-nebevî

Eser baştan eksik olup yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Eser peygamber efendimizin hadislerine dayandırılarak yazılan tıp kitabının şerhidir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 2157/1.

Şerhu'l-Esbâb ve'l-alâmât

Necîbüddin es-Semerkandî'nin (ö. 619/1222) hastalıkların sebepleri ve semptomlarını açıklayan eserinin Nefis b. İvaz el-Kirmânî (ö. 842/1438) tarafından yapılan şerhidir. Koleksiyonumuzda iki adet bulunmaktadır. İstinsah tarihleri 969/1561 ve 956/1548'dir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz FB 114, 06 Hk 2222.

Şerhu'l-Mûcez fi't-tıb

İbnü'n-Nefis'e ait genel bir tıp kitabı olan *el-Mûcez*'e Şemsüddin Muhammed b. Mübarekşâh el-Kazvînî tarafından yapılan şerhtir. Eserin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 50 Damad 163.

Şifâ'u'l-a'lâm fî tıbbi ehli'l-İslâm

Yazarı Yusuf b. Muhammed b. Mesud es-Surmerî'dir (ö. 669/1374). İstinsah tarihi 781/1379'dur. Eser üç bölümden oluşmaktadır. İnsan bedeni, sağlığın korunması ile ilgili bilgiler içermektedir.

Arşiv numarası: 55 Hk 493

Tedbîrü'l-habâlâ ve'l-etfâl ve's-sıbyân

Yazarı Ahmed b. Muhammed el-Beledî'dir. İstinsah tarihi yoktur. Eser üç makale halinde olup hamilelik, hamile kalma, çocuk sıhhati gibi konuları içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 3120.

Terâkibu meâcin ve gayrihâ

Eserin yazar ve istinsah bilgileri bulunmamaktadır. Eserde bahnâmelerde

de geçen cinsel gücü arttırıcı macun terkipleri, terkipleri hazırlarken uyulması gereken doz miktarları ve macunların içeriği hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 6288/12

Tıbbü'n-nefîsi'l-müberhen an marazi frensis

Eserin dibacesinde yazarı Yuhanna olarak yazmaktadır. İstinsah tarihi yoktur. Eser frengi hastalığı hakkında bilgi, dönemin tabiplerinin konu hakkındaki çalışmaları ve ihtilafları, korunma ve tedavi yöntemlerini içermektedir.

Arşiv numarası 06 Mil Yz A 6685

Urcûze fi't-tıb

Bu eserde İbn Sînâ'nın *el-Kânûn* adlı eserindeki bazı bölümlerin Cahiliye dönemi Arap edebiyatında sıkça kullanılan recez bahrinde yazılmış halidir. Eserin istinsah tarihi 992/1583'tür.

Arşiv numarası: 60 Hk 31/1

Vasfü'd-devâ' ve keşfü'l-vebâ

Yazarı Abdurrahman b. Muhammed b. Ali el-Hanefî'dir. İstinsah tarihi yoktur. Eserde peygamber efendimizin sıhhat konusunda tavsiyeleri, veba tedavisi ve şifa duaları bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 46 Hk 86/2.

Zehebü'l-küsûf ve nefyü'z-zulme fî ilmi't-tıb ve't-tabâi' ve'l-hikme

Yazarı Muhammed b. Azzûz el-Marrakûşî'dir (1194/1780'de sağ). Eserin istinsah tarihi yoktur. Eser genel tıp konularını içermektedir. Mağribî hatla yazılmıştır.

Arşiv numarası: 06 Hk 3539.

Farsça Eserler

Bahnâme

Yazarı İbnü'l-Fakîh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed'dir. İstinsah tarihi bulunmamaktadır. Eserde 19 fasıl bulunmaktadır. Bu fasıllarda cinsel gücü arttırma, cinsel rahatsızlıkların tedavisi için kullanılması gereken ilaçlar, hamilelikten korunma yolları gibi konular ele alınmıştır.

Arşiv numarası: 03 Gedik 17204

ed-Düsturât ve'l-mürekkebât min tuhfeti'l-mü'minîn

Yazarı Muhammed Mümin et-Tünekâbûnî'dir. İstinsah tarihi yoktur. Eser dört fasıldan oluşmaktadır. Bu bölümlerde dönemin ilaçları ve ilaç terkipleri ve hazırlama yöntemleri hakkında bilgiler mevcuttur.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 4865

Hediyetü'l-mülûk

Mütercim İbnü'l-Fakîh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed eserin dibacesinde meşhur tıp âlimi Fahreddin er-Râzî'nin Arapça bahnâme konulu cinsellik, cinsel gücü arttırıcı macunlar, hamilelik gibi konuları içeren eserini Farsçaya tercüme ederek *Hediyetü'l-mülûk* olarak isimlendirdiğini belirtmektedir. Eser 19 fasıldan oluşmaktadır. Eserin istinsah tarihi yoktur.

Arşiv numarası: 06 Hk 18

Keyfiyet-i Mi'de-i Benî Âdem

Eserin yazarı belli değildir. İstinsah tarihi yoktur. Eserde midenin ve beslenmenin hem tedavi hem de hastalığın bir merkezi olduğu vurgulanarak sindirim sisteminin önemine değinilmektedir.

Arşiv numarası: 06 Mil Yz B 227/3.

Kitâb-i Tıb

Eser baştan eksiktir. Yazarı ve istinsah bilgileri belli değildir. Eser macunlar, çeşitli rahatsızlıkların tedavisi için kullanılması gereken ilaçlar hakkında bilgi veren genel bir tıp kitabıdır.

Arşiv numarası: 06 Hk 2235.

Risâle fî beyâni'l-edviyye

Eser başından ve sonundan eksiktir. Yazar ve istinsah bilgileri belli değildir. Eser genel tıp bilgileri, tedaviler ve ilaçlar hakkında bilgi içermektedir.

Arşiv numarası: 06 Hk 1144.

Riyâzu'l-edviyye

Yazar ve istinsah bilgileri belli değildir. Bir mukaddime, iki bâbdan oluşmaktadır. Eserde hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar ve bu ilaçların içerikleri hakkında bilgi bulunmaktadır.

Arşiv numarası: 60 Hk 24/1.

Sonuç

Millî Kütüphane koleksiyonu ile ilgili verilen bilgiler ışığında Arapça-Farsça tıp konulu elyazması eserlerin sayısı mükerrerler ile birlikte 96'dır. Toplam Arapça eser sayısı 89, Farsça eserler ise 7'dir. Farsça eserlerin mükerreri bulunmamaktadır. Arapça tıp konulu eserlerin mükerrerini çıkardığımızda künye sayısı 56 olmaktadır. et-Tıbbü'n-Nebevî adlı Arapça eser 14 nüshayla koleksiyonumuzda en çok bulunan eserdir. Yapılan çalışmada 96 eserden 46'sının yazarı tespit edilememiştir.

Söz konusu 96 eserden 23'ünün istinsah tarihi mevcuttur. Bunlardan en eski istinsah tarihi olan eser, İbnü'l-Baytâr'ın (ö. 646/1248) yazdığı 736/1335 yılında istinsah edilen *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye* adlı eserdir.

Koleksiyondaki tıp konulu Arapça-Farsça eserlerden 45'i satın alma, üçü bağış, 48'i devir yoluyla koleksiyona kazandırılmıştır. Devredilen 48 eserden 43'ü Arapça, 5'i ise Farsçadır. Bunlardan 14'ü Ankara Adnan Ötüken, 6'sı Adana, 5'er adedi Nevşehir Damad İbrahim Paşa ve Samsun, 4'ü Afyon Gedik Ahmet Paşa, 3'ü Elazığ, 2'şer adedi Çankırı, Kahramanmaraş, Tokat ve Zile (Tokat), 1'er adedi ise Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi ve Uşak Karaali Camii Koleksiyonu'na aittir.

Yapılan çalışmada bazı eser ve yazar adlarının yanlış tespit edildiği anlaşılmıştır. Örneğin eser adı *Risâle fi'l-fasd ve'l-hicâme* iken yanlışlıkla *Risale fî kasd* adıyla tespit edilmiştir. Yine *Kitâb Câlînûs Hekim* adlı eserin mütercimi Huneyn b. İshak, kayıtlara Hüseyin b. İshak olarak geçmiştir. Bu

tür yanlışlıklar araştırmacıların eserlere ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu ve bunlara benzer yanlışlıklara diğer kütüphanelerde de sıkça rastlanmaktadır. Bu da göstermektedir ki her alanda disiplinler arası işbirliğine ihtiyaç vardır.

Bilim tarihimizin bir parçası olan tıp konulu elyazmaları son derece zengin bir kültürel mirastır. Bu alanda yapılması gereken çalışmalar tıp tarihi açısından da son derece önemli olacağından tıp tarihçileri vasıtasıyla tıp konulu elyazması eserlere dikkat çekilmeli ve bu eserler üzerinde ciddi çalışmalar yapılmalıdır.

Millî Kütüphane Koleksiyonundaki Arapça Tıp Yazmalarının Listesi

Eser Adı	Yazar Adı	Yer numarası	İstinsah Tarihi	Koleksiyon	Sağlama Kaynağı
Bür'ü's-sâ'a	Ebû Bekir er-Râzî	06 Mil Yz A 6288/6		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye	İbnü'l-Baytâr	50 Damad 162	736 (1335)	Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.10.1994
el-İzâh fî esrâri'n-nikâh	Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah eş-Şeyzerî	03 Gedik 17414		Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 12.07.2000
el-Kânûn fi't-tıb	İbn Sînâ	06 Mil Yz B 57		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Bağış
el-Menhecü's-sevî ve'l-menhelü'r-revî fi't-tıbbi'n-nebevî	Celaleddin es-Süyûtî	06 Mil Yz A 406	1036 (1626)	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
el-Mugnî fî şerhi'l-Mûcez	Sedîdüddin el-Kâzerûnî	03 Gedik 17205		Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 12.07.2000
el-Muhassal		46 Hk 86/1		Kahramanmaraş İl Halk Kütüphanesi	Devir/22.06.2000
el-Muhtasar fi't-tıb	İbn Sînâ	06 Mil Yz A 9500		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
el-Mücerrebât fi't-tıb	İbn Sînâ	23 Hk 2/5		Elazığ İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.12.1992
el-Müntehab mine'l-Kâmûsi'l-muhît		01 Hk 1162		Adana İl Halk Kütüphanesi	Devir/13.04.1995
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî	01 Hk 1156/1		Adana İl Halk Kütüphanesi	Devir/13.04.1995

et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	01 Hk 446/3		Adana İl Halk Kütüphanesi	Devir/13.04.1995
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	01 Hk 895/4		Adana İl Halk Kütüphanesi	Devir/13.04.1995
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	06 Hk 2761/5		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1994
et-Tıbbü'n-nebevî	Cemâleddin Muhammed b. Yusuf es-Senûsî	06 Hk 3148/14		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1994
et-Tıbbü'n-nebevî		06 Hk 3190/2		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1995
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	06 Mil Yz A 1032/1		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	06 Mil Yz A 3462/8		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	06 Mil Yz A 3554/11		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
et-Tıbbü'n-nebevî		06 Mil Yz A 613/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	06 Mil Yz A 7383/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	55 Hk 707/9	1249 (1833)	Samsun İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.04.1994
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	60 Zile 149/2		Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi	Devir/ 05.08.1992
et-Tıbbü'n-nebevî	Ebü'l-Kâsım el-Habîb en-Nîsâbûrî	60 Zile 186/2	1114 (1701)	Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi	Devir/ 05.08.1992
Fevâidü mültekâti mine'l-Kânûn fi't-tıb	İbn Sînâ	55 Hk 970/49	1249 (1833)	Samsun İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.04.1994
Fusûlü'l-İbukrât alâ tertibi Câlînûs		06 Hk 284/2		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1996
Hallü'l-Mûcez	Ebû Hâmid Muhammed b. Ali b. Ömer es-Semerkandî	06 Mil Yz A 9720		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Hallü'l-Mûcez	Ebû Hâmid Muhammed b. Ali b. Ömer es-Semerkandî	03 Gedik 5175		Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 12.07.2000
Hallü'l-Mûcez	Ebû Hâmid Muhammed b. Ali b. Ömer es-Semerkandî	06 Mil Yz A 5326		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma

İlmü'l-kâf ve'l-havâs fi't-tıb	Câbir b. Hayyân	06 Mil Yz A 4441		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu'l-Etâme li-esnâf fi'l-emrâz	Ebû Bekir er-Râzî	06 Mil Yz A 6288/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâb fî mağrifeti mâ yenfa' mine'l-edviyye	Ebû Bekir er-Râzî	06 Mil Yz A 6288/7		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâb fi'l-ayn ve'l-kuhl		06 Mil Yz A 6288/11		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâb fi't-tıb bi'l-edviyye		06 Mil Yz A 5617		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Bağış
Kitâb fi't-tıb bi'l-edviyye		06 Mil Yz B 668		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Bağış
Kitâb Câlînûs Hekim	Mütercim: Huneyn b. İshak	06 Mil Yz A 8408/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kânûnçe fi't-tıb	Mahmud b. Ömer el-Çağmînî el-Hârizmî	06 Hk 2808		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1997
Kitâb Metni'l-Îlâkî	Muhammed b. Yusuf el-Îlâkî	06 Mil Yz A 6288/4	929 (1522)	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu'l-Bâh	İshak b. Huneyn	06 Mil Yz A 9779/2	1121 (1709)	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu'l-Karabadin	Nefîsüddin İvaz es-Semerkandî	06 Mil Yz A 8531/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu'l-Karabadin alâ tertîbi'l-alel		06 Mil Yz A 6288/10		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu'l-Kazâya'l-İbukrât	Hipokrat	06 Mil Yz A 6288/5		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitabu'l-Vasâyâ		06 Mil Yz A 6288/9		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu'l-Etâme li-esnâf fi'l-emrâz	Ebû Bekir er-Râzî	06 Mil Yz A 6288/3		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu't-Tıb		06 Mil Yz A 6288/1		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Kitâbu't-Tıb		50 Damad 502	931 (1524)	Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.10.1994
Kitâbu't-Tıb		06 Mil Yz A 6593		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Lugat fi't-tıb		06 Hk 284/3		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1998

Manzûme fî ilmi't-tıb	İbn Sînâ	23 Hk 2/4		Elazığ İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.12.1993
Manzûme fî ilmi't-tıb	İbn Sînâ	23 Hk 3303/5		Elazığ İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.12.1994
Mecmûa mine't-tıb		18 Hk 124		Çankırı İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.06.2000
Mecmû'atü'l-mu'âlecât		06 Mil Yz A 8474		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Minhâcü'l-beyân fîmâ yesta'milühü'l-insân	İbn Cezle	01 Hk 1169	883 (1477)	Adana İl Halk Kütüphanesi	Devir/13.04.1995
Mi'râtü'ş-şifâ'		06 Mil Yz A 8408/4-5		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Şerhu Mûcezi'l-Kânûn	Cemaleddin Aksarayî	55 Hk 417	1249 (1833)	Samsun İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.04.1994
Muhtasaru't-tıb		06 Hk 284/1		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.1999
Müfredât	İbnü'l-Kesî Yusuf İsmail b. İlyas el-Hûyî	50 Damad 38	969 (1561)	Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.10.1994
Nüzhetü'l-ezhân fî ıslâhi'l-ebdân	Davud b. Ömer el-Antâkî	06 Hk 2753		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.2000
Risâle fî beyâni tabiati'l-afyûn		06 Hk 678/16	1087 (1675)	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.2001
Risâle fî havâssı def'i'l-vebâ'	Kemalpaşazâde	06 Mil Yz A 5313/14		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâle fi ilmi't-Tıb	Celaleddin es-Süyûtî	64 Karaali 21/13		Uşak Karaali Camii Koleksiyonu	Devir/15.08.1997
Risâle fi ilmi't-Tıb	Muhammed b. Muhammed el-Kalyûbî	18 Hk 566/1	1102 (1690)	Çankırı İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.06.2000
Risâle fi'l-fasd ve'l-hicâme		06 Mil Yz A 8408/3		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâle fi'l-etame ve'l-edviye	İbn Habîb en-Nîsâbûrî	06 Mil Yz A 8031/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâle fi't-Tıb	Debbağzâde Mustafa b. İbrahim Sivasî	06 Mil Yz A 6422/5		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâle fi't-Tıb		06 Mil Yz B 661		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma

Risâle fi't-Tıb		50 Ür 349/1		Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi	Devir/20.04.1994
Risâletü'ş-şifâ' li-edvâ'i'l-vebâ'	Taşköprizâde Ahmed Efendi	06 Mil Yz A 4843		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâletü'ş-şifâ' li-edvâ'i'l-vebâ'	Taşköprizâde Ahmed Efendi	06 Mil Yz A 8408/1	833 (1429)	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâletü'ş-şifâ' li-edvâ'i'l-vebâ'	Taşköprizâde Ahmed Efendi	06 Mil Yz A 8598		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâletü'ş-şifâ' li-edvâ'i'l-vebâ'	Taşköprizâde Ahmed Efendi	06 Mil Yz A 879		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Risâletü'l-muâlecât		06 Mil Yz A 7095/2		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Rücûu'ş-şeyh ilâ sıbâh fi'l-kuvveti ale'l-bâh	Ahmed b. Yusuf et-Tîfâşî	06 Mil Yz A 1281	968 (1560)	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Ark. Müzesi Devir.
Şerhu Fusûli'l-İbukrât	Abdurrahim b. Abdullah	55 Hk 717	822 (1419)	Samsun İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.04.1994
Şerhu Tıbbi'n-nebevî		06 Mil Yz A 2157/1		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Şerhu'l-Mûcez fi't-tıb	Şemsüddin Muhammed b. Mübarekşâh el-Kazvînî	50 Damad 163		Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.10.1994
Şerhu'l-Esbâb ve'l-alâmât	Nefis b. İvaz el-Kirmânî	06 Mil Yz FB 114	969 (1561)	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Şerhu'l-Esbâb ve'l-alâmât	Nefis b. İvaz el-Kirmânî	06 Hk 2222	956 (1548)	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.2002
Şifâ'u'l-a'lâm fî tıbbi ehli'l-İslâm	Yusuf b. Muhammed b. Mesud es-Surmerî	55 Hk 493	781 (1379)	Samsun İl Halk Kütüphanesi	Devir/23.04.1994
Tedbîrü'l-habâlâ ve'l-etfâl ve's-sıbyân	Ahmed b. Muhammed el-Beledî	06 Mil Yz A 3120		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Terâkibu meâcin ve gayrihâ		06 Mil Yz A 6288/12		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li-acebi'l-ucâb	Davud b. Ömer el-Antâkî	01 Hk 385	1093 (1681)	Adana İl Halk Kütüphanesi	Devir/13.04.1996
Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li-acebi'l-ucâb	Davud b. Ömer el-Antâkî	06 Hk 2750	1115 (1702)	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.2003
Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li-acebi'l-ucâb	Davud b. Ömer el-Antâkî	06 Mil Yz B 231		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma

Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li-acebi'l-ucâb	Davud b. Ömer el-Antâkî	50 Damad 164		Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi	Devir/11.10.1994
Tıbbü'n-nefîsi'l-müberhen an marazi frensis	Yuhanna	06 Mil Yz A 6685		Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Satın alma
Urcûze fi't-tıb	İbn Sînâ	60 Hk 31/1	992 (1583)	Tokat İl Halk Kütüphanesi	Devir/05.08.1992
Vasfü'd-devâ' ve keşfü'l-vebâ		46 Hk 86/2		Kahramanmaraş İl Halk Kütüphanesi	Devir/22.06.2000
Zehebü'l-küsûf ve nefyü'z-zulme fî ilmi't-tıb ve't-tabâi' ve'l-hikme	Muhammed b. Azzûz el-Marrakûşî	06 Hk 3539		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	Devir/ 06.06.2004

Millî Kütüphane Koleksiyonundaki Farsça Tıp Yazmalarının Listesi

Eser Adı	**Yazar Adı**	**Yer numarası**	**İstinsah Tarihi**	**Koleksiyon**	**Sağlama Kaynağı**
Bahnâme	İbnü'l-Fakîh Muhammed b. Abdullah	03 Gedik 17204		Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktb.	Devir/13.04.1996
ed-Düsturât ve'l-mürekkebât min tuhfeti'l-mü'minîn	Muhammed Mümin et-Tünekâbûnî	06 Mil Yz A 4865		Milli Kütüphane Yazmalar Kol.	Satın alma
Hediyetü'l-mülûk	İbnü'l-Fakîh Muhammed b. Abdullah	06 Hk 18		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktb.	Devir/ 06.06.2000
Keyfiyet-i Mi'de-i Benî Âdem		06 Mil Yz B 227/3		Milli Kütüphane Yazmalar Kol.	Satın alma
Kitâb-i Tıb		06 Hk 2235		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktb.	Devir/ 06.06.2000
Risâle fî beyâni'l-edviyye		06 Hk 1144		Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktb.	Devir/ 06.06.2000
Riyâzu'l-edviyye		60 Hk 24/1		Tokat İl Halk Ktb.	Devir/05.08.1992

Kaynaklar

1. Acıduman, Ahmet ve İbrahim Özay, "Antakyalı Ünlü Hekim Dâvud el-Antakî'nin Nöroanatomi Hakkında Yazdıkları ve Bu Bilgilerin İslâm Tıp Tarihindeki Yeri", *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi* II/2 (2009).
2. Akkanat, Hasan ve Ertuğrul Döner (ed.), *Adana 2015 İslam ve Tıp (Tıbb-ı-Nebevî) Kongresi Bildirileri*, Adana, 2016.
3. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, haz. Rıfat Bilge ve Mahmud Kemal İnal, I-II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, 1955.

4. Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli I*, haz. Rıfat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971-1972.
5. Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İstanbul, 2007.
6. Doğan, Şaban, "Anadolu Türk Tıbbında Bahnameler ve Musa bin Mesud'un Bahname Tercümesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XIII.
7. Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriya er-Râzî, *Tabibin Ahlâkı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Merkezi, 2013.
8. İzgi, Cevat, Cemil Akpınar ve Ramazan Şeşen, *Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları (Arapça-Türkçe-Farsça) Kataloğu*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, 1984.
9. Kahya, Esin, "İbn Nefis ve Eseri el-Mûcez", *Araştırma* XIV (1992).
10. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* I-II, haz. Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
11. Khan, Muhammed Salim, *Islamic Medicine*, Oxford: Routledge Library, 2008.
12. Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek "Miftâhu'l-kütüb ve esâmî-i müellifîn" Fihristi*, haz. Mustafa Tatcı ve Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
13. Prioreschi, Plinio, *A History of Medicine: Byzantine and Islamic Medicine*, Horatius Press, 1996.
14. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*).

SÜLEYMANİYE YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ SÜHEYL ÜNVER KOLEKSİYONU SAYISALLAŞTIRMA VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI[1]

Esra Keleş[2]

Kütüphane ve arşiv malzemelerini oluşturan kağıt yapıştırıcı, boya, mürekkep ve deri gibi farklı materyallerde tahribat oluşturan en büyük etmen, uygun olmayan ortam şartlarıdır. Zaman içerisinde yüksek bağıl nem, yüksek sıcaklık, toz, kirlilik, ışık ve (böcek, mikroorganizma, fare) gibi biyolojik etkenler, bu malzemeler üzerinde geri dönüşümsüz hasara neden olur. Bu nedenle kütüphane ve arşiv malzemeleri için uygun saklama koşulları belirlenmeli ve düzenli olarak koruma-onarım çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne ait koleksiyonların koruma-onarım çalışmalarını kütüphane müdürlüğüne bağlı olarak çalışan Konservasyon ve Araştırma Merkezi gerçekleştirmektedir.

Merkezimizce koruma-onarım çalışmalarının yapıldığı koleksiyonlardan biri de Ord. Prof. Süheyl Ünver Koleksiyonu'dur.

İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü kurucusu olan Süheyl Ünver, aynı zamanda geleneksel Türk sanatlarının inceliklerinin günümüze ulaşmasına önemli katkısı olan bir sanatkardır. Süheyl Ünver Koleksiyonu Ord. Prof. Süheyl Ünver'in 1974-1985 yıları arasında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne bağışlamış olduğu şahsi eşyaları, dosya ve defterlerinden oluşmaktadır.

1 Kütüphane Müdürümüz Ömer Kuzgun'a; uygulamaları gerçekleştiren Hatice Karagöz Ergüven, Benan Taşlıdağ, Cüneyt Adıvar, Kübra Demirkol, Fatma Külünk, Gizem Özçayan, Müzeyyen Başer Kurak, Ebru Hande Öztürk ve Betül Oral'a koleksiyondan sorumlu Yazma Eser Uzman Yardımcısı Celal Volkan Kaya'ya emeklerinden dolayı teşekkür ederiz.

2 Kitap Patoloğu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, esra.keles1978@hotmail.com

Süheyl Ünver'in defterinde "Dünyada herkesin bir şeyi, benim de defterim" yazısı

Koleksiyonun bulunduğu alan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi tarafından Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının oluru alınarak 16 Nisan 2013 tarihinde Süheyl Ünver Araştırma Merkezi'ne dönüştürülmüştür. Koleksiyonda bulunan tüm materyaller bu merkez bünyesinde yapılan çalışmalarla sayısallaştırılmış ve koruma altına alınmıştır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alan Süheyl Ünver Araştırma Merkezi ve Merkezde yer alan Süheyl Ünver'in kendi el yazısı ile yazmış olduğu levha "Bu yazıları, notları ve her çeşit örnekleri benim usullerimi cidden seven ve benim cidden sevdiğim öğrencilerime sunuyorum"

Süheyl Ünver Koleksiyonu'nda bulunan dosyalar ve defterler birçok konuda araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır. Sosyal tarih, şehir ve mimari tarihi, kültürel tarih, sanat tarihi, tıp tarihi gibi alanlarda başvurulabilecek birçok envanter mevcuttur. Bursa, Edirne, Konya, İstanbul, İzmir, Rumeli, Selanik, Çanakkale, Erzurum, Muş, Tokat, Sinop dosyaları ve barındırdığı binlerce fotoğraf, şehir tarihi, mimarisi, kültürü hakkında okuyuculara önemli bilgiler sunmaktadır. Hat, tezhip, ebru, ciltçilik, kağıt türleri, yazı çeşitleri, divitçilik hakkında biriktirmiş olduğu notları ve kaleme aldığı yazıları ve en önemlisi çağdaşı olan önemli sanatçılara dair kaleme aldığı hatıralar, Süheyl Ünver dosyalarının eşsiz olmasına katkı sağlayan bir başka husustur.

Kendini yoğun bir araştırmaya, arşivciliğe ve yazmaya vakfetmiş Süheyl Ünver'in kütüphanedeki koleksiyonunda hat ve tezhip örnekleri, minyatürler, kalıplar, levhalar, fotoğraflar gibi orijinal belgelerin yanı sıra biriktirmiş olduğu mektup, dergi, davetiye, gazete küpürü ve kitapçıkların da bulunduğu eşsiz zenginlikte eserler bulunur. Koleksiyondaki eserler 5 başlık altında sınıflandırılmıştır.

1. Defter Koleksiyonu'nda 1486 adet defter mevcuttur. Süheyl Ünver'in ilgi duyduğu her türlü konu hakkında elde ettiği veya kendi hazırladığı belge, fotoğraf, çizim, resim, not gibi malzemenin konularına göre kendisi tarafından defterlere aktarılarak düzenlendiği koleksiyondur. Bilim tarihi, tıp tarihi ve kültür tarihi konularında yaptığı araştırmalar ve yazdığı makaleler defter koleksiyonunda yer alır. Yazıları arasında "Türk Tıp Tarihinin Evolüsyonu Üzerine"; "Tıp Tarihi ve Ehemmiyeti"; "Fatih Sultan Mehmed'in Hususi Kütüphanesinde Bilhassa Kendisi için Yazdırılmış İbn Sînâ Eserleri Hakkında"; "Beş Asırlık Tıbbi bir Kitabımız *Cerrahnâme*" gibi tıp tarihi üzerine araştırmaları bulunur.

Tıp tarihi üzerine yapmış olduğu araştırmaların bulunduğu kitapçıklar

2. Dosya Koleksiyonu'nda 895 adet dosya mevcuttur. Defterlerinde olduğu gibi belge, fotoğraf, resim, çizim ve not gibi malzemeleri toplamış; fakat tekrar ele alıp defter olarak düzenlemeye fırsat bulamamıştır.

Dosyaların düzenlemeden önceki durumları

3. Eşya Koleksiyonu'nda 108 adet şahsi eşya mevcuttur. Süheyl Ünver'e ait yazı takımı, plaketler ve resmî belgeler gibi kişisel eşyaları içermektedir.

4. Tablo ve Levha Koleksiyonu'nda 63 adet tablo ve levha mevcuttur. Bir kısmını Süheyl Ünver'in resmettiği tablolar ve çeşitli hattatlara ait levhalar bulunmaktadır.

5. Ressam Hoca Ali Rıza Koleksiyonu'nda Süheyl Ünver, Hocası Üsküdarlı Ali Rıza Bey'in birçok eserini ayrı bir koleksiyon olarak bağışlamıştır. Bu koleksiyonda Ali Rıza Bey'in eskizleri, resimleri ve bazı belgeler gibi oldukça önemli materyaller, 125 dosya içerisinde muhafaza edilmektedir.

Konservasyon Çalışmaları

Dosya koleksiyonunda farklı kağıt esaslı materyallerin bulunduğu zarflar dosya numaraları göz önünde bulundurularak açılmış ve içerisindeki belgeler tek tek ele alınmıştır. Belgelerin boyutları ve kağıt özellikleri tespit edilerek –odun hamuru kağıt, fotoğraf, aydınger kağıdı– konservasyon sürecinde koruma amaçlı kullanılacak malzemeler belirlenmiştir. Dosyalara bağışlandıkları şekilleri korunarak demirbaş numarası verilmiş ve her demirbaşta bulunan belgeler, ayrıca sırasına göre numaralandırılarak kayıt altına alınmıştır.

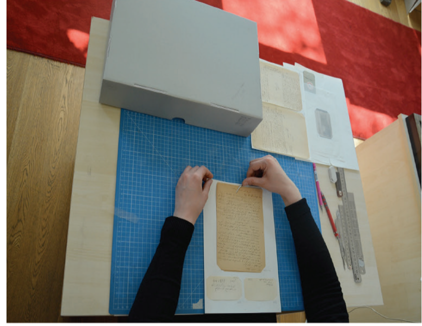
Sayısallaştırma, düzenleme ve önleyici koruma işlemleriyle eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Dosya ve defterler içerisindeki her türlü belgenin çekimleri yapılarak dijital ortama aktarılmıştır. Koleksiyondaki defter ve dosyalara ait görüntülere Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi okuma salonunda Yordam üzerinden erişim sağlanmaktadır.

Önleyici Koruma Çalışmalarında numaralandırma işleminden sonra belgeler demirbaş numarasına göre, A4 boyutunda kesilen 90 gr/m^2'lik müze kağıdından oluşturulan gömleklik kağıda yapıştırıcı kullanılmayarak sabitlenmiştir. Fotoğraflar, konservasyon malzemesi olarak üretilen koruyucu zarflar içine yerleştirilmiştir. Düzenlenen belgeler asitsiz mukavvadan yapılmış koruyucu kutular içerisinde dosya sırasına göre dizilerek yerleştirilmiştir.

Defter koleksiyonunda bulunan 1476 adet defter tek tek ele alınarak hasar tespit çalışması yapılmıştır. Hasarlı olan eserler belirlenerek uygulanacak restorasyon işlemlerine ve malzemelerine karar verilmiştir. Öncelikle tüm defterler üzerinde hepa filtreli konservasyon süpürgesi ile temizlik yapılmıştır. Defterler içerisinde yer alan farklı malzemeler sayfalar içerisinde ait

oldukları yere sabitlenmiştir. Dikişi dağılmış olan defterlere sırt dikişi ve sırt onarımı yapılarak dağılmış olan sayfaların bütünlüğü sağlanmıştır. Yırtık sayfalar yapıştırılmış, kapak onarımları gerçekleştirilmiştir. Eski onarımlarda çoğunlukla kullanılan selo bant gibi kağıt restorasyonuna uygun olamayan ve hasara neden olan malzemeler eserden uzaklaştırılmıştır.

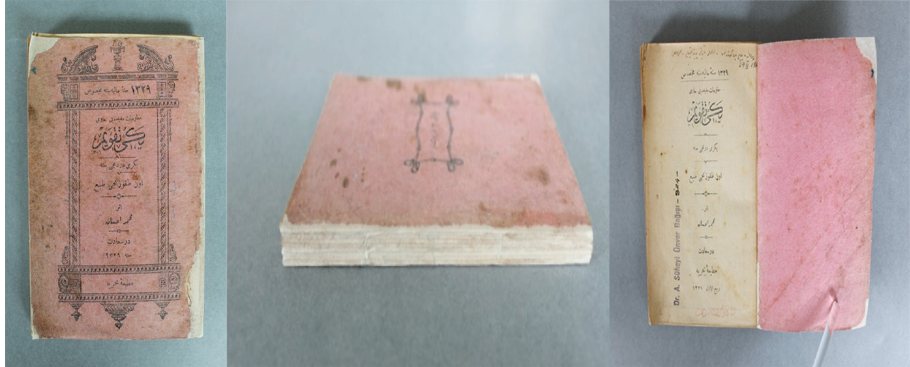

47 numaralı defterin restorasyon öncesi ve sonrası

824 numaralı defterin restorasyon öncesi ve sonrası

Her biri ayrı bir demirbaş numarasına sahip kitapçıkların kağıt onarımı tamamlanmış ve kitapçıklar müze kağıdından yapılmış zarf içerisine yerleştirilmiştir. Çok ince olan bu kitapçıklar asitsiz arşiv kartonundan boyutlarına göre yapılmış kutu zarf içerisine toplu halde konmuştur.

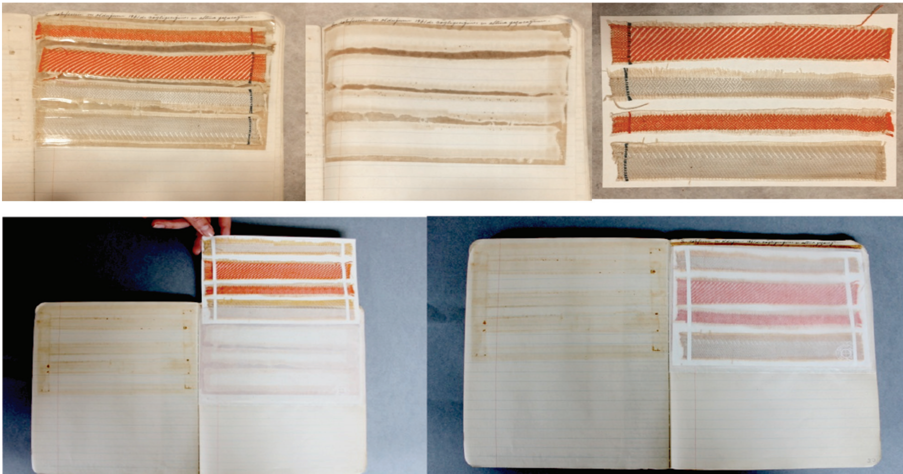
Kitapçıkların kutu zarf içerisine alınması

Defterler içerisinde farklı malzemeler de bulunmaktadır. Kurutulmuş bitkiler ve tekstil parçaları bunlardan bir kaçıdır. Bu malzemelerin defter yapraklarına hasar vermesi nedeniyle müdahale edilmiştir. 70 numaralı defterde bulunan kurumuş bitki, hava geçirgenliği olan asitsiz arşiv kağıtlarından yapılan zarf içine yerleştirilmiş ve sayfaya sabitlenmiştir.

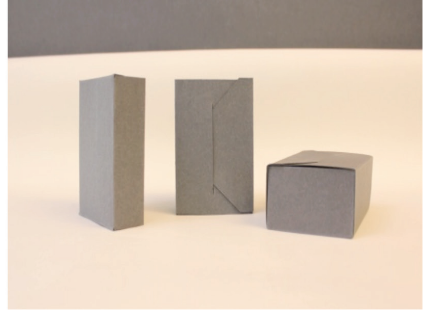
70 numaralı defterdeki uygulama

Farklı bir defterde bantlarla yapıştırılan tekstil parçaları bulunmaktaydı. Bantlar uygun yöntemle çıkarılarak tekstil parçaları kağıt üzerine sabitlenmiş ve yine hava geçirgenliği olan arşiv kağıdından zarf yapılarak içine yerleştirilmiş ve sayfaya sabitlenmiştir.

70 numaralı defterde uygulama

Cilt kapakları olmayan veya çok hasarlı olan defterlere asitsiz arşiv kartonundan boyutlarına göre koruyucu kutu zarf yapılmıştır. Demirbaş numaralarının bulunduğu etiketler kutu zarf dışına da yapıştırılmıştır.

Defterlerin koruyucu zarf kutu içerisine alınması ve etiketlenmesi

Koleksiyonda bulunan şahsi eşyalar düzenlenerek koruma altına alınmıştır. Şahsi eşyaların arasında Hulusi Efendi'nin ve Mehmet Şevki Efendi'nin yazı malzemeleri yer alır. Yazı malzemeleri tek tek temizlenerek müze kartonu üzerine sabitlenmiştir. Süheyl Ünver'in farklı tarihlerde aldığı nişan ve madalyonlar temizlenmiş ve tekrar orijinal kutularına konarak muhafaza edilmiştir. Vazolarda, kuru temizlik yapılarak koruyucu kutular içine yerleştirilmiştir.

Süheyl Ünver'in şahsi eşyalarının düzenlenmesi ve koruyucu kutu içine alınması

Ressam Hoca Ali Rıza ya ait çizimler ve bazı belgeler de yine zarflar içerisinde kayıtsız halde bulunmaktaydı. Tek tek numaralandırılan materyaller kayıt altına alınmış ve bunlar üzerinde daha çok önleyici korumadan oluşan uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde dünyada müze ve kütüphanelerde çizimlerin konservasyonunda kullanılan paspartulama ya da çerçeveleme işlemi Hoca Ali Rıza Koleksiyonu'ndaki çizimlerin konservasyonunda uygulanmıştır. Çok farklı boyutlarda olabilen çizimlerde sadece üç farklı boy paspartu kullanılmıştır. Paspartuların ön kapağında açılan çerçeveler çizimlerin boyutlarına göre ayarlanmıştır. Çizimlerin paspartuya sabitleme işleminde konservasyon malzemesi olarak kullanılan kendinden yapışkanlı köşe uçlar kullanılmıştır.

Koleksiyonda yer alan Hoca Ali Rıza çizimlerinin paspartu içerisine alınması

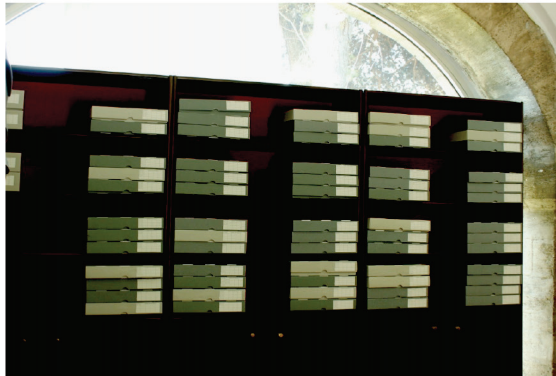
Arşiv malzemesi olan asitsiz kağıt, çizimlerin boyutlarına göre iki kapaktan oluşacak şekilde kesilmiş ve ön kapak üzerinde eserin boyutuna göre ölçü

alınmıştır. Alınan ölçüye göre ön kapakta çerçeve çizilmiş ve çerçeve bisturi ile kesilerek ön kapaktan çıkarılmıştır. Çizimleri köşeleri asitsiz tek taraflı yapışkanlı köşe uçlar ile kapağın iç kısmına sabitlenmiştir.

125 adet dosya içerisindeki çizimler tek tek paspartu çerçeve içerisine alınmış ve asitsiz arşiv kartonundan yapılan koruyucu kutulara yerleştirilmiştir. Bu yöntemle eserlerin kirlilik, toz, ışık gibi dış faktörlere karşı korunması sağlanmış ve araştırmacıların kullanımına uygun olacak şekilde görsel bir sunum elde edilmiştir. Bağımsız halde olan çizimlerin konservasyonu tamamlanmıştır. Hoca Ali Rıza'ya ait çizimlerin yer aldığı defterlerin restorasyonu devam etmektedir.

Belgelerin uzun süreli korunmasında kullanılan kağıt malzemeler asitsiz olmalı ve katkı maddesi olarak belgelere zarar verecek kimyasallar kullanılmamalıdır. Koruma amaçlı kullanılacak kağıt malzemelerin özellikleri; pH derecesi 7-10 aralığında, kappa numarası < 5, Alkali rezervi $> 0{,}4$ mol/kg şeklinde olmalıdır. Tüm koleksiyonun düzenlenmesinde bu alanda belirlenmiş standartlara uygun konservasyon malzemeleri kullanılmıştır.

ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEN KONYA YAZMA ESERLER BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ'NE DEVREDİLEN TIP KONULU YAZMA ESERLER

Ali Fuat Baysal[1], Zekiye Bozgöz

Yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız çalışmalar esnasında karşımıza pek çok tıp kitabı çıkmıştır. Bu kitapların bazıları kataloglarda yer alırken, bir kısmının ise kütüphane rafları arasında kaldığı görülmektedir. Geçmişte bilim tarihine önemli katkılar sağlayan Arap harfli bu eserlerin günümüz bilim insanlarına da tanıtılması önemli bir görevdir.

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Başkanlığının demirbaşında kayıtlı iken, daha sonra Ankara Etnografya Müzesi bünyesine geçen ve bugün Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi arşivine devredilen 59 adet yazma kitaptan 27 adedi tıp tarihi, bitkiler, insan ve hayvan sağlığı, ilaç yapımı gibi tıpla ilgili pek çok konuyu içermektedir.

Bu kitaplardan örnek vermek gerekirse, on dördüncü yüzyıl gibi erken dönemde Türkçeye de çevrilen İbnü'l-Baytâr'ın (ö. 646/1248) *Cami' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*'si, Ayaşlı Şâbân-ı Şifâî'nin (ö. 1116/1705) doğum ve çocuk hastalıklarıyla ilgili ilk Türkçe eser olan *Tedbîrü'l-mevlûd*'u dikkat çeker.

Makalemizde tıp tarihiyle ilgilenen araştırmacıların kolay ulaşımını sağlamak amacıyla söz konusu eserlerin muhteviyatı, yazarları, yazı, cilt ve tezyinat özellikleri açıklanmıştır. Bunun yanı sıra bazı eserlerin diğer nüshalarının bulunduğu kütüphane ve arşiv numaraları da dipnotlarda verilmiştir.[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölüm Başkanı, afbaysal@gmail.com

2 Kısaltmalar: A (Arapça); OT (Osmanlı Türkçesi).

1. *Kâmîlü's-sınâati't-Tıbbiyye* (A), Ali b. Abbâs el-Mecûsî (ö. 384/994?) (Arşiv Nr. 28155)

Eserin müstensihi Yahya b. Abdullah'tır. Tıp konusunda tamamlayıcı bir eserdir. Birinci yaprağın ön yüzünde Cemaleddin Mustafa el-Tortumî'nin temellük kaydı ve mührü vardır. Prof. Dr. Tahsin Leylioğlu'nun 07.03.1984 tarihli bağışıdır.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 1-35 yapraklar arasında, ikinci bölüm 35-75 yapraklar arasında, üçüncü bölüm 75-99 yapraklar arasında yer almaktadır. Metin kenarında Osmanlıca notlar vardır. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bitkisel süslemeye sahip şemse ve köşebentli, kahverengi deri cilt içerisindedir.

2. *el-Külliyât fi't-tıb* (A), İbnü'r-Rakîka Sadeddin Mahmud b. Ömer (ö. 635/1237) (Arşiv Nr. 28158)

Bazı sayfalar kopuk durumdadır. Tıp konusunda tamamlayıcı bir eserdir. İlk iki sayfası tezhiplidir. 367 yapraktan ibarettir. Yeşil bezle kaplı cilt içerisindedir.

3. *Kitâbu'n-Nebât* (OT), Pierre Andre Matthioli, çev. Osman b. Abdülmennân (Arşiv Nr. 28160)

Müstensihi Mehmed Hakkı'dır. Nesih hat ile yazılmıştır. Baştan sona rutubet görmüştür. Bordo deri kaplı, mıklepli mukavva cilt içerisindedir.

Dioskorides'in botanik kitabına Matthioli'nin yazdığı şerhin bazı ilavelerle Osmanlıca çevirisidir. 359 varaktan oluşan eserin ilk 12 yaprağında alfabetik olarak bitki isimleri, 13. varaktan itibaren "Muhafaza-i Sıhhat-i Beden İçin" başlığıyla koruyucu tıp hekimliğinde kullanılabilecek tarifler vardır. 61. varaktan itibaren bitkiler hakkında kapsamlı bilgilerin yer aldığı bölüm başlamaktadır.

4. *Hayâtü'l-Hayevân* (OT), Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa el-Kâhirî eş-Şafiî ed-Demîrî, çev. Abdurrahman Adanavî (Arşiv Nr. 28161)

294 varak olan eser nesih hat ile Hattat Mehmed Arif b. Ömer tarafından yazılmıştır. Kahverengi deri cilt içerisindedir.

Bu eserde hayvanlarla ilgili konular yer almaktadır, özellikle etlerinin yenilip yenilmeyeceğini ve bu husustaki şeriat hükümlerini, bazı büyük zatlarla hayvanlar arasında geçen maceraların anlatıldığı hikayelere yer verilmiştir. Ansiklopedik niteliği olan eserde ayrıca hayvanlarla ilgili atasözleri, organlarının tıbbi özellikleri ve rüyada görüldüklerinde nasıl yorumlanacakları anlatılmaktadır.

5. *Mûcizü'l-Kanun* (A), Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs el-Kareşî ed-Dımaşkî (ö. 687/1288) (Arşiv Nr. 28163)

175 varak olan bu nüshanın baş kısmında fihrist ve birkaç ilaç tarifi vardır. Nesih hatla yazılmıştır. Sırtı bordo meşin, kapakları vişne çürüğü renginde kağıt kaplı mukavva cilt içerisindedir.

el-Kânûn'unun –İbnü'n-Nefîs'in[3] *Şerhu Teşrîh*'te işlediği anatomi kısmı dışında kalan bölümlerinin– özeti niteliğindedir. İslam dünyasında büyük şöhret kazanan ve çok sayıda şerh, talikat ve tercüme çalışmasına konu olan eserin ilmi neşri Abdülkerim el-Azbâvî ve Ahmed Ammâr tarafından gerçekleştirilmiştir.

6. *Bidâ'atü'l-mübtedî fi't-tıb* (OT), Bursalı Ali Münşî (ö. 1146/1733) (Arşiv Nr. 28164)

Bursalı Ali Efendi[4] 1731 yılında kaleme aldığı birleşik ilaçlara ait bu eserinde alfabetik sıraya göre ilaçların terkip ve tariflerini vermektedir. 408 varaklık bir eserdir. Baş kısmında 21 sayfa fihrist vardır. Mihrabiyesi tezhipli olup nesih hatla yazılan eser, siyah cilt beziyle kaplı mukavva cilt içerisindedir.

7. *Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-acebi'l-ucâb* (A), Davud b. Ömer el-Darîr el-Antakî (ö. 1008/1600) (Arşiv Nr. 28165)

Nesih hatla yazılmıştır. Abbas'ın ve Müderriszâde Mustafa'nın 1170 tarihli temellük kaydı ve mührü vardır. Sırtı kahverengi deri, kapakları siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

3 İbnü'n-Nefîs için bkz. Esin Kahya, "İbnü'n-Nefîs", *DİA*, XXI, 173-176.

4 Ali Efendi için bkz. Arslan Terzioğlu, "Ali Münşî", *DİA*, II, 421-422.

Kitap bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimede tıp ilminin önemi, gereği ve öğrenim yöntemleri hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, Davud el-Antakî'nin kendisinden önce gelen Yunan ve Arap bilginlerini tek tek andığını bildirmektedir. Birinci bâb tıbba giriş, ikinci ve üçüncü bâblar müfred ve mürekkeb (basit ve birleşik) ilaçlar hakkındadır.

Tezkire-i Dâvûd ve *Tezkire-i Antâkî* adlarıyla da tanınmaktadır. Çeşitli baskıları da yapılmıştır. Sultan İbrahim'in sadrazamı Kemankeş Mustafa Paşa'nın isteği ile Muhammed b. Mustafa el-Kûrânî tarafından 1050/1640-41'de başlanan Türkçeye çevirisi 1052/1642-43 yılında tamamlanmıştır.

8. ***Ravzü'l-insân fî terbiyeti sıhhati'l-ebdân*** (A), Hayreddin Hızır b. Mahmud b. Ömer el-Merzifonî el-Atûfî (948/1541) (Arşiv Nr. 28166)

Vücut sağlığı hakkında yazılmış 203 varaklı bir eserdir. Nesih hat ile yazılmıştır. 1114 tarihli Şeyh Muhammed b. Abdurrahman ve 1257 tarihli Said Muhammed adına temellük kaydı ve mührü vardır.

9. ***Enmûzecü't-tıb*** (T), Seyyid Emîr Mehmed Çelebi (ö. 1048/1638) (Arşiv Nr. 28167)

316 varak olan eserin ilk 10 varağı fihristten oluşmaktadır. Muhammed b. Hızır el-Üsküdarî tarafından istinsah edilmiştir. Nesih hatla yazılmıştır. Şemseli, salbekli, kahverengi deri kaplı mukavva cilt içerisindedir.

Kaptanıderyâ Receb Paşa adına yazılan bu eser, havanın, toprağın ve iklimin nitelikleriyle ilgili sağlık bilgileri bölümüyle başlar ve anatomiden kısaca bahsettikten sonra hastalık ve ilaçların teker teker açıklamasına geçer. Eserin sonundaki deontolojik bölümde hekimler için öğütler vardır. Eser bazı tıp yazmalarından derlenmiş olsa da, Emîr Çelebi'nin şahsi araştırmalarını ihtiva eder.

10. ***Şifâ'ü'l-eskâm ve devâ'ü'l-âlâm*** (A), Hacı Paşa Celâleddin Hızır b. Ali el-Konevî el-Aydınî (ö. 816/1413) (Arşiv Nr. 28168)

İlk 8 varağı fihrist olan eser 280 varaktır. Mehmet Refi, Mustafa Abduh, Mehmet Ataullah, Mustafa adına temellük kayıtları ve mühürleri vardır. Nesih hatla yazılmıştır. Şemseli, köşebentli ve mıklepli kahverengi deri cilt içerisindedir.

İsminden de anlaşılacağı gibi "hastalıkların şifası ve ağrıların tedavisi" hakkında yazılmış olan eserin ilk iki bölümü teorik ve pratik bilgilerden oluşmaktadır. Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde genel bilgiler, ikinci bölümünde yiyecek ve içecekler, üçüncü bölümde hastalıkların sebepleri, dördüncü bölümde genel hastalıklar yer almaktadır. Hacı Paşa, ayrıca birçok gözlemlere de yer vermiştir.

11. *Şifâ'ü'l-eskâm ve devâ'ü'l-âlâm* (A), Hacı Paşa Celâleddin Hızır b. Ali el-Konevî el-Aydınî (ö. 816/1413) (Arşiv Nr. 28169)

Nesih hatla yazılmıştır. Muhammed Kosavî'nin 950, Seyyid İbrahim'in 1169, Seyyid Musa'nın 1199 tarihli temellük kayıtları vardır. 260 varaktır. Mıklepli, kırmızı kâğıt kaplı mukavva içerisindedir.

12. *Menâfiu'n-nâs* (OT), Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî (ö. 975/1567'den sonra) (Arşiv Nr. 28171)

II. Selim için nesih hat ile yazılmıştır. Hattatı Muhammed İbnü'l-Hâc Ebubekir'dir. İçerisinde *Tercüme-i Bâhnâme-i Padişâhî* adlı kitap ve *Kadâya-i Bukrat Hekim* adlı ek vardır. Ahmet Lütfullah adına temellük kaydı ve mührü vardır. 130 varaktır. Kenarları çaharkuşe, kapakları ebru kâğıt kaplı tamir görmüş mukavva cilt içerisindedir.

13. *Kitâbu'l-Minhâcü'l-beyân* (A), Yahya b. İsa b. Ali b. Cezle el-Bağdadî / İbn Cezle (ö. 493/1100) (Arşiv Nr. 28173)

Hattatı İsmail b. Muhammed ez-Zerkânî'dir. Sonda İbnü'l-Baytâr'dan alınma bir not ve altında Tıbbiye Mektebi'nin mührü vardır. Baş sayfada Tıbbiye Mektebi Kütüphanesi numarası olan "1256:6" ibaresi ve mührü vardır. Mihrabiyesi tezhiplidir. Nesih hatla yazılmıştır ve 249 varaktır. Şemseli ve mıklepli kahverengi deri kaplı mukavva cilt içerisindedir.

14. *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* (OT), Tabib İbn-i Şerîf (Arşiv Nr. 28174)

Başta fihrist ve ilaç tarifleri vardır. 145 varaktır. Sırtı bordo deri kaplı, kapakları desenli kağıt kaplı mukavva cilt içerisindedir.

1420'li yıllarda Osmanlı Türkçesi ile yazılan ilk tıp kitaplarından olan Yâdigâr, Fetret Devri ve sonrasında Çelebi Mehmed ve II. Murad'a hizmet eden Umur Bey'e sunulmuştur. Eserde, sağlıklı olmak ve sağlığı korumak için yapılması gerekenleri, tıbbın genel kurallarını ve ilaçların özelliklerini ne şekilde kullanılacağını anlatmıştır.

15. *Şerhu'l-Mûcez* (A), Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî (ö. 969/1562) (Arşiv Nr. 28176)

Mustafa Şevket adına temellük kaydı ve mührü vardır. 330 varaktır. Sırtı kahverengi deri, kapakları vişne çürüğü kağıt kaplı mukavva cilt içerisindedir.

İbnü'n-Nefîs'in *el-Mûcez*'inin şerhidir.

16. *Kitâbu'r-Rahme fi't-tıb ve'l-hikme* (A), müellifi meçhul (Arşiv Nr. 28181)

Eser, 1-67 varaklar arasında yer almaktadır, geri kalanı ektir. Başta ve sonda ilaç tarifleri vardır. 67-77 varaklar arasında *Risâle-i Akşemseddin* isimli risale vardır. Ciltsizdir.

17. *Ta'dilü'l-emzice*, müellifi meçhul (Arşiv Nr. 28182)

Mihrabiyesi tezhiplidir. Nesih hat ile yazılmıştır. 100 varaklık bir eserdir. Salbekli, şemseli ve mıklepli bordo deri kaplı mukavva cilt içerisindedir.

Başta ilaç tarifleri vardır. Birinci bölümde "Nizam-ı Sıhhat-i Beden" başlığı ile, ikinci bölüm ise "Marifet-i Fenn-i Tebâbet" beyanındadır şeklinde başlamaktadır.

18. *Cevher-i Tıb* (OT), Ahmed b. Abdurra*h*man (Arşiv Nr. 28183)

Nesih hatla yazılmıştır. Kırmızı söz başlıklar vardır. 226 varaktır. Yeşil bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

19. *Mürşidü'l-muhtâr fi ilmi'l-esrâr* (OT), Ömer Şifâî Efendi (ö. 1155/1742) (Arşiv Nr. 28185)

Baş tarafta ilaç tarifleri vardır. 151 varaktır. Nesih hatla yazılmıştır. Krem rengi kağıt kaplı dağınık cilt içerisindedir.

20. ***Risâletü'l-Feyziyye fî lugâti müfredâti'l-tıbbiyye*** **(OT), Hayâtîzâde Mustafa Feyzî b. Muhammed (ö. 1103/1692)** (Arşiv Nr. 28187)

Talik hatla yazılmıştır. 60 varaktır. Sırtı kahverengi bez kaplı, kapakları ebru kağıt kaplı mukavva cilt içerisindedir.

21. ***el-Câmi' müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*** **(A), İbnü'l-Baytâr (ö. 646/1248)** (Arşiv Nr. 28189)

Hattatı Hasan b. Ahmed Erbilî'dir. Nesih hatlıdır. Sayfa kenarlarında ilaç tarifleri ve tashihler vardır. Ayrıca Rum, Ermeni, İbrani harfleriyle yazılmış notlar vardır. 312 varaktır. Bordo renkli deri cilt içerisindedir.

22. ***Terceme-i Akrâbâdin*****, Nuh b. Abdülmennân** (Arşiv Nr. 28190)

Hattatı Muhammed b. Mustafa Şaban'dır. Başta fihrist, sonda ilaç tarifleri vardır. Talik hatla yazılmıştır. 184 varaktır. Sırtı bordo deri, kapakları ebru kağıt kaplı mukavva cilt içerisindedir.

23. ***Akrâbâdin Mürekkebât-ı Edviye*** **(OT), Nuh b. Abdülmennân** (Arşiv Nr. 28191)

İlaç terkiplerini içeren bir eserdir. Hattatı Osman'dır. Talik hatla yazılmıştır. Eserin başında fihrist vardır. 285 varaktır. Altın yaldız şemseli, zencirekli ve mıklepli bordo deri kaplı mukavva cilt içerisindedir.

24. ***Tedbîrü'l-mevlûd*** **(OT), Şâbân-ı Şifâî (ö. 1116/1705)** (Arşiv Nr. 28193)

İlaç tariflerinin bulunduğu bir eserdir. 248 varaktır. Altın yaldız zencerekli, kahverengi deri cilt içerisindedir.

25. ***Hulâsatü't-tıb*** **(OT), Hayreddin b. Bayezid b. Ömer Şâhî** (Arşiv Nr. 28196)

Nesih hat ile yazılmıştır. 113 varaktır. Müstensihi Muhammed b. Ebibekir Sofyevî'dir. 120. sayfasından itibaren aynı müstensihin 1088'de istinsah ettiği Bekalus'un *Tıbb-ı Cedîd-i Kimyevî* adlı eseri vardır. Çaharkuşe bordo deri, kapakları ebru kağıt kaplı mukavva cilt içerisindedir.

26. *Tıb Mecmuası* (OT), müellifi meçhul (Arşiv Nr. 28197)

İki risalenin yer aldığı mecmuanın baş ve son kısmı eksiktir. Hastalıkların belirtileri, ilaç ve macun tariflerinin yer aldığı eser 79 varaktır. Harekeli nesih hatla yazılmıştır. Konu başlıkları kırmızı mürekkepledir. Gri cilt beziyle kaplanmış mukavva cilt içerisindedir.

27. *Kitâbu'l-İlmü'l-Kâfi* (OT), müellifi meçhul (Arşiv Nr. 28228)

Çeşitli yöntemlerle ilaç yapımını anlatan eserdir. Ön ve arka kapaklarda Latince olduğu tahmin edilen yazılar mevcuttur. 43 varak olan eserin baş ve son sayfaları eksiktir. Açık kahverengi deri cilt içerisindedir. Nesih hatla yazılmıştır.

Değerlendirme

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi arşivinde yer alan yazma kitapların cilt, tezhip gibi sanat değeri bulunanlarını tespit etmek için yaptığımız çalışmalar esnasında karşımıza pek çok müzehhep kitaplar çıkmıştır. Bu eserleri tasnif ettiğimizde tıp kitaplarının varlığı dikkat çekmektedir.

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Başkanlığının demirbaşında kayıtlı iken, daha sonra Ankara Etnografya Müzesi bünyesine geçen ve bugün Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi arşivine devredildiği görülen bu kitaplar çalışmalarımız neticesinde taranmış ve sanat ve katalog özellikleri ortaya çıkartılmıştır.

Tıp tarihi, bitkiler, insan ve hayvan sağlığı, ilaç yapımı gibi tıpla ilgili pek çok konuyu içeren bu koleksiyonun yaklaşık üçte biri müzehheptir. Ayrıca bu eserlerin yazı ve ciltleri de dikkat çeker.

Makalemizde yer alan eserler içerisinde tıp ilmine giriş, tıbbın önemi, tıp ve hikmet, tıp lügati ve müfredatı, kimya konusu, ilaç ve macun yapım terkipleri, koruyucu hekimlik, vücut sağlığı, yiyecek ve içecekler, hastalık belirtileri gibi konuların işlendiği kitaplar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra bitkiler ve hayvanlara ait bilgileri içeren kitaplar da yine koleksiyon içerisinde yer almaktadır.

Kaynaklar

1. Acıduman, Ahmet ve İbrahim Özay, "Antakya'lı Ünlü Hekim Dâvud el-Antakî'nin Nöro-anatomi Hakkında Yazdıkları ve Bu Bilgilerin İslâm Tıp Tarihindeki Yeri", *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi* II/2 (2009): 106-118.
2. Erdemir, Ayşegül Demirhan, "Emîr Çelebi", *DİA* XI, 129-130.
3. Kahyâ, Esin, "İbnü'n-Nefîs", *DİA*, XXI, 173-176.
4. Şar, Sevgi, Bilge Sözen Şahne ve Miray Arslan, "Hacı Paşa'nın Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm Adlı Eserindeki Şurup Formülleri", *OTAM* 35 (Bahar, 2014): 121-136.
5. Terzioğlu, Arslan, "Ali Münşî", *DİA*, II, 421-422.
6. Yazma Eserler Kataloğu, http://www.yazmalar.gov.tr
7. İSAM Kataloğu, http://ktp.isam.org.tr/

KONYA YAZMA ESERLER BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN F. NAFİZ UZLUK KOLEKSİYONUNDAKİ TIP TARİHİ İLE İLGİLİ ESERLER

Bekir Şahin[1]

Yazma eserler medeniyet tasavvurumuzun birinci derece kaynaklarıdır. İnsanlığın ortak kültürel mirası sayılan bu eserleri, her nesil devraldığı zenginliğe ilaveler yaparak bir sonraki kuşağa aktarmıştır. Bazen tarihî ve siyasi olaylar ilim ve sanat eserlerini akıllara durgunluk verecek tahribata maruz bırakmışsa da bazı fedakar şahısların gayretleri, bu tür eserleri günümüze kadar taşımıştır ki, bu kişiler sayesinde yazma eserlerimizin mevcudiyeti muhafaza edilebilmiştir.

Türk milletinin zengin birikimlerinin bilincinde olan ve ömrünü adayarak bu büyük milletin değerlerini koleksiyonunda toplamaya çalışan önemli şahsiyetlerden biri de merhum Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'tur. Tıp alanındaki maharetine ilaveten, tam bir kültür adamı hüviyetiyle gerek Tıp tarihi, gerek kültür ve sanat tarihi, gerekse Mevlânâ ve Mevlevîlik ile ilgili pek çok kitabı ve dokümanı arşivinde toplamış olan bu kıymetli bilim adamı, bu uğurda tüm mesaisini ve servetini ortaya koymuştur. Bu şahsi gayretlerin neticesinde ortaya çıkan dev arşivde, değeri tartışılmaz bir kütüphaneyi ve çok sayıda doküman ve sanat eserini görmek mümkündür.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, tıp tarihiyle ilgili yazma eserleri bünyesinde barındıran önemli kütüphanelerdendir. Uzluk arşivi kütüphaneye ayrı bir değer katmaktadır.

1 Konya Yazma Eserler Bölge Müdürü, bekirsahi@gmail.com

1902 yılında Konya Ereğli'de doğmuş olan Feridun Nafiz Uzluk, Subay Ahmed Hamdi Bey'in, Mevlânâ soyundan Ali Çelebi'nin kızı Sıdıka Hanım'la evliliğinden dünyaya gelmiştir. Beyşehir taburu ile Yemen'e görevli olarak giden babası Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey 1905 yılında, 28 yaşında şehit olmuştur.

Mesleki çalışmalarının yanı sıra Türk tarihi, eski Türk edebiyatı, tasavvuf, özellikle Hz. Mevlânâ ve Mevlevîlik konularıyla da yakından ilgilenmiş, tıp alanındaki araştırmaları yanı sıra zikredilen konularda da telif ve tercüme olarak pek çok yayın yapmıştır. Ayrıca bu alandaki bazı faaliyetlere öncülük etmiş yahut aktif olarak katılmış; hatta kendisi Ankara'da Uzluk Basımevi adında bir matbaa kurup çok değerli eserler yayınlamıştır. 27 Eylül 1974 yılında vefat eden Uzluk, hiç evlenmemiştir.

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974) ve Koleksiyonculuğu

Feridun Nafiz; Tıp Tarihi Mevlânâ ve Mevlevîlik konusunda her türlü bilgi ve belgeyi toplamayı hedeflemiş, yurt içinde ve yurt dışında gittiği her yerde bu yönde araştırmalarda bulunmuş, yerli yabancı pek çok ilim adamıyla irtibat kurmuş ve bunun sonucunda gerçekten çok değerli bir arşiv vücuda getirmiştir.

Bu arşiv içerisinde son Mevlevî postnişinlerinden olup yakın dönem kültür ve edebiyat tarihimizin önde gelen simalarından olan Veled Çelebi'nin kendi yazdığı eserlerle, yine ondan kalan son dönem Mevlevîlik tarihine ışık tutacak önemli belgeler de yer almaktadır. Bu kitap ve belgeler, Veled Çelebi'nin kızı Devlet İzbudak tarafından ailenin en yakınlarından biri olan Uzluk'a verilmiştir. Ayrıca tıp tarihi için çok değerli malzemeleri muhtevi zengin bir arşivi de mevcuttur. Bu malzemeler 2004'te Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığına teslim edilmiştir.

Nafiz Bey'in bir özelliği de kağıt ve kalemi candan bir dost, mahrem bir sırdaş edinmesidir. Hz. Mevlânâ ve Mevlevîlik sahası, yakın dönem kültür ve edebiyat tarihimize de ışık tutan bu değerli notlar arasında tıp tarihiyle ilgili notları daha da önemlidir.

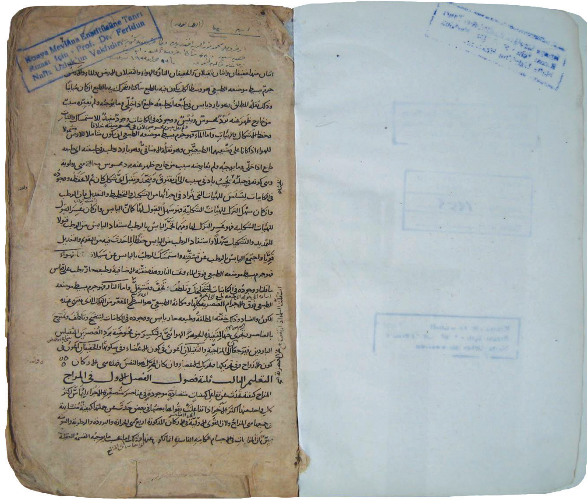
Nafiz Bey aynı zamanda iyi bir arşivci idi. Onun ölümünden sonra Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne intikal eden Konya'daki arşivi ile Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'nda oluşturduğu arşiv, bilim tarihi açısından önem arz etmektedir.

Bu koleksiyondan bir kısmı Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi'ne, bir kısmı

da Konya İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonuna kayıtlı iken, 3 Haziran 2004 tarihinde Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesine devredilmiştir. Devredilen 448 cilt içinde 612 adet el yazması eser bulunmaktadır. Bu eserlerden 61 tanesi tıp tarihiyle ilgilidir. Bu eserlerin içinde klasik İslam tıbbının önemli kaynakları olan müellifi bilinen eserler yanında çeşitli tıbbi bilgilerin kaydedildiği ve kiminin tarafından ve nerede kopya edildiği bilinmeyen mecmualar da bulunmaktadır. Ayrıca yine tıp konusunda yazılmış küçük kitaplar olarak tarif edebileceğimiz risaleler, tercümeler, çeşitli ders notları ve değişik kütüphanelerde bulunan tıp kitapları bulunmaktadır.

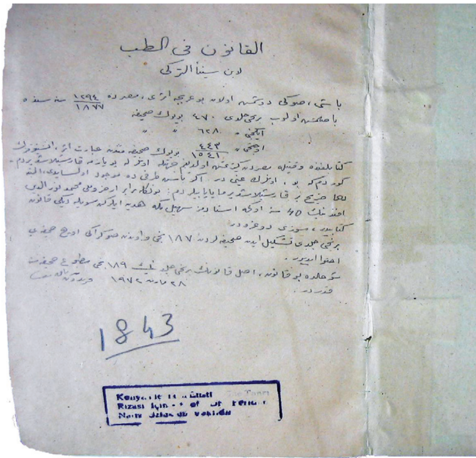
Bu çalışma, "Ululları, yutan unutkanlık çukurundan çıkarmak ve cihana ilan etmek bütün hekimlerimize düşen vazifeler arasındadır" diyen Uzluk'un koleksiyonundaki tıp tarihiyle ilgili arşive yöneliktir. Öncelikle müellifi bilinen önemli eserler tanıtılacak, daha sonra mecmualar ve diğer elyazmalarına yer verilecektir.

[6858] ***Kitâb el-Kânûn fi't-tıb,*** İbn Sînâ[2]

Selçuklu nesihiyle Arapça olarak yazılan eser, 221x125 - 170x100 mm ebatlarında, her sayfa 25 satır olup, 143 varaktır. Tam bez kaplı ve şirazeli cilt içerisindedir.

2 İslam bilim ve teknoloji dünyasının en meşhur simalarından biri olan İbn Sînâ gerek Doğu gerekse Batı kaynaklarında "Tabiplerin Üstadı" olarak anılmaktadır. İbn Sînâ çalışmalarıyla Hipokrat ve Galen'in şöhretini gölgede bırakarak hastalıkların teşhis ve tedavisinde pek çok yeni keşfi ve uygulamayı ilk defa ele alan hekim olmuştur. Tıp alanında çığır açan İbn Sînâ, İslâm kaynaklarında eş-Şeyhu'r-Reîs, Batılılar tarafından ise Hâkim-i Tıb, yani "tıbbın piri ve hükümdarı" olarak kabul edilmiştir. İbn Sînâ, 57 senelik hayatına tıptan siyasete, fıkıhtan kimyaya 250'den fazla eseri sığdırmıştır. (DİA)

Başı ve sonu bulunmayan kitap, *el-Kânûn*'un parçaları biraraya getirilerek oluşturulmuştur. Telif ve istinsah tarihi bulunmamaktadır. Ancak kağıt ve yazısından eski bir nüsha olduğu düşünülmektedir.

Zahriye sayfasında Uzluk'un 28 Mart 1972 tarihli bir notu yer almaktadır:

> Başı sonu düşmüş bu Arapça eser Mısır'da 1293/1877 senesinde basılmış olup birinci cildi 480 büyük sahife, İkinci cildi 628 büyük sahife, üçüncü cildi 443/1041 büyük sahife metinden ibaret eseri…. Kitaplığında vaktiyle Mısır'dan getirmiş olduğum cihetle onlarla bu yazmayı karşılaştırdım. Gördüm ki bu eserin aynıdır. Eğer baş tarafı da mevcut olsa idi elbette daha sarih karşılaştırma yapar idim. Bununla beraber Erzurumlu Muhammed Nureddin Efendinin 40 sene önce, üstadımız Süheyl Bey'e hediye eylerken söylediği "*Kânûn* kitabıdır" sözü doğrudur.
>
> Birinci cildi teşkil eden sahifelerden 187. ve ondan sonraki üç sahifeyi ihtiva ediyor. Şu halde bu *Kânûn* aslî *Kânûn*'un birinci cildinin 189. matbu sahifesine kadardır.

[6690] ***Tercüme-i Akrabâdîn,*** Ali Münşi (ö. 1146/1733)

Konu başlıkları ve cetveller kırmızı mürekkepledir. Talik hatla Osmanlı Türkçesi olarak yazılan eser, 210x137 - 155x73 mm ebatlarında, her sayfa 23 satır olup, 110+211varaktır. Sırtı meşin çeharkuşe ebru kaplı miklepli cilt içerisindedir. Yazarı Mynsicht'dir. İstinsah tarihi H1167'dir

Ali Münşî, Bursa'nın ilim adamları yetiştiren ailelerinden birinin oğludur. Bursalı Ali Efendi diye anıldı.(Terzioğlu, 1983). Uzluk, Ali Efendi'nin

kendi eserlerine dayanarak doğduğu yerin Bursa olduğunu, soylarına Menteşzâdeler denildiğini bildirmektedir. Ayrıca "İstanbullu değil, halis muhlis Bursalıdır. Bunu *Bidâatü'l-mübtedî* [ve] Mynsicht tercemesi *Akrabâdîn* mukaddimelerinde bildirmektedir. Şiirde mahlası Münşî'dir. Bunu Sâlim *Tezkiresi*'nden ve Mynsicht tercemesi *Akrabâdîn* önsözünden, öğrenmekteyiz. İlim âlemimize onu ilk defa haber vermek bu âcizin makalesiyle vaki olmuş oldu" notunu düşmüştür. (Uzluk, s. 331)

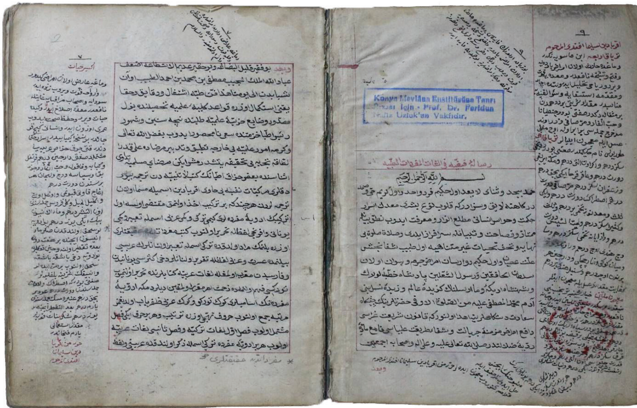
"Medrese tahsilinden sonra Yıldırım Bayezid Darüşşifası Başhekimi Ömer Şifâî'den tıp tahsil etmiştir. Başarılı tedavileriyle İstanbul'da kısa zamanda tanınmış, Galata Sarayı Hastalar Dairesi hekimliğine atanmıştır. 1733'te vefat etmiş, Üsküdar'a defnedilmiştir. Tahir Bey, Bursalı Ali Münşî Efendi'nin kabrini , Bursa Mevlevihanesi karşısında şimdi yıkılmış bulunan künbet yanındaki üstadı Mevlevi Ömer Şifâî Dede'nin kabri civarında bulunması ge-

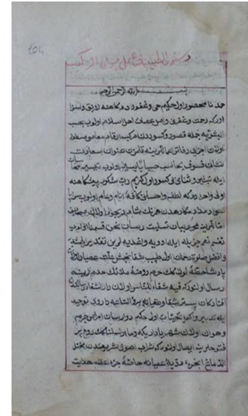
rektiğini, fakat rastlanamadığını demin ismini söylediğimiz kitabında işaret eder ve ölüm yılını 1160/1746 şeklinde bildirir." (Uzluk, s. 332)

"Verimli bir yazar olan Münşî'nin dokuz tıp eseri tespit edilebilmiştir: Onlardan birisi Mynsicht'ten tercüme ettiği *Tercüme-i Akrabâdîn*'dir. (Haydar, 2010, s. 323)"

"Hekim Ali Münşî'nin İstanbul kütüphanelerindeki kitapları, numaraları *Terceme-i Akrabâdîn* (Mynsicht) Üniversite, Yıldız, Tıp 29; benim hususî kütüphanemde 18."

[6775/1] ***Risâletü'l-feyziyye fî lugâti'l-müfredâti't-tıbbiyye***, Mustafa b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb (ö. 1157/1744)

Başlıklar, cetvel ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Müstensihi ve istinsah tarihi bulunmayan eser, 210x140-140x80mm ölçülerinde, nesih hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 103 varaktır (1b-103b). 210x140-147x80 mm ebadında, kağıdı filigranlı olup, yeşil bez kaplı miklepli yıpranmış mukavva cilt içindedir.

Tıp kitapları içinde lügatler önemli yere sahiptir. Çünkü bunlar değişik dillerdeki tıbbi terminolojinin toplandığı kitaplardır.[3]

XVIII. yüzyılda yazılmış bir müfred deva kitabı olan bu risalenin, Uzluk koleksiyonu nüshasını varaklarında Nafiz Uzluk'un el yazısıyla düştüğü notlar dışında pek çok not mevcuttur. Eser ve müellifle ilgili yaptığımız araştırmalarda doğru olmayan bilgilere rastladık.[4]

3 Fatma Zeliha Şen, "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi Kütüphanesi El Yazması Koleksiyonu", *Sağlık Tarihi Sempozyumu* (İstanbul, 2016), 61.

4 Bkz. Bedizel Zülfikar Aydın, "Ebülfeyz Mustafa Efendi ve Ünlü Eseri Risale-i Feyziyye'ye ait yeni

Eserin iç kapağında müellifle ilgili bilgilere yer verilmiştir:

> Hayatızâde Mustafa Fevzî Efendi'nin talebesi olup zamana göre ilmi tıptaki iktidarını 1141 tarihinde bazı ilaveler ile tercüme eylediği *Nuzhetü'l-ibdâm fi tercümei Gâyeti'l-itkân* kitabıyla göstermiştir.
>
> Reisületıbba Ömer Efendi adına yazdığı *et-Tabîb fî ameli mîzâni'l- terhîb* bu lügatin sonundadır.

Müellifin diğer kitaplarının isimlerini ve kendi kütüphanesinde olanları da ayrıca zikretmiştir.

[6778] ***Mecma'ü't-tıbb,*** Derviş Siyâhî Lârendevî (1025/1616'da sağ)

Hasib Dedezâde Derviş Hasan Mevlevî tarafından 1271/1854 tarihinde istinsah edilmiştir. 197x130-150x78 mm ölçülerinde, talik hat ile çift sütün, 18 satır olarak yazılmıştır. IV+43+I varaktır. Kağıdı filigranlı olup başlıklar, cetvel ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Sırtı kahverengi meşin, Koyu mavi baskı ebrulu kağıt kaplı yıpranmış mukavva cilt içindedir.

1a'da beyit 1b ve 43b'de Müstensih Seyyid Hasan Dede mühürleri, 1-3b'de fihrist, sonda *Cevahirnâme* manzumesi vardır.

Eser sağlık bilgisi, hijyen, mevsimlerin tıbbi etkileri, kan aldırma, nabız, organ hastalıkları ve tedavilerin anlatıldığı 1162 beyitlik manzum bir tıp kitabıdır. Eser üzerinde Mücahit Akkuş tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır.[5]

bilgiler", *İlmi Araştırmalar* 6 (1998), 289-294.

5 Akkuş, Mücahit, "Siyâhî Karamanî Lârendevî'nin Mecmâ'-i Tıp Adlı Eseri (Gramer-Metin-Sözlük)" (Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

Derviş Siyâhî Lârendevî'nin hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi yoktur. Hakkında edinilen bilgilerin birçoğu eserlerinden alınmıştır. XVII. yüzyılın önemli hekimlerinden olan Siyâhî Lârendevî, Karaman'da doğmuştur. Doğduğu yıl kesin olarak bilinmeyen Lârendevî, tıp eğitimini Bağdatlı bir tabipten almıştır. Aldığı tıp eğitimiyle ilgili olarak Ali Haydar Bayat, Lârendevî'nin Osmanlı Devleti'nin hekim yetiştirme geleneğinden geldiğini ve kendisinden önceki birçok hekim gibi tıp eğitimini özel bir hocadan ders alarak tamamlamayı tercih ettiğini ve hocasının da Mısırlı olduğunu ifade eder. Lârendevî'nin *Mecma'ü't-tıbb* adlı eserinde aldığı eğitimin yeri ve eğitimi veren kişi hakkında açık bilgiler vardır.

Eserde geçen,

> Mısırda sâkin oldum niçe yıllar / Okudum ilm-i tıbbı anda ekser (2b/5)
>
> Bana üstâdum etdi sa'y-ı himmet / Okudum niçe yıllar 'ilm-i hikmet (2b/6)
>
> Meger var idi bir üstâd-ı kâmil / Mısır içinde sâkin idi hâsıl (2b/10)
>
> Velî Bağdâdî idi aslı onun / Yerinden idi burc-ı evliyânun (2b/11)
>
> Denilürdi ona Molla Muhammed / Bana ta'lîm içün oldı mukayyed (2b/12)

ibarelerinden uzun yıllar Mısır'da kaldığı, tıp eğitimini burada aldığı, hocasının Bağdatlı Molla Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Gelibolu ve Lefkoşa'da Mevlevi dedeliği yapan Lârendevî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir, ancak bazı kaynaklarda 1689'dan önce öldüğü ifade edilmektedir. (Doğan, 2011)

[6780] ***Minhâcü'ş-şifâî fî tıbbi'l-kimyâî,*** Ömer Şifâî b. Hasan el- Bursevî (ö. 1155/1742)

Mahmud b. Hasan en-Nîşî tarafından 1186 tarihinde Mısır'da müellif ile mukabele edilmiş bir nüshadan istinsah edilmiştir. 225x165-180x95 mm ölçülerinde, talik hat ile 25 satır olarak yazılmıştır. 122 varaktır. Hilal filigranlı kağıdı aharlı olup başlıklar ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Sırtı yeşil deri çeharkuşe koyu yeşil kağıt kaplı mukavva cilt içindedir.

Minhâcü'ş-şifâî, Paracelsus'tan yapılan tercümeler ve bazı Avrupalı yazarlara ait ikinci elden alıntı bilgilerle meydana getirilen, sular, uçucu gazlar, civa, balsam ve panzehirlerin incelendiği bir eserdir. *el-Cevherü'l-ferîd* ile hemen hemen aynı konuları içeren kitabın müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bağdatlı Vehbi Efendi 2230; diğer nüshaları için bkz. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi TY 7070, 7072).

[6781] ***İlmi Tıbba Dair Bazı Mütalaanın Beyanıdır,*** Raşid Paşa

Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmeyen eserin mihrabiyesi ve mihrabiye cetvelleri altın varakladır. Diğer cetveller ve konu başlıkları kırmızı mürekkepledir. 244x146/182x92 mm ölçülerinde, talik hat ile 19 satır olarak yazılmıştır. 138 varaktır. Avrupai ince kağıt olup, sırtı yeşil deri, çeharkuşe yeşil kağıt kaplı mukavva cilt içindedir.

[6785/1] ***Cevâhirnâme,*** Mehmed b. Evranos b. Nureddin el-Karatovâvî el-Madenî Zaîfî-i er-Rûmî (ö. 964/1557)

İstanbul'da 964/1557 tarihinde yazılan eserin mihrabiyesi ve mihrabiye cetvelleri altın varakladır. Diğer cetveller ve konu başlıkları kırmızı mürekkepledir. 169x119-162x78 mm ölçülerinde, nesih hat ile 17 satır olarak yazılmıştır. 1b-23a varaklar arasında yer alan eser *Cevhernâme* ismiyle anılır, 23 varaktır. Avrupai ince kağıt olup sırtı kahverengi, mukavva üzeri baskılı ebru kağıt kaplı cilt içerisindedir.

Eser adı başlıkta ve hatimede *Cevheriyye* şeklindedir. 1a'da 1252 tarihli Reisületıbba Abdülhak'a ait mülkiyet kaydı ve bazı beyitler vardır. Hatimede müellif nüshasından istinsah edildiğine dair kayıt vardır.

[6786/2] ***Şifâü'l-fuâd li Hazreti Sultân Murâd,*** Zeynel Abidin b. Halil Eyyübî (ö. 1056/1646).

Söz başları soluk mavi mürekkepledir. Mukaddime sayfası (1a-3a) üç çizgili, cetvelli. İstanbul'da H1007 tarihinde yazılan eser, 210x123-132x91 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis nesih hat ile 13 satır olarak yazılmıştır. 69 varaktır. Mukavva üzeri lacivert cilt bezi kaplı cilt içerisindedir.

[6797] ***Hamse-i Hayatîzâde: İlleti Merâkıyye,*** Hayatîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1692)

Başı noksan olan eser, söz başları keşideleri ve cetvelleri kırmızı mürekkepledir. İstanbul'da H1007 tarihinde yazılan eser; 225x160-160x96 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis talik hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 8 varaktır. Mukavva üzeri bordo cilt bezi kaplı cilt içerisindedir.

Bir giriş ve dokuz fasıldan oluşan risalede sırasıyla hastalığın adı, hastalığa sebep olan maddenin ortaya çıkışı, yerleştiği organlar, sebep ve belirtileri, alınacak tedbirler, kullanılacak ilaçların terkibi, hastanın ıstırabın dindirilmesi ve hastalığın sonucu hakkında bilgi verilir. Bu hastalık, karın bölgesindeki merak zarının (*hypocondrium*) altında bulunan masarika damarlarına kötü mizaçlı ateş arız olduğunda ortaya çıkar; bundan dolayı hastalığa illet-i merâkıyye adı verilmiştir. Bu organlarda çok gaz bulunduğu için hastalığa illet-i rihiyye de denilir.[6]

6 *DİA*, XVII,16.

[6798] ***Hamse-i Hayatizâde: Risâle-i Sevdâ-yı Merâkıyye,*** Hayatîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1692)

Unvan sayfası cetvelleri altın varaklı olan eserin, söz başları keşideleri ve diğer cetvelleri kırmızı mürekkepledir. 225x160-160x96 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis talik hat ile, 21 satır olarak yazılmıştır. 8 varaktır. Mukavva üzeri bordo cilt bezi kaplı cilt içerisindedir.

Bir giriş ve yedi fasıldan meydana gelen risale. İllet-i merâkıyye ile sevdâ-yı merâkıyye arasındaki farkı açıklamak üzere kaleme alınmıştır. Risalede Felix Platter ve Anton gibi hekimlerin adı geçtiğine bakılırsa müellifin Latince literatürden faydalandığı söylenebilir.[7]

[6799] ***Hamse-i Hayatizâde: Risâle-i Maraz-ı Efrencî,*** Hayatîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1692)

Söz başları keşideleri ve diğer cetvelleri kırmızı mürekkepledir. Unvan sayfası cetvelleri altın varaklı olan eser; 225x160-160x96 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis talik hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 28 varaktır. Mukavva üzeri bordo cilt bezi kaplı cilt içerisindedir.

Frengi Risalesi adıyla da anılan eser yirmi beş fasıldan ibaret olup hamsenin içinde yer alan en uzun risaledir. Müellif bu hastalığın adının nereden geldiğini anlattıktan sonra hastalığı ilk teşhis eden hekimlerin Antonio Benivieni (ö. 502) ve Girilamo Fracastoro (öl. 553) olduğunu söyler. Ardından hasta-

7 *DİA*, XVIII, 17.

lığın belirtileri, sebepleri ve bulaşması hakkında bilgi verilir. Frengi tedavisinde kullanılan ve Türkçede *mukaddes ağaç*, *haşeb-i enbiya* (peygamber ağacı) gibi adlarla anılan *palosento* ve diğer ilaçların özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu konuda *duhan-ı zeybak* (civa yağı) kullanımı üzerinde önemle durulmakta ve bunun nasıl uygulanacağı anlatılmaktadır.

[6800] ***Hamse-i Hayatizâde: Risâle-i Emrâz-ı Pilika,*** Hayatîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1692)

Unvan sayfası cetvelleri altın varaklı olan eserin, söz başları keşideleri ve diğer cetvelleri kırmızı mürekkepledir. 225x160-160x96 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis talik hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 9 varaktır. Mukavva üzeri bordo cilt bezi kaplı cilt içerisindedir.

Sekiz bölümden oluşan risalede önce hastalığın adının Latince olduğu ve *kıvrılmış*, *keçeleşmiş saç* anlamına geldiği belirtilerek bunun bir deri hastalığı olduğu anlatılır. Önceki tıp literatüründe bulunmayan ve Osmanlı ülkesinde de görülmeyen bu hastalığın Lehistan, Macaristan, Avusturya, Rusya ve İsveç'te yaygın olduğu, buna *seretan-ı hafi* (gizli kanser) de dendiği anlatıldıktan sonra belirti ve tedavi yöntemleri üzerinde durulur.

[6802] ***Hamse-i Hayatizâde: Risâle-i Hummâ-yı Redîe,*** Hayatîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1692)

Unvan sayfası cetvelleri altın varaklı olan eserin, söz başları keşideleri ve diğer cetvelleri kırmızı mürekkepledir. 225x160-160x96 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis talik hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 23 varaktır. Mukavva üzeri bordo cilt bezi kaplı cilt içerisindedir.

Eser on üç fasıldan oluşmaktadır. Önce hastalık hakkında genel bilgi verilmektedir. Maddesinin redîe (habis) olmasından dolayı Latincede bu hastalığa *malıgna* adı verildiği belirtilmektedir. Ayrıca hastalığın bulaşıcı bir mahiyette olduğu söylenmekte ve tedavide uygulanacak yöntem ve ilaçların terkibi hakkında ayrıntılı bilgi kaydedilmektedir. Risalede Mercado, Fonseca, Amato ve Fragozo adlı hekimlere atıflar yapılmaktadır. Adıvar'a göre Hayatizâde. Fonseca'nın. Almanya'nın Aşağı Pfazl eyaletinde yaygın ateşli bir hastalığı konu alan *Tractatus de febrium acutorum et pestilentium* adlı Latince eserinden faydalanmıştır. Tıp tarihçilerinin tifüse benzettikleri bu hastalığın mahiyeti tam olarak anlaşılamamıştır.

[6801] ***Tercüme-i Akrabâdîn-i Cedîd,*** Süleyman Efendi Minkaliyevî

Unvan sayfası cetvelleri altın varaklı olan eserin, söz başları keşideleri ve diğer cetvelleri kırmızı mürekkepledir. 225x160-160x96 mm ölçülerinde, aharlı kağıda nefis talik hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 40 varaktır, mukavva üzeri bordo cilt bezi kaplı mukavva cilt içerisindedir.

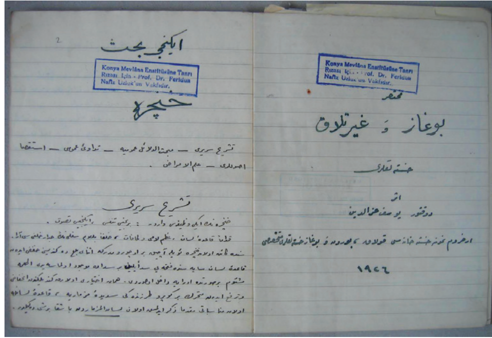
[6834/5] ***Lugat-ı Esmâ-i Edviyye***

Söz başları keşideleri ve cetvelleri kırmızı mürekkepledir. 195x140-bb mm ölçülerinde, aharlı kağıda talik hat ile, bxb satır olarak yazılmıştır. 70b-90b varaklar arasındadır. Şirazesi dağınık olup ciltsiz kağıt içerisindedir.

[6834/3] ***Risâletü'l-edviye ve'l-ağdiyeti'l-müfrede***

Söz başları, keşide ve duraklar kırmızı mürekkepledir. Osmanlı Türkçesi ile filigranlı kâğıda olarak talik hatla yazılmıştır. 195x140-155x82 mm ebadında, her varakta 25 satır vardır. 22b-48a varaklar arasında bazı ilaç terkipleri vardır. Eserin şirazesi dağınık olup ciltsiz kağıt içerisindedir. Nem lekeleri mevcuttur. Eser adı mukaddimeden alınmıştır.

[6796] ***Muhtasar Boğaz ve Gırtlak Hastalıkları,*** Dr. Yusuf İzzeddin

Eser siyah mürekkeple rika hatla yazılmıştır. 197x150-170x140 mm ölçülerinde, modern çizgili deftere 1926'da 19 satır olarak yazılmıştır.100 yapraktır. Karton kapaklıdır.

[6808] ***Menâfiu'n-nâs,*** Nidâî Çelebi Mehmed Ankaravî (ö. 976/1568)

Eserin söz başları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. 212x152-152x75 mm ölçülerinde, aharlı kağıt üzerine 19 satır olarak nesih hat ile 1201/1787 tari-

hinde istinsah edilmiştir. 69 varaktır. Koyu vişne renkli cilt bezi kaplı mukavva cilt içerisindedir. Sonda altı varakta çeşitli ilaç terkipleri vardır.

Menâfiü'n-nâs Nidâî'nin en önemli eseri olup 974/1566 yılında tamamlanarak Sultan II. Selim'e sunulmuştur. Başlangıcı manzum olan eser, bir mukaddime ve 60 bâbdan oluşmuştur. Eserin manzum kısımları mesnevî tarzında yazılmıştır. Kırk dört beyitlik bir kısmı tıp ilmiyle ilgili ayet ve hadislerin yer aldığı bir giriş izlemektedir. Yurtiçi ve yurtdışı pek çok kütüphanede çok sayıda nüshası bulunmasından, eserin halk arasında çok tutulduğu ve yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Ahmet, 2013)

[6810] ***Risale-i Muhâdarâtü't-tıb,*** Nusred Ebû Bekir Efendi (ö. 1256)

Eserin unvan sayfası basit, mihrabiyeli söz başları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. 230x155-bb. mm ölçülerinde, aharlı kağıt üzerine harekeli nesih ile 27 satır olarak yazılmıştır. 30 varaktır. Koyu vişne rengi üzeri deri kaplı mukavva cilt içerisindedir.1256/1840 tarihinde Mustafa er-Raşit Ispartavî tarafından istinsah edilmiştir. 19. varaktan itibaren sarı renkli kağıda yazılmıştır. Sonunda Fatiha vefki ve tefaülnâme-i Karayazıcı vardır.

[6813] ***Hallü'l-Mucez,*** Cemaleddin Muhammed b. Muhammed el-Aksarâyî (ö.779/1387)

Söz başları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. Eserin serlevhasında basit mihrabiye ve beynessutur süsleme vardır. Cetveller ise altın varakladır. 185x105-122x60 mm ölçülerinde, aharlı kağıt üzerine talik hatla 21 satır olarak yazılmıştır. 354 varaktır. Koyu vişne rengi üzeri deri kaplı mukavva

sağ cilt kabı mevcut olup sol kap yoktur. 1200 tarihinde istinsah edilmiştir. Sonunda Müdaafa-yı Milliye Vekaleti Sıhhiye Reisi Abdülkadir Paşa Hazretlerinin bu kitabı kendisine hediye ettiğine dair bir not ve fotoğraf vardır.

[6665] ***Menâfiu'n-nâs,*** Nidâî Çelebi Mehmed Ankaravî (ö. 976/1568)

Söz başları, keşideler ve bazı metinler kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesi olan eser, filigranlı kağıda nesih hatla 17 satır olarak yazılmıştır. 221x160-145x80 mm ebadında, 153 varaktır. Sırtı kahverengi bez, kapakları kağıt kaplı mukavva cilt içindedir. Eser baştan ve sondan noksan olup bazı varakların boş kenarları kesilmiştir.

[6748] ***Bahrü'l-cevâhir,*** Muhammed b. Yusuf et-Tabîb el-Herevî (924/1518'de sağ)

Söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili, Arapça-Farsçadır. Abadi kâğıda talik hat ile 21 satır olarak yazılmıştır. 250x175-180x105 mm ebatlarında 185 varaktır. Yeşil deri kaplı, yaldız zencirekli, mıklepli, yıpranmış mukavva cilt içindedir. Kenarlarda bazı izahlar ve nakiller vardır.

[6751] ***Tercüme-i Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib,*** Mahmûd Hatîb Rûmî (öl. 970/1563)

Söz başları durak ve keşideler kırmızı, cetveller mavi ve siyah mürekkepledir. Mihrabiye tezhipli olmakla beraber büyük bölümü eksiktir. Ahmed b. Hüseyin tarafından Mısır'da 997/1589 tarihinde istinsah edilmiştir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kâğıda nesih hat ile 280x180-185x110 mm ebatlarında, 23 satır olarak yazılmıştır. 189 varaktır. Sırtı bordo bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

Eser hatimede *Nevâdirü'l-garâib ve mevâridü'l-acâib* ismiyle anılmaktadır. Kenarlarda ve sonda 2 varakta bazı tarihler vardır. Nem lekeleri mevcuttur. Eser tamir görmüştür. İlk varak yarım olup boş kağıt üzerine yapıştırılmıştır. İki varak noksandır.

[6767/1] ***Risâle-i Edviye***

Söz başları, keşide, cetvel ve duraklar kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Eser adı başlıktan alınmıştır. Filigranlı kağıda nesih hat ile yazılmıştır. 210x150-145x70 mm ebatlarında her sayfası 15 satırdır. 1b-18b varaklar arasındadır. Ebru kağıt kaplı karton cilt içerisindedir. Eser adı içeriğe göre verilmiştir. Çeşitli şifalı bitkiler ve deva olduğu hastalıklarla ilgili bilgilerle birlikte çeşitli dualar ve havaslardan müteşekkildir. 24 varaktan itibaren iç ölçülerinde farklılık vardır. Nem lekeleri mevcuttur. Sonda ilahiler vardır.

[6774] ***Resâilü'l-Müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile,*** Hayatîzâde Mustafa Feyzî b. Mehmed b. Ahmed Rûmî (ö. 1151/1738)

Söz başları, durak ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Mihrabiye basit tezhipli, cetveller yaldızladır. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla yazılmıştır. 21 satırdır. 213x145-136x88 mm ebadında, 124 varaktır. Yeşil bez kaplı mıklepli mukavva cilt içindedir.

Başta kapak içinde 1941 tarihli Feridun Nafiz Uzluk mülkiyet kaydı, 2b-11b de fihrist, 12a'da H1199 tarihli Osman b. Keskin mülkiyet kaydı ve mührü, 13a'da 1193h tarihli Ahmed Paşa kaydı, H1205 tarihli Muhammed Ataullah kaydı ve mührü, H1243h tarihli Tabib Abdülhak kaydı vardır. Kenarlarda izahlar vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

Eser içerisinde yer alan eski tespit fişi arka yüzünde üzerinde İstanbul Üniversitesi Tıp Tarih Enstitüsü kaşesi bulunan 1235 tarihli bir reçete olduğu kayıtlı olmakla birlikte böyle bir belgeye rastlanmamıştır.

[6776/1] ***Risâle-i Feyziyye fi'l-lugâti'l-müfredâti't-tıbbiye,*** Mustafa b. Mehmed b. Ahmed et-Tabib (ö. 1157/1744)

Cetveller ve söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla yazılmıştır. 210x140-147x80 mm ebadında 1b-103b varaklar arasında, her sayfa 21 satırdır. Yeşil bez kaplı mıklepli mukavva cilt içerisindedir. 1a'da H1359 tarihli Feridun Nafiz Uzluk mülkiyet kaydı, 2a'da

İsmail b. Muhammed Sururi mülkiyet kaydı ve mührü vardır. Kenarlarda çeşitli nakil ve izahlar vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6777/2] ***Düstûrü't-tabîb fî ameli mîzâni't-terkib,*** Mustafa b. Mehmed b. Ahmed et-Tabib, (ö. 1157/1744)

Cetveller ve söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla yazılmıştır. 210x140-147x80 mm ebadında, her sayfa 21 satırdır. 28 varaktır. Yeşil bez kaplı mıklepli mukavva cilt içerisindedir. Nem lekeleri mevcuttur.

[6779/1] ***Dürrü'l-manzûm fi't-tıb,*** Nidâî Çelebi Mehmed Ankaravî (ö. 976/1568)

Başlıklar kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla yazılmıştır. 225x153-150x80 mm ebadında, her sayfa 21 satırdır. 1b-15b sayfalar arasındadır. Sırtı kahverengi bez kaplı modern mukavva cilt içerisindedir. Sonu noksandır. 1a'da, kenarlarda ve 16a-41a'da çeşitli tıbbi terkipler vardır. 19-26 varaklar arası ters ciltlenmiştir. Nem lekeleri mevcuttur. Eserin tamamında kağıt ebatlarında farklılıklar vardır.

[6779/3] ***Dürrü'l-manzûm fi't-tıb,*** Nidâî Çelebi Mehmed Ankaravî (ö. 976/1568)

Söz başları ve bazı başlık duraklar kırmızı ve yeşil mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 225x153-155x100 mm ebadında 14 satır olarak yazılmıştır. 68a-105a varaklar arasında sırtı kahverengi bez kaplı modern mukavva cilt içindedir.

Eser baştan 1 varak noksan olup son bölümü içerik açısından farklılık arz etmektedir. Nem lekeleri mevcuttur. 106a-125b'de başı sonu noksan söz konusu bu risaleye benzer içerikte terkiplerin yer aldığı bir metin vardır.

[6779/4] ***Lugat-i Müfredât-ı Tıb***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kâğıda talik hat ile 225x153-bxb ebatta satır sayıları başka başkadır. 126a-147a varaklar arasında, terimler kırmızı mürekkepledir. Sırtı kahverengi bez kaplı modern mukavva cilt içerisindedir. Eser baştan ve aralardan noksan olup nem lekeleri mevcuttur. Eserin tamamında kağıt ebatlarında farklılıklar vardır.

[6779/5] ***Risâle-i Sıfat-ı Tiryâk***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hat ile 225x153-bxb ebadında, Her sayfada satırlarda bxb'dır. 147b-187b varaklar arasındadır. Terimler kırmızı mürekkepledir. Sırtı kahverengi bez kaplı modern mukavva cilt içerisindedir. Eser adı başlıktan alınmıştır. Eser noksan olup nem lekeleri mevcuttur. Eserin tamamında kağıt ebatlarında farklılıklar vardır.

[6779/6] ***Risâle-i Tıb***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hat ile 225x153-153x95mm ebadında her sayfası 15 satır olarak yazılmıştır. 188b-212b varaklar arasında, keşideler siyah mürekkepledir. Sırtı kahverengi bez kaplı modern mukavva cilt içerisindedir. Nem lekeleri mevcuttur. Eserin tamamında kağıt ebatlarında farklılıklar vardır. Kenarlarda ve sonda çeşitli terkipler vardır.

[6782] ***Kitâb-ı Tıbb-i İntihâb***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla yazılmıştır. 200x150-130x70 mm ebadında, 17 satırdır. Şirazesi kısmen dağınık, sırtı ve sertabı kahverengi deri kaplı mıklepli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Eser adı başlıktan alınmıştır. Sonda 111a-b'de Osmanlı sultanları ve saltanat süreleri, 1a'da Abdurrahman Ağa mülkiyet kaydı, 1b-2a'da bir dua ve çeşitli doğum kayıtları vardır.

[6787] ***Mecmua-i Tıb***
Söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Cedit kağıda rika hatla yazılmıştır. 235x190-150x110 mm ebadında 15 satır olarak 15b-62b varaklar arasındadır. Şirazesi dağınık, ciltsiz olup karton kapak içerisindedir.

Eser adı konusuna göre verilmiş olup çeşitli ilaç terkiplerinden oluşmaktadır. Eser baştan ve sondan noksan olup 15. varak öncesi ile 62. varaktan sonrası yoktur.

[6788/1] ***Lugat-i Müfredât-ı Tıb***

Söz başları ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Dili, Osmanlı Türkçesi olarak filigranlı kağıda nesih hatla 203x160-150x90 mm ebadında her sayfası 19 satır olarak, 1a-276a varakları arasındadır. Sırtı ve kenarları kahverengi deri, kapakları turuncu kağıt kaplı, mıklepli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Eser baştan

noksandır. Eser adı konusuna göre verilmiştir. 1b ve 2a'da silik mühürler vardır. Bazı sayfa kenarlarında çeşitli nakil ve terkipler, sonda 275b-276a'da *Tezkire-i uli'l-elb'âb*'dan bir nakil vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6788/2] ***Risâle-i Teşrîh-i İnsân***

Söz başları ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla 203x160-150x90 mm ebadında, 19 satır olarak 277a-282a varaklar arasındadır. Sırtı ve kenarları kahverengi deri, kapakları turuncu kağıt kaplı mıklepli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Nem lekeleri mevcuttur. 282a-285b'de insanın yaratılışı hakkında tasavvufi bir metin, 285b-286a'da *Müntehab-ı Şifa*'dan bir nakil ve bir terkip, 286b-287a ve 288b'de *Tezkire-i uli'l-elb'âb*'dan nakiller, 287b'de *Tezkire-i Davud*'dan bir nakil ile fevâidler vardır.

[6789] ***Tercüme-i Hıfzıssıhha-i Bahri,*** Mehmed Raif

Dili Osmanlı Türkçesidir. Cedit kağıda nesih hat ile 247x170-160x90 mm ebadında her varağı 13 satır olarak yazılmış olup 101 varaktır. Kahverengi deri kaplı soğuk baskı yaldız desenli mukavva cilt içerisindedir. Eser ve müellif adı mukaddimeden alınmış olup Fransız Doktor Mahe'nin aynı adlı eserinin tercümesidir.

[6790/1] ***Risâle-i Tıb***

Söz başları ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hat ile 205x150-160x115 mm ebadında 17 satır olarak 1a-58a varaklar arasındadır. Yeşil bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

Eser baştan noksan olup eser adı içeriğe göre verilmiştir. 1b ve 2b'de hacamatla ilgili takvim vardır. 3a'da Muhammed yazılı bir mühür sonda da Necmeddin tarafından bazı hayvanların doğum süreleri yazılıdır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6790/2] ***Tercüme-i Hulâsa-i Dîvân,*** Cerrâh Mes'ûd

Söz başları ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesi olarak, filigranlı kağıda nesih hatla 205x150-160x115 mm ebadında, 17 satır olarak 57b-155b varaklar arasındadır. Yeşil bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Ebû Tâhir b. Muhammed Arabi'nin eserinin tercümesidir. Nem lekeleri mevcuttur.

[6790/3] ***Risale-i Maraz-ı Bevasir***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla 205x150-160x115 mm ebadında 17 satır olarak 155b-160b varaklar arasında yer almaktadır. Keşideler kırmızı mürekkepledir. Yeşil bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Eserin sonu noksandır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6791] ***Şifâü'l-fuâd li-Hazreti's-Sultân Murâd,*** Zeynelâbidîn Efendi b. Halil (ö. 1056/1646)

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla 201x124-130x60 mm ebadında, 13 satır olarak yazılmıştır. 68 varak olan eserin ilk 3 varak cetvelli ve siyah, söz başları gri, bazı varaklar renkli ve serpme yaldız mürekkepledir. Lacivert bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

Kenarlarda bazı açıklamalar vardır. Başta iç kapakta mavi tükenmez kalemle sonradan yazılmış bir fihrist ve eser hakkında bilgiler vardır. Eser tamir görmüş olup bazı varaklarda mürekkep lekeleri mevcuttur.

[6792/1] ***Cerîdetü'l-etıbbâ ve harîdetü'l-elibbâ,*** Kahvecizâde Ahmed b. Hüseyin Edirneli

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 215x145-150x82-bxb. mm ebadında 1a-146a varaklar arasında, cetveller, söz başları ve bazı rakamlar kırmızı mürekkepledir. Siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Başta 5 varakta ve kenarlarda çeşitli tıbbi terkipler ve fevâidler vardır. 6a'da eserin fihristi bulunmaktadır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6792/2] ***Tercüme-i Havâss-ı Büberiye,***[8] Zeki Ali (1108/ 1696 'da sağ)
Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 215x145-150x82 mm ebadında 25 satır olarak 141b-145b varaklar arasında, cetveller ve söz başları kırmızı mürekkepledir. Siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Sonda 145b-147a'da çeşitli ilaç terkipleri vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6792/3] ***Tertîb-i Eczâ,*** Abdürrahim Muhib

Cetveller ve söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 215x145-150x82 mm ebadında 25 satır, 147b-151a

8 Zuhal Kültüral ve Aylin Koç, "Zeki Ali'nin Tercüme-i Havâss-ı Büberiyye Risalesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2015, 272-282.

varaklar arasındadır. Siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Sonda 151b'de bir ilaç terkibi vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6792 /4] ***Risâle der Envâ'-i İlâc-i Bevâsîr***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 215x145-150x82 mm ebadında 17satır, 152b-161a varaklar arasındadır. Cetvel, durak ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Eser adı başlıktan alınmıştır. Başta 152a'da Yusuf Efendizâde mülkiyet kaydı ve bazı terkipler ile sonda 162b'de bazı macun terkipleri vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6792/5] ***Risâle-i Tedbîr-i Fasd***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 215x145-150x82 mm ebadında 17 satır olarak 163b-171b varaklar arasında, Cetvel, durak ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

Eser adı başlıktan alınmıştır. Başta 163a'da bazı terkipler sonda 172b-175b'de makat marazlarının ilaçları hakkında bir metin vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6792/6] ***Gunyetü'l-lebîb haysü lâ yûcedu tabîb,*** Ali b. Ebî Abdullah Muhammed el-Kuraşî

Dili Arapçadır. Filigranlı kağıda talik hatla 215x145-150x82-bxb. ebadında, 176b-181a varaklar arasında, cetvel, söz başları ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Siyah bez kaplı mukavva cilt içerisindedir. Sonda 181a-189b'de çeşitli ilaç terkipleri vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6797/2] ***Terceme-i Akrabâdîn,*** Süleyman Efendi Minkâliyevî

Söz başları ve cetveller kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 228x163-162x98 mm ebadında 21 satır, 78b-118b varaklar arasındadır. Mukaddime sayfası yaldız cetvelli, mor bez kaplı mukavva cilt içerisindedir.

[6797/3] ***Çay Risâlesi,***[9] Damadzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (1665-1742)

Dili, Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla Yalova'da istinsah edilmiş (1154/1742), 228x163-155x92 mm ebadında, 21 satır olarak 119b-122b va-

9 Ahmet Acıduman, "Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi ve Çay Risâlesi Üzerine Bir Çalışma", *Türkiye Klinikleri, Tıp Etiği, Hukuku, Tarihi Dergisi* XVI/3 (2008).

raklar arasındadır. Başta 119a'da ve sonda 122a'da ilaç terkipleri ve 122b'de Şeyh Sadi'den beyitler vardır.

[6814/1] ***Havâss-ı Müfredât-ı Tıbb***

Söz başları kırmızı mürekkepledir. Osmanlı Türkçesi-Arapçadır. Filigranlı kağıda talik hatla 208x152-170x80 mm ebadında 18 satır olarak, 39b-228b varaklar arasında yer almaktadır. Bordo deri kaplı şemseli, zencirekli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Eser adı başlıktan alınmıştır. Eser 164a'ya kadar Türkçe, 164b-165a boş, 165b'den itibaren Arapçadır. Başta 1a-18a'da Türkçe-Arapça, 18b-22b'de Arapça/Farsça-Türkçe şifalı bitkiler sözlüğü, 22b-33b'de fihrist, 33b-36a'da bitkiler ve faydalı olduğu hastalıklar cetveli, 37a-b'de 2. Risale fihristi, sonda 229a-233a'da çeşitli macun terkipleri vardır.

[6815/2] ***Müntehabât-ı Yâdigâr,*** İbn Şerîf (1037/1628'de sağ)

Söz başları kırmızı mürekkepledir. Osmanlı Türkçesi olan eser 1158/1745 istinsah edilmiştir. Filigranlı kâğıda talik hatla 208x152-170x80 mm ebadında 18 satır olarak 234b-333b varaklar arasındadır. Bordo deri kaplı şemseli zencirekli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir.

[6816/3] ***Şifâü'l-fuâd li Hazreti's-Sultân Murâd,*** Zeynelâbidîn Efendi b. Halil (ö. 1056 /1646)

Söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 206x155-155x105 mm ebadında 21 satır ile 31b-48b varaklar arasında yer almaktadır. Sırtı, sertabı ve kenarları kahverengi deri kaplı mıklepli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Sonu noksandır. Sonda 49a-50b'de bütünlük arz etmeyen ve zahriyede *Bahnâme* diye isimlendirilen çeşitli terkiplerin yer aldığı bir bölüm vardır. Nem lekeleri ve mürekkep dağılmaları mevcuttur. Eser tamir görmüştür.

[6816/4] ***Kitâbu't-Tabîb fi'l-edviyeti'l-müteferrika***

Söz başları kırmızı mürekkepledir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla 206x155-165x115 mm ebadında, 15 satır olarak 51b-78b varaklar arasında yer almaktadır. Sırtı, sertabı ve kenarları kahverengi deri kaplı mıklepli yıpranmış mukavva cilt. Eser adı başlıktan alınmıştır. Aralardan ve sondan noksandır. Nem lekeleri mevcuttur. Eser tamir görmüştür.

[6816/5] ***Kitâbü't-Teshîl,*** Hacı Paşa Hızır b. Ali Aydınî (ö. 820/1417)

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla 206x155-165x115 mm ebadında 15 satır olarak 79b-86b varaklar arasında, söz başları kırmızı mürekkepledir. Sırtı, sertabı ve kenarları kahverengi deri kaplı mıklepli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Eser aralardan ve sondan noksandır. Nem lekeleri mevcuttur. Eser tamir görmüştür.

[6816/6] ***Risâle-i Kimyâ***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda nesih hatla 206x155-bxb-bxb. mm ebadında, 87b-150b varaklar arasında, keşideler siyah mürekkepledir. Sırtı, sertabı ve kenarları kahverengi deri kaplı mıklepli yıpranmış mukavva cilt içerisindedir. Eser adı 87a'dan alınmış olup aralardan ve sondan noksandır. Nem lekeleri mevcuttur. Eser tamir görmüştür.

[6824] ***Lugat-i Müfredât-ı Tıb***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Söz başları kırmızı mürekkepledir. Filigranlı kâğıda Nesih hat ile 197x150-160x105 mm ebadında 15 satır olarak yazılan eser 352 varaktır. Soğuk baskı desenli kahverengi deri kaplı, mıklepli mukavva cilt içerisindedir. Eser adı içeriğe göre verilmiştir. Eser baştan ve sondan noksan olup nem lekeleri mevcuttur.

[6825] ***Yâdigâr-ı İbn Şerîf,*** İbn Şerîf (1037/1628'de sağ)

Dili Osmanlı Türkçesidir. Söz başları ve cetveller kırmızı mürekkepledir. Yunus b. Veli tarafından filigranlı kâğıda nesih hatla 240x170-163x88 mm ebadında 17 satır ve 177 varak olarak istinsah edilmiştir. Soğuk baskı yaldız desenli kahverengi deri kaplı mukavva cilt içerisindedir. Sonda H989 tarihli mülkiyet kaydı, başta ve çeşitli terkipler vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6831] ***Dürrü'l-Manzûm fi't-tıb,*** Nidâî Çelebi Mehmed Ankaravî (ö. 976/1568)

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 210x155-165x90 mm ebadında her sayfa 19 satırdır. Eser 16 varaktır. Başlıklar kırmızı mürekkepledir. Ebru desenli karton kapaklı üzeri beyaz kağıt kaplı cilt içerisindedir. Baştan ve sondan noksan olup yazı türü yer yer farklıdır. Sonda 12 varak, başı ve sonu eksik, kağıt boyutu farklı tasavvufi bir manzume vardır. Nem lekeleri mevcuttur.

[6832] ***Tercüme-i Devâ***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda rika hattı ile 172x128-bxb-bxb mm ebadında 92 varaktır. Eser adı konusuna göre verilmiştir. Baştan fihrist kısmından noksandır. Bitiş cümlesi 41a'dan alınmış olup Molla İsmail Efendi mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Eser aynı içerikle 77a'ya kadar devam etmektedir. 78-88 arası boş olup 88b-92b'de çeşitli terkipler vardır.

[6833] ***Tedbirât-ı Ebû Ali Sînâ***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Seyyid Mustafa b. Seyyid Sinan tarafından 967/1560 tarihinde filigranlı kağıda nesih hatla istinsah edilmiştir. 210x155-140x75 mm ebadında 11 satır ve 96 varaktır. Söz başları kırmızı mürekkepledir. Şemseli kahverengi deri kaplı yıpranmış mukavva cilt üzerine kağıt kaplıdır. Eser adı başlıktan alınmış olup zahriyede *Kitâbu'l- Mühimmat* ve *Gâyetü'l-beyân* isimleri de zikredilmektedir. Nem lekeleri mevcuttur. Başta iç kapak, 1a-b, 2a ve kenarlarda ve sonda 95b-98b'de çeşitli terkipler vardır.

[6834/1] ***Risale-i Maraz-ı Bevasir***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Filigranlı kağıda talik hatla 195x140-bxb-bxb mm ebadında, 1b-5a varaklar arasında, söz başları, keşide ve duraklar kırmızı mürekkepledir. Şirazesi dağınık olup ciltsiz kağıt içerisindedir. Nem lekeleri mevcuttur.

[6834/2] ***Tercüme-i Bâhnâme-i Pâdişâhî***

Dili Osmanlı Türkçesidir. Söz başları, keşide ve duraklar kırmızı mürekkepledir. Filigranlı kağıda talik hatla 195x140-bxb mm ebadında, satırlar her varakta bxb olup 6b-18a sayfalar arasında, Şirazesi dağınık olup ciltsiz kağıt içerisindedir. Nem lekeleri mevcuttur.

Sonuç olarak koleksiyonda, müellifi tanınmış ve tıp literatüründe önemli yeri olan tabiplerin ve eserlerin yanında tedavi yöntemlerinin ya da çeşitli terkiplerin listelendiği, küçük uygulamaların anlatıldığı kitapçıkları ve yazanın ya da derleyenin genellikle meçhul olduğu tıpla ilgili eserler de bulunmaktadır. Yazmaeser bulunan bütün kütüphanelerde olduğu gibi Uzluk koleksiyonunda da elyazmaları arasında da bu tip eserlerden çok miktarda bulunmaktadır. Bu eserler bazen belli bir konu üzerindeki bilgilerin derlemesi olabileceği gibi genellikle tıbbi notlar, ilaç terkipleri, dualar, tılsımlar vb. eski tıbbın kapsamı-

na giren çok değişik notlardan da meydana gelmektedir. Bu kitapların zahriye sayfalarında, derkenarlarında bulunan Nafiz Uzluk'un özel notları bu koleksiyonu daha da değerli kılmaktadır.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü kütüphanesinde özellikle Nafiz Uzluk koleksiyonunda, klasik İslam tıbbının önemli eserlerinin nadide örnekleri dikkat çekmektedir. Çeşitli tıbbi mecmualar, ders notları, araştırma raporları vb. çok değişik konulardaki el yazmalarının yanında tıp dışındaki ilimlere ait konularda yazmalar da mevcuttur.

Kaynaklar

1. Alparslan, A., *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
2. Arseven, C.E., *Les Arts Decoratifs Turcs*, İstanbul: MEB, 1952.
3. Ayverdi, E. H., *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*, İstanbul, 1953.
4. Baltacıoğlu, İ. H., *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara, 1958.
5. Çetin, N. M., "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi (Yakut Devrinin Sonuna Kadar)", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul: IRCICA, 1992.
6. Çığ, K., *Hattat Hafız Osman Efendi*, İstanbul, 1945.
7. Karpuz, H. ve Şafak, Y., "Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi (SÜSAM) Uzluk Arşivi'nin Mevlevilik ve Tıp Tarihi Açısından Önemi", *Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Armağanı, X. Millî Mevlâna Kongresi, Tebliğler*, II, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2003.
8. Mahir, B., "Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin Kur'an Koleksiyonu", *Türkiyemiz* 67 (1992).
9. Şafak, Y., "Uzluk Ailesi'nin Mevlevîlik Araştırmalarına Katkıları", *Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Armağanı, X. Millî Mevlâna Kongresi, Tebliğler*, II, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2003.
10. Ülker, M., *Türk Hat Sanatı*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1987.
11. Ünver, S., *Türk İnce El Sanatları Tarihi Üzerine*.
12. Yazır, M. B., *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I-III, İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 1981.

ZEYTİNBURNU TIBBİ BİTKİLER BAHÇESİ BÜNYESİNDE YAPILAN TIP TARİHİ ÇALIŞMALARI

Murat Dinçer Çekin[1]

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Türkiye'nin faal olan ilk tıbbi bitki bahçesidir. Temeli, 2000 yılında kutlanmaya başlanan Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivalini takiben 2003 haziran ayında atılan, 2005 nisan ayında açılan Bahçe, Zeytinburnu Belediyesi ve Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği tarafından desteklenmektedir.

14 dönümlük alanda kurulu Bahçenin bulunduğu bölge, ayazması, kuyusu, tarihi hastaneleriyle, yüzyıllardır şifa arayanların semtidir. Bahçeye yakın mesafelerde bulunan;

Balıklı Rum ayazması 5.yüzyıldan,
Merkezefendi kuyusu ve türbesi 16.yüzyıldan,
Balıklı Rum Hastanesi 18.yüzyıldan,
Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 19.yüzyıldan,

Zeytinburnu Askeri Hastanesi 19.yüzyıldan, Yedikule Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi EA Hastanesi 20.yüzyıl başından itibaren halkın şifa bulma ümidiyle başvurduğu yerlerdir.

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesinde şu ana kadar, kimyasal gübre, pestisid, herbisit kullanılmadan 700'ü aşkın tıbbi bitkinin adaptasyon çalışması yapılmıştır. Bazı bitkiler Bahçeden Türkiye'ye yayılmıştır. Üretim serası, tropik sera, kurutma odası, tohum ünitesi, herbaryum, laboratuar, eğitim merkezi, kütüphane, güneş saati ve tabiat takvimi Bahçenin unsurlarındandır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Politikaları Anabilim Dalı Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi proje yürütücüsü, muratcekin@yahoo.com

Proje yürütücüsü, ziraat mühendisi, biyolog, bahçe ziraati teknikeri, tıbbi aromatik bitkiler teknikeri, bahçıvanlar, bitki fotoğrafçısı ve yardımcı personelin çalıştığı Bahçede, Sağlık Çevre Okulu adı altında yürütülen staj, kurs, seminer ve atölye çalışmalarında bugüne kadar yüzlerce stajyer, gönüllü bahçıvan ve kursiyer eğitim almıştır.

Birçok proje ve teze danışmanlık ve materyal desteği veren Bahçe, bazı üniversitelerle protokoller çerçevesinde ortak çalışmalar yapmış, yurdun farklı yerlerinde benzer projelerin hayata geçirilmesi için pekçok kuruma proje, materyal ve danışmanlık desteği vermiştir.

Bitkilerin tıbbi kullanımının gündeme yerleşmesi, hak ettiği bilimsel ilgiye kavuşması, konunun Bakanlık düzeyinde kurumsallaşması, bir politika çerçevesinde ele alınması, kalkınma planlarına girmesi, hukuki altyapıya ulaşması, üniversitelerde ilgili birimlerin kurulması, müfredatın oluşması, hekimlerin eğitim almaya başlamasında Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi projesi ve Geleneksel Tıp Festivali önemli rol oynamıştır.

Bahçenin yayınları arasında Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi kitabı, Bitkilerle Tedavi Sempozyumu kitabı, Köşe Bucak Börtü Böcek isimli çocuk kitabı, 7 sayı çıkan Sağlık Çevre Kültürü dergisi vardır. Bitki Ressamlığı temalı Z dergisine danışmanlık yapılmıştır.

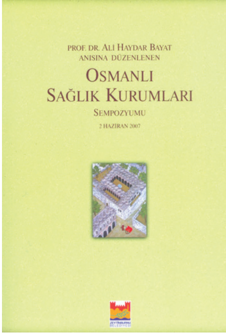
Bahçenin tıp tarihi ile ilgili yayınları ise şunlardır:

Tıp Tarihi Dizisi

Merkez Efendi

Editör: Murat D. Çekin
Hazırlayan: Efsun Sertoğlu
2012 ISBN 975-00024-3-4 / 2.baskı
Merkez efendi ve Merkez halife diye şöhret bulan Musa bin Kılıç bey bin Haydar'ın künyesi Ebu's-saka, lakabı Muslihiddin'dir. 865-70/1460-65 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen 'Osmanlı Sağlık Kurumları' Sempozyumu / 2 Haziran 2007

Editörler: Nuran Yıldırım, Bülent Özaltay, Murat D. Çekin
2008 ISBN 975-00024-1-5

*Ali Haydar Bayat paneli

Konuşmacılar: Hüsrev Hatemi, Ekmeleddin İhsanoğlu, Uğur Derman, İsmail Yakıt, Hidayet Nuhoğlu, Ferruh Dinçer, Adnan Ataç

*Ali Haydar Bayat bibliyografyası
* Osmanlı Sağlık Kurumları paneli

Mebrure Değer ve Sevgi Şar'ın yönettiği 1.oturum

Osmanlı Darüşşifaları - Gönül Cantay

Üsküdar Miskinler Tekkesi - Nil Sarı, Emrah Kurt

Osmanlı Akıl Hastaneleri - Şahap Erkoç

Gülhane Tıp Ekolünün Askeri Hastane ve Seririyat Hastanesi Dönemi - Ayten Altıntaş

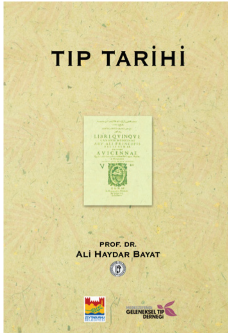
Zeynep Kâmil Hastanesi (1875): Romantik Tarihçiliğin Gölgesinden Bir Çıkış Denemesi - Şeref Etker, Feza Günergun

Şefik Görkey ve Abdullah Özen'in yönettiği 2.oturum

Safranbolu Bulaşıcı Hastalıklar (Frengi) Hastanesi - Esin Kahya

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fizyoloji Enstitüsü 1903-1933 - Emre Dölen-
Türkiye Sınırları Dışındaki Osmanlı Sağlık Kurumları - Zuhal Özaydın
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri - Yeşim Işıl Ülman

Osmanlı Devleti'nin Koruyucu Sağlık Kurumları - Nuran Yıldırım

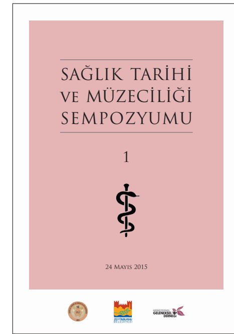

Tıp Tarihi

Ali Haydar Bayat
2016 ISBN 975-00024-2-7 / Genişletilmiş 3. baskı
Eserde, Mezopotamya, Mısır, Hitit, Çin, Yunan, Roma, Avrupa, İslam ve Türk medeniyetlerinde tıp tarihi incelenmektedir.

Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 1

2016 ISBN 978-605-85988-9-8
Sağlık koleksiyonculuğu ve müzeciliği konusunda yapılan yıllık sempozyumların ilki. 14 bildiriden oluşuyor.

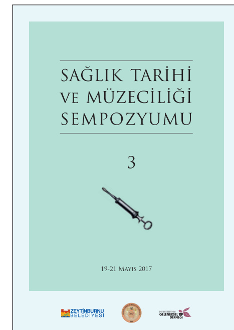

Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 2

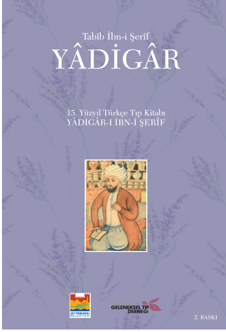
2017 ISBN 978-975-2485-04-4
Sağlık koleksiyonculuğu ve müzeciliği konusunda yapılan yıllık sempozyumların ikincisi. 24 bildiriden oluşuyor.

Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 3

2018 ISBN 978-975-2485-20-4
Sağlık koleksiyonculuğu ve müzeciliği konusunda yapılan yıllık sempozyumların üçüncüsü. 40 bildiriden oluşuyor.

Tıp Klasikleri Dizisi

Yâdigâr

İbn-i Şerîf

Sadeleştirme: Orhan Sakin
Transkripsiyon-Sözlük: Orhan Sakin, Yahya Okutan, Doğan Koçer, Mecit Yıldız
Giriş: Ayten Altıntaş
Yayına Hazırlık: Murat D. Çekin
2017 ISBN 978-975-00024-9-6 / 2.baskı

Tabib İbn-i Şerîf tarafından 1420'li yıllarda yazılan Yâdigâr, Çelebi Mehmed ve II. Murad'a hizmet eden Karatimurtaşoğlu Umur beye sunulmuştur. Erken Anadolu Türkçesi ile yazılan ilk tıp kitaplarındandır. Herkesin anlayacağı dille kaleme alındığı için uzun süre en çok başvurulan eser olmuş, sonraki tıp kitaplarında hep zikredilmiş ve tıp medreselerinde okutulmuştur. Tabib İbn-i Şerîf eserinde, sağlığı korumak için gerekenleri, tıbbın genel kurallarını, hastalıkları, ilaçları, ilaç terkiplerindeki bitkilerin nerelerde bulunacağını, nasıl tanınacağını, ne zaman toplanacağını ve ne şekilde kullanılacağını anlatmıştır.

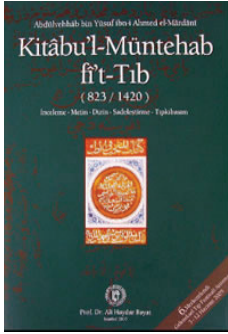

Terceme-İ Cedîde Fî'l-Havâssi'l-Müfrede

Mehmed bin Ali

Transkripsiyon-Sadeleştirme-Sözlük: Bülent Özaltay, Abdullah Köşe
2006 ISBN 975-000 24-1-5

1690'da yazılan Terceme-i Cedîde fî'l-Havâssi'l-Müfrede, o dönemde tıbbi tedavide kullanılan bazı bitkilerin özelliklerine ve etkilerine dair bilgileri içermektedir. Bitkilerin İtalyanca, Arapça ve Türkçe isimlerinin yanısıra resimlerine de yer verilmiş olması eserin önemini ve değerini arttırmaktadır.

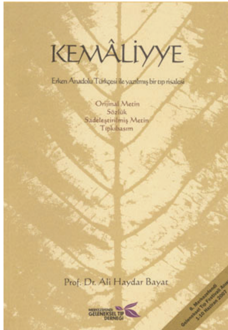
Kitâbu'l-Müntehab Fî't-Tıb

Mârdânî

Transkripsiyon-Sadeleştirme-Sözlük: Ali Haydar Bayat

2005 ISBN 975-000 24-0-7

1420'li yıllarda yazılan Müntehab, fetret devrinde Osmanlı bütünlüğünü yeniden sağlayan ve ilim adamlarını himaye eden Çelebi Mehmed'e sunulmuştur. Bir Osmanlı sultanı adına yazılan ilk tıbbî eserdir. Mârdânî'nin eski metinlerden faydalanarak erken Anadolu Türkçesi ile yazdığı Müntehab'ta, tıbbın sınırları ve tıp teorisi, anatomi, sağlık ve hastalığın anlamı ve sağlığı bozan sebepler, nabız ve idrar çeşitleri, sağlığı korumak ve yeniden kazanmak için alınması gereken tedbirler, baş, göğüs, karın, azalar ve derinin hastalıkları ile gıdalar yeralmaktadır.

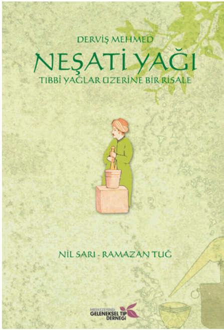
Kemâliyye

İbn Kemâl

Transkripsiyon-Sadeleştirme-Sözlük: Ali Haydar Bayat

2007 ISBN 975-00024-2-7

Şeyhülislam İbn Kemâl, Dilşâd Şirvânî, Mahmûd Şirvânî gibi farklı yazarlara mal edilen bu tıp risalesi XVI. yüzyıl başlarında erken Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır. İçinde, baş, göz, ağız, diş ve bel hastalıklarının tedavileri, idrar kaçırmanın nedenleri, cinsel istek ve gücü arttıran ilaçlar, makat kaşıntılarının nedenleri, şerbetlerin özellikleri ve hazırlanması, macunların faydaları ve hazırlanması, tabiplerin tavsiyeleri ve okka ile rıtılın ölçüleri yeralmaktadır.

Neşati Yağı
Derviş Mehmed

Transkripsiyon-Sadeleştirme-Sözlük: Nil Sarı, Ramazan Tuğ
2009 ISBN 975-00024-2-8

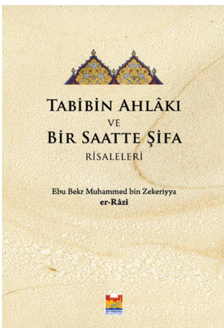
Osmanlı sarayında padişahın yemek, şerbet ve ilaçlarını hazırlayan; tadını, kokusunu ayarlayan başkullukçu Derviş Mehmed tarafından 1800'lerin başında kaleme alınan risale, Neşati yağı adı verilen bir merhem ile diğer tıbbi yağların etkilerini, faydalarını ve hazırlanışlarını anlatmaktadır.

Musa Bin Hamon

Transkripsiyon-Sözlük: Ahmet Zeki İzgöer
2012 ISBN 975-00024-7-2

XV. yüzyıl sonunda İstanbul'a göçen ve Sultan II. Bayezid'ın saray hekimi olan Jozef Hamon'un oğlu, Kanuni Sultan Süleyman'ın saray hekimi Musa bin Hamon tarafından yazılan risale, diş tababetine ait değerli bilgiler içeriyor.

Tabibin Ahlâkı ve Bir Saatte Şifa
er-Râzî

Çeviri: Hikmet Akpur
2013 ISBN 975-00024-8-9

X. yüzyılda yaşayan Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî ilk risalesinde tabibin sahip olması gereken ahlâkı anlatıyor. İkinci risalesinde ise, zamanın hekimlerinin, tedavileri gereksiz yere uzattıklarını, aslında birçok hastalığın uygun tedavi ile çok kısa zamanda iyileşebileceğini açıklıyor.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Halûk Perk Koleksiyonu Belgeleri Işığında

TIBBİYE'DE ANATOMİ, ANATOMİK PATOLOJİ VE CERRAHİ EĞİTİMİ İÇİN KADAVRA İHTİYACI

Nil Sarı[1], Ahmet Zeki İzgöer[2]

Giriş

İslam tıbbında olduğu gibi Osmanlı tıbbında da *teşrih* (anatomi) tabiri iki anlamda birden kullanılırdı: (i) İnsan bedeninin yapısı hakkında genel bilgi ve anatomi pratiği; (ii) eğitim amacıyla ölü açma (insan ve maymun, domuz gibi hayvan diseksiyonu). Bu bakımdan, eğer açıkça belirtilmiyorsa, teşrih bilgisiyle hangi tanımın karşılandığını anlamak güçtür.[3]

Kur'an ayetlerinde ve erken İslam döneminde toplanan hadislerde ve fıkıh metinlerinde anatomiyi tasvip eden ya da etmeyen bir ifadeye rastlanmamıştır. Tıp eğitiminde cesetlerden yararlanma konusuna eski kaynaklarda rastlanmaz. Hastalıkların tedavisi için anatomiye ihtiyaç duyulması ise ölü açmaya cevazı gerektirmiştir. Teşrih yapılacak kişiden ölmeden önce, öldükten sonra ise yakın akrabalarından izin alınması gerekirdi. Ancak sahibi belli olmayan ölülerin teşrihinde muvafakat aranmazdı. Eğitim amacıyla sahipsiz ölüler üzerinde teşrih çalışmaları yapılabilirdi. Ancak çok zaruri bir ihtiyaç olmaması halinde bundan kaçınılır, cesede işkence edilmezdi. Teşrih sonrası cesedin parçaları toplanarak şeri-örfi şartlara uygun şekilde defnedilirdi.[4]

---

1 Prof. Dr., Biruni Üniversitesi Tıp Fakültesi.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü.

3 Teşrihin iki farklı anlamı için bkz. Nil Sarı, "Osmanlı Darüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1 (1995), 18; Emile Savage-Smith, "Attitudes Toward Dissection in Medieval Islam", *The Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 50 (Ocak 1995), 69, 96.

4 Üveis Maskar, "İslâm'da ve Osmanlılarda Otopsi Sorunu Üzerinde Bir Etüd", *Tarihte Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu* (İstanbul, 1976), 21. Behlül Düzenli, "İslâm-Osmanlı Tıp Tarihinde Cerrahlık/Kadavra Eğitim ve Uygulamasının Dini Temelleri Üzerine", *Marife* VII/1 (2007), 76-78.

XV-XVI. yüzyıllarda tıp eğitiminde anatomi bilgisi şartını sadece Fatih Darüşşifası (1470) vakfiyesinde tabibin "teşrih (anatomi) ilminde geniş bilgi sahibi" ve Atik Valide Darüşşifası (1570-9) vakfiyesinde "anatomi ilminde mahir" olmalı şeklindeki ifadelerde buluyoruz. Bazı tıp kitaplarında hekimin anatomi bilmesi gerektiği yazılmakta ve yararından söz edilmektedir. Emir Çelebi, Ömer Şifâî, Abbas Vesim gibi bazı yazar hekimler de anatomi ilminin öneminden kısaca söz ediyordu.

XVII. yüzyılda Emîr Çelebi (ö. 1048/1638), hekimlerin anatomi okumakla yetinmeyip savaş sırasında ölenler ve hayvanlar üzerinde anatomi çalışmaları yapıp incelemelerini şu ifadeleriyle öngörmüştür:

Tabip anatomi ilmini iyi bilen bir kimseden öğrenmeli, bütün vaktini bu işi görmeye vermelidir. Hatta kitaptan öğrenmekle yetinmeyerek sefer esnasında ölenlerin ve diğerlerine göre yaratılmışlar içinde insana benzer olan hayvanlardan domuz ve maymunun gerek bağırsak, gerek sinir ve gerekse damar sistemi insanınkine benzer, hangisi olursa, bir tanesini getirtmeli, kesip teşrih ederek damar damar dikkatle gördükten sonra, bağırsak, ak ve karaciğeri ve gıdaların bunlara gidişlerini incelemelidir. Bu yolla bilgi kazanılır. Bundan sonra (ise) sağduyu ve mantık artık hekimin rehberidir.[5]

Osmanlı döneminde erken İslam dönemine ait anatomi kitaplarının yanı sıra Avrupa'daki anatomi çalışmalarından da kısmen yararlanılmıştır. XVII. yüzyılda Şemseddîn-i Itâkî'nin *Teşrîhü'l-ebdân*'ı (1041/1632) Avrupa anatomi kitaplarının izlerini taşıdığı gibi, yazarın katkılarını da içerir.[6] Fakat Şemseddîn-i Itâkî'nin önsözünde belirttiği gibi, anatomi ilmine vâkıf olmayı gerektiren belki de en öncelikli sebep, insan anatomisinin Allah'ın yüceliğine şahit olmamıza imkan tanımasıydı. Anatomi öğrenmek bir bakıma tabibin *hakîm/bilge* vasfını geliştirme amacına yönelikti. Itâkî'ye göre "anatomi ve astronomi bilmeyen kısırdır sözü anatomi ilminin yüceliğine gerçek bir delildir". Çünkü "'Rabbimiz bunu boşuna yaratmadı' diyerek etkilenmişlikten illete ve eserden müessire geçen hidayet (hak) yolunun şartı ve Tanrı yolunun kandilidir".[7]

XVIII. yüzyılda teşrih ilminin öneminden bahseden Ömer Şifâî (ö. 1155/1742) de "teşrihin tedavinin başarılı olmasına yardım ettiği gibi, Allah'ın insan vücudunda yarattığı yüce sanatı idrake de yardımcı olacağını" ifade eder.[8] Abbas Vesim (ö. 1175/1761-62) ise, tıp sanatı yanında teşrih sanatında da mahir olan

5 Emir Çelebi, *Enmûzecü't-tıb* (1624), İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7043, 248b.

6 Esin Kâhya, *Şemseddîn-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, l996), 7, 26.

7 Kâhya *Şemseddîn-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı*, 123.

8 Ömer Şifâî, *Minhâcü'ş-şifâî fî tıbbi'l-kimyâî*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7072, 3b.

hekime bu iki sanatın "iki kol ve iki kanat olup hastalıkların gizlisine ve açığına vâkıf olacağını" öne sürer ve "teşrih ilmine vâkıf olmayı" vasiyet eder.[9]

1768 yılında el-Hâc Ebubekir Halife, "Medrese-i Tıbbiye-i Süleymân-ı Hânî'de ilm-i teşrihe ıttılâ' için derse hâzır ve hizmet-i mezbûreye şâyeste" olduğundan Ordu-yı Hümâyûn'a cerrahbaşı tayin edilmişti. Bu belge, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde teşrih bilgisi verildiğine işaret ediyor.[10] Arşiv belgeleri, Tıp Mektebi'nde eğitim amacıyla ceset kullanımıyla ilgili olarak bize önemli bilgiler sunar. Bilindiği kadarıyla, öncelikle III. Selim devrinde (1789-1807) Süleymaniye Medresesi'nde tıp tahsili gören öğrencilerin eğitimi amacıyla, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilen kimsesizlere ait cesetlerin çürüdükten sonra kemiklerinin alınmasına izin verilmişti.[11]

Eğitim Amacıyla *Feth-i Meyyit*

Osmanlı Türkçesinde ölünün açılması, *feth-i meyyit* ve cesetler üzerinde adlî otopsi *feth-i meyyit-i adlî* tabirleriyle ifade edilirdi. Cinayet sonucu veya şüpheli bir ölümde ölüm sebebinin tayini için cesedin incelenmesine (adlî otopsiye) dair kısmi otopsi örnekleri Osmanlı kadı sicillerinde mevcuttur.[12]

XIX. yüzyıla gelindiğinde, anatomi derslerinin resim ve şemalarla yeterince öğretilemeyeceği kabul edilmişti. Teşrihin bilgi edinme yollarından biri olduğu daima ifade ediliyordu, ama anatomi bilmenin sadece yararlı değil, olmazsa olmaz olduğu düşüncesi XIX. yüzyılda uygulamaya kondu.[13]

Nisan 1805 tarihinde Kuruçeşme Rum Tıbbiyesi'nin kuruluşunda teşrihin önemi açıkça belirtilmiş ve cesetler üstünde anatomi eğitimi öngörülerek şu ifadeler yer verilmişti:

> Bu gibi hastanelerin güzel bir şekilde düzenlenmesinin mütehassıs doktor teminine ve hastanelerde eğitim ve teşrih görmeye bağlı olduğu; (…) ameliyat tatbiki ve tecrübe kazanmak için bazı masrafların temini ve teşrih gibi maddeler-

---

9 Abbas Vesim, *Düstûru Vesîm* [1758], Ragıp Paşa Kütüphanesi 947, 506a, 507a.

10 BOA, C.SH 16/759. Ayrıca bkz. Ahmet Süheyl Ünver, "Süleymaniye Darüşşifasında Fenn-i Teşrihi Tahsil Eden Cerrahlardan Biri Hakkında", *Türk Tıp Tarihi Arkivi* VI/19 (1942), 37-38.

11 İsmail Ulutaş, "Anatomi ve Patolojik Anatomi Bilimleri ve Türkiye'de Gelişmesi: Disseksiyon ve Otopsi Sorunu", *Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* XXVIII/V (1989), 1924, 1933.

12 XVIII. yüzyılda şüpheli ölümde şikayet olunca kısmi otopsi yapıldığını kanıtlayan arşiv belgesi bulunuyor. BOA, C.BH 136/6563. Ali Haydar Bayat, "Şer'iyye Sicillerimiz ve Tıp Tarihimiz (II) Adli Tıbba Ait Örnekler", *Tıp Tarihi Araştırmaları* 6 (1997), 9-18.

13 Esin Kâhya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", *Belleten* XLII/172 (1979), 749-755. Esin Kâhya, "Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp", *150. Yılında Tanzimat*, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 296-297.

den ötürü İstanbul'daki tıp medreselerinin yetersiz bulunduğundan bu hususun Rum milletine mahsus [kılınmıştır].[14]

1806 yılında Tersane Tıbbiyesi'nin kuruluşunda da teşrihin önemi açıkça ortaya konmuş ve cesetler üstünde anatomi eğitimi öngörülmüştür. 1807 tarihli nizamnamesinde anatomi, tıp eğitiminin *elzem mevâddından* biri olarak tanımlanır. Çünkü uzuvların yerleri ve fonksiyonları öğrenilecektir. Yoksa teşhis ve tedavi doğru olmayacaktır. İlm-i teşrîh (anatomi) eğitimi için Tersane Zindanında ölen esirlerin veya mahkumların cesetleri gizlice mektebe gönderilecektir; *feth-i meyyit* (diseksiyon) için gereken araç-gereçler temin edilecektir.[15]

Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Tıbhâne-i Âmire veya Dârü't-Tıbb-ı Âmire adıyla anılan yeni tıp mektebi, 14 Mart l827 tarihinde resmen kuruldu. Anatomi dersi resimlerle gösterilerek modeller üzerinde anlatılıyordu. 1837 yılında Tıbbiye'ye mermer döşeli bir *teşrîhhâne* inşa edildiği, ancak kullanımıyla ilgili bilgi olmadığı ileri sürülmektedir.[16]

1838 yazında sarayda görev yapmak üzere Sultan II. Mahmud'un Viyana'dan iki hekim istemesi üzerine kendisine tavsiye edilen hekimlerden Karl Ambros Bernard 1839 sonbaharında "ders nâzırı" olarak görevlendirildi. Bu dönemde *fenn-i teşrîh* (anatomi) dersi ikinci sınıfta okutuluyordu. 1840 yılında Dr. Bernard "birinci/başmuallim (*muallim-i evvel*)" olarak hocalar listesinde yer aldı.

Viyana'dan getirtilen Dr. Bernard Galatasaray Tıbbiyesi'nde başöğretmen olduktan sonra, insan cesedini kesip incelemenin tıp eğitiminin olmazsa olmaz bir uygulaması olduğu düşüncesi kanunlaştı.[17] 1841 yılında Sultan Abdülmecid'in hükmüyle, "tıp öğrencilerinin normal ve hasta anatomik ya-

---

14 Kuruçeşme Rum Tıbbiyesi'nde teşrih için bkz. BOA, C.SH 7/304.

15 Tersane zindanında ölen esirlerin ya da prangaya vurulmuş mahkum cesetlerinin gizlice mektebe yollanması için bkz. Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (Mart 1977), 301-316.

16 Ayten Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 377-384. 1837'de mermer kaplı Teşrîhhâne yapıldıysa da teşrih yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", 383.

17 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Mir'atü'l-ebdan fî teşrîhi a'zâi'l-insân* (1235/1819-1820) adlı eseriyle çağının anatomi bilgisini aktarmıştır. Bkz. Bedizel Zülfikar, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi: Tabib Şânîzâde Mehmed Atâullah Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Özel Yayınları, 1991. Bu eser, Nil Sarı danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinin kitaplaşmış halidir). Ders Nazırı Hayrullah Efendi idi. *Makâlât-ı Tıbbiyye*'sinde (1843) Avusturya Hastanesi'nde yapılan diseksiyondan söz eder.

pıları tanıması ve cerrahi ameliyatta gereken vücut anatomisini öğrenmesi" amacıyla ölü insan bedeninin kesilerek açılması (*feth-i meyyit*/diseksiyon) için izin alındı. Söz konusu iradede cesetleri kullanılacakların diniyle ilgili bir ayırım söz konusu değildi.[18] Kadavra teminiyle ilgili olarak iradede "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de inşa edilen Teşrîhhâne'de zaman zaman öğrencilere teşrih fennini öğretmek için gerekli cesetlerin mektep tarafından gönderilecek bir sandıkla Tersâne-i Âmire'de prangaya vurulu suçluların ölenlerinden temin edilmesi. (...) Çürüklük mezarlığına ara ara tahtaya sarılı gelen gurebâdan Teşrîhhâne'ye gizlice ceset gönderilmesinin insanlar arasında dedikoduya yol açacağından uygun olmayacağı"[19] belirtilerek Çürüklük Mezarlığı'ndan ceset temini uygun görülmemişti.[20] İstanbul'da Edirnekapı dışında Eyüp, Üsküdar'da Karacaahmet ve Kasımpaşa'da Kulaksız Mezarlığı gibi büyük mezarlıkların "Çürüklük" denilen bölümleri vardı. Halkın "Fukara Mezarlığı" dediği bu kısımlara gömülen mevtaya kabir yeri tahsis edilmez ve taş dikilmez; yeni ölen bir fakirin cesedi de eski bir kabir açılarak gömülürdü. İdam edilenler de bu kısımda eski bir kabir açılıp içine defnedilirdi.[21]

1841-1842 eğitim dönemine ait Galatasaray Tıbbiyesi faaliyet raporuna göre Dr. Spitzer dördüncü sınıfa anatomi (*ilm-i teşrîh*) dersleri veriyordu; Dr.

---

18 Prof. Dr. Osman Celbiş'in gerçeği yansıtmayan ifadeleri: "Sultan Abdülmecit'in (1839-1861) aynı zamanda halife olarak 1841 yılında imzaladığı bir fermanla sadece Hristiyan ölülerine otopsi yapılmasına izin veriliyordu. Bu nedenle, önce Dr. Bernard, sonra da Dr. Spitzer zaman zaman İstanbul'daki Avusturya Hastanesi'nde Hristiyan vatandaşların cesetleri üzerinde otopsi yapmışlardır. (...) Adlî tıp gerçek anlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kurulmasıyla birlikte başlamıştır. Bu okulda Viyana'dan getirilen Dr. Charles Ambroise Bernard, adli tıp derslerini ilk kez 1841'de *tıbb-i kânûnî* adı ile vermeye başlamıştır. Dr. Bernard'ın ısrarı üzerine Sultan II. Abdülmecid 1843 yılında kadavra diseksiyonuna ve Hristiyan ölülerinin otopsisine izin veren bir ferman çıkarmış ve böylece ilk otopsi başına sırık düşerek ölen bir işçinin cesedine uygulanmıştır. O yıllarda dinî nedenlerle otopsiler Müslüman ölülerine uygulanamamış, günah sayılmıştır." "Ülkemizde Adli Otopsinin Tarihçesi", https://tr-tr.facebook.com/Prof.Dr.OsmanCelbis/posts/10151848781014350

19 BOA, İ. DH, 38/1771. 11 Nisan 1841 tarihli bu belge, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencilerine "teşrîh fennini talim için mevta celbinden" bahsetmektedir.

20 Yüksel Çelik, "Ölen olmadığında Mekteb-i Tıbbiye'nin kadavra kıtlığı yaşaması üzerine dönemin hekimbaşısı kimsesizler mezarlığı olarak kullanılan Çürüklük Mezarlığı'nın imamıyla anlaşarak bir süreliğine de olsa kadavra ihtiyacını buradaki sahipsiz cesetlerden sağlamak için Kasımpaşa ile Tepebaşı arasında yer alan Çürüklük Mezarlığı'na gönderilen kimsesiz cesetlere imama rüşvet verilerek alınması söz konusu olmuş, ancak bu durumun halk tarafından tepki çekmesinden korkulması üzerine vazgeçilip sadece Tersane zindanında ölenler alınmıştı" olarak naklettiği ve bizim 17 sayılı dipnotunda verdiğimiz belgede sadece "Çürüklük Mezâristânı" ifadesi yer alıyor. Yazarın kaynak gösterdiği BOA, EV. d, nr. 28331, s. 18'deki belge ile Kasımpaşa'da Kulaksız Mezarlığı'na işaret edilmesi yanıltıcı olmuştur. Bkz. Yüksel Çelik, "XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", *Tarih Dergisi* 48 (2008/2), 47-63.

21 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 4186.

Stefan Karateodori ise beşinci sınıflara anatomi patoloji dersi anlatıyordu. 1841'de alınan izinle birlikte anatomi derslerinde kadavra kullanılmaya başlandığı da kaydedilir. *Journal de Constantinople*'de yayınlanan 1842-1843 öğretim yılı faaliyet raporuna göre, Dr. Spitzer birinci sınıfta tanımlayıcı (*deskriptif*) anatomi ve kadavra diseksiyonu derslerini veriyordu. Ancak yeterli sayıda kadavra temin edilemediği bildirilmişti. Dr. Spitzer'in ayrıca bir anatomi patoloji koleksiyonu oluşturduğu da bilinmektedir.[22]

1843-1844 öğretim yılı faaliyet raporunda, anatomi müzesinin çok zenginleştiğinden söz edilir. 1845-1846 ve 1846-1847 faaliyet raporlarında erkek ve kadın Afrikalı zencilerin kadavralarından bahsedilir. Ancak, Tersane Hastanesi'nde ölen erkek mahkumların kadavralarının yetmediği belirtilir. Kadın anatomisinin de modeller yerine kadavra üstünde öğretilmesinin gerektiği açıklanır. Anatomi derslerini Paris Tıp Fakültesi'nden Dr. J. Paleolog'un verdiği 1845-1846 döneminde esir pazarında ölen kölelerin kadın erkek ayırımı yapılmadan okula getirilmesi için girişimde bulunuldu ve anatomi amfisine yeter sayıda kadavra temin edildi. Esir pazarında özellikle Afrikalıların bulunduğu da belirtilmekteydi.[23]

Dr. Bernard'ın genç yaşta ölümünden sonra 1845 yılında yerine tayin edilen ve anatomi derslerini yürütmekte olan Dr. Spitzer birinci muallim oldu. Tersâne-i Âmire Hapishanesi'nden getirilen kadavralar ihtiyacı karşılamadığından, Hekimbaşı İsmail Efendi'nin girişimleriyle, esir pazarında ölen kölelerin kadavraları da okula alındı. Dr. Spitzer ile birlikte anatomi eğitimi artık tıp öğrencilerinin ruhuna da yerleşmişti. Başlıca kadavra kaynağı olan siyah tenli zenci kölelerin Tıbbiye'ye nakli konusunda iradeler alındı. 1847 yılına dek esir pazarlarında vefat eden cariye ve köle cesetlerinin Teşrîhhâne'ye nakli söz konusuydu. 1847'de esir pazarlarının yasaklanmasından[24] sonra ceset bulmakta güçlük çekildiğinden, ölen cariye ve gulâm (köle-esir) cesetlerinin teşrihhaneye nakli için hükümete bildirilmesi konusunda irade buyuruldu.[25] Köle pazarının kapatılması üzerine, evlerde ölen

22 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E 879/1. Nil Sarı, Zuhal Özaydın ve Yahya Okutan, "1841-1842 Yılına Ait Galata Sarayı Tıbbiyesi Faaliyet Raporunun Düşündürdükleri", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 18-20 Eylül 1996 (İstanbul, 1996), 75. Belgenin yeni sayısı 385/12; Bkz. Yeşim Işıl Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiyede Modernleşmenin Başlangıcı* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017), 196-207.

23 Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi*, 210, 216, 239.

24 Başbakanlık Arşivi, *İrade-i dâhiliyye*, sene: 1263, no: 1858. Bkz. İsmail Parlatır, "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXXI/1-2 (1987), 419.

25 BOA, İ. DH, 144/7419.

erkek ve kadın kölelerin (*cariye* ve *gulâm*) alınması için verilen izin 1846-1847 faaliyet raporunda yayınlandı. 1847-1848 eğitim yılında Joseph Wartbichler Mekteb-i Tıbbiye'de altıncı sınıfa cerrahi anatomi, dokuzuncu sınıfa patolojik anatomi dersleri vermeye başladı.[26]

1848 baharında Galatasaray Tıbbiyesi'ni ziyaret eden ve anatomi salonunu beğenen Charles Marc Farlane, Tıbbiye'de Dr. Bernard ile başlayıp Dr. Spitzer ile geliştirilen modernleşmeyi kitabında[27] açık biçimde aksettirir. Farlane, anatomi salonunda gördüklerini aşağıdaki şekilde nakleder:

> Diseksiyon odasında bir düzine genç Türk'ü kendi başlarına bir zenci kadın bedenini keserken bulduk. Yakındaki bir "yan masada", üstü örtülmemiş ve korkunç görünümlü bir zencinin cesedi yatıyordu. Ve bir ön odada, başka bir Nubyalının başı, kolları ve bacakları ve tüm kesilen parçaları oraya buraya saçılmıştı. Biz içeri girerken, bu Müslüman öğrenciler konuşup gülerek siyah insanın vücudunu sanki koyun eti ya da kuzu gibi tereddüt etmeden elliyorlardı ve gümüş meyve bıçaklarımızdan daha kısa olan neşterlerle durmadan kesiyorlardı. Onlardan birine "Tüm bunlar dinine biraz ters düşmüyor mu?" diye sordum. Yüzüme güldü ve "Ah efendim, Galatasaray'a din aramak için gelinmesi gerekmiyor!" dedi. Bana eşlik eden Yunan öğrencilerden biri Türk'ün nüktesinden çok keyif aldı ve bu Kolejde herkesin bir Voltaire filozofuna dönüştüğüne beni inandırdı. Voltaire'in çok ötesine geçtiklerine ya da çok aşağısına düştüklerine inanmak için sebeplerim vardı. "Görüyorsunuz" dedi profesörlerden biri, "önyargıları nasıl ortadan kaldırıyoruz! Türklerin bir insan bedenini açıp kestiğini görmeyi hiç bekler miydiniz?" Hayır! diye cevap verdim ve kendimi biraz fena hissederek odadan dışarı çıkıp bahçeye doğru yürüdüm. Benimle birlikte olanlardan öğrendim ki önyargıya karşı zaferin kazanılması çok uzaktı. Okul haricindeki Müslümanların diseksiyon korkusu vardı ve ne Hristiyanların ne de Yahudi reayanın, ailesinden veya kendi mezhebinden birinin hastaneye verilme fikrine tahammülleri yoktu. Ziyaretlerim sırasında kolera her gün, özellikle Galatasaray'ın hemen aşağısındaki Tophane Kışlası'nda birçok Türk askerinin ve en fakir reayadan birçoğunun ölümüne sebep oluyordu. Ama hiçbir zaman bu sınıfların herhangi birinden bir ceset almadılar. Hiçbir zaman beyaz birini getirmediler. Hapishanede ölen zavallı, sahipsiz, tanınmayan Hristiyan ya da Yahudi hükümlünün dışında, neredeyse sadece Nubyalı köle ölümlerine bağımlıydılar ve şimdi çok nadiren zenci bir erkek ya da kadın dışında herhangi bir kişinin cesedi alınmıyor. Ama bunlardan çok vardı. Ölü kölenin efendisi, okula

26 Ülman, , *Galatasaray Tıbbiyesi*, 253, 261.

27 Charles Marc Farlane, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 To Examine Into The State of That Country*, II (Londra: John Murray, 1850), 263; Anatomi tiyatrosu, 269.

> teslim ettiği vücut için çok kere 20 veya 25 kuruş alırdı. Galatasaray öğrencileri, Nubyalı fizyolojisinin özelliklerini bol bol öğrenme fırsatı elde etmiş olmalıydı. Yetkililer, Kur'an'da buyurulduğu gibi, ölünce en kısa sürede toprağa gömülmek yerine, arkadaşlarının cesetleri şayet hastaneye gönderilirse askerlerin ayaklanabileceğinden korkuyorlardı. Burada her şey değişken olduğundan ve bir ya da iki kişinin karakterine ve enerjisine bağlı olduğundan, altı-yedi sene önce Mr. White gözlemlerini yaparken durum farklı olmuş olabilir; ama 1848 İlkbaharında anatomi için okula alınan cesetlerin temininde durumun böyle olduğunu kesinlikle beyan ederim.[28]

1862 yılında anatomi uygulamaları için Tersane'nin yanı sıra bâb-ı zaptiye (hapishane) hastanelerinde ölen kimsesizlerin cesetleri de padişahın "Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin teşrih fenninde pratiklik ve beceri kazanmaları için Tersâne-i Âmire ile Bâb-ı Zaptiye Hastanesi'nde vefat eden garip ve kimsesizlerden ihtiyaç halinde söz konusu mektebe ceset gönderilmesi" iradesiyle talep edildi.[29]

Halûk Perk koleksiyonunda bulunan iki evrakta Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi hastanelerinden –o tarihlerde öğrencilerinin birçoğu gayrimüslim olan– Tıbbiye'ye ceset gönderilmediğinden şikayet ediliyor. Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa'nın 16 Kasım 1881 tarihinde Rum Patrikliğine yazdığı resmî yazıda Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi hastanelerinden de söz konusu mektebe hasta ve cenaze verilmesinin sağlanması gerektiği bildirilmektedir:

> Avrupa tıp mekteplerine anatomi, ameliyat vb. ilimlerin okutulması hususunda ihtiyaç duyulduğunda birçok cenaze gönderilerek otopsi usulü yaptırılmaktadır.
>
> Daha önce Zaptiye Nezareti Hastanesi'nde tedavi edilen hastalardan sağlığına kavuşamayıp vefat edenlerin cenazeleri mektep hastanesine gönderilerek cesetleri açılıp operasyon yapıldığı halde bir süredir Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'ye büyük zorluklarla çok az cenaze gelmektedir. Bu yüzden otopsi uygulaması nadiren yapılmaktadır. Bu durum mektebin arzu edilen ilerlemesine engel olmaktadır.
>
> Bundan böyle bütün tedavileri Mekteb-i Tıbbiye Hastanesince yapılan ve sağlığına kavuşamayarak vefat ettiklerinden dolayı ameliyata gerek kalmadığı için bütün organları usulüne uygun olarak defnedilmek ve bundan diğer hastaların haberi olmamak üzere Zaptiye Hastanesi ile garipler için yapılan Yenibahçe

28 Farlane, *Turkey and Its Destiny*, 263, 268-270.

29 BOA, A. MKT. MHM, 245/76. Tersâne-i Âmire ve Bâb-ı Zaptiye hastanelerinde ölen kimsesizlerin Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'de kadavra olarak kullanılması.

Hastanesi'nde tedavi edilmekte olan hastalardan sağlıklarına kavuşmalarına imkan ve ümit kalmayıp kimsesiz olanların ve yine bu gruptan olup da söz konusu hastanelerde vefat edenlerin cenazelerinin bu mektebe nakledilmesi ve yukarıda ifade edildiği üzere gönderilecek ağır hastaların hastalıklarıyla mektep hastanesine nakillerine kadar ne şekilde tedavi edilmiş ve tedavileri sırasında ne gibi ilaç verilmişse bu hususları açıklayan bir raporun gönderilmesi gerekmektedir. Bu raporun vefat ettiği halde gönderilecekler hakkında da verilmesi lüzumludur. Durum Harbiye Nezareti'nden yapılan tebliğ üzerine Evkâf-ı Hümâyûn ve Zaptiye Nezaretlerine bildirilmiştir.

Ayrıca Mekteb-i Tıbbiye'de eğitim almakta olan öğrenciler çeşitli milletlerden meydana geldiklerinden bu uygulamadan hepsi eşit şekilde yararlandıklarından Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi hastanelerinden de söz konusu mektebe hasta ve cenaze verilmesi sağlanmalıdır. Bu hususta padişah iradesi vardır. Gerekli icraatın yapılmasına yardımcı olunması hususunda işbu yazı kaleme alındı efendim.

Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa 27 Mart 1882 tarihinde Rum Patrikliğine aynı istek doğrultusunda bir yazı daha gönderir:

Efendim,

Anatomi, cerrahi ameliyatları vb. ilimlerin öğrenilmesi hususunda çeşitli cemaat hastanelerinde tedavi edilen hastalardan afiyette olmalarına imkan ve ümit kalmayıp kimsesiz olanlardan ölenlerin cenazelerinin Mekteb-i Tıbbiye Hastanesi'ne gönderilmesi padişah iradesi olup bir tezkere ile 16 Kasım 1881 tarihinde tarafınıza bildirilmişti. Ancak sonraki tarihlerde, Harbiye Nezareti'nden gelen yazıya göre *bu hastanelerden adı geçen mektebe cenaze gönderilmediği anlaşılmıştır. Konunun tekiden tarafınıza bildirilmesi için yeniden padişahça irade buyurulmuştur*. Yukarıda da geçtiği üzere gerekenin yerine getirilmesi hususuna yardımcı olmanız için bu yazı kaleme alınmıştır.

Bu belgeler, XIX. yüzyılın sonlarında halen Mekteb-i Tıbbiye'de kadavra ihtiyacını karşılamada güçlük çekildiğini göstermekte, Osmanlı tebaasından Hristiyan ve Yahudi cemaatine mensup kişilerin cesetleri üstünde eğitim amacıyla otopsi yapılmasına liderlerinin karşı mı olduğu konusunu da tartışmaya açmaktadır.

İleriki tarihlerde, Hapishâne-i Umûmî Hastanesi'nden gönderilen cesetler ihtiyacı karşılamadığından Bimarhâne ve Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'nden de kadavra talep edilmişti. 1894 yılında Hıfzıssıhha Komisyonu'nun üyelerden Ferik Salih, İlyas, Mirliva Feyz, Nafiz, Zamba-

ko ve İspiraki Paşalar, Zaptiye Muhasebecisi Aziz, Horasancıyan ve Vitalis Efendiler, Miralay Corci Bey, Dr. İstakoli ile toplanmış; Gümüşsuyu Hastanesi'ndeki barakaya nakledilen neferin hastalığının kolera olduğunun tespit edilmiş ve kolera hastalığının uzun süredir İstanbul'dan kalkması sebebiyle mektebe ceset gönderilmesinde bir sakınca olmadığı bildirilmişti:

> Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane teşrih sınıfı öğrencisine teşrih ameliyatı gösterilmek üzere Hapishâne-i Umûmî Hastanesi'nden gönderilmekte olan 5-6 ceset ile ameliyat hakkıyla yerine getirilmediğinden öğrencilerin dersten tam anlamıyla istifadeleri için Bimarhâne ve Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'nde zuhur edecek kimsesiz ölülerin de mektebe gönderilmesi; kolera hastalığının uzun süredir İstanbul'dan kalkması sebebiyle mektebe ceset gönderilmesinde bir sakınca olmadığı; İstanbul'un bazı yerlerinde çiçek hastalığı hüküm sürdüğünden çiçekten vefat edenlerin teşrihinde sakınca bulunması sebebiyle bunların istisna tutularak mektebe gönderilmemesi.[30]

XX. yüzyıla gelindiğinde eğitim amacıyla kadavra temini tıp fakültelerinde sorun olmaya devam etmektedir. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'de, "Teşrîhhâne için gerekli cesetlerin sadece Gurebâ Hastanesi'nden alınması kamuoyunda kötü bir etki uyandırdığından teşrih ameliyatının icrası için teminine ihtiyaç duyulan cesetlerin diğer hastanelerden de alınmasına çalışılması"[31] gündemdedir.

Mekteb-i Tıbbiye laboratuvarlarıyla Teşrîhhâne ve Ameliyathane tamamlanamadığından nazari tedrisat yapıldığı, bunun mahzurlu olduğu bildirilmektedir.[32] Tıbbiye'nin Teşrîhhâne'si de tamamlanmaya çalışılır.[33] Nihayet 1909 yılında Tıbbiye'de bir morg yaptırılması ve hüviyetleri meçhul vefat eden şahısların teşrîhi ve tıp talebelerinin faydalanması için Tıp Fakültesi'nde morg tesisi gündeme gelir. Çeşitli vesilelerle kimlikleri meçhul olarak ölen kimselerin Avrupa ülkelerinde olduğu üzere Zaptiye Nezareti'ne bağlı morgun (Teşhîr-i Emvât Dairesi) Tıp Fakültesi'nde kurulması için gerekli altyapı çalışmaları başlatılır.[34] 1910'da feth-i meyyitleri icap eden mevtaların

30 BOA, Y. PRK. ZB, 14/78. Belge tarihi: 26 Aralık 1894; BOA, Y. MTV, 111/64. Belge tarihi: 27 Aralık 1894.

31 BOA, DH-MUİ, 43-1/12. Belge tarihi: 23 Kasım 1909. Teşrîhhâne için gerekli cesetlerin sadece Gurebâ Hastanesi'nden değil, diğer hastanelerden de alınmasına kolaylık gösterilmesi istenir.

32 BOA, Y. PRK. ASK, 192/71. Belgenin arkasında tahminî tarih olarak 1320 [1902] yazılmış.

33 BOA, DH-MKT, 925/83.

34 BOA, ZB, 335/42. 1325 T 07/ 20 Temmuz 1909. Hüviyetleri meçhul vefat eden şahısların teşhiri ve tıp talebelerinin faydalanması için Tıp Fakültesi'nde morg tesisine karar verilir.

Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesi Morg Müessesesi İdaresi'ne sevk edilmesine karar verilir.[35] 1909'da Darülfünuna bağlanmış olan tıp fakültesinde, 1910 yılından itibaren adli tıp çalışmaları gelişecektir.

Tıp fakültelerine kadavra temin etme güçlüğü günümüzde de devam etmektedir. Senede bir iki kadavra temini ihtiyacı gidermediği gibi, bazı özel tıp fakültelerinin anatomi derslerinde hiç kadavra görmeden, modeller üstünde eğitimle yetinildiği bildirilmektedir. Ne var ki, adli vakalar otopsi uygulamalarını şart kıldığından, bu gibi durumlarda tıp fakültesi morguna getirilen ve adli gerekçeyle tıbbi incelemeye tabi olan cesetler eğitim ve araştırma amacına da hizmet etmektedir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında otopsilerin Tıp Fakültesi idaresine bırakılması ceset üzerinde eğitim-öğretime daha çok imkan tanınmasına da hizmet etmiş olmalıydı.

35 BOA, DH. MUİ, 114/57. 8 Temmuz sene [1]326 [21 Temmuz 1910].

Ekler

Ek 1

Belge Özeti

Süleymaniye Tıp Medresesi'nde ilm-i teşrih dersleri vermeye yatkın olup cerrahlık mesleğinde hazakat ve mahareti tespit edilen Ebubekir Efendi'nin Ordu-yı Hümâyûn Cerrahbaşılığına tayin edildiği

Cerrâhbaşılık-ı Ordu-yı Hümâyûn

Cerrâhîn-i hâssadan el-Hâc Ebubekir Halîfe mübârek rikâb-ı kâmyâba arzuhâl sunup sefer-i nusret-eser vâki‘ oldukta Ordu-yı Hümâyûn-ı meymenet-makrûnda asâkir-i İslâm-ı zafer-encâm için cerrâhbaşı nasb u ta‘yîn olunagelmekle emekdârândan ve şâyeste-i inâyet olmağın hizmet-i mezbûrede istihdâm olunmak bâbında istid‘â-yı inâyet ve Sercerrâhîn-i Hâssa Mehmed Ağa'dan sâhib-i arzuhâl mûmâileyh el-Hâc Ebubekir Halife'nin fende mahâret ü hazâkati istintâk olundukta mezbûr Ordu-yı Hümâyûn-ı nusret-makrûn cerrâhbaşılığına şâyeste ve fende mahâret ü hazâkati cümle cerrâhîn indinde müsellem olduğunu takrîr eylediğinden mâ‘adâ Medrese-i Tıbbiye-i Süleyman-ı Hânî'de ilm-i teşrîhe ıttılâ‘ için derse hâzır ve hizmet-i mezbûreye şâyeste olduğunu Seretıbbâ-i Hâssa Ahmed Efendizâde hazâkatlü Mehmed Emin Efendi i‘lâm etmekle i‘lâmı mûcebince Ordu-yı Hümâyûn cerrâhbaşılığı mûmâileyhe tevcîh olunmak buyuruldu.

Tezkere-dâde

19 B. sene [1]182 [29 Kasım 1768]

Kaynak: BOA, C. SH, 16/759.

Ek 2

Belge Özeti

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de inşa edilen Teşrîhhâne'de zaman zaman öğrencilere teşrih fennini öğretmek için gerekli cesetlerin mektep tarafından gönderilecek bir sandıkla Tersâne-i Âmire'de prangaya vurulu suçluların ölenlerinden temin edilmesi / Teşrîhhâne'ye Çürüklük Mezarlığı'na ara ara tahtaya sarılı gelen gurebâdan gizlice ceset gönderilmesinin insanlar arasında dedikoduya yol açacağından uygun olmayacağı.

Ma'rûz-ı bende-i kemîneleridir ki,

Seretıbbâ-i hâssa-i hazret-i şehriyârî semâhatlü efendi hazretleri dâ'îlerinin savb-ı ubeydâneme mersûl olarak takdîm-i pîşgâh-ı âlîleri kılınan tezkereleri müfâdı üzere mâdde-i muharrere hakkında re'y-i vâlâ-yı isâbet-ihtivâ-yı vekâlet-penâhîleri ne vechile tevâfuk eder ise ona göre icrâ-yı iktizâsına ibtidâr kılınmak üzere keyfiyet-i irâde-i aliyyelerinin taraf-ı âcizîye emr u iş'ârı husûsuna müsâ'ade-i seniyye-i Sadâret-penâhîleri erzân buyurulmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Ma'rûz-ı abd-i dâ'îleridir ki,

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne derûnunda müceddeden ihyâsına muvaffak oldukları Teşrîhhâne'de aralık aralık talebe kullarına fenn-i teşrîhi ta'lîm zımnında mevtânın lüzûmu derkâr olmakla Tersâne-i Âmire prangasında mevcûd olan mücrimlerden helâk olanlarını mekteb-i mezkûr tarafından irsâl olunacak sandık ile Teşrîhhâne'ye nakli husûsuna ruhsat-ı seniyyeleri erzânıyla tekmîl himmet-i âlî olunacağı ve prangada mevtân bulunmayıp muktezâ-yı tedrîs mevtânın lüzûmu oldukça Çürüklük mezâristânına aralık aralık tahtaya sarılı gurebâ geldikçe mekteb-i mezkûr tarafından imâmına akçe verilerek hafîce sandık ile mevtâ celbi söyleşilmiş ve imâm-ı merkûm dahi işbu ibâdullaha hayırlı olan seyyie[ye] râzı olmuş olup ancak taraf-ı devletlerinden ruhsat olmadıkça i'tâsına cesâret eylemediği ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukda gerek prangada helâk olanlardan ve gerek Çürüklüğe defn için gelmiş olan bazı gurebâdan meyyitlerin Mayıs gâyetine kadar irsâli husûsuna ruhsat-ı seniyyeleri erzân buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlü inâyetlü âtıfetlü übbehetlü efendim hazretleri,

Ma‘lûm-ı sâmîleri buyurulduğu üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebe ve şâkirdânına fenn-i teşrîhi ta‘lîm zımnında mekteb-i mezbûrda inşâ olunan Teşrîhhâne'de cesed-i mevtânın lüzûmuna mebnî Mayıs gâyetine kadar Tersâne-i Âmire'de pranga-bend olan mücrimînden helâk olan ve Çürüklük mezâristânına gelen gurebâ meyyitlerinden gönderilecek sandık ile hafîce mekteb-i mezbûra mevtâ celbi husûsuna ruhsat i‘tâsını mutazammın seretıbbâ-i hazret-i şehriyârî semâhatlü efendi dâ‘îleri tarafından makâm-ı vâlâ-yı Kapudanî'ye takdîm olup bâ-tezkere Bâbıâli'ye irsâl olunan bir kıt‘a tezkere işbu mâh-ı hâlin on dördüncü salı günü beyne'l-vükelâ akd olunan Meclis-i Hâs'ta lede'l-kırâe vâkı‘â mekteb-i mezbûrun ihdâs ve inşâsından murâd talebesinin fünûn-ı lâzıme-i tıbbiyeyi kemâliyle ta‘lîm ve tahsîl ederek sâye-i ma‘âlî-vâye-i hazret-i mülûkânede tabîb-i hâzık yetiştirilmesi efkâr-ı hayriyet-âsârından ibâret ve bu dahi bu makûle levâzımâtının ikmâline mütevakkıf olacağı rehîn-i bedâhet olup fakat efendi-i müşârunileyhin ifâdesi vechile Çürüklük mezâristânından imâmı ma‘rifetiyle bi'l-irzâ hafîce meyyit celb olunması beyne'n-nâs bazı makâleyi mûcib olarak münâsib olmayacağına ve Tersâne-i Âmire küreğinde fevt olanların ol sûretle mekteb-i mezbûra gönderilmesinde sühûlet olarak hiçbir taraftan duyulmayacağına binâen harîcden celbinden sarf-ı nazarla yalnız Tersâne-i Âmire'de fevt ve helâk olan mücrimîn meyyitlerinin lüzûmu oldukça devletlü kapudan paşa hazretleri tarafından hafiyyen mekteb-i mezbûra gönderilmesinde bir gûne be's olmayacağı tezekkür olunmuş ise de bu bâbda her ne vechile irâde-i isâbet-âde-i cenâb-ı şâhâne şeref-sünûh u sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi icrâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i tevkîr olan işbu tezkere-i sâmiye-i âsafâneleri mübârek hâk-i pây-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhâneye bi't-takdîm manzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı cihândârî buyurulmuş ve tezekkür olunduğu vechile hâricden mevtâ celbinden sarf-ı nazarla yalnız Tersâne-i Âmire'de fevt ve helâk olan mücrimîn meyyitlerinin lüzûmu oldukça kapudan-ı müşârunileyh hazretleri tarafından hafiyyen mekteb-i mezbûra gönderilmesi müte‘allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne îcâbından bulunmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Kaynak: BOA, İ. DH, 38/1771

Ek 3

Belge Özeti

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Teşrîhhânesi'ne daha önce Tersâne-i Âmire tomruğunda ölenlerin cenazeleri getirilirken bu usulün terk edilerek bilâhare esir pazarından cenaze temin edildiği, ancak esir pazarının da kaldırılmasıyla teşrih işinin ortada kaldığı ve Teşrîhhâne'de teşrihle ilgili dersler görülmeye devam ettiğinden teşrih ameliyat ve fiiliyatı yapılmadıkça sadece derslerin faydalı olamayacağı göz önünde bulundurularak ölen zenci cariye ve gulâmların eskiden olduğu gibi mektebe getirilmek üzere haber verilmesi hususunda esircilere uyarıda bulunulması ve meselenin gizli tutulmayıp haber verenlere mektep tarafından 30'ar kuruş "ihbariye" ödenmesi hususunda Sultan Abdülmecid'in iradesi.

Seniyyü'l-himemâ devletlü inâyetlü atûfetlü efendim hazretleri,

Sa'âdetlü hekimbaşı efendinin manzûr-ı mekârim-mevfûr-ı cenâb-ı mülûkâne buyurulmak üzere arz u takdîm olunan bir kıt'a tezkeresinde Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne Teşrîhhânesi için bâ-irâde-i seniyye mukaddemâ Tersâne-i Âmire tomruğunda fevt olanların cenâzeleri getirilmekte iken terk olunarak muahharan esîr bâzârından celb olunmakta olduğu hâlde bâzâr-ı mezkûrun ilgâ olunmasından dolayı teşrîh mâddesi mu'attal olmuş olduğuna ve buna dâir olan dersler ilerlemekte idüğinden teşrîh mâddesinin ameliyât ve fi'liyâtı icrâ olunmadıkça yalnız derslerin fâidesi olamayacağına binâen fevt olan zenci câriye ve gulâmların kemâkân mekteb-i mezbûra celb olunmak üzere haber verilmesi husûsunun bi'l-cümle esîrcilere tenbîh ü te'kîd ve ketm ü ihfâ olunmamasına medâr olmak için haber verenlere mekteb-i mezbûr cânibinden otuzar kuruş ihbâriye i'tâ kılınması istîzân ve ifâde olunmuş ve vâkı'â fenn-i teşrîhin lâyıkıyla bilinmesi fi'len icrâsını görmeğe mütevakkıf bulunmuş olduğundan ol vechile esîrciler yedlerinde vukû' bulan vefeyât-ı zenciyenin mekteb-i mezbûra celb olunması için ber-mantûk-ı tezkere iktizâsının icrâ ve zikrolunan otuzar kuruş ihbâriyenin dahi adem-i ketme vesîle olmak üzere haber verenlere i'tâ olunması münâsib gibi tahattur kılınmış ise de ol bâbda her ne vechile emr u irâde-i hikmet-ifâde-i cenâb-ı tâcdârî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise icrâ-yı ahkâm-ı celîline ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 6 Ca. sene [12]963 [22 Nisan 1847]

Ma‘rûz-ı çâker-i musâdakat-küsterleridir ki,

Enmele-zîb-i ta‘zîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleriyle zikrolunan tezkere manzûr-ı me‘âlî-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve vâkı‘â fenn-i teşrîhin lâyıkıyla bilinmesi icrâsını görmeğe mütevakkıf olacağından iş‘âr ve istîzân olunduğu vechile vefeyât-ı mezkûrenin mekteb-i mezbûra celbi zımnında ber-mantûk-ı tezkere iktizâsının icrâ ve zikrolunan otuzar kuruş ihbâriyenin dahi ber-minvâl-i muharrer i‘tâsı müte‘allik ve şeref-sudûr buyurulan emr u irâde-i hikmet-ifâde-i cenâb-ı tâcdârî îcâb-ı münîfinden bulunmuş ve tezkere-i merkûme yine savb-ı sevâb-nümâyı Sadâret-penâhîlerine i‘âde ve tesyîr kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlî-i âsafânelir buyuruldukda ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 8 Ca. sene [12]963 [24 Nisan 1847]

Kaynak: BOA, İ. DH, 144/7419

Ek 4

Belge Özeti

Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin teşrih fenninde pratiklik ve beceri kazanmaları için Tersâne-i Âmire ile Bâb-ı Zaptiye Hastanesi'nde vefat eden garip ve kimsesizlerden ihtiyaç halinde söz konusu mektebe ceset gönderilmesi.

Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Kapudanî'ye ve Zabtiye Müşîri Hazretlerine

Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne şâkirdânının fenn-i teşrîhte iktisâb-ı meleke ve mahâret eylemeleri zımnında Tersâne-i Âmire ile Bâb-ı Zabtiye Hastahânesi'nde vefât eden gurebâ ve bî-kesândan îcâbı takdîrinde mekteb-i mezkûra cesed irsâli cânib-i cenâb-ı sipehdârîden bâ-tezkere iş'âr olunmuş ve keyfiyet Zabtiye müşîri devletlü paşa hazretlerine dahi bildirilmiş olmakla usûl ve kâ'idesi vechile icrâ-yı îcâb-ı hâle himem-i aliyye-i âsafâneleri derkâr buyurulmak bâbında emr u irâde hazret-i men lehu'l-emrindir.

Ser'asker Paşa Hazretlerine cevâb

Meâl-i iş'âr-ı vâlâ-yı sipehdârîleri ve melfûf tezkere müeddâsı ma'lûm-ı senâverî olarak ol bâbda taraf-ı âlî-i hazret-i kapudanî ile zabtiye müşîri devletlü paşa hazretlerine beyân-ı keyfiyet edilmiş olduğundan zikrolunan tezkere leffen i'âde ve irsâl kılınmış olmakla emr u irâde hazret-i men lehu'l-emrindir.

13 Ca. 1279 [6 Kasım 1862]

Kaynak: BOA, A. MKT. MHM, 245/76.

Ek 5

Belge Özeti

Mekteb-i Tıbbiye'de eğitim gören öğrenciler sadece Müslümanlardan olmayıp çeşitli milletlerden meydana geldiğinden Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi hastanelerinden de otopsi yapılmak üzere söz konusu mektebe hasta ve cenaze gönderilmesi.

Adliye ve Mezâhib Nezâreti
Mezâhib Müdürlüğü
50

Rum Patrikliğine

Rütbetlü efendim hazretleri,

Avrupa mekâtib-i tıbbiyesine teşrîh-i maraz ve ameliyât-ı cerrâhiye ve emsâli fenlerin tedrîs ü irâesi zımnında hasbe'l-lüzûm birçok cenâze gönderilerek feth-i meyyit usûlü icrâ edilmekte ve mukaddemâ Bâb-ı Zabtiye Hastahânesi'nde tedâvî olunan hastagândan iktisâb-ı âfiyet edemeyip de vefât edenlerin cenâzeleri mekteb hastahânesine gönderilerek cesedleri feth ile teşrîh olunmakta olduğu hâlde bir müddetten beri Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'ye gâyet müşkilât ile pek az cenâze gelebilip ve binâenaleyh feth-i meyyit usûlü ender sûretle icrâ olunup bu sûret mektebin arzu olunan terakkîsine mâni' olmakta bulunmasına binâen ba'demâ bakıyye-i müdâvât-ı mukteziyeleri Mekteb-i Tıbbiye Hastahânesince tamâmıyla îfâ kılınmak ve iktisâb-ı sıhhat edemeyerek vefât eyledikleri sûrette ameliyât-ı matlûbe bi'l-icrâ lüzûmu kalmadıktan sonra kâffe-i a'zâsı tâm olarak ale'l-usûl defnolunmak ve bundan hastegân-ı sâire kat'an haberdâr olmamak üzere Zabtiye Hastahânesi'yle gurebâya mahsûs olan Yenibahçe Hastahânesi'nde tedâvî üzere bulunan hastegândan husûl-i âfiyetlerine imkân ve ümîd kalmayıp bîkes takımdan bulunanların ve yine bu takımdan olup da mezkûr hastahânelerde vefât edenlerin cenâzeleri mekteb-i mezkûra nakil ve i'tâ olunması ve ber-minvâl-i muharrer gönderilecek ağır hastaların emrâzıyla mekteb hastahânesine nakillerine değin ne yolda tedâvî edilmiş ve esnâ-yı tedâvîlerinde ne nev' mu'âlecât tertîb ve i'tâ olunmuş ise buralarının îzâhâtını mübeyyin raportlarının gönderilmesi ve işbu îzâhâtın vefât et-

miş olduğu hâlde gönderilecekler haklarında dahi tamâmen i'tâsı lâzım geleceği Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden vukû' bulan teblîgât üzerine Evkâf-ı Hümâyûn ve Zabtiye Nezâretlerine bildirildiği beyân ve Mekteb-i Tıbbiye'de tahsîl ettirilmekte olan şâkirdânın milel-i muhtelifeden bulunduğu cihetle bu ameliyâttan cümlesi sûret-i mütesâviyede müstefîd olacaklarına göre Rum ve Ermeni ve Katolik ve Yahudi hastahânelerinden dahi mekteb-i mezkûra hasta ve cenâze verilmesi esbâbının istihsâli bâ-tezkere-i sâmiye irâde ve iş'âr buyurulmakla ol vechile iktizâ-yı hâlin icrâ ve ifâdesi husûsuna himmet buyurmaları siyâkında tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 23 Zilhicce sene [1]298 ve fî 4 Teşrîn-i Sânî sene [1]297 [16 Kasım 1881]

Cevdet

Kaynak: Halûk Perk Koleksiyonu

Ek 6

Belge Özeti

Anatomi, cerrahi ameliyatlar vb. bilimlerin öğretilmesi için Hristiyanların çeşitli hastanelerinde tedavi edilen hastalardan sağlıklarına kavuşmalarına imkan ve ümit kalmayıp kimsesiz durumda olanlardan vefat edenlerin cenazelerinin Mekteb-i Tıbbiye Hastanesi'ne gönderilmesi.

Adliye ve Mezâhib Nezâreti
Mezâhib Müdürlüğü
3

Rum Patrikliğine

Rütbetlü efendim hazretleri,

Teşrîh-i maraz ve ameliyât-ı cerrâhiye ve emsâli fenlerin tedrîsi dâiresi zımnında cemâ'ât-i muhtelife hastahânelerinde tedâvî olunan hastagândan husûl-i âfiyetlerine imkân ve ümîd kalmayıp bî-kes takımdan bulunanların ve bunlardan vefât edenler cenâzelerinin Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye Hastahânesi'ne gönderilmesi bâ-tezkere-i sâmiye vukû' bulan irâde ve iş'âr üzerine 23 Z. sene [12]98 târîhinde taraf-ı gıbta-i şi'ârîlerine iş'âr kılınmış idi. Ahîren Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden vukû' bulan iş'âra nazaran zikrolunan hastahânelerden mekteb-i mezkûra cenâze gönderilmediği anlaşıldığı beyân-ı âlîsiyle te'kîd-i keyfiyet olunması bu kere dahi irâde buyurulmuş olmakla iş'âr-ı sâbık vechile iktizâ-yı hâlin icrâ ve ifâdesi husûsuna himmet buyurmaları siyâkında tezkere-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 8 Cumâdelûlâ sene [1]299 / Fî 15 Mart sene [1]298 [27 Mart 1882]

Cevdet

Kaynak: Halûk Perk Koleksiyonu

Ek 7

Belge Özeti

Hıfzıssıhha Komisyonu'nun toplandığı / Gümüşsuyu Hastanesi'ndeki barakaya nakledilen askerin hastalığının kolera olduğunun tespit edildiği / Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane teşrîh sınıfı talebesi için Hapishane-i Umûmî'den gönderilmekte olan 5-6 ölü yetersiz kaldığından Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'nden de ölü gönderilmesi / Söz konusu mektebe çiçek hastalığından vefat edenlerden başka ölü gönderilmesinde sakınca olmadığı / Göksu'da vefat eden Kızanlık muhacirlerinden Emin Ağa'nın keşif ve muayenesiyle ilgili tahkikat için bütün doktorların hazır olması.

Bugün sâ'at on râddelerinde Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu'na gidildi. Reis paşa gelmemişler idi. A'zâdan Ferik Salih ve İlyas ve Mîrlivâ Feyz ve Nafiz ve Zambako ve İspiraki Paşalar ile Zabtiye Muhâsebecisi Aziz ve Horasancıyan ve Vitalis Efendiler ile Mîralây Corci Bey, Doktor İstakoli orada idiler.

Geçende efrâd-ı cedîdeden Kabataş'ta musâb olup Gümüşsuyu Hastahânesi'ndeki barakaya nakledilmiş olan neferin hastalığı kolera olmayıp iltihâb-ı mi'de ve em'âdan ibâret olduğu Vitalis Efendi'nin tedkîkât-ı fenniyesine müstenid olan Sıhhiye Nezâreti'nin iş'ârına atfen bâ-tezkere-i sâmiye teblîğ buyurulmuş ise de merkûmun musâbiyeti hengâmında hastahâne-i mezkûrdan gelen rapor ile Doktor Nikoli'nin tedkîkât-ı bakteriyoloji netîcesini hâvî raporu be-tekrâr kırâat ve tedkîk olunarak hastalığın kolera olduğunda tereddüde mahal kalmadığı anlaşılmış ve Vitalis Efendi de bu sûreti tasdîk ve kabûle mecbûr olarak keyfiyet bâ-mazbata makâm-ı Sadâret'e bildirilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne teşrîh sınıfı talebesi için Hapishâne-i Umûmî'den gönderilmekte olan beş-altı meyyitin adem-i kifâyetinden bahisle Gurebâ-yı Müslimîn Hastahânesi'nden dahi emvât gönderilmesi hakkında Mekâtib-i Umûmiye-i Askeriye Nezâreti'nden gelen tezkere üzerine suâl-i mu'âmele ve mütâla'ayı mutazammın Zabtiye Nezâreti'nden yazılan tezkere komisyonda kırâat olunarak ilm-i teşrîhin derkâr olan ehemmiyet ü elzemiyetine mebnî çiçek hastalığıyla vefât edenlerden mâ'adâ emvâtın gönderilmesinde be's olmadığı tezekkür ve tensîb olunmuştur.

Göksu'da vefât ettiği evvelki hulâsalarda arz olunan Kızanlık muhâcirlerinden Emin Ağa'nın keşif ve mu'âyenesine ve ol bâbdaki tahkîkâta dâir Müfettiş-i

Umûmî Ömer Paşa ile Mîrlivâ Feyz Paşa ve Doktor İstakoli'nin raporları kırâat olundu. Tabîb Leon Efendi ile keyfiyeti ihbâr eden Tabîb Nuri Efendilerin celb ü isticvâb edilmeksizin bir karâr verilmek musîb olamayacağı esnâ-yı müzâkerede dermeyân edilmesiyle mûmâileyhimânın celbine karâr verilmiştir.

Bugünlük bundan başka iş olmadığından sâ'at on ikide hey'et dağılmıştır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 14 Kânûn-ı Evvel sene [1]310 [26 Aralık 1894]

Zabtiye Mektûbcusu
(İmza)

Kaynak: BOA, Y. PRK. ZB, 14/78

Ek 8

Belge Özeti

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencilerine teşrih ameliyatı gösterilmek üzere Hapishâne-i Umûmî Hastanesi'nden gönderilmekte olan 5-6 ceset ile ameliyat lâyıkıyla yerine getirilmediğinden öğrencilerin dersten tam anlamıyla istifadeleri için Bimarhâne ve Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'nde zuhur edecek kimsesiz ölülerin de mektebe gönderilmesi / Kolera hastalığının uzun süredir İstanbul'dan kalkması sebebiyle mektebe ceset gönderilmesinde bir sakınca olmadığı / İstanbul'un bazı yerlerinde çiçek hastalığı hüküm sürdüğünden çiçekten vefat edenlerin teşrihinde sakınca bulunması sebebiyle bunların istisna tutularak mektebe gönderilmemesi.

Şehremâneti

Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne Teşrih sınıfı talebesine teşrîh ameliyâtı gösterilmek üzere Hapishâne-i Umûmî Hastahânesi'nden gönderilmekte olan beş-altı emvât ile ameliyât hakkıyla irâe edilememekte olduğundan talebe-i mûmâileyhimin bi-hakkın te'mîn-i istifâdeleri için Bîmârhâne ile Gurebâ-yı Müslimîn Hastahânesi'nde ba'demâ zuhûr edecek emvâtın vakt ü zamânıyla mektebe gönderilmesi Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesi'nden taleb ü iş'âr kılınmış ve lehu'l-hamd kolera illeti hayli müddetten beri Dersaadet'ten mündefi' olmuş bulunduğu beyânıyla bî-kes olarak hâricden gelenlerden ve vaktin geç olması hasebiyle Gurebâ-yı Müslimîn Hastahânesi'ne gönderilemeyerek Hapishâne-i Umûmî Hastahânesi'ne yatırılanlardan vefâtı vukû' bulanların ecsâdının mekteb-i mezbûra gönderilmesinde be's olup olmadığı hakkında istifsârı mutazammın Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'nden alınan tezkere Hıfzıssıhha-i Umûmî Komisyonu'na lede't-tevdî' vâkı'â kolera illeti hayli zamândan beri Dersaadet'ten mündefi' olduğu cihetle mekteb-i mezkûrâ emvât irsâlinde bir be's olamaz ise de şu aralık Dersaadet'in bazı mahallerinde çiçek hastalığı icrâ-yı ahkâm etmekte olduğu ve illet-i mezkûrenin tab'ında olan sür'at-i sirâyet ü intişârı hasebiyle illet-i mezkûre musâbîninden vefâtı vukû' bulanların ecsâdının defn olunmayarak mahall-i âhara nakli ve lâ-siyemmâ teşrihi mûcib mehâzîr olacağı tabî'î bulunduğu cihetle yalnız işbu illet-i sâriyeden vefât edenlerin istisnâsı lâzım geleceğinin cevâben izbârı ifâde kılınarak îcâbı icrâ kılınmış olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 29 Cumâdelâhire sene [1]312 ve fî 15 Kânûn-ı Evvel sene [1]310 [27 Aralık 1894]

Şehremîni
(İmza)

Kaynak: BOA, Y. MTV, 111/64.

Ek 9

Belge Özeti

Teşrihhane için gerekli cesetlerin sadece Gurebâ Hastanesi'nden alınması kamuoyunda kötü bir etki uyandırdığından teşrih ameliyatının icrası için teminine ihtiyaç duyulan cesetlerin diğer hastanelerden de alınmasına çalışılması

Dâhiliye Nezâreti
Muhâberât-ı Umûmiye Dâiresi
Şu'be
3

Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Riyâset-i Behiyyesi'ne

Teşrîhhâne için lüzûmu olan ecsâdın yalnız Gurebâ Hastahânesi'nden alınmakta olması efkâr-ı umûmiyeye sû-i te'sîrden hâlî kalmamakta idüğinden ameliyât-ı teşrîhiyenin icrâsı için tedârüküne lüzûm görünen ecsâdın diğer hastahânelerden de alınması zımnında lâzım gelen tevessülâtın icrâ-yı husûsuna himmet.

Müsteşâr beyefendi tarafından emir buyurulmuştur.

Fî 10 Teşrîn-i Sânî sene [1]325 [23 Kasım 1909]

Kaynak: BOA, DH-MUİ, 43-1/12.

Ek 10

Belge Özeti

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye ilâveten yapılacak Teşrîhhâne'nin inşası için Girit Müslüman ahalisi ianesi olarak gönderilen 2.000 lira başka yerlere harcandığından söz konusu paranın Hapishane-i Umûmî inşa masrafları için ayrılan tahsisattan mahsup edilerek Daire-i Askeriye'ye ödenmesi.

Dâhiliye Mektûbî Kalemi

Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesi'ne

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye ilâveten yapılacak Teşrîhhâne vesâirenin inşaatına başlanmak üzere Girid ahâlî-i İslâmiyesi i'ânesinden Dâire-i Celîle-i Askeriye'ye i'tâsı irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsinden olan iki bin lira hakkında sebk eden iş'âra cevâben Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'nden gelen tezkere inşâât-ı mezkûrenin sür'at-i ikmâli hakkında nezâret-i celîle-i âsafânelerinin tezkeresiyle berâber Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-mütâla'a i'âne-i mezkûreden mevcûd olan iki bin lira Hazîne-i Celîle-i Mâliye'ye ta'vîzan verilen mebâliğ meyânında bulunduğundan bahisle bunun hazîne-i müşârunileyhâca te'mîn-i tesviyesi lüzûmu Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'nden bildirilmiş olup sûret-i iş'âra nazaran Girid i'ânesinden nezâret-i müşârunileyhâda akçe kalmadığı anlaşılmış ve Tahlîlhâne ile diğer inşaatın serî'an vücûda getirilmesi muktezî bulunmuş olduğundan Hapishâne-i Umûmî masârıf-ı inşâiyesi için müretteb mebâliğe mahsûben vilâyâttan bi'l-vürûd Zirâ'at Bankası'nda emâneten mahfûz olduğu ifâdât ve îzâhât-ı vâkı'adan müstebân olan mebâliğden iki bin liranın zikrolunan Teşrihhâne vesâir inşâât için Dâire-i Celîle-i Askeriye'ye i'tâsı bi't-tezekkür îcâb edenlere ma'lûmât verildiği şeref-tevârüd eden 6 Kânûn-ı Sânî sene 1320 târîhli tezkere-i sâmiyede izbâr buyurulmuştur. Ol bâbda.

17 Zilka'de sene 1322 ve fî 12 Kânûn-ı sânî sene 1320 [25 Ocak 1905]

Kaynak: BOA, DH-MKT, 925/83

Ek 11

Belge Özeti

Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından inşası beklenen Morg Müessesesi için uygun bir bina yapılıncaya kadar Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin Tıp Kanunu Ameliyathane ve amfiteatrı tahsis edildiğinden fethi gerekli mevtanın doğrudan doğruya adı geçen fakültede Morg Müessesesi İdaresi'ne sevk edilmeleri

Dâhiliye Nezâreti
Muhâberât-ı Umûmiye Dâiresi
Şu'be
4

Hulâsa: Feth-i meyyitleri îcâb eden
mevtâların Morg Müessesesine sevk ve
irsâllerine dâir.

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyet-i Behiyyesi'ne, Adliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyece inşâsı bu kere tasdîk-i âlîye iktirân eden Morg Müessesesi için münâsib bir binâ inşâ ve tedârük olununcaya kadar Haydarpaşa'da kâin Tıb Fakültesi'nin Tıb Kânûnu Ameliyâthâne ve anfiteatrosunda icrââta ibtidâr edilmesi bi't-tensîb müessese-i mezkûre küşâd edilmiş olduğundan bahisle ba'd-ezîn müdüriyet-i behiyyeleriyle cihet-i Adliye'ye âid ve fethi muktezî mevtânın doğrudan doğruya mezkûr fakültede Morg Müessesesi İdâresi'ne sevk ve irsâlleri lâzım geleceği meclis-i mezkûr riyâsetinden izbâr ve keyfiyet Adliye Nezâret-i Celîlesi'ne de iş'âr kılındığından ona göre mu'âmele îfâsı mütemennâdır, efendim.

8 Temmuz sene [1]326 [21 Temmuz 1910]

Kaynak: BOA, DH-MUİ, 114/57

Kaynaklar

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

1. A. MKT. MHM, 245/76
2. C. BH, 136/6563
3. C. SH, 16/759; 7/304
4. DH. MUİ, 114/57
5. DH-MKT, 925/83; 43-1/12
6. İ. DH, 38/1771; 144/7419
7. Y. MTV, 111/64
8. Y. PRK. ASK, 192/71
9. Y. PRK. ZB, 14/78
10. ZB, 335/42

II. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) Belgeleri

1. E 879/1

III. Halûk Perk Koleksiyonu

1. Adliye Nâzırı Ahmet Cevdet Paşa'nın 16 Kasım 1881 tarihinde Rum Patrikliğine yazdığı resmî yazı
2. Adliye Nâzırı Ahmet Cevdet Paşa'nın 27 Mart 1882 tarihinde Rum Patrikliğine yazdığı resmî yazı

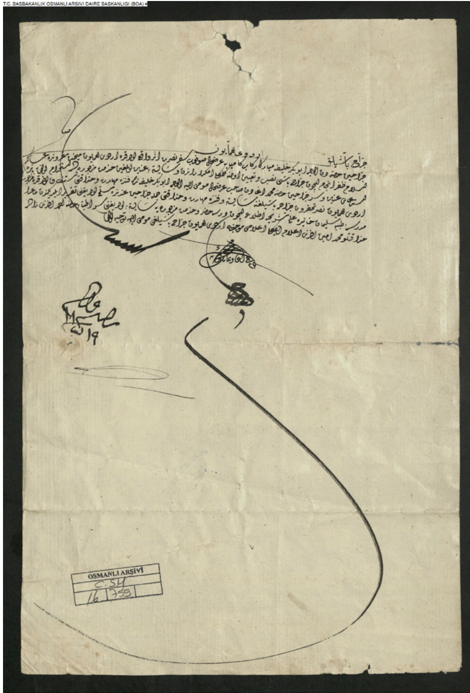
IV. Yazma Eserler

1. Abbas Vesim, *Düstûru Vesîm* [1758], Ragıp Paşa Kütüphanesi 947.
2. Emir Çelebi, *Enmûzecü't-tıb* [1624], İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7043.
3. Ömer Şifâî, *Minhâcü'ş-şifâî fî tıbbi'l-kimyâî*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7072.

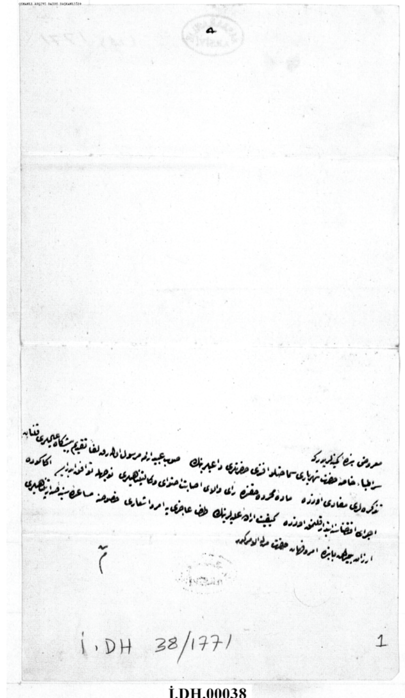
V. Kitap ve Makaleler

1. Altıntaş, Ayten, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 377-384.
2. Bayat, Ali Haydar, "Şer'iyye Sicillerimiz ve Tıp Tarihimiz (II) Adli Tıbba Ait Örnekler", *Tıp Tarihi Araştırmaları* 6 (1997), 9-18.
3. Celbiş, Osman, "Ülkemizde Adli Otopsinin Tarihçesi", 25 Eylül 2013, https://tr-tr.facebook.com/Prof.Dr.OsmanCelbis/posts/10151848781014350
4. Çelik, Yüksel, "XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", *Tarih Dergisi* 48 (2008/2), 47-63.

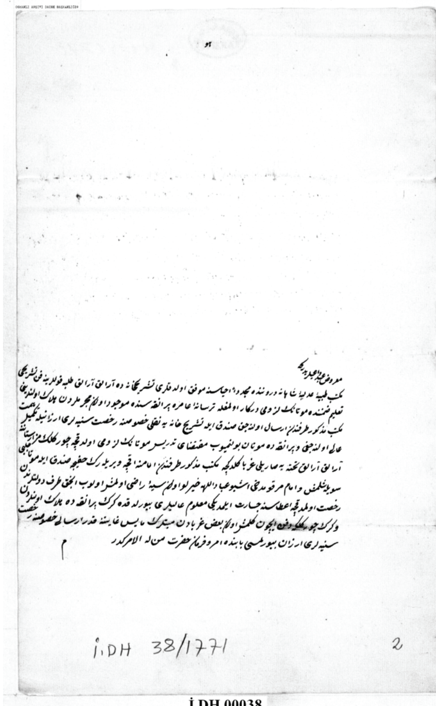
5. Düzenli, Behlül, "İslâm-Osmanlı Tıp Tarihinde Cerrahlık/Kadavra Eğitim ve Uygulamasının Dini Temelleri Üzerine", *Marife* VII/1 (2007), 65-92.
6. Farlane, Charles Marc, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 To Examine Into The State of That Country*, II, Londra: John Murray, 1850
7. Gencer, Ali İhsan, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (Mart 1977), 301-316.
8. Hayrullah Efendi, *Makâlât-ı Tıbbiyye*, İstanbul: Takvim-i Vekayi Matbaası, 1259.
9. Kâhya, Esin, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", *Belleten* XLII/172 (1979), 749-755.
10. ————, "Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp", *150. Yılında Tanzimat*, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız, 296-297, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
11. ————, *Şemseddîn-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, l996.
12. Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1966.
13. Maskar, Üveis, "İslâm'da ve Osmanlılarda Otopsi Sorunu Üzerinde Bir Etüd", *Tarihte Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul, 1976.
14. Parlatır, İsmail, "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXXI/1-2 (1987), 417-420.
15. Sarı, Nil, "Osmanlı Darüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1 (1995), 11-54,
16. Sarı, Nil, Zuhal Özaydın ve Yahya Okutan, "1841-1842 Öğretim Yılına Ait Galata Sarayı Tıbbiyesi Faaliyet Raporunun Düşündürdükleri", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 18-20 Eylül 1996, İstanbul 1996.
17. Savage-Smith, Emilie, "Attitudes Toward Dissection in Medieval Islam", *The Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 50 (Ocak 1995), 67-110.
18. Ulutaş, İsmail, "Anatomi ve Patolojik Anatomi Bilimleri ve Türkiye'de Gelişmesi. Disseksiyon ve Otopsi Sorunu", *Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* XXVIII/4 (1989), 1926-1932.
19. Ülman, Yeşim Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiyede Modernleşmenin Başlangıcı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.
20. Ünver, Ahmet Süheyl, "Süleymaniye Darüşşifasında Fenn-i Teşrihi Tahsil Eden Cerrahlardan Biri Hakkında", *Türk Tıp Tarihi Arkivi* VI/19 (1942), 37-38.
21. Zülfikar, Bedizel, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi: Tabib Şânîzâde Mehmed Atâullah Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Özel Yayınları, 1991 (Nil Sarı danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezi).

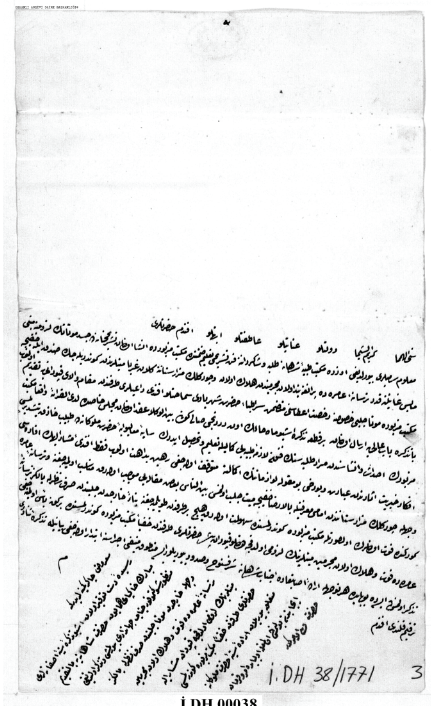
C.SH.00016.00759.001

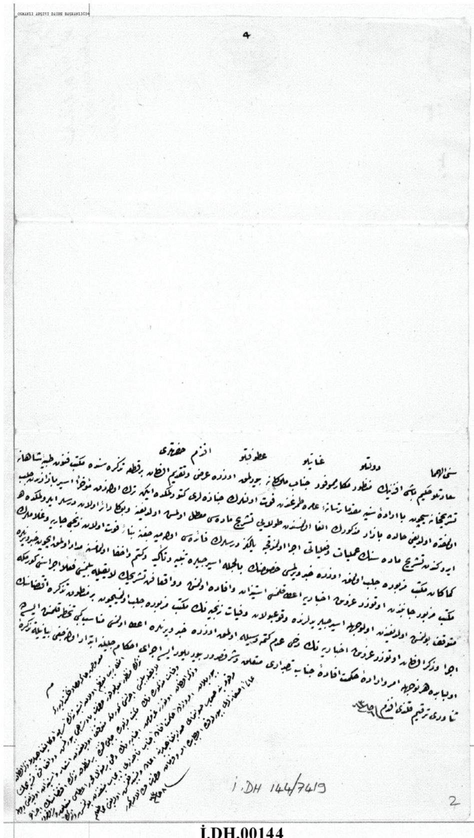
İ.DH.00038

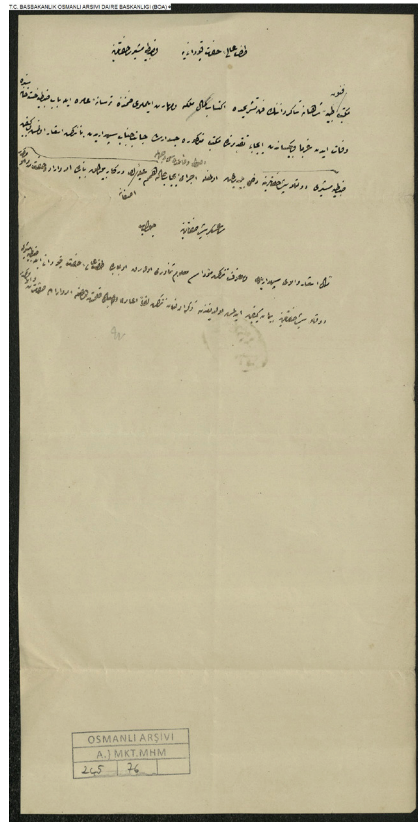
İ.DH.00038

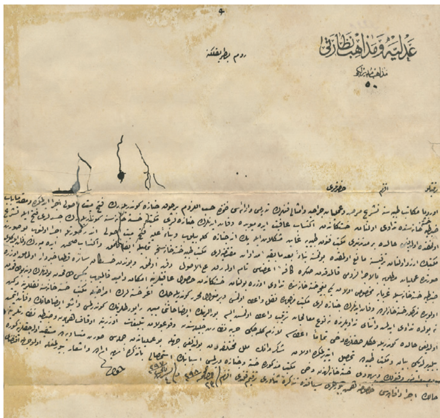
İ.DH.00038

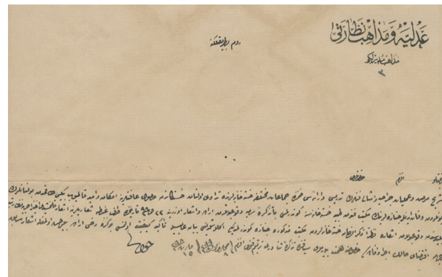

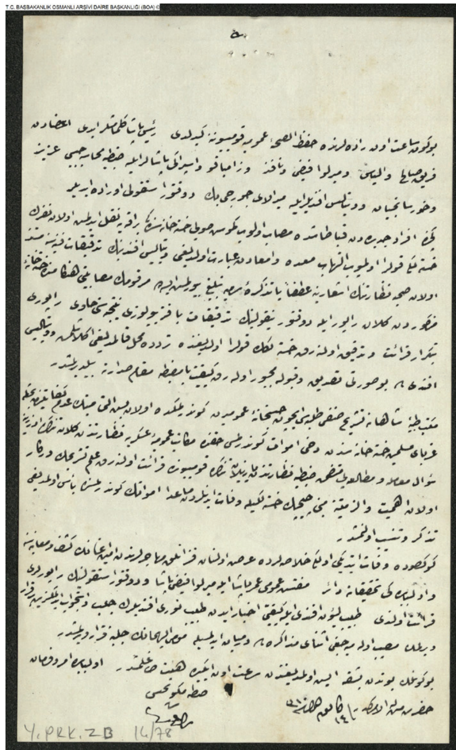
İ.DH.00144

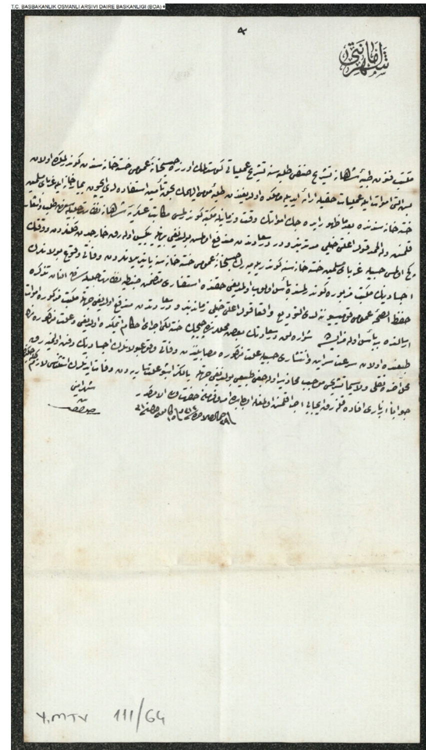

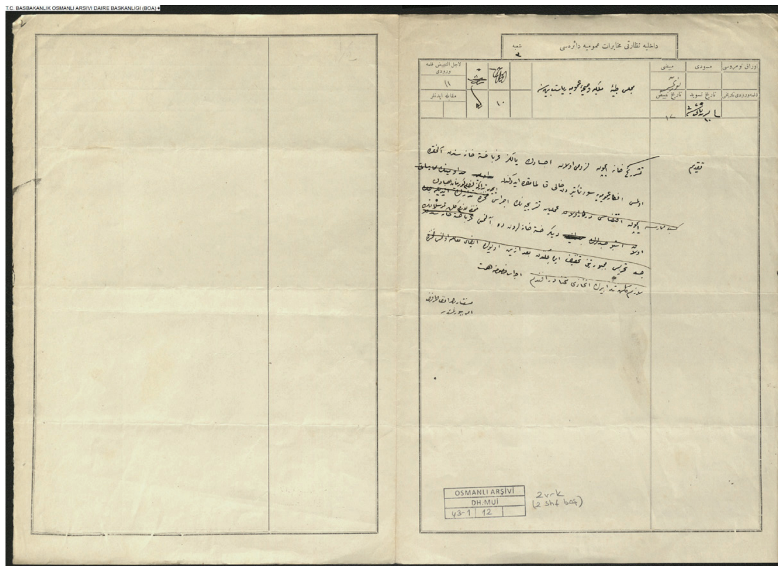
A.}MKT.MHM.00245.00076.001

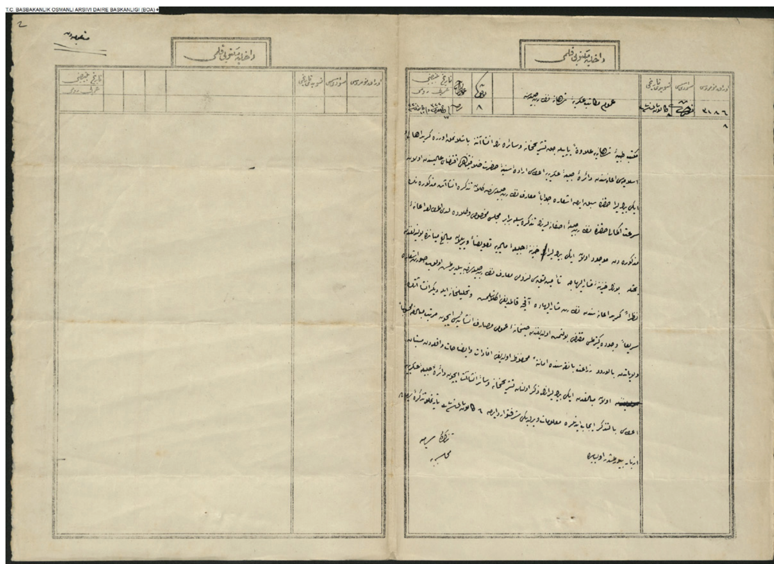

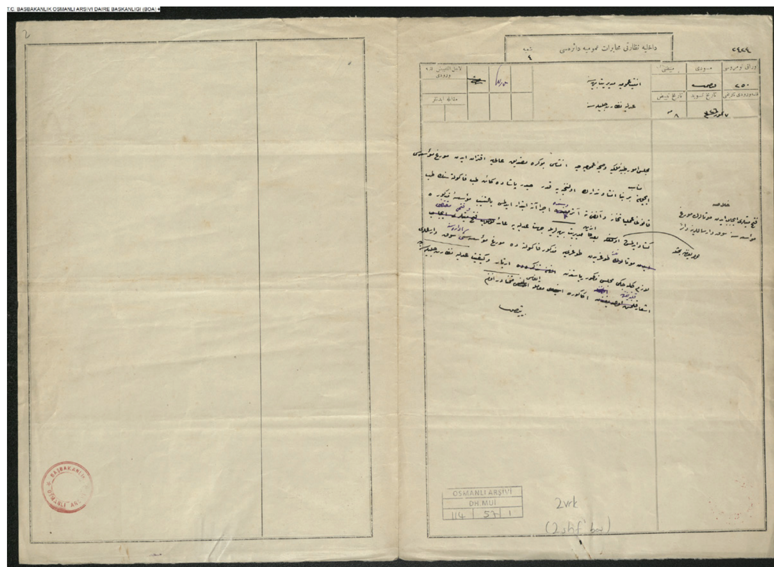

Y.PRK.ZB.00014.00078.001

Y.MTV.00111.00064.001

DH.MUİ.00043.1.00012.001

DH.MKT.00925.00083.001

DH.MUİ.00114.00057.001

ZEYNEP ORHON TARGAÇ KOLEKSİYONU CAM NEGATİFLERİ IŞIĞINDA OTOPSİ VE ÖMER SEYFETTİN'İN KADAVRASI

Zeynep Orhon Targaç[1]

Mortui vivos docent
(Ölüler, yaşayanlara öğretir)

Günümüz tıp biliminin uzun süreli ve meşakkatli bir eğitim gerektirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu emek yoğun ve zamana yaygın eğitimin en önemli ve etkin bölümünü ise, tıp öğrencilerinin pratik eğitimleri oluşturmaktadır. Bu pratik eğitimler kapsamında anatomi eğitimi, XXI. yüzyılın bilgisayar çağı olması da dikkate alındığında, her ne kadar web tabanlı interaktif anatomi atlasları ve sanal gerçeklik imkanı tanıyan VRML (Virtual Reality Markup Language) diseksiyon programlarıyla daha kısa sürede, daha düşük maliyetle ve daha kolay öğretilebilmekte ise de, bu bilgi transferi pratik uygulamalar olmaksızın sınırlı kalmaktadır. Henüz hiçbir teknolojik gelişme, bilgisayarlı veritabanlarındaki üç boyutlu simülasyon uygulamaları dâhil, pratik anatomi uygulamalarının yerini alamamıştır. Ayrıca, kadavra diseksiyonu olmaksızın ideal ve gerçek bir tıp eğitimi verebilmek tüm bilim çevrelerince olanaksız kabul edilmekte ve bu tespit, tıp otoritelerince her platformda dile getirilmektedir.[2]

Sonuçlarından verim alınabilen gerçek bir anatomi eğitimi için en fazla 10 öğrencinin bir kadavra üzerinde çalışmasına gerek duyulsa da, bu ihtiyaç günümüz koşullarında karşılanamamaktadır; zira, ne yazık ki, kadavra başına düşen tıp öğrencisi sayısı istenilenin çok çok üzerindedir. Hatta bazı fakültelerde kadavra dahi bulunamadığı, artan tıp fakültesi ve tıp öğrencisi sayısı ile yasaların uygulanmasındaki sınırlamaların bu yetersizliğin temel

1 Fotoğraf sanatçısı ve fotoğraf tarihi araştırmacısı. Bkz. Gülderen Bölük, İstanbul'un 100 Fotoğrafçısı, 81-82, zeyneptargac@gmail.com

2 Hakan Hamdi Çelik, "Tıp Eğitiminde Kadavra Sorunu 1", http://www.medimagazin.com.tr/authors/hakan-hamdi-celik/tr-tip-egitiminde-kadavra-sorunu-1-72-74-1376.html.

nedenlerini oluşturduğu yetkililerce belirtilmesine rağmen, eskiden olduğu gibi bugün de bu soruna çözüm bulunabilmiş değildir.

Bu araştırmada, kadavra kullanımı ve diseksiyon uygulamalarının ülkemizdeki gelişimine kısa bir şekilde değindikten sonra, Anadolu'daki fotoğraf sanatının gelişimini araştırıp yayınlarken 2004 yılında rastladığım, kadavra kullanımının yararlarına rağmen neden olduğu hazin bir drama, edebiyatımızın ünlü kalemlerinden Ömer Seyfettin'in vefatını takiben yaşanan üzücü ve talihsiz olduğu kadar kamuoyuna yanlış yansıtılan uygulamanın arkasındaki gerçeğe yer vermek istedim.

Dolayısıyla çalışmamın birinci bölümünde, Darülfünun / İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ndeki eğitimin cam negatif koleksiyonumdaki otopsi odaklı yansımalarına, ikinci ve son bölümünde ise değerli yazar Ömer Seyfeddin'in dramına değineceğim.

Fotoğraf gibi farklı uzmanlık alanım nedeni ile doğal olarak "ölenden elde edilen bilgilerle yaşayanlara hizmet etmeyi" amaçlayan otopsinin tıbbi ve hukuki yönlerine girmeyerek saptadığım ve önemli gördüğüm hususlara değinmekle yetineceğim.

Tarihte kadavra üzerinde belgelenen ilk çalışmalar Kadıköylü Herofilos (MÖ 335-280) tarafından yapılmıştır. Bergamalı Galen (MS 131-201) insan cesedi üzerinde araştırmaya izin verilmeyen dönemlerde çoğunluğunu hayvan ölüleri üzerinde yaptığı deneylerle bu çalışmalara katkı sağlamıştır.[3]

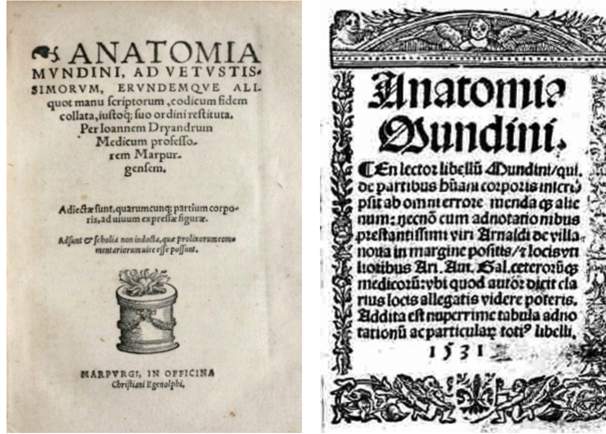

Tarihteki erken otopsilerden biri[4]

3 Hakan Hamdi Çelik, "Tıp Eğitiminde Kadavra Sorunu 2", http://www.medimagazin.com.tr/authors/hakan-hamdi-celik/tr-tip-egitiminde-kadavra-sorunu-8211-II-72-74-1422.html.

4 Bartholomaeus Anglicus (1203-1271), *La Autopsia en el Arte*, Ensenando en la mesa de diseccion

Bergamalı Galen'den sonra, özel olarak kadavralar üzerinde yapılan otopsiye dayalı anatomi konusunda ilk temel yayın Mundinos'un[5] 1316'da yazdığı ve ilk defa 1478'de basılarak yayınlanan *Anatomia Mundini*'dir.[6]

ANATOMIA MVNDINI, AD VETVSTISSIMORVM, ERVNDEMQVE ALIquot manu scriptorum, codicum fidem collata, iustoq; suo ordini restituta. Per Ioannem Dryandrum Medicum professorem Marpurgensem.

Adiectæ sunt, quarumcunq; partium corporis, ad uiuum expressæ figuræ.

Adsunt & scholia non indocta, quæ prolixorum commentariorum uice esse possunt.

MARPVRGI, IN OFFICINA Christiani Egenolphi.

Anatomia Mundini.

En lector libellū Mundini/qui de partibus hūani corporis inscripsit ab omni errore menda q3 alienum: necnō cum adnotationibus prestantissimi viri Arnaldi de villa noua in margine positis/ꝛ locis vtilioribus Ari. Aui. Gal. ceterorū q3 medicorū: vbi quod autor dicit clarius locis allegatis videre poteris. Addita est nuperrime tabula adnotationū ac particulaꝶ toti⁹ libelli.

1531

Anatomia Mundini[7]

İlk otopsi de yine Mundinos tarafından XIII. yüzyılda Papa VIII. Benifacio'nun izniyle iki insan kadavrası üzerinde yapılmıştır[8]. Buna karşın, Osmanlı döneminde İslam dininde insan vücudu kutsal kabul edildiği ve ölümden sonra dahi dokunulması caiz kabul edilmediği için, o dönemlerde Batı dünyasında olduğu gibi diseksiyonlar, yani anatomik çalışmalar ve otopsi yapılamıyordu. Dolayısıyla anatominin ve otopsinin ülkemizde başlaması gecikti.

Osmanlı tıbbında cerrahlar daima önem ve saygınlık sahibi olmuş olup, bu bağlamda otopsinin yer aldığı en eski eser, saptayabildiğim kadarı ile XVII. yüzyılın önemli hekimlerinden ve Sultan I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad'ın hekimbaşı olan Emir Çelebi'nin[9] 1034/1648 yılında Kaptan-ı Derya Recep Paşa'ya ithafen yazdığı 700 küsur sayfalık *Enmûzecü't-tı*b adlı ese-

(Reproducido en un manuscrito del s. XV).

5 Raimondino Dei Liucci olarak da anılan Mondino De Luzzi veya Mundinos (1275-1321), İtalyan doktor ve anatomist.

6 *Anatomies* de Mondino dei Luzzi et de Guido de Vigevano, Ernest Wickersheimer, 1977.

7 Mundinus, *Anatomia Mundini*, ed. Vincentius Georgius. Venedik: Bernardinus Venetus, de Vitalibus, for Hieronymus de Durantibus, 20 Şubat 1494/95. Bu kitap Christies müzayede firmasının, Rockefeller Center New York'ta 8-9 Ekim 2001'de düzenlediği ve Abel E. Berland Kütüphanesi'ndeki eserleri satışa sunduğu müzayedede 8.225 USD bedelle satılmıştır.

8 http://tip.sbu.edu.tr/Anatomi-Anabilim-Dali.

9 Seyyid Emir Mehmed Çelebi (ö. 1048/1638) Osmanlı tıp bilgini ve Sultan I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad dönemlerinde sarayın hekimbaşısı.

ridir. Bu kitapta "hekimlerin özellikle anatomi öğrenmeleri ve sık sık fırsat buldukça otopsi yapmaları" önerilmiştir.[10] Emir Çelebi bu kitabının anatomi kısmında, savaş alanlarındaki yaralılardan ve ele geçen Hıristiyan kadavralarından faydalanarak hekimlerin anatomi bilgilerini artırmaları gerektiğini ileri sürmektedir.[11]

Osmanlı cerrahlarının resmigeçidi[12]

Tıp biliminin ülkemizdeki gelişim sürecinde, anatominin de gelişmesi; Sultan II. Mahmud döneminde, Dr. Bernard'ın 1838 yılının sonlarında gelişi[13] ve Tıbhâne-i Âmire ile Cerrahhâne-i Âmire'nin birleştirilip Galatasaray'a nakli ve böylelikle yeni kurulan Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin başına getirilişi ile ivme kazanır.

10 İbrahim Ceylan, *Türklerde Cerrahinin Gelişimi* (Ankara: Türk Cerrahi Derneği, 2012), 63.

11 http://www.kimdirhayatieserleri.com/emir-celebi-kimdir-hayati-ve-eserleri.html.

12 Cerrahların resmigeçidi, (soldaki grup). *Surnâme-i Vehbî*, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 3593, 159b.

13 Müfid Ekdal, *Tıbhâne'den Nümûne'ye* (İstanbul: Zafer Matbaası, 1982), 21.

1900'lerin başında Mekteb-i Tıbbiyye'de anatomi dersi alan öğrenciler[14]

Bu dönemde, Dr. Bernard yoğun çalışmalarını sürdürürken, Avusturya'dan Dr. Spitzer[15] isimli bir doktor getirtilerek Dr. Bernard'a yardımcı olarak atanmış, bu doktor 1841 yılından itibaren ilk defa kadavra üzerinde anatomi dersi vermiş,[16] ülkemizdeki ilk kadavra üzerinde diseksiyon ise, Sultan Abdülmecid'in izniyle Dr. Bernard ve yardımcısı Dr. Spitzer tarafından 1941'de yapılmıştır.[17]

Otopsinin ülkemizdeki bu genel gelişimine değindikten sonra, şimdi de çalışmamın ileriki bölümlerinde daha kapsamlı olarak değineceğim, Manisa-Demirci-Rahmanlar Köyü'nden semerci Hacı Hüseyin'in üç oğlundan en büyüğü İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi öğrencisi[18] Kadir Erhan (Sanater) beyin görmekte olduğu Tıp eğitimi sırasında çektiği ve şahsi koleksiyonumdaki cam negatiflerden[19] seçtiklerimi paylaşmak istiyorum.

14 Yazarın arşivinden.

15 Dr. Sigmunt Spitzer (1813-1895), 1839'dan beri saray hekimliği yapmış olup, Dr. Bernard'ın ölümünden sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Muallim-i Evvelliğine atanmıştır.

16 Ekdal, *Tıbhâne'den Nümûne'ye*, 22.

17 http://tip.sbu.edu.tr/Anatomi-Anabilim-Dali.

18 İkinci Dünya Savaşı başlayınca, Sanater ailesinin iki büyük oğlundan birinin askere gitmesi gerekmiş. Çünkü devlet aileden bir evlat askere giderse diğerine okuyabilme olanağı veriyormuş. Aralarında anlaşarak, bu vatanın hem okuyan hem de savaşan insana ihtiyacı olacağı düşüncesinden yola çıkan kardeşlerden 1898 Demirci doğumlu Ahmet İlhan Bey askere gitmeyi üstlenirken, Kadir Erhan Bey ise İstanbul'da Tıp eğitimine başlamış. Detaylı bilgi için bkz. *Fotoğraf Dergisi* 48 (Nisan-Mayıs 2003).

19 Yazarın özel koleksiyon ve arşivindeki 1300'ü aşkın cam negatif, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi eğitimi ile ilgili negatiflerin önemli bir bölümü de dâhil olmak üzere, yazar tarafından İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi bünyesinde açılması planlanan Zeynep Orhon Targaç Arşivi'nde araştırmacılara açılmak üzere anılan üniversiteye bağışlanmıştır.

Fotoğrafların o dönem üzerlerine çekildiği cam negatiflerin bulunduğu kutu

Sultan tarafından verilen Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin açılış beratı fotoğrafı

1917'de Suriye Cephesi'ndeki 4. Ordu'ya cephane götüren trenin infilak etmesi sonrası Haydarpaşa Garı (6 Eylül 1917)

Kadir Erhan Bey'in İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ndeki sınıfı

Öğrenciler amfide. 1921-1922 ders yılı

Sınıf arkadaşları teneffüste gazete okurken

Yabancı öğretim üyelerinden biri kimya dersi verirken

İleri evredeki bir onkoloji hastasında öğrencilere gösterilen bir tümör

Öğrenciler bir diseksiyon eğitiminde amfide

İşin en zor yanı: Sınavlar

İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nin Müdür-i Muhteremi Şevki Bey[20]

Ülkemizdeki modern anatominin kurucularından ve 1 Ocak 1921 günü, İngiliz işgal kuvvetlerinin son derece kalabalık cenaze merasimini engellemeyi başaramadığı[21] Hasan Mazhar Paşa[22]

20 Şevki Bey (1879-1931) hem Fizik hocalığı hem de I. Dünya Savaşı döneminde Selimiye'deki (İstanbul) I. Ordu Menzil Hastanesi Baştabipliği yapmıştır.

21 Bu konuyu daha detaylı incelemek için bkz. Cihat Çınar Başekim, "Hasan Mazhar Paşa: En Son Dersini, Cenaze Törenini Engellemek İsteyen İşgal Kuvvetlerine Verdi", *Lokman Hekim Dergisi*, http://okmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokmanHekim/article/view/473/556.

22 Hasan Mazhar Paşa (1845-1920). Mektebi Tıbbiye-i Şâhâne'yi, yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1869).

İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde Hasan Mazhar Paşa'nın fotoğrafı altında, "19.1.1927, Teşrih (anatomi)" yazılı anma köşesi[23]

Değerli okurlar, bu fotoğraflarla yaklaşık bir asır önceye kısa bir yolculuk yapıp, dönemin tıp eğitimine kısa da olsa değindikten sonra, araştırmamın son bölümündeki, ünlü yazarımız Ömer Seyfettin'in[24] dramına bir bakalım.

Edebiyatımızın önemli isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin, aynı zamanda da en çok okunan yazarlardan biri olarak kabul edilmektedir. Sadece 36 sene yaşamış olmasına rağmen, Türk edebiyatına birçok eser kazandırmıştır. Ancak bu ünlü yazarımızın kısa yaşam öyküsünün bir yılı, 1912 Balkan Savaşı'nda Yanya kuşatmasında Yunan ordusuna esir düşerek Yunanistan'da Nafliyon'a götürüldüğü için esarette geçmiş ve ne yazık ki çok hazin bir sonla bitmiştir. Bu hazin sona gidişi şu şekilde özetleyebiliriz. Kalamış'taki yalısında yalnız yaşayan Ömer Seyfettin'in yakalandığı şeker hastalığından ne kendisinin ne de doktorların haberi vardı. Ömer Seyfettin yemek yiyemiyor, günden güne zayıflıyordu. Onunla ilgilenen isimse en yakın arkadaşı Ali Canip[25] (Yöntem) olmuştu. Ali Canip Bey, Ömer Seyfettin'in yanına sık sık uğruyor, çok zaman yemesi için de kendi evinden yemek getiriyordu.

Cerrahi öğrenimi için Fransa'ya gönderildi (1871). Anatomi ve cerrahi ihtisası yaparak yurda döndü (1874). Askerî Tıbbiye'de anatomi ve histoloji muallim muavinliğine getirildi (1874). Karadağ, Sırbistan ve Rus savaşlarında görev yaptı. Savaştan sonra tekrar Askerî Tıbbiye'de görevlendirilerek (1878) anatomi muallimi oldu (1879). İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra görevinden istifa etti (1909) ve Askerî Tıbbiye'de fahri müderris olarak ölünceye değin ders vermeyi sürdürdü. Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye'nin üye ve başkanlarındandı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra bir süre Tıbbiye Nazırlığı da yaptı ve ferik (korgeneral) rütbesine değin yükseldi.

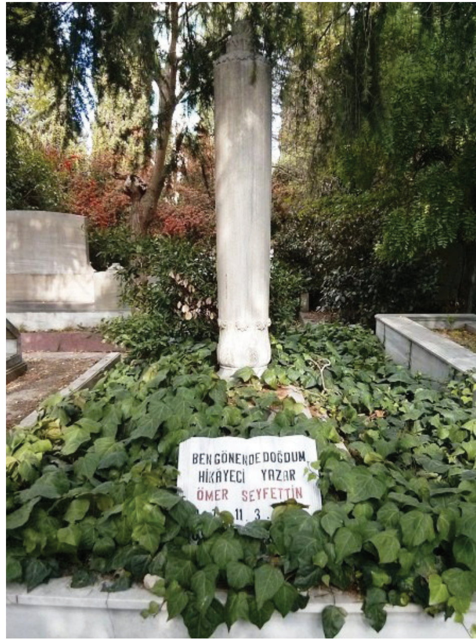
23 Cam negatiften baskı. Yazarın fotoğraf arşivinden.

24 Ömer Seyfettin (28 Şubat 1884, Gönen-6 Mart 1920, İstanbul). Çağdaş Türk öykücülüğü ile millî edebiyat akımının kurucularından. Türk edebiyatının önde gelen hikâye yazarlarından olup Türkiye kısa hikâyeciliğinin kurucu ismidir.

25 Ali Canip Yöntem (1887-1967), Türk şair, yazar, edebiyat tarihi araştırmacısı, siyasetçi. Selanik Hukuk Mektebi mezunu olup, Ömer Seyfettin ile birlikte yeni lisan adlı dil hareketinin ve milli edebiyat akımının kuruluşuna öncülük etti.

Ömer Seyfettin, şeker hastalığı yüzünden sık sık ateşleniyor ve eklem ağrıları çektiği için, muayene eden doktorlar tarafından kendisine romatizma tedavisi uygulanıyordu. Durum böyle olunca da sağlık durumu 15 Şubat'tan itibaren giderek ağırlaştığı için, 7 Mart günü konsültasyon yapılmak üzere, nevralji ile karışık romatizma tanısı ile 4 Mart 1920'de Mekteb-i Tıbbiyye'de kendisine hazırlanan odaya (Haydarpaşa Hastanesi) yatırıldı.

Ancak konsültasyon gerçekleşmeden, 6 Mart 1920/15 Cemaziyülahır 1338 günü saat 13:30'da Akil Muhtar Bey'in yönetimindeki Tedavi Kliniğinde vefat etti.[26]

Ömer Seyfettin'in mezarı

Arkadaşlarının, sonradan ölümünden haberdar olduğu Ömer Seyfettin'in cenazesi, Kadıköy Kuşdili'nde Mahmud Baba Haziresinde toprağa verildi. Ancak talihsizliği ölümünden sonra da devam ettiği için, Mahmud Baba Haziresinin üzerinden yol geçecek olması gerekçesiyle mezarı 23 Ağustos 1939'da Zincirlikuyu Mezarlığı'na nakledildi.

Ömer Seyfettin'in yaşamının son karesine baktığımızda, olayın çeşitli yayın organlarında özetle; "vefatından sonra cenazesi kimsesizlerin cenazeleri gibi

26 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010).

Haydarpaşa Numune Hastanesi'ne kaldırılmış ve orada görevli Sivaslı bir hademe tarafından karnı yarılarak otopsisi yapılmıştı. Kadavrasının fotoğrafını ise kütüphane memuru çekmiş, etrafında toplananlar ilgisiz nazarlarla fotoğrafçıya bakmışlardı"[27] şeklinde yer aldığını görüyoruz.

Ömer Seyfettin'in diseksiyon fotoğrafı

Ancak, o önemli otopsi fotoğrafı[28] gerçekte; "Dünden Bugüne Stüdyolar"[29] jenerik başlığı altında 10 yıl süre ile *Fotoğraf Dergisi*'nin her sayısında yer alan Anadolu'muzun 1900-1950 gibi yarım asırlık bir dönemindeki bir stüdyosunu kapsayan yazılarımdan, 2003 yılında iki ayrı sayıda yayınladığım[30] ve fotoğraf tarihinde önemli bir yeri olan Sanater ailesinin büyük oğlu, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi öğrencisi ve fotoğraflarından seçtiklerime yazımın önceki bölümlerinde yer verdiğim, fotoğraf tutkunu Kadir Erhan Bey tarafından İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nin diseksiyon eğitimi kapsamında çekilmiş olup, ilgisiz olarak tanımlanan etrafında toplananlar ise Kadir Erhan Beyin sınıf arkadaşları olan eğitim kapsamındaki diğer öğrencilerdi. Ömer Seyfettin'in gerçek sorununun şeker hastalığı olduğu da yapılan bu otopsi sonucu ortaya çıkmıştır.

27 Ümit Bayazoğlu, "Ömer Seyfettin'in Cenazesi Garip Kalmıştı", Derin Tarih 28 (Temmuz 2014).

28 Orijinal cam negatif, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi bünyesinde açılması planlanan Zeynep Orhon Targaç Arşivinde yer almak üzere yazar tarafından anılan üniversiteye bağışlanmıştır.

29 Şeyda Ağırgöl, "Bu Stüdyolar Tarih Yazdı", Hürriyet, 10 Mayıs 2003. http://www.hurriyet.com.tr/bu-studyolar-tarih-yazdi-145873.

30 *Fotoğraf Dergisi* 48 (Nisan-Mayıs 2003) ve 49 (Haziran-Temmuz 2003).

O tarihî fotoğrafı ölümsüzleştiren Askeri Doktor ve Fotoğrafçı Kadir Erhan Sanater, yıl 1923[31]

Fotoğrafçı kardeşler. Ortada Mustafa Yaşar[32], sağında Ahmet İlhan, solunda ise Kadir. Erhan Sanater, yıl 1924

31 Yazarın fotoğraf arşivinden.

32 Sanater kardeşler, anne ve babalarını erken yaşlarda kaybedince, Tıp tahsilini bitirerek Balıkesir Askeri Hastanesi'ne tayin olan ağabey Dr. Kadir Erhan Sanater, küçük kardeşi Mustafa Yaşar'ın yanında olmasını ister. Bu nedenle Yaşar Sanater 1925'te Balıkesir Öğretmen Okulu'nun son sınıfından ayrılıp ağabeyi Dr. Kadir Erhan Sanater'in açtığı fotoğrafhaneyi çalıştırır. Detaylı bilgi için bkz. Zeynep Orhon Targaç, "Foto Yaşar", *Fotoğraf Dergisi* 49 (Haziran-Temmuz 2003).

"Toplumsal belleğimizin doğru şekillenmesine" ve fotoğraf tarihimizin isimsiz kahramanlarından birinin kültürel mirasına sahip çıkılmasına az da olsa katkı sağlamayı amaçladığım bu yazı umarım amacına ulaşmıştır.

Kaynaklar

1. Ağırgöl, Şeyda, "Bu Stüdyolar Tarih Yazdı", *Hürriyet*, 10 Mayıs 2003.
2. Alangu, Tahir, *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
3. Anglicus, Bartholomaeus, *La Autopsia en el Arte*; Ensenando en la mesa de diseccion (Reproducido en un manuscrito del s. XV).
4. Başekim, Cihat Çınar, "Hasan Mazhar Paşa: En Son Dersini, Cenaze Törenini Engellemek İsteyen İşgal Kuvvetlerine Verdi", *Lokman Hekim Dergisi*. http://okmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokmanHekim/article/view/473/556.
5. Bayazoğlu, Ümit, "Ömer Seyfettin'in Cenazesi Garip Kalmıştı", *Derin Tarih* 28 (Temmuz 2014).
6. Ceylan, İbrahim, *Türklerde Cerrahinin Gelişimi*, Ankara: Türk Cerrahi Derneği, 2012.
7. Çelik, Hakan Hamdi, "Tıp Eğitiminde Kadavra Sorunu 1", *Medimagazin*, http://www.medimagazin.com.tr/authors/hakan-hamdi-celik/tr-tip-egitiminde-kadavra-sorunu-1-72-74-1376.html.
8. ——————, "Tıp Eğitiminde Kadavra Sorunu 2", *Medimagazin*, http://www.medimagazin.com.tr/authors/hakan-hamdi-celik/tr-tip-egitiminde- kadavra-sorunu-8211-II-72-74- 1422.html.
9. Ekdal, Müfid, *Tıbhâne'den Nümûne'ye*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1982.
10. Mundinus, *Anatomia Mundini*, ed. Vincentius Georgius. Venedik: Bernardinus Venetus, de Vitalibus, for Hieronymus de Durantibus, 20 Şubat 1494/95.
11. Targaç, Zeynep Orhon, "Foto İlhan Sanater", *Fotoğraf Dergisi* 48 (Nisan-Mayıs 2003).
12. ——————, "Foto Yaşar", *Fotoğraf Dergisi* 49 (Haziran-Temmuz 2003)
13. Vehbi, *Surnâme-i Vehbî*, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 3593, 159b.

SİGİLOGRAFİ-TIP İLİŞKİSİNİN ÖNEMLİ ÖRNEKLERİ: DR. GEORG HERMANN RİTTER VON MÜHLİG, SURP PIRGİÇ ERMENİ HASTANESİ, SANTA MARİA DRAPERİS KİLİSESİ

M. İskender Targaç[1]

Çalışmamın odak noktasını oluşturan *sigilografi*, mühür bilimi olarak –aynen nümismatik konularda olduğu gibi– üzerlerinde yazan somut bilgiler nedeniyle arkeolog ve tarihçilere olduğu kadar, sosyolog ve antropologlara da son derece kıymetli ve yadsınamaz katkılar sağlar. Buna ilaveten, nümismatik biliminde bir sikkenin son derece fazla darb edilmesine karşın, mühürler kişisel bazda tek ve ünik, kurumsal bazda ise zamana bağlı olarak çok sınırlı sayıda olmaları nedeniyle çok daha nadir olup o denli değerlidir.

Bu incelememde, sigilografi-tıp bilimi ilişkilerine önemli örnekler teşkil eden, kişisel koleksiyonumdaki Dr. Georg Hermann Ritter von Mühlig'in orijinal mührüne ve yine belge arşivimdeki Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi ile teolojik açıdan önemi bilinen ancak tıp bilimi ile ilişkisi genelde göz ardı edilen, Beyoğlu'ndaki Santa Maria Draperis Kilisesi'nin mühür baskılarından hareketle, bu mühürlerin bizlere tuttuğu ışığın yansıttığı bilgilere yer verdim.

1 Nümismat, araştırmacı yazar. https://independent.academia.edu/iskendertargac. isktar@gmail.com

I. Dr. Georg Hermann Ritter von Mühlig

Resim 1 Dr. Georg Hermann Ritter von Mühlig[2]

İncelememin ilk konusu olan ve Resim 1'de görülen Dr. Georg Hermann Ritter von Mühlig, Dr. Charles Ambroise Bernard'ın aksine, tıp çevrelerince de fazla bilinmeyen ve çalışmalarına değinilmeyen bir doktordur. Ancak kendisi gerek Alman Sefareti ve Yıldız Sarayı'nın gerekse Sultan Abdülaziz'in şahsi ve aile doktoru olması nedeniyle 1880 ve 1890'larda saray doktoru olarak tanımlanmasının ötesinde, Dersaadet'in sosyete doktoru olarak da bilinmektedir.[3]

Resim 2A, 2B ve 2C Dr. Von Mühlig'in mührü[4]. Sap: 58 mm. (Tahta). Mühür tablası: 16 X 22 X 7 mm (Bronz)

2 https://www.archives.saltresearch.org/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=4038923&silo_library=GEN01

3 Selçuk Akşin Somel, "Almanlar Dersaadet'te", http://research.sabanciuniv.edu/11819/1/Somel_Almanlar_Istanbulda.pdf, s. 48.

4 Yazarın mühür koleksiyonundadır.

Nitekim Resim 2A, 2B ve 2C'deki mühründe H. Von Mühlig isminin üzerinde yer alan kraliyet tacı da doktorun sarayla ilişkilerinin en önemli kanıtlarından biridir.

Bu bağlamda, Osmanlı-Alman ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeyi amaçlayan dönemin ABD basınında, Kansas'ta yayınlanan *Lawrence* gazetesi, 21 Ekim 1887 cuma günü yayınlanan nüshasında, konuya ilişkin olarak "Abdülaziz döneminde, kimse mahkemede Alman Büyükelçiliğinin doktoru Dr. Mühlig'den daha ısrarla küçük düşürülmedi. Çünkü hepsi de Türklerin Mühlig adını Arapça 'müchlik – katil' olarak telaffuz ettikleri için"[5] şeklinde haber yapmıştı.

Some curious stories of Turkish superstition are related by the anonymous author of "Stambul und die moderne Türkenthum," the most light-giving of recent works on the internal condition of the Turkish Empire. The mysterious caprice with which distinguished arrivals at Constantinople are treated by the Sultan and his Ministers is explained by an anecdote told of the well-known astronomer Peters when he visited Constantinople in 1850 with letters of introduction from Humboldt and other eminent men of science. He found it impossible to proceed with the mission with which he was charged, because on the same day that he was presented to the Grand Vizier, Reshid Pasha, by the German Ambassador, the man-of-war Nustretie was blown up in the arsenal. "This Frankish astronomer," the Grand Vizier is reported to have said "either knew that the explosion was going to take place or did not know. In the former event he is a mischievous person for not warning us; in the latter he is an impostor." And forthwith the word was passed that Peters was not to be encouraged or assisted. Sometimes a visitor unconsciously carries his condemnation in his name. In the reign of Abdul Aziz no one was more persistently snubbed at Court than Dr. Muhlig, physician to the German Embassy; and all because the Turks pronounced his name "Müchlik," which in Arabic means "murderer." Diplomatists would be well advised if, before they approached the Sublime Porte on any public question, they considered these weaknesses of the Moslem mind. It would be especially useful if they consulted diligently the almanack of the Court astrologer. An examination of the history of Sir Henry Drummond Wolff's recent mission in the light of that work might be full of interest. Much that is yet inexplicable in the negotiations might be accounted for if it were found that the proverbial ill-luck of Sundays, Tuesdays, and Saturdays had not been duly considered, or that proper attention was not paid to the seven evil days in every lunar month, or to the unlucky character of the month of Safer, the second month in the Arabic calendar. No Turk would be bold enough to enter a new house or undertake a journey on these unpropitious days, when the Sheytans or devils are abroad, much less consider seriously a question of politics. It goes without saying that the average Turk thoroughly endorses the pathological eccentricities of the Peculiar People and the cosmic heresies of Mr John Hampden. In severe cases of sickness the services of the hakim are dispensed with and the prayers of a sheikh or holy man are requisitioned. As for the globular shape of the earth and its alleged revolutions, the intelligent Mahommedan laughs such follies to scorn. The disappearance of the sun at night is accounted for by the periodical retirement of that pious luminary for prayer and religious reflection!

Sometimes a visitor unconsciously carries his condemnation in his name. In the reign of Abdul Aziz no one was more persistently snubbed at Court than Dr. Muhlig, physician to the German Embassy; and all because the Turks pronounced his name "Müchlik," which in Arabic means "murderer." Diplomatists would be well advised if, before they approached the Sublime Porte on any public question, they considered these weaknesses of the Moslem mind. It would be especially useful if they consulted diligently the almanack of the Court astrologer. An examination of the history of Sir Henry Drummond Wolff's recent mission in the light of that work might be full of interest.

Resim 3A ve 3B *Lawrence* gazetesinin, 21 Ekim 1887 cuma tarihli sayısındaki haber ve detayı

Georg Hermann von Mühlig'in Türk tıbbına olan katkılarından önce, özet olarak biyografisi hakkında şunları söyleyebiliriz:

Hermann Josef Mühlig ve eşi Louise Catharina'nın oğlu olarak 6 Kasım 1826 tarihinde Zweibruecken'de doğduğunu görüyoruz. Aile gerekli izinleri olmadan, 1830'da Yunanistan'a göç etmişti. Ancak Yunan devrimi nedeniyle bu ülkede yaşanan iç karışıklıklar Mühlig ailesinin 1844'te ülkeyi terk ederek İstanbul'a gitmek üzere İzmir'e geçmesine neden oldu.

Baba Hermann Josef Mühlig İstanbul'da toptan ticaretle uğraşırken, oğlu genç Georg Hermann o yılın sonbaharında tıp tahsili için Heidelberg'e

5 *Lawrence Daily Journal*, 21 Ekim 1887, 2. http://www.newspapers.com/newspage/59707394/.

(Almanya) döndü ve Kasım 1847'de tıp doktoru olarak doktorasını aldı. Mezuniyet sonrası İstanbul'a dönen Dr. Mühlig 1857'de Alman Protestan Yardım Derneği'nin doktoru oldu ve aynı yıl Matilde Buskovich ile evlendi. Bu evliliğinden üç oğlu ve iki kızı doğdu. 1860'da da kendisine Alman Büyükelçiliğinin doktoru olma sıfatı verildi.

Şu noktayı vurgulamakta yarar görüyorum. Taksim Sıraselviler Caddesi'ndeki Alman Hastanesi, Dr. von Mühlig'in daha doktor olarak mezun olmadan yaptığı öneriye istinaden İstanbul'daki D.W.V Protestan Yardım Derneği'nin (Alman Hayır Cemiyeti) katkılarıyla 5 Nisan 1846 tarihinde kurulmuştur.[6]

Resim 4 Alman Hastanesi

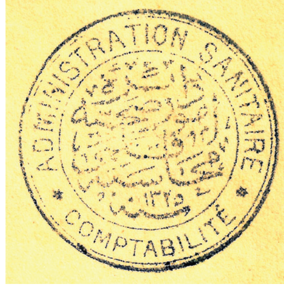
Hastane için gereken arsa ve bina Alman Protestan Kiliseleri Topluluğu[7] tarafından sağlanmıştır. Sıraselviler'de sadece 5 yatakla hizmete giren hastanenin kısa bir süre sonra ihtiyaçları karşılayamadığı görüldüğünden aynı yılın Kasım ayında daha geniş bir ev kiralanmıştır. Hastane 1851'de Sakız Sokağı'na, 1853'te de Telgraf Sokağı'na taşınmış ve içinde taş bir bina bulunan bir arsa da satın alınarak hastaneye eklenmiştir.

Kırım Savaşı (1854-1856) sırasında hasta sayısı artınca 1856'da Halilpaşa arsası adı verilen bugünkü hastane sahasının içine ek bir bina yapılmış olup Dr. Mühlig kuruluşunu önerdiği hastanenin bu yeni binasında Başhekimlik yapma mutluluğuna erişmiştir.

6 Bkz. Karl-Herbert Wendt, "Das Deutsches Krankenhaus in Istanbul", *Deutsches Arzteblatt*, http://www.tuerkei.diplo.de/contentblob/4206216/Daten/1074631/dateibroschueregktur.pdf

7 Türkiye'de Almanca ana lisanını konuşan Protestan Cemaati, (Evangelische Gemeinde deutscher Sprache in der Türkei). Deutschen Evangelischen Wohltätigkeitsvereins.

Kolera salgını konusunda, 1831'de İstanbul'da yaşanan ilk kolera salgınını da dikkate alarak, 21 üyeli Osmanlı Sağlık Yüksek Kurulu (muhasebesinin mührü Resim 5'te verilen Meclis-i Kebir-i Umûr-ı Sıhhiye) yabancı ülkelerden 13 üyenin katılımıyla uluslararası bir karakter kazanmış ve Anadolu ile Rumeli bölgeleri için iki ayrı karantina kurulu oluşturulmuş, İstanbul bu yeni oluşumun merkezi olmuştur.

Resim 5 Daire-i Umur-ı Sıhhiye Muhasebesi mührü. Çap: 34 mm. Çevre: Administration Sanitaire Comptabilite. Ortası: Dâire-i Umûr-ı Sıhhiye Muhasebesi, 1325

Bu yeni oluşuma, Ocak 1839'da Minas Efendi başkanken Dr. Bernard, Dr. Neuner, Dr. MacCarthy, Dr. Marchand ve Dr. Francheschi atanmış, imza örneği ve adresi Resim 6'da verilen Dr. Hermann von Mühlig, Dr. Marchand, Dr. Andre Leval ve Dr. Agop ile birlikte benzer şekilde Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye olarak adlandırılan bu kuruluşta, Şubat 1940'ta görevlendirilmiş[8], Kuruluşun resmi açılışı Lebib Efendi'nin başkanlığı altında 27 Mayıs 1840'ta İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.[9] 15 Mart 1939 tarihli dokümanlar uyarınca Fransızca Sıhhi Karantina Yöntemleri'nin (Sanitary Quarantine Regulations) cezai yaptırım maddeleri oluşturulmuştur.[10]

Daha sonra 1847'de Hicaz'da yaklaşık 15.000 insan koleradan hayatını kaybetmiş, aynı yıl Trabzon'dan bir gemi ile İstanbul'a ulaşan kolera sebebiyle 1848 Eylül'üne kadar 9.237 kişi hastalığa yakalanmış ve bunların 5.275'i hayatını kaybetmiştir. Koleradan vefat edenler arasında, 1879'da Tevfik Fikret 12 yaşında iken Hicaz'a giderek orada koleraya yakalanan annesi Hatice Refia Hanım'ı ve kız kardeşi Sıdıka Hanım'ı bu bağlamda rahmetle anıyorum.[11]

8 Şehsuvaroğlu, "Türkiye Karantina Tarihine Giriş", 321.

9 Osman Şevki Uludağ, *Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1938), 445-451.

10 BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, No. 523/25535 ve 25535A, 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839. Bu doküman, Sıhhi Karantina Yönetmeliğinin ceza hükümleriyle ilgili bir saray belgesidir.

11 Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 7.

MUHL

DEPOTS DE TITRES

Nom

Fonctions

Adresse

Spécimen de signature ou cachet

Observations

No 762 A Mai 1901

Resim 6 Dr. Mühlig'in imza örneğinin ve adresinin yer aldığı belge

Dr. Mühlig, kurulumunu önererek önemli katkılarda bulunduğu Alman Hastanesi Başhekimliği görevini sürdürürken, normal doktorluk faaliyetlerine de devam etmiş, İstanbul'da 1847-1865 arasındaki süreçte zaman zaman çıkan kolera salgınlarında yüzlerce hastanın tedavisi için olağanüstü çaba göstermiştir.

Dr. Mühlig aynı zamanda tıbbi konularda otorite kabul edilerek, yönetim kademelerince çeşitli konularda bilgi ve deneyiminden yararlanılma yoluna gidilmiş, örneğin Macarlı Dr. Abdullah Bey 1278/1861 yılında askeri hiz-

mete kaymakam (yarbay) rütbesiyle alındıktan sonra, 1863'te geliştirdiği bir mikro-fotoğraf cihazını ve ayrıca bitkilerin saklanması için geliştirdiği bir yöntemi Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şâhâne'ye bildirmesi ve bu iki buluşu incelemek üzere bir komisyon kurulmasını önermesi üzerine, Dr. Mühlig, G. Della-Suda ve Mavrojeni'den oluşan bir komisyon kurulmuştur.[12] Komisyonca olumlu değerlendirilen Dr. Abdullah Bey'in bitki muhafazası ve sergileme yöntemi, 1967'de Paris Kongresi'nde bronz madalya ile ödüllendirilmiştir.

O dönemde antisepsi bilinmediği için yaraların enfekte olmasının önüne geçmek çok zor oluyor, travmatik ateş olarak tanımlanan bu olgu sebebiyle cerrahi uygulamalar risk altında sürdürülüyordu. Bu bağlamda Dr. Mühlig'in başarılı uygulamalarıyla 1861'de kuşpalazı nedeniyle trakeotomi,[13] 1863'te dirsek rezeksiyonu[14] ve 1867'de torasentez[15] ameliyatları cerrahi tarihimizde yerini almıştır.[16]

Dr. Mühlig; 1865'teki Hicaz'da başlayıp önce Mısır'a oradan da Akdeniz bölgesine yayılan kolera salgınına karşı, 13 Şubat 1866'da İstanbul'da Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde açılışı yapılan 3. Uluslararası Sağlık Konferansı'na[17] Prusya delegesi olarak katılmış, kolerayla mücadele konusundaki çabaları nedeniyle de İsveç, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti'nden yüksek dereceli onursal ödüller almıştır[18].

Dr. Mühlig XIX. yüzyılın son üçte birlik bölümünde, Sultan Abdülaziz ve ailesinin tüm ciddi hastalıklarında danışılan aile hekimi sıfatını sürdürerek 1884, 1885 ve 1892 yıllarında yaptığı hizmetlerden dolayı Sultan tarafından Resim 7'deki kolera ve üstün hizmet nişanları ile onurlandırıldı.

---

12 http://www.kizilay.org.tr/upload/Dosya/DR_ABDULLAH_BEY_K%C4%B0TAP.pdf.

13 Soluk borusunu delme ameliyatı.

14 Sağlam kısımları korumak ve gerekiyorsa o kısımların bağlantısını yeniden kurmak suretiyle bir organın bir parçasını kesip çıkarmak için yapılan cerrahi müdahale.

15 Akciğer zarları arasından sıvı alınması.

16 Semih Baskan, Osman Akata, İbrahim Ceylan, Yılmaz Kadıoğlu ve Adnan Ataç, *Türk Cerrahi Derneği Tarihçesi* (Ankara: Türk Cerrahi Derneği Yayınları: Aralık 2010), 29.

17 Sheldon Watts, "From Rapid Change to Stasis: Official Responses to Cholera in British-Ruled India and Egypt: 1860 to c. 1921", *Journal of World History* XII/2 (2001), 344-345.

18 https://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Hermann_von_Mühlig.

Resim 7 Kolera Madalyası[19], 1866

Metal: Gümüş
Çapı: 36.6 mm.
Ağırlığı: 23.89 gr.
Kaligrafi: Abdülfettah Efendi
Kalıp Hakkakı (Engraver): James Robertson (1813? – 1888)
Ön: Abdülazîz Hân dâmet saltanatehu medâü'l-ezmân-tizkâr-i şükr alâ mâ ebdâhu mine'l-ihsân 23 Ş[abân] 1282 [Abdülaziz Han'ın saltanatı ilelebet sürsün-yapılan iyiliğe minnet nişanesi 11 Ocak 1866] yukarı doğru bakan hilalin içine hak edilmiştir.
Arka: Liâl-i Osmân devhatü'l-ulyâ [Osman'ın soyu ağaçların en yücesi] - büyük meşe ağacı, altındaki fideleri şimşeklerden korur.

Dr. Mühlig'in bir taraftan Alman elçilik doktor olmaya devam ederken aynı zamanda da saltanat ailesine yakınlığı, siyasi açıdan da önemli görüldüğünden, onun bu iyi ilişkileri daha sonra Alman Büyükelçisi Prens Radolin'in hizmet döneminde de sürerek 1893'te Şövalye Haçı nişanı ile ödüllendirilmesine neden oldu. Dr. Mühlig, 1907'de 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece, İstanbul'da vefat etti.

II. Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi

Koleksiyonumdaki mühründen yola çıkarak yaşamına ve ülkemizde gerçekleştirdiği tıp bilimi bağlamındaki hizmetlerine kaynaklar elverdiğince değindiğim Dr. Mühlig'den sonra, araştırmamın ikinci bölümünde, Sultan II. Mahmud'un fermanı ile 1832 yılında kurulan ve inşaat ve donanım çalışmalarını 31 Mayıs 1834 tarihinde tamamlayarak hizmet vermeye başlayan Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'ne, Resim 8'deki 1874 tarihli ve çift lisanlı mühründen yola çıkarak bizlere verdiği önemli mesajlara değineceğim.

19 Edhem Eldem, *Pride and Privilege, A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations* (İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Center, 2004), 248.

Resim 8 Surp Pırgiç Hastanesi mührü

Çapı: 30.0 mm.
Orta: İdare-i Hastahane-i Millet-i Ermeniyan, 1291
Çevre: ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ Ս Փ ԱԶԳ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ 1874
[Surp Prgiç Azkayin Hivatanotz'i Hokeparts'utyun 1874 / Surp Prgiç Halk Hastahanesi Yönetim Kurulu 1874]

Resim 9'daki Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi, Sultan II. Mahmud'un fermanı ile ve Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın önderliğinde, dönemin önde gelen Ermeni cemaati mensuplarının girişimleri ve destekleri ile 1832 yılında İstanbul'un Kazlıçeşme mahallesinde kurulmuş, inşaat ve donanım çalışmalarını 31 Mayıs 1834 tarihinde tamamlayarak hizmet vermeye başlamıştır.[20]

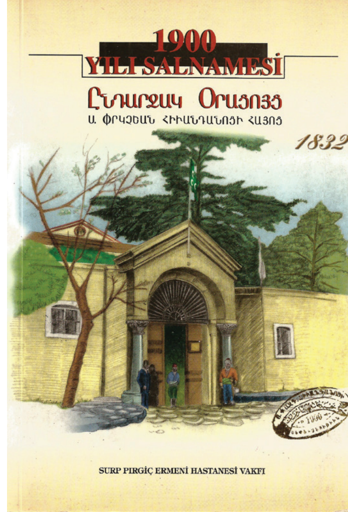
Resim 9 Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi

Bu hastane, kayıtlarının sağlıklı tutulması bakımından birçok hastaneye nazaran şanslıdır. Örneğin, çoğu hastanede olmayan ve *salnâme* olarak adlandırılan hastane yıllıkları[21] hastanenin geçmişine ve faaliyetlerine yer vermenin ötesinde, özellikle İstanbul'daki Ermeni cemaatinin sosyokültürel

20 *Surp Pırgiç Tarihi.* http://www.surppirgic.com/surp-pirgic-hastanesi-vakfi/tarihcemiz.html. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2013.

21 Daretsuyts Azkayin Hivantanotsi (Milli Hastane Yıllığı, Surp Pırgiç Hastanesi Salnamesi).

tarihine de ışık tutmaktadır. Ayrıca, Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı tarafından yönetilen Hastanenin Vakfiyesi de, tarihî bağlamda önemli ve değerli bir belge niteliğindedir.

Resim 10 1900 Yılı Salnamesi[22]

Resim 11 Hastanenin Vakfiyesi

Bunlara ilaveten, bu konuda kapsamlı araştırmaları yayınlanmış Arsen Yarman'ın 2001 baskılı *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi* kitabı, bu hastanenin tarihi hakkında okuyucuya önemli bilgiler vermektedir. Yazarı tarafından; "Sosyal tarih çalışmalarının

22 Yazarın kütüphane ve belge arşivinden.

belirgin bir ağırlık kazandığı günümüzde Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi bağlamında Ermenilerin toplumsal hayatını açıklamayı, iç dayanışmalarını ve gerilimlerini göstermeyi, içinde yaşadıkları imparatorluğa yaptıkları katkıya dikkat çekmeyi amaçlamaktadır"[23] şeklinde yazılış amacı açıklanan bu kitaba ve hakkında çok şey yazılıp söylenmiş olması bağlamında yeni bir şeyler ortaya koyabilmenin zor olduğunu da bilerek sigilografi bağlamında bu konuya değinmek isterim. Zira söz konusu mühür, ne adı geçen kitapta ne de hastanenin vakfiye ve salnamelerinde geçmektedir.

Hastanenin kuruluşunun 40. yılında hakk edilen 30 milimetre çapındaki bu mührün göbek kısmında rumi olması gereken 1291 tarihi ve İdâre-i Hastahâne-i Millet-i Ermeniyân yazısı, çevresinde ise 1874 tarihi ile Ermenice Surp Pırgiç Halk Hastahanesi Yönetim Kurulu yazısı yer almaktadır.

Osmanlı döneminde bu tip mühürlerde genellikle rumi tarih kullanılmıştır. Ancak mühür ortasındaki 1291 tarihi rumi olduğu takdirde 1875/1876'ya tekabül ettiği ve bu da mühür çevresindeki 1874 tarihi ile uyuşmadığı için, mührün muhtemelen Ermeni bir hakkak tarafından kazındığı ve de rumi yerine hicri tarih kullanıldığını değerlendiriyorum.

Benzer şekilde, okurların dikkatlerine sunduğum 1948 tarihli ikinci mühürden de, bahse konu hastanenin Kumkapı'da yardımlaşma amaçlı[24] bir şubesi olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 12 Yardım Şubesi mührü

Resim 13 Yardım Şubesi antet

Bu hastanenin belirtmekte yarar gördüğüm farklı bir özelliği de ülkemizde yeterince önem verilmeyen tematik tıp müzelerinin eksikliğine rağmen, hastane kompleksi içinde yer verilen Bedros Şirinoğlu Müzesi'dir. Bu müzede; Ermeni işi günlük kullanım eşyaları, dinî materyaller, Surp Pırgiç

23 Arsen Yarman, Pandora Yayınevi için kitap tanıtımından.

24 Kumkapı Teavün (Yardımlaşma) Şubesi.

Hastanesi'nin padişahlar ve üst rütbeli din adamları tarafından verilen açılış fermanları, salnameler, vakfiye defterleri, tıbbi malzemeler, hüccetler, çiniler, değerli tablolar gibi birçok eser bulunmaktadır.

Bu konuda değineceğim en önemli husus, hastanenin, Sultan II. Mahmud'un fermanı ve Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın önderliğinde açılmış olmasına açıklık getirecek ilişki zinciridir. Kazaz Artin Amira Bezciyan, yalnız Darphane Emini değil aynı zamanda da Sultan II. Mahmud'un Hazine-i Hassa Nâzırı olarak, Darphane'ye olduğu kadar Osmanlı ekonomisine sağladığı önemli katkılar ve bu bağlamda özellikle Osmanlı-Rus Harbi'nde, Çatalca'ya kadar gelmiş olan Rus Ordusu'nun Edirne Antlaşması ile çekilmesi için gerekli savaş tazminatının ödenmesi konusunda bulduğu çözümün Hazine'yi ve Osmanlı dış siyasetini rahatlatması[25] nedenleriyle Sultan II. Mahmud'un takdirini ve özel dostluğunu kazanmıştır. Bu nedenlerle Sultan yalnız kendi boynundaki Tasvir-i Hümâyun[26] nişanını çıkarıp onun boynuna takmamış, kuruluş öyküsü konusunda çeşitli sözlü tarih anekdotları olan Surp Pırgiç Hastanesi kurulumu için Amira Bezciyan'ın yer talebini onaylamıştır.

Resim 14 Tasvir-i Hümâyun nişanı[27]

25 Haydar Kazgan, "2. Sultan Mahmud Devrinde Enflasyon ve Darphane Amiri Kazaz Artin", *Toplum ve Bilim* 11 (Sonbahar, 1980), 115-130.

26 Tasvir-i Hümâyun Nişanı, Osmanlı Sultanı II. Mahmud döneminde 1832 yılından itibaren verilmeye başlanan şeref nişanıdır.

27 Altın çerçeveli ve elmas bezemeli 75x 65 mm ölçülerindeki fildişi üzerine yağlıboya bu nişan, Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'ndedir. Bkz. Eldem, *Pride and Privilege*, 127.

Resim 15 Kazaz Artin Amira Bezciyan[28] Tasvir-i Hümâyun nişanı ile

Böylelikle, Amira Bezciyan ismi gerek hastanenin kuruluşunda aslında Sultan Bayezid Vakfi'na ait olan çok geniş arazinin tahsisini sağlaması gerekse kuruluşu için gösterdiği olağanüstü maddi katkı ve çabalar nedeni ile Surp Pırgiç Hastanesi'ne vurulmuş bir marka damgası gibidir.

Nitekim, sigilografi bağlamında, hastane kompleksi içindeki Bedros Şirinoğlu Müzesi'ndeki sergilenen eserlerin önemli bir bölümünde Amira Bezciyan'ın mührü bulunmaktadır.[29]

Resim 16 Artin Amira Bezciyan'ın mührü[30]

III. Santa Maria Draperis İtalyan Katolik Kilisesi

Beyoğlu'ndaki Santa Maria Draperis İtalyan Katolik Kilisesi aslında Latin Kilisesi'ne bağlı olduğu için, Resim 17 ve 18'deki mühründe ve antetinde Latince Sanctae Mariae Draperis Parochia Constantinopoleos [Azize Meryem Draperis Kilisesi, Constantinopolis] yazılı olup bu önemli ve tarihî mühür ve antet de bu yazıya kadar herhangi bir yayında yer almamıştır.

28 Eldem, *Pride and Privilege*, 86

29 Arsen Yarman ve Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amira* (İstanbul, 2013), 479-499.

30 Yazarın belge ve mühür baskıları arşivinden.

Resim 17 Santa Maria Draperis Kilisesi'nin mührü. Mühür tabla boyutları: 35 X 40 mm

Resim 18 Kilisenin evrak anteti

Fransisken tarikatına mensup Madam Clara Draperis'in bağışladığı bir evin arsasına,[31] Galata Mumhane Caddesi'ndeki Santa Maria Kilisesi'nin 1584'te yanmasından sonra yapıldığı için, Beyoğlu'nda Galatasaray ile Tünel arasındaki bu kilise,[32] mührünün üzerinde de görüldüğü gibi hem Azize Meryem'in hem de bağışçı Madam Draperis'in adlarıyla isimlendirilmiştir.

Resim 19 Santa Maria Draperis Kilisesi

1691'de ahşap olarak yapılmış bu kilise yanınca, 1769'da bugünkü yerinde kargir olarak yapılmışsa[33] da 1870 Beyoğlu yangınından kurtulamamıştır.

31 Kilisenin tarihçesi için bkz. A. M. Schneider ve M. Is. Nemidis, *Galata* (İstanbul, 1944), 24. Genel bilgi için bkz. E. Mamboury, *Constantinople, Guide Touristique*.

32 Eva Şarlak, *İstanbul'un 100 Kilisesi* (İstanbul: İBB, 2010), 119.

33 Bkz. M. A. Belin, *Histoire de L'eglise Latine de Constantinople* (Paris, Challamel, 1872), 84. vd., 129 vd.; Dallegio d'Alessio, *Relatione Dello Stato Della Christianita di Pera* (İstanbul, 1925), 39.

Bundan sonra burası İtalyan Mimar Guglielmo Semprini'nin[34] projesiyle Avusturya-Macaristan Büyükelçilik binası olarak kullanılmıştır.

1904'de II. Abdülhamid'in vermiş olduğu izin ile bugünkü kilise inşa edilmiştir. Ön tarafındaki Santa Maria Hanı ile aradaki lojmanları birbirine bağlayarak bir kompleks meydana getiren kilisenin neo-klasik üslupta kesme taştan sade ve iki katlı bir cephesi vardır. Mermer bir arşitrav ve üçgen alınlığın çevrelediği giriş kapısı üzerinde mozaik ile yapılmış orans vaziyetinde Meryem vardır. 1678 yangınından kurtulan "Meryem" tablosu da kilisenin apsisindedir.

Bu konuda önemli hususlardan ilki, kilisenin İstiklal Caddesi üzerindeki üç kemerli girişinin sağdaki kemerinin üzerinde mermer plakaya yazılı inşa kitabesidir. Bu kitabede bir Osmanlı padişahının ve bir İstanbul belediye başkanının adı yazılıdır.

Peki kimlerdir bunlar? Bahse konu yetkililer, Kilise'nin yapımına izin veren padişah Sultan II. Abdülhamid ve Kilise'nin yapımında yardımları dokunan İstanbul Şehremini, yani Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'dır.[35]

Resim 20 Kilisenin 1904 tarihli inşa kitabesi[36]

34 1870 sonrası İstanbul'a gelen 1841, İtalya doğumlu, Guglielmo Semprini, yaptığı yapılarla kısa süre içinde yabancı elçilik mensuplarının ve Türklerin beğenisini kazanarak, İtalyan cemaatinin en tanınmış kişilerinden biri olur. Tarlabaşı, Sururi Sokak, 38 numarada bulunan müteahhitlik firması tarafından 1870-1912 yılları arasında Beyoğlu bölgesinde pek çok yapı inşa edilmiştir. Dönemin tanığı A. Mori'nin ifadesine göre, Semprini Beyoğlu'nun hemen her sokağında bir yapı yapmıştır; ancak günümüze ulaşan herhangi bir çizimine ne yazık ki rastlanmamıştır.

35 Rıdvan İsmail Paşa (1855-1906), 1884'te Mabeyn Kâtibi, 1887'de Dahiliye Müsteşarı, 1890'da da İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) oldu ve bir sene sonra vezirlik ve paşalık rütbelerini aldı. Sultan Abdülhamid'in kendisine duyduğu güven nedeni ile öldüğü 1906 yılına kadar kesintisiz 15,5 yıl belediye başkanlığı görevini sürdürdü.

36 Santa Maria Draperis Kilisesi'ne ait fotoğraflar; 16.5.2017 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.

İstanbul yaşamını yansıtan çeşitli kitapların yazarı Said Naum Duhanî,[37] *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*[38] adlı kitabındaki hatıralarında, Santa Maria Draperis Kilisesi'nin, kapısının üzerinde bir padişah ve halife adının yazıldığı Vatikan'a bağlı tek kilise olduğunu belirtmektedir.

Bu kilise konusunda önemli olan ikinci nokta ise, Santa Maria Draperis Kilisesi genelde teolojik açıdan anılarak gündeme getirilmesine ve çok zaman tıpla olan bağlantısı göz ardı edilmesine rağmen, Mekteb-i Tıbbiyye'nin ilk müdürü Dr. Charles Ambroise Bernard'ın mezarını ve kilisenin belge arşivinde Rahip Seraphinus Parochus'un imzasını taşıyan onun ölüm kayıtlarını bünyesinde bulundurması[39] nedenleriyle tıp tarihimiz açısından özel önem taşımasıdır.

Dr. Bernard hakkında şimdiye kadar çok çeşitli araştırmalar yapıldığı ve yayınlandığı için bu incelemem kapsamında onun hakkında bilgi vermiyorum. Ancak mezarı konusunda, mührü bağlamında ele aldığım Santa Maria Draperis Kilisesi ile olan ilişkisi açısından şu hususları ifade etmekte yarar görüyorum:

Dr. Bernard Avusturya tebaası ve Katolik olduğu için, vefatından sonra Avusturya Sefareti'nin şapeli vazifesini de gören Kilise'ye defnedilmiştir. Ancak 1844'teki defninden sonra mezarın yeri konusunda belirsizlik olmuştur. Ta ki, Edebiyat Fakültesi tarih profesörlerinden M. Cavid Baysun,[40] Dr. Bernard'ın mezarını Santa Maria Draperis Kilisesi'nde bulduğunu ve kitabesini kaydettiğini Prof. Semavi Eyice'ye belirtmesine[41] ve Prof. Baysun'la Prof. Süheyl Ünver'in[42] konunun önemini ve detaylı incelenmesinin gereğini Prof. Semavi Eyice'ye[43] iletmesine kadar. Gerek Semavi Eyice'nin 1951'de incelemesini yayınladığı makaleye gerekse bu araştırmam kapsamındaki bulgularıma istinaden, defin kayıtları ve mezar konusunda şu hususları belirtmekte yarar görüyorum.

Kilisenin girişinin önündeki küçük düzlüğün solundaki dar ve üstü tonozlu dehliz, sağ tarafta doksan derecelik bir açı yaparak devam eder ve şimdi-

37 Osmanlı Paris Sefirliği ve Hariciye Nazırlığı yapan Lübnan kökenli Naum Paşa'nın oğlu.

38 Said N. Duhanî, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken: Geri Dönmeyecek Zamanlar* (İstanbul 1990).

39 Santa Maria Draperis Kilisesi'ndeki araştırma çalışmalarım kapsamında yardımlarını esirgemeyen Peder Duma Antonius'a burada tekrar teşekkür ederim.

40 Mehmet Cavit Baysun, (1899-1968). 19 Ocak 1960'ta ordinaryüslüğe yükseltilen tarih profesörü.

41 Semavi Eyice, "Mekteb-i Tıbbiyye'nin İlk Müdürü Dr. Bernard'ın Mezarı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* II/3-4 (1951), 89-96.

42 Ahmet Süheyl Ünver (1898-1986). Türk tıp tarihçisi, hekim, ressam ve tezhipçidir. İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Kürsüsü kurucusu, Ord. Profesör.

43 Semavi Eyice, 1963'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Bizans Sanat Tarihi Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi. 1964'te profesör oldu.

ki İtalyan Konsolosluğu'nun önünden geçen Postacılar Sokağı'na açılır. İlk dehlizden demir parmaklıklı bir kapı ile ayrılan bu bölümün alt ortasında, bu bölümdeki dört mezarın en görkemlisi olan ve üzerinde on dört satırlık bir kitabe olan Dr. Bernard'ın görkemli mezarı bulunmaktadır.

Mermerden yapılmış, iki kısımlı bu anıt mezar arkasındaki duvardan 40 cm. dışarı taşar. Birinci kısmı, en geniş bölümü bir metre kadar olan mermer sanduka teşkil eder. Üzerleri birer rozetle süslü iki ayağı olan bu sandukanın altında ise zengin profilli bir alan bulunmaktadır. Bu kısmın üstüne, kabartma olarak defne dalları işlenmiş ve simetrik olarak iki yana uzanan defne yapraklarının ortasında, evvelce bir arma veya monogram bulunabileceği değerlendirilen boş bir alan bırakılmıştır.

Anıt mezarın gövdesi 92 cm yüksekliğinde olup, üstte 79 cm altta 1 m 2 cm genişliğinde düz bir alana sahiptir. İkinci kısmı oluşturan bu üst tarafı zengin bezemeli kitabe levhasında, büyük harfli çeşitli puntolarla oyma olarak hakkedilmiş aşağıdaki 14 satırlık kitabe yer almaktadır[44].

Resim 21 Dr. Bernard'ın mezarı

CHARLES AMBROISE BERNARD
DOCTEUR EN MEDECINE ET CHIRURGIE, NE A PRAGUE LE 23. FEVRIER 1808
FONDATEUR ET PREMIER DIRECTEUR
DE L'ECOLE IMPERIAL DE MEDECINE DE GALATA SERAI
REPARATEUR AUTANT PAR SA CHARITE QUE PAR SON ART
DE TOUTES LES SOUFFRANCES HUMAINES
QUAND PAR SA LABORIEUSE ET INFATIGABLE ACTIVITE
SE FUT PREPARE UNE FORTUNE UN RENOM
UN BONHEUR ENVIE…
SE MOURUT II
A CONSTANTINOPLE AGE DE 36 ANS LE 2 NOVEMBRE 1844
LE PAUVRES L'ONT PLEURE!..
………………………………
SA VEUVE QUI A FAIT ELEVER CE MONUMENT A SA
MEMOIRE LE RECOMANDE AUX PRIERES DES AMES PIEUSES

44 Mezar ölçülerinin alınması ve Semavi Eyice'nin atıf yapılan makalesindeki kroki ve rölöve çizimleri Sanat Tarihi öğrencilerinden Lem'i Herallı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kitabenin 8. ve 10. satırlarındaki ilk kelimeler SI E şeklinde yazılmış olup, dil bilim açısından o şekilde bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla her ikisi de SE olarak düzeltilmiştir. Benzer şekilde, 14. son satırda yer alan ve "tavsiye etmek" anlamındaki *recommander* fiili, hatalı olarak tek *m* harfi ile *recomande* şeklinde yazılmıştır.

Geçen yılki sempozyum kapsamında Sn. Sefa Özkaya'nın[45] tebliğini izleyenlerin hatırlayacağı, ancak ölüm tarihi konusundaki bulgularım açısından tekrarında yarar gördüğüm kitabenin günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir:

> 23 Şubat 1808'de Prag'da doğan, Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânesi'nin kurucusu ve ilk müdürü, merhameti ile olduğu kadar hekimlikteki ustalığı ile de bütün insanlık acılarının dindiricisi, tıp ve cerrahi doktoru, Charles Ambroise Bernard gayreti ile yorulmak bilmeyen çalışmaları sayesinde bir mevki ve bir şöhret sağladığı, imrendiren bir mutluluğa erdiği bir sırada, 36 yaşında, 2 Kasım 1844'te İstanbul'da vefat etti. Fakirler onun arkasından ağladılar. Bu anıtı onun anısına yaptırtan dul eşi, onu, inanmış kimselerin dualarına emanet eder.

Dr. Bernard'ın vefatı ve mezarı ile ilgili diğer önemli bir husus, kilisenin vefat kayıtları defterlerinde, ölümüne ilişkin kayıttır.[46] Rahip Seraphinus'un imzasını taşıyan dört satırlık Latince kayıt ve Türkçeye çevirisi şu şekildedir;

> Anno Domini 1844 Die 2. Novembris Carolus Bernardus ex Boemia, Ecclesia Sacramentis munitis ad plurimorum vitam transit, 36 annus natus. Corpus eius persolutis de more exequiis, in hac parochiali Ecclesia terrae demandatum fuit.
>
> Fr. Seraphinus Parochus
>
> Bohemyalı Carolus Bernardus, miladi 1844 yılının 2 Kasım'ında 36 yaşında iken dinî icapları yerine getirildikten sonra ebedi hayata intikal etti. Cenaze merasimi ananelere göre icra edilerek cesedi bu mahalle kilisesinde toprağa verildi.

Gerek bu kayıtta ve gerekse mezar kitabesinde belirtilen Dr. Bernard'ın ölüm tarihi ve öldüğündeki yaşı, çeşitli kaynaklarda hatalı[47] olarak belirtilen

45 Sefa Özkaya, "Hekimlik ve İstihbaratçılık Kıskacında Askeri Tıbbın Kurucusu Dr. Karl Ambrois Bernard'ın İstanbul Macerası", *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 2-4 Haziran 2016* (İstanbul 2017), 61-63.

46 *Mortuorum Liber Sextus ab anno 1840 asq. ad 1856*, başlığını taşıyan bu kayıt defterinin s. 27'sinin C harfi bölümünde Dr. Bernard'ın ölüm kaydı bulunmaktadır.

47 Rıza Tahsin, *Mir'at*, 35'te hatalı olarak Dr. Bernard'ın 1261/1845'te öldüğünü yazmıştır. Ayrıca F. Uzluk, "Avrupa'dan Getirilen İlk Hekim", 208'de Dr. Bernard'ın 1810'da doğduğunu ve 1844'te 38 yaşında öldüğünü yazmıştır. Benzer şekilde Süheyl Ünver de "Avusturyalı Bir Muallimi Evvel", 1425'te onun 1806'da doğduğunu ve 38 yaşında öldüğünü; keza Uzluk, "Bir Sertifika", *Türk Tıb Tarihi Arkivi* VI (1943), 8'de Dr. Bernard'ın 2 Teşrinievvel (Ekim) 1844'te 34 yaşında öldüğünü yazmışlardır. Belirtilen vefat kaydı ve kitabe yazısı tüm bu hatalı ifadelerin düzeltilmesinde temel unsur olmuştur.

hususların düzeltilmesi için kaynak oluşturmaları açısından büyük değer taşımaktadır.

Bu noktada ilave olarak, sigilografinin önemini bir kez daha vurgulamak istiyorum. Dr. Bernard'ın Türkiye'ye geliş tarihi, çeşitli kaynaklarda 1254/1840 olarak belirtilmesine rağmen, Dr. Bernard'ın Osmanlıca kazınmış mühründe rumi 1252/1838[48] tarihinin bulunması, onun mühürdeki tarihte Türkiye'de olması nedeni ile, gerçek geliş yılı olan 1838'i doğrulaması açısından tarihi önem taşımaktadır.

Resim 21 Veba ve cüzzam gibi hastalıklara karşı koruyucu Aziz Rocco (Saint Roch) tablosu

Bu Kilise'nin tıp tarihi açısından önemli olan ikinci hususu ise, Kilise'yi süsleyen dört tarihi yağlıboya tablodan girişe yakın olanının, geçmişte birçok kez İstanbul'u vuran veba[49] hastalığına karşı koruyucusu Saint Roch'u[50] temsil etmek suretiyle şehrimizin olası yeni salgın hastalıklardan korunmak istenmesidir.[51]

48 Feridun Nafiz Uzluk, "Bir Sertifika", *Türk Tıb Tarihi Arkivi* VI (1943).

49 İstanbul özellikle 1778 ve 1812 yıllarında veba salgını nedeni ile nüfusunun önemli bir bölümünü kaybetmiştir. 1778 salgını hakkında bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 21-25.

50 Aziz Rocco aslında Fransa'da Montpellier Valisi olduğu değerlendirilen varlıklı bir ailenin tek oğlu olarak doğmuştu. Göğsündeki derin kırmızı haç şeklindeki doğum lekesi, onun tüm yaşamını hastaların iyileştirilmesine adayacak şekilde yönlendirmişti. Detaylı bilgi için bkz. Marion Habig (ed.) *The Franciscan Book of Saints*.

51 *S. Maria Draperis: Notizie sulla chiesa* (Istanbul: Parrocchia di S. Maria Draperis, 2012).

Kaynaklar

1. Baskan, Semih, Osman Akata, İbrahim Ceylan, Yılmaz Kadıoğlu ve Adnan Ataç, *Türk Cerrahi Derneği Tarihçesi*, Ankara: Türk Cerrahi Derneği Yayınları: Aralık 2010.
2. Belin, M. A., *Histoire de L'eglise Latine de Constantinople*, Paris: Challamel, 1872.
3. *Daretsuyts Azkayin Hivantanotsi* (Milli Hastane Yıllığı, Surp Pirgiç Hastanesi Salnamesi), 1900.
4. Duhanî, Said N., *Beyoğlu'nun Adı Pera İken: Geri Dönmeyecek Zamanlar*, İstanbul 1990.
5. Eldem, Edhem, *Pride and Privilege, A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, Istanbul: Ottoman Bank Archives and Research Center, 2004.
6. Eyice, Semavi, "Mekteb-i Tıbbiyye'nin İlk Müdürü Dr. Bernard'ın Mezarı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* II/3-4 (1951), 89-96.
7. Habig, Marion Alphonse, *The Franciscan Book of Saints: First Published as The Poverello's Round Table*, 1959.
8. Kaplan, Mehmet, *Tevfik Fikret*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
9. Kazgan, Haydar, "2. Sultan Mahmud Devrinde Enflasyon ve Darphane *Amiri Kazaz Artin*", *Toplum ve Bilim* 11 (Sonbahar, 1980), 115-130.
10. Mamboury, E., Constantinople, Guide Touristique, İstanbul.0
11. Özkaya, Sefa, "Hekimlik ve İstihbaratçılık Kıskacında Askeri Tıbbın Kurucusu Dr. Karl Ambrois Bernard'ın İstanbul Macerası", *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu 2-4 Haziran 2016* (İstanbul 2017), 61-63.
12. Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
13. *S. Maria Draperis: Notizie Sulla Chiesa*, Istanbul: Parrocchia di S. Maria Draperis, 2012.
14. Schneider, A. M. ve M. Is. Nemidis, *Galata*, İstanbul, 1944.
15. Somel, Selçuk Akşin, "Die Deutschen an der 'Pforte der Glückseligkeit': Kulturelle und Soziale Begegnungen Mit Istanbuler Türken Zwischen 1870 und 1918 – Almanlar Dersaadet'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Sosyal Buluşma Deneyimi", *Boğaziçi'ndeki Almanya / Deutsche Praesenz am Bosphorus*, ed. Matthias von Kummer, Istanbul: Generalkonsulat der Bundesrepublic Deutschland, 2009.
16. *Surp Pırgiç Tarihi.* http://www.surppirgic.com/surp-pirgic-hastanesi- vakfi/tarihcemiz.html. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2013.
17. Şarlak, Eva, *İstanbul'un 100 Kilisesi*, İstanbul: İBB, 2010.
18. Şehsuvaroğlu, Bedii, "Türkiye Karantina Tarihine Giriş", *Tıp Fakültesi Mecmuası* XIV/1 (1951); 107-110; 111-114.
19. Tahsin, Rıza, Aykut Kazancıgil (editör), *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye)* Cilt I-II, İstanbul: Özel Yayınları, 1991.

20. Tahsin, Rıza, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İstanbul: Kader Matbaası, 1912
21. Uludağ, Osman Şevki Uludağ, *Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1938.
22. Uzluk, Feridun Nafiz, "Avrupadan Getirilen İlk Hekim; Bir Sertifika", *Türk Tıb Tarihi Arkivi* VI, 1943.
23. Ünver, Süheyl ve Metine Belger, *Tam Bir Asır Evvel İstanbul Tıbbiye Mektebinde Avusturyalı Bir Muallimi Evvel: Dr. C.A. Bernard 1806-1844*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1940
24. Watts, Sheldon, "From Rapid Change to Stasis: Official Responses to Cholera in British-Ruled India and Egypt: 1860 to c. 1921", *Journal of World History* XII/2 (2001), 344-345.
25. Wendt, Karl-Herbert, "Das Deutsches Krankenhaus in Istanbul", *Deutsches Arzteblatt*, Aralık 1998.
26. Yarman, Arsen ve Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amira*, İstanbul, 2013.

BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELEDE NEŞRİYAT: SITMA KONULU KİTAPLAR (1908-1928)[1]

Mükerrem Bedizel Aydın[2], Mehmet Yaşar Ertaş[3]

Giriş

Anofel türü sivrisineğin ısırmasıyla insandan insana bulaşan plazmodium adındaki parazitler, nöbetler halinde gelen ateş, titreme ve terle kendini gösteren sıtmaya (*malarya*) sebep olurlar. Bu hastalık ilk çağlardan beri tanınmakla beraber etkenleri ve tedavisi bilinmediği için özellikle olumsuz yaşam koşullarının bulunduğu yerlerde salgın halinde seyrederek toplu ölümlere yol açmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında uzun süren savaşlar ve bu savaşların sebep olduğu Balkan ve Anadolu topraklarına yönelik büyük göç hareketleri hayat şartlarını olumsuz etkilemiş; sağlık, beslenme, barınma ve temizlik imkanlarını kötüleştirmiştir. Cephelerde çok sayıda askerin hayatını kaybetmesi ve binlercesinin sakat kalması hem iş gücü kaybına yol açmış hem de toplumun nitelikli kesimini oluşturan okur yazar sayısını azaltmıştır.

Olumsuz yaşam koşulları, ekonomik krizler ve nitelikli insan gücünün azalması ise veba, kolera, tifo, çiçek, frengi hastalıkları gibi sıtmanın da salgın haline dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum sebebiyle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren sıtmaya karşı ciddi bir mücadele başlatılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise sıtmaya karşı alınan tedbirler ve mücadele daha da yaygınlaştırılmış, Anadolu'da ihtiyaç duyulan yerlere hekim, eczacı tayini, halka ilaç ve gıda yardımı, bataklıkların kurutulması gibi çalışmaların yanı

1 Bu çalışma *Tarihi Süreçte Anadolu'da Sıtma* başlıklı kitapta yayımlanmıştır. *Tarihi Süreçte Anadolu'da Sıtma*, ed. Şükran Köse, Ç. Büke vd. (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 361-396.

2 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, baydin@sakarya.edu.tr

3 Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, myasarertas@gmail.com

sıra yayın yoluyla mücadeleye de özen gösterilmiştir.[4] Bu bağlamda hekimlere yönelik akademik içerikli neşriyatın yanı sıra, halkı bilinçlendirmek için sıtmanın sebebi, bulaşması, seyri, tedavisi ve korunma yolları vb. bilgileri içeren kitap, makale, broşür gibi yayınlar hazırlanmış; talimatname ve nizamnameler yayımlanmıştır.

Bu makale salgınlara zemin hazırlayan üç büyük savaşın yer aldığı II. Meşrutiyet ile 1928 Harf İnkılabına kadar olan dönemde sıtma konusunda yazılmış kitapları tanıtmak maksadıyla hazırlanmıştır. Dolayısıyla incelememiz Arap harfli kitaplarla sınırlı tutulmuş, Latin harfleri ile yazılmış olanlar araştırmaya dahil edilmemiştir.

Bu kitaplar yazılış amaçları, içerdikleri konular, meseleyi ele alış biçimleri gibi başlıklar altında kritik edilmiştir. Yapılan incelemeyle kitaplar hakkında temel bilgiler verildiği gibi Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tıbbi yaklaşımı ve hastalık karşısında devlet ve toplumun tutum ve algısını gösteren bir kaynak serisi de tanıtılmış olmaktadır.

Kitaplarla İlgili Genel Değerlendirme

Sıtma konulu kitaplar, içerik, perspektif ve biçim olarak birbirlerine benzemekle birlikte yazarın müktesebatı, amacı, muhatabı ve üslubundan kaynaklanan önemli farklılıklar da göstermektedir. Bu konuda ilk dikkat çeken husus kitapların başlıklarıdır. Sıtma konulu kitaplarda başlık, kitabın hedef kitlesine göre değişiklik gösterir. Halk için yazılmış eserlerde "sıtma", "ısıtma" ve "bataklık humması" adlandırması kullanılmışken, bilimsel amaçlı olanlarda daha çok "malarya" kelimesinin tercih edildiği, bu hassasiyetin metin içinde de gösterildiği görülmektedir. Yazarlar, hastalığı tanıtırken bu isimlerin dışında emrâz-ı merzagî, humma-yı mütekatıa gibi isimler de kullanıldığını zikretmişlerdir.[5]

Kitapların kaleme alınış amacı, dönemindeki ihtiyaçlarla bağlantılı olarak iki ana grupta toplanabilir: Halkı aydınlatmak, bilinçlendirmek ve sıtma mücadelesinde hekime yol göstermek.

4 Geniş bilgi için bk. Zafer Koylu ve Nihal Doğan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Türkiye Parazitoloji Dergisi* 34/3 (2010), 209-215; Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi* 32/4 (2008), 351-359.

5 Muhiddin Celal, *Isıtma Nedir?* (Ankara: Vilâyet Matbaası, 1335/1919), 4-5; Nureddin, *Sıtma Hastalığı ve Bataklık Humması* (İstanbul: Kader Matbaası, 1335 [1919]), 4.

Sıtmanın yarattığı bireysel ve toplumsal yıkımın önüne geçebilmek için ilk hedef, halkı aydınlatmak ve bilinçlendirmektir. Muhiddin Celal'in "Bu hastalığı her birerlerimiz daha ana kucağında, ibtidai mektepleri sıralarında öğrenmeliyiz ki mücadelede kazanabilelim"[6] ifadeleri bu hedefi net biçimde ortaya koyar.

Halk için yazılmış bazı kitaplarda ülkenin okur-yazar kesiminin muhatap alındığı açıkça belirtilmiştir. Bu çerçevede öğretmen, kaymakam, asker, din görevlisi gibi okur-yazar herkesin bu vazifeyi yapması, okuyup anladıklarını halka aktarması ümit ve teşvik edilmektedir:

> Şehirlerde bu kitapcağızımızı okuyup maksadımızı anlayacak pek çoktur; fakat köylerde henüz okuyup yazma bilenler az olduğu için oralarda sözümüzü mektep hocalarıyla okuyup yazanlara hitap ederiz.[7]

İkinci amaç ise başta hekimler olmak üzere sağlık mensuplarını bilgilendirmektir. Bu grup kitapların Anadolu'ya giden hekimlere bir rehber olması hedeflenerek konuyla ilgili son bilimsel bilgiler aktarılmıştır. Mesela Mehmed Saim, şu cümleleriyle ulaşmak istediği hedef kitleyi ortaya koyar:

> Şu risaleyi neşre ve memleketimin sıtmalık yerlerinde çalışan meslektaşlarıma tevzie karar verdim. Yazılarım, icra edilecek sıtma mücadelesinde naçiz bir fayda temin edecek olursa kendimi bahtiyar addedeceğim.[8]

Kitaplardaki hedef kitle doğal olarak yazarın diline de yansımıştır. Halka hitaben yazılmış olan eserlerde dilin sade ve anlaşılır olmasına dikkat edilerek tıbbi terimlere olabildiğince az yer verilmiştir. Mesela,

> Sivrisineğin iki çeşidi vardır. Biri adi sivrisinek, öteki sıtma sivrisineğidir.
>
> Sivrisinekler en ziyade gece sokar. Aç olanlar gündüz de sokabilir.
>
> Sıtma zamanı baharda başlar, kasımda biter. Bu zamanda sıtmaya tutulmamak için bir yandan sıtma sivrisinekleriyle uğraşınız, bir yandan da sıtma sivrisinek-

6 Muhittin Celal, *Isıtma Nedir?*, 3.

7 Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 2. bsk. (İstanbul: Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, 1330 [1914]), 27. Bir başka örnek İsmail Hakkı'dan verilebilir: "İşte münevverler, köylülere buralarını anlatmalı ve kinin için sarf ettikleri paranın tarlaya ektikleri tohum gibi fakat daha az vakitte mahsul vereceğini ve onun mahsulünün, sıhhat ve o sayede fazla çalışmak, fazla kazanmak olduğunu iyice zihinlerine sokmalılardır. (...) Biz, münevver deyince valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri, muallimler, hocalar, zabitler, velhasıl bütün yüksek mektepler mezunlarını ve sair tahsil erbabını murat ediyoruz." Milaslı İsmail Hakkı, *Malarya yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmelidir* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1341 [1925]), 3.

8 Mehmed Saim, *Sıtma Mücadelesinde Esasat ve Korunma Usulleri*, İstanbul: Kader Matbaası, 1925), 4.

> lerinin sokarak vücudunuza bırakacağı sıtma tohumunu vaktinde öldürmek için bir gün alıp üç gün almamak üzere dört tane komprime sülfato alınız. Eksik yutar iseniz ve gününü kaçırır iseniz faydası olmaz.[9]
>
> Isıtmayı yapan tufeylinin ismi nedir? Hekimler buna "kan hayvancığı" manasına 'hematozveir' [hematozoaire]derler.
>
> Isıtmayı nakleden hangi haşeredir? Isıtmayı nakleden, yani bir adamdan diğerine geçiren vasıta sivri sinektir.[10]

Hekimler için yazılan kitaplarda kullanılan dil ise daha tekniktir:

> Malarya, mikrobiyolojisi, teşrih-i marazisi, epidemiyolojisi, profilaksisi, tedavisi ile tıbbın ve tabibin yüzünü ağartacak bir hastalıktır.[11]
>
> Plasmodium vivax-Tersiyana paraziti: Tekâmül devresi 48 saattir. Basit tersiyana intanına yakalanmış bir hastanın kanı…[12]

Kitaplarda yer alan resim ve şekiller de iki grupta farklılık gösterir. Halk için yazılmış kitaplarda metinler çeşitli resimlerle desteklenmiştir. Bilimsel metinlerde de resim ve şekillere yer verilmiş olmakla beraber bunlar hem sayıca daha azdır hem de daha teknik niteliktedirler. Mesela Hamid Osman, kitabına aldığı sıtma oluşum ve gelişimini anlatan şeklin altına tıbbi terimler içeren bir açıklama yazmıştır:

> Anofel emdiği zaman kandaki gametleri alır. Makrogametlerde bir tebeddül husûle gelmediği halde mikrogametositler [mikrogametocyte] felajelle [flagella] hâline münkalib olur.[13]

Her iki grup kitapta da anlatılanlar esas olarak üç ana konu üzerinde yoğunlaşır: Hastalığın tanıtılması; teşhis ve tedavi yolları; korunma/mücadele yöntemleri.

Hastalığın tanıtılması: Sıtmaya yol açan plazmodium paraziti keşfedilmeden önce sıtma hastalığını doğuran amilin bataklıklarla ilişkili olarak "kötü hava" olduğu düşünülmekteydi. Eserlerde bunun yanlış bir bilgi olduğu vurgulanmış, sıtmayı meydana getirenin bataklık değil, plazmodium paraziti olduğu, sivrisineklerin ise taşıyıcı olduğu bilgisine yer verilmiştir:

---

9 *Sıtmaya Tutulmamak İçin Öğütler* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1341 [1925]), 3, 6-7.
10 Muhiddin Celal, *Isıtma Nedir?*, 4, 7, 10.
11 Mehmed Saim, *Sıtma Mücadelesinde Esasat*, 12-13.
12 Hamid Osman, *Sıtma "Malarya"* (İstanbul, Kader Matbaası, 1330 [1914]), 13.
13 Hamid Osman, *Sıtma "Malarya"*, 24-25.

> Halbuki ısıtmayı doğuran asla bataklık değildir. Bugün artık tamamiyle öğrenilmiştir ki ısıtmayı yapan bir nevi mikrop, daha açıkçası gözle görünmeyecek kadar küçük bir hayvancıktır. Bataklıklar o ısıtma mikrobunu taşıyan, hastadan sağlama aşılayan sivrisineklere yataklık eylemektedir.[14]

Ayrıca hastalığın tarihçesi, sıtmanın coğrafi dağılımı, sıtmanın hangi aylarda daha çok görüldüğü, parazitin anofel ile taşınarak bulaşması, kuluçka süresi, halsizlik, titreme, ateş gibi ilk belirtiler, kansızlık, dalak büyümesi gibi süreç içinde ortaya çıkan sonuçlar ve sıtma nöbetleri anlatılmış; sıtmanın çeşitlerine yer verilmiştir.

Teşhis ve Tedavi: Hastalığın teşhisiyle ilgili bilgiler sadece hekimler için yazılmış eserlerde yer alır. Bu konudaki genel bilgilerin yanında sıtmanın belirtileri bakımından diğer hastalıklarla karışması üzerinde durulmuş, bu sebeple teşhis koymanın zor olduğu, kesin teşhis için mikroskobik kan muayenesi yapılması gerektiği anlatılmıştır:

> Malta humması da maraz-ı merzaginin şekl-i mütereddidiyle bazen karışabilir. Burada da kan muayenesi son vasıta-i haldir.[15]

Kitapların hemen hepsinde tedavide kullanılan kininin elde edildiği kınakına bitkisi tanıtılır:

> Kinin gayet acı beyaz bir toz olup kınakına kabuklarından çıkarılır. Isıtma tufeylilerini öldüren biricik devadır.[16]
>
> 1820 tarihinde Pletye[17] ve Kavanto[18] tarafından kınakınanın cevher-i müessiri olan kinin keşf olunarak tecarib-i adide neticesinde sıtmanın deva-yı hakikisi olduğu anlaşılmıştır.[19]

Halk için yazılan kitaplarda sıtmaya yakalananlara verilecek tedavi ve tedavi sonrası idame dozları basit ve yalın bir üslupla anlatılır

> Günde yirmi, yirmi beş santigram kinin almalıdır.[20]
>
> Sıtma tohumunu vaktinde öldürmek için bir gün alıp üç gün almamak üzere dört

14 Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 5-6.
15 Feyzi Paşa, *Maraz-ı Merzagî [Sıtma]*, toplayan Dr. Asım (İstanbul: Tanin Matbaası, 1329 [1913]), 37.
16 Muhiddin Celal, *Isıtma Nedir?*, 18.
17 Pierre-Joseph Pelletier: 1788-1842 yılları arasında yaşamış olan Fransız kimyacı.
18 Joseph Bienaime Caventou: 1795-1877 yılları arasında yaşamış olan Fransız eczacı.
19 Feyzi Paşa, *Maraz-ı Merzagî*, 43.
20 Muhiddin Celal *Isıtma Nedir?*, 23.

> tane komprime sülfato alınız (...) Sıtmalı yerlerden sıtmasız yere giderseniz hiç olmazsa orada iki hafta daha böylece üç gün ara ile sıtma komprimeleri almaya devam ediniz.[21]

Hekimler için yazılan eserlerdeyse bu konulardan çok daha ayrıntılı olarak bahsedilmiş, sadece kinin kullanımına değil neo-salvarsan ve arsenik kullanımına ve bunların terkiplerine de yer verilmiştir. Kininin ağızdan (eriyik veya güllaç/komprime/tablet halinde), parenteral enjeksiyon şeklinde (cilt altı, damar/kas içi) veya makat (hukne) yoluyla kullanımı, bu kullanımların mahzurları, "klor-ı maiyet kinin" [chloridrate de quinine], "kibritiyet-i kinin" [sulphate de quinine], tannat de quinine gibi kinin tuzları, bunlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği, kininin yan etkileri, kullanımda (miktar ve kullanım süresi olarak) uygulanacak Nocht usulü, Koch usulü gibi yöntemler tanıtılarak çocuk, yetişkin ve yaşlılarla gebelerde verilecek dozlardan bahsedilmiştir.

Tedavi konusunda üzerinde durulan önemli konulardan biri de halkın çeşitli sebeplerle kinin kullan(a)mayışıdır. Bunun sebeplerini üç maddede toplayabiliriz: Kininin kolay bulunamaması; bulunduğu durumlarda hileli olması sebebiyle hastanın fayda görmemesi/bunun üzerine kullanmaktan vazgeçmesi; halkın cahil olması ve bu sebeple batıl inanış ve uygulamalara yönelmesi.

Kininin kolay bulunamayışı yazarların üzerinde durduğu konulardan biridir. Milaslı İsmail Hakkı'nın

> (...) kinin tedarikini kolaylaştırmak, ucuzlatmak ve bütün köylüleri kinin istimaline alıştırmak bizim memleketlerimize daha ziyade lazımdır, bizde hasta olanların hemen kâffesi kolay ve ucuz kinin bulamadığından, bulmasını bilemediğinden hastalanır. Bizim köylülerin böyle sıtma gelmezden evvel muntazaman ve devamlı olarak kinin alması şöyle dursun tutulduktan sonra dahi sıtma bir hayli ve bazılarında aylarca devam etmedikçe kinin bulamazlar; zira kinin bulmak kolay bir şey değildir. Köyünde yok ki alsın. Kim bilir kaç saat uzak olan kasaba merkezinden getirtmek lazım. Üç beş kuruşu olsa kasabaya giden birisiyle ısmarlar, bir iki takım sülfato [sulphate de quinine] getirtebilir. Fakat yok, ne yapsın?[22]

cümleleriyle ifade ettiği bu durum birçok eserde dolaylı olarak, hükumetin ucuz veya bedava kinin dağıtması gerektiği veya dağıtmaya başladığı bilgisi üzerinden dile getirilmiştir:

21 *Sıtmaya Tutulmamak İçin Öğütler*, 7.

22 Milaslı İsmail Hakkı, *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare* (İstanbul: İkdam Matbaası, 1326 [1910]), 15

> Lakin köylü ve fukaranın sıhhatini bir dakika unutmayan devletimiz en iyi cins kininden komprimeler, şekerler yaptırmıştır. (...) Bu komprimeler, bu kurslar sevgili ahalimize meccanen tevzi edilmektedir; her fakir bulunduğu yerde en yakın olan belediyelerden isteyebilirler.[23]

Halk kinin bulduğu durumlarda da bir başka sorunla karşılaşılmaktadır: Kullanılan kininin güvenilir olup olmaması:

> Takım dediği bir kağıt içine konmuş on veya on beş buğday en aşağılık cinsinden bir sülfatodan ibarettir. Bazen de sülfato diye verilmiş başka bir şeydir. (Maatteessüf bu yolda hileler, tağşişler memleketimizde hâlâ az değildir.) Bunu bir sigara kağıdının içine sararak kullanır, bir veya birkaç gün devam eder. Fakat gerek o vakte kadar sıtmanın hastayı pek düşürmüş olmasından, gerek sülfatonun cins ve miktarca iyi ve tam olmamasından pek az fayda görür veya hiç görmez. Biçare adam zaten cahil bulunduğu cihetle sülfato da aldım kâr etmedi diye türlü türlü kocakarı ilaçlarına devam eder ve böyle böyle hayatı da söner gider.[24]

Bu noktada çeşitli ihlaller yapıldığından bahsedilerek en güvenilir olanın hükumet kinini olduğu ifade edilmiş ve hastalıkla mücadelede kinin kontrolünün önemi vurgulanmıştır.

> Bazı ecnebi komprimelerinde yazıldığı gibi kinin bulunmuyor. Şu halde en emin olanı hükûmet kininidir.[25]

> Hükûmetin bandrol tahtındaki kinini şüpheden vareste ise de diğer kininler behemehâl ara sıra tahlil edilip keyfiyet ve kemiyeti göz önünde bulunmalıdır.[26]

Halkın cehaleti, buna bağlı olarak batıl inanışlara olan meyli ve tabibe gitmekten kaçınması gerek tedavide gerek hastalıkla mücadelede en büyük sorunlardan biri olarak ifade edilmiştir.

Kinin tedavisi ciddi takibi gerektirdiğinden, okuma yazması olmayan cahil hastaların bu takibi yap(a)madığı, ayrıca kininin hayli acı olan tadı ve çeşitli yan etkileri sebebiyle de tedavi süreçlerini aksattığı, hekimi kandırma yoluna giderek ilaçlarını düzenli olarak almadığı üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla hastalığın tedavisinde başarının en mühim unsurlarından biri de halkın eğitimi ve kontrolüdür. Mehmed Saim bu konuda şöyle der:

23 Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 26.

24 Milaslı İsmail Hakkı, *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare*, 15-16.

25 Ali Vahid, *Isıtma Hastalığı* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1926), 32.

26 Nureddin, *Sıtma Hastalığı ve Bataklık Humması*, 48.

> Malarya tedavisinde en mühim nokta, ilacın hakikaten hasta tarafından istimal edilmiş olduğundan emin olmak keyfiyetidir. (...) Tabip ancak gerek refakatindeki sıhhiye memurlarına ve gerek hastalarına emniyet etmemek, onları daima enzâr-ı teftiş ve tecessüsü altında bulundurmak suretiyle bu işte muvaffak (...) olabilir.[27]

Bu bağlamda halkın teşhis ve tedavi sürecinde hekime gitmesi; kendi başına, konu komşu lafıyla veya kocakarı ilaçlarına müracaatla tedavi olmaya çalışmaması gerektiği önemle vurgulanır:

> Demek kendini tabibe muayene ettirmeyen ve kanına baktırmayan hasta ne sıtmasını ne de sıtmasının nevini ne de nasıl tedavi edileceğini bile bilemeyecektir.
>
> İlacı kendi bildiğimizle, ahbap, dost, konu-komşu, kocakarı tavsiyeleriyle değil mutlaka bir tabip tarifiyle, ciddi ve muakkip bir usul tahtında almalıdır.[28]

Bazı inanışlara vurgu yapılarak bunların yanlış, batıl olduğu belirtilir, bu tür yersiz sözlere inanmamak gerektiğinin altı çizilir:

> Bazı köylerde ısıtmaya tutulmamak için şarap, konyak ve rakı içmenin iyi olduğuna dair söylenen sözler gayet yolsuz ve boş bir düşünce ve pek batıl bir itikattır.[29]
>
> Hülasa edelim: Isıtmanın menşei zannedildiği gibi bataklık veya sivrisinek değildir. Daha bazılarının zannettiği gibi kavun, karpuz, otur, çöpür yemek de değildir.[30]

Yine bu bağlamda Cumhuriyet döneminde hastalıkla mücadele kapsamında "Kinin Kart"ları hazırlanmıştır. Dr. Ali Vahid'in kitabının arkasına eklediği bu kartlar ve altındaki slogan cümleler halkın kinin takibini daha rahat yapabilmesi ve hastalıkla mücadelede en önemli hususların akılda kalmasına yöneliktir:

1. "Sıtma sivrisineklerle geçer, sivrisineklerden kendini koru!"
2. "Sıtmanın baş ilacı kinindir."
3. "Bir kinin tedavi kartı al, ona göre kinin kullan."[31]

---

27 Mehmed Saim, *Sıtma Mücadelesinde Esasat*, 19.

28 Celal Abdi ve Hasan Kadri, *Isıtmadan Korunma ve Kurtulma* (Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1338/1922), 10, 18.

29 Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 14. Yine Tevfik Rüşdü'den konuyla ilgili bir başka örnek: "'Her gün kinin alanlar şayet bir gün, bir münasebetle ısıtmaya tutulurlarsa şifa için yine kinin alacakları vakit tesirini göremezler' yolundaki sözler, rivayetler hep yanlıştır, masaldır." (23).

30 Celal Abdi ve Hasan Kadri, *Isıtmadan Korunma ve Kurtulma*, 14.

31 Ali Vahid, *Isıtma Hastalığı*, 39.

Korunma/mücadele yöntemleri: Hastalıkla mücadele ve korunma kapsamında yapılması gerekenlerin anlatıldığı bu kısımda konular, halkı bilinçlendirmek amacıyla kaleme alınan eserlerde gayet basit bir dille anlatılmıştır:

> Biz burada ısıtmadan sakınabilmek yollarını toplu bildirmek istiyoruz ki bu da üçtür: 1. Sivrisineklerin yavrularını öldürmek, büyüklerini odamızdan, yurdumuzdan kovmak. 2. Isıtma getiren, bu hastalık tohumunu taşıyan sivrisineklerin ısırmasından korunmak, sokmasından sakınmak. 3. Aşağıda tarif edileceği üzere "kinin" kullanmaktır.[32]

Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi mücadele kapsamında yapılacak ilk iş sıtma kaynaklarını kurutmak, larvaları öldürmektir. Kitaplarda anofelin üremek için durgun su ve bataklıkları tercih ettiğinden hareketle sadece bataklıkları değil, küçük de olsa tüm su birikintilerini, havuz, kuyu ve sarnıçları kurutmak, kurutulamıyorsa kapatmak; boş yerlere konserve kutuları, kırık dökük kaplar atmamak, hatta devlet dairelerinde yangın söndürmek için bulunan su kovalarını dahi haftada bir dökmek, eğer su kıtlığı varsa tülbentle kapamak tavsiye edilir.

Kurutulamayan su kaynaklarında haftada en az iki kere su yüzeyine gaz yağı, petrol/şist yağı veya zeytinyağı dökülerek sivrisinek larvalarının öldürülmesi; yine kurutulamayan bataklık bölgelere okaliptüs, dişbudak, kavak, söğüt, pawlovnia, çam gibi ağaçların ekilmesi tavsiye edilmiştir. Burada ilginç bir tedbir de havuzlara larvaları yiyen iskorbüt, sazan, çipura gibi balıklar koymaktır.

Ayrıca hava cereyanını sağlamak için ormanları seyrekleştirmek, sulara akıntı vermek üzere yollar açmak gibi önlemler de anlatılmıştır.

Sivrisineklerin sokmasından korunmak içinse pencerelere tel yapmak; cibinlik kullanmak; tahtakurusu tozu, güherçile, tütün tozu/yaprağı veya krazol yakmak; yatak odasında ışık yakmamak; yatmadan önce cilde alkol ve zacherlin karışımı sürmek; odadaki sinekleri öldürmek; gece sokağa çıkmamak, çok gerekirse eldiven kullanmak; sinekler akşama doğru ortaya çıktıkları için çalışma saatlerini düzenlemek tavsiye edilmiştir.

Sıtmadan korunma tedbirleri arasında özellikle sıtma görülen yerlerde hasta olmadan önce kinin alınması, hasta olup iyileştikten sonra da nüksü önlemek için kinin kullanılması gerekliliği, bunların ne zaman ve ne miktarlarda alınacağı üzerinde durulmuştur.[33]

32 Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 13-14.

33 Sıtmaya mücadele ve korunma kapsamında bütün eserlerde –az veya çok– bilgi bulunmaktadır. Mesela, Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 12-24; Nureddin, *Sıtma Hastalığı ve Bataklık Humması*, 35-47; Hamid

Sıtma konulu kitaplarda kullanılan üslup ve meseleyi ele alış biçimi, gerek Osmanlı'nın yıkılış sürecinde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda, resmî ideolojiyi ve devlet merkezli perspektifi açık bir şekilde ortaya koyar. Yine kitaplardaki muhteva, resmî makamların ve toplumun hastalığa karşı tutumu ve sağlık-hastalık algısını ortaya koyması açısından da oldukça büyük önem taşır.

Kitaplarda, sıtma ile mücadelede vurgulanan en önemli hususların başında topyekûn mücadele, toplumsal ve kişisel sorumluluktur. Bu sebeple sıtma ile mücadelenin birkaç koldan yürütülmesi ve her şeyin hükumetten beklenmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Çiftlik sahipleri, müteahhitler çalıştırdıkları ameleye, köylülere kinin dağıtmalı; okumuş yazmış insanlar halkı aydınlatmaya çalışmalı; belediye ve hayır kurumları bu mücadeleyi desteklemelidir:

> Isıtmayı, vücudumuzu yıpratan ve ırkımızı çürüten bu müthiş hastalığı memleketimizden el birliğiyle kaldırmalıyız. Bunun için hükûmet, belediye ve ahali etibbaya yardım etmelidir. Isıtmanın bulunduğu yerlerde cehalet, fakr u zaruret yaşar. Bir taraftan hükûmet bataklıkları kaldırmaya savaşmalı, diğer cihetten de belediyeler, doktor heyetleri, hayır cemiyetleri asla usanmamak şartıyla bu risaledeki nasihatleri ahaliye öğretmeli, kabul ettirmeye çalışmalıdır. (...) Bunun için memleketini seven, Osmanlı toprağı oğullarını düşünen herkesten şu ricada bulunuyoruz:
>
> Şehirlerde bu kitapcağızımızı okuyup maksadımızı anlayacak pek çoktur; fakat köylerde henüz okuyup yazma bilenler az olduğu için oralarda sözümüzü mektep hocalarıyla okuyup yazanlara hitap ederiz: Isıtmaya karşı çalışmak bizim için, memleket için adeta bir "sağlık kavgası" addedilmelidir. Elinden gelen herkes bu muharebeye, bu mücahedeye iştirak etmelidir, girişmelidir.[34]

Cumhuriyet dönemi ideolojisinin halka ve genç nesle empoze ettiği en önemli ideallerden biri de sağlıklı nesiller yetiştirmek ve böylece sağlıklı bir toplum oluşturmaktır. Uzun süren savaşların yarattığı sağlıksız ve verimsiz toplum görüntüsünü ortadan kaldırmak, genç, sağlıklı, çalışkan nesiller

Osman, *Sıtma "Malarya"*, 73-78; Ali Vahid, *Isıtma Hastalığı*, 29-32.

34 Tevfik Rüşdü, *Isıtma*, 26-27. Bu düşünceler kitapların bir çoğunda tekrarlanmaktadır. Bir başka örnek olarak: "Bir memlekette ısıtma mücadelesi yapılabilmek için –her maraz-ı sari mücadelesinde olduğu gibi– ferdin ve cemiyetin, halkın ve hükûmetin hep birlikte istemesi ve çalışması lazımdır. Bunun faydasını bilmeyenlere öğretmek, istemeyenlere istetmek, yapmayanlara yaptırmak için memleketimizde gazetelerin, risalelerin, kitapların yanı başında mektep hocalarının , kürsü vaizlerinin, köy hocalarının dahi halkı beraber tenvir ve irşat etmesi, önayak olması lazımdır." Celal Abdi ve Hasan Kadri, *Isıtmadan Korunma ve Kurtulma*, 30.

yetiştirmek ve ülkeyi mamur bir hale getirebilmek için sıtmayla mücadele edilmelidir. Dr. Mehmed Saim bu arzusunu şu sözlerle dile getirir:

> Artık biz soluk, türabi benizli, her türlü kabiliyet-i sa'y ü amelden sakıt, hastalıklı bir zümre değil, genç, dinç, tüvana, kanlı, canlı bir nesil istiyoruz. Artık bizim hastamıza içirecek çorbamız değil, çiftçimize yedirecek ekmeğimiz vardır.[35]

Dolayısıyla sıtmayla mücadele millî bir vazife olarak kabul edilmiştir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra kaleme alınan kitaplarda vurgulanan bu fikrin çarpıcı bir örneğini Ali Vahit Yaşat'ın *Isıtma Hastalığı* başlıklı eserinde oğluna hitaben kaleme aldığı önsözde görmek mümkündür:

> Şimdi Türk ilinde ve Cumhuriyet devrinde Sıhhiye Vekâleti tarafından bu hastalığa karşı bir mücadele açılıyor. Bu mücadeleye yardım hepimize borçtur. Türkiye asırlardan beri bu hastalığın esiridir. Bundan kurtulmak için yapılan mücadelede ileride senin evlatlarına da vazifeler tertip edecektir.
>
> Bu risalede hastalığın ne olduğuna dair en esaslı malumatı bulacaksın. Risalenin nihayetinde bu hastalık hakkında yapılacak mücadelenin kanunlarını okuyacaksın.
>
> O kanunlara riayet etmek senin en birinci vazifendir.[36]

İmparatorluk sonrası inşa edilmiş ulus devlet kendini genç nesil üzerinden ifade etmeye çalışırken güzel ve sağlıklı Türk ırkını da hedeflemiştir. Yine Ali Vahid'in aşağıdaki cümleleri Cumhuriyet'in bu idealini yansıtacak güzel bir örnektir:

> Bak! Şu resme dikkat et! Burada güzel bir yurt görüyorsun. Bu yurdun sahraları yeşil, ağaçları yeşil, yeşillik içinde kaynayan pınarlarından billur gibi saf sular akıyor. Bir tarafında inekler otluyor, derenin kenarında altın saçlı Emine'yi anası yıkıyor, annesi bu altın saçları yıkadıkça akan sular dereye Türk ırkının güzelliğinden, kokusundan bir nebze katıyor. Biraz ötede dinç ve gürbüz Mehmed de tarlasını sürüyor ve tarlasını sürdükçe onun sert toprakları pamuk gibi oluyor. Daha sonra bu yurdu ihata eden ağaçlarda nazan, hıraman kuşlar ötüşüyor. Pınarlarının mecralarında ördekler sermest-i huzuz yüzüyor. İneklerini damları almıyor...
>
> İşte burası mesut bir Türk köyüdür. (...) Eğer bugün bu köyün bulunduğu yere gidip bakacak olursanız resimde gördüğünüz manzarayı tamamen ber-aks bulacaksınız. (...)

35 Mehmed Saim, *Sıtma Mücadelesinde Esasat*, 4.

36 Ali Vahid, *Isıtma Hastalığı*, 4.

> Ağaçları azalmış, kurumuş, bitmiş kadidler halinde tesadüf edeceksiniz. (...) Evvelce derenin kenarında annesinin altın saçlarını yıkadığı Emine'yi bugün hasta döşeğinde hummalar içinde bulacaksınız. Ve annesinin de onun başı ucunda için için ve derin derin ağladığını fark edeceksiniz. (...)
>
> Acaba vaktiyle mesut, fakat bugün bedbaht olan bu köydeki bu azim tagayyüratı husule getiren şey nedir? Bunu bilir misiniz? Bunu ben size bir kelime ile burada izah edeceğim. Bunun köyün etrafında sürüler ile uçuşan "sivrisinek" ile insanların kanına karışan (ısıtma) mikrobundan ibaret olduğunu söyleyeceğim.[37]

Meseleyi soru cevap şeklinde ele alan Muhiddin Celal'in, "Isıtmadan muhafaza için her gün kinin alınan yerlerde netice ne olacaktır?" sorusuna verdiği "Ahali daima sıhhatte kalacak, gürbüz ve dinç evlat yetiştirecek, servet ve saadet artacak, hem kendileri hem vatanları için faydalı birer uzuv olacaklardır" cevabı da bu idealin bir başka ifadesidir.[38] Sıtma mücadelesi, sağlıklı toplumun yanı sıra yeni kurulmuş Cumhuriyet'in kalkınması için gerekli iş gücü ve ekonomik verimlilik için de oldukça önemsenmiştir: "Yalnız sıtmayı aramızdan çıkarmakla, yalnız bunu ortadan kaldırabilmekle memleketin nüfusuna pek çok yüz binler kazandıracağımızı unutmamalıyız."[39]

Bunlar dışında, kitapların bir kısmında devlet ve hükumet propagandası da yapılmıştır. İttihat ve Terakki hükumeti döneminde yazılan kitaplarda Meşrutiyet idaresi övülürken Cumhuriyet döneminde yeni rejim övgüye mazhar olmuştur. Mesela, Milaslı İsmail Hakkı 1910'da yazdığı eserinde Meşrutiyet öncesi dönem idarecilerini yererek Meşrutiyet idaresini övmüş, sağlıklarının ancak yeni hükumetin gelmesiyle korunacağını söylemiştir:

> Bizim ahalimiz cahil ve hükûmetimiz de istibdad zamanlarında son derece gafil idiğinden sıtma yüzünden hâlâ öyle tehlikelere düşmekteyiz ki iyice düşünülse ve hesap edilse insanın ağlamaması mümkün değildir.
>
> Elhamdülillah artık biz de hürriyete ermiş olduğumuzdan bundan sonra canlarımızı, mallarımızı, mübarek vatanımızı korumak, saklamak ve hünersiz, marifetsiz, bilgisiz, kuvvetsiz kalmamak için ne lazımsa yapacağız.
>
> Bizim Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyece de gerek bu gerek diğer hastalıklar için lazım gelen talimatların memleketimize muvafık surette tanzimine himmet edilmekte idiğinden devr-i istibdadda ehemmiyet verilme-

37 Ali Vahid, *Isıtma Hastalığı*, 5-8.

38 Muhiddin Celal, *Isıtma Nedir?*, 24.

39 Nureddin, *Sıtma Hastalığı ve Bataklık Humması*, 2.

yen hayatlarımızın, sıhhatlerimizin muhafazasına devr-i hürriyetimizde ve kariben bi-avnihi teala pek güzel muvaffak olacağımız zahirdir.[40]

Ali Vahid ise 1926'da kaleme aldığı eserinde "bu hastalığın ismi ısıtmadır. Bunu şimdiye kadar hiç kimse mühimsemedi. İşte şimdi Türk ilinde ve Cumhuriyet devrinde Sıhhiye Vekâleti tarafından bu hastalığa karşı bir mücadele açılıyor. Bu mücadeleye yardım hepimize borçtur. Türkiye asırlardan beri bu hastalığın esiridir"[41] cümleleriyle Cumhuriyet rejimi ve ideolojisinin propagandasını yapmıştır.

Bütün bu övgü dolu ifadelere rağmen yazarların bir kısmı, Batılı ülkelerle yaptıkları mukayese üzerine bilimsel alanda geri kalmışlık ve toplumun cehalet ve umursamazlığından duydukları teessüfü açık veya örtük bir şekilde eserlerine yansıtmıştır. Mesela Hamid Osman bu konudaki duygu ve düşüncelerini şu ifadelerle paylaşır:

> Almanların ve sair milletlerin sırf müstemlekata gidecek vatandaşlarını korumak için yaptıkları fedakârlıklara mukabil ihmal ve lakaydi denilen müzmin hastalık bize öz vatanımızı bile düşündürmemiş ve bu hususa dair şimdiye kadar esaslı hiçbir şey yapılmamıştır.[42]

Sıtma Konulu Kitaplar

Bu çalışmada kullanılan kitaplar sadece sıtma hastalığıyla ilgili olan, sıtmanın teşhis, tedavi ve korunma yollarından bahseden eserlerdir. Dolayısıyla dolaylı olarak sıtmayı ilgilendiren eserler[43] ve talimatname, komisyon raporu, nizamname cinsinden neşriyat[44] çalışmamıza dahil edilmemiştir.

1908-1928 yılları arasında yaptığımız taramada sıtma ile ilgili 16 eser tespit edilmiştir. Bunların dört tanesine Ahmed Ziya, *Bataklık Humması yahud Isıtma*; Hasan Ferid [Cansever], *Sıtma-Malarya*; *Köylülere ve Halka Sıhhi Öğütler* ve Manuel Ütüciyan, *Bataklık ve Sıtma*; Osman Şerafeddin [Çelik], *Malarya Hakkında Tedkikat* isimli eserlere ulaşılamamıştır.

40 Milaslı İsmail Hakkı, *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare*, 1, 3, 9.

41 Ali Vahid, *Isıtma Hastalığı*, 4.

42 Hamid Osman, *Sıtma "Malarya"*, [3] önsöz.

43 Mesela: Karl Grunberg ve Edmond Sergent, *"Anofel"ler*, çev. Naki Cevad [Akkerman], İstanbul: Hilal Matbaası, 1926, 197 s.

44 Mesela: "15 Eylül-5 Teşrin-i evvel İstanbul'da İnikad Eden Sıtma Mücadele Komisyonu Mukarreratından Kinin ve Sivrisineklere Karşı Mücadele Talimatnameleri", Ankara: Vilayet Matbaası, 1340 [1924], 19+(3) s.+6 levha.

Ayrıca yine Osman Şerafeddin'e ait *Malarya Mücadelesinde Plazmokin* adlı 4 sayfalık yazı bulunamadığı için hakkında bir şey söylemek mümkün olmamıştır.

Bunlar dışında üzerinde "Bursa Askeri Hastanesi bakteriyoloğu Dr. M. Salih tarafından gönderilmiştir" ibaresi bulunan *Plazmokine Dair* adlı bir neşriyata ulaşılmıştır. Bu yazıda M. Salih, Plazmokin üzerinde üç aydır arkadaşlarıyla bir çalışma yürüttüğünü, yaptıkları çalışmalarda Plazmokin'in sıtma parazitleri üzerinde kininden daha etkili sonuçlar verdiğini tespit ettiklerini söyler. Yazı, daha derin çalışmalar yapmak amacıyla "Bize saf Plazmokin komprimeleriyle kompoze Plazmokin drajelerini acilen posta ile göndermenizi rica eder ve takdim-i ihtiram eyleriz efendim. 3.2.[19]28" cümlesiyle sona erer. Yazının kime hitaben yazıldığını tespit edilememiştir. İki sayfalık bu yazı, yine aynı konuyla ilgili olarak yabancı hekimler tarafından yazılmış iki yazıyla birlikte ciltlenmiştir:

Dr. J. Mozun, *Plazmokin*, Pres Medikal, Çarşamba 26-10-27, numara: 86, 16 s.

Dr. Verner Şoleman ve Dr. Kulyelmo Memmi, *Kinuleinin sentetik müştakı olup malaryanın pek kuvvetli bir ilacı bulunan Plazmokin,* 1926'da Düseldorf Tabiiyyun Cemiyeti konferansında Profesör Horyan tarafından verilen konferans, 31 s.

Görüldüğü gibi bu çalışmaların biri konferans metni, diğeri bir gazete makalesidir. Dolayısıyla bu eser de çalışmamıza dahil edilmemiştir.

1. Dr. Milaslı İsmail Hakkı [Milaslı], *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare*, İstanbul: İkdam Matbaası,1326 [1910], 16 s.

1870 yılında Milas'ta doğan Dr. İsmail Hakkı Tıbbiye'yi bitirdikten sonra belediye hekimliği, sıhhiye müfettişliği, patoloji ve Fransızca muallimliği gibi görevlerde bulunmuştur. Tıp dışında dil ve din konularında da yazılmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.[45]

Dr. İsmail Hakkı, bir başka kitabının önsözünde, *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare* adlı bu eserinin kitap halinde yayımlanmadan evvel 1306 [1890] yılı başlangıcında *İkdam* gazetesinde makale makale neşredilmiş olduğunu ifade eder.[46]

45 Geniş bilgi için bk. Fethi Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi* (İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1948), 154. Ayrıca bk. Resul Çatalbaş, "Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri", *Artuklu Akademi İlahiyat Bilimleri Dergisi* 1/1 (2014), 99-129.

46 Milaslı İsmail Hakkı, *Malarya yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmelidir?* (İstanbul: Hilal

Eser, Sıtmanın Tarifi ve Envaı; Sıtmanın Bulunduğu Yerler; Sıtma Neden Oluyor; Sıtmaya Tutulmamak İçin Çare; Sivrisinekler Isırdığı Hâlde Tesirsiz Bırakmak (Kinin) başlıkları altında beş bölümden oluşmaktadır.

Yazar eserine sıtmanın verdiği zararı tanımlayarak başlar:

> Sıtma (...) tedavi ve hıfzıssıhhası bilinmeyen yerlerde biçare ahaliyi kıran geçiren, kanlarını kurutan, benizlerini solduran, türlü türlü dertlere müptela eden, malına mülküne bakamayacak derecede takatini kesen ve genç yaşlarında ihtiyarlatan, kara topraklara sokan dehşetli bir hastalıktır. (s. 1)

Oysa gelişmiş milletler kinin ilacının da bulunması sayesinde hastalığı neredeyse tamamen ortadan kaldırmışlardır. Bu başarılarının kaynağı, bilimsel açıdan ilerlemeleri ve bilgiyi, köylüler ve kadınlara varıncaya kadar toplumun her kesimine ulaştırmalarıdır. (s. 2-3)

Hilal-i Ahdar Cemiyeti'nin (Yeşilay Derneği) kurucuları arasında olan yazar, içkinin ilerlemeye engel olan ve toplumu güçsüz bırakan zararlı bir alışkanlık olduğu mesajını, gelişmiş ülkelerin sağlıklı olmalarının sebepleri arasında içki alışkanlığını terk etmeleri olduğunu da vurgulayarak verir:

> Evvelleri onlar bizlere haset ediyorlardı. Türkler rakı, şarap kullanmadıklarından güçlü kuvvetli ve dayanıklı oluyorlar, diyorlardı. Şimdi onlar rakıyı, şarabı terke başlayıp ve her türlü fenalıkların, hastalıkların çarelerini bulmak yollarını öğrendiklerinden içlerinde kuvvetli adamlar çoğalmaktadır. (s. 2)

Kitapta sıtma taşıyıcısı sivrisineklerle adi sivrisinek arasındaki fark anlatılırken "İşte Avrupalılar buralarına kadar dikkat edip anlamışlardır" ifadesiyle Avrupa'nın ulaştığı bilgi seviyesine dikkat çekilmiştir. (s. 8)

Dr. İsmail Hakkı Avrupa ülkeleriyle ülkemiz arasında yaptığı mukayeseyi eser boyunca sürdürür:

> Avrupa memleketlerinde şoseler, şimendifer yolları yapılırken lazım olan toprağı köylere, memleketlere uzak yerlerden kazarlar. Şehirlere, köylere bir iki saat uzak olamayan yerlere çukurlar kazdırıp sıtmanın olmasına müsaade etmezler. Bizde ise maatteessüf şimdiye kadar buraları gözetilemediğinden şose veya şimendifer yolları sebebiyle kazılmış yerlerden sıtmanın çoğaldığı yerler eksik değildir. (s.5)

Yazar kinin temini konusunda da bu mukayeseyi yapar: Avrupa devletleri halka ucuz kinin temin etmekte, fakirlere ve işçilere ise bedava dağıtmak-

Matbaası, 1341 [1925]), 2.

tadır. Oysa ülkemizde kolay, ucuz ve kaliteli kinin temin etmek her zaman mümkün olmamaktadır:

> Gerek İtalya'da ve gerek diğer Avrupa memleketlerinde ve müstemlekelerinde (hükûmet kinini) namıyla resmî ve ucuz kinin tedarik edilip fukara ve ameleye meccanen vererek parasını iş ve mülk sahiplerinden almaktadırlar. (…) Bizde sıtma yüzünden hasta olanların hemen kâffesi, kolay ve ucuz kinin bulamadığından, bulmasını bilemediğinden hastalanır. (s. 14-15).

Bu sebeple ülkemizde de kinin (sülfato), her türlü hilenin önüne geçmek maksadıyla damgalı, mühürlü, üzerinde ilacın cinsi, miktarı ve fiyatı yazılı ilaç şişeleri içinde ucuz ve gerektiğinde bedava temin edilmelidir. (s. 16)

Eserin kapağında yer alan "Bugün nüfûs-ı umûmiyemize irâs-ı hasar eden en mühim esbâbdan birisinin izâlesi çaresini açık bir lisan ve en kolay bir usûl ile gösterir risaledir" kaydının da ilan ettiği gibi sade bir dil, açık ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır. Az sayıda şekil bulunmaktadır.

2. Feyzi Paşa, *Maraz-ı Merzagî [Sıtma]*, toplayan Dr. Âsım, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329 [1913], 56 s.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de yapmış olduğu emraz-ı dahiliye ve hıfzıssıhha hocalığının yanı sıra sıtma, verem, tifüs gibi salgın hastalıklarla mücadelede de önemli katkıları olan Dr. Feyzullah İzmidî (1845-1923) aynı zamanda çeşitli tıp eserleri de kaleme almıştır.[47]

Maraz-ı Merzagî [Sıtma], Tıp Fakültesi Birinci Dahiliye Kliniği hocası Feyzi Paşa'nın 1913 senesi kış yarıyılında verdiği sıtmayla ilgili derslerin klinik asistanı Dr. Âsım Bey tarafından toplanarak kitaplaştırılmasıyla oluşmuştur.[48]

Kitap, "Efendiler, bugün şimdi müşahede-i seririyesini dinleyeceğiniz şu iki hastanın müptela olduğu sıtmadan bahsedeceğim" (s. 3) ifadesiyle başlar. Feyzi Paşa klinikte yatan sıtmalı iki hastanın hastalık öykülerini anlatır, yapılan tetkiklerden ve tedavilerinden bahseder. Vakalar o dönemde yapılan klinik uygulamaları göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

47 Geniş bilgi için bk. Nermin Ersoy, *Doktor Feyzullah İzmidi (Dr. Feyzi Paşa)*, İstanbul: Bilişim Yayıncılık, 1998.

48 "Osmanlı Tıp Fakültesi Birinci Seririyat-ı Dahiliye Muallimi Feyzi Paşa Hazretleri tarafından 1329 (1913) senesi kış sömestrsinde sıtmaya dair verilen seririyat derslerinden seririyat asistanı Doktor Âsım Bey tarafından cem edilmiştir." Kapak yazısı ve s. 3.

Daha sonra, "Efendiler, şimdi sabah vizitelerinde de ahvalini takip ettiğiniz bu hastaların müptela olduğu sıtmanın tarifi, coğrafya-yı tıbbîsi ile tarih ve esbabından bahsedeceğim. Sıtma, memleketimizin emraz-ı mühimmesinden birisini teşkil ettiği için bu bâbdaki derslerim seriri olmakla beraber biraz da didactigue olacaktır" cümleleriyle derslere başlayan Feyzi Paşa, kitabında sıtmanın tarihçesi, yurtiçinde ve yurtdışında görüldüğü yerler, sıtmayı kolaylaştıran diğer etmenler, muafiyet konusu, anofel, hastalığın mevsim ve yerleşim yeriyle ilişkisi, belirtileri, seyri, sıtma çeşitleri, sıtma nöbetleri, nöbetlerde görülen belirtiler, kaşeksi, sıtma tesiriyle meydana gelen diğer hastalıklar, belirtilerin diğer hastalıklarla karışması, Malta humması, mikroskobik kan muayenesi, sıtmadan ölenlere yapılan otopsi sonuçları, tedavisi, korunma tedbirleri gibi konular üzerinde durmuştur.

Hastalığı anlatırken sık sık tecrübelerini aktarır. Bu aynı zamanda yaşadığı dönemle ve kendi hayatıyla ilgili bilgilere de ulaşmamızı sağlar:

> Birkaç sene evvel Adapazarı ve havalisinde şiddetle icra-yı hükm ettiği ve birçok vefeyatı mucip olduğu haber verilen bir hastalığın tayin-i mahiyeti için mahallinde tedkikata memur oldum. Zaten kendim de İzmitli olduğum için o havalinin coğrafya-yı tıbbisini pek iyi bilirim. Adapazarı'na gider gitmez birçok kimseleri muayene ettim. (...) Vefeyat veren hastaların ekserisi o sırada Meşrutiyet'in ilanı münasebetiyle saraydan ihraç olunan genç kadınlardı. Bunlar İstanbul'dan birdenbire böyle merzagi bir mahalle gelince der-akab sıtmaya yakalanmışlar ve vücutları maraz-ı merzagi taht-ı tesirinde hüzale uğrayarak bilahare duçar oldukları zatürreden dolayı birçok vefeyat vermişlerdir. (s. 8)

> Bir akşam Şehremaneti Meclis-i Âlî-i Sıhhîsinde bulunuyordum. O esnada da İstanbul'da kolera icra-yı hükm ediyordu. Ömer Paşa merhum Maltepe'de bir kolera vakası zuhur ettiğini söyledi. İstanbul'un bütün mesail-i sıhhiyesiyle iştigal ettiğim için der-akab son trenle Maltepe'ye gittim. (s. 24)

Kitapta ayrıca teşhis ve tedavi ettiği çok sayıda vakaya da yer vermiştir:

> Bir defa Beykoz'da bir hastaya çağrılmıştım. Bu hastada vec-i cenb ile müterafık bir zatülcenb vardır deniliyordu. Muayenemizde insibabdan eser bulamadık. Tahkikat icra ederek hastanın esasen sıtmalı olduğu ve bu evca-ı cenbiyenin mütekatı bir surette geldiği anlaşılınca kinin verdik ve tamamiyle şifayab oldu. (s. 29)

Eserin hedef kitlesi tıp öğrencileridir. Kitabın başında "Bunun içindir ki böyle bir hastalığa ait olan derslerim, ileride ahalimizin sıhhat ve hayatıyla

münasebetdar olacak sizin gibi gençleri şiddetle alakadar edecektir" (s. 6) diyerek amacını açıkça ortaya koyar.

Feyzi Paşa eser boyunca "Efendiler" hitabını sürdürür ve eğitici bir üslup kullanır:

> Tali olarak tıhali şişirir. Tıhali şişirir, dedim, bu nokta pek mühimdir. İleride teşhis tefriki için ne kadar kıymetli bir araz olduğunu söyleyeceğim. Şimdiden nazar-ı dikkatinizi celb ederim. (s.6)

Efendiler, kinin hukne suretiyle de verilebilir. Fakat bu tarz o kadar emin değildir. (s. 46)

Kitapta yer alan "Memleketimizde nesl-i beşeri kemiren bu hastalığın izalesi için hükûmetimizin teşebbüsât-ı ciddiyesini şiddetle arzu ve temenni ederiz" (s. 10) ve "Köylülerimize saf kinin tedarikini kolaylaştırmak için böyle bir teşebbüs bizde de pek nâfi neticeler verecektir. Çünkü memleketimizin hemen her tarafında sıtma mevcut olduğundan kinin ile tedâbir-i tahaffuziyeye eşed ihtiyaç vardır" (s.56) gibi ifadeler resmî kurumların sıtmayla yeterli mücadele yapmadığına dair üstü örtük bir eleştiridir.

Dili, bir tıp kitabı olarak oldukça sadedir. Tıbbi terimler kullanılmakla birlikle anlaşılır bir üslup tercih edilmiştir. Bazı alıntılar yapılmış, ancak herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. Çeşitli çizimlere yer verilmiştir.

3. Dr. Tevfik Rüşdü [Aras], *Isıtma*, 2. baskı, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 1, 1330 [1914], 32 s.

Beyrut Tıp Mektebini bitirdikten sonra İzmir, Selanik ve İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunan Dr. Tevfik Rüştü (1883-1972) aynı zamanda milletvekilliği, büyükelçilik ve dışişleri bakanlığı da yapmış; tıp ve tıp dışı konularda çeşitli kitap ve gazete yazıları kaleme almıştır.[49]

Kitap 1329 [1913], 1330 [1914] ve 1335 (1919) yıllarında üç baskı yapmıştır.[50]

Isıtma, altı bölüm olarak hazırlanmıştır: Isıtma En Tehlikeli Bir Hastalıktır; Isıtmalı Yerler; Isıtmaya Nasıl Yakalanılır; Isıtmaya Tutulmamanın Yolu; Isıtmaya Tutulduktan Sonra; Isıtmaya Karşı Açılan Muharebe. Eserin so-

49 Geniş bilgi için bkz. Melih Tınal, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Kış 2009), 621.

50 Çalışmamızda 1330 [1914] tarihli ikinci baskıyı kullandık.

nunda “Isıtmalı Mahallerde Fukara-yı Ahaliye ve Zürra‘a Meccanen Kinin Tevzine Dair Nizamnamedir” ve “Kinin Kurslarının Suret-i Taksim ve Tevzi Hakkında Talimatname” eklenmiştir.

Dr. Tevfik Rüşdü’nün kitabının hemen başında söylediği, öğütlerini dinlemeyenlerin er geç sıtmaya yakalanacakları,[51] ifadesi eserin yazılış amacını ve muhatabını ortaya koyar: *Isıtma*, halka bu hastalık hakkında bilgi vermek, korunma yollarını göstermek için kaleme alınmıştır.

Oldukça sade bir dil ve basit bir anlatım kullanılmış, tıbbi terimlere hemen hiç yer verilmemiştir:

> Ekseriya “nöbet” ile gelen bir hummadır. “Nöbet” insanı üşütür, titretir, sonra ter içinde bırakır; bu terden sonra hasta yine açılır. Hastalığın en çok görülen şekli her gün, bazen gün aşırı, bazen iki veya üç günde bir gelir. (s. 3)
>
> Bugün artık tamamıyla öğrenilmiştir ki ısıtmayı yapan bir nev mikrop daha açıkçası gözle görünmeyecek kadar küçük bir hayvancıktır. (s. 5)
>
> Bu mikrop ısıtmalı insanların kanlarına ve kana en lazım olan “kırmızı yuvarlacık”ların içine girer. (s. 6)

Eserde çeşitli çizim ve fotoğraflar yer alır. Resimlerin kaynağı olarak Besim Ömer [Akalın]’ın *Yeni Hıfzıssıhha* adlı kitabı gösterilmiştir.

4. Dr. Hamid Osman [Olcay], *Sıtma “Malarya”*, İstanbul: Kader Matbaası, 1330 [1914], 4+104+2 s.

1892’de İstanbul’da doğan Dr. Hamid Osman, Askerî Tıbbiye’yi bitirdikten sonra Gülhane dahiliye ve bakteriyoloji asistanı olmuş, daha sonra gerek askerî gerekse sivil birçok hastanede görev yapmıştır. Telif-tercüme eser ve makaleleri bulunmaktadır. [52]

Kitap bir ithaf yazısıyla başlar. Dr. Hamid Osman, Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği Hocası Süleyman Numan, Laboratuvar Şefi Tevfik Salim ve Klinik Şefi Süreyya Ali beyleri büyük bir hürmetle selamladığını, yanlarında geçirdi-

51 “Memleketimizde birçok yerler, Anadolu içlerinde öyle köyler gösterilebilir ki ahalisi gittikçe azalmış ve artık bugün birkaç haneden ibaret kalmıştır. (...) genç ve ihtiyar, erkek ve kadın, zayıf ve kuvvetli hepsi de eğer şu risalede yazdığımız öğütleri dinlemez, çarelere dikkat etmezler ise er geç ısıtmaya tutulurlar.” (s. 3).

52 Geniş bilgi için bkz. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 161. Ayrıca bkz. Adnan Ataç, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Askerî Tıbbiyede Yetişen Üsküdarlı Hekimler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildiriler*, II, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008, 504.

ği iki senelik laboratuvar ve klinik hayatının, eğitiminin en bereketli dönemleri olduğunu ifade eder ve "Bu eser o mesut demlerin hatırasını tespit ettiğinden bence büyük bir kıymeti haizdir" diyerek eserini hocalarına ithaf eder.

Kitabın önsözünde yazar, Tıp Fakültesi'nde Süleyman Numan'ın kliniğinde bulunduğu iki sene içinde gelen sıtma vakalarını topladığını, bunlardan elde ettiği sonuçları son çıkan literatürle destekleyerek bir tez haline getirdiğini ve yayımladığını anlatır:

> Tıp Fakültesi'nde Muallim Süleyman Numan'ın seririyat-ı tıbbiyesine müdavim bulunduğum iki sene zarfında şahidi olduğumuz malarya vukuatını toplayarak bunlardan istihraç ettiğimiz neticeleri en son intişar eden bilhassa Almanca âsârdan iktibas ettiğim malumat-ı nazariye ile mezc ettim ve tez şeklinde neşretmeye karar verdim. (s.[3-4])

Sıtma "Malarya", Malaryanın Sath-ı Arzda ale'l-umum Suret-i İntişarı, Malaryanın Âmiline Göre Tarz-ı İntişarı, Tarih, Malaryanın Sebebi, Tekevvün-i Marazi, Sıtmanın Arazı, Müzmin Malarya, Teşrih-i Marazi, Malaryada Nüks, Muafiyet, Malaryanın Teşhisi, Sıtmanın İnzarı, Sıtmanın Tedavisi, Korunma Usulleri ana başlıkları altında verilen bilgilerden oluşmuştur.

Sayfa 80'den itibaren "Müşahedeler" başlığıyla yazarın önsözde bahsettiği vakalar verilir. Toplam 32 vaka bulunmaktadır. Bir örnek olarak 32. vakayı aktaralım:

> 8 Eylül 328-12 Eylül 328
>
> Ali, Malatya, 50, rençber, ekmekçi, malarya (tropika)
>
> Adapazarı'nda ekmekçilikle meşgulmüş, bundan sekiz gün evvel odasında başını yıkamış. O akşam saat sekizde şiddetli bir üşüme gelmiş. Ondan sonra ateş basmış ve sabaha kadar ter devam etmiş. Kalktığı zaman gündüz hiç rahatsızlığı kalmamış, fakat akşam üzeri yine aynı zamanda bir nöbet gelmiş. Sekiz günden beri bu tarzda her gün geliyormuş. Bünyesi zayıf, rengi sarı soluk, etraf-ı süfliyede gayet hafif ozima [dokuda sıvı toplanması] vardır. Şimdiye kadar hiçbir hastalık çekmediğini söylüyor.
>
> Tıhal, hafe-i dıl'iyeyi beş parmak mütecaviz ve serttir. Kebed de hafe-i dıl'iyeyi bir parmak kadar tecavüz ediyor.
>
> İdrarda ürobilin, indikan mütezayid, muayene-i hurdebiniyede humaziyet-i kils billurları görülmüştür.

Kanda tropika gametleri bulunmuştur. Küreyvat-ı hamra 1,950,000, beyza 5000; hasta seririyata dahil olduğu günü nöbet gelmiş, humma 40.4'e kadar çıkmış. Ertesi günü tekrar bir humma gelmiş (yevmi) tarzında ve humma 39'a kadar çıkmıştır. Kinin tedavisiyle nöbetler tamamen zail olmuştur.

Hasta çıkmakta ısrar ettiğinden layıkıyla takip edilemedi. (s. 103-104)

Dr. Hamid Osman, ülkemizde sıtmayla mücadele kapsamında yapılanları Batılı ülkelerle mukayese ederek eleştirir; "ihmal ve lakaydi denilen bir müzmin hastalık" (s. 3) sebebiyle gerekli çalışmaların yapılmadığını olduğunu söyler. Üstelik yirmi yaşındaki gençleri altmış yaşında amelsiz ve emelsiz biçareler sürüsüne çeviren bu hastalığa esaslı tedbirler alarak hastalığı kökünden kazıma zamanı geldiğini, hatta geçtiğini söylemek bile boşunadır.[53]

Eserin dili ve üslubu ağırdır. Konular oldukça ayrıntılı anlatılmış, son literatür bilgilerine yer verilmiştir. Az da olsa dipnot kullanılmış, eserin sonunda kaynakçaya yer verilmiştir. Şekiller ve son kısımda renkli levhalar vardır.

5. Dr. Nureddin [Onur], *Sıtma Hastalığı ve Bataklık Humması*, İstanbul: Kader Matbaası, Kütübhane-i Sıhhat'ten Aded: 11, 1335 [1919], 48 s.

Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra çeşitli hıfzıssıhha müesseselerinde görev yapan, çok zor koşullarda aşı ve serum üreten Dr. Nureddin Onur (1896-1975) tıbbi konularda makale ve eserler de kaleme almıştır.[54]

Sıtma Hastalığı ve Bataklık Humması bölümlere ayrılmamıştır. "Sıtma" genel başlığı altında çeşitli alt başlıklarla hastalığa verilen isimler, dünyada görüldüğü yerler, hastalığın tarihçesi, tarifi, sivrisinekler, sıtmanın belirtileri, devreleri, çeşitleri, başka hastalıklarla karışması, nüks, muafiyet, vücutta sebep olduğu harabiyet, teşhis, tedavi, tedavide kinin çeşitleri ve alınması gereken miktarlar, kinin bulamayan veya alamayanların kullanabilecekleri ilaçlar, sıtmadan korunma usulleri gibi konular ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Kitabın yazıldığı yıllar ülkenin uzun süredir savaşlarla boğuştuğu, kurtuluş mü-

53 "Nesli ve kanı bozarak ırkı akamete mahkûm kılan ve yirmi yaşındaki gençleri altmış yaşında amelsiz, emelsiz biçaregân sürüsüne çeviren bu hastalığa karşı esaslı tedbirler ittihaz edip kökünden kesmek zamanı geldiğini söylemek zaiddir, hatta geçti bile." (s. [3] önsöz)

54 Geniş bilgi için bkz. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 163. Ayrıca bk. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İstanbul: İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970, 52-55; Nermin Erol, "Savaş Yıllarında Aşı ve Serum Üretimi", *Toplum ve Hekim,* XVIII/5 (Eylül-Ekim 2003), 379-383.

cadelesinin verildiği yıllardır. Dr. Nureddin eserinin önsözünde bunlara vurgu yaparak bir milletin diğer milletlerden üstünlüğünün ancak kuvvetle olacağını, kuvvetinse ancak sağlıkla mümkün olduğunu edebi bir üslupla vurgular:

> Kuvvet, her zaman için bir millete akvâm-ı sâire üzerinde ilkâ-yı hürmet eden yegâne vasıtadır. Zayıf daima kavinin zebûn-ı kahrıdır. İdâme-i mevcudiyete azmeden bir millet kuvvete istinat eder. Kuvvet ise her vakit sıhhatle tev'emdir. Zinde, kavi milletler daima galip; hasta, alil kitleler bilâ-şek mağluptur. (s. 2)

Kitapta hedef kitle açıkça belirtilmese de mesela, sıtma mikrobunun tanıtılması, kinin alımında Koch ve Nocht usullerinin anlatılarak bunların karşılaştırılması, mide yoluyla kinin alamayan hastalara veya kaşeksililere hazırlanacak enjeksiyon formüllerinin verilmesi gibi tıbbi konulardan bahsedilmiş olması; gametosit, flagellum, plazmodyum, hematozoaire gibi tıbbi terimlere yer verilmesi amacın sadece halkı bilinçlendirmek olmadığını göstermektedir.

İsimleri açıkça yazılmış olmamakla birlikte bazı yabancı kaynaklardan alıntılar yapılmıştır:

> Profesör Koch aynı fikri teyiden "Sıtmalılara karşı icra-yı tedâbir, sağlam adamları vikaye için kâfidir" diyor. (s. 46)
>
> Celli namındaki İtalyan doktoru "Bunları uzaklara göndermek kabil olmadığı zamanlarda cibinlik altında tecrid etmelidir" diyor. (s. 46)

Ayrıca "İtalya'da doktor Celli'nin tuttuğu istatistik" başlığı altında senelere göre kinin kullanımına bağlı olarak azalan ölümlerle ilgili bir de cetvel yayımlanmıştır. (s.47)

Kitaptaki bir başka özellik ülkemizdeki sıtma bölgeleriyle ilgili çeşitli bilgiler vermesidir:

> İznik Gölü civarı mühim ve korkunç bir sıtma merkezidir. (s. 5)
>
> Memleketimizde böyle sıtma menbaı olan yerleri kurutup arazi-i mezrua haline getirmek mümkündür. Adapazarı'nda Çavuş Gölü'nün bataklığı, Samsun bataklığı, Halep ile İskenderun arasındaki Amik Gölü civarındaki bataklık bu cümledendir. (s. 39)
>
> İzmit'in münhat ve denize yakın olan yerleri sıtmalı olduğu halde yüksekteki mahalleler mezkur hastalıktan hemen hemen masun bir derecededir. (s. 40)

Herhangi bir görsel malzeme kullanılmamıştır.

6. Dr. Muhiddin Celal [Duru], *Isıtma Nedir?*, Ankara: Vilayet Matbaası, 1335/1919, 24 s.

1887-1966 tarihleri arasında yaşamış olan Dr. Muhiddin Celal, tıp ve tıp dışı konularda çeşitli eserler kaleme almıştır.[55]

Isıtma Nedir, Isıtma-Tarif; Isıtma Tufeylisi-Isıtma Nöbeti; Isıtmanın Naklinde Sivrisineklerin Rolü; Isıtmaya Karşı Mücadele başlıklarını taşıyan dört bahse ayrılmıştır.

Kitabın kapağında yer alan "İbtidai mektepleri ile köylüler için yazılmıştır" ibaresi hedef kitleyi açıkça ortaya koyar. Yazar, önsözde de köylüler için yazdığı *İlk Sağlık* adlı risale çok ilgi görünce yeni bir armağan olarak bu eseri kaleme aldığını; sıtmayla mücadelede başarılı olmak için bu hastalığın çok küçük yaşlarda tanınması gerektiğini söylemiştir. (s. 3)

Yine önsözde eserini Fransızların kendi okulları için yazdıkları bir kitabı temel alarak ve pek çok yerini aynen tercüme ederek hazırladığını ifade eder. Bu Fransızca kitaba dair başka bir bilgi verilmemiştir.

Isıtma Nedir, konuyla ilgili diğer eserlerden farklı olarak soru-cevap usulüyle yazılmıştır. Toplam 73 soru bulunmaktadır. Hedef kitle göz önüne alındığında oldukça sade bir dil ve basit bir üslup kullanıldığı görülür. Verilen cevaplar oldukça kısadır. Birkaç örnek vermek gerekirse:

> Isıtma nedir?
> Isıtma insanlara mahsus tehlikeli bir hastalıktır.
> Sivrisineklerin tırtıl hali neye benzer?
> Sivrisineklerin tırtıl hali şişkin bir istifham (?) işaretine benzer.
> İnsan kendini ısıtmadan nasıl korur?
> İnsan ısıtmadan korunmak için muhtelif çareler vardır. Ya ısıtmayı nakleden sivrisinekler öldürülür ya sokmamasına çalışılır ya hasta olmadığı halde kinin alır. En sağlamı bu çarelerin hepsine birden başvurmaktır.
> Müteahhit veya çiftlik sahiplerinin ısıtma karşısında vazifeleri nedir?
>
> Yol yaptıran, çukur kazdıran, kanal açtıran müteahhitler, fabrika ve çiftlik sahipleri gibi amele kullanan kimseler sıcak mevsimlerde amelesine her gün kinin vermek mecburiyetindedir. Bu suretle amele hastalanmaz, müteahhit veya çiftlik sahibi de amelesini kaybetmeyerek işini bitirmiş olur. (s. 4, 15, 23)

55 Yazarla ilgili çeşitli eserlerinin varlığı dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Eserde çok miktarda dipnot kullanılarak çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bunların yıldız işaretiyle gösterilenleri Muhiddin Celal'in açıklamalarını içerir. Herhangi bir görsel malzeme kullanılmamıştır.

7. Dr. Celal Abdi [Çelebioğlu] ve Dr. Hasan Kadri, *Isıtmadan Korunma ve Kurtulma*, Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Hayat-ı Halka Hizmet Dersleri, Numara: 1, 1338 [1922], 31 s.

Kitabın yazarlarından Dr. Celal Abdi, Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra çeşitli askerî hastanelerde çalışmış, bakteriyoloji ve intani hastalıklar ihtisası yapmış, savaşlarda gösterdiği yararlılıklar sebebiyle 1891 yılında Harp ve İstiklal madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.[56]

Diğer yazar olan Dr. Hasan Kadri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Isıtmadan Korunma ve Kurtulma, genel bir giriş yazısından sonra beş bölüme ayrılır: Isıtma Nedir; İnsanlara Isıtma Nereden Gelir; Isıtmanın İlacı; Isıtmadan Korunma; Isıtmadan Kurtulma ve Isıtma Mücadelesi. Bu bölümlerde hastalık nasıl başlar, hastalık kaç gün devam eder, hastalığın envaı, hastalığın neticesi, hastalığın teşhisi, ısıtma hangi cins ve sinlere daha ziyade musallat olur, kininin tarz-ı istimali, sivrisineğin envaı gibi alt başlıklarda ilgili açıklamalar yer alır.

Yazarlar söze sıtmanın dramatik bir tanımını yaparak başlarlar:

> Bilâ-istisna memleketimizin her köşesini istilaen yüz binlerce, milyonlarca halkı inleten, ırkımızı, neslimizi tahrip eden üç zalim hastalıktan (sıtma, frengi, verem) biri ve elbette birincisi sıtmadır. (s. 1)

Bir ülkede yapılacak sıtma mücadelesinde halkın, toplumun ve devletin topyekûn bir seferberlik içinde olması gerekir. Hükumet sağlık teşkilatını yaygınlaştırmalı, öğretmen ve sıhhiye memurlarının sayısını arttırmalı, mikroskobik muayene yapan laboratuvarları çoğaltmalıdır. Hükumet, hayır kuruluşları ve hekimler elele vererek en ücra köşelere kadar kinin ulaştırabildikleri gün sıtma mücadelesi kazanılmış demektir. Eserde salgın hastalıklarla mücadelede neşriyatın önemine de dikkat çekilmiştir.[57]

---

56 Fethi Erden *Türk Hekimleri Biyografisi*, 67.

57 "Bir memlekette ısıtma mücadelesi yapılabilmek için –her maraz-ı sari mücadelesinde olduğu gibi– ferdin ve cemiyetin, halkın ve hükûmetin hep birlikte istemesi ve çalışması lazımdır. Bunun faydasını

Kitabın dili çok tıbbi olmamakla beraber Tevfik Rüşdü'nün kullandığı dil kadar basit olduğu da söylenemez. Bilhassa hastalık mikroplarıyla ilgili kişileştirici ve esprili bir üslup kullanmışlardır:

> (Sıtma hastalığının tersiyana, kuvartana ve tropikana türleri anlatılırken) Bu üç cinsin de küreyvat-ı hamra içinde ve dışında geçirip ikmal ettikleri devre-i hayatlarını daha iyi anlamak için hülasa edelim: Bunlar evvela küreyvat-ı hamra içine bir tek (ispuruzuiyet: Isıtma hayvancığı çocuğu) olarak girerler. Küreyvat-ı hamrayı içinden yiye yiye büyümeye başlarlar: Tersiyana nevi iki günde büyüyüp genç yaşına gelir. Kırkıncı saatte devr-i tenasüle girerler. Bunlardan tersiyana sekiz saat zarfında şişerek, inkısam ederek hayat-ı tenasüliyesini ikmal ederler. Bu bi'l-inkısam tevellüd eden piçleri doğurmak üzere de tersiyana 20-24 parçaya ayrılır. Fakat bu esnada içinde bulunduğu zavallı küreyvat-ı hamra tamamıyla erimiş ve üzerindeki muhafazası harap olmuş bulunduğundan tabii dahili tazyik ile birdenbire patlar ve içinden piç ısıtma civcivleri fırlar. Hemen etrafa dağılıp her birisi yeniden birer ayrı küreyvat yapışıp içine girerler ve bu suretle tarif edegeldiğimiz gibi bunlar da böyle birçok piç doğurmak üzere girdikleri küreyva içinde büyümeye başlarlar. (s. 5)
>
> Lazım gelen miktarda kinin alınmazsa kandaki ısıtma hayvanatı ölmez. Bilakis şımarır ve ilaca da kafa tutar. (s. 28)
>
> Yalın ayak başı kabak çıplak gezenler gezmeyenlerden ziyade sıtmaya yakalanırlar. (s. 21)

Kitapta herhangi bir görsel malzeme kullanılmamıştır.

8. Bernhard Nocht ve Marten Meyer, *Sıtma; Seririyat, Parazitoloji ve Mücadelesine Bir Medhal*, çev. Tevfik Salim [Sağlam], İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1922, 158 s. "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası tarafından tab' ettirilmiştir."

Kitabın kapağında Hamburg Gemi ve Memalik-i Harre Hastalıkları Enstitüsü[58] müdürü, bahriye tabibi ve miralay olduğunu öğrendiğimiz Profesör Dr. Bernhard Nocht, "Gemi ve Tropikal Hastalıklar Enstitüsü"nün 1900-30 yılları arasında müdürlüğünü yapmış bulaşıcı ve tropikal hastalıklar uzmanıdır.

---

bilmeyenlere öğretmek, istemeyenlere istetmek, yapamayanlara yaptırmak için memleketimizde gazetelerin, risalelerin, kitapların yanı başında, mektep hocalarının, kürsü vaizlerinin, köy hocalarının dahi halkı beraber tenvir ve irşat etmesi, önayak olması lazımdır. Hükûmet teşkilat-ı sıhhiyesini tevsi, muallim, küçük sıhhiye memurlarını tezyit, muayene-i hurdebine laboratuvarlarını teksir etmelidir.

Hükûmet, ictimai muavenet ve tababet, kinini en kolay ve en iyi bir surette en ücra köylerdeki emekdaş ve yoldaşlara kadar uzanabildiği gündür ki memleket ısıtma mücadelesini başarmış … olur." (s. 30-31)

58 Bu enstitünün adı 1942 yılında Hamburg Bernhard-Nocht Tropikal Hastalıklar Enstitüsü olarak değiştirilmiştir.

Diğer yazar Marten Meyer ise "Hamburg'da Gemi ve Memalik-i Harre Hastalıkları Enstitüsü'nde kısım şefi, müstahfız-ı etibbadan, İhtiyat Hastanesi Memalik-i Harre Enstitüsü kısmi tabibi, profesör doktor" olarak tanıtılmıştır.

Eserin orijinali *Die Malaria: Eine Einführung in ihre Klinik, Parasitologie und Bakämpfung* başlığını taşır. Springer-Verlag Berlin Heidelberg GmbH tarafından 1918 yılında 128 sayfa olarak basılmıştır. Kitabın sonunda yer alan dizin ve renkli levhalar Türkçe tercümede yer almaz.

Kitabın çevirmeni olan Dr. Tevfik Salim (1882-1963), 1903 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olduktan sonra Gülhane Tatbikat Hastanesi'nde ve Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi İç Hastalıkları L-Kliniğinde çalışmış, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında askerî hekimlik görevlerinde bulunmuş, salgın hastalıklarla bilhassa veremle mücadelede çok önemli katkılar sağlamış ve çeşitli eserler kaleme almış önemli hekimlerimizden biridir.[59]

Kitap, iki ana bölüme ayrılmıştır: "Sıtmanın Seririyat ve Patolojisi" başlığı altındaki ilk bölümde malaryanın intişarı ve ehemmiyeti, seririyat (araz, nöbetler, nöbetlere eşlik eden belirtiler, muafiyet, nüks ...), malarya tedavisi, karasu humması, malaryanın teşrih-i marazisi, karasu hummasının teşrih-i marazisi, kinin korunması, malaryada mühim fizyolojiyatı-kimyevi muayene usulleri; "Parazitoloji" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise ameli mütalaat, kan bahsine ait bazı malumat, ilm-i hayvanata ait iptidai malumat, malarya tufeylatı, sivrisineklerde malarya tufeylatının neşv ü neması, malarya nâkilleri, malarya nâkillerine karşı mücadele konularına yer verilmiştir.

Bernhard Nocht ve Marten Meyer, sıtmayla ilgili bir el kitabına duyulan ihtiyaç sebebiyle Hamburg Gemi ve Memalik-i Harre Hastalıkları Enstitüsü'nde askerî hekimlere verilen dersleri kitaplaştırdıklarını ifade ederler.[60].

Dr. Tevfik Salim de bu kitabı tercüme etmesindeki amacını "Memleketimizin her tarafında sıtma ile uğraşmak mecburiyetinde bulunan arkadaşlarıma

59 Saim Polat Bengiserp, "Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Paşa", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* I (1995), 251-271.

60 "Hamburg'da Gemi ve Memalik-i Harre Hastalıkları Enstitüsü'nün bidaye-i tesisinden beri her sene memalik-i harre etibbasına verilegelmekte olan kurslarda malarya da birkaç dersin ve mufassal, pratik mümareselerin mevzuunu teşkil etmektedir. Fakat bu hastalık hakkında alaka hâl-i hazırda daha vâsi tıbbi muhitlere de intişar ettiğinden ve elde sıtmaya medhal olmak üzere kısaca yazılmış yeni bir kitap da mevcut olmadığından çok defa izhar edilen arzulara teb'an bu dersleri harp esnasında asker hekimlerine tarafımızdan müteaddid defalar verildiği tarzda neşretmeyi münasip gördük." (s. 5)

şu tercümemle küçük bir hizmet ifasına muvaffak olabilirsem kendimi bahtiyar (...) addeylerim" cümlesiyle açıklamıştır.[61]

Eserde tıbbi bir dil kullanılmıştır. Kitabın sonuna, kullanılan kaynakların listesi, fihrist, ve kullanılan şekillerle ilgili açıklamalar eklenmiştir. Çok sayıda resim ve şekil yer alır.

9. *Sıtmaya Tutulmamak İçin Öğütler*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1341 [1925], 8 s.

Yazarı olmayan bu eser bir broşür niteliğindedir. Eserin kapağında yer alan "Sıtmadan korunmak, tutulunca kurtulmadan kolaydır" ibaresi de yazılış amacını ortaya koyar: Halka sıtmadan korunmanın yollarını öğretmek.

Bu amaca uygun olarak sıtmadan korunmanın yolları, "Sıtmalı yerlerde bulunanlar aşağıdaki öğütleri dinlemezse mutlak sıtmaya tutulur" denilerek 16 madde halinde sıralanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

> Sıtmadan korunmak için bu sineği tanımalı, elden geldiği kadar öldürüp üremesine meydan vermemeli ve sinek ısırmasından kendini korumalıdır.
>
> Sivri sineğin iki çeşidi vardır. Biri adi sivrisinek, öteki sıtma sivrisineğidir.
>
> Sivrisinekler en ziyade gece sokar. Aç olanlar gündüz de sokabilir. (s. 3, 6)

Görüldüğü gibi bu öğütlerin hepsi yapılması/yapılmaması gerekenleri anlatmaz, kitap aslında sıtmayla genel bir bilgi vermek üzere hazırlanmıştır. Son madde olan 16. öğütle "Bu öğütleri tutan sıtmaya tutulmaz; kendisi sağlam, ömrü uzun, çocukları gürbüz olur" (s.8) sona erer.

Kapağın içindeki ilk sayfada verilen fotoğraf, "Vaktinde tedavi edilmemiş sıtmalı bir çocuğun akıbeti"nin çarpıcı bir örneğidir. (s. 2)

Eserde bunun dışında hastalık taşıyan anofel cinsi sivrisineklerle adi sivrisineklerin çizimlerine yer verilmiştir. (s. 4-5)

---

61 "Malarya üstatlarından Nocht ve Meyer'in şu küçük fakat pek kıymetdar kitabını lisanımıza nakletmeyi 1918 senesi ortalarında Hamburg Enstitüsü'nde muhterem müellifleriyle müşerref olduğum ve henüz tab'ı hitam bulmayan kitabın müsveddelerini gördüğüm zaman tasmim etmiştim. Ortaya giren fevkalade ahval bu teşebbüsü bugüne kadar tehir etti. Memleketimizin her tarafında sıtma ile uğraşmak mecburiyetinde bulunan arkadaşlarıma şu tercümemle küçük bir hizmet ifasına muvaffak olabilirsem kendimi bahtiyar addeylerim." (s. 3)

10. Mehmed Saim, *Sıtma Mücadelesinde Esasât ve Korunma Usûlleri*, İstanbul: Kader Matbaası, 1925, 63 s.

Kitabın kapak sayfasında "İstanbul Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi Tabib-i Mütehassısı, Bakteriyolog" şeklinde bilgi verilen, eserin içinde de Birinci Dünya Savaşı yıllarında Medine Emraz-ı İntaniye Hastanesi'nde görev yaptığını[62] öğrendiğimiz Dr. Mehmed Saim'in hayatı hakkında bundan başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yazar, kitabını sıtma bölgelerinde çalışan doktor arkadaşlarına "Vatanımın sıtmalık mıntıkalarında çalışan doktor arkadaşlarıma ithaf" cümlesiyle ithaf eder.

Sıtma Mücadelesinde Esasât ve Korunma Usûlleri, herhangi bir başlık verilmeden genel bilgilerin aktarıldığı ve eserin içinde nelerden bahsedileceğine dair bilgilerin yer aldığı ilk bölümün ardından şu başlıklarla devam eder: Sıtma ilacının intihabı ve şekl-i itası; Sıtmada kinin; Kinini ağızdan vermek; Tarik-i verdi (damar yolu); Tarik-i tahte'l-cildi ve beyne'l-adali; Sıtmada arsenik ne demektir; Kinin ve arsenik sıtmanın muhtelif devirlerinde nasıl kullanılmalıdır; Korunma tedavisi; Tedavi-i maskata; Hücum tedavisi; Kinin ile birlikte arsenik-Muhtelit hücum tedavisi; Gözetme veya ihtiyat tedavisi; İdrarda kinin taharrisi; Sivrisineklerle mücadele; Sivrisineklerin tahribi; Tedabir-i vakiye-i mihanikiye; Hatime: Kan muayenesi, Kan müstahzarı ve boya.

Dr. Mehmed Saim kitabın önsözünde, bir milletin, bir toplumun kıymetini yükseltmek için öncelikle tek tek o toplumu oluşturan fertlerin çalışma ve gayretini arttırmak gerektiğini, bunun için en önemli unsurların önce sıhhat, sonra ahlak olduğunu, ancak hasta bir millet ahlakı yüksek de olsa başarı gösteremeyeceğinden sağlığın daha önemli olduğunu vurgulayarak –başka kitaplarda da gördüğümüz gibi– sıtmayla mücadelenin en önemli vazife olduğu düşüncesini ifade eder.[63]

Yazara göre "çok okumak, çok âlim olmak, iyi hekim olmak için şüphesiz ki lazım bir şeydir. Bu kısmen de bir zevk-i ilmi meselesidir; lakin neslimizi ke-

62 "Harb-i umumi esnasında idaresi yed-i acizaneme tevdi edilen Medine Emraz-ı İntaniye Hastahanesi laboratuvarındaki müşahedat ve tetebbuatıma ilaveten..." (s. 4)

63 "Şu halde camianın kıymetini yükseltmek için ferdin kabiliyet-i sa'yini tezyit etmek icap eder. Ferdin kabiliyet-i sa'y ve amelinde icra-yı fiil eden avamil-i mühimme meyanında seciyeden daha evvel sıhhat gelir. Şu halde bir millet için gerek fikri mesaideki inkişafatın ve gerek maddi sahadaki sa'y ve amelin bütün esrarı efradının kabiliyet-i hayatiye ve tamamiyet-i bünyeviyesinde meknuz ve mündemiçtir. İster maddi ister fikri olsun çalışmak için sıhhat lazımdır. Bundan istintaç olunur ki ferdin kabiliyet-i sa'y ve amelini tenkis eden yerli hastalıklarla mücadele etmek, kabiliyet-i şahsiyeyi yükseltmek demek olduğuna nazaran bir millet için ilk kademede nazar-ı itibara alınacak vezaif-i mühimme sırasındadır." (s. 3)

miren kabiliyet-i hayatiyemizi elimizden alan yerli hastalıklarımızla mücadele için allame olmaya ihtiyaç yoktur. Memleket için lazım olan şey bu hastalıklarla karşı müessir surette tatbik edilecek usul-i mücadeleyi öğrenmekten ibarettir" (s. 4) Yazar bu hedef doğrultusunda sıtma mücadelesinde görev yapan meslektaşlarına yararlı olmak amacıyla bu eseri kaleme aldığını belirtir.[64]

Kitap incelendiğinde doğrudan konuyla ilgili bir yorum yapılmamış olmakla birlikte halkın tedavi konusunda hekime yardım etmediği, ilaç almaktan kaçındığı, bu gibi durumlarda hekimin neler yapması gerektiğiyle ilgili bilgiler verildiği görülür. Bu bize dönemin şartları ve halkın hastalıklar karşısında takındığı tavır yanında o dönem hekimlerinin bu noktada çok sorumluluk üstelendiklerini de göstermektedir:

> Malarya tedavisinde en mühim nokta, ilacın hakikaten hasta tarafından istimal edilmiş olduğundan emin olmak keyfiyetidir. Bu hal ve mevkide bulunan bir tabip için yapılacak en mühim vazife, irtikap edilen bütün hilelere karşı koyabilmek için bizzat kinin tevziatında hazır bulunmak ve hemen her gün Tanret miyarı vasıtasıyla idrarda kinin aramaktan ibarettir. (s. 19-20)
>
> (İdrarda kinin araştırılmasıyla ilgili olarak) Hasta tabip huzurunda idrar ettirilmelidir. (s. 40)

Yazar ayrıca sıtmayla yapılacak mücadelede her şeyi devletten beklemenin hazır yiyicilik olduğunu, halkın da bu mücadeleye "ligue"ler kurarak katılması gerektiğini, bir insanlık hizmeti olmasının yanı sıra toplumsal ve millî bir hizmet de olan bu görev kapsamında sıtma ile mücadele cemiyetlerinin memleketimizde de kurulmaya ve yayılmaya başlayacağı güzel günlerin Türk tıbbı için en mesut, en şerefli günler olacağını ifade eder. (s. 57)

Dr. Mehmed Saim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Medine Emraz-ı İntaniye Hastahanesi laboratuvarında çalışırken yaptığı gözlem ve araştırmaların yanı sıra Ravaut, Jalselem(?), Kibyar(?) gibi üstatların eserlerini de kullanarak bu çalışmayı hazırladığını ifade eder. (s. 4) Ancak kullanılan kaynakların isimlerinin vermez.

Tıbbi ve akademik bir dil kullanılmıştır; herhangi bir görsel malzemeye yer verilmemiştir.

64 "…şu risaleyi neşre ve memleketimin sıtmalık yerlerinde çalışan meslektaşlarıma tevzie karar verdim. Yazılarım, icra edilecek sıtma mücadelesinde naçiz bir fayda temin edecek olursa kendimi bahtiyar addedeceğim." (s. 4)

11. Dr. Milaslı İsmail Hakkı [Milaslı], *Malarya yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmelidir?*, Hilal Matbaası, 1341 [1925], 32 s.

Kitap, Sıtmanın Tarifi ve Türleri, Sıtmanın Olduğu Yerler, Sıtmayı Yapan Nedir, Sıtma Mikrobu Kaç Türlüdür, Sıtma Kaç Gün Sonra Meydana Çıkar, Sıtmanın Olmasına Yardım Eden Sair Sebepler, Sivrisineklerden Tamamıyla Muhafaza Olunamayanlar Ne Yapmalıdır başlıklarını taşıyan bölümlerden oluşmuştur.

Dr. Milaslı İsmail Hakkı oldukça uzun olan önsözünde, Meşrutiyetten hemen sonra veba hastalığıyla ilgili olarak gönderildiği Antalya'da İtalyanların sıtma kapsamında yaptıkları mücadeleden çok etkilendiğini, ülkemizde bu işlerle uğraşılmadığına üzülerek İstanbul'a dönüşünde sıtmayla ilgili eserler getirterek çalışmaya başladığını, ayrıca sık sık Meclise giderek sıtma mücadelesiyle ilgili olarak mebuslarla da konuştuğunu, "devlet kinini" için çok uğraştığını ancak maalesef çok destek görmediğini ayrıntılı bir şekilde anlatır:

> 1325 senesi Kanunuevveli ve hıfzıssıhha-i umumiye müfettiş-i umumiliğine tayinimden birkaç ay sonra idi. Veba hastalığı için Antalya'ya gönderildim. Orada İtalyanların devlet kinini meselesine ve nasıl çalıştıklarına muttali oldum. Bu bana çok dokundu. Bizim çalışmadığımıza teessüf ve bu hususta çalışmaya, uğraşmaya azmettim. İstanbul'a dönünce bu işe lazım olan en son eserleri hemen edindim. Başka memleketlerde ne yapıldığını, memleketimizde ne yapılabileceğini tetkik ve tefekküre koyuldum. Hasıl ettiğim neticeyi merciime arz ettim. Ve o vakitle milletin kurtuluş saadetini kendilerinden beklediğimiz Mebuslar Meclisi'ne sık sık gider ve fert ve fert her türlü malarya mücadelesi işlerini söyler, himmetler beklerdim, (...) mesleğimize taalluku pek sarih olan sıtma mücadelesi[ne], devlet kinini meselesine himmet etmelerini teklif ederdim. Maalesef onun ehemmiyetinin takdiri de pek geç kaldı. Hele sıtmayı küçük görerek "Uğraşacak bir hastalık bulamadın da sıtma ile mi uğraşıyorsun" diyenlerin sözleriyle sekiz sene sonra devlet kinini için tahsisat kabul edildiği, en nüfuzlu bir vekilin "Başımıza bir de kinin masrafı çıkardılar" demesini hiç unutamam. (s. 1)

Önsözde ayrıca Meşrutiyet dönemi idarecilerinin konuya layık olduğu önemi göstermedikleri, önceleri birkaç küçük çabanın gösterildiği ancak bu gayretlerinden ancak sekiz sene sonra "devlet kinini"nin çıkarılabildiğini[65] ifade edilerek Cumhuriyet dönemi meclis ve hükûmeti övülmüştür:

65 Devlet tarafından ücretsiz kinin dağıtımı çalışmaları ilk olarak İtalya'da başlamış 1900'de de bir yasa çıkarılmıştır. Türkiye'de de 1910'dan itibaren sıtmayla mücadele bağlamında parasız/ucuz kinin dağıtılmaya başlanmış, 1917'de kinin tedariki ve satışı ile ilgili kanun yürürlüğe girmiştir. bkz. Gürkan Sert-Emre Dölen, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XIV/2 (2013), 71-72.

> Hasılı malarya meselesi, ilk defa layık olduğu ehemmiyetle hiç telakki edilemedi. Vakıa daha teşebbüsümün ilk senesi meccani kinin için cüz'i bir tahsisat koydurabildik. Bu suretle temel atılmış oldu. Fakat paralı devlet kinini ancak sekiz sene uğraştıktan sonra olabildi. Şimdi ise hamdolsun meclis ve hükûmetimiz malarya mücadelesine azami ehemmiyeti atfetmekle bu yüzden de milletimize en büyük hizmeti ifaya himmet etmektedirler. (s. 1-2)

Milaslı, yine önsözde sadece kinin dağıtımına değil bu konuda yapılacak neşriyatın gerekliliğine de dikkat çekmiş, Dr. Tevfik Rüşdü, Dr. Tevfik Salim beylerin yaptığı yayınlara rağmen bu konuda daha çok eser verilmesi gerekliliğinden de bahsetmiştir:

> Bereket versin ki o vakitler Selanik Sıhhiye Müfettişi bulunan Doktor Tevfik Rüşdü Beyefendi meseleyi ehemmiyetle telakki ederek bu hususa dair makaleler, risaleler ve nihayet merhum doktor Bahaddin Şakir Beyle beraber devlet kinini tesisinde icra-yı tesir ettiler. (…) Biraz sonra Muallim Doktor Tevfik Salim Beyin tercüme ettikleri kitap, mühim bir noksanımızı tamamladı. Ancak milletimizin bu husustaki ihtiyacı o kadar çok ve o kadar mütenevvi ki kifayet mikdarına varmak için daha uzun zaman ve pek çok eserler neşrine lüzum var. (s.2)

Yazar, yazdığı kitaptaki amacını da açık bir şekilde ortaya koymuştur: "Biz bu risalede münevverlerin bilmeleri lazım olanları tafsil edeceğiz, fakat aynı zamanda her sınıfın bilmesi lazım olan malumatın da küçük bir fihristini yapacağız."(s.2)

Kitabın dili hedef kitleye uygun olarak oldukça sade ve basittir. Çeşitli resim ve şekillerle zenginleştirilmiştir.

12. Dr. Ali Vahid [Yaşat], *Isıtma Hastalığı*, Matbaa-i Osmaniye 1926, Himaye-i Etfal Cemiyeti Hıfzüssıhha ve Neşriyat Şubesi Aded: 6, 42 s.

Bir müddet darüleytamlar hıfzıssıhha uzmanı olarak görev yapmış, uzun yıllar Ankara'da çocuk hastalıkları uzmanı olarak çalışmış olan Dr. Ali Vahid Yaşat (ö. 1943) özellikle çocuk hastalıkları ve sağlığıyla ilgili birçok eser kaleme almış;[66] Himaye-i Etfal Cemiyetinin 1926-1935 yılları arasında yayımladığı *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinin mesul müdürlüğünü yapmıştır.[67]

Isıtma Hastalığı çeşitli bölümlere ayrılmıştır: Isıtma Nedir; Anofel; Isıtma Has-

66 Ekmeleddin İhsanoğlu ve Ramazan Şeşen vd., *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, II. cilt, İstanbul: IRCICA, 2008, 1243-1248.

67 Alev Sınar Çılgın, "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: 'Gürbüz Türk Çocuğu'", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 6, 2004, s.99.

talığı Nedir; Hastalık Nasıl Seyreder; Isıtmanın İhtilatı; Isıtma Ne ile Geçer; Isıtmada Muafiyet; Vefeyat; Mevsimi; Korunmak; Tedavi-Kinin başlıkları altında sıtma hastalığının sivrisinekler vasıtasıyla bulaştığı; sıtmanın çeşitleri; diğer hastalıklarla karışması; sıtma mikrobu; sivrisinek çeşitleri; hastalığın en çok hangi yaş aralığında ölüme sebebiyet verdiği; hangi mevsimde daha sık görüldüğü; korunma ve tedavi yollarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Eserin sonunda "Sıhhiye Vekaletinin Isıtma Mücadelesinde Kinin Talimatı" ve "Kinin Kartı" yer alır.

Cumhuriyet'in henüz kurulduğu bu dönemde ülkenin aydınları toplumu eğitme misyonu üstlenmiş, sağlıklı bireyler ile ülkenin istikbali arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak sağlıklı olmanın kişisel faydaları yanında cemiyetin refahını sağlayacak bir yararı da bulunduğunu, dolayısıyla bunun millî bir vazife olduğunu anlatma çabası içine girmişlerdir. Bu çabayı Dr. Ali Vahid Bey'de de görmek mümkündür. Eserde, Türk ırkına, Türk ırkının güçlü kuvvetli ve güzel bir ırk olduğuna, Türk yurduna vurgu yapılmış, sağlıksız olmanın kişisel zararları yanında toplumsal bir çöküşe sebebiyet vereceği; bu hastalıktan kurtulmak için yapılacak mücadelenin ve bu mücadele kapsamında çıkarılan kanunlara uymanın millî bir vazife olduğu vurgulanmıştır.

Yazar yine bu dönemde vurgulanan istikbalin gençler eliyle yükseleceği düşüncesini de eserini oğluna hitaben kaleme alarak ifade eder. Önsöz, "Oğlum, seninle sıhhatine, hayatına taalluk eden mühim bir afet hakkında görüşeceğim" ifadesiyle başlar. Eserin çeşitli yerlerinde bu hitap devam eder ve oğlu üzerinden tüm gençliğe konuyla ilgili vazifeler yükler:

> Anofeli, bu ismi iyice belle; Türk iline kolera ve taundan fazla ölüm getiren, vatanımızın saf semasını kaplayan bu meşum ölüm baykuşunun neslini söndürmek için çalış. (s. 8-9)
>
> İşte ısıtmanın altında inleyen vatanının her tarafını gör ve tehlikeyi iyice takdir et. (s. 14)

Eserde sıtmayla mücadele konusunda o güne kadar yapılmayan hamlelerin Cumhuriyetle birlikte gerçekleştirilmeye başladığı fikri de yer almaktadır.

Eser, konuyla ilgili olarak halkı, bilhassa köy insanını bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Eserin girişinde "Isıtma Nedir?" başlığı altında çizdiği köy tablosu hedef kitleyi göstermektedir:

> Bak! Şu resme dikkat et! Burada güzel bir yurt görüyorsun. Bu yurdun sahraları yeşil, ağaçları yeşil, yeşillik içinde kaynayan pınarlarından billur gibi saf sular

akıyor. Bir tarafında inekler otluyor, derenin kenarında altın saçlı Emine'yi anası yıkıyor, annesi bu altın saçları yıkadıkça akan sular dereye Türk ırkının güzelliğinden, kokusundan bir nebze katıyor. Biraz ötede dinç ve gürbüz Mehmed de tarlasını sürüyor. (...) Yaşlı kadınlar iplik büküyor. Evlerin bacalarından; ocaklarından kaynayan sütlü çorbanın buğusu çıkıyor.

İşte burası mesut bir Türk köyüdür…. (s. 5)

Dr. Ali Vahid oldukça sade bir dil kullanmış, bilhassa sivrisineklerin sıtmayı bulaştırmadaki rolünü ve sıtmanın seyrini ayrıntılı olarak anlatmış; çizim ve grafiklerle anlatımını zenginleştirmiştir.

Kaynaklar

1. Ataç, Adnan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Askeri Tıbbiyede Yetişen Üsküdarlı Hekimler", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildiriler*, c. II, ed. Coşkun Yılmaz, 497-514, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008.
2. Bengiserp, Saim Polat, "Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Paşa", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* I (1995), 251-271.
3. Çatalbaş, Resul, "Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri", *Artuklu Akademi İlahiyat Bilimleri Dergisi* 1/1 (2014), 99-129.
4. Çılgın, Alev Sınar. "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: 'Gürbüz Türk Çocuğu'", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V/6 (2004), 97-119.
5. Erol, Nermin, "Savaş Yıllarında Aşı ve Serum Üretimi", *Toplum ve Hekim* XVIII/5 (Eylül-Ekim 2003), 379-383.
6. Ersoy, Nermin, *Doktor Feyzullah İzmidi (Dr. Feyzi Paşa)*, İstanbul: Bilişim Yayıncılık, 1998.
7. Erden, Fethi, *Türk Hekimleri Biyografisi*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1948.
8. İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Ramazan Şeşen vd. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, II, İstanbul: IRCICA, 2008.
9. Koylu, Zafer ve Nihal Doğan. "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Türkiye Parazitoloji Dergisi* 34/3 (2010), 209-215.
10. Sert, Gürkan ve Emre Dölen. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XIV/2 (2013), 71-72.
11. Tınal, Melih. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 (Kış 2009), 617-627.
12. Tuğluoğlu, Fatih. "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi* 32/4 (2008), 351-359.
13. Unat, Ekrem Kadri, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İstanbul: İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970.

SON OSMANLI HEKİMLERİNDEN YAVER BEY

Merve Yeşilsancak,[1], Kübra Hilal Bedir[2]

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış olan Hekim Yaver Bey, Birinci Dünya Savaşında Kafkas cephesinde hekimlik vazifesinde bulunmuştur. Yaşı münasebetiyle binbaşı olduğunu tahmin ettiğimiz Yaver Bey, İstanbul doğumludur.

Babası Abdullah Efendi, annesi İstanbullu Hünaper Hanımefendi olan Hekim Yaver Bey, dahiliye hekimidir. Görevi münasebetiyle gittiği Erzurum'da uzun yıllar yaşamıştır. Eşi Lütfiye Hanım ile evliliğinden Piyade Albayı Mehmet Asaf Bey ve 2 kızı dünyaya gelmiştir.

Hekim Yaver Bey

Yaver Bey'in eşi Lüfiye Hanım

1 İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğrencisi, merveyslsnck@gmail.com
2 İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğrencisi, kubrahilalbedir@gmail.com

Hekim Yaver Bey'in Liyakat Madalyası, Mecidi Nişanı ve Kafkas cephesinde vazife yaptığına dair kopçası

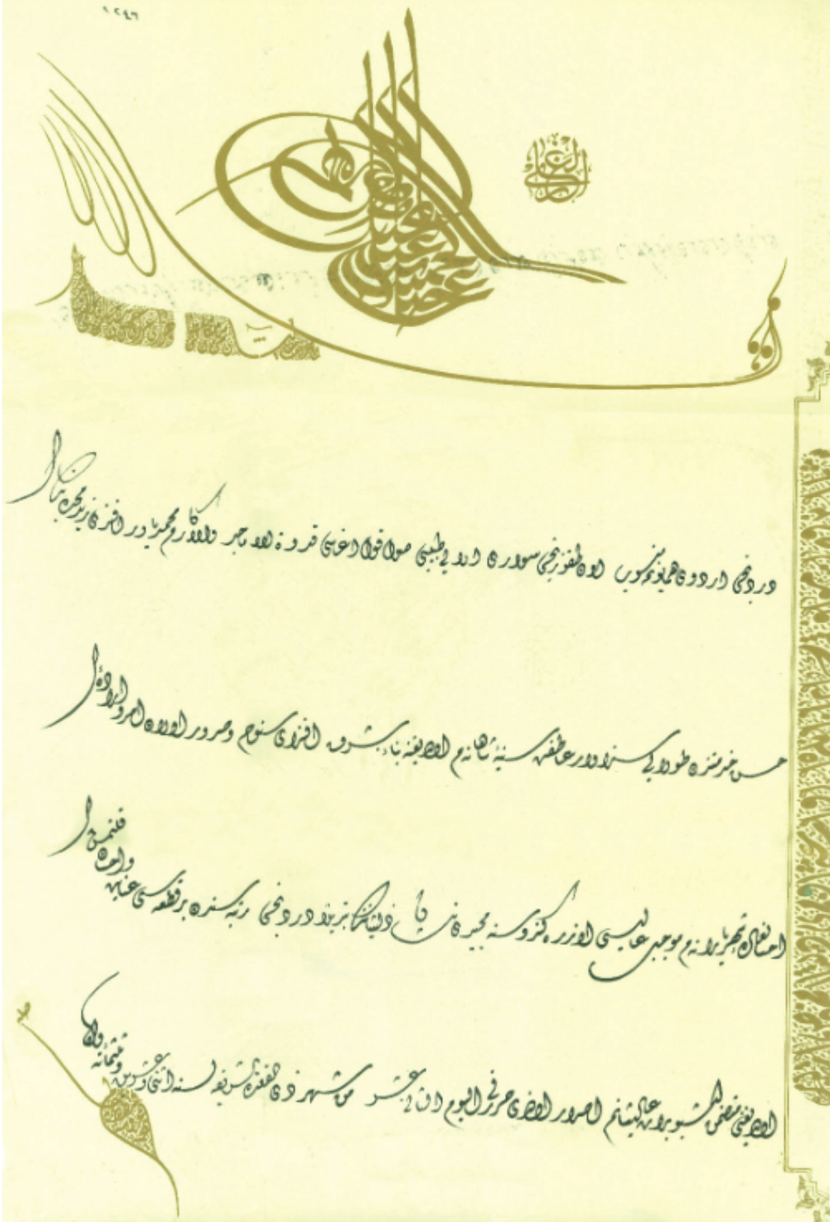

Yaver Bey'in Mecidiye Nişanı (ön tarafı)

Yaver Bey'in Mecidiye Nişanı (arka yüzü)

Yukarıdaki fotoğraflarda bulunan Mecidi Nişanı cephede üstün başarı göstermiş askerlere verilen bir nişandır. Hicri 1268 yılında üretilen bu nişan Sultan Abdülmecid dönemine denk gelmiştir. Üzerinde "Sadakat", "Hamiyet" ve "Gayret" yazmaktadır.

Mecidi Nişanının Hekim Yaver Bey'e ait olduğunu gösteren berat

Yaver Bey'in Liyakat Madalyası

Liyakat madalyası amme hizmetine bağlılık, üstün hizmet ve kahramanlık gösterenlere verilen bir madalyadır. Arka yüzünde "Sadakat ve şecaat gösterenlere mahsustur" yazmaktadır.

Hekim Yaver Bey'e ait "Kafkas" yazılı kopça

Yaver Bey'in oğlu Mehmet Asaf Yücel

Yaver Bey hakkında edindiğimiz bilgiler, oğlu Piyade Albayı Mehmet Asaf Bey'in hatıralarına dayanmaktadır. Bu hatıralardan birkaçını paylaşmak istiyoruz:

Hekim Yaver Bey, Erzurum'da fakir doktoru olarak bilinirmiş. Durumu olmayan hastalarına reçete yazdığı zaman ilaç parasını da reçetenin üzerine koyup verirmiş yahut ilacı verirmiş.

Bir gün Yaver Bey yolda yürürken bir dilenci görür ve dilencinin üstünde hiç kıyafeti olmadığını fark eder. Evinin de uzakta olması hasebiyle kendi iç kıyafetlerini çıkarıp dilenciye gönderir. Buradan Yaver Bey'in yüksek ahlaklı bir kimse olduğunu çıkarmaktayız.

Mehmet Asaf Bey'in çocukluk döneminde cepheden dönen Yaver Bey, yanında Minas isimli bir köpek getirir. İleriki dönemlerde Asaf Bey'in okuldan eve gelmesine sebep olacak kadar çok sevdiği Minas, bir Rus köpeğidir.

Asaf Bey'in çok yakın arkadaşı olan Hakkı İbrahimhakkıoğlu, çocukluk çağında iken geçirmiş olduğu bir rahatsızlık nedeniyle Yaver Bey'e başvurur. "Doktor amca ben çok kaşınıyorum" der. Hakkı'yı muayene eden Yaver Bey "Geç şimdi Asaf'la yemeğini ye, sonra konuşuruz" der. Yemekten sonra uyuz oldu-

ğunu söyleyip reçetesini verir. Buradan da anladığımız kadarıyla Hekim Yaver Bey hastalarına ve çevresindeki insanlara hoşgörülü ve samimi davranırmış.

Bir başka anı da oğlu Mehmet Asaf Bey Kuleli Askerî Lisesinde eğitim görürken geçmektedir. Lisede herkese para gelir ancak Asaf Bey'e para gelmez. Onun yerine ismi Hasan, doğum yeri Kale olan birine para geldiği sanılmaktadır. Mehmet Asaf Bey durumu hocasına anlatmak ister, ancak hocası tarafından terslenir. Daha sonra parasız kalıp da zor duruma düşünce tekrar hocasına gider. "Ben Hekim Yaver Bey'in oğlu Mehmet Asaf'ım, doğum yerim Hasankale" deyince hocası onun Hekim Yaver Bey'in oğlu olmasına çok şaşırır ve ailesinin halini hatırını sorar. Ve Mehmet Asaf'a babasının kendi hayatını nasıl kurtardığını anlatır. Bir gün cephede ölüler çıkarılırken komutanı da ölüler arasına koymuşlar. Ancak orada bulunan Hekim Yaver Bey bir askerin nefes aldığını fark edip konvoyu durdurmuş ve o komutanı ölülerin arasından almış. O günden sonra da bu komutan Hekim Yaver Bey ve ailesine büyük bir hürmet beslemiştir.

Asaf Bey'in babası vasıtasıyla da dönemin Erzurum'unda saygın isimlerinden biri olduğunu yukarıda bulunan gazete haberlerinden anlayabiliriz. Gördüğümüz gibi zamanın çok önemli gazetelerinden biri olan *Pasinlerin Sesi*'nde Mehmet Asaf Bey'in vefatına dair "Acı Bir Haber" başlığıyla bu haber bulunmaktadır.

PASİNLERİN SESİ

16 HAZİRAN 1969 P.TESİ

Dünya Astronomi İlminin zirvesine ulaşan;
İbrahim Hakkı Hz. anılıyor

Büyük Mutasavvıf'ın ruhunu şad edecek merasim dolayısiyle Tillo Bucağı mahşeri gününü bir kere daha yaşayacak!..

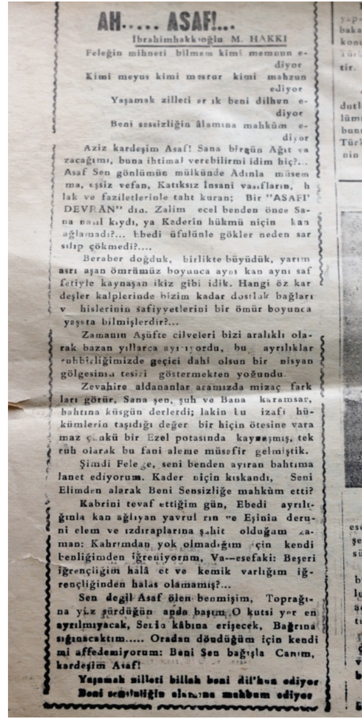
İBRAHİM HAKKI Hz. nin TİLO'DAKİ TÜRBESİ

ACI BİR HABER

1909 Tarihinde beldemizin Kethüda mahallesinde, oturan Dr. Yaver Bey merhum'un dünyaya gelmiş olan oğlu değerli hemşehrimiz Emekli Piyade Albayı Asaf Yaver beyin 12-Mayıs-969 günü bu fani Alemden Ebedi yete intikal etmiş olduklarını aile dostlarından Hakkı İbrahimhakkıoğlun'dan öğrenmiş olduk. Gazetemiz ve bütün Hasankaleliler adına merhumun kederdide ailesine ve bütün dostlarına baş sağlığı ve sabırlar dileriz.

Merhumun dostu H. İbrahimhakkıoğlu tarafından, Merhumun ölümlerinin 40 ıncı gününe rastlıyan 21 Haziran 969 Cumartesi günü beldemiz ULU CAMİİ Şerifinde önle namazından sonra bir Mevlidi Şerif okutacaklarını Sayın Okurlarımıza ve Aziz Hemşehrilerimize duyururuz.

Pasinlerin Sesi gazetesinde yer alan haber

AH..... ASAF!...

İbrahimhakkıoğlu M. HAKKI

Feleğin mihneti bilmem kimi memnun ediyor
Kimi meyus kimi mesrur kimi mahzun ediyor
Yaşamak zilleti ar ık beni dilhun ediyor
Beni sessizliğin âlamına mahkûm ediyor

Aziz kardeşim Asaf! Sana birgün Ağıt yazacağımı, buna ihtimal verebilirmi idim hiç?... Asaf Sen gönlümün mülkünde Adınla müsemma, eşsiz vefan, Katıksız İnsani vasıfların, hlak ve faziletlerinle taht kuran; Bir "ASAFI DEVRAN" dın. Zalim ecel benden önce Sana nasıl kıydı, ya Kaderin hükmü niçin kan ağlamadı?... Ebedi üfulünle gökler neden sarsılıp çökmedi?....

Beraber doğduk, birlikte büyüdük, yarım asrı aşan ömrümüz boyunca aynı kan aynı saffetiyle kaynaşan ikiz gibi idik. Hangi öz kardeşler kalplerinde bizim kadar dostlak bağları v hislerinin safiyyetlerini bir ömür boyunca yaşata bilmişlerdir?...

Zamanın Aşüfte cilveleri bizi aralıklı olarak bazan yıllarca ayırıyordu, bu ayrılıklar ruhbirliğimizde geçici dahi olsun bir nisyan gölgesinin tesiri göstermekten yoğundu.

Zevahire aldananlar aramızda mizaç farkları görür, Sana şen, şuh ve Bana karamsar, bahtına küsgün derlerdi; lakin bu izafi hükümlerin taşıdığı değer bir hiçin ötesine varamaz çünkü bir Ezel potasında kaynaşmış, tek rûh olarak bu fani aleme müsafir gelmiştik.

Şimdi Feleğe, seni benden ayıran bahtıma lanet ediyorum. Kader niçin kıskandı, Seni Elimden alarak Beni Sensizliğe mahkûm etti?

Kabrini tevaf ettiğim gün, Ebedi ayrılığınla kan ağlıyan yavrul rın ve Eşinin deruni elem ve ızdıraplarına şahit olduğum zaman: Kahrımdan yok olmadığım için kendi benliğimden iğreniyorum, Va—esefaki: Beşeri iğrençliğim halâ et ve kemik varlığım iğrençliğinden halas olamamış?...

Sen degil Asaf ölen benmişim, Toprağına yüz sürdüğün anda başım O kutsi yer en ayrılmıyacak, Senin kâbına erişecek, Bağrına sığınacaktım..... Oradan döndüğüm için kendimi affedemiyorum: Beni Sen bağışla Canım, kardeşim Asaf!

Yaşamak zilleti billah beni dil'hun ediyor
Beni sensizliğin alamına mahkum ediyor

Dadaş gazetesinde yer alan haber

Bir diğer belge de o dönemde Erzurum'da çıkmakta olan *Dadaş* gazetesinde yer alan "Ah Asaf" isimli ağıttır. Bu ağıt Mehmet Asaf Yücel'e; daha önce de ismi geçen yakın dostu, aynı zamanda Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin 5. kuşaktan torunu olan Hakkı İbrahimhakkıoğlu tarafından kaleme alınmıştır.

Biz bu anılar vasıtasıyla hekim adayları olarak son Osmanlı dönemindeki hekimlerle ilgili çıkarımlarda bulunduk ve bunları sizlerle de paylaşmak istedik.

Çalışmamızda Hekim Yaver Bey'in hayatını, torunu Sibel Yücel Ersül Hanım'dan edindiğimiz bilgiler ışığında anlatmaya çalıştık. Sibel Hanım'a elinde bulunan belgeleri ve dedesi hakkındaki anıları bizimle paylaştığı için çok teşekkür ediyoruz.

BESİM ÖMER PAŞA VE AİLESİNİN HUSUSİ EVRAKI

Mehmet Kavak[1]

1. Besim Ömer Paşa ve Ailesi

1.1 Besim Ömer Paşa'nın Ailesi[2]

Besim Ömer (Akalın) Paşa, Osmanlı Devleti'nin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde yaşamış ender tıp adamlarındandır. Annesi Afife Hanım, Priştineli Mutasarrıf Mehmed Yaşar Paşa'nın kızı ve Üsküp Mutasarrıfi Abdurrahman Paşa'nın[3] kız kardeşidir. Babası ise 1877-1878 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda (II. Meclis-i Mebusan) Kosova mebusu seçilen Nardalı Ömer Şevki Efendi'dir. Babası Ömer Şevki Efendi, aslen Arnavutluk'un güneyinde ve Yunanistan sınırında bulunan Narda[4] kasabasından olup gençliğinde yoksul bir aileye mensup iken tahsil yaparak Abdurrahman Paşa'nın yanın-

1 Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü, kavak.mehmet@outlook.com.

2 Bu başlık altındaki bilgiler, Mehmet Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", (Yüksek lisans tezi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 2016)'dan türetilmiş ve gözden geçirilerek bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

3 Besim Ömer'in dayısı olan Abdurrahman Paşa, Priştine şehrinin elit sayılabilecek Cami-i Kebir Mahallesi'nde 1 numaralı konakta ikamet etmiştir. Şehrin ileri gelenlerinden biri olup, babası Yaşar Paşa 24 Temmuz 1827 tarihinde Üsküp sancağı mutasarrıflığına tayin olunmuştur. Tanzimat'ın ilanından sonra kaymakamlığa dönüştürülen Priştine'nin kaymakamlık görevi ise Yaşar Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir. Abdurrahman Paşa, buradaki memurların maaşının ödenmesinde yaşanan sıkıntılar ve zimmetine para geçirmek iddiaları üzerine 13 Temmuz 1845 tarihinde görevinden alınmışsa da daha sonra Prizren'in haiz olduğu ehemmiyet ve mevkiinin hassasiyetine binaen buranın idaresi Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir. Bkz. Gülin Öztürk, Şenay Karaçam Atam, "Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine", *Tübar* XXX (Güz 2011), 286-287.

4 Narda (Arta/ Άρτα) antik dönemde Ambracia (Ἀμβρακία) adıyla bilinmektedir. Şehirde ortaçağdan kalma tarihi bir köprü ve çok sayıda tarihî yapı mevcuttur. 1800'lü yılların başında 6000 kadar nüfusu olup şehirde 6 cami 24 kilise vardır. Günümüzde Yunanistan'a bir il merkezi olup ülkenin kuzeybatısında Adriyatik kıyısına yakın bir konumda yer alan orta ölçekli bir şehirdir. Bkz. Sir Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c during the years 1812 and 1813* (Londra, 1819), I, 121.

da katipliğe başlamıştı. Kabiliyeti ve zekası sayesinde Abdurrahman Paşa'nın gözüne giren Ömer Şevki Efendi, Abdurrahman Paşa'nın kız kardeşi Afife ile evlendirilmiştir. Daha sonra devlet hizmetine giren Ömer Şevki Efendi, devlet kademelerinde yükselip I. Meşrutiyet döneminde mebusluk ve mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur.[5] Afife Hanım ve Ömer Şevki Efendi'nin biri kız dördü erkek olmak üzere toplamda beş çocuğu[6] vardır.

1.2 Besim Ömer Paşa'nın Hayatı

Besim Ömer Paşa, Afife Hanım ve Ömer Şevki Bey'in ikinci çocuğu olarak 1 Temmuz 1862/3 Muharrem 1279, salı tarihinde Arnavutluk sınırları içerisinde bulunan Narda kasabasında dünyaya gelmiştir. Besim Ömer'in ilkokul yaşına bastığı döneme kadar Narda'da yaşayan ailesi buradan İstanbul'a taşınmış ve hayatlarını burada devam ettirmiştir. Babası sürgün cezası yiyip Sinop'a sürülmüşse de eğitimine İstanbul'da devam eden Besim Ömer kısa bir sürede İstanbul'un tanınan simalarından olmuştur. Başarılı geçen tıp eğitimi ve ihtisasından sonra yoğun bir mesai yükü altında yarım asırdan fazla tıp alanındaki tecrübelerini insanlara aktarmaya çalışmıştır.

Bu süreç zarfında çokça badire atlamışsa da sağ salim olarak ayakta kalabilmiştir. Bu badirelerden iki tanesi kendi hayatı için dönüm noktası olmuştur. İlk olay 1911 senesinin Ağustos ayında bir doğum için Anadolu yakasına geçmesiyle başına gelir. Besim Ömer, sahilde vapura binmiş ve oluşan yoğun kalabalık sonucu vapur denizde batmaya başladığı esnada Besim

5 *Vakit Gazetesi*, 20 Mart 1940, 5; A. Süheyl Ünver, "Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi", *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı* (İstanbul, 1932), II, 2; Sabahattin Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013), 4; Ali Yücel Yürük, "Akalın, Besim Ömer (Paşa)", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 43; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 2.

6 Besim Ömer'in, Macide Ömer adında bir kız kardeşi, Agâh Ömer, Kemal Ömer ve Mustafa Azmi Ömer adlarında da üç erkek kardeşi vardır. Besim Ömer Paşa'nın annesi Afife Hanım ve Namık Kemal'in ninesinin annesi Nuriye Hanım kardeştir. Namık Kemal İstanbul'a ilk gelişinde Besim Ömer Paşa Konağında ikamet eder ve ailesi hakkında hatıratında tafsilatlı malumat verir. Namık Kemal'in verdiği bilgiye göre Macide Hanım, Düyun-ı Umûmîye'de görevli olan ve ismi Besim Ömer Paşa ile benzerlik gösteren Ömer Besim (Tektaş) Bey ile evlendikten sonra Besim Ömer Paşa Konağında oturmaya başlar. Aktarıma göre Frenk sakallı, gözlüklü, vakur ve edip bir adam olan Ömer Besim Bey iç güveysi olarak konakta kalmaya devam eder ve bir süre sonra konağın idaresini sevk etmeye başlar. Nüfus kayıtlarında isim benzerliği nedeniyle yapılan hata sonucu Macide Hanım, ağabeyi Besim Ömer Paşa ile evli gösterilmiş ve Ömer Besim Bey'den olan çocuklar Tektaş soyadıyla enişte Besim Ömer Paşa üzerine kaydedilmiştir. Bu kayıt İstanbul, Eminönü Nüfus İdaresi, Hocapaşa Mahallesi, Cilt: 11, Hâne 1696 olarak geçmektedir Bkz. Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* (İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973), 68-69; Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans,* haz. İsmail Hacıfettahoğlu, 2. bsk. (Ankara, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009), s. 16–18; Kavak, Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 3.

Ömer'le birlikte 3 kişi denize düşmüştür. Düşerken de başını sert şekilde çarpmıştır. Vapurun pervanesi onu kendisine çekmeye başlayınca vapurda bulunan yaklaşık 15 tıbbiye öğrencisi onu kurtarmak için denize atlamış ve ölmek üzereyken onu sahile çıkarmayı başarmıştır. Burada en çok sevdiği meslektaşı Bafralı Yanko Bey yarım saat boyunca ona suni teneffüs yapmış ve onu hayata döndürmüştür.[7] Diğer olay ise kendisinin deyimiyle mucizeydi. Besim Ömer Paşa, 1912 senesinde Amerika'da düzenlenecek olan sağlık kongresine murahhas olarak katılmak için Avrupa'ya geçmişti. Bulunduğu Fransa'dan, Amerika yolculuğunu Titanic gemisi ile yapmayı planlamış ve bunun için erkenden bilet[8] almıştı. Meşhur transatlantik gemisi Titanic İngiltere'nin Southampton Limanı'ndan kalkacak ve New York'a varacaktı. Paşa, Fransa'nın Cherboug sahil kentinde konaklamış, ancak sabah vapura geç kalmış ve seferi kaçırmıştır. Besim Ömer Paşa'nın gemiye binememesiyle muhtemelen hayatı kurtulmuştu. Paşa'nın Titanic'e binememesi daha sonraları onun bu vesileyle de hatırlanmasını sağlamıştı.[9] Yıllar sonra bu olaydan bahsederken, "yeryüzünün en talihli adamı benim, hayatımda ne istediysem hepsi olmuştur" dediği nakledilir.[10]

Besim Ömer Paşa soyadı kanunundan sonra Akalın unvanını aldı. 1933 üniversite reformundan sonra buradaki görevine son verilince gazetelere yaptığı açıklamada kanuni hizmet süresinin dolması ve yaşının ilerlemesi sonrasında bu alandaki çalışmasını neticelendirdiğini belirtmiştir. Yaklaşık yarım asır boyunca hocalık yapmış ve binlerce talebe ve ebe yetiştirmiştir. İstanbul Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra serbest hekimlik yapmaya başladı. Dr. Besim Ömer Akalın, V. Dönem (1 Mart 1935-27 Aralık 1938) ve VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Aralık 1943) Bilecik milletvekili olarak meclise girdi. İkinci kez seçildiğinde en yaşlı üye sıfatıyla meclis oturumuna başkanlık etmiştir. Ömrünün son gününü (babası gibi) milletvekili olarak görev aldığı Büyük Millet Meclisi'nde geçirmiştir. Yaşı ilerleyen Besim Ömer aynı zamanda kronik bir astım hastasıydı. 19 Mart 1940 tarihinde salı günü Meclis'te öğle arasında yine kendisi gibi mebus olan Numan Bey ile Şehir

7 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar,* 2. bsk. (İstanbul: Ötüken, 2009), 132; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 3.

8 Besim Ömer Paşa'nın Titanic gemisi için aldığı bilete ulaşılamadığı gibi, ismi ne bilet alanlar listesinde ne Titanic'i kaçıranlar ne de Titanic kazasından kurtulanlar listesinde bulanabilmiştir.

9 Es, *Tanımadığımız Meşhurlar,* 131; Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 36-37; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 4.

10 Es, *Tanımadığımız Meşhurlar,* 130-131; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 4.

Lokantası'na gittiğinde geçirdiği ani kalp krizi[11] sonucunu hayata gözlerini yumdu.[12] Naaşı ertesi gün, saat 17:00 treni ile, yeğeni Dr. Zeki Besim Tektaş refakatinde Ankara'dan İstanbul'a getirilmiştir. Sabah saat 07.44'te Haydarpaşa'da tren yolculuğunun bitmesinden sonra Üsküdar'a oradan da deniz yoluyla Cağaloğlu Babıali Caddesi 18 numarada bulunan konağına getirildi.[13] 21 Mart perşembe saat 11:30'da İstanbul Kız Lisesi'nin karşısında yer alan konağından kaldırılan cenazesi, askerî bir top arabasıyla matem havası çalan bando ekibi ve askerî piyade bölükle, önce Beyazıt Camii'ne oradan da İstanbul Üniversitesi'nin günümüzdeki rektörlük binasının zemin katındaki geniş hole getirtilmiş ve bir masanın üzerine konularak merasime başlanmıştır. Burada üniversitenin rektörü Cemil Bilsel adına yakın arkadaşı Prof. Dr. Akil Muhtar Özden[14] tarafından hakkında hitabeler irad edilmiş-

11 Aktarıma göre Besim Ömer ve arkadaşı Numan Bey, lokantada yemek siparişinde biftek istedikten sonra bifteği getiren garsondan bunu tam pişiremediğini ve iyice pişirip getirmesini talep etmiş ve bu arada biraz sinirlenmiştir. Diğer bazı kaynaklarda, o gün yemek istemediği ve sadece meyve yedikten sonra sinir halinin başladığı yazılır. Neticede sinir halinden sonra fenalık hissettiğini söylemesi üzerine yanındaki mebus arkadaşı Numan Bey ve diğerleri koltuğuna girerek onu lokantadaki boş bir salona götürmüşlerdir. Bu arada Numune Hastanesi'ne telefon açılmış ve yardımına ilk yetişen Dr. Şerif Korkut gerekli ilk yardımı ve müdahaleyi yapmıştır. Ardından hastane Baştabibi Dr. Rüştü Çapçı kendisine enjeksiyon yapmasına rağmen teessüfle onun vefat ettiğini bildirmiştir. Cenazesi İstanbul'a sevk edilmek üzere 14.30'da Numune Hastanesi'ne getirilmiştir. Onun bu ölümü, kız kardeşi Macide Hanım'ın oğlu Ekrem Besim Tektaş tarafından İstanbul'daki ailesine bildirilmiştir. Bkz. *Akşam*, 20 Mart 1940, 10; *Ulus*, 20 Mart 1940, 1, 6; *Vakit*, 20 Mart 1940, 1, 5; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 4.

12 Akşam Gazetesi, 20 Mart 1940, 10; *Vakit*, 20 Mart 1940, 1; *Dirim Dergisi* XV/3-4 (Mart-Nisan 1940), 82; Necdet Öklem, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1973), 59; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Dr. Besim Ömer (Akalın) *Üzüm ve Üzümle Tedavi* Adlı Kitabının Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Bazı Orijinal Sonuçlar", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (İstanbul 20-23 Eylül 1993)* (Ankara: TTK, 1999), 102; Fethi Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi* (İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1948), 259; Yeşim Işıl Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi Dr. Besim Ömer Akalın (1861-1940)", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 10-11 (2004/2005), 452; Es, *Tanımadığımız Meşhurlar,* 144; *Le Temps,* 20 Nisan 1939, s. 2; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 4.

13 *Akşam*, 20-21 Mart 1940, s.10, 3; *Vakit*, 21-22 Mart 1940, 5, *Ulus*, 22 Mart 1940, 2; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 4

14 Âkil Muhtar konuşmasında: "O bütün insanlığıyla iyi bir hekim, kıymetli bir hoca, iyi bir muharrir, şefik bir aile şefi, dostlarına sadık, etrafına nur saçan yüksek bir insandı. Emellerini, ideallerini, cidden yakından tanırım. O saadetini daima bu ideallerine ulaşmakta bulmuştur. O küçük bir viladethaneyi tesis ettiği zaman ne kadar neşeli idi. Hilaliahmeri yeniden hayata getirenlerden biri idi. Büyük hizmetleri arasında, umumi sıhhat kaidelerini öğreten müteaddit kitaplar yazdı. Birçok kadınlarımız ve çocuklarımız sıhhat ve hayatlarını ona medyundurlar. Memleket ıstırapları huzurunda onun acıklı senelerini, anılarını çok iyi bilirim. Besim Ömer'i ecnebi kongrelerde, konferanslarında gördüm. Ecnebilerin bize karşı alakalarını pek celp etmesini bilirdi. O, çalışmaktan, tetebbudan, yazmaktan bir an fariğ olmamıştır. Daha geçen sene çocuk sıhhatine dair son eserlerini yazdı. Son zamanlarda da yeni bir kitap yazmakla meşguldü" deyip gözyaşları içinde sözlerini bitirdi.

Onun ölümünü haber alan meslektaşı Prof. Dr. Cemil Topuzlu onun hakkında: "Bu elim haberden çok müteessir oldum. Besim Ömer ile Paris'te beraber ikmali tahsil ettik. O ebeliğe ben de cerrahlığa çalışıyorduk. Orada iken bile aramızda çok büyük sevgi ve arkadaşlık teessüs etmişti. Sonra burada tıp fakültesinde senelerce beraber çalıştık. Doktor Besim Ömer fakültenin en eski profesörlerindendi.

tir. Tabutun başında kardeşi Agâh Ömer Akalın da hazır bulunmuştur. Yapılan merasim sonrasında Merkezefendi Mezarlığı'ndaki aile kabristanında[15] abisi Azmi Ömer Akalın'ın yanında toprağa verilmiştir.[16] 20 Mart çarşamba sabahı gazetelerin ilk sayfasında vefat haberi verilmiş ve onun ölümünden duyulan üzüntü dile getirilmiştir.[17] İstanbul Üniversitesi'nde yapılan cenaze töreninden sonra naaşı İST.0363 plakalı Opel Blitz marka bir araçla taşınmış ve daha sonra Merkezefendi Mezarlığı 1.Ada'da bulunan aile kabristanına götürülmüştür. Sevdiği abisi Azmi Ömer kendisinden birkaç ay, küçük kardeşi Kemal Ömer'in de 9 yıl evvel vefat etmiş olması ailesini de yasa boğmuş, üstüne Besim Ömer'in yokluğu onları derinden etkilemişti.[18] Besim Ömer ilim dünyasında ve özellikle de tıp alanında çok tanınıyordu. Yabancı dil olarak Fransızca ve Rumca biliyordu.[19] Tevfik Fikret'in yakın arkadaşı ol-

---

Bize modern ebeliği, kadın hekimliğini, çocuk bakımını ithal eden çok mümtaz bir şahsiyetti. O memleketimizin ender yetiştirdiği, hakikaten güzide bir insandı. Hizmetiyle asarıyla halkımızı çok tenvir ve irşat etmiştir. Ona gelinceye kadar ebelik çok cahil ve iptidai ellerde bulunuyordu. Onun durmaz, dinlemez gayretlerine, faaliyetlerine hayrandım."

Dostu Prof. Dr. Kenan Tevfik de onun hakkında: "Bizim hepimizin çok muhterem hocamızdı. Bizim mesleğin doğrudan doğruya banisi idi. Ebeliği, kadın hekimliğini, o memlekete getirdi. Talebeliğimizde mektep daha Demirkapı'da iken kadın ebeliğini o tesis etmiştir. Okuyup yazmak bilmeyen kadın ebelerini bin müşkülatla yetiştiren bu zatı muhteremdir. Üniversitede doğum kliniği tesis eden, kadın ameliyatlarını bize gösteren o idi. Merhumun değerini böyle birkaç satırla değil, sahifeler dolusu yazıyla ifade etmek bile küçük kalır. Onun hiçbir gün kimsenin gönlünü kırdığını göremedim, o kadar halim, selim, kibardı. O kadar ansiklopedik malumatı genişti."

Tıp Tarihi Enstitüsü Direktörü Dr. Süheyl Ünver onun vefatı üzerine: "Tıp Tarihi Kurumundan, Türk Tıp Tarihi Riyasetinden, kurumumuzun birinci reisi bulunan Besim Ömer Akalın'ı kaybettik. Türk tıp tarihi üzerine çalışan ilk âlim olarak tanıdığımız merhumun verdiği direktifler dâhilinde kurumumuzun bu sahada mesaisine devam etmesi ona kalbi bağlılığımızın bir cevabı olacaktır. Her sene 19 Mart'ta Türk Tıp Tarihi Kurumu aziz hatırası için bir toplantı tertip edecektir. Müessislerimizin, yerli ve ecnebi azamızın taziyelerini ailesine ve Türk hekimlerine derin teessürlerimizle bildiririz" şeklindeki taziye mesajını iletmiştir. Bkz. *Akşam*, 20 Mart 1940, 10; *Akşam*, 21 Mart 1940, 3; *Akşam*, 22 Mart 1940, 5; *Vakit*, 21 Mart 1940, s. 5; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 5.

15 İstanbul Zeytinburnu Belediyesi sınırları dâhilinde bulunan Merkezefendi Mezarlığı'nda yapılan araştırma neticesinde 23 Ağustos 2016 salı günü Aile Kabristanına ulaşılmıştır. Aile Kabristanında kendi mezarı haricinde Kemal Ömer Akalın, Azmi Ömer Akalın, Âgâh Ömer-Hatice Âgâh Akalın ile yeğenleri Hatice Nida Tektaş ve F. Nazlı Tektaş'ın mezarlarına ulaşılmıştır. Aile kabristanında Besim Ömer ve Azmi Ömer'in mezarının arasında bulunan, muhtemelen Akalın ailesine ait mezar kaldırılarak yerine başka bir ailenin mezarı yerleştirilmiştir. Ayrıca babasının görev yaptığı Sinop ilindeki mezarıyla ilgili araştırma yapılmış ve nihayetinde bu şehirde bulunan mezarının resimleri çekilmiş, üzerindeki yazılar Latinize edilerek tez de kullanılmıştır.

16 *Cumhuriyet*, 22 Mart 1940, 1; *Akşam*, 22 Mart 1940, 5; *Vakit*, 20-22 Mart 1940, 5; *Ulus*, 22 Mart 1940, 2; Yürük, "Akalın, Besim Ömer (Paşa)", 44; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 5

17 *Cumhuriyet*, 20 Mart 1940, 1; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 6.

18 *Akşam*, 20 Mart 1940, s. 10; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 6.

19 *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; *Vakit*, 20 Mart 1940, 5; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 6.

duğu bilinen Besim Ömer'in doktor, şair, hukukçu gibi güzide mesleklerden dostları vardı. Bu devrin revnaklı, zengin, rütbe ve nişanlarla müstağrak bir kişisi olarak dikkati çekerdi.[20]

Onun hayatına dair ilginç ayrıntılarla da karşılaşıyoruz. Onunla uzun yıllar aynı çatıyı paylaşan akrabalarının aktarımına göre henüz altı yaşında iken Abdurrahman Paşa kendisi ile şakalaşıp seni evlendireceğim deyince dayısına küsmüştür. Besim Ömer Paşa çevresine sürekli olarak evlenmeyeceğim deyip durur ve gerçekten de 80 yıllık hayatı boyunca hiç evlenmemiş[21] ve bu uzun ömrünü ilme adamıştır. Hatta Hüseyin Rahmi ve Ubeydullah Efendi ile birlikte memlekette 3 meşhur bekarlar diye adları çıkmıştı. O kadar sık doğumlara girerdi ki günün birinde "dokuz doğurmadım ama dokuz doğurttum" diyerek 48 saat içinde dokuz doğum vakasında bulunduğunu dile getirmiştir. Onun en sevdiği yemeğin de böbrek ızgarası olduğu kaynaklarda geçen ayrıntılardandır.[22]

1.3 Besim Ömer Paşa'nın Eğitimi ve Meslek Hayatı

Besim Ömer, ilköğrenimini Arnavutluk'ta bir iptidai mektepte bitirdikten sonra ortaöğrenimine Kosova'da bulunan rüştiye mektebinde devam etmiştir. Ailesinin İstanbul'a taşınması dolayısıyla kalan bir seneyi Gülhane Askerî Rüştiyesi'nde tamamlayarak buradan mezun olmuştur.[23] Bu okulu bitirdikten sonra lise eğitimi için Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne devam et-

20 Hakan Akkan, "Dr. Besim Ömer Akalın", *Mimar Sinan Dergisi* 84 (1992), 16; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 6.

21 Bugüne kadar Besim Ömer'in evlilik meselesi ile ilgili olarak ciddi bir tartışma yoktu. Kendisi de birçok mülakat, röportaj ve anısında evlenmediği yönünde bilgi vermiştir. Yaptığımız araştırmada ulaştığımız bilgiye göre Sunay Akın *Geyikli Park* adlı eserinde Besim Ömer'in bir izdivacından bahseder. İddiaya göre Besim Ömer ebelik okulunda öğrencisi Çerkez asıllı Nuriye Hanım'a gönlünü kaptırır ve 1919 tarihinde bu birliktelikten Nesime adlı bir kız dünyaya gelir. Nuriye Hanım, kısa bir süre sonra vefat edince Nesime dayısı tarafından alınarak anneannesine götürülür. Burada Nesime Hanım'a bakılamayınca doktor bir aileye evlatlık olarak verilir. 1940 yılında Arif Bey'le evlenen Nesime Hanım'ın 24 Haziran 1943 tarihinde İnci adında bir kızı dünyaya gelir. Bir müddet sonra Nesime Hanım evi terk eder ve bu gerçeği kızına söyleyemeden 1981 tarihinde vefat eder. İnci Kadıoğlu bu gerçeği üvey babasından öğrenir. Ankara Tıp Fakültesi'nde okumuş olup çocuk doktoru olan İnci Hanımla görüştüğünü söyleyen Sunay Akın iddiasını güçlendirmek için Nesime Hanım'ın kimliğini de ek olarak vermiştir. Çalışmamızın son kısmında Nesime Hanım'ın kimliği verilmiştir. Bkz. Sunay Akın, Geyikli Park, 5. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 125-127; *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Nuri Sadullah, "Doktor Besim Ömer Paşanın Evinde" *Yedigün* 52 (7 Mart 1934),7-9, 22; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 6 .

22 Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, 125-126, 133; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 6.

23 *Terceme-i Besim Ömer,* CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi", 436; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 7.

miş ve 16 Ağustos 1879 (4 Ağustos 1295) tarihinde sınıf birincisi olarak 1 numaralı diploma ile bu okuldan mezun olup Demirkapı'da bulunan Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'ye kaydolmuştur. Parlak ve başarılı bir eğitim hayatından sonra 13 Mart 1885 (1 Mart 1301) tarihinde 1001 diploma[24] numarası ile Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'yi birincilikle bitirdikten sonra 6 Haziran 1885 (25 Mayıs 1301) tarihinde yüzbaşı rütbesi ile mezuniyet diplomasını almaya hak kazanmış olan Tabip Yüzbaşı Besim Ömer Paşa uygulama için Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'ne eğitimine devam etmiştir. Yine bu sene Yunan sınırında asker toplama için kendisinin başvurusu üzerine Serfice İhtiyat ve Alasonya Askerî Hastaneleri'nde asker tabibi sıfatıyla göreve başlamış; ancak tifoya yakalanınca İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde tabip yüzbaşı iken tıbbi yeterlilik sınavına girerek 7 Kasım 1885/26 Teşrinievvel 1301'de bu okulda ebelik (fenn-i kibâle) derslerine muallim muavinliği (öğretim görevlisi/doçent) görevine getirildi. Dr. Besim Ömer, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den sonra hocası Dr. Mehmet Vahit Bey'in teşviki ile 13 Eylül 1887'de (1 Eylül 1303) doğum, kadın ve çocuk hastalıkları alanında ihtisas yapmak üzere Paris'e gönderildi. Bu sırada fenn-i kibâle muavinin vefatı üzerine 31 Aralık 1888 (19 Kânunuevvel 1304) tarihinde bu göreve getirildi. Batıda kadın hastalıkları ve doğum alanında önemli kliniklerinden Prof. Dr. Stéphane Étienne Tarnier'in Kliniğinde ve Charité Hastanesi'nde Prof. Dr. Pierre-Constant Budin'in doğum servisinde asistan olarak uzmanlık eğitimine başladı. Burada 4,5 yıl kaldıktan sonra 13 Kasım 1891'de (1 Teşrinisani 1307) İstanbul'a dönen Besim Ömer, fenn-i kibâle muallimi Vahit Bey'in vefatı üzerine 18 Nisan 1895 (6 Nisan 1311) tarihinde vekâleten bu göreve atandı ve böylece aktif öğrencilik hayatı son buldu. İş hayatına başladıktan 1 sene sonra da doğum kliniğini açtı.[25] Demirkapı'da tıp okulunun yanında gözlerden uzak ufak bir binada halka hizmet için açtığı bir doğumhane açmıştır. Osmanlı Devleti'nde açılan ilk doğumhane ise 1892 tarihinde Haseki'deki Hamidiye Nisa Hastanesi'dir.[26]

24 Diplomanın düzenlendiği tarih ise 6 Haziran 1885/25 Mayıs 1301'tir. Bkz. *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.

25 *Terceme-i Besim Ömer,* CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Ünver, "Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi", 2; "Dr. Besim Ömer (Akalın) *Üzüm ve Üzümle Tedavi* Adlı Kitabı", 102; Ayten Altıntaş, "Vilâdethâne", *Tombak* 17 (1997), 26; Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 7-9; Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 258; Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi", 436-439; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı* (İstanbul: IRCICA, 2010),II, 735; Adnan Ataç, *Dr. Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü* (İstanbul, Roche Müstahzarları Sanayi A.Ş., 2011), 4; Akkan, "Dr. Besim Ömer Akalın", 16; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",7.

26 Altıntaş, "Vilâdethâne", 26; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 8.

1.4 Besim Ömer Paşa'nın Üstlendiği İdari Görevler

Besim Ömer ihtisasını yaptıktan sonra 1895 tarihinden sonra Ebe Mektebi Müdürlüğü görevi üstlenmiştir. Aynı anda hem Doğum Kliniği hem de Ebe Mektebi'nin yöneticiliğini üstlenmişti.[27] Onun bu görevine ilaveten 5 Ocak 1897 (24 Kânunuevvel 1312/1 Şaban 1314) tarihinde Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiyye ve Sıhhiyye-i Umumiyye üyeliğine tayin edilmiştir.[28]

Doğum alanında yoğun bir mesai harcayan Besim Ömer kendisine ait özel bir doğum evi açmak için 1 Mayıs 1902 tarihinde padişaha dilekçe vermiştir. Dilekçesinde İstanbul'da özel bir viladethâne açma talebinde bulunmuş 7 Haziran 1903 senesinde da isteği kabul edilmiş ve kurmasına izin verilmiştir.[29] Fakat kendisine ait bu özel kliniği açtığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.[30] 1909 senesinde Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi kurulup Kadırga'da bulunan sivil tıbbiye buraya taşınınca buradaki boş binalara yeni bir doğum kliniği ve ebe okulu kuruldu. Yeni açılan bu okulların başına Besim Ömer getirildi.[31] Besim Ömer, 26 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisliğine getirildi. Aynı zamanda Meclis-i Tıbbiye Reisi olan Besim Ömer, Osmanlı topraklarında baş gösteren her türlü hastalıkla ilgili hükümete bilgi verme görevini yerini getirmekteydi. Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyye'de bulunduğu süreç boyunca yurt sathında meydana gelen sağlık sorunları ile ilgilenmiş, halk sağlığını korumaya ve bürokrasiye sıhhî alanda çözümler sunmaya çalışmıştır.[32]

Darülfünun Tıp Fakültesi'nde doğum kliniği ve bilimsel ebelik uzmanı olarak çalışan Tabip Miralay Besim Ömer Paşa sağlık durumunu gerekçe göstererek 1911 yılında emekliliğini talep etmiştir. Okul yıllarından itibaren toplam 29 sene 7 ay hizmetinden sonra 27 Şubat 1911 tarihinde aylık 2.220 kuruş maaşla emekli edildi.[33]

---

27 Erdemir, "Dr. Besim Ömer (Akalın) *Üzüm ve Üzümle Tedavi* Adlı Kitabı", 102; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 8.

28 BOA, BEO.892/66830; *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 4, 8.

29 Kaynaklarda Besim Ömer'in özel bir doğum kliniği kurduğuna dair bir bilgiye ulaşılamadı.

30 BOA, BEO.1863/139667/2; BOA, BEO.2086/156444; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 8.

31 Erdemir, "Dr. Besim Ömer (Akalın) *Üzüm ve Üzümle Tedavi* Adlı Kitabı", 102; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",8.

32 Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 15, 17; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",8.

33 BOA, BEO.3863/289705; Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 20; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",8.

Emekliliğinde de atıl kalmayan Dr. Besim Ömer Paşa 1911 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden yapılandırılmasında aktif görev almış ve burada hemşire yetiştirmek maksadıyla dersler vermiştir.[34] Divanyolu'ndaki Babıali Caddesi 18 (Mahmudiye Caddesi) numaralı bu ilk binasında yirmi yedi kadın, derslerini başarıyla vererek diplomalarını almaya hak kazanmıştır.[35] Yaklaşık 1 sene sonra 20 Aralık 1912'de Besim Ömer Konağı, Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyeti Merkezi olarak kabul edildi. Kuruluşundan 3 gün sonra Sultan Reşat'ın ilk eşi Kamures Kadınefendi bu merkezin fahri başkanlığını üstlendi. Burada yetişen hanımlar savaşta askerlere bakmış, yiyeceği ve giyeceği ile ilgilenmiş, cephe gerisinde sivil halka ve göçmenlere yardım etmeye çalışmıştır. Nitekim Cihan Harbi sırasında yetiştirdiği 284 hemşire hizmet vermiştir.[36]

Paris'te toplanan sıhhiye konferansı dönüşünde 3 Mart 1913 tarihinde Sağlık Genel Müdürlüğüne getirilmiş ve 1 sene sonra buradan istifa etmişse de istifası kabul edilmeyerek buradaki görevine devam etmiştir.[37] 1914 senesinde Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin kurulmasında görev almıştır. Bunun yanında kimsesiz çocukların korunma altına alınmasını amaçlayan ve 6 Mart 1917 tarihinde İstanbul'da kurulan Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) de kurucuları arasındadır. Dr. Besim Ömer bu cemiyette önce üye sonra başkan olarak görev almış ve kurumu uluslararası örgüte kabul ettirmiştir. [38]Cihan harbindeki hizmetlerinden dolayı onun da üyesi olduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden kendisi dâhil toplam 19 üyeye Almanya ve Avusturya Kızılhaç Cemiyeti'nden nişan ve madalya verilmiştir.[39]

Besim Ömer bu kadar vazifesinin yanında tıp fakültesinde hıfz-ı sıhha ve kadın doğum hastalıkları derslerine girmiş ve böylece tıp fakültesine geri dönmüştür.[40] Besim Ömer önce Tıp Fakültesi reisi (dekan) olmuş 1919 tarihinde Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi gereği II. Meşrutiyet'ten sonra

34 Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 24-25; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",9.

35 Mehmet Kavak, "Besim Ömer Mektupları", *Mehmet Kavak Şahsî Koleksiyonu*; Es,a.g.e., s. 136.

36 Ataç, *Dr. Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü,* 6; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",9.

37 Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 20; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",9.

38 Ülman, Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi", 451; Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 30,32; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 9.

39 BOA, DH.KMS. 43/55; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 9.

40 Mehmet Ali Ayni Bey, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul: İstanbul Darülfünunu, 1927, 69; İhsanoğlu, *Darülfünun*, 736; Ali Arslan, vd., *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu* (1914-1919) (İstanbul, İdil Yayıncılık, 2012),

26; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 9.

kurulan Darülfünun Müdüriyet-i Umumiliği makamı kaldırılarak iki yılda bir olmak üzere tüm öğretim üyelerinin seçimi ile belirlenen rektörlük sistemi getirilince 1 Kasım 1919 (1 Teşrinisani 1335) senesinde seçim-tayin usulü ile atanan ilk rektör olmuş ve 5 Kasım 1919 (5 Teşrinisani 1335) tarihinde Türkiye'nin ilk Darülfünun Emini (Rektörü) olarak göreve başlamıştır. 16 Kasım 1921 (16 Teşrinisani 1337) senesinde ikinci defa rektör seçilmiş ve bu görevi 16 Kasım 1923 (16 Teşrinisani 1339) tarihine kadar sürmüştür. Toplamda 4 sene rektörlük yaptıktan sonra rektörlük süresi kanunu değişmiş ve 1925 senesinden sonra rektör üç yılda bir değişmiştir.[41] 5 Kasım 1921 tarihinde görevi bitince 16 Kasım 1921'de ikinci kez bu göreve getirilmiş ve ikinci görevi 16 Kasım 1923 tarihinde bitmiştir.[42] İki dönem arka arkaya rektörlüğe seçilen Besim Ömer Paşa bu görevdeyken, müttefik devletlerin üniversiteyi işgaline ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne dönemin sadaretinin müdahalelerine karşı mücadeleleriyle hatırlanmaktadır.[43]

1.5 Besim Ömer Paşa'nın Akademik Çalışmaları

Dr. Besim Ömer Avrupa'yı iyi tanıyan birisi olarak birçok ülkede yapılan kongrelere katılıp ülkesini temsil etmiştir. Kendi ihtisas alanı ile ilgili olarak 31 Ağustos 1892 (19 Ağustos 1308) tarihinde Brüksel'de düzenlenecek Fenn-i Vilâde ve Emrâz-ı Nisa kongresine katılmak için Pavlaki Bey ve Mekteb-i Tıbbiye Muallimi Binbaşı Salih Bey ile beraber görevlendirilmiştir.[44] Besim Ömer bir yandan kongrelere katılırken diğer taraftan da derslerine ve yazılarına devam ediyordu. Kadın doğum ve ebelik hakkında edindiği bilgileri pratiğe dökerek ebelerin eğitimi ve hasta bakıcılığı ile ilgili dersler vermeye başladı ve *Doğum Tarihi* adlı eserini yazdı.[45] 1893 tarihinde de Dr. M. Nizamettin Beyle Prof. Luteau'nun eserini *Emrâz-ı Nisa* (Kadın Hastalıkları) adıyla Türkçeye kazandırmışlardır. Bu kitap aynı zamanda ilk modern Türk-

41 BOA, İ.DUİT.115/26; *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 259; Aslanapa, İstanbul Üniversitesi (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1983), I, 15, 34; Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi: Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu* 1922-1933 (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010), II, 41; Arslan vd., *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi*, 131; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 10.

42 BOA, İ.DUİT.54/103; BOA, BEO, 4698/352346; Ulus Gazetesi, 20.03.1940, s.6; Vakit Gazetesi, 20.03.1940, s. 5; Aslanapa, *İstanbul Üniversitesi,* I, 34; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 10.

43 Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi", 446; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 10.

44 BOA, DH. MKT.1969/8; Terceme-i Besim Ömer, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",10.

45 Nil Sarı, Zuhal Özaydın, "Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri (I)", *Sendrom* 10-18 (Nisan 1992), 11; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 10.

çe jinekoloji kitabıdır.[46] 25 Ekim 1893 (13 Teşrinievvel 1309) tarihinde bu kitabın tercümesinden dolayı 100 lira ile taltif edilmiştir.[47] Bundan yedi sene kadar sonra da *Nevsâl-i Afiyet* adlı ilk Türkçe tıp yıllığını çıkarmaya muvaffak oldu.[48] Yazdığı kitaplarla ve verdiği hizmetlerle adından söz ettiren Besim Ömer'in idadilerde okutulmak üzere hazırlanan *Hıfz-ı Sıhhat* adlı eseri 1315/1897 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Tezimizin esasını teşkil eden bu eser koruyucu hekimlik bilgisi ihtiva eder.[49] Miralay Besim Ömer Bey'in görevini iyi şekilde yerine getirdiği belirtilerek, 15 Mart 1899 tarihinde ikinci rütbeden Osmanlı Nişanı ile taltif edilmesi kararlaştırılmıştır. Besim Ömer Paşa, meslek hayatı ve görevlerindeki başarılarından dolayı birçok ödül ve terfi almıştır. Nitekim Mirliva Besim Ömer Paşa'ya 3 Eylül 1902'de liyakatine ilişkin bir derece terfi verilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Ebeler Eğitmeni Ferik (Tümgeneral) Besim Ömer Paşa'nın –Mekâtib-i Askeriye Nezaretinin olumlu görüşüyle– alanındaki uzmanlığı (ehliyeti) ve gördüğü hizmetlerden dolayı 23 Kasım 1902 tarihinde birinci rütbeden Mecidî Nişanı ile taltif edilmesi uygun görülmüştür. 27 Aralık 1902 tarihinde ehliyetine binaen Murassa Mecidî Nişanı ile taltif edilmesi uygun görülmüştür. Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane ebeler eğitmeni Ferik Besim Ömer Paşa'ya murassa Osmanî Nişanı ise 11 Ocak 1903 tarihinde verilmiştir.[50]

Besim Ömer emekli olduktan bir müddet sonra Paris'te toplanacak olan sıhhiye konferansına daha önceden görev verilmiş olan Aristidi Bey yerine delege seçilmiş ve 3 Kasım 1911 tarihinde bu göreve tayini yapılmıştır.[51] Ayrıca Amsterdam (1899), Londra (1907), Washington (1912), Stokholm (1918), İsviçre (Cenevre) (1921, 1923, 1939), Prag (1922), Kopenhag (1936), Bratislava (1937) ve Paris (1939)'te düzenlenen organizasyonlara delege ve

46 Ataç, *Dr. Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü*, 4; Akkan, "Dr. Besim Ömer Akalın", 16; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",10.

47 *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",10.

48 Ayten Koç Aydın, "Besim Ömer Akalın ve Bilim Tarihi Anlayışı", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (24-27 Mayıs 2006)*, Ankara, Nobel Yay., 2006, s. 527; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",10.

49 Besim Ömer, *Hıfz-ı Sıhhat*, kapak sayfası; Meltem, Akbaş, vd, "Besim Ömer (Akalın) Paşa Tarafından İdâdilerde Okutulmak Üzere Yazılan Hıfz-ı Sıhhat Adlı Eser ve Önemi", *Poster Sunumu*, VII. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, Gaziantep, 22-25 Mayıs, 2013., s.1; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",10

50 BOA, BEO.1975/148101; Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 12-13; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",11.

51 BOA, BEO.3959/296905; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",11.

katılımcı olarak iştirak etmiştir.[52] Bunlar haricinde yurt içi ve yurt dışında kendi alanı ile ilgili olarak çok sayıda toplantıya katılmıştır.

Besim Ömer'in tıp ve tıp tarihine olan ilgisi hiç dinmemiş bu merakı kurucuları arasında bulunduğu Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun (TTTK) ilk başkanı olmasına vesile olmuştur. Tıp tarihi ile ilgili alanlarda eğitim, araştırma ve yayın yapan kişi ve kurumlara destek sağlayarak gelişmelerine yardımcı olmak amacıyla 10 Ocak 1939 yılında İstanbul'da kurulan bu kurumun işleyişi günümüzde de devam etmektedir.[53] Yurt içinde ilk defa düzenlenen Birinci Milli Türk Tıp Kongresine (1-3 Eylül 1925 Ankara) iştirak etme şerefine de nail olan Besim Ömer, Dr. Refik Münir ile beraber kongrenin ilk oturumunda "doğumdan evvel ve doğum esnasında çocuk kayıpları" ile ilgili bildirilerini sunmuş ve alınacak tedbirler hakkında bilgi vererek nüfus siyaseti alanındaki politikaları şekillendirmek istemiştir.[54] Eserlerinde ve bildirilerinde çocuk ve nüfus siyaseti üzerinde durması, devamlı nüfus kaybını en büyük savaşlardan ve en öldürücü salgın hastalıklardan daha tehlikeli görmesidir. Besim Ömer, dengeli bir nüfus siyaseti için her ailenin en az üç çocuk yapmasını tavsiye etmiştir.[55] Görüldüğü üzere Besim Ömer'in sağlık meselelerindeki hassasiyeti onu her alanda çalışma yapmaya sevk etmiştir. Gelişen dünya tıp sistemiyle uyumlu bir biçimde hareket edip güncel bilgileri alarak ülkesini aydınlatmayı görev bilmiştir.

1.6 Besim Ömer Paşa'nın Kaleme Aldığı Eserler

Dr. Besim Ömer Paşa'nın, gerek kitapları gerek verdiği eğitim ile modern tıbba katkısı çok fazladır. Ülkemizde ebeliğin kurumsallaşmasında da büyük rolü olmuştur. Çeşitli dergi ve gazetelerde çok sayıda makale ve 70'ten fazla kitap ve monografi yazmıştır.[56] Bu çalışmalarından bazıları basım tarihine göre kronolojik bir liste halinde verilmiştir.

52 Vakit Gazetesi, 20.03.1940, s. 5; Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 259; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",11.

53 Ödemiş, "Besim Ömer Paşa (1862-1940)", 32; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",11.

54 Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri* (İstanbul: Türkiye Tıp Akademisi, Aralık 2010), 25, 28; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 11.

55 İnci Hot ve Zuhal Özaydın, "Dr. Besim Ömer Paşa'nın Ülkemizin Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul, 18-20 Eylül 1996 (Ankara: TTK Basımevi, 2003), 87-88; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",11.

56 Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 82.

1. *Su*, İstanbul: Ceride-i Askerîye Matbaası, 1300, 339 s. (Mustafa Azmi [Akalın] ile)
2. *Dişlerin Hıfz-ı Sıhhati*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1301, 124 s.
3. *Göz: Gözlerin Hıfz-ı Sıhhati*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1302, 220 s.
4. *Sıhhatnümâ-yı Etfâl yahud Validelere Nasihat*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303, 174 s.
5. *Sıhhatnümâ-yı İzdivac: Evleneceklerle Müteehhil ve Mücerred Bulunanlara Nasihat*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303, 286 s. / Diğer Baskılar: (1306) 296 s./ (1311) 270 s.
6. *Mebâhis-i Tıbbiyye'den Şişmanlık ve Zayıflık*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1303, 66 s.
7. *Mebâhis-i Tıbbiyeden Üzüm ve Üzüm İle Tedavi*, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1304, 63 s./ Diğer Baskılar, (1309) 80 s./ (1933)
8. *Mükeyyifat ve Müskirattan Tütün*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304, 128 s.
9. *Sıhhatnümâ-yı Aile yahud Baba, Ana, Çocuk*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1304, 257 s.
10. *Su ile Tedavi ve Denizde Banyo*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1305, 76 s.
11. *Mükeyyifat ve Müskirattan Afyon-Kahve-Çay-Esrar*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305, 100 s.
12. *Mükeyyifat ve Müskirattan Müskirat*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1305, 115 s.
13. *Zayıf ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdât: Kuvöz ve Gavaj*, Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası, 1306, 106 s.
14. *Ukm ve İnânet*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1306, 125 s.
15. *Sıhhatnümâ-yı İzdivaç yahud Evleneceklerle Müteehhil ve Mücerred Bulunanlara Nasihat*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1306, 270 s./ Diğer Baskıları (1311) 270 s.
16. *İpnotizm yahud Tenvim ve Tenevvüm,* Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1307, 146 s.
17. *Le Tabagisme dans ses rapport avec l'alcoolisme en Turquie*, y.y, 1890.
18. *Kendini Bil*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308, 98 s.
19. *Mide, Tegaddi ve Hazma Dair Kavaid-i Sıhhiye*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1308, 98 s.
20. *Tenasül*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308, 171 s.
21. *Çocuk, Kostantiniyye:* Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309, 44 s.

22. *Emzirme*, Kostantiniyye: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı 1309, 32 s.
23. *Meme Verme*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1309, 36 s.
24. *Sıhhatnümâ-yı Tenasül*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1309, 186 s.
25. *Sıraca*, Kostantiniyye: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309, 32 s.
26. *Verâset*, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309, 38 s.
27. *Beyne'l-Etfâl Sirâyet-i Emrâz*, Kostantiniyye, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1310, 24 s.
28. *Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği,* Kostantiniyye: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1310, 28 s.
29. *Kızamık ve Kızıl Hastalık*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1310, 27 s.
30. *Le Nicotisme en Turquie*, y.y, au siège de la Société, 1894, 13 s.
31. *Sıhhatnümâ-yı Nevzaddan Kundak, Beşik Emzik*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1312.
32. *Seririyât-ı Viladiye Dersleri*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1313, 550 s. [Pierre Budin'in Fransızca eserinden çeviri]
33. *Çocuklara Aş Yahut Validelere Hediye,* İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1314, 124 s.
34. *Tabibi Eftâl yahud Ebeveyne Yadigâr*, Kostantiniyye: Âlem Matbaası, 1314, 508 s.
35. *Emraz-ı Nisa, Serirî ve Cerrahi*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1314, 527 s.
36. *Hıfz-ı Sıhhat*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1315, 353 s./ 2. Bsk. (1318) s.440, 3. Bsk (1330) 536 s.
37. *Nevsal-i Afiyet 1. Sene*, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1315, 420 s.

Nevsal-i Afiyet 2. Sene, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1316, 514 s.

Nevsal-i Afiyet 3. Sene, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1320, 744 s.

Nevsal-i Afiyet 4. Sene, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1325, 744 s.

38. *Yalova Kaplıcası*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1317, 47 s.
39. *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1318, 151 s./ Diğer Baskılar, (1342) 151 s.
40. *Darülâceze Irzâhânesi*, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1319, 35 s.

41. *Emraz-ı Nisanın Sebeb-i Kesreti*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1320, 19 s.
42. *Doğururken ve Doğurduktan Sonra*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1320, 160 s.
43. *Çocuk Büyütmek,* İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1320, 116 s./ (1341) 226 s.
44. *Memedeki Çocuklarda Vefayât*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1322, 34 s.
45. *Ebe Hanımlara Öğütlerim*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1322, 43 s.
46. *Ebelik*, *Doğurma ve Doğurtma*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1322, 436 s.
47. *Sıhhi Musahabeler*, İstanbul, 1325, 110 s. Demirbaş: 8317[57]
48. *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir ve Etibbaya Rehber*, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1327, 233 s.
49. *Dokuzuncu Washington Salib-i Ahmer Konferansına Memuriyetim ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine Tekliflerim*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmani Şirketi, 1328, 62 s.
50. *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkeziyyesi*, İstanbul, 1330, 136 s.
51. *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanî Şirketi, 1330, 144 s.
52. *Harp Zamanında Hastabakıcının Bir Günlük Vazifesi*, y.y., 1331.
53. *Hastabakıcılık*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1331, 432 s.
54. *Hastabakıcılığa Dair*, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Azalığına ve Hastabakıcı Hemşire ve Talebelerime Hidmeten*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337. 63 s.
55. *Verem Tehlikesi*, *Veremle Mücadele*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1335, 48 s.
56. *1921 Senesinde Cenevre'de İnikad Eden Beynelmilel Salib-i Ahmer Kongresine Dair Rapor*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanî Şirketi, 1337, 107 s.
57. *Fenn-i Vilâde 1.Cild*, *İlkah ve Haml*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanî Şirketi, 1338, 313 s.

Fenn-i Vilâde 2.Cild, *Vilâdet-Halas Evâkıb-ı Vilâdet-Nevzad*, Ahmed İhsan

57 İÜ Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan bu kitap şimdiye kadar yapılan çalışmalarda gözden kaçırılmış olup Besim Ömer'in kitapları listesine alınmamıştır.

ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanî Şirketi, İstanbul: 1339, 408 s.

Fenn-i Vilâde 3.Cild, *Ameliyat-ı Viladiye*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul: 1927, 271 s.

Fenn-i Vilâde 4.Cild, *Maraz-ı Nifasiyet Usret-i Vilâdet*, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1927

58. *Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefayat*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1339, 80 s.

59. *Fen ve İzdivac*, *Evlenecekler ve Evlenemeyecekler*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas (Yeni Matbaa), 1340–1344, 94 s.

60. *Etfâle Muavenet Beynelmilel İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İnikad Eden Çocuk Kongresinde Beyanâtım*, İstanbul: Etfâle Muavenet Beynelmilel İttihadı Türk Komitesi, t.y, y.y, 5 s.

61. *Etfâle Muavenet Beynelmilel İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İnikad Eden Çocuk Kongresi*, İstanbul: Etfâle Muavenet Beynelmilel İttihadı Türk Komitesi, İstanbul: 1340, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 50 s.

62. *Çocuklara Dair Sıhhî ve İctimaî Teşkilât ve Tesisât,* İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1341, 56 s.

63. *Sıhhiye-i Askeriye ve Umumiyede Tayyarelerden Edilecek İstifade*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1341, 16 s.

64. *Sıhhatnümâ-i Agdiye*, İstanbul: y.y., t.y., 88 s.

65. *Merhum Doktor İbrahim Lütfi Paşa*, İstanbul: y.y., t.y., 8 s.

66. *Yüz Yıl Yaşamak İçin: 22 Emr-i Sıhhide Bütün Hıfz*-ı Sıhhat, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1927, 72 s.

67. *Ebelik Doğurma ve Doğurtma*, *Tashihli ve İlaveli*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1928, 448 s.

68. *Mebusan-ı Kirâmımızın Enzâr-ı Vatanperverânelerine Vatanımızda Sıhhat-ı Umumiye Muhteldir*, yy, y.y, t.y., 8 s.

69. *Veba-Taun*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, t.y, 55 s.

70. *Mon dor: Le Monte Dore Olan Sıhhat Borcum*, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1928, 22 s.

71. *Kaplıcalar*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1928, 21 s.

72. *Nüfus Siyaseti*, *Çocuk Vefeyatı ve Müstakbel Valide Hakkındaki Filme Dair Muhtasar Malûmât*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1928, 8 s.

73. *Anne Olacaklara- Çocuk Yetiştirmek*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930, 256 s.

74. *Kısırlık*, İstanbul: İhsan Matbaası, 1931, 68 s.
75. *Doğum Tarihi*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1932, 56 s.
76. *Vilâde Fenni III: Marazi Nifasiyet ve Güç Doğum*, *I: Gebelik Patolojisi*, *Nifasi İntan*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933, 387 s.
77. *Vilâde Fenni*, *3/2: Güç Doğum*, İstanbul: İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi, 1933, 261.
78. *Hamil Pataloji ve Nifası İntan*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933, 2 c.
79. *Dilber, Esclave et L'eunuque Amourreux [Dilber*, Köle ve Sevdali Haremağasi], Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı kitabını künyedeki isimle Fransızcaya Çev. Besim Ömer), İstanbul: Societe Anonyme Turque, 1933, 131 s.
80. *Gençliği Koruma*, *Çok Yaşama*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1934, 58 s.
81. *Kızlarımız İçin*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1935, 36 s.
82. *Plombiyer le Ben: Plombieres les Bains*, *Kaplıcası ve Suları*, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası Ltd., 1935, 24 s.
83. *Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım*, Ahmed İhsan Basımevi Ltd., İstanbul: 1936, 133 s
84. *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı? Nüfus Siyasetinde Çocuk: Sağlam Nesil-Öjenizm-Sağlam Irk-Kısırlaştırma*, C.1, İstanbul: Ahmet İhsan Basımevi Ltd, 1938, 63 s.

Bu çalışmalarından başka Prof. Dr. Ömer Paşa'nın *Meşveret*, *İkdam*, *Servet-i Fünun* gazete ve mecmualarda çok sayıda bilimsel yazıları yayımlanmıştır.[58]

1.7 Besim Ömer Paşa İle İlgili Evrak

Besim Ömer ile ilgili olarak elimizde bulunan kayıtlar hayatı, eğitimi ve çalışmaları hakkında bizlere detaylı malumat vermektedir. Bunlardan biri de bizzat Besim Ömer tarafından doldurulan, muhtemelen doçentlik başvurusu için tertip edilen özgeçmişi olup hakkında bilinmeyenlere ışık tutmaktadır. Bu kayıttan hareketle Besim Ömer'in eğitimi ve iş hayatıyla ilgili kısımları tasnif edilerek aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

58 *Terceme-i Besim Ömer*, CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi; Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar",82-87; *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, 30 Nisan 1968, s. 114.

1.7.1. Terceme-i Besim Ömer Adlı Evrakta Eğitimi İle İlgili Kayıtlar[59]

Eğitim Türü	**Okul Adı**	**Başlangıç Tarihi**	**Mezuniyet Tarihi**	**Diploma Numarası**	**Derecesi**
Rüştiye (Ortaöğrenim)	Kosova Rüştiye Okulu ve Gülhane Askerî Rüştiyesi (1 sene)	1872?	1876?	-	-
İdadi (Lise)	Kuleli Askerî Tıbbiyye İdadisi (Kuleli Askerî Lisesi)-	1876?	16 Ağustos 1879 (4 Ağustos 1295)	1	Okul Birincisi
Yüksek Tahsil (Fakülte)	Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Tıp Fakültesi)	-	**Gayri resmi:** 13 Mart 1885 (1 Mart 1301) **Resmi**: 6 Haziran 1885 (23 Şaban 1302/25 Mayıs 1301)	1001	-
Tatbikat (Uygulama)	Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi	-	-	-	-
İhtisas (Uzmanlık)	Paris Tıp Fakültesi Seririyatları (Tarnier'in Kliniği/ Charité Hastanesi/ Pierre-Constant Budin Doğum Servisi)	13 Eylül 1887 (1 Eylül 1303)	13 Kasım 1891 (1 Teşrinisani 1307)	-	-

59 *Terceme-i Besim Ömer,* CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.

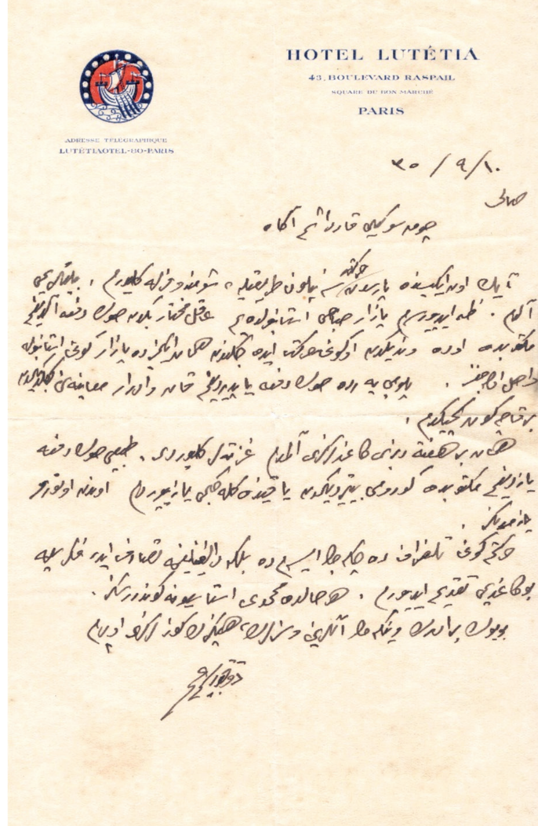
1.7.2. Terceme-i Besim Ömer Adlı Evraka Göre Üstlendiği Görevler ve Çalıştığı Yerler[60]

Vazifesi	**Başlangıç Tarihi**	**Maaşı**
Tabib Yüzbaşı	25 Mayıs 1301'de [6 Haziran 1885]	Rütbe-i Askeriye
Fenn-i Kibâle Muallim Muavinliği	26 Teşrinievvel 1301 [7 Kasım 1885]	Rütbe-i Askeriye
Sermenciye Hastanesi'nde Gönüllü Hekim	1301	Rütbe-i Askeriye
Fenn-i Kibâle Muallimliği	19 Kanunevvel 1304'de [31 Aralık 1888]	Rütbe-i Askeriye
Brüksel Fenn-i Velâde Emraz-ı Nisa Kongresi'nde Murahhas	19 Ağustos sene 1308'de [31 Ağustos 1892]	Rütbe-i Askeriye
Kibâleler Muallimi	6 Nisan 1311 [18 Nisan 1895]	
Seririyatı Veladiye Muallimliği	1314 (1898/1899)	
Meclis-i Sıhhiyeyi Umumiye ve Meclis-İ Tıbbiyeyi Mülkiye Azalığı	1314 (1898/1899)	
Londra Beynelmilel Salib-i Ahmer Kongresi	1324 (1907)	
Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti	1325 (1908)	
Sıhhiye Müdüriyeti Umumiye'sinde Müdür-i Umumi	1328 (1329- İstifa)	
Almanya, Avusturya ve Macaristan Umur-ı Sıhhiyesi İnceleme Gezisi	1328	
Fahri olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfâl ve Veremle Mücadele Cemiyetleri riyasetleri		
Beynelmilel Salib-i Ahmer Kongresi'ne Murahhas	1324	
Darülfünun Emini (Rektör)	5 Teşrinisani 1335 [5 Kasım 1919]	
1. Defa Darülfünun Emini (Rektör)	16 Teşrinisani 1337 [16 Kasım 1921]	
Miralaylıktan Emekli		Asli Maaş: 40 Lira 30 Kuruş

60 *Terceme-i Besim Ömer,* CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.

1.7.3. Besim Ömer'in Kaleminden Çıkan Mektuplar

1.7.3.1. Besim Ömer'in Fransa iken İstanbul'da İkamet Eden Kardeşi Agâh'a Gönderdiği Mektup[61]

HOTEL LUTÉTIA
43, BOULEVARD RASPAIL
PARIS

10/9/1325 Salı [23 Kasım 1909/10 Teşrinisani 1325]

Çok sevgili kardeşim Âgâh,

Ayın on ikisinde Paris'ten hareketle Napoli tarikiyle şimendiferle gelirim. Biletlerimi aldım. Zannederim pazar sabahı İstanbul'dayım. Akil Muhtar Bey'den son defa aldığım mektupta o da Venedik'ten o gün hareket edeceğinden her ikimiz de pazar günü İstanbul'a vasıl olacağız. Plombier'de son defa yaptırdığım kan ve idrar muayenesini beklediğimden birkaç gün geciktim.

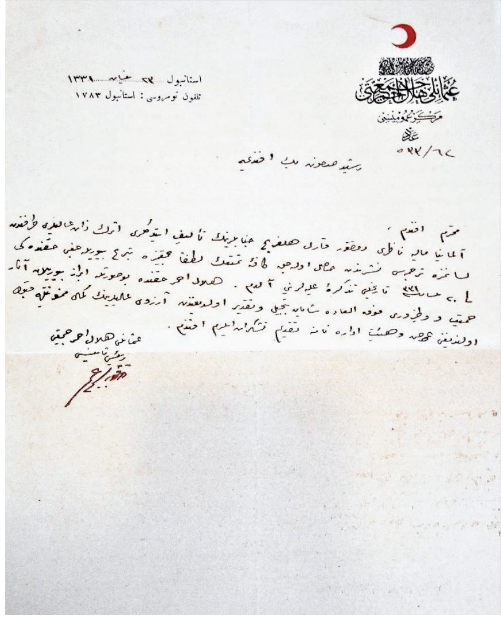
Hemen bir hafta ve bir ay kağıtlarınızı aldım. Gazeteler geliverdi. Tabi son defa yazdığım mektupla görevimi bitirdiğimden yakında geleceğimi yazıyordum. Ondan ötürü yazmadım.

Hareket günü telgraf çekecek isem de belki dalgınlığıma tesadüf eder fikriyle bu kâğıdı takdim ediyorum. Herhalde, Mehmed'i İstanbul'a gönderirsiniz. Büyük biraderim ve yengemin ellerini, hepinizin gözlerinden öperim

Doktor Besim Ömer

61 *Besim Ömer Evrakı*, Mehmet Kavak Koleksiyonu.

1.7.3.2. Besim Ömer'in Meşhur Siyasetçi Reşid Saffet [Atabinen]'e Mektubu[62]

İstanbul 23 Nisan 1331[6 Mayıs 1915]

Reşid Saffet Beyefendi'ye

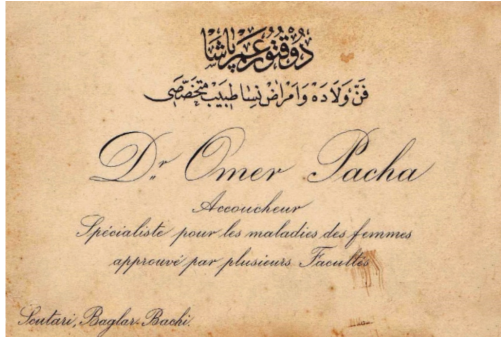
Muhterem Efendim,

Almanya Maliye Nâzırı Doktor Karl Helfferich cenaplarının telif ettikleri eserin zât-ı âlileri tarafından lisanımıza tercümesi neşrinden hâsıl olacak kâffe-i temettuun lütfen cemiyetimize teberru buyrulacağı hakkında bu suretle ibraz buyurulan âsâr-ı hamiyet ve vatanperveri fevkalade şâyân-ı tebcîl ve takdîr olduğundan arzu-yı âlilerinin kemâş-i memnuniyetle kabul olunduğunu azr ve heyet-i idâre nâmında takdîm-i teşekkürât eylerim efendim.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reis-i Sânisi

Doktor Besim Ömer

1.7.4. Besim Ömer Paşa'nın Kartvizitleri[63]

Doktor Ömer Paşa

Fenn-i Velâde ve Emrâz-ı Nisâ Tabib-i Mütehassısı [Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzman Doktoru]

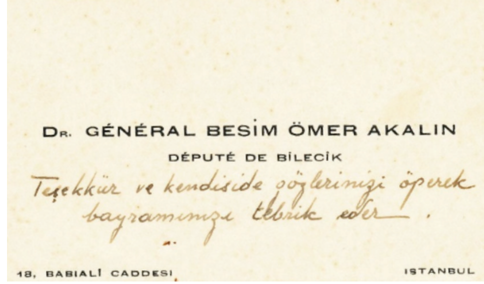
Accoucheur, Spécialiste pour les maladies des femmes

62 M.Ömer Koç, *Bâkî Muhabbet*, İstanbul, Vehbi Koç Vakfı, 2016, s.64-65.

63 *CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.*

approuvé par plusieurs Facultés [Erkek Ebe, birkaç fakülte tarafından onaylanan kadın hastalıkları uzmanı]

Scutari, Baglar Bachi [Bağlarbaşı/ Üsküdar]

Dr. GÉNÉRAL BESİM ÖMER AKALIN
DÉPUTÉ DE BİLECİK
Teşekkür ve kendiside gözlerinizi öperek bayramınızı tebrik eder.
18, BABIALİ CADDESİ ISTANBUL

Dr. General Besim Ömer Akalın

Bilecik Mebusu

Teşekkür ve kendisi de gözlerimizi öperek bayramınızı tebrik eder.

18, Babıali Caddesi İstanbul

1.7.5. Besim Ömer Paşa Adına Bastırılan Pul ve Mühür

Dr. Besim Ömer AKALIN (1862-1940) Adına Basılmış Posta Pulu[64]

1966 Türk Büyükleri ve Meşhurları Pul Serisi

1929 Tarihli Besim Ömer Mührü[65]

64 *Besim Ömer Evrakı*, Mehmet Kavak Koleksiyonu.

65 Halûk Perk, *Felaketlerin Umut Işığı Türk Kızılayı* (İstanbul, 2012), 69.

1.7.6. Besim Ömer Paşa Kitaplığına Ait İmzalı Kitap[66]

Dr. Besim Ömer, *Hıfz-ı Sıhhat*, İstanbul: Karabet Matbaası, 2. Baskı, 1318, 440 s.

دوقتور بسيم عمر

حفظ صحت

عموم مكاتبده تدريس اولنمق
اوزره معارف نظارت جليله‌سی
طرفندن قبول بیورلمشدر .

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله طبع اولنمشدر

محررينك امضاسی بولنميان نسخه‌لر ساخته‌در .

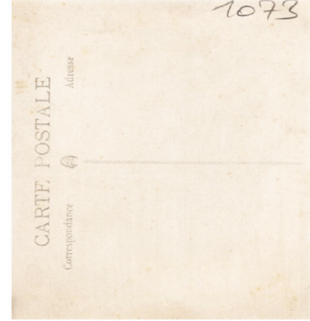
استانبول

(قره‌بت) مطبعه‌سی — باب عالی جاده‌سنده

١٣١٨

1.7.7. Besim Ömer Paşa'ya Ait Fotoğraflar[67]

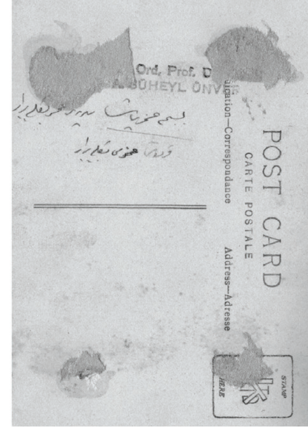

66 *Besim Ömer Evrâkı*, Mehmet Kavak Koleksiyonu.
67 *Besim Ömer Evrakı*, Mehmet Kavak Koleksiyonu.

Besim Ömer Paşa, Pederi Ömer Bey, Biraderi Azmi Bey ile beraber[68]
(Soldan Sağa: Azmi Ömer, Ömer Şevki Bey, Besim Ömer)

1315 (1900) senesinde Besim Ömer Paşa Konağı'nın arka bahçesinde çekilen fotoğraf[69]

Oturanlar Soldan Sağa: Şair Tevfik Fikret, Besim Ömer Paşa ve Kucağında Haluk (Tevfik Fikret'in oğlu), Göz Tabibi Esat Paşa, Agâh Ömer Bey (Besim Ömer'in Kardeşi)

Ayakta Olanlar Soldan Sağa: Kemal Ömer Bey, Hüseyin Kazım Bey ve Nazım.

68 *CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.*
69 *CTF Tıp Tarihi Müzesi Arşivi.*

1.7.8. Besim Ömer Paşa Konağı[70]

1.7.9. Besim Ömer Paşa'nın Mezarı[71]

2. Ömer Şevki Efendi (1838-1902)

2.1. Hayatı

Besim Ömer Paşa'nın pederi olan Ömer Şevki Efendi 8 Nisan 1253 (20 Nisan 1838) tarihinde Arnavutluk sınırları dâhilinde bulunan Narda'da doğdu.[72] Zengin bir aileden olmamasına rağmen okumaya gayret edip genç yaşlarda Priştineli Abdurrahman Paşa'nın yanında katip olarak çalışmaya başlamış ve kendini geliştirerek Abdurrahman Paşa'nın gözüne girmeyi başarmıştır. Paşa soyundan olmadığı halde Abdurrahman Paşa'nın kız kardeşi Afife Ha-

70 Besim Ömer Paşa Konağı Cağaloğlu'nda Babıali Caddesi 18 Numara'da bulunmaktadır. Bu adres günümüzde Alemdar Mah., Babıali Cad. No:12 şeklinde olup binanın ismi Babıali Carpet & Kilim Bazaar şeklinde değiştirilmiştir.

71 Besim Ömer Paşa'nın Mezarı, İstanbul Zeytinburnu Merkezefendi Mezarlığı'nda 1 No'lu Ada'da yer almaktadır.

72 Ömer Şevki Efendi'nin Mezar Taşı Yazısı.

nım[73] ile evlenmesine müsaade edilir. Ömer Şevki Efendi, Narda'da kardeşi Fehmi Efendi ile birlikte civar köylerin çiftliklerini işletirken İstanbul'a yerleşmeye karar verir. Ailesini de alarak İstanbul'a taşınan Ömer Şevki Efendi dört oğlunu da okullara vererek iyi bir eğitim almalarını sağlamıştır. Burada bazı memuriyetlerden sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından Sinop'a mutasarrıflık (vali) göreviyle tavzif edilmiştir. Bu görevi bir sürgün olduğundan İstanbul'da ikamet eden ailesiyle çok sık görüşeme imkanı olmamıştır. Bir süre sonra hastalığa tutulunca oğulları Agâh ve Kemal Ömer'in onu ziyaret etmesi için özel izin çıkarılmıştır. Nihayetinde iki kardeş 8 Nisan 1902 (mezar taşına göre ise 18 Mayıs 1318/ 31 Mayıs 1902) tarihinde babalarının vefatına tanık olacaklardır. Babalarının vefatı üzerine iki kardeş İstanbul'a geri dönmüştür. Ömer Şevki Efendi, Sinop'ta bulunan tarihi Cezayirli Ali Paşa Camii bahçesinde metfun olup mezarı hâlâ ayaktadır. [74]

2.2.Ömer Şevki Efendi'ye Ait Evrak

Ömer Şevki Efendi ile ilgili evrak daha ziyade onun tayin, memuriyet hayatı ve taltifleri ile ilgili olup özel hayatına ilişkin herhangi bir malumata ulaşılmış değildir. Vefatından sonra elindeki berat, nişan ve diğer malzemelerin teslimi ile ilgili olarak örnek olarak bir belge verilmiştir.

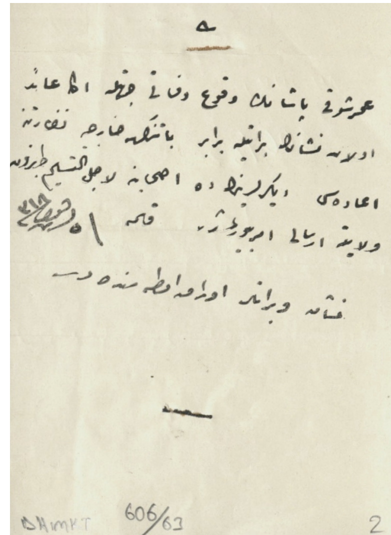
Ömer Şevki Paşa'nın Vefatından Sonra 1. Rütbeden Nişanı ve Diğer Terekesinin Ailesine ve İlgili Yerlere Teslimi Hakkında.

Ömer Şevki Paşa'nın vuku-ı vefatı cihetiyle ona ait olan nişanın beratıyla beraber bâ-tezkire Hariciye Nezaretine iadesi, diğerlerinin de ashabına li-ecli't-teslim Trabzon Vilayeti'ne irsali emir buyrulmuştur. Kaleme

fî 5 Teşrinievvel 1318

[18 Ekim 1902]

Nişan ve beratlar odasındadır.[75]

73 Afife Hanım'ın hayatı hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

74 BOA, A.MKT.MHM. 389/11; BOA, A.MKT.MHM. 476/31; Ömer Şevki Efendi'nin Mezar Taşı Yazısı, Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum*, *Gençliğim*, 68-69.

75 BOA, DH. MKT. 606/63/1/1; BOA, DH. MKT. 606/63/2/1; BOA, DH. MKT. 606/63/2/1.

2.3. Ömer Şevki Efendi'nin Mezarı

<table>
<tr>
<td></td>
<td colspan="2">هو الباقي
سينوب سنجاغى
متصرفى ايكن
ارتحال ايدن
نارده لى عمر شوقي
پاشانك روحنه
رضاءً لله الفاتحه

Hüve'l-Bâkî
Sinop Sancağı
Mutasarrıfı iken
irtihâl eden
Nardalı Ömer Şevkî
Paşa'nın rûhuna
rızâen lillâhi'l-fâtiha</td>
</tr>
<tr>
<td>Mezar tipi: Açık sanduka
Baş taşı: Başlıksız, yazılı sütun şâhide
Ayak taşı: Başlıksız, yazısız sütun şâhide
Yazı türü: Talik
Metin türü: Düz (Türkçe)
Bulunduğu Yer: Sinop Seyyid İbrahim Bilâl Hazretleri Türbesi Bahçesi</td>
<td>وفاتی
في ١٨ مايس ١٣١٨

Vefâtı
fî 18 Mayıs 1318</td>
<td>ولادتی
في ٨ نيسان سنه ١٢٥٣

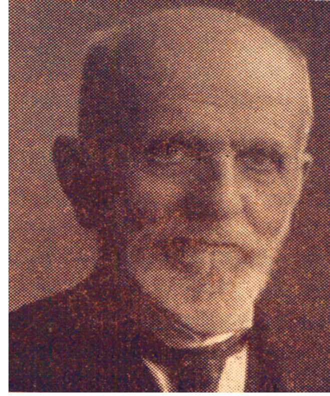
Vilâdeti
fî 8 Nisan sene 1253</td>
</tr>
</table>

Ömer Şevki Efendi'nin Sinop Seyyid İbrahim Bilâl Hazretleri Türbesi Bahçesi'nde Bulunan Mezarı

3. Mustafa Azmî Ömer Akalın (1860-1940)

3.1. Hayatı

Mustafa Azmî Ömer 1275/1858 tarihinde Narda'da doğmuştur. Priştine Mekteb-i Rüştiyesi'nde orta, Galatasaray Sultanisi'nde lise öğrenimini tamamladı. 1883'te Mülkiye'nin Yüksek Kısmını pekiyi derecede bitirdi. Mezun olduktan sonra eğitim mesleğini *seçerek* Maarif Nezareti Rüştiye Mektepleri *İdaresi* katipliği ile devlet hizmetine girdi. Ek görev olarak da Galatasaray Sultanisi Lisân-i Osmânî (Türkçe Dersleri), Darülmuallimin coğrafya muallimliklerini; 1885'te de Orman ve Me*âdin Umum Müdü*rl*ü-ğü*nde tercüman olarak görev yaptı. 1886'da Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene Azalığına getirildi.[76]

1889 tarihinde pazar ve cuma günleri hariç haftanın diğer günlerinde *Maarif* adında gazete çıkarılmasına müsaade edilmiştir. İmtiyaz sahibi olan Azmi Bey gazetenin siyasi ve fenni konular içerikli olacağını beyan etmiştir. Gazeteyi çıkaracağı sene olan 1889 yılında henüz 30 yaşlarındaydı. Bir yandan resmî işlerde koşuşturan Azmi Ömer diğer taraftan bu tarz neşriyatla meşgul oluyordu. Onun eğitim alanındaki tecrübesi ona referans oluyor ve hızlıca terfi etmesine olanak sağlıyordu.[77] Nitekim 1891 tarihinde İlköğretim Genel Müdürlüğü (*İbtidâi Mektebler Şubesi*) ve 1893 tarihinde Rüşdiye Mektebler Şubesi'ne terfi etti. Bu esnada Temmuz 1893 tarihinden Haziran 1897 tarihine kadar Ziraat Bankası İdare Meclisi azalığına getirildi. Ocak 1984 ile Mart 1897 tarihleri arasında Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi coğrafya öğretmeni olarak görevine devam etti.[78] 1895 tarihinde Ortaöğretim Genel Müdürlüğü (İdadî Mektepler Müdürlüğü) görevine getirildi. Bu sırada bir öğretmen, onu şikayet ederek "Sultan II. Abdülhamid'e suikast yapmak için dinamitli zarf hazırladığı" şeklinde beyanlarda bulununca evine baskın düzenlenerek derdest edilmiştir. Bu yüzden 3 ay boyunca İstanbul Beyoğlu'nda bulanan Taşkışla'da hapis yatmıştır. Suçsuz olduğu anlaşılınca hem kendisi hem de

76 Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı* (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), III, 159.

77 BOA, İ.DH.01121/087626/1/1; BOA, İ.DH.01121/087626/3/1.

78 Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 159.

onu şikayet eden öğretmen hakkında tayin kararı çıkmış ve 1897 tarihinde Konya Maarif Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Bunun yanı sıra Konya İdadisi'nde Fransızca öğretmeni olarak görev yaptı. Bu arada 18 Ağustos 1900-21 Aralık 1900 tarihleri arasında Niğde Sancağı Maarif Vekilliği görevini de üstlendi. 1901 tarihinde Konya'da ve Türkiye'de ilk defa tesis olunan Halı ve Kilim Sergisi Hazırlama Komisyonu Reisliği yapmıştır. 14 Nisan 1900'den 27 Aralık 1903 tarihine kadar Konya Vilayet Matbaası Müdürlüğü; Konya Sanat Enstitüsü (Konya Sanayi Mektebi) İnşaat Komisyonu Reisliği; 1906 senesinde terfi ederek Bursa Maarif Müdürlüğüne, 1907 tarihinde Bursa Maarif Müdürlüğüne ek olarak Afyon Sancağı Mutasarrıf Vekilliğine tayin edildi. Bursa'da Maarif Müdürü iken bugünkü Bursa Lisesi binasında ilk defa tertip edilen "Bursa Yerli Mahsuller Sergisi"nin başkanlığını üstlendi. Meşrutiyetin ilanı üzerine Ağustos 1908 tarihinde Galatasaray Sultanisi Müdürlüğüne nakledildi. Fakat Ekim 1908'de Preveze Mebusu olarak Meclis'e girmeye hak kazanınca Galatasaray Sultanisi'ndeki görevine devam edemedi.[79] 1909 ve 1919 tarihlerinde, çok sonraları kardeşi Besim Ömer Paşa'nın vekil seçileceği Bilecik ilinin de içerisinde bulunduğu, Hüdavendigar Vilayeti'ne vali olarak tayin olunca mebusluk görevini de bırakmak zorunda kalmıştır. Bu görevinden önce vilayetin Maarif Müdürü olarak da görev yapmış bulunan Azmi Bey 1905 tarihinde Bilecik merkezinde yer alan idadi okulun açılışına da bizzat katılmıştır.[80]

1909 senesinde I. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinde kendisine Maarif Nazırlığı görevi teklif edildiyse de münasip bir lisanla valiliğe devam etmek istediğini bildirmiştir. 1910 tarihinde Kastamonu Valiliği görevine tayin edildi. Fakat hastalığı dolayısıyla buraya gidemedi ve ikinci defa olmak üzere Hüdavendigar Sancağı'na vali tayin edildi. Bir ay sonra İtilaf ve Hürriyet Fırkası iktidara gelince buradaki görevine son verilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Azmi 1914 tarihinde kendi isteğiyle emekliliğe ayrılıp bir daha da resmî görev almadı. Bundan sonra kendini neşriyata adayarak Kadıköy/Moda'da yer alan hanesinde ilim dünyasına katkıda bulunmaya çalışmıştır. 15 Ocak 1940 tarihinde İstanbul'da vefat eden Mustafa Azmi çok iyi Fransızca bilirdi. Aynı zamanda Farsça ve Arapçaya vakıftı.[81]

79 Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* III, 160.

80 Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)* (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2015), 143; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 3.

81 Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 160.

3.2. Aldığı Rütbe ve Nişanlar

1892'de ûla rütbesinin 2. sınıfına terfi etmiştir.

1892'de 3. rütbeden Osmânî

1904'de 2. rütbeden Mecîdî

1905'te Fransa Hükümeti Officer de L'Instruction Publique nişanı

1912'de Duc de Saxabourg tarafından Fon Bor Kruvaze Rütbesinde Saks Ernіştayn nişanı[82]

3.3. Eserleri

1. *Su*, İstanbul: Ceride-i Askerîye Matbaası, 1300, 339 s. (Kardeşi Besim Ömer Paşa ile Beraber).
2. *Esâm-i Türkiyyeyi (Türkçe Adları) Câmi' İlk Kıraat Kitabı*, İstanbul, Mahmudbey Matbaası, 1309, 32 s.
3. *Hanım Kitabı* (Evişleri Ansiklopedisi), İstanbul: Hayriye Matbaası, 1300, 422+15 s.
4. *Evlenmeden Önce ve Sonra Genç Kızlarımıza*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1934.
5. *Artistin Ölümü Bir Perdelik Komedi*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1934, 54 s.
6. *Eski ve Yeni Harfler Hakkında Bazı Mütalaalar*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1928, 43 s.

Ayrıca hazırlayıp tamamladığı halde bastıramadığı *Her şeyden Biraz* (Halk Bilgisi Kitabı) ve hazırlayıp tamamladığı halde bastıramadığı 3000 sayfalık bir ansiklopedi serisi mevcuttur.[83]

82 Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 160.
83 Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 160.

3.4. Mezarı

4. Mahmud Agâh Ömer Akalın (1868-1953)

4.1. Hayatı

Agâh Ömer 1274/1869 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi.[84] Mülkiye Mektebi'nin idadi kısmında lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1887 tarihinde yüksek kısımdan mezun oldu.

24 Eylül 1887 (6 Muharrem 1305) 600 kuruş maaşla Ocak 1888 senesinde Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi Katipliğine tayin edilerek memuriyet hayatına başladı. Bu arada 1880'de II. Abdülhamid tarafından açılan Lisan Mektebi'ni de bitirdi.[85] Mart 1890 tarihinde Maliye Nezareti Mektûbî Kalemi 2. Kâtipliğine atandı. Aynı sene Ekim ayında bu görevinin yanı sıra Vefa İdadisi'nde târih-i umûmî, Hamidiye Orta Ticaret Mektebi'nde sınai-ticari coğrafya öğretmenliği yaptı. Ni-

84 BOA, DH.SAİDd.43/84, s.165.

85 BOA, DH.SAİDd.43/84, s.165; Çankaya *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 271.

san 1903'te Techizât-ı Askeriyye İâne Komisyonu Azalığına; Kasım 1905'te aynı yerde Mektûbî Kalemi Müdürlüğüne; Mart 1906'da aynı kurumun Özel Kalem Müdürlüğüne (Techizât-ı Askeriyye Nezareti Mektupçuluğu) getirildi. Eylül 1908'de Maliye Nezareti Harp Kazançları İstanbul Kısmı Müdürlüğüne; Kasım 1910'da Edremit ve Afyon Emvâl-i Metrûke Komisyonlukları Reisliğine atandı. Burada rahatsızlanınca İstanbul Adalar Kadastro Heyeti Reisliğine getirildi. Ekim 1912'de İstanbul Hukuk Mektebi'nden de mezun olarak bu alandaki tecrübesini artırdı. I. Balkan Harbi'nde harp cephesi Serez'e giderek Hilâl-i Ahmer'in Gezici Yardım Ekibi'ne başkanlık etti. 1913 senesinde Balya-Karaaydın Madenleri Anonim Şirketi Hukuk Müşavirliği ve İdare Müdürlüğü, Fethiye Maden Şirketi, Boğaziçi-İstinye Dokları Anonim Şirketi İdare Müdürlüğü görevlerine getirildi. [86]Bu görevlerde 10 sene kadar kaldıktan sonra bu şirketlerin hükümet tarafından satın alınmasıyla buradaki görevleri son bulduysa da Fethiye Maden Şirketi Murakıplığı görevini devam ettirdi. 1944 yılında İstanbul Manifatura Tacirleri Birliği Üyeliği ve Genel Sekreterliğine seçildi. 1946'da bu kuruluşun murakıplığına ve Merkez Bankası Müşavirler Heyeti üyeliğine atandı. 31 Ekim 1953 cumartesi gününde İstanbul'da vefat etti ve Merkezefendi'deki aile mezarlığına defnedildi.[87] Hatice Hanım'la evliliğinden Şevki, Şaika (Mutlu) ve Nermin (Erkal) adında üç evladı dünyaya geldi.[88]

4.2. Evrak ve Mektupları

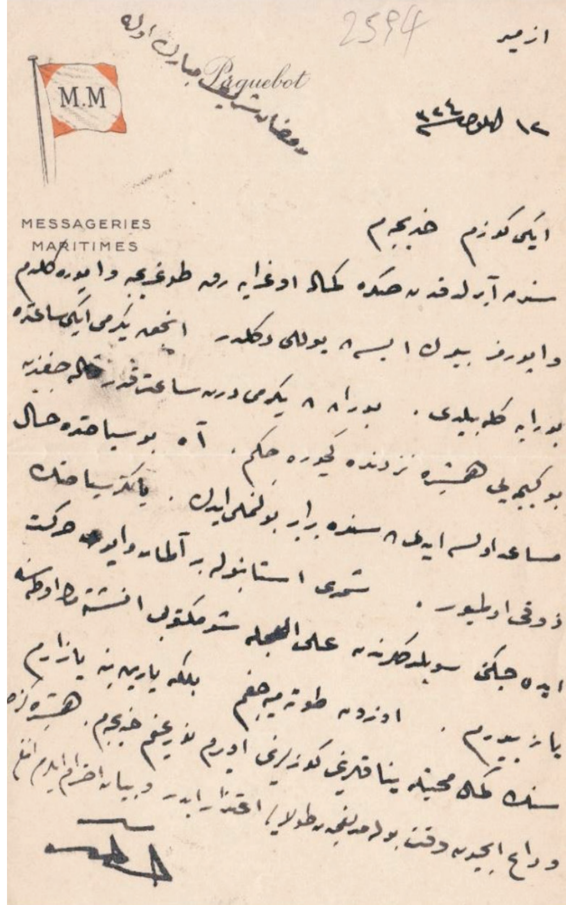
Besim Ömer Koleksiyonumuzda, Besim Ömer'den sonra en çok Agâh Ömer hakkında evrak mevcuttur. Bu evrakın çoğunu eşi ve çocuklarıyla yazışmalarından oluşan özel mektuplar oluşturmaktadır. Bu çalışmaya, Besim Ömer Paşa Konağında mukim bulunan eşi Hatice'ye gönderdiği mektuplarından birini koymakla yetineceğiz.

86 Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 271.

87 Çankaya, *a.g.e*, s.272.

88 *Besim Ömer Evrâkı*, Mehmet Kavak Koleksiyonu.

Agâh Ömer'in, İstanbul'da İkamet Eden Eşi Hadice'ye İzmir'den Gönderdiği Mektup[89]

İzmir 12 Eylül sene [1]324
[25 Eylül 1908]

Ramazan-ı Şerif Mübarek Ola

İki Gözüm Hadice'm

Senden ayrıldıktan sonra Kemal'e uğrayarak doğruca vapura geldim. Vapurum büyük ise de yollu değildir. Anca yirmi iki saatte buraya gelebildi. Burada da yirmi dört saat kadar kalacağımdan bu geceyi hemşire nezdinde geçireceğim.

Ah bu seyahatte hal müsait olsa idi de senle beraber bulunmalı idik. Yalnız seyahatin zevki olmuyor. Şimdi İstanbul'a bir Alman vapuru hareket edeceğini söylediklerinden alelacele şu mektubu eniştemin odasında yazıyorum. Uzun tutamayacağım. Belki yarın yine yazarım. Senin kemal-i muhabbetle yanaklarını gözlerini öperim. Nur-ı aynım Hadice'm. Hemşirenize veda için vakit bulamadığından dolayı itizar eder ve beyan-ı ihtiram eylerim.
Bende Agâh

89 *Besim Ömer Evrâkı,* Mehmet Kavak Koleksiyonu.

4.3. Mezarı

5. Kemal Ömer Akalın (?- 1931)

5.1. Hayatı

Besim Ömer'in en küçük kardeşi olan Kemal Ömer Akalın hakkında detaylı bir malumat olmamakla birlikte mezar taşında 25 Kanunievvel 1931 (25 Aralık 1931) tarihinde vefat ettiği yazılıdır.[90] Kemal Ömer, tüccarlıkla uğraşarak aynı zamanda dönemin yenilikçi hareketlerine öncülük etmiştir.[91] Bunun haricinde Kemal Ömer'in hayatına dair çok fazla malumata ulaşılamamıştır.

5.2. Kemal Ömer'in, Fransa'ya Seyahat Eden Abisi Agâh Ömer'e Mektubu[92]

Pazartesi 23/6/[13]20 [5 Eylül 1904]

Muhterem ağabeyim Agâhım ve şefkatli yengem ve sevgili Şaika'm.

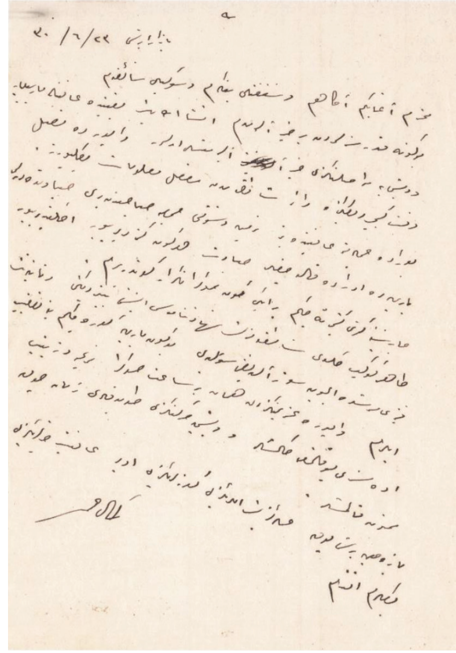
Bugüne kadar sizlerden bir haber alamadım. İnşallah pek yakında afiyetle Marsilya'ya ve Vichy'e muvasalatınızı haber alırım. Vapurda nasıl vakit geçirdiğinize dair Şaika'mdan mufassal malumat bekliyoruz. Burada cümlemiz afiyetteyiz. Nermin ve Şevki cuma sabahından beri Saadet'tedirler. Yarın

90 *Kemal Ömer Akalın'ın Mezar Taşı Yazısı*, İstanbul Merkezefendi Mezarlığı, Ada Numarası: 1.

91 Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim*, 68; Kavak, "Besim Ömer'in *Hıfz-ı Sıhhat* Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", 3.

92 *Besim Ömer Evrakı*, Mehmet Kavak Koleksiyonu.

da orada kalacağız. Saadet her gün gezdiriyor, eğlendiriyor. Çarşamba geri getireceğim.

Bir iki gün sonra tekrar gönderirim. Tahir gündüz geldi. Şahika'mızın şehadetnamesi işini bitirdiği zaman yanına kızı Mürşide'yi alıp söz aldığını söyledi. Bugün yarın götüreceğim? yine takip eylerim. Vapura azimetinizden hemen bir saat sonra Nuriye ve Zeynep edesini? misafirliğe? gelmişler. Hareketinizi duydukları zaman çok memnun kalmışlar. Yazacak pek bir şey yok. Ellerinizi gözlerinizi öper. Afiyet-i hallerinizi ziyaretinizi? Beklerim efendim.

Kemal

5.3. Mezarı

Kemal Ömer diğer kardeşlerinin hepsinden genç olmasına rağmen en erken yaşta vefat edendir. Onun mezarı da abilerinin mezar şeklinden farklı olup taşın renginden dolayı üzerindeki yazı çok zor okunmaktadır. Aile kabristanında yer alan mezarı diğerlerinden farklı olarak demir çitlerle çevrilmiştir. Aşağıda hem ön hem arka cepheden çekilmiş mezar resmi ve yanında mezarı yazısı yer almaktadır.

Kemal Ömer Akalın'ın Mezarı

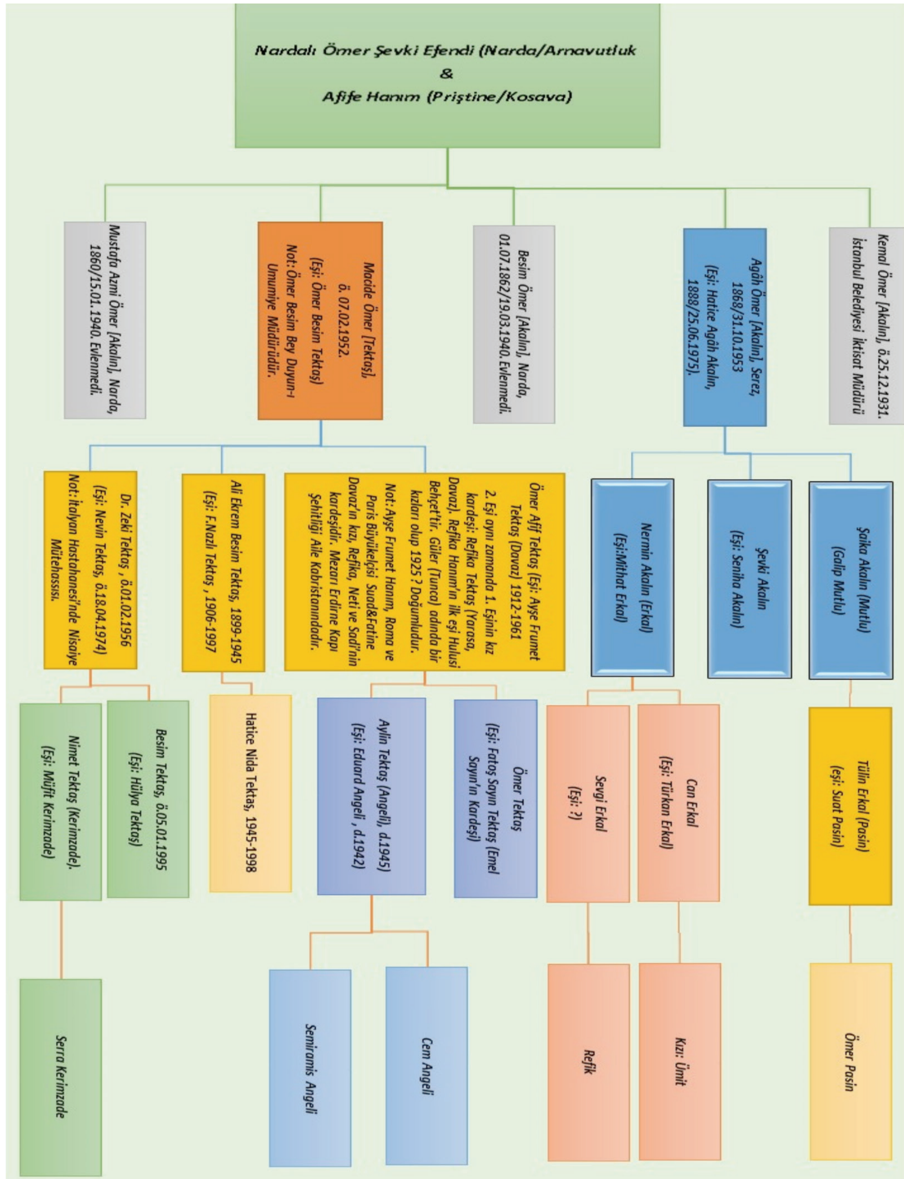
Mezar Taşı Üzerindeki Yazı

Narde Eşrâfından

Merhum Ömer Şevki

Paşa'nın oğlu
İstanbul Belediyesi İktisat Müdürü Kemal Ömer Akalın
Ruhuna Fatiha
25 Kanunievvel 1931 [25 Aralık 1931].

Besim Ömer, Ailesi ve Akrabalarına Ait Soy Şeceresi

Besim Ömer'in Kızı Olduğu İddia Edilen Nesime Hanım'ın Nüfus Hüviyet Cüzdanı[93]

93 Akın, *Geyikli Park*, 126.

GALEN'İN *KİTÂB Fİ'L-HICÂME VE'L-MİBDA' VE'L-ALAK MİN KÜTÜBİ BUKRÂT* ADLI RİSÂLESİNE GÖRE HİPOKRAT'IN HACAMATLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Levent Öztürk[1]

Öz

Bu yazı, Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Ayasofya 3724, 149a-150b) *Kitâb fi'l-hıcâme ve'l-mibda' ve'l-alak min Kütübi Bukrât* adlı risaleye göre Hipokrat'ın hacamatla ilgili görüşlerini ele almayı hedeflemektedir. Risale, Galen'e (MS 129-200) ait görünmekte ve Galen'in Hipokrat'ın (MÖ 460-370) eserlerinden derlediğini ifade ettiği hacamatla ilgili bilgileri içermektedir.

Risâlede öncelikle hacamatın vücudun hangi bölgelerine uygulanabileceği konusu ele alınmaktadır. Bilhassa baş, sırt, ayak, yüz, karın gibi bölgelere uygulanıp uygulanamayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca hacamat uygulanan vücut bölgelerine göre ortaya çıkabilecek istenmeyen durumlar, özellikle hacamat uygulanan yerlerdeki deri kesiklerinde oluşabilecek apseler hakkında bilgi verilmektedir. Risalede hacamatın hastalığın seyrine göre hangi zaman dilimlerinde yapılabileceği belirtilmektedir. Buna ilave olarak hacamatın günün hangi saatlerinde yapılmasının uygun olacağı ve hacamatın ne tür rahatsızlıklara iyi geleceği zikredilmektedir. Hacamat kanının özellikleri hakkında da bilgi sunulmaktadır.

Bu yazıda Hipokrat'ın hacamatla ilgili görüşleri ortaya konulduktan sonra bu derlemenin analizi yapılmaktadır. Galen'in, Hipokratik metinlerden derlediğini ifade ettiği kısımların günümüze gelen Hipokratik metinlerde yer alıp almadığı sorunu ortaya konulmakta ve Galen'in alıntılarının ne anlama geldiği tartışılmaktadır.

1 Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, leventozturk@outlook.com

1. Giriş

Ele aldığımız risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3724, 149a-150b'de bulunmaktadır. Eser 249 varak olup II. Bâyezid (1481-1512) ve I. Mahmud'un (1730-1754) vakıf mühürlerini içermektedir. Esere ait bir isim bulunmamaktadır. Eserde yirmi bir adet tıpla ilgili risâle yer almaktadır.

Arapça olan yirmi bir risaleden birisi incelemeye esas aldığımız risaledir ve Galen'e ait gösterilmektedir. Galen'in eserleri arasında *Kitâbü'l-Hıcâme* adlı bir esere tesadüf edilememiştir. Ona ait eserler listesinde *Kitâbü'l-Fasd* isimli bir eser bulunmaktadır. Fasd ve hıcâme kavramlarının hekimler tarafından iki ayrı uygulama olarak kullanılması sebebiyle risaleye ait isimlendirme üzerinde ayrı bir tartışma yapılması gerekmektedir. Bilindiği üzere *fasd*, damardan kanı istenildiği kadar akıtarak boşaltım sağlamak, *hıcâme* ise kesik oluşturarak veya oluşturmaksızın deri üzerine vantuz konulmak suretiyle vücuttan boşaltım sağlamak anlamına gelmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulunca Galen'e ait gösterilen *Kitâbü'l-Fasd* ya ayrı bir çalışma, ya da hıcâmeyi de içine alan geniş kapsamlı bir çalışma olmalıdır. Bugün için bu hususta bir kanaat ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla risalenin Galen'in eserlerinden derlenen bir çalışma olma ihtimali üzerinde durmak daha uygun olacaktır. Bilindiği üzere Hipokrat ve Galen'e ait pseudo eserler meselesi bugün de önemli bir tartışma konusudur. Meşhur filozof ve hekimlerin bizzat kendilerinin kaleme almadığı eserler olmasına karşın onlara aitmiş gibi gösterilen, onların adıyla yazılan eserlerin mevcudiyeti ve sıhhati meselesi bilim dünyasını daima meşgul etmiş ve edecek bir sorundur. Bu sorunun müelliflere ait Latince, Grekçe, Süryanice ve Arapça metinlerin karşılaştırmalı neşirleriyle çözüleceği veya en azından sorunun görülmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

2. Risalede Ele Alınan Konular

Galen bu risalesinde Hipokrat'ın hacamat, neşter ve vantuzla ilgili görüşlerini ona ait kitaplardan topladığını ifade etmektedir. Galen risalesinin giriş bölümünde Hipokrat şunları söyledi, ifadesiyle hacamatla ilgili bazı genel bilgiler sunmaktadır. Akabinde de tüm bâb başlıklarında Hipokrat şunları söyledi, tarzında bir sunumla hacamatla ilgili uygulamalara dair bilgileri aktarmaktadır.

Risale bir giriş ve bunu takip eden altı bâbdan oluşmaktadır. Bununla birlikte kadınlarla ilgili ayrı bir başlık daha açılmıştır. Bu durum, başlangıçta erkekler ve kadınlar için olmak üzere iki ana bölüm oluşturulduğu intibaını vermektedir. Ancak bunu söylemeye müsait bir iç düzen görülmemektedir. Aslına bakılacak olursa altı bâb başlığı ve bunların içeriklerinde de bir sistematik bulunmamaktadır. Risâle daha çok Hipokrat'ın hacamatla ilgili görüşlerinin dağınık bir şekilde derlendiği bir çalışma olarak kaleme alınmış görünmektedir.

Meselâ risalenin giriş kısmında hacamat uygulamasıyla ilgili genel bazı bilgiler yer almakta ve bunlar bâb başlıkları altında kısmen tekrar etmektedir. Birinci bâb hacamatın hastalığın başlangıç evresinde yapılmaması gerektiğini söyleyen bir bilgi içermektedir. İkinci bâb ise hacamatın kameri ayın hangi evrelerinde uygulanabileceğini ifade eden bazı bilgilerden oluşmaktadır. Üçüncü bâb yaralı vücuda hacamat uygulanmaması gerektiğini ifade eden bir bilgiye yer vermektedir. Dördüncü bâbda ise insan vücudunun ön cephesinden hacamat yapılmaması gerektiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Beşinci bâb, ağrılı uzva hacamat uygulanamayacağını ifade etmektedir. Altıncı bâb hacamat yapılabilecek yerler ve faydaları üzerine bilgiler içermektedir. Kadınlarla ilgili bilgi sunan kısımda ise hacamat yapılması uygun olan bölgeler ve faydaları açıklanmaktadır.

3. Risaleye Göre Hipokrat'ın Hacamatla İlgili Görüşleri

a. Risalenin Giriş Kısmında Sunulan Bilgiler

Galen'in risalenin girişinde Hipokrat'ın hacamatla ilgili görüşlerine dair genel bazı bilgilere temas ettiği anlaşılmaktadır. O, Hipokrat'ın görüşlerini şu şekilde sıralar:

- Hastalığın ilk evresinde hacamat uygulanmaz.
- Uzuvda bir ağrı varsa veya bir zafiyet gözleniyorsa hacamat yapılmaz.
- Hacamat, insanın arka bölgesine uygulanır. Ön cephesine, yüzüne, göğsüne ve midesine uygulanmaz.

b. Birinci Bâbda Sunulan Bilgiler

Hastalığın başlangıcında hacamat yapılmamalıdır. Zira hastalığı artırır. Yapılan hacamat tedavi için alınan ilacın vücuttaki tesirini ortadan kaldırır.

c. İkinci Bâbda Sunulan Bilgiler

- Kameri ayın ilk günlerinde hacamat yapılmamalıdır. Zira kan akışı ve vücuttaki hıltlar ayın ilk evresinde artmaktadır.
- Eğer bu evrede hacamat yapılırsa temiz kanın üçte ikisi, kirli (ölü) kanın üçte biri alınmış olur.
- Ay eksilmeye başlayınca hacamat yapılır.
- Eğer bu evrede yapılırsa kirli kanın üçte ikisi, temiz kanın üçte biri alınmış olur.

d. Üçüncü Bâbda Sunulan Bilgiler

Vücutta yara varsa hacamat yapılmaz. Yaranın iltihaplanmasından korkulmazsa yapılır. Yaranın üzerine hacamat yapıldığında kan boşalırsa sorun yok demektir.

e. Dördüncü Bâbda Sunulan Bilgiler

İnsan vücudunun ön cephesine hacamat uygulanmamalıdır. Zira ön cephede herhangi bir yere konulacak hacamat aletinin kayarak kanla birlikte diğer sıvıları da vücuttan boşaltması muhtemeldir. Ön cepheden yapılacak hacamat görme, işitme, akıl ve zihin faaliyetlerine zarar verir.

f. Beşinci Bâbda Sunulan Bilgiler

Ağrıyan uzva hacamat uygulanmaz. Uzuv zayıf veya güçsüz ise hacamat uygulanmaz.

g. Altıncı Bâbda Sunulan Bilgiler

Altıncı bâbda hacamat yerleri ve faydaları hakkında bilgi sunulmaktadır. Hipokrat'a göre hacamat kafatasının üst kısmından yapılırsa tüm vücuttan kan alınmış olur ve bu bunamanın ve ihtiyarlığın getireceği sorunları ortadan kaldırır. Kafatasının arka orta kısmından yapılırsa iki yanlı baş ağrısına (migren) ve zonklamaya (damarın kesik kesik şiddetli bir şekilde atması) iyi gelir. Boyun çukurundaki iki damar, yani derin boyun toplardamarından (basilik ven) yapılan hacamat göze gelen darbe, dişler ve işitme kusurları için faydalıdır. İki kürek kemiği arasından uygulanan hacamat boğaz hastalıklarına ve omuz bölgesine yarar sağlar.

h. Kadınlarla İlgili Kısım

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere risalenin önemli bir başlığı kadınlarla ilgili uygulamalardan oluşmaktadır. Ancak burada yer alan bazı bilgiler risalenin giriş kısmında sunulan birtakım bilgilerle çelişmektedir. Risâlenin giriş kısmında insan vücudunun ön cephesinden hacamat yapılmaması gerektiği ifade edilmesine karşın, kadınlarla ilgili kısımda vücudun ön cephesinde uygulanan hacamat örnekleri bulunmaktadır. Buna göre hacamat aleti göbeğin üstünde göğüs kafesindeki iki bölgeye, meme başlarına konulur, ancak kan alınmaz, kuru hacamat yapılır. Bu basurun neden olduğu akıntılara, göbek çevresindeki gazlara, âdet görmekte iken kan kesilmesine veya aşırı kanamalara, bağırsak hastalıklarına ve karın ağrısına faydalıdır.

Hacamat aleti iki kalça kemiğinin arasına, yani kuyruk sokumu bölgesine ateşle birlikte konulur. Buradaki deri kesilir ve vantuzlanır. Bu uygulama, kalça kemiklerine, uyluğa (uyluk kemiği ile diz arasına), ayaklara, genital bölgeye, makatta ortaya çıkan basura (dış basur) fayda sağlar. Bu uygulama rahim ve mesane akıntısına da faydalıdır. Mide üzerine konan hacamat aleti, doğum sonrasında yüzde ortaya çıkan lekelere (kelef) iyi gelir. Bu uygulama ayrıca baş ağrısına iyi gelir. Hayz görmekte zorlanan kadına da fayda sağlar.

4. Risalede Yer Alan Görüşlerin Hipokratik Metinlerdeki Karşılığı Problemi

Hipokrat'a ait olduğu ileri sürülen derlemelerde ele aldığımız risalede zikri geçen bilgilerin yer alıp almadığı merak konusudur. Bu husus başlı başına ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak hızlı bir bakış çerçevesinde bile risalede yer alan bilgilerin Hipokratik metinlere ait tam bir tercüme olmadığı, bir kısmının atlandığı, Hipokrat'a ait görünen metinlerle çoğu zaman örtüşmediği, özet bilgi sunduğu gibi hususlar dikkatleri çekmektedir. Mesela Hipokrat'a ait metinlerde *Kadın Hastalıkları 2*'de yer alan "Vantuz (Hacamat Kabı) dönüşümlü olarak şişirilmiş göğüs kafesine uygulanır. Kan akıtılmaz. Bu uygulama, başlangıcı sarımtırak, sonrası ise kırmızıya dönen vajinal akıntılara (*fluor albus*) faydalıdır" şeklindeki bilgi ele aldığımız risalede kısmi olarak yer almakta, muhtemelen vajinal akıntılar basur akıntısıyla karıştırılarak aktarılmış görünmektedir. Ayrıca risalede yer alan diğer faydalar da ilgili bölümde bulunmamaktadır. *Kadın Hastalıkları 2*'de ilgili rahatsızlık bağlamında "kuyruk sokumu bölgesine hacamat uygulanır" şeklinde

bir bilgi daha yer almakta ise de risalede bu ilişki çerçevesinde bir metne tesadüf edilememiştir.

Benzer bir ifade *Aforizmalar*'da geçmektedir: "Bir kadının âdet kanamasını durdurmak istiyorsan, olabildiğince büyük bir hacamat şişesini göğüslerine uygula." Burada geçen ifadelerde vantuz kabının özelliği vurgulandığı halde, ele aldığımız risalede bu hususa temas bulunmamaktadır.

Biraz önce de vurguladığımız üzere bu durum ayrı bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte malzemeye hızlı bir bakış bile karşımıza çıkan sorunu görmemize imkan tanıyacak ölçüde açıktır.

5. Sonuç

Ele aldığımız risalenin Galen tarafından yazılıp yazılmadığı, Galen'e ait böyle bir eserin mevcut olup olmadığı tartışmaya açık bir husustur. Yazılmış olsa bile Hipokrat'a ait metinlerde bu risalede yer alan bilgilerden daha fazla materyal bulunduğu da bir gerçektir. Bu durumda Arapçaya tercüme edilen eserlerin hangi Galenik metne dayandığı sorusu gündeme gelmektedir ve ünlü hekimlere ait pseudo eserler meselesi yeniden düşünülmelidir. Bu risale bağlamında karşımıza çıkan en temel sorun incelediğimiz risalede yer alan bilgilerin Hipokratik metinlerle tam bir örtüşmeye sahip olmamasıdır. Bu husus daha derinlemesine ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

Kaynaklar

1. Brain, Peter, *Galen on Bloodletting*, Cambridge, 1986
2. Coxe, John Redman, *The Writings of Hippocrates and Galen*, Philadelphia, 1846.
3. Greenstore, Gerry, "History of Bloodletting", *BC Medical Journal* 52/1 (2010), 12-14.
4. Kut, Günay-Bayraktar, Nimet (1984), *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara.
5. Lloyd, G.E.R., *Hippocratic Writings*, Londra, 1983.
6. Petit, Caroline, "What does Pseudo-Galen Tell us that Galen does not? Ancient Medical Schools in the Roman Empire", *Philosophical Theme in Galen*, ed. Peter Adamson vd., Londra, 2014, 269-290.
7. Sezgin, Fuad, *İslam'da Bilim ve Teknik*, I-V, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
8. Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, haz. Orhan Sakin vd., 2. Baskı, Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2017.

Ekler

Ek 1 Yazmanın II. Bâyezid'in mührünü içeren 1a sayfası

Ek 2 Yazmanın I. Mahmud'un mührünü içeren 1b sayfası

Ek 3 Risâlenin ilk sayfasını içeren 149a sayfası

HALÛK PERK MÜZESİ HACAMAT KOLEKSİYONU

Halûk Perk[1], Burcu Özdemir[2]

Giriş

Dünyü Sağlık Örgütü (WHO) geleneksel tıbbı şöyle tanımlamaktadır:

Geleneksel tıp oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Teori, inanç ve deneyime dayalı genel bilgi, beceri ve uygulamaların bütünüdür. Geleneksel tıp kendi dışındaki kültürler için yabancı olan, açıklaması mümkün olan veya olmayan uygulamaları içerir. Bu uygulamalarla sağlık halini devam ettirmeyi, hastalıkları engellemeyi, teşhiste bulunmayı, akıl ve bedenle ilişkili hastalıkları tedavi etmeyi hedefler.[3]

Geleneksel tıbbı ve halk hekimliğini şekillendiren; kültür, inanç, toplumsal yapı, çevresel faktörler, iklim ve tabiat koşullarıdır. Bu durum tedavi yöntemlerini ve tedavide kullanılan malzemelerin çeşitliliğini de gözler önüne sermektedir.

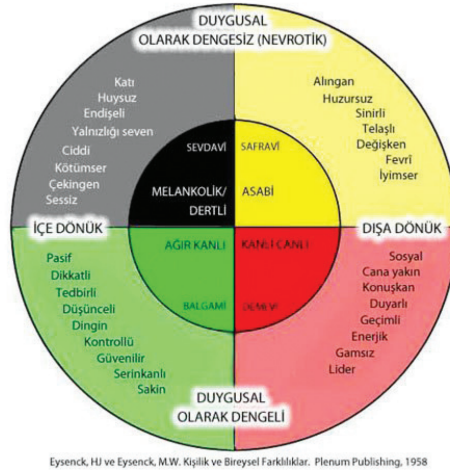
Tıp tarihi boyunca birçok tedavi yöntemi ortaya çıkmıştır. İlk çağlarda insanlar doğayı ve hayvanları gözlemleyerek hastalıklara çare aramıştır. Yerleşik hayata geçildikçe, yaşam şeklindeki değişimlere bağlı olarak sağlık ihtiyaçları değişmiştir. Bu dönemde ağrılar, kronik hastalıklar, enfeksiyonlar, salgınlar gibi hastalıklar için deneme yanılmaya dayalı ampirik tedaviler görülmeye başlamıştır. Özellikle ağrılar, gözle görülmeyen, ancak duyularla hissedilebilen hastalıklar için büyüsel ve dinsel tedaviler uygulanmıştır.

1 Koleksiyoner, hp@halukperk.com
2 Uzm. Arkeolog, burcuozdemir68@gmail.com
3 WHO, 2002, 1.

Eskiçağ'da Tedavi Yöntemleri: Hıltlar Teorisi ve Hacamat Uygulaması

MÖ 3000 yılında kurulan Mısır uygarlığında hacamat, kupa ve sülükle tedavi sıkça başvurulan sıradan uygulamalar arasındaydı. Kupa ve hacamat tedavilerine dair ilk yazılı kaynak ise Eski Mısır'a aittir. Mısır tıbbından Yunan ve Roma uygarlıklarına taşınan kupa ve hacamat tedavileri Hipokrat zamanında saygınlık kazanmış ve XX. yüzyıla kadar uygulanmıştır.[4]

MÖ V. yüzyılda özellikle akılcı tıbbın Yunan coğrafyasında gelişmesiyle birlikte tıbbi uygulamalar, teorik bilgilere dayandırılmaya ve sistemleştirilmeye başlamıştır. Hipokrat'la birlikte yaklaşık 2500 yıl etkinliğini koruyacak olan *dört unsur teorisi* veya diğer adıyla *hıltlar teorisi* ortaya çıkmıştır.

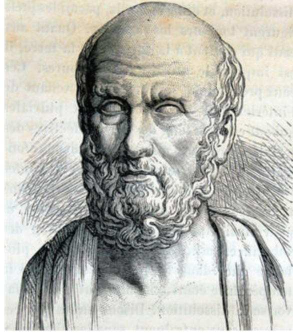

Dört unsur teori tablosu

Asklepion hekim geleneğinden gelen Hipokrat, dönem tıbbını büyüsel niteliklerden arındırarak daha teorik, fakat aynı zamanda klinik uygulamaların güçlendiği bir şekle sokmuş, rahip hekimlik döneminden klinik hekimliğe geçiş döneminin anahtarı olmuştur.

Hipokrat'ın (MÖ 460-377) hıltlar teorisine göre insan vücudunda bulunan dört temel sıvı kan, balgam, sevda ve safraydı. Bunlar, kozmosun dört temel unsuru olan hava, su, toprak ve ateşin, mikro kozmos olan insan bedenindeki karşılığıydı. İnsanın yiyip içtiği gıdalar bu dört temel sıvıya dönüşürdü. Yenip içilenler kadar mevsimler de hıltlar üzerinde etkiliydi. İlkbahar kanı, yaz saf-

4 Kılıç, "Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa", 5.

Hipokrat (MÖ 460-377), http://www.nkfu.com/hipokrat-kimdir/

rayı, sonbahar sevdayı, kış balgamı hareketlendirirdi. Vücut sıvılarının, yani dört hıltın dengede olması hali, tam bir iyilik haliydi. Dengesiz olması ise hastalık anlamına gelirdi. Sağlık, fazla olan hıltların dışarı atılmasına bağlıydı.

Müshil kullanımı, lavmanlar, kusturma, kan alma gibi "arınma" yöntemleri bu nedenle sağlığı kazanmak için kıymetli tedavi usulleri olarak benimsenmiştir. Hipokrat eserlerinde bir boşaltım ve arınma tedavisi olarak kupa ve hacamat tedavilerinden bahsetmiştir. Eski tıp hekimlerine göre vücutta bazı hastalıklar zayıflıktan değil, aşırı yükten ortaya çıkmaktadır. Böyle durumlarda kanatarak, perhizle ve boşaltma yoluyla tedaviler uygulanmıştır. Bu tedaviler hastalık durumunda uygulandığı gibi, koruyucu hekimlikte de kabul görmüş, halk belli dönemlerde arınma uygulamaları için teşvik edilmişti. Örneğin, hastalıkların, gıda artıklarının organizmanın bazı yerlerinde birikmesi sonucu oluştuğu düşünülen Mısır'da her ayın üç günü aç kalmak, kusma, lavman ve kan alma gibi boşaltıcı tedaviler uygulanmıştır.

Tarih boyunca kan alma yoluyla tedavi, arınma yöntemleri içinde en etkilisi olarak kabul edilmiştir. Hıltlar teorisine göre kan alma yoluyla vücuttan atılan madde bugün bildiğimiz anlamda kan değil, vücut tarafından istenmeyen, fazlalık ve pis sıvıları temsil etmekteydi. İnanışa göre kan akıtılırken yalnızca kirli ve gerekli olmayan kan vücudu terk ederdi. Kupa ve hacamat tedavisi de kirli ve fazla maddelerden arınmak için kullanılmıştır. Kupa ve hacamat tedavilerinde, derin dokularda hapsolan kanın vakum yoluyla çekilmesi suretiyle dolaşıma katıldığına inanılmış, böylece kanın temizlendiği düşünülmüştür. Geleneksel tıpta kupa gibi vakum içeren uygulamaların vücudun kendisini iyileştirme gücünü arttırdığına inanılmaktadır.[5]

5 Kılıç, "Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa", 7-8.

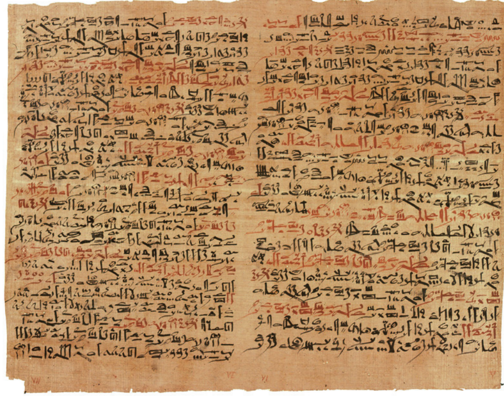

Kupa tedavisini gösteren minyatür

Bir masaj tekniği olarak adlandırılan kuru kupa tedavisi hakkında, ilk yazılı kaynak Ebers Papirüsü olarak bilinmektedir.[6]

Ebers Papirüsü, https://en.wikipedia.org/

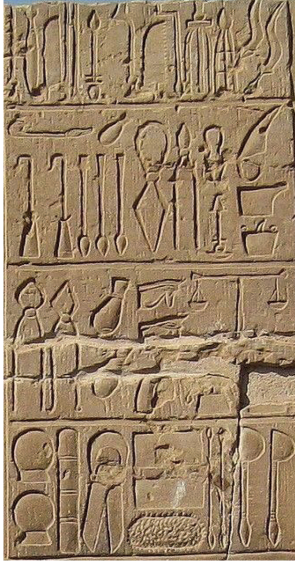

Cerrahi müdahalelerin konu edinildiği Ebers Papirüsü, https://en.wikipedia.org/

Mısır'da tıbbi bilgilerin oldukça gelişmiş olduğunu gösteren bu yazmalarda kan alma tedavileri, doğum kontrol ve hamilelikle ilgili reçeteler, ruh hastalıklarıyla ilgili tedavi yöntemleri anlatılmıştır. Bu yöntemlerden biri de kupa tedavisidir. Ayrıca Mısır ve Yunan dönemlerine ait birçok yazılı ve görsel bulgularda hekim tasvirlerinin yanında hacamat kupalarının bulunduğu, kupaların hekimlikle özdeşleştiği görülmektedir.[7]

6 Benli, "Hacamat Tedavisi", 46

7 Kılıç, "Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa", 8.

Eski Mısır tıp aletlerini gösteren kaya kabartması, www.flickr.com

Hacamat Uygulamasında Kullanılan Aletler

Hacamat Bıçakları

Hacamat sırasında kullanılan aletlerin, Tarih-öncesinden günümüze değin gelişimine bakıldığında profillerinin çok da değişmediği görülmektedir. Müzede bulunan eserlerin benzerleri kazılarda ve diğer müzelerdeki örneklerle karşılaştırıldığında nerdeyse birbiriyle aynı kupalar, bıçaklar görülmektedir. Roma dönemi hacamat kupası ile XX. yüzyıl hacamat kupasının ne denli benzerlik gösterdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Tarihî sırasıyla hacamat kupaları ve bıçaklarını verdiğimizde ilk olarak Roma döneminde hacamat için kullanılan flebotomlar karşımıza çıkmaktadır.

Flebotom, Roma döneminde kullanılan sivri uçlu iki tarafı keskin cerrah bıçağıdır. Boyutları genellikle 10 cm olan flebotomlar, kan alma yanında özellikle apselerin açılması, içi sıvı dolu kavitelerin boşaltılması ve diseksiyon gibi hemen tüm operasyonlarda kullanılmaya müsaittir. Bakır alaşımdan bütün dökülmüş gövdenin bıçak kısmı sonradan dövme tekniği ile keskinleştirilerek oluşturulmuştur.[8]

8 Perk, *Anadolu Antik Dönem Tıp Aletleri*, 42.

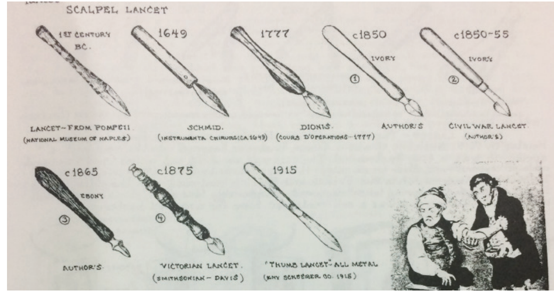

Halûk Perk Müzesi bakır alaşım flebotom örnekleri

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başında görülen hacamat uygulamasına bakıldığında, iki çeşit kan alma yöntemi vardır. Deri üzerine çizilerek kan çıkartma usulüne *kanlı hacamat* denmektedir. Genellikle bu usul yüksek tansiyona bağlı baş ağrılarında kullanılmaktadır. Burada deriyi çizme işlemi hacamat aletiyle yapılmaktadır. Bu alet dikdörtgen prizması şeklinde olup içerisinde yandan basılan düğmeye bağlı yayla hareket eden 3, 5, 7 küçük dişleri olan bıçakları bulunmaktadır.

Deriye aletin kaç bıçaklı yüzü geldiyse o kadar çizgi çizmekte ve çizilen deri üzerine yakılmış pamuklu bardak kapatılmaktadır. Vücuttaki kanın basıncı, cilt üzerindeki basınçtan fazla olduğundan çiziklerden koyu ve pıhtı kan sızmaya başlamakta ve hastanın ağrısı kaybolana kadar da 1-2 bardak kan akmaktadır. Göz zafiyetlerinde enseden, sırt ağrılarında ve şişmanlıkta ise sırttan kan alınmaktadır.

Osmanlı tıbbında hacamat, üç amaçla kullanılmıştır. Sağlığın korunması, hastalıkların tedavisi ve cerrahi tedaviler. Hastaya göre hacamat uygulanacak bölgeler, kupanın türü ve büyüklüğü ayarlanmaktadır. Ayrıca yine bu dönemde Osmanlı tıbbının parlak etkisiyle Batı tıbbı hekimlerinin çantalarında hacamat setleri taşıdıkları bilinmektedir.

Kan alma bıçaklarının tarihsel gelişimi
C. Keith Wilbur M.D., *Antique Medical Instruments*, 2000, s. 115

Kan Alma Kapları (Hacamat Kupa ve Şişeleri)

Celsus farklı tipte kan kapların tarifini yapar:

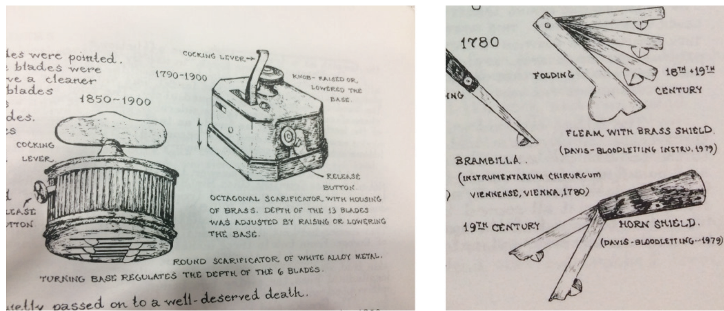
> İki tip kap vardır: Bronz ve boynuz. Bronzun bir ucu açık, diğer ucu kapalıdır. Boynuzun bir ucu öncekinde olduğu gibi açıktır ve diğer ucu küçük bir deliğe (*foramen*) sahiptir. Bronz tipin içine yakılacak keten tiftiği yerleştirilir ve sonra bir ağız üzerine uyumlanır ve yapışana kadar bastırılır. Boynuz tipi, vücuda boşken yerleştirilir ve sonra küçük deliğin olduğu kısım vasıtasıyla hava dışarı boşaltılır. Kavite üzeri mumla kapatılır daha önce olduğu gibi yapışır.

Paul ise şunları yazmıştır:

> Boş aleti uygulamak için kolu dik konuma getirir, aleti yana bağlarız, çünkü eğer ateşi yatarken uygularsak, alevli fitil damlar ve ateş deriyi acı vererek yakar ve buna hiç gerek yoktur. Alet boyutunun, uygulanan bölgeye uygun olması zo-

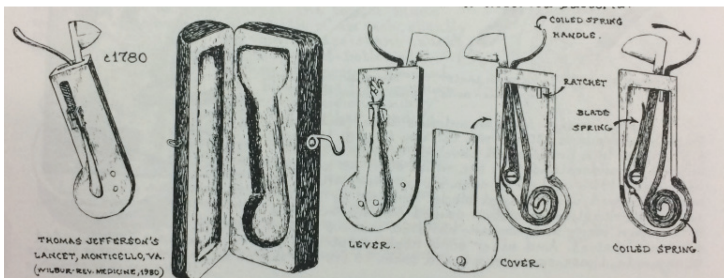
Halûk Perk Müzesi ahşap kutulu hacamat takımı (bıçak ve kupaları)

XVIII-XX. yüzyılda kullanılan çok bıçaklı hacamat aletleri
C. Keith Wilbur M.D., *Antique Medical Instruments*, 2000, s. 115

Halûk Perk Müzesi XIX-XX. yüzyılda kullanılan tek bıçaklı hacamat aletleri

XIX-XX. yüzyılda kullanılan tek bıçaklı hacamat aletleri
C. Keith Wilbur M.D., *Antique Medical Instruments*, 2000, s. 116

Pompeii kazılarında bulunan Roma dönemi hacamat kupaları ve cerrahi aletleri içeren kabartma
https://www.gettyimages.co.uk/detail/photo/relief-representing-surgical-instruments-high-res-stock-photography/102521047

Halûk Perk Müzesi ahşap kutulu hacamat takımı (bıçak ve kupaları)

XIX. yüzyılda Almanya'da basılan bir katalogda yer alan hacamat araç gereçleri
Medicisnisches Waarenhaus Actien – Gesellschaft, sy. 84: Berlin NW

> runludur, bu nedenle kan alma (*hacamat*) aletlerinde büyüklüğe ve küçüklüğe göre büyük boyut farkı vardır. Dahası, daha uzun boyun ve daha geniş gövdeli yapılmış olanlar kuvvetli bir çekim gücüne sahiptir.[9]

Hacamat günümüzde yasal izinle yapılan bir uygulamadır. Tarih öncesinde boynuz ve bronz kaplara alınan kanlar, günümüze gelindiğinde cam kupalara çekilmektedir. Ayrıca *kuru hacamat* denilen, *sırta şişe çekmek* veya *şişe vurmak* olarak da adlandırılan uygulamada içerisinde tutuşturulmuş alkollü pamuk parçası bulunan hacamat şişeleri oturan veya yüzüstü yatan hastanın derisine yapıştırılmaktadır. Bu iş için cam hacamat kupası ve bardak da kullanılmaktadır. Uygulanan şişenin içindeki yanma bittikten sonra vücuttaki kan şişenin altında kalan deri parçasına hücum ederek önce kızarıklık sonra morarma meydana getirmektedir. Deri üzerine yapıştırılmış şişeler 2-3 dakika sonra çekilerek kaldırılmaktadır.

9 Perk, *Anadolu Antik Dönem Tıp Aletleri*, 107.

Halûk Perk Müzesi boynuz kan alma kapları

Halûk Perk Müzesi Demir Çağ bronz kan alma kabı

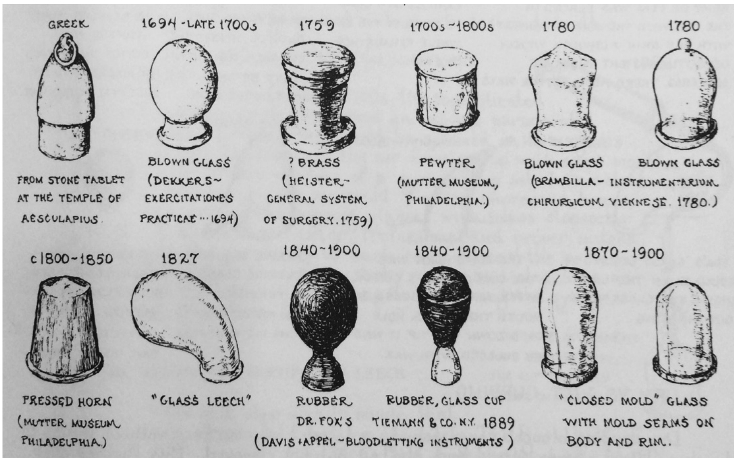
Halûk Perk Müzesi Roma dönemi bronz kan alma kapları

Pompeii kazılarından çıkan Roma dönemi bronz tıp aletleri
https://www.gettyimages.ca/license/52598522

Halûk Perk Müzesi Sasani dönemi bronz kan alma kapları

Kan alma kaplarının tarihsel gelişimi
C. Keith Wilbur M.D., *Antique Medical Instruments*, 2000, s. 117

18 Kasım 1933'te yayınlanan *Resmî Gazete*'de Mustafa Kemal imzalı gemilerde yolcuların sıhhi emniyeti hakkındaki kararname, hacamatın sağlık için gerekliliğini ifade etmektedir. Keza, belli vapurlarda kaptanın koruması altında bulundurulması gereken ilaç ve araç gereç listesi içinde hacamat şişesi de görülmektedir.

28 Ocak 1943'te İsmet İnönü aynı nitelikteki nizamnameyi imzalamıştır.

1965 yılında Erzincan'da belediye berber dükkanları ve hamamlarda hacamatı yasaklamış ve uymayanlara para cezası getirmiş; son olarak 1979 yılında Gaziantep'te belediye aynı yönde bir karar almıştır.[10]

2011 yılında ilk Uluslararası Kupa Terapisi Sempozyumu düzenlenmiş, 2014 yılında Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp (GETAT) yönetmeliği yayınlanarak hacamata yer verilmiş, 2016 yılında GETAT Uygulama ve Araştırma Merkezlerinde hekim ve diş hekimlerine 40 saatlik eğitim ve sertifika verilmeye başlanmıştır.

T.C.
Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur	18 TEŞRİNİSANİ 1933 CUMARTESİ	SAYI: 2555

KARARNAME

Kararname №: 15231

Gemilerde yolcuların sıhhî emniyeti hakkında Sıhhat ve İçtimaî Muavenet ve İktısat Vekilliklerince teklif ve Şûrayı Devletçe tadilen tanzim olunan ilişik nizamnamenin mer'iyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 5/11/1933 de kabul olunmuştur.

5/11/1933

REİSİCÜMHUR
GAZİ M. KEMAL

Başvekil *İSMET* — Adliye Vekili *Ş. SARACOĞLU* — Millî Müdafaa Vekili *ZEKÂİ* — Dahiliye Vekili *Ş. KAYA*
Hariciye Vekili *Dr. T. RÜŞTÜ* — Maliye Vekili *M. ABDÜLHALİK* — Maarif Vekili *HİKMET* — Nafıa Vekili *A*
İktısat Vekili *M. CELÂL* — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili *Dr. REFİK*
Gümrük ve İnhisarlar Vekili *ALİ RANA Z.* — Ziraat Vekili *MUHLİS*

Gemilerde Yolcuların Sıhhî emniyeti hakkında Nizamname

BİRİNCİ KISIM

Gemilerde Yolcuların Sıhhî emniyeti

Madde 1 — Kamara ve güverte yolcusu taşıyan gemilerin kamara, salon ve güvertelerinde, yolcuların istirahatlerini temin edecek tertibat ve vesait bulunacak ve bunlar sağlam ve temiz tutulacaktır.

Madde 2 — Salonlar, kamaralar ve kamaraların önündeki koridorlar ve merdivenler Linoleom ve Lâstik ve buna benzer hassaları haiz diğer maddeler ile döşenmiş bulunacaktır.

Kamara yolcularının yemek yemelerine mahsus temiz ve cilâlı ve üstünde daima temiz bir örtü bulunan masalar olacak ve masaların etrafında üzeri meşin veya maroken veyahut buna mümasil temiz tutulabilecek kumaşlarla kaplı kâfi miktarda iskemle, kanape veya koltuklar bulunacaktır.

Üçüncü mevki salonu bulunan gemilerde bu salonların masa ve sair levazımı cilâlı tahtadan olabilir.

Madde 3 — Büfelerde, yolcuların kullanmasına mahsus malzeme daima temiz olacak ve büfelerin tertemiz olmasına çok dikkat olunacaktır.

Madde 4 — Salonların ve kamaraların oturma mahalleri eğerti tahta kerevetlerden ibaret olmayıp muhkem ve görünen tarafları boyalı ve cilâlı peykeler olacak veya koltuk ve kanapeler bulunacaktır.

Kamaralarda; birinci mevki ranzalar somyalı olacaktır. İkinci ve üçüncü mevki ranzaları umumiyetle demir olacaktır. Yalnız yatakların yanlarına konulacak siperler mücellâ tahtalardan olacaktır. Bunların da madenî olması müreccahtir. İkinci ve üçüncü mevkilerle iç hatları vapurları döşemeleri üzerinde temiz keten örtüler bulunacaktır.

Madde 5 — Salon ve kamaralarla ambarlarda tahta kurusu, böcek ve saire gibi her nevi haşarat katiyen bulunmıyacaktır. Bunların her zaman kontrol edilerek, fennî usullerle itlâf edilmiş olmaları lâzımdır.

Madde 6 — Yolculara mahsus helâların adedi, kadın ve erkekler için ayrı ayrı olmak şartile güverte yolcuları için beher elli kişiye birer kadın ve erkek helâsı, kamaralarda ise beher on beş yatak için keza kadın ve erkeklere mahsus ayrı ayrı birer helâ bulundurulacak ve helâlar, içilecek su mahallerinden mümkün olduğu kadar uzak bulunacaktır.

Madde 7 — İçilecek suların depo edilmesine mahsus sarnıçların içi kâmilen sulu çimento ile badana edilmiş bulunacak, bu suların tevziine mahsus boru, musluk ve tulumba gibi vasıtalar fennî ve asrî şartlara uygun bir surette mükemmel ve temiz olacaktır. İçilecek suyun miktarı, seferin uzunluğuna göre, beher yolcu için günde on litre üzerinden

Sayfa: 3226 (Resmi Gazete) 18 TEŞRİNİSANİ 1933

Adî toplu iğne	12 kutu
Emniyet iğnesi	48 adet
Chlorure d'étyle	3 ampul
Talyon yakısı	1 kutu
Prote-aiguilles	1 adet
Aiguilles à sutures (Courbe et demi courbe) (muhtelif kalınlıkta)	6 »
Pamuk idrofil (muhtelif büyüklükte paketler)	2 kilo
Keten tohumu unu	2 kilo
Siyah hardal unu	1 »
Arap sabunu	1 »
Adî sabun	1 »
Hardal yakısı	10 adet
Tuvol sire	3 metre

4

Muhtelif aletler

Abaisse - langue (Dil bastırmak için alet) (madenden veya camdan)	2 adet
Atel tahtadan:	
Kol için	1 adet
Bacak için	1 »
Bande d'Esmarch	1 »
Hasta sedyesi (kenarları madenî)	1 »
Şırıngalar:	
2 cc. — Her biri için bir plâtin iğne	2 adet
5 cc. — Her biri için bir plâtin iğne	2 »
20 cc. — Her biri için bir plâtin iğne	2 »
Hekim gömleği	2 »
Hasta derecesi	2 »
Ustunç takımı	1 »
içinde bulunacak aletler:	
Bisturi muhtelif	2 »
Düz makas	1 »
Pince à dissection	1 »
Pince hémostatique	5 »
Pince de kocher	1 »
Ustura	1 »
Sonde cannelée	1 »
Stylet Boutonné (ustunç takımı madenden kutu içinde olacaktır)	1 »
İspirto lâmbası (bir sehpası olacaktır)	1 »
Gouttières (Mizabeler):	
Sağ kol için	1 »
Sol kol için	1 »
Sağ bacak için	1 »
Sol bacak için (Bunlar galvanizli telden olacaktır)	1 »
Lancette (çiçek aşısı için)	1 »
İrrigatör (lâstik boru ve kanüllerile beraber)	1 Adet
Hacamat şişeleri (Vantouses)	10 »
Kulak için pens	1 »
Boğaz için pens	1 »
Oksijen gazı	1 bonba
Oksijen nargilesi	1 adet
Damlalık	5 »
Dereceli kadeh	1 »
Lâstik boru (serum şırıngası için)	5 metre
Poire élastique (muhtelif büyüklükte)	3 metre
Diş kerpeteni, düz	1 adet
Diş kerpeteni, kavisli	1 »
Stérilisateur	1 »
Küvet emaye	2 »
Tükürük hokkası	2 »
Kaçarola (500 gramlık emaye)	2 »
Huni (ağzı 18 c. m. emaye)	2 »
Sipatül (madenî)	2 »
Havan camdan	1 »
El fırçası	1 »
Ördek emaye	2 »

5

Desinfection aletleri

Sublime bastilleri (beheri 1 gram)	100 adet
Lysol	250 şişe
Cresylol liquide	3 litre
Extrait d'eau de jawel (titrant à 60 dégré)	2 litre
Pulvérisateur	1 adet

6

Sondalar

Madenden sonda, kadın için	1 adet
Madenden sonda, erkek için	1 »
Nélaton sondası (Nos. 6, 12, 14)	3 »
Sonde en gomme élastique (Nos. 4, 6, 8, 10, 14, 18)	6 »
Tube de Faucher (Mide yıkamak için)	1 »

7

Aşılar

Kolera aşısı, Veba », Çiçek » — Geminin gideceği yerlerde bu hastalıklar var ise, mürettebatın adedine göre kâfi miktarda alınacaktır.

10 *Geleneksel Tıp Dergisi*, Şubat 2017, Dosya: Hacamat'ın Önlenemeyen Yükselişi.

447

GEMİLERDE YOLCULARIN SIHHİ EMNİYETİ HAKKINDA NİZAMNAME

Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi : 16/1/1943, No : 2/19331
Dayandığı Kanunun Tarihi : 24/4/1930, No : 1593
Yayımlandığı R.Gazetenin Tarihi : 28/1/1943, No : 5316
Yayımlandığı Düsturun Tertibi : 3, Cildi : 24, S. 222

Umumi hükümler

Madde 1 – Yolcu gemilerinde bulunacak ilaç ve tıbbi levazım ile hasta tedavisi için ayrılacak yerler ve bu gemilerin şartları ve yolcu mahallerinin sıhhi vasıfları ve izdihama mani olacak tedbirler, bu Nizamnamede tesbit edilmiştir.

Madde 2 – Gerek memleket sahilleri arasında ve gerek ecnebi limanlarına sefer yapan ve sırf yolcu veya yük ile birlikte yolcu taşıyan kamaralı gemiler ile yalnız yolcu nakleden şehir içi vapurları, bu Nizamname hükümleri bakımından, yolcu gemisi sayılır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Gemilerin ve yolcu mahallerinin sıhhi vasıf ve şartları

Madde 3 – Bu gemilerin kamara ve salonları ile güvertelerinde yolcuların istirahatlerini temin edecek tertibat ve vasıtalar bulunacak ve bunlar sağlam ve temiz bir halde tutulacaktır.

Salonlar, kamaralar ve kamaraların önlerindeki koridorlar ve merdivenler linoleom, lastik veya buna benzer hassaları haiz diğer maddeler ile döşenmiş bulunacaktır.

Bunların teminine imkan bulunmadığı ahvalde, bu gibi mahaller, parke veya cilalı yahut yıkanılması kabil, su sızmaz hale konulacak ve bu takdirde, daima yıkanıp sabunlu su ile silinecek ve gezilen kısımlara,yol keçesi veya halı konacaktır.

Yolcu gemilerinin ikinci ve üçüncü mevkileri ile şehir içi vapurlarının, toz tutabilecek kadife ve benzeri kumaşlar ile kaplı olan döşemeleri; keten ve emsali örtülerle örtülür.

Kamara yolcularının yemek yemelerine mahsus olmak üzere; cilalı ve üstünde daima temiz bir örtü bulunan masalar ve bunların etrafında üzeri meşin veya maroken ve sair temiz tutulabilecek maddeler ile kaplanmış iskemle, kanape veya koltuklar bulunacaktır.

Madde 4 – Büfelerde yolcuların kullanmasına mahsus malzeme daima temiz olacak ve büfelerin tertemiz olmasına çok dikkat olunacaktır.

Madde 5 – Salonların ve kamaraların oturma mahalleri eğreti tahta kerevetlerden ibaret olmayıp, muhkem ve görülen tarafları boyalı ve cilalı peykeler olacak veya koltuk ve kanapeler bulunacaktır.

Birinci mevki kamaralarda ranzalar somyalı,ikinci ve üçüncü mevkilerde demir olacaktır. Bunların yanlarına konulacak siperler, cilalı tahtadan veya demirden yapılacaktır.

Madde 6 – Gemilerde tahta kurusu, böcek ve sair haşeratın bulunmamasına ve bunun için daima kontrol edilerek,fenni usuller dairesinde itlaflarına son derece dikkat ve itina olunacaktır.

Atel (Tahta)		
Kol için	1	aded
Bacak için	1	"
Esmark bandı	1	"
Hasta sedyesi		
(Kenarları madenî)	1	"
Şırıngalar:		
2 S. küb	2	"
5 S. küb	2	"
20 S.küb	2	"
(Her biri için ikişer tane pas tutmaz iğne)		
Hekim gömleği	2	"
Hasta derecesi	2	"
Ustunç takımı	1	"
İçinde bulunacak aletler :		
Bisturi muhtelif	2	"
Düz makas	1	"
Pens (Disseksion için)	1	"
Pens emostatik	5	"
Pens dö Kocher	1	"
Ustura	1	"
Sonde kanele	1	"
Style Butone	1	"
(Ustunç takımı madenden kutu içinde olacaktır)		
İspirto lambası		
(Sehpası olacaktır)	1	"
Gutier (Mizabeler) :		
Sağ kol için	1	"
Sol kol için	1	"
Sağ bacak için	1	"
Sol bacak için	1	"
(Bunlar galvanizli telden olacaktır)		
Lanset		
(Çiçek aşısı için)	1	"
İrrigatör		
(Lastik borusu ve kanülleriyle beraber)	1	"
Hacamat şişesi (Vantus)	10	"
Kulak için pens	1	"
Boğaç için pens	1	"
Oksijen gazı	1	bomba
Oksijen nargilesi	1	aded
Damlalık	5	"
Dereceli kadeh	1	"
Lastik boru (Serum şırıngası için)	5	metre
Puvarelastik		
(Muhtelif büyüklükte)	3	aded

Kaynaklar

1. Akdağ, Ahmet, "Bir Tedavi Yöntemi Olarak "Kan Aldırmak" ve Klasik Türk Şiirindeki Kullanımı", *Gazi Türkiyat* 14 (Bahar 2014).

2. Benli, Zakir, "Hacamat Tedavisi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* I/6 (2017), 46-53

3. *Geleneksel Tıp Dergisi* (Şubat 2017).

4. Kılıç, Sümeyra Merve, "Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülükle Tedavi", Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2015.

5. *Medicinisches Waarenhous Actien – Gesellschaft*, Berlin NW.

6. "Mevzuat: Gemilerde Yolcuların Sıhhi Emniyeti Hakkında Nizamname", Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi: 16.1.1943, No: 2/19331. Dayandığı Kanunun Tarihi: 24.4.1930, No: 1593. Yayımlandığı *Resmî Gazete* tarihi: 28.1.1943, No: 5316

7. Perk, Halûk, *Anadolu Antik Dönem Tıp Aletleri: Halûk Perk Tıp Müzesi Koleksiyonu*, İstanbul: Halûk Perk Müzesi Yayınları, 2012.

8. *T.C. Resmî Gazete* 2555 (7 Teşrinievvel 1336-18 Teşrinisani 1933)

9. Wilbur, C. Keith, *Antique Medical Instruments*, 2000.

HALÛK PERK VE AHMET YAMAÇ KOLEKSİYONU "MAHALLEMİZİN İLK SAĞLIKÇILARI BERBERLER SERGİSİ"

Halûk Perk[1]

Zeytinburnu Belediyesi'nin 13-23 Mayıs 2017 tarihinde on sekizincisini düzenlediği Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali kapsamında Halûk Perk ve Ahmet Yamaç ortak koleksiyonundan oluşan eser ve belgelerle berberler sergisi açılmıştır.

2017 yılında açılan serginin isim babası Murat Dinçer Çekin Hocamızdır. Ülkemizde ilk yapılan sergi ve kataloğunda berberlerimizin geleneksel sağlıkçılık yönleri de anlatılmıştır.

"Mahallemizin İlk Sağlıkçıları Berberler" ismi bizi de çok etkilemiştir. Berberleri ve geçmişini bu kadar güzel anlatan bir isim, berber esnafını da mutlu etmiş olmalıdır. Berberlerin yaptıkları klasik temizlik mesleği zaten tıbbın konusudur. Daha erken dönemlerde yaptıkları sünnet, hacamat, diş çekimi gibi uygulamalar da geleneksel tıp konularıdır.

Bu serginin daha evvel açılmış yedi sergiden farkı da iki koleksiyoncunun eserlerinden oluşmasıdır. Ahmet Yamaç'ın berber koleksiyonuna verdiği emek ve yarattığı zenginliği bildiğimizden onun koleksiyonu olmadan açılacak serginin hem zayıf olacağı hem de dostumuzun emeğine haksızlık olacağı düşünülmüştür. Plansızlıktan sergi ve katalogda yer alan koleksiyon eserlerin kime ait olduğunun yazılamamıştır. Bu eksiklik Halûk Perk koleksiyonundan daha zengin koleksiyonu olan Ahmet Yamaç'a da haksızlık olmuştur.

1 Koleksiyoner, hp@halukperk.com

Sergi davetiyesi örneği

Osmanlı'da geleneksel tıp konusunda önemli bir şahsiyet olan Merkez Efendi'yi yaşatmak ve anmak adına düzenlenen festivalde temaya uygun sergiler açma fikri Dr. Murat Dinçer Çekin'e aittir. Kendisi ile yapılan 2009'daki ilk toplantılarda naif sakin kişiliği altındaki derin vizyon ve bilgisiyle bizleri etkilemiştir. Önerdiği kataloglu sergi fikri ile sekizinci sergimizi 2017 yılında açmış bulunmaktayız. Festival kapsamında açılmış geleneksel tıp temalı sergi konularının belirlenmesinde ve planlamasında Murat Dinçer Çekin Hocamız yönlendirici ve karar verici olmuştur. Biri haricinde her serginin kataloğu Zeytinburnu Belediyesi'nin katkılarıyla yayınlanmıştır. Yayınlanmayan Yeşilay sergi kataloğuna ayrı önem verildiği için ilerideki bir tarihte basılacaktır.

Zeytinburnu Belediyesi desteğinde açılan sergilerimizde ve yayınlanan kataloglardaki eserler sadece Halûk Perk veya Müzesi koleksiyonuna ait materyalden ve belgelerden oluşmaktadır. Eser ve dokümanların neredeyse tamamı da bu faaliyet kapsamında ilk defa tanıtılarak yayınlanmaktadır. Festival kapsamında açılmış sergilerin kataloglarının yayınlanması Zeytinburnu Belediyesi'nin kültürel yayınlara verdiği önemin bir sonucudur. Yayınlar sempozyum katılımcılarına ve ilgililere ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

Yayınlanan kataloglar tam bir akademik çalışma olmamasına rağmen eserlerin tanıtılması, sınıflandırılması ve doğru tanımlanması sebebiyle araştırmacıların çalışmalarında referans olmuştur. İlk defa yapılmış sergiler ve katalogları pek çok araştırmacıya çalışmalarında katkı sağlamaktadır.

Zeytinburnu Belediyesi Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivalinde Halûk Perk tarafından açılan sergiler şunlardır:

2010 Osmanlı Tılsım Mühürleri, Halûk Perk Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, 148 sayfa, 23,5x30cm)

2011 Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları, Halûk Perk Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, İ. Günay Paksoy, 160 Sayfa, 23,5x30cm)

2012 Felaketlerin Umut Işığı: Türk Kızılayı, Halûk Perk Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, 190 sayfa, 23,5x30cm)

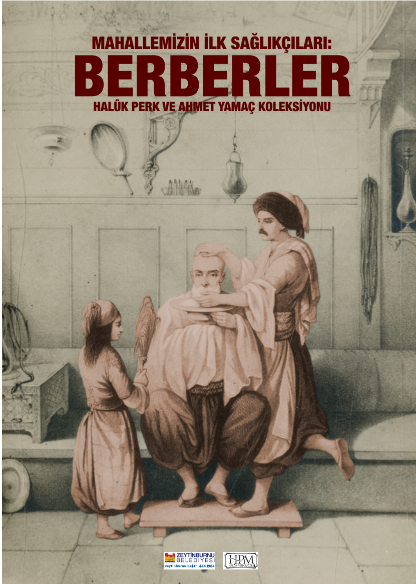
2013 İnancımız Gereği Minik Cerrahi Müdahale: Sünnet, Halûk Perk Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, 112 sayfa, 23,5x30cm)

2014 Belgelerle ve Objelerle Diş Hekimliği Tarihi, Halûk Perk Sağlık Müzesi Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, 176 sayfa, 23,5x30cm)

2015 Belgeler ve Objelerle Göz Hekimliği Tarihi, Halûk Perk Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, 180 sayfa, 24x30cm)

2016 Halûk Perk Koleksiyonu Hilal-i Ahtar'dan Yeşilay'a Bağımlılıkla Mücadele

2017 Mahallemizin İlk Sağlıkçıları: Berberler, Halûk Perk ve Ahmet Yamaç Koleksiyonu (Katalog: Halûk Perk, 272 sayfa, 24x30cm)

Sergi sebebiyle bastırılan kataloğun kapağı

Sergi alanına giriş görüntüsü

Sergi alanının dış yandan görüntüsü

Ülkemizde ilk defa açılan Berberler sergisinde, berberlerin kısa tarihi, seyyar berberler, berberlerin kullandıkları hacamat aletleri, sünnet malzemeleri, diş çekim malzemeleri, aynalar, usturalar, makaslar, taraklar, havlular, kolonyalar gibi malzemeler, varsa antik çağ örnekleriyle mukayeseli olarak tanıtılmıştır.

Yazımıza sergimizde kullanılan ve katalogda bulunmayan bilgi panolarını eklemeyi uygun gördük.

Klasik berberler konulu sergi bilgi panoları

Klasik berberler konulu sergi bilgi panoları

Berberlerin tıbbi müdahalesi konulu sergi bilgi panoları

İBB ŞEHİR MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN BERBER ESNAFI MALZEMELERİ

Osman Ocak[1]

Giriş

İnsanoğlu avcı toplayıcı olduğu dönmelerde doğada bulduğu çeşitli malzemelerle kesici ve delici aletler yapmıştır. Kesici aletler içerisinde günümüz aletleriyle karşılaştırabileceğimiz obsidyen, diğer bir deyişle lav taşı jilet kadar keskin bir özelliğe sahiptir. Genellikle hayvan derisini sıyırmak, etleri kemikten ayırmak ve protein açısından zengin kemik iliğine ulaşmak için obsidyen tunç çağlarına kadar insanoğlunun vazgeçilmez bir malzemesi olmuştur.

Günümüzde avcı toplayıcı insan betimlemeleri çoğunlukla saçlı ve sakallı gösterilmektedir, aslında jilet kadar keskin bir malzemeyi ustalıkla kullanan atalarımız belki de saç ve sakallarından kurtulmak için obsidyeni tercih etmiştir. Maden işlenmesinin yaygınlaşmasıyla metal usturalar da gelişim göstermiştir. Hijyen ihtiyacının giderilmesinde ön planda olan bu tür malzemeler tarihsel süreçte değişiklik göstermiş; temel bazı objelerde ise çok az değişim olmuştur.

Berberlik mesleğinin gelişmesi şehirleşmeyle ilgilidir. Göçebe bir hayattan sonra yerleşik düzene geçilen toplumumuzda berberlerin, dükkanların yanı sıra mesleklerini seyyar olarak da sürdürdükleri bilinmektedir.[2]

1 osmanocak_@hotmail.com

2 Aliş, "Berberlik ve Sosyal Hiciv", 375.

Esnaf kültüründe önemli bir yere sahip olan berberlik mesleğinin gelişimi kullanılan malzemelere göre de değişim göstermiştir. Berberlik mesleğinin tarihsel süreçte gösterdiği gelişimin anlatıldığı bu yazıda İBB Koleksiyonunda yer alan ve XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilen objeler üzerinden İstanbul berber esnafı anlatılmaya çalışılmıştır.

Berber Esnafının Mekan Sorunu

İnsan çevresindekilere karşı daha farklı görünmek, kendine özgü bir tarz yaratmak için her zaman dış görünüşüyle ilgilenmiştir. Maddi imkanlar gözetilerek bu uğurda hiçbir masraftan kaçınılmamıştır.

Getiri açısından yüksek, kullanılan malzeme açısından kısıtlı, ilk başlarda uzmanlaşma gerektirmeden yapılan berberlik zanaatı, ustura ve masat'ı olan kişiler tarafından uygulanmıştır. En eski berber esnaflığı örnekleri bir mekana bağlı kalmadan birkaç parça eşya ve biraz su ile uygulanmıştır. Kazanç için insanların kalabalık olduğu alanlara giden berberler, gelişen ve değişen hijyen kuralları nedeniyle kalıcı mekanlarda hizmet sunma gereksinimi duymuştur.

İstanbul'da berber dükkanları ile ilgili en eski yazılı kaynak *Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Mucizeleri* adlı yazmada yer alır. Bu yazmaya göre;

> Hesperos adlı yoksul bir kasap, yüzünde kötü yaralar çıkan bir avukatı tıraş etmek zorunda kalır. Bu tıraşta "kurika ergaleia" denen, usturaya benzer bir bıçak kullanır. Hesperos bu tıraştan aldığı bahşişle bir berber dükkanı açar ve dükkanın yanındaki bir kilisede yaşamaya başlar. Manastır mensuplarının saç kesiminin tepesi açık daire şeklinde olması, her manastırda berberlik yapan birinin varlığına işaret eder. Bizans döneminde berber dükkanları Ayasofya civarında, parfüm satan dükkanlarla biraradaydı.[3]

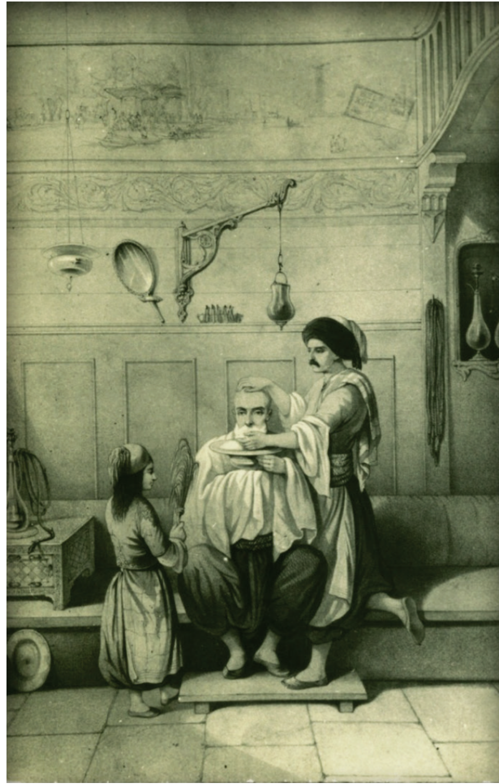
XIV-XV. yüzyıla kadar sabun kullanılmadığı için berberler kuru tıraş yapmış bu dönemden itibaren berberler ellerinde bıçak, bileği taşı ve tabureyle bir evden diğerine dolaşırken daha sonra sokaklarda tıraş etme modası çıkmıştır.[4]

İstanbul'da berber dükkanları hakkında bilgilere ilk kahve dükkanlarının açılması sayesinde ulaşılmıştır.

3 Aktaş, *İstanbul'un 100 Esnafı*, 44.
4 Baukhage, "Sakal Traşı", 67.

Kanûnî Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) kadar İstanbul'da müstakil dükkanlarda faaliyet gösteren *Kânûnnâme*'de ilk defa hamamcı esnafından ayrı zikredilen berberler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1554'te açılan ve III. Murad döneminde (1574-1595) çoğalan kahvehanelerde de faaliyet göstermeye başladılar.[5]

Osmanlı halk kültüründe önemli bir yere sahip olan kahvehaneler, insanların toplandığı mekanlar olarak karşımıza çıkmıştır. Günlük rutin işlerin dışında sosyalleşme açısından önemli bir rol üstlenen kahvehanelerde berber esnafı da boy göstermiş, mekanın bir parçası haline gelmiştir (Resim 1).

Resim 1 Kahvehane köşesinde berber esnafı
(Atatürk Kitaplığı Kartpostal Koleksiyonu)

Kahvehanelerin çoğalması ile berber dükkanlarının müstakil gelişimi durmuş, kahvehane köşesine yerleşen berber esnafı da kahveci esnafına yamak sayılmıştır.[6]

5 Perk, *Mahallemizin İlk Sağlıkçıları*, 27.

6 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2514.

IV. Murad döneminde (1623-1640) kahvehanelerin yasak edilmesiyle berber esnafı müstakil dükkanlar açmıştır. Bu yasağın kalkıp kahvehaneler tekrar açılınca berber esnafı eski yerinde mesleğini icra etmiştir. Kahvehane köşesindeki berber dükkanı 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

İstanbul esnafı gedik[7] usulüne tabi idi. Berber gedikleri de kahvehane gediklerine tabii idi. II. Mahmud kahvehaneleri kapayınca, berberlerin dükkan açabilmeleri için yeniden berber gedikleri ihdas edildi.[8]

Vakanüvis Lûtfî Efendi 1234/1827-1828 olayları arasında şu hadiseyi anlatıyor:

> Vak'a-i Hayriye'den sonra Dersaadet ve Boğaziçi'nde ne kadar kahvehaneler varsa ocakları yıkılarak sedd ettirilmişti. Bunların ekseriya ashâb-ı fukaradan olduklarından başka ahalinin tıraş olması ve teneffüs etmesi için bu kahvehanelerin berber dükkanına tahvil ile evkâf-ı hümâyundan berber gediği namıyla müceddeden senet alınarak bazılarının küşadına ruhsat verildi.

II. Mahmud devrinde daha önce kapatılmış olduğu halde vakıfların gelirlerini arttırmak için vakıflara ait dükkanların kahvehane olarak açılmasına ruhsat verilmesi hakkında evkaf nazırının verdiği takrir üzerine durum incelenerek kahvehane açılmasına izin verilmesi hakkında ferman düzenlenmiştir.[9]

Daha sonra kahvehanelerin yeniden açılmasıyla berberler, kahvehanelere müstakil gedik sahibi olarak girse de, bazı berberler bağımsız gediklerini devam ettirmiştir.

Evliya Çelebi, kahvehanelerin yasak edildiği IV. Murad döneminde yapılmış bir ordu-esnaf alayında berber esnafını şu şekilde tasvir etmiştir:

> Esnaf-ı Berberân: Âdem aleyhisselâmdan Hazret-i İbrahim'e gelinceye kadar cemî benî âdem keysûdâr [saçlı] idi, berber nedir bilmezlerdi. Cenâb-ı Hak Hazret-i İbrahim'e Kabe'yi bina etmesi için ferman buyurdukta edâyı hac ettikten sonra Mina pazarında keysûlarını da yolunmayı emretti.

7 Gedik, Türkçe bir kelime olan gedik Osmanlı döneminde daha çok esnaf ve zanaatkar loncalarına tanınan tekel hakkı ya da imtiyazı için kullanılan terim olarak yaygınlık kazanmıştır. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren gedik; bir esnaf ya da zanaatkarlığın bir yerde belli sayıda dükkan tarafından icra edilebilmesi, bu sayının hiçbir şekilde artmaması biçiminde özetlenebilecek bir haktır. (Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, 41-42)

8 Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, 41-42.

9 Kahraman, "Osmanlı'da Kahve ve Kahvehane", 86.

> Hazret-i İbrahim oğulları İsmail ve İshak'ı da tıraş eyledi. Bu veçhile tıraş sünnet-i İbrahim oldu. İbtida baş tıraş edip berberlere pir olan İbrahim nebidir.
>
> Hazret-i Muhammed'e kırk yaşında nübüvvet geldiği zaman giysûdâr idi. Zira cemî Haşimî ve Kureyşî zevat keysûdâr idiler. Hâlâ yine sâdâd-ı kiramdan saçlılar çoktur. Hazret-i Risâlet Mekke'yi fetih buyurdukta Kureyş ekabiri gelip şeref-i İslam ile müşerref oldular, Hazret-i Risalet garîk-ı sürûr ve şâdmânî olup hemen Selmân-ı Pâk'e mübarek başlarının tıraş edilmesini emir buyurdu. O halde berberlerin piri Selmân-ı Pâk olmuş olur. Hazret-i Ali belini bağladı; Selman Bağdad'a karib nehir kenarında bir asitanede metfundur.
>
> Berber taifesi o alayda tahtırevanlar üzerine kurdukları dükkanlarını gûna gûn camlar, sarı pirinçten leğen ve ibrikler ile ve nice bir alaman usturaları ile tezyin idip bellerinde pâk ibrişim peştamallarla nice afitab gibi berber civanları şakalar ederek geçerler.[10]

Evliya Çelebi'nin de seyahatnamesinde adı geçen Selmân-ı Farisî (Selmân-ı Pâk) hakkında da kesin bilgiler yoktur. Kimi kayıtlara göre İsfahan'da, kimilerine göre ise Râmhürmüz bölgesinde doğmuştur. Küçük yaşta Zerdüşt dinini bırakıp Hristiyanlığı kabul etmiş, daha sonra Medine'ye giderek Müslüman olmuştur. 36/656 sonlarında ölerek Bağdat'ın 30 km doğusundaki Medain harabeleri civarında, Diyala nehri kıyısında adının verildiği Selmân-ı Pâk'a gömülmüştür.

Selmân-ı Farisî'nin fütüvvet ve esnaf loncalarının gelişmesinde katkıları olmuş ve berberlerin piri olarak kabul edilmiştir. İran'da bu inanış doğrultusunda berberlere Selmânî adı verilmiştir. Eski berber dükkanlarında bu pirin adının geçtiği levhalar asılırdı.[11]

Berberlerin Kullandığı Malzemeler ve Berber Dükkanları

Berberler ilk başta günlük kullanıma uygun kıyafetler giymiş olsalar da Osmanlı döneminde çeşitli nizamnâmelerle belirlenen kıyafetler kullanılmıştır. Hijyen için ayakların çıplak, kolların sıvalı tutulması yeterli görülmüş. Tanzimat dönemi de Batılılaşmanın benimsenmesiyle dükkanların da sağ-

10 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2516.

11 Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, 236.

lığa uygun hale gelmesi sağlanmış kıyafetlerde ve kullanılan malzemelerde değişim meydana gelmiştir.

Seyyar berberlerin kullandığı bazı malzemeler daha sonra berber dükkanlarının da ana malzemesi olmuştur. İBB Koleksiyonunda yer alan berber esnafı objeler şunlardır: Ustura (Resim 2), bileme kayışı (Resim 3), makas (Resim 4), berber tası (Resim 5), baş yıkamak için kullanılan sitiller (Resim 6).

Resim 2 Berber usturası, kemik ve ahşap saplı

Resim 3 Bileme kayışı, deri

Resim 4 Berber makası

Resim 5 Berber tası, kalaylı bakır

Resim 6 Sitil, Bakır

Berber kıyafetleri ve kullandıkları malzemeler hakkında ayrıntılı bilgiyi Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde görmekteyiz. Koçu Tanzimat öncesi berberlerin kıyafetleri ve kullandığı malzemeleri şöyle tarif etmiştir:

> Belde futalar, peştamallar, sabun leğende el ile köpürtülür, sakallar el ile ovula yıkana yumuşatılır, yalın ayaklı, ayakları nalınlı takunyalı kolları sıvalı çıraklar vardı. Makas, ustura ve stiller berberlerin kullandığı eşyalardandı. Tıraş için müşteri peykeye oturtulur, berber yüzün iki tarafındaki sakal kılını ustura ile kazıyıp aldıktan sonra evvela sol ayağını müşterinin oturduğu peykeye dayar, dizine temiz bir peşkir koyar, müşterinin başını dizine yatırır, sağ tarafını perdaht eder, sonra sağ ayağını dayar, başı öbür dizine alır, sol yanağını perdaht ederdi. Dükkanların zemini (ki ekseriya bir kahvehanedir) taş veya tuğla döşenmiş olmak şarttı.[12]

12 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2515.

Sabun hususi yapılmış berber leğeninde el ile köpürtülür ve yüz kılları bu sabunla ve yine el ile iyice yıkanıp ovularak yumuşatıldıktan sonra ustura vurulurdu. Tıraştan sonra da mutlaka baş yıkanırdı; baş da "stil" altında yıkanırdı.

Stiller berber dükkanlarında tavana asılmış orta büyüklükte ve ekseriya bir maşrapa veyahut küp şeklinde su kabıdır; dibinde musluğu vardır, baş yıkanır iken çırak oğlan leğen tutar, berber de sitilden akan su ile başı yıkardı. Stil berberin haline, vaktine, dükkanın mevkiine, semtine, dolayısıyla müşterilerin içtimai durumuna göre topraktan, kalaylı bakırdan yahut gümüşten olurdu. Sitiller bazen da duvara çakılmış uzunca bir demir çubuğa asılırdı.

Çırak oğlanların bir vazifesi de ustası veya kalfası müşteriyi tıraş ederken hasırdan yapılmış zarif yelpazelerle sinek kovmaktı.

Berberler tıraş başlamadan ustura biledikleri kayışı da bellerine asarlardı.[13]

Berber dükkanları bulunduğu semte ve müşterilerinin gelir durumuna göre kullandıkları malzemelerde değişiklik göstermektedir. İBB Koleksiyonunda yer alan stillerden birkaçı lüks sayılabilecek berber esnafı malzemelerine örnektir (Resim 7).

Resim 7 Sitil (Su Kovası), pirinç

13 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2515.

Madeni berber tasları dışında çok az rastlanan seramik taslar İBB koleksiyonunun önemli parçalarıdır. İki adet olan bu taslar Kütahya işi bezeme ve üzerinde yer alan Osmanlıca yazıların verdiği mesajla dikkat çekmektedir (Resim 8), (Resim 9). Koleksiyonun diğer önemli eseri ise berber aynasıdır. Ayna; daire biçiminde ahşap üzerine takılmış berber arması ile süslenmiştir. Ayna üzerinde; sitil, berber tası, ustura, bileme kayışı, cımbız, makas, boyunluk, iki adet diş fırçası dikkat çekmektedir (Resim 10).

Resim 8 Berber tası, Kütahya işi. "Akranlar içinde yüz karalığı âb-ı sabun ile ağarmaz"

Resim 9 Berber tası, Kütahya işi. "Akranlar içinde yüz karalığı âb-ı sabun ile ağarmaz / *Bir esmer şivekârın hâl-i siyahı rûy-i mâhı [ay yüzünü] boyamakla kararmaz*

Resim 10 Berber aynası, pirinç

İstanbul berberlerinin dükkanlarında Müslümanların ve gayrimüslimlerin sundukları hizmetlerde küçük ayrıntılarda farklıklar görülmüştür. Müslüman berberleri kahve köşesinde değilse bile dükkanda kahvehaneleri aratmayan bir mahfil, mangalda sürekli bir çaydanlık ve kahve takımları eksik edilmezdi. Gayrimüslim berberler de çay ve kahve yerine likör, konyak ikram edilirdi. Bunları içenlerde bedelini verirlerdi.[14]

İstanbul Ansiklopedisi yazarlarından Münir Süleyman Çapanoğlu bize berberler hakkındaki şu notları tevdi etmiştir:

> Eski berber dükkanlarında hatırladıklarım 1908 İnkılâbından sonra Birinci Cihan Harbi'ne kadar mevcudiyetini muhafaza edebilen Yeni Cami etrafındakiler, Tahtakale'dekiler, Süleymaniye'de Tiryaki Çarşısı'ndaki dükkanlardır. Hepsinde okunan levha gözümün önündedir: "Hamd ü minnet ol Hudâ'ya bize verdi devleti / Hazret-i Selmân-ı Pâk'dır pirimizin şöhreti / Hem Resûlün berberidir ol kemâl-i zât-i pâk / Gâfil olma gel tıraş ol eyle icra sünneti. [15]

Bazen de kıt'a beyit olurdu (Resim 11): Her sabah besmeleyle açılır dükkanımız / Hazret-i Selmân- Pâk'dir pirimiz üstadımız.

14 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2519.
15 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2517.

Resim 11 Berber levhası. Hattat: Muhammed Hulis 1314. Üst ve altta sülüs yazı, orta kısımda rika. Matbu tabela 13,5 x 9. Üst ve alt kısım: "Efendim âfiyet olsun tıraşın / Gitti mûyin [kılın] selamet buldu başın." Orta kısım: "Her seherde besmele ile açılır dükkanımız / Hazret-i Selmân-i Pâk'dir pirimiz"

> II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Avrupa tarzı berber dükkanları açılmaya başladı. Yeni berberler kendilerini eski tarz berberlerden ayırmak için "perûkâr" adını aldılar.[16]

> Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul berberliğinde bir inkılap oldu; berber dükkanı "perukâr salonu"na çevrildi; "Nezâfet Berberi", "Sıhhî Perukâr" gibi isimler kondu; dükkanlara büyük duvar aynaları asıldı, küçük dolaplar yaptırılıp havlular, usturalar buralara yerleştirildi. Saç ve sakal tıraşı beş kuruşa çıktı. Bazıları müşterileri bağlamak için tenzilatlı abone kartları ihdas ettiler, adım başında berber dükkanı açıldı; rekabet çoğaldı, gazetelerde şatafatlı berber ilanları görüldü. O yılların en lüks berber dükkanları da Sirkeci berberleri idi, en meşhuru da Selanikli Motoş'un dükkanı idi. Bu havalide gayet meşhur bir berber de Sabah Matbaası'nın altında (Ebüssuud Caddesi infilakında üst kısmı yıkılmış olan Tan Matbaasının binası) idi; ayni infilakta yıkılmış olan üniversite kütüphanesinin yeridir. O devrin bütün matbuat erkânı orada tıraş olurdu.[17]

İstanbul'da dükkanı olmayan seyyar olarak çalışan berberler de vardı. Sokaklarda, iskelelerde, meydanlarda; uşak, ırgat, beygir sürücüsü, arabacı, kayıkçı, hamal güruhunu tıraş ederdi.

---

16 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2514.

17 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2519.

Ayak berberlerinden Evliya Çelebi de bahsettiğine göre, bu işi Türk İstanbul'da Fâtih devrine kadar götürmek hata olmaz. Münir Süleyman Çapanoğlu ayak berberleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

> Ayak berberleri sıra sıra yol kenarına, duvar dilberine dizilerek müşteri beklerlerdi. Müşterileri izinli neferler, ayak takımı esnaf, amele, ırgat makulesiydi. 1908-1912 arası, sakal tıraşına on para, yirmi para, saçla beraber kırk para alırlardı. Ekserisi eski güzel tabiri ile ham-dest, önlerinden kalkan müşterilerin yüzlerinde daima ustura çentikleri görülürdü. Enseyi ustura ile kazırlardı. Bu şekilde tıraşlarda saç, ensede dümdüz bir hattı fasıl şeklini alır, buna da "Yeni cami işi", "Tahtakale işi" yahut "Acem tıraşı" denilirdi. Bazen de bütün saçlar kesilir, yalnız tepede bir tutam saç bırakılır, bunun üstüne de "ayıp kapatan" yahut "kel örten" tabir edilen kalıplara vurulmuş bir fes oturtulurdu. Bıyık düzeltmeleri de kendiliğine mahsustu, yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçları gayet sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı, hacı yağı ile bükülür, burulurdu, buna da "bıyık terbiyesi" denilirdi. Ayak berberlerinin çoğunun esnaf ruhsat tezkiresi yoktu, belediye çavuşlarının baskınlarına uğrarlar idi; çavuşun geldiğini görür görmez hemen iskemlesini, seyyar mangalın; zembilini alıp kaçar, müşterilerin yüzünün bir tarafı tıraşlı, öbür yanı tıraşsız ve sabunlar içinde bırakırlardı. Ayak berberlerinin bir de muayyen bir yerde müşteri beklemeyip, sokak sokak dolaşanları vardı, mahallelerde laubali bir eda ile "Lahana kadar baş, on paraya tıraş!" diye bağırırlardı.[18]

Kurumsal hale gelmeye çalışan berber esnafının ilk derneği Perukâr Esnafı Cemiyeti adıyla 26 Aralık 1921'de kurulmuş,[19] daha sonra 1925 yılında *İstanbul Umum Berberler Cemiyeti* adını almıştır. Berberler arasında dayanışmayı sağlama, mesleki terbiye ve görgünün aktarılması maksadıyla kurulan cemiyet, 1948'de çıkarılan bir yasa ile dernek statüsü almıştır.[20]

Sonuç

Tarih öncesinden günümüze insanlık gelişiminin bir parçası olan berberlik uygulamaları sadece saç ve sakal tıraşından ibaret değildir. Berber esnafı önceleri diş çekmeden sünnete, hacamat uygulamasından cerrahi faaliyet-

18 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2520.
19 Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", 205-208
20 Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 2525.

lere kadar geniş bir yelpazede tedavi yöntemleri uygulamış, kimi zaman şifa kaynağı, kimi zamanda yanlış uygulamalardan kaynaklı sorunlara neden olunmuştur. Gelişen cerrahi ve tıbbi yöntemler berberlerin çalışma alanlarını kısıtlasa da 90 yıllara kadar Anadolu'nun ücra köşelerinde diş ağrılarında başvurulan yerlerden biri olmuştur.

Berber esnafı; çırak olarak yanında çalıştırdığı gençlere esnaflığı ve zanaatını öğreten, usta çırak ilişkisinin günümüzde kurulabildiği nadir mesleklerden biri halinde devam etmektedir. Elbecerisini ustasından öğrenen çıraklar; kalfalıkta aynı dükkanda yer alan koltukta tıraş yapmakta, kendini geliştiren ustalığa adım atanlar ise imkanlar dâhilinde yeni bir dükkanda yeni malzemelerle hizmet sunmaktadır. Eğer ustasının dükkanında kurduğu ilişkiler iyi ise buradan müşterileri kendine çekmekte, seyrekte olsa bu durum eskileri kepenk indirme aşamasına dahi getirmektedir.

Berber esnafına mahsus birçok malzeme gelişen teknolojiyle kişisel kullanımla her eve girmiştir. Bu gelişim berber esnafının işlerinde azalmaya neden olsa da müşteriler ile kurulan iyi ilişkiler sayesinde dükkanlar açık kalmaktadır.

Gerçek anlamda samimi ortamların kurulduğu berber dükkanları; semtin ya da yer aldığı sokağın ilgi çeken yerleridir. Bu alanlar mahalle kültürünün devam ettiği birçok yerde sosyalleşme mekanı haline gelmiştir. Bazen dükkanda demlenen, bazen en yakın kahvehaneden istenilen çay ile tıraş dışında sohbete gelenlerin uğrak yeri olmuştur. Günümüz berberleri birçok esnafta görülen müşteri aidiyetinin en güzel örneğini teşkil etmektedir. İkametgâhını değiştiren müşterilerin berber dükkanını değiştirmemesi mesleğin sürdürebilir olmasına katkı sağlamaktadır.

Şehir hayatının yoğun temposunda bile müdavimi olunan berberler sosyal medya üzerinden randevu listesi oluşturmakta, teknolojik imkanlar sayesinde hem kendine hem de müşterilerine zaman kazandırmaktadır.

Saç sakal karışık gidilen dükkanlarda, hoş sohbet karşılanan ve sihirli ellerini bir sanatçı titizliğiyle kullanan berber esnafı dostlarını her zaman sıhhatler olsun sözüyle uğurlamaktadır.

Kaynaklar

1. Aktaş, Uğur, *İstanbul'un 100 Esnafı.* İstanbul: İBB, 2010.
2. Aliş, Şehnaz, "Berberlik ve Sosyal Hiciv", *Saç Kitabı* ed. Emine Gürsoy Naskali, 373-395, İstanbul: Kitabevi, 2004
3. Kahraman, Seyit Ali, "Osmanlı'da Kahve ve Kahvehane", *Bir Taşım Keyif Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, 43-118, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014
4. Koçu, Reşat Ekrem, "Eski İstanbul'da Berberler", *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (Mayıs 1974), 30-37.
5. Baukhage, M. P. "Sakal Traşı", çev. Yaprak Renda, *Bilim ve Teknik* 351 (Şubat 1997), 66-67.
6. Nazır, Bayram, *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011.
7. Perk, Halûk, *Mahallemizin İlk Sağlıkçıları: Berberler -Halûk Perk ve Ahmet Yamaç Koleksiyonu*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi ve Halûk Perk Müzesi, 2017.
8. Toprak, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu ve Türkiye'de 'Sivil Toplum'un Doğuşu". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, 205-208.

KORE SAVAŞINDA SAĞLIK HİZMETİ

Necmettin Özçelik[1]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren iki büyük gücün yapılandırdıkları stratejik yayılma anlayışları, XX. yüzyılın sonuna dek dünyamızda barış ortamının sürekliliğini engelleyerek bölgesel savaşlara ve insanlığın acı kayıplar vermesine neden oldu. Birbirlerine karşı uyguladıkları atom bombası tehdidi dışında, iki tarafta konvansiyonel silahlar bağlamında, insan öldürmenin en ileri teknolojilerini geliştirme yarışına girmişti.

25 Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güney'i işgal etmesiyle başlayan savaş, Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu mücadelenin ilk sıcak savaşı olarak tarihte yer almıştır. Dönemin en gelişmiş silah sistemlerinin kullanıldığı üç yıl süren Kore Savaşına, Türkiye de takviyeli bir piyade tugayı ile iştirak etmişti.

Kore Savaşındaki ileri öldürme teknikleri karşısında, sağlık hizmetleri de önemli aşamalar göstermiş, ilk tedavi, tahliye, savaş cerrahisi ve yaralı rehabilitasyonu konseptleri, verilen kayıpların en aza indirilmesini sağlamıştı.

Kore cephelerinde yaralanan askerlere, birliklerde bulunan sağlık personeli tarafından ilk müdahale yapılmış, ilk kez bu savaşta devreye giren ve önemleri anlaşılan helikopterler bir askerî ulaşım devrimi yaratarak yaralıları çok kısa sürelerde tahliye etmişti.

Muharebe alanlarına çok yakın bölgelere konuşlanan MASH üniteleri (Mobile Army Surgical Hospital / Seyyar Ordu Cerrahi Hastaneleri) ya da kıyılara yakın görev yapan hastane gemileri, yaralılara acil cerrahi müdahale uygulayarak birçok askeri kurtarmışlardır.

1 Anadolu Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı Sosyal Sorumluluk Projeleri Direktörü, necmettin.ozcelik@anadolugrubu.com.tr

Rehabilitasyon evresinde ise Japonya'daki Amerikan askerî hastaneleri devreye girmişti. Kore'den gelen yaralılar, Birleşmiş Milletler'e bağlı sağlık ve Kızılhaç personelinin bakımıyla kısa sürede tedavi edilmiş ya da ülkelerine gönderilmişti.

Kore Savaşı süresince Birleşmiş Milletler kuvvetleri arasında salgın hastalık sorunları yaşanmadı. Ancak sivil Korelilerin defalarca kez zorunlu olarak gerçekleştirdikleri göçler, Koreliler arasında tarih boyunca tüm savaşlarda olduğu gibi bazı önlenebilir salgınların yayılmasına neden oldu.

Birleşmiş Milletler orduları bünyesinde muharebe zayiatı dışında en fazla kayıp, asker donanımının yeterli olmasına karşın sık rastlanan donma vakaları nedeniyle verilmiştir.

Kore'de yine tüm savaşlarda olduğu gibi çöken ekonomiye paralel olarak kişisel gelirlerin sıfırlanması, etik değerlerin büyük boyutlarda yitirilmesiyle sonuçlandı. Savaşın uzamasıyla gittikçe artan fuhuş, Birleşmiş Milletler askerleri arasında cinsel hastalık kaynaklı kayıplara da yol açtı.

1950'nin son günlerinde ve 1951 yılı ilk aylarında Kore'de en çetin muharebeler yaşandı. Bu süreçte görev alan tüm sağlık kuruluşları, karşılaştıkları zorlu koşullar nedeniyle hizmetlerini yeterli biçimde yürütemediler. Cephelerde sağlık çalışmalarının öneminin bir kez daha anlaşıldığı bu dönemde, Kore'deki görevinin sonuna kadar Birinci Türk Tugayı'na bağlı hiç bir yaralı personel cepheden helikopterle tahliye edilememiştir.

Kore Savaşı, modern savaş taktikleri ve silah sistemleri için olduğu kadar çağdaş savaşlarda sağlık hizmetlerinin evrimi açısından da yeni kavramlar geliştiren bir laboratuvar olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin aldığı kararla Kore Savaşına takviyeli bir piyade tugayı gönderilecekti. Tugaya bağlı birlikler, Ankara Etimesgut Zırhlı Tugay Garnizonunda hazırlanmaktaydı. Tugay bünyesi içerisinde Amerikan ordusu sağlık kuruluşları standartlarında bir sıhhiye bölüğü yapılandırıldı. 3 takımdan oluşan bölük, tugay başhekiminin komutasında idare edilecekti. Ayrıca tugayın esas muharebe unsuru olan 241. Piyade Alayı kadrosunda, piyade taburlarında ve topçu taburunda birer sıhhiye takımı görev alacaklardı. Türk sıhhiyecileri Kore'ye kendi ferdi teçhizatlarıyla intikal edecekti. Bölük ve takımlar için gerekli sağlık teçhizatı ve malzemeleri, Kore'de Amerikan sağlık kuruluşlarına bağlı olan sahra depoları tarafından ikmal edilerek tamamlanacaktı.

Sıhhiye bölük personeli, dönüşümlü olarak taburlarda görev alarak, savaş koşullarını da paylaşacaklardı. Sıhhiye sınıfı rütbeli personeli: 15 hekim subay (1 mikrobiyolog, 1 diş hekimi dahil); 10 sıhhiye teknisyen astsubay üstçavuş; 8 teknisyen üstçavuş; 4 eczacı astsubay; 4 tıbbi astsubay; 2 laborant astsubay; 6 diş teknisyeni astsubaydan oluşmaktaydı.

Savaşa gidiş hazırlıkları tugay çapında sürdürülüyordu. Sıhhiye bölüğüne atanan hekimlerin büyük bir kısmının doğal olarak birliğe katılmadaki gecikmeleri, ön sağlık hizmetlerinin yeterince yapılabilmesine engel olmaktaydı. Tüm tugay personeline uygulanacak olan genel sağlık kontrolü ve temel aşılar tamamlanamamıştı.

Hazırlıklarla geçen bu kısa dönemde yeni bir sorun ortaya çıktı. Birliklere katılan erler önemli bir cilt hastalığını da (uyuz) beraberlerinde getirmişlerdi. Tugay Komutanı Tuğgeneral Tahsin Yazıcı ve Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, erler arasında gittikçe yayılan hastalığın önlenebilmesi için yoğun biçimde gayret sarf ettiler. Etimesgut Garnizonuna getirilen 4 uzman doktor subay, hastalığın yayılmasını önledi. Tedavilerin kesin sonuca ulaşamadığı ve bir buçuk ay süren bu sorun ancak Kore'de hazırlık garnizonunun bulunduğu Taegu'da son bulacaktı.

Birinci Türk tugayı, hazırlık ve eğitimini tam anlamıyla tamamlayamadan siyasal nedenlerle yola çıkarılmıştı. Tugaya bağlı birlikler, trenlerle İskenderun'a nakledildiler. Bu kentteki kısa süren bekleyiş, yeni bir sağlık problemine neden oldu. Şehirde bulunan ve gerekli sağlık koşullarına sahip olmayan genelevler, savaş yolcusu erlere ve subaylara zührevi (bel soğukluğu ve az da olsa frengi) hastalıklar bulaştırdı.

Türk Tugayı Kore'ye ABD Donanması SEALIFT komutanlığına bağlı asker taşıt gemileriyle intikal edecekti. İskenderun ile gemilerin ulaşacakları Güney Kore'nin Busan Limanı arası mesafe ve yolculuğun 23-24 gün sürmesi planlanmıştı. 15 Eylül 1950 tarihinde ilk gemi İskenderun Limanından yola çıktı. Tugay 5 gemiyle nakledilecekti. Bunlardan 3'ü askerleri, diğer 2'si de teçhizat ve silahları taşıyordu. Mısır karasularına kadar Türk Deniz Kuvvetleri bağlısı muhripler tarafından uğurlanan savaş yolcuları, Süveyş Kanalı'nı geçerek Kızıldeniz'e ulaştılar. Mevsim yazdı ve tropik bir coğrafyada seyir edilmekteydi.

Gemilerde yaşanan en önemli sağlık sorunları, deniz tutması (gemiler Hint Okyanusu'nda seyretmeye başladığında, sertleşen deniz koşulları deniz tutma vakaları arttırmıştı), çok sıcak olan yatma yerlerinde uyku uyumanın mümkün olmaması, alışılmadık gemi tuvaletlerindeki hijyen sorunları ve erlerin temel gıda olarak benimsediği ekmeklerin yetersiz kalmasıydı. Amerikan mutfağından yiyecek alınması da yaygın bağırsak rahatsızlıklarına yol açmıştı. Ayrıca sıcak hava ve kısıtlı ekmek erlerde kilo kaybına neden oluyordu. Sıhhiye bölüğü yolculuk süresince hem bu sorunlarla uğraşıyor hem yetersiz kalan temel aşıları uyguluyor, ayrıca kendi erbaş ve erlerini eğitiyordu.

Seyir sırasında, apandisiti patlayan üst rütbeli bir Amerikalı subayını kısıtlı teçhizata sahip olan gemi ameliyathanesinde, fırtınalı bir havada yaptığı operasyonla kurtaran Operatör Dr. Yzb. Rahmi Yalçın takdir kazanacaktı.

17 Ekim tarihinde yolculuk sona erdi. Busan Limanı'na peş peşe yanaşan gemilerden Kore topraklarına ayak basan Türk tugayı personeli, savaşa hazırlık garnizonunun bulunduğu Taegu şehrine trenlerle sevk edildi.

Kore Savaşı sırasında görev yapan Türk askerleri Kore halkı tarafından gerçekten sevilmiştir. Mehmetçiklerin Busan istasyonunda kumanyalarını yoksul ve çaresiz Korelilerle paylaşmasıyla başlayarak kurulan bu sevgi bağı, günümüzde de devam etmektedir.

Taegu'da yeterli bir süre kalınacağı, tugayın Amerikan silah ve teçhizatlarıyla ikmalinin tamamlanacağı ve yeterli eğitimin yapılacağı sanılıyordu. Ancak savaşın değişen koşulları, Türk tugayının 10 Kasım tarihinde cepheye yaklaşarak, Birleşmiş Milletler kuvvetleri hatları gerisinde eylem yapan düşman gerillalarıyla mücadele etmesini gerektirdi. Tugayın intikali sırasında yetersiz eğitim alan şoförlerin neden olduğu kazalarla Mehmetçik ilk şehitlerini verdi.

25 Kasım tarihinde Birleşmiş Milletler'in son ve kesin saldırısı başladı. Ancak artık karşılarında yeni bir düşman unsuru bulunuyordu: Kızıl Çin. Çin Halk Gönüllüleri olarak adlandırılan 38. Ordu, tüm cephe boyunca taarruza geçti ve Güney Kore ve ABD birliklerini mağlup ederek cepheyi yarıp ilerlemeye başladı. Türk tugayı ilk görevini almıştı. Tarihe Ku-nuri Savaşı olarak geçen bu muharebe, Kore'de Türk askerlerinin katıldığı en zor ve kanlı savaş olmuştur.

Sağlık hizmeti açısından bakıldığında, savaşların evrensel ve ebedi kuralları geçerli oldu. 1815 yılında Waterloo Savaşı'nda görev yapan askerî doktorların karşılaştıkları zorluklarla, Kore'de karşılaşılan sorunlar aynı çizgide birleşmişti. Steril olmayan ortamlarda yeterli gereç olmadan gerçekleşen ameliyatlar, yaralılara anestezi uygulayamama ve bir askerî cerrahın karşılaşabileceği tüm benzer olumsuz koşullar, Ku-nuri'de de yaşandı.

Tugayın 3 gün savunma yaptığı muharebelerde çok sert ve kanlı çatışmalar cereyan etti. Sinnim-ni köyünde, gerçekleşen düşman baskını, kıta bütünlüğünü koruyamayan tugayın parçalanmasına neden oldu. İkiye ayrılan kıtalar ve emir kargaşaları nedeniyle sıhhiye bölüğü önce Alb. Celal Dora ile çekilen birliklere katıldı. Cephede kalarak direnmeyi sürdüren Gen. Yazıcı'dan gelen emir üzerine ateş hattına dönen bölük, Bnb. Namık Dumlu komutasında zor durumda kalan yaralılara ilk müdahaleyi yaptı ve birçok Mehmetçiğin hayatını kurtardı. Doktorlar tahta masalarda, cip kaputları üzerlerinde cerrahi mucizeler yarattılar. Türk tugayı, yaralılarını kendi olanaklarıyla taşıma zorlukları çekiyordu. Sıhhiye bölüğü kuruluşunda çok önemli bir eksik ortaya çıkmıştı. Kadroda teskereci erler ve sedyeler bulunmadığı için yaralılar, kaputlara sarılıp ya da arkadaşlarının sırtlarında taşınıyorlardı. Gerekli olan birçok durumda sıhhiye bölük personeli de savaşa muharip olarak katılmak zorunda kaldı.

Ku-nuri Savaşında sağlıkçılar ilk şehit ve yaralılarını verdiler. Cephe hattında yer alan bir sargı yerinde, çekilme sırasında unutulan yaralılarımızı almak için geri dönen Dr. Üsteğmen Halil Erdoğan kahramanca şehit oldu. Dr. Üsteğmen Celal Öğer ise cephe hattında yaralılara yardım ederken bir havan mermisinin isabetiyle ağır biçimde yaralandı.

Ku-nuri'de görev yapan doktorlar, Çanakkale siperlerinden Kafkasların karlı doruklarına, Sina Çölü'nden Sakarya boylarına altın harflerle yazılan Türk askerî hekimlerinin geleneksel özveri ve yaşamlarını hiçe sayarak Mehmetçiklerin yardımına koşma ruhunun sürdüğünü kanıtladılar.

Yaralılarımız, uygun durumlarda Amerikan sedyecileri tarafından alınarak MASH'lara sevk edilmiş, ancak karşılaşılan lisan zorlukları nedeniyle Amerikalılar, Türk yaralıları dağıtarak bir kısmını Güney Kore'deki askerî hastanelere, bir bölümünü İncheon Limanı açıklarındaki hastane gemilerine, bir kısmını ise Tokyo'daki hastanelere yatırmışlardı. Bu durum, verilen kayıp sayısında abartılı sonuçlar kanısına varılmasına ve tugayın toplanması sırasında kadro sorunlarına neden olmuştu.

Türk yaralıları için gereken kan ihtiyacı Amerikan hastaneleri ve Kızılhaç tarafından temin edildi. Japonya'da yerleşmiş olan Türkler, onları ziyaret eden ilk kişilerdi. Türk cemaatine mensup birçok bayan, gönüllü olarak yaralılarımızın rehabilitasyon dönemlerinde, gazilerimizi yalnız bırakmayarak yardımcı oldular. Burada yaşamlarını yitiren şehitlerimiz, Tokyo'da bulunan camilerde defnedildiler.

27 Aralık tarihinde Türkiye'den Kara Kuvvetleri Sağlık Daire Başkanı Tuğgeneral Necmi Şar ve beraberinde gelen heyet, Japonya'da yaralılarımızı ziyaret ederek gereken koordinasyonu sağladı. Tedavileri çok uzun süre isteyen yaralılar, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetlerine bağlı uçaklarla Mısır-Süveyş'e taşındılar. Yaralılar buradan da Türk nakliye uçaklarıyla Bağdat-Diyarbakır yoluyla İstanbul'a sevk edildiler. Kore gazileri Kasımpaşa Deniz, Haydarpaşa ve Ankara Gülhane hastanelerinde tedavi altına alındılar.

Kanlı Ku-nuri Savaşı süresince Birinci Tugay, 12 subay, 7 astsubay, 218 er ve erbaş şehit; 7 subay, 2 astsubay, 192 er kayıp; 15 subay, 10 astsubay, 362 er ve erbaş yaralı vererek Kore'de en fazla kayıp veren tugay olmuştur.

Birinci Tugay, bir yıla yakın süre boyunca sürekli olarak muharebelere katılmıştır. En fazla kayıp verilen savaşlar 23 Nisan 1951 tarihinde düşmanın başlattığı ilkbahar saldırıları ve 19 Mayıs 1951'de cereyan eden savunma savaşıdır.

Kore savaşında görev alan Türk tugaylarına mensup askerler, Güney Koreli sivil halkla yakın ilişki kurmuş ve Tüm Birleşmiş Milletler kuvvetleri içerisinde onlara en fazla yardım yapan birlikler olmuştur. Türk sıhhiye bölükleri, sivil yaralı ve hastalara ilk müdahale ve olanaklar ölçüsünde bakım sağlamışlardır. Özellikle 1951 yılının kış aylarında yoğun biçimde yaşanan göç trafiğinde birçok sivil, Türk tugayına sığınmış, sıhhiye bölüğü zor durumdaki göçmenleri doyurarak donatmıştır. Birinci Tugay döneminde ayrıca ailelerini kaybetmiş öksüz çocukların bakım ve eğitimleri için Suwon'da Ankara Okulu açılarak, bu çocukların yaşamsal güvenceleri sağlanmıştır.

Birinci Tugay'ın yurda dönüşü Ekim 1951 tarihinde tamamlanmış, ikinci Türk tugayı göreve başlamıştır. Birliklerin yolculuğu sırasında erler arasında kızamık vakaları görüldü. Gemide bulunan Amerikalı doktorlar önce bu hastalığa endemik tifüs teşhisi koyarak terramisin tedavisi başlattılar. Gemide bulunan Bakteriyolog Dr. Yüzbaşı Rıdvan Gülbaran ise farklı düşünmüş ve çalışmaları sonunda hastalığın kızamık olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştı.

Bölgede bulunan Amerikan donanma üslerine bağlı sağlık kuruluşlarından gemiye sevk edilen Gamma Globulin ile tedaviye başlanılarak salgın önlenmişti.

Bu tugay kadrosundaki sıhhiye bölüğü, özellikle sağlıkçı astsubay yetersizliği nedeniyle sorunlar yaşamıştır. İkinci Tugay döneminde sıhhiye bölüğü envanterine Amerikan ordusu tarafından verilen sedyeli jeepler girmiş ve bu vasıtalardan geniş çaplı olarak yararlanılmıştı. Cephelerdeki istikrar dönemi nedeniyle yoğun muharebelere katılmayan İkinci Tugay'a bağlı sıhhiyeciler, sivillere uygulanan tedavi, bakım ve yardımları sürdürmüşlerdir.

Üçüncü Tugay 15 ve 29 Mayıs tarihlerinde katıldığı ünlü ve çetin Wegas Savunma Muharebelerinde ağır kayıplar verdi. 1952-53 yılları arasında daha da gelişen tahliye ve tedavi olanakları sayesinde Türk tugayına mensup birçok yaralı ve hasta gerektiğinde helikopterlerle taşındılar.

Tokyo'da Türk irtibat heyeti başkanı olarak bulunan General Rüştü Erdelhun'un, Başkomutan Orgeneral Marc Clark'a başvurusu sonucunda, savaşta uzuvlarını yitiren yaralılarımız Amerika'ya gönderildiler ve ileri tekniklerde protez tedavileri görerek yurda geri döndüler.

Kore'de savaşan bu üç tugay, toplamda 1030 şehit ve 1700 kadar yaralı verdi. Kayıpların büyük kısmının ise esir değişiminde iade edildikleri görüldü. Savaş, Ağustos 1953'te yapılan mütarekeyle son bulmuştu.

Genel olarak bakıldığında Türk sağlık personeli, katıldıkları bu ilk ve modern savaşın getirdiği yeniliklere ve zor koşullara uyum sağlayarak görevlerini başarıyla sonlandırdı. Cerrah doktorlar farklı koşullarda zor ameliyatlar gerçekleştirerek Mehmetçikleri ölümün elinden almayı başardılar.

Savaş süresince herhangi bir salgın hastalık yaşanmadı. Personelin kişisel etik anlayışlarına bağlı olarak zührevi hastalıklar ve uyuşturucu kullanımı ise tugaylarda periyodik bir sorun olarak sürmeye devam etti.

Kış mevsiminin çok soğuk geçmesi nedeniyle özellikle ayak ve parmak donmasından dolayı 1950-51 kışında birçok subay ve askerin, hastanelere sevk edilmeleri gerekti.

Köklü bir askerî geleneğe sahip olan Türk askerlerinde yaygın olarak savaş sendromu vakaları görülmemekle birlikte az da olsa kendini yaralama ve intihar olayları yaşanmıştır. İkinci Tugay döneminde antifriz içerek yaşamı-

na son veren bir üsteğmen, bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Kore'ye psikolog hekimlerin götürülmemesi bir eksiklik olmuştur.

Savaşlar sırasında esir düşen Türk askerleri ise tüm dünyaya örnek olmuşlardır. Çoğu yaralı olarak düşman eline geçen bu kahramanlar, yetersiz tedavi görmelerine karşın gerek yaralılar gerekse hastalananlar arasında hiçbir kayıp vermeden geriye döndüler. Bu olgu askerlerimizin disiplini, birbirlerine gösterdikleri ilgi ve yardımlaşmaları sayesinde gerçekleşmiştir.

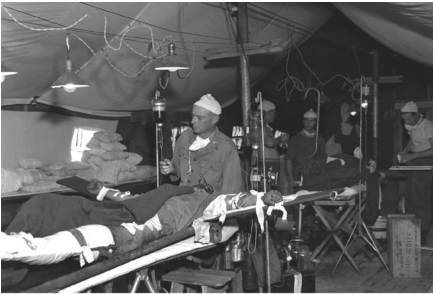
Yirminci yüzyılın ikinci yarısı başlarken politik nedenlerle binlerce kilometre uzakta yer alan bir savaş alanına gönderilen Türk askerleri, aldıkları görevleri sorgulamadan fedakarca sonlandırdılar.

Hasletlerini en güzel biçimde gösteren kahraman gazilerimizi, özveriyle çalışan sağlıkçılarımızı ve orada kalan mübarek şehitlerimizi saygıyla anıyoruz.

YARALILARIN CEPHEDEN HELİKOPTERLE TAHLİYESİ

MASH KURULUŞUNDA YARALI NAKLİ

MASH AMELİYATHANESİNDE CERRAHİ ÇALIŞMA

YARALILARIN TEKNELERLE HASTAHANE GEMİLERİNE TAŞINMASI

YARALILARIN HELİKOPTERLERLE HASTAHANE GEMİLERİNE TAŞINMALARI

INCHON LİMANI AÇIKLARINDA AMERİKAN HASTANE GEMİSİ USS REPOSE

TÜRK TUGAYI SIHHIYE BÖLÜĞÜ ÖNÜNDE
NÖBET BEKLEYEN BİR MEHMETÇİK

GÖÇ SIRASINDA TUGAYIMIZA BAĞLI ASKERLER TARAFINDAN
BULUNAN VE GÜVENLİĞİ SAĞLANAN BİR ÖKSÜZ KÜÇÜK KIZ

BİR SUBAYIMIZIN GÖSTERDİĞİ ŞEVKAT

GÜNEY KORELİ BİR ASKERİN TÜRK DOKTORLARI
TARAFINDAN YAPILAN SAĞLIK KONTROLÜ

SİVİL KORELİLER TUGAY BÖLGESİNDE

BİR SUBAYIMIZIN GÖSTERDİĞİ ŞEVKAT

YARALI HANIMIN TÜRK DOKTORLARINA TESLİM EDİLMESİ

YARALI HANIMIN TÜRK SAĞLIK PERSONELİYLE ÇEKTİRDİĞİ FOTOĞRAF.
BU RESİMLERİ ÜNLÜ AMERİKAN SAVAŞ MUHABİRİ CARL MYDANS ÇEKMİŞTİR.
LİFE DERGİSİNDE YAYINLANAN FOTOĞRAFLAR O DÖNEMDE TÜRK
SAĞLIKÇILARINA BÜYÜK BİR PRESTİJ SAĞLAMIŞTI.

TÜRK ASKERİ KORELİ ÇOCUKLA

KORE 1 . TÜRK TUGAYI SIHHİYE BÖLÜĞÜ PERSONELİ

ÇADIR AMELİYATHANEDE YAPILAN CERRAHİ MÜDAHALE

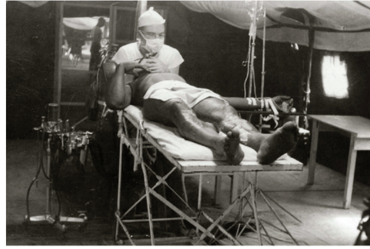
YARALI BAYANA YAPILACAK İLK MÜDAHALE HAZIRLIKLARI

CEPHE KOŞULLARINDA UYGULANAN AMELİYAT

KRİTİK BİR AMELİYAT GERÇEKLEŞİRKEN

CEPHE KOŞULLARINDA MÜDAHALE

YARALI BİR KORELİ SİVİLİN TEDAVİ EDİLMESİ

YARALI OLARAK ELE GEÇİRİLEN ÇİNLİ BİR ESİRİN TEDAVİ EDİLMESİ İÇİN SIHHİYE BÖLÜĞÜNE TAŞINMASI

TÜRK TUGAYINDA DİŞ TEDAVİSİ

2.TUGAY DÖNEMİNDE ŞEHİT OLAN TUGAY KOMUTAN YARDIMCISI ALBAY NURİ PAMİR'İN CEPHEDE YAPILAN CENAZE TÖRENİ

MASH DOKTORLARI VE TÜRK CERRAH YZB. CEMALETTİN TANRIÖVER

3.TUGAY İSTİHKAM BÖLÜK KOMUTANI YZB. ŞİNASİ SÜKAN.TOKYO ANNEX HASTANESİNDE YZB.SÜKAN WEGAS SAVAŞI SIRASINDA AĞIR BİÇİMDE YARALANARAK BİR BACAĞINI KAYBETMİŞTİR

3.TUGAY KOMUTANI GEN.SIRRI ACAR VE TUGAY SIHHIYE BÖLÜĞÜNÜ ZİYARET EDEN ABD ORDUSU SAĞLIK DAİRE BAŞKANI,DOKTORLARIMIZLA

KORE GAZİLERİ GALATA KÖPRÜSÜNDE

HÜRRİYET GAZETESİ SAVAŞ MUHABİRİ HİKMET FERİDUN ES JAPONYA'DA BİR YARALIMIZLA ROPÖRTAJ YAPARKEN

ŞEHİT DOKTOR ÜSTTEĞMEN HALİL ERDOĞAN

İNGİLİZ UÇAKLARI İLE GETİRİLEN YARALILARIMIZIN İSKENDERİYE'DE TÜRK HAVA KUVVETLERİNE BAĞLI TAŞIT UÇAKLARINA NAKLEDİLMELERİ

BAŞKOMUTAN GEN. MATTHEW RIDGWAY 'İN YARALILARIMIZI ZİYARETİ

DÜNYANIN EN ÜNLÜ FOTOĞRAFÇISI DOUGLES DUNCAN TARAFINDAN ÇEKİLİP LİFE DERGİSİNDE YAYINLANAN KAHRAMAN MEHMETÇİKLER-İMİZİN RESMİ

1950'Lİ YILLARDA DR. MUSTAFA ŞABAN ERDEN TARAFINDAN KULLANILAN KADIN DOĞUM CERRAHİ ALETLERİNİN GÜNÜMÜZ ALETLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI[1]

Fatma Keskin[2]

Dr. Mustafa Şaban Erden 1904 yılında Mersin'in Erdemli İlçesi'ne bağlı Güzeloluk köyünde doğar. İlk ve orta öğrenimini Mersin'de tamamladıktan sonra 1927'de İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olur. 1932'de yine İstanbul Tıp Fakültesi'nde Genel Cerrahi ihtisasını tamamladıktan sonra bir dönem eğitim için Almanya'da bulunur.

1945'de Türkiye'ye dönen Dr. Mustafa Şaban Erden evlendikten sonra mecburi hizmetle Balıkesir'e tayin olur. Balıkesir'den sonra Konya'da mecburi hizmetine devam ederken 1946 yılında oğlu Selçuk Erden doğar. 1948'de yine mecburi hizmetle İstanbul'a tayin olur ve Cerrahpaşa Hastanesi Tüberküloz Kliniği'nde çalışmaya başlar.

1950 yılında Cerrahpaşa Hastanesi'ne başhekim olarak tayin edilir. Dr. Mustafa Şaban Erden'in başhekimliği döneminde ülke karışıktır. İstanbul'un çeşitli yerlerinde polis ile gençler arasında çatışmalar olmaktadır. Nihayetinde 1960 darbesi hayatında değişikliklere sebep olur. Şehzadebaşı'ndaki evi istimlak edilir. Çatışmalarda ölen gençlerin hastane bahçesine gizlice gömüldüğü iddiasıyla Yassıada Duruşmaları sırasında ifade verir. Böyle bir durumun söz konusu olmadığı, hastanenin normal çalışmasına devam ettiği yönündeki ifadesini sunan Dr. Mustafa Şaban Erden aynı yıl emekliliğini ister fakat çalışmayı bırakmaz. Cağaloğlu'nda Piyer Loti yakınlarındaki muayenehanesinde çalışmaya devam eder.

1 Bu bildiriyi hazırlamam ve sunmamda emeği ve katkısını esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Nil Sarı'ya teşekkür ederim.

2 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, fatmakeskin2008@hotmail.com

1968'de rahatsızlanan Erden'e beyin tümörü teşhisi koyulur ve 1971 yılında ameliyat için İsviçre'ye gider. Zürich Üniversitesi Beyin Cerrahi Kliniğinde Dr. H. Krayenbühl tarafından ameliyat edilir. 1971 yılında Zürich'te vefat eden Erden'in cenazesi İstanbul'a getirilir. Cerrahpaşa Hastanesi bugünkü dekanlık binası önünde düzenlenen törenle Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilir.

Erden mesleğini çok seven, şefkatli, insanlara ve özellikle doğduğu köyün insanlarına çok emeği geçmiş bir insandır. Sağlığında yazları doğduğu Güzeloluk köyüne giden Erden orda da mesleğini sürdürür. Oğlu Selçuk Erden o günleri şöyle anlatır:

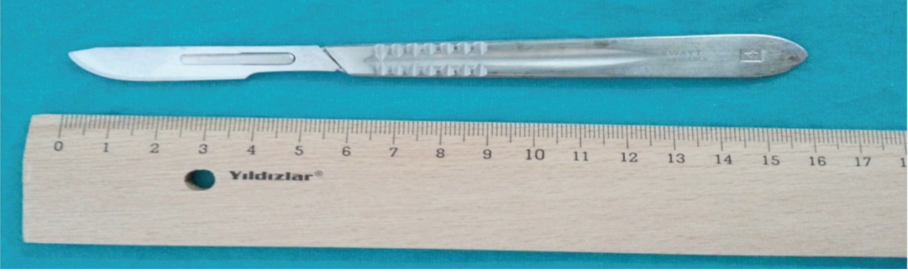
> Küçükken yazları babamın doğduğu köye giderdik. Toroslar'da Erdemli'ye bağlı Güzeloluk diye bir köy. Civarda ne kadar hasta varsa, ama ne kadar hasta varsa, açık ameliyattan, beyninden, çocuğu olmayandan doğuma kadar hepsi gelirdi. Babam hiçbir ücret almazdı. Her biri horoz getirir, tavuk getirir, kavun salatalık getirir; babam da onları o köye dağıtırdı. Bu artık öyle bir hale geldi ki köyün okulunu revire çevirdi.
>
> Ben o zaman babama yardım ederdim. Hastalar gelir kuyruklar oluşur insanlar çaresiz… Babam bakabildiğine bakar, tedavi görmesi gerekenleri İstanbul'a getirtir, parası olmayanlar bizim evde kalır, zaman zaman ev yatakhane gibi olur…

Vefatından sonra oğlu Selçuk Erden tarafından muhafaza edilen cerrahi aletler 02.03.2017 tarihinde İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'ne bağışlanır.

38 cerrahi aletten kadın doğum cerrahisinde kullanılan 15 tanesi seçilerek kullanım amaçları ve morfolojik özellikleri açısından incelendi ve günümüzde kullanılanlar ile karşılaştırıldı.

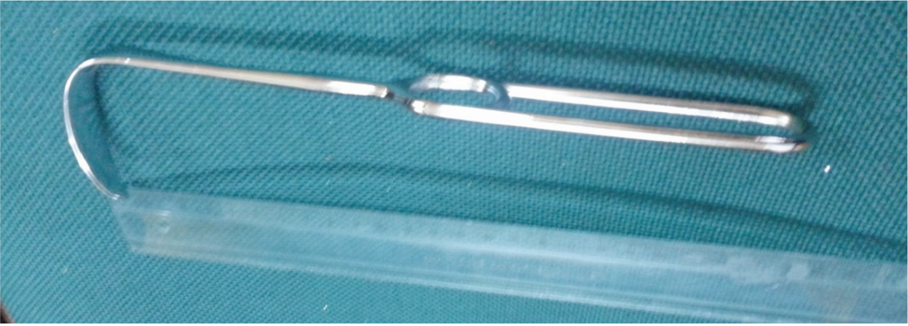

Bistüri (1950)

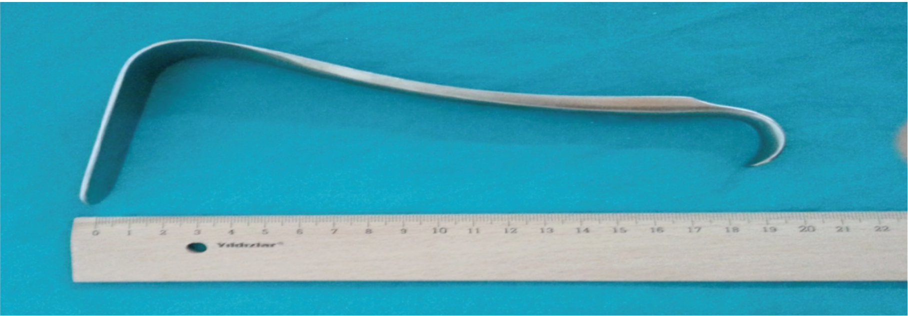

Bistüri (2017)

Doku kesmekte kullanılan bistüri 1950'li yıllarda yaklaşık 15 cm. boyunda, krom kaplama olup aynı özellikler günümüz bistürilerinde de mevcuttur.1950'li yıllarda kullanılan bistürinin bıçak kısmı sabit iken günümüzde tek kullanımlık bıçaklar kullanılmaktadır.

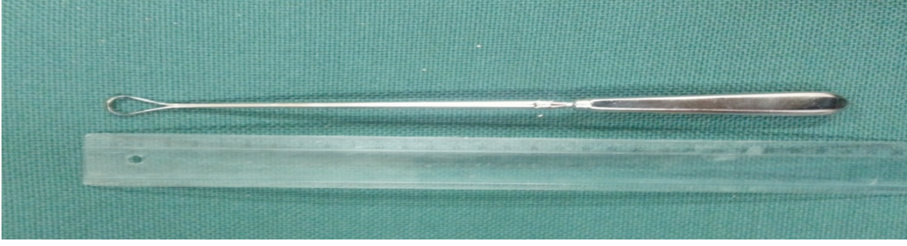

Ekartör (1950)

Ekartör (2017)

Kadın doğum cerrahisinde dokuları açmak ve yeterli görüş sağlamak için kullanılan ekartörler her iki dönemde de 19 cm uzunluğunda, krom kaplama ve kullanım amacına uygun şekillerdedir.

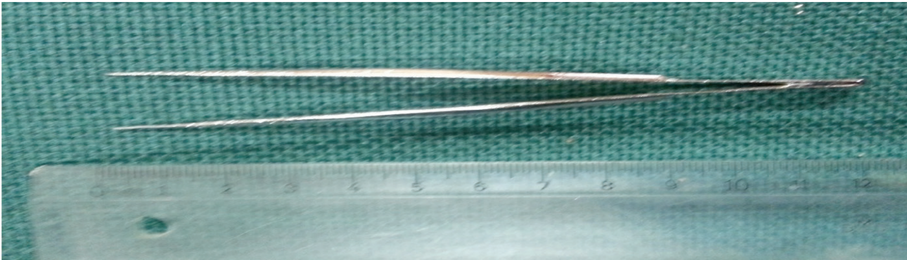

Küret (1950)

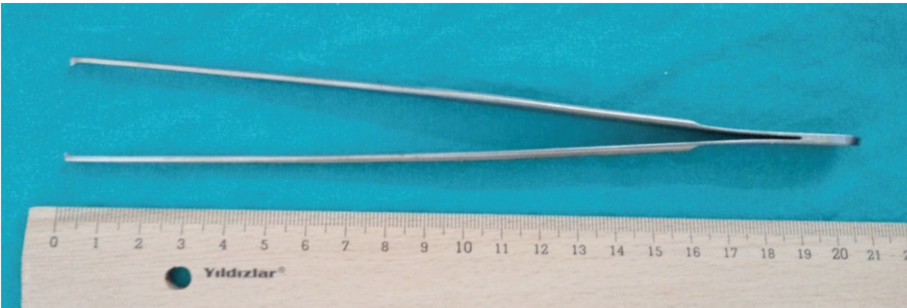

Küret (2017)

Kürtaj, biyopsi ve benzeri durumlarda rahim içini boşaltmak için kullanılan küretler her iki dönemde de yaklaşık 30 cm boyunda, krom kaplama ve morfolojik olarak benzer özelliklere sahipler.

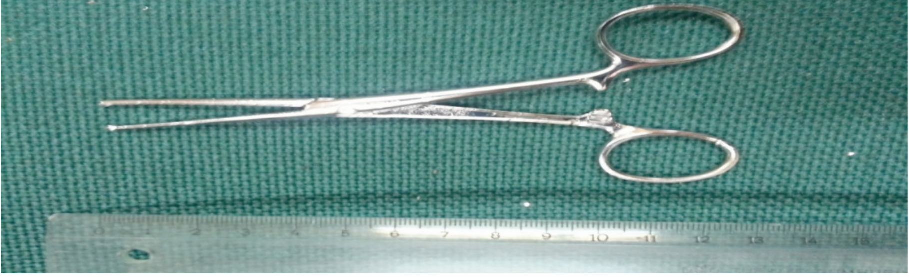

Penset (1950)

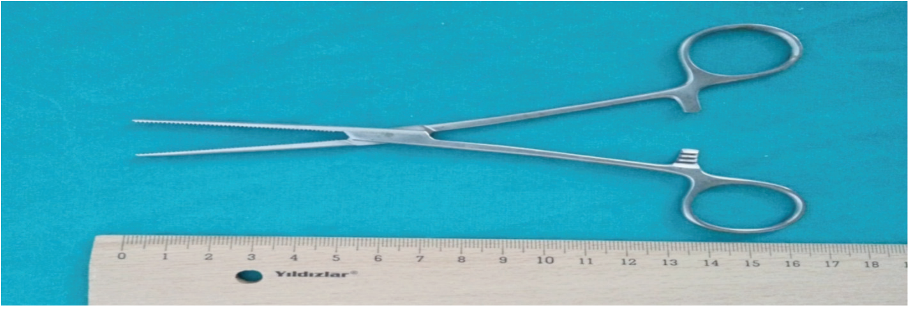

Penset (2017)

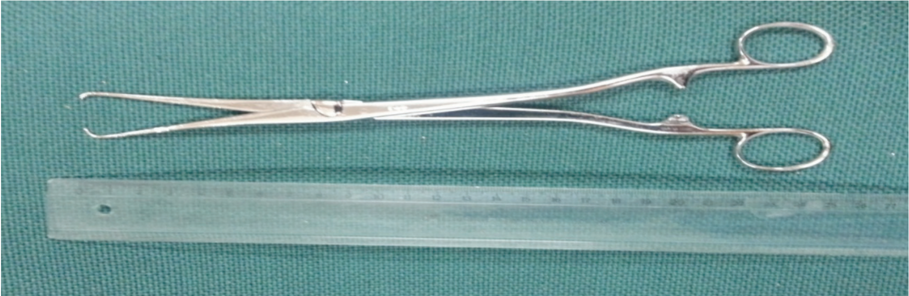
Dokuları tutmak için kullanılan pensetler her iki dönemde benzer özellikler taşımakta.

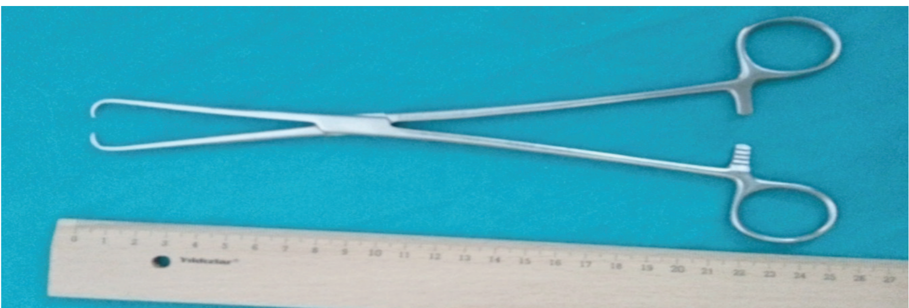
Mosküto (1950)

Mosküto (2017)

Tek dişli (1950)

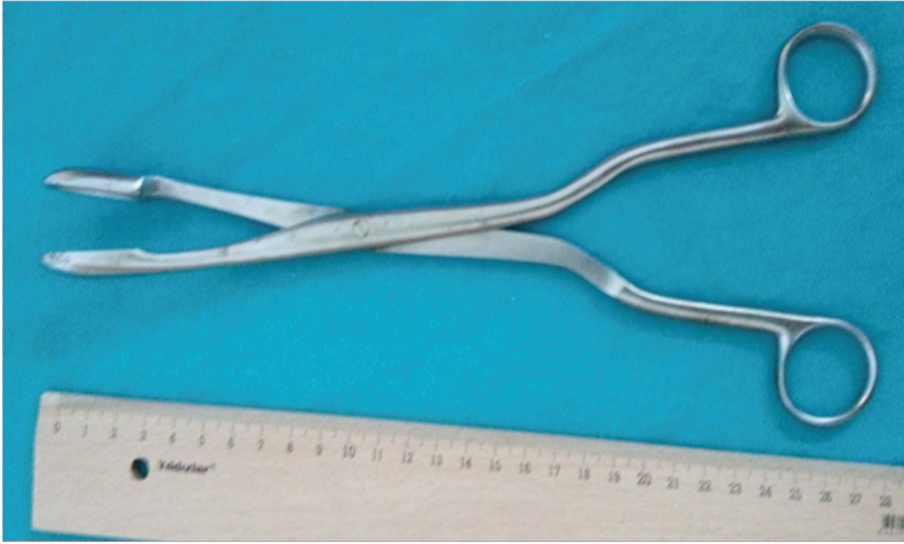

Tek dişli (2017)

Dokuları tespit etmek için kullanılan mosküto ve uterusu tespit etmek için kullanılan tek dişli de her iki dönemde benzer özelliklere sahip.

Winter (1950)

Winter (2017)

Uterusu boşaltmak için kullanılan winterler her iki dönem de de benzer özelliklere sahip.

Sonuç olarak 1950 kullanılan 1 adet bistüri, 2 adet penset, 4 adet mosküto, 3 adet küret, 3 adet ekartör, 1 adet tek dişli, 1 adet winter 2017 yılında aynı amaçlar için kullanılan kadın doğum cerrahi aletleri ile karşılaştırıldığında aradan geçen 70 yılda morfolojik özellikleri ve kullanım amaçlarında herhangi bir değişiklik tespit edilmedi.

SANAL ORTAMDA TÜRK DERMATOLOJİ MÜZESİ

Adem Köşlü[1]

Müzeler bilindiği gibi kültür, sanat, bilim yapıtlarını ve doğa nesnelerini toplayarak bunları toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla sergileyen, inceleyen ve koruyan kurumlardır. Müzecilik, kavram olarak XVII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İlk müze yapısı İtalya'daki Uffizi Galerisi'dir. Türkiye'de ilk müze, 1846 yıllarında Sultan Abdülmecid'in müşiri Fethi Ahmed Paşa tarafından, Aya İrini Kilisesi'nde, eski silahlar ve eski eserler toplanarak kurulmuştur. Daha sonra bazı çalışmalar yapılmışsa da esas olarak, ülkemizde gerçek anlamda müzecilik, Osman Hamdi Bey ile 1882 yılında başlar.

O tarihlerden itibaren dünyada ve Türkiye'de müzecilik alanında inanılmaz gelişmeler olmuştur. Konumuz esas olarak müzecilik tarihi üzerine konuşmak değilse de 2000'li yılların hemen öncesinde internet ve bilgisayar teknolojisi alanındaki gelişmeler, kütüphanecilik ve müzecilik kavramına yeni bir boyut getirmiştir. Artık yerleşik müzelerin dahi birer sanal müzesi bulunduğu bu bağlamda, gerçek müze açma imkanı olmayan birçok kişi ya da kurum kendi "sanal müze"lerini oluşturma fırsatı da yakaladı.

Tıp dallarında, internet ortamında sanal müzesi olan branşlar Türkiye'de, hâlâ bir elin parmaklarını geçmeyecek kadardır. Dünya geneline baktığımızda ise, tıp dallarında, kalite, işlevsellik ve çekicilik açısından çok iyi durumda olan sayısız örneğe rastlamak mümkündür.

Türkiye'de bu konudaki mevcut olumsuz durumun tahlilini yapmak, şu anda benim işim olmasa da, uzun yıllardır bir tıp dalında sanal müze sürdürebil-

1 Doç. Dr., ademkoslu@gmail.com

miş bir kişi olarak yaşadıklarımı, tecrübelerimi ve sıkıntılarımı, kısacası sanal müze serüvenimizi anlatmak, konuya bir nebze de olsa ışık tutabilecektir.

Sanal Türk Dermatoloji Müzesi'nin (STDM) başlangıcından günümüze kadar gelişimini anlatmadan önce, bir sanal müze, daha doğrusu bir web sitesi açmak için gerekli koşullardan söz etmekte yarar görüyorum.

Bir web sitesi açmayı düşünenlerin bazı konularda bilgi edinmesi gerekir: Öncelikle web sitesinin tasarımını ve belge yüklemeyi kendilerinin mi yoksa aracı bir kuruluşun mu yapacağına karar verilmelidir. Bilinmelidir ki profesyonel yardım almak her ne kadar ucuzlamış olsa da altından kalkmak zor olabilir. Bu yüzden imkanları sınırlı olanların bu işi kendileri üstlenmelidir. Hiç şüphesiz insan, biraz gayret ve azimle bu işi başarabilirler.

Önceden hazırlıklı olmak için bir web sitesi tasarımına imkan veren MS Extentention Web ya da Dreamwewer gibi programları öğrenmelidir. Resim/fotoğraf işleme ve düzenleme programlarından birini, mümkünse Photoshop programı da aynı şekilde ihtiyaçlar nispetinde bilinmelidir. Bunlar için yazılmış özel kitapların dikkatlice okunması yeterlidir. Ayrıca internette bu konuda mevcut kanallardan da yararlanılabilinir. İstenirse özel kurslara da devam edilebilir. Hiç şüphesiz, başlangıçta minimal bilgiler yeterli iken, zaman içinde insan kendini geliştirip ustalaşabilir. Son olarak internet sitesi yapmak için bazı ücretsiz ve kolay programlar çıkmışsa da gerekli varyasyonlara imkan vermediğinden tavsiye etmiyorum.

Buraya kadar anlattıklarım işin teknik ve pratik kısmı. Konunun bir diğer boyutu ise en az ilk kısım kadar, hatta ondan daha da önemlidir: Paylaşıma açılacak olan site için elde yeteri kadar bilgi, belge ve materyal olması gerekir. Hazırlanan site basit, tanıtım amaçlı, birkaç resim ve belge içeriyorsa zaten konumuz dışında kalmış demektir. Diğer taraftan birçok fotoğraf ve yazı bulunduran statik bir site de kısa zamanda değerini yitirir ve takipçileri siteden uzaklaşır. O halde site dinamik olmalı, sık aralıklarla yinelenmeli, bilgi ve yeni belgeler eklenmelidir.

Böyle bir sitenin uyumlu ve kompetan bir ekip tarafından yapılması ve yürütülmesi en idealidir. Ancak böyle bir ekibin kurulması çeşitli nedenlerden dolayı imkansız gibidir. Ortak bir ideale sahip olsalar dahi bir ekibin sürekliliğini sağlamak zordur, bu sebepledir ki, genelde sonunda iş bir kişinin üzerinde kalır. Bu kişinin de amatör bir ruhla profesyonel gibi çalışması gerekir. İşin en hassas kısmı da budur.

Son olarak önemli bir başlık materyaldir. Site, burada sanal müzeden söz ettiğimize göre, müze malzemelerimiz nelerdir? Yeteri kadar materyalimiz var mıdır? Bu materyel paylaşılmaya değer mi? Ne kadar bir takipçi / izleyici sayısı hedeflenmektedir? Bunlar önceden iyi hesaplanmalıdır, yani attığın taş, ürküttüğün kurbağaya değmelidir.

Bu genel bilgilerden sonra elimizde materyal nasıl oluştu, bu konuya değineceğim. 1970'li yılların başında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dermatoloji Kliniğinde ihtisasa başladım. İlk impulslar bir kısmı vefat etmiş olan değerli hocalarımdan geldi. Prof Dr Ekrem Kadri Unat belgelerini yaptırdığı özel çekmeceli dolabında saklardı. Prof. Dr. Asım Cenani farklı bir yöntem seçmişti: Ayrı baskı ve diğer belgeleri, o dönemde kullanılan röntgen filimlerinin kalın kartondan kutularında muhafaza ederdi. Her birinin arkasına sıra numarası verirdi. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil ise kadın doğum konusunda çıkan makaleleri ayrı bir cilt haline getirirdi. Ben de sadece dermatoloji konusunda biriktirmeye başladım. Elime her geçen reçete, kartvizit, fotoğraf, yayın, kitap, dergi, monografi, ayrı baskı vs. bir kenara koymaya başladım. Bu konuda müze açmak gibi bir fikir aklımdan dahi geçmiyordu. Paylaşmak diye bir kavram da henüz gelişmemişti. O sıralar Prof. Dr. Aykut Kazancıgil "Kadın Hastalıkları ve Obstetrik Bibliyografyası"nı çıkartmıştı. Göz hastalıkları, üroloji ve cerrahi bibliyografyaları da daha önce çıkmıştı. Aklıma Türk Deri Hastalıkları ve Frengi Bibliyografyası çıkartma fikri geldi. Aykut Hoca'nın büyük desteği ile 1976 yılında bu işi başardım. Arşivimin gelişmesinde bu yönde yaptığım çalışmaların çok faydası oldu. Meslektaşlarıma (özellikle de yaşlı meslektaşlarıma) yaptığım ziyaretlerde çok değerli, bu söz yeterli değil eşsiz bilgi ve belgeler edindim. Özellikle biyografi arşivim son derece gelişti.

Bu süreç böylece devam etti. 1979'da doçent oldum ve hemen beni Deri ve Zührevi Hastalıkları Derneği'ne sekreter yaptılar. Diyebilirim ki bundan sonra gelişmeler hızlandı. Bir taraftan yeni üye kayıtları yaparken, diğer

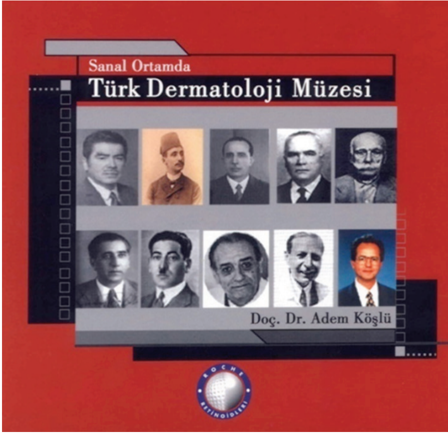
Birinci Belge; Dr. Celalettin Muhtar Tıbbiyeden mezun olduğu sıralar

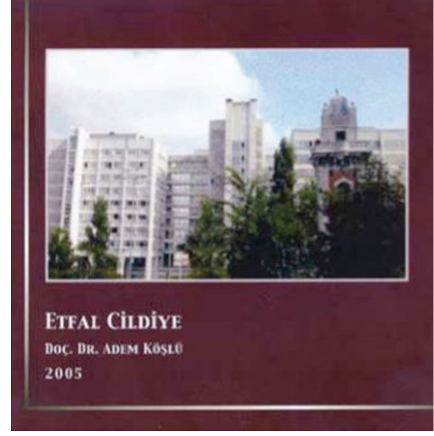
Bininci Belge; Prof. Dr. Celalettin Muhtar. Darülfünun Tıp Fakültesi Müderrisi

taraftan vefat etmiş üyelerimize ait nekroloji yazıları yazmak bana düştü. Aynı şekilde bir yandan kongre, bilgi şöleni, diğer taraftan uzman, doçent ve profesör duyurularını da ben yapıyordum. Kolayca anlaşıldığı gibi paylaşma dönemine girmiştim atık. Türk dermatoloji tarihi konusunda birkaç yayın yapmış, birkaç konferans vermiş ve birkaç sergi açmıştım.

1982 yılında Şişli Etfal Hastanesi'ne Klinik Şefi olarak atandım. İlk işim Etfal Hastanesi dermatoloji geçmişini araştırmak oldu. Bu sıralarda bilgi teknolojilerinde gelişmeler hızla devam ediyordu. O dönemde CD şeklinde yayınlar moda olmaya başlamıştı. Gazeteler, dergiler CD halinde ekler veriyordu. Aklıma öyle bir fikir geldi, topladığım malzemelerden önce "Türk Dermatoloji Uzmanları", daha sonra da "Şişli Etfal Cildiye Kliniği" isminde iki CD çalışması çıkardım. Milenyumda ise çok güzel bir gelişme oldu. "Sanal Türk Dermatoloji Müzesi"ni yayınlamaya başladım. Ardı ardına belgeler yüklüyordum, kısa zamanda belge sayısı 100'lere ulaştı. Bir süre sonra internetteki bilgilerin geleceği konusunda endişeler yaşadığım için 100 belgeyi

STDM CD 1. 1982

Etfal Cildiye CD. 2003

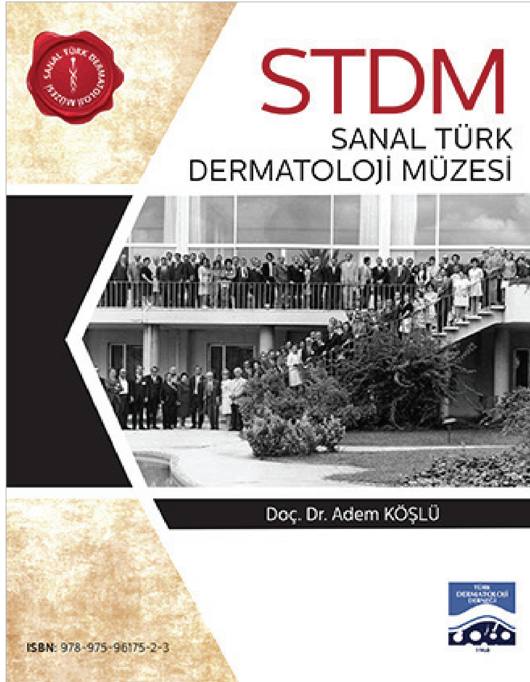
CD'ye yükleyip meslektaşlarımla paylaşmak suretiyle kalıcı olmalarını arzu ettim. İlaç firmalarının desteği ile bu şekilde 4-5 CD çalışması yapıldı. Genelde bu elektronik yayınlar ulusal ve yerel kongrelerde meslektaşlarımıza ücretsiz olarak dağıtıldı.

Türk dermatoloji tarihi üzerinde çalışmak benim için her zaman büyük bir enerji kaynağı olmuştur. Yeni belgelere ulaşmak, yeni bilgiler edinmek, yeni kişi ve guruplarla tanışmak, yeni ortamlarda paylaşmak keyifli olduğu kadar da kazançlı idi. Takdir edersiniz ki bu kazanç maddi olmaktan çok farklı bir şeydi. Çok sayıda değerli dostlar ediniyor, diğer taraftan da saygınlık ve bilinirliğimiz artıyordu. Yaptığımız çalışmaların zaman içinde ödüllendirilmesi ise değeri ölçülmeyecek nitelikte idi.

Sanal Türk Dermatoloji Müzesi internet ortamında 10 yılı aşkın bir süreden beri istikrarlı bir şekilde yayın hayatına devam ediyor. Bu arada yüklenen belge sayısı 1000'e ulaşmıştır. Kafamda oluşan fikir 1000 belge içeren bir DVD hazırlayıp, tekrar bunu meslektaşlarıma ulaştırmaktı. Ancak Türk Dermatoloji Derneği bu projenin bir kitap haline dönüştürülmesinin daha yararlı olacağını düşündü. Kitap için destek verdi. Çok yoğun bir çalışma dönemi sonrasında 700 seçilmiş belge içeren 520 sayfalık güzel bir eser ortaya çıktı. Ve bu kitap, 2016 yılında Antalya'da yapılan 26. Ulusal Dermatoloji Kongresi'nde meslektaşlarımızın kongre çantalarında yerini aldı.

Esas olarak STDM'nin internette yayınlandığı süreç içinde ilgi ve destekleri ile beni cesaretlendiren sayın meslektaşlarım kitapla ilgili olarak takdir ve teveccühlerini de bildirdiler. İltifatlarına minnet ve şükran duyuyorum. Onlar benim için en büyük ödül mertebesindedir.

Ben aynı zamanda bir koleksiyonerim. İstanbul'un saygın sosyal kulüplerinden biri olan Collection Club üyesiyim. Biz koleksiyonerler biriktirdiğimiz ürünlerin ne olacağı konusunda iki ideale sahibiz. Bu birikimlerimiz ya bir kitaba dönüşmeli ya da bir müze olmalı. Ben müzemizin kitaba dönüşmesinden çok mutlu oldum. Fakat gerçek bir müzeye dönüşmesini de doğrusu çok isterim.

ANATOMİ MÜZELERİ

Gürsel Ortuğ[1]

Batı kültüründe oldukça eski olan "müze" hareketi, başlangıcından bugüne kadar ruhuna ve amaçlarına uygun özellikler ve şekillenmeler kazanmıştır. Böylece hedef, içerik ve amaca uygun yapılaşma gelişerek format kazanmıştır. Müze faaliyeti içersinde Avrupa'daki üniversitelerin önemli bir yeri olduğu da görülmektedir. Her bilim dalında, kendine özgü preparatlarının toplanması ve sınıflandırılarak görüşe sunulmasının yanı sıra, bilimsel esaslı bu materyallerin araştırma ve öğretimde kullanılması da söz konusudur. İnsan vücudunu tanıma ve tanıtma gayreti bu esasta önemlidir. Bu nokta, müze hareketinin önemli diğer bir cephesini oluşturur. Denilebilir ki, üniversiteler özel "bilim müzelerinin" oluşturulmasında önemli rol oynamışlardır. 1713'te kurulan Berlin Charite'deki anatomi müzesinde sergilenen tıbbi eserler ve Anatomi Enstitüsü'ndeki preparatlar ciddi preparasyon örnekleridir. Buradaki N. Lieberkühn'e (1711-1756) ait "İnsan ve Hayvan" vücutlarına ait enjeksiyon preparatlar çok önemlidir ve büyük ilgi çekmektedir.[2]

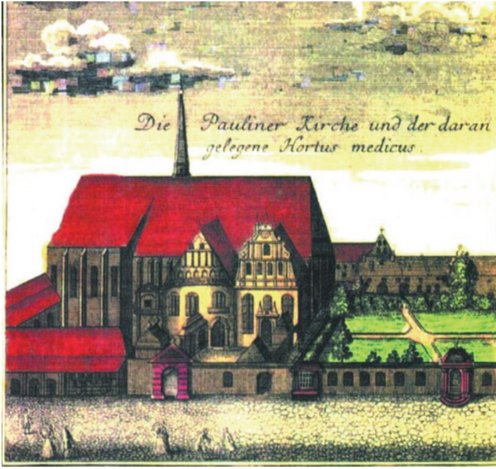

Charite (Berlin) Anatomi müzesinden iki görünüş

1 Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı, gurselortug@gmail.com

2 Sophie Seemann, "Von der Pathologie zur Anthropologie – Rudolf Virchows Sammlung pathologisch veränderter Schädel am Berliner Medizinhistorischen Museum der Charité (1757-1945)" (Doktora tezi, Medizinischen Fakultät der Charité – Universitätsmedizin Berlin, 2013)

Anatomi müzelerinin yanı sıra "botanik bahçeleri"nden söz etmek gerekir. Zira bu bahçeler anatomi müzelerinin başlangıcı gibi görülür. İlgili öğretim ve eğitim kuruluşlarının (üniversite veya fakülte) paralelinde oluşturulan "botanik bahçeleri" Ortaçağ dönemlerinden itibaren görülmeye başlar. Üniversitelerde hayata geçirilen ilk botanik bahçeleri esas itibariyle tıp öğrencilerinin eğitimi için oluşturulmuş ve buralara "hortus medicus (veya hortus physicus)" adı verilmiştir.

Leipzig St. Pauli Kilisesi bahçesindeki "Hortus medicus" (Botanik bahçesi) (1542)

Batı'da bilinen ilk hortus medicus 1543'de yılında Pisa'da organize edilmiştir. Böyle bir girişim 1545'te Padua ve Florensa, 1568'de ise Bologna'da görülür. Bu girişimlerin ardından, 1533-1549 yılları arasında Padua'da Hekim ve Botanikçi Francesco Buonafede (1474-1558) teorik dersler ve bu derslere ilişkin demonstrasyonları ayırmış; öğrencilerin ders uygulamalarını botanik bahçesinde yaptırmıştır. Daha önce oluşturulan kilise bahçelerinin sonraki yüzyıllarda kurulan "Botanik Bahçelerine" esas oluşturduğu kabul edilir.[3] Buralarda ilaç yapımı için gerekli bitkiler yetiştirildiği gibi, beslenmeye yönelik üretim de yapılmıştır. Botanik bahçeleri oluşturma hareketinin yayılmasıyla birlikte bahçelerin bir bölümünde mineraller ve fosiller de sergilenmeye başlanmıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyılda Avrupa'da yaygın hale gelen botanik bahçeleri, Osmanlı-Türk tıbbının modernleşme ve Batı'ya yönelme hareketi içinde Avusturyalı Hekim Dr. Karl A. Bernard (1808-1844) ile başlamıştır. Os-

3 https://www.bota.uni-leipzig.de/ueber-uns/geschichte/; https://www.bgbm.org/de/aufgaben; http://www.berlin.de/aktuell/ausgaben/2010/dezember/ereignisse/artikel.223721.php

manlı Devleti'nin Avrupa'da görev yapan elçilerinin hazırladıkları sefaretnamelerde bu konuyla ilgili olarak önemli bilgilere de rastlamaktayız. Batı bilim merkezleriyle de yakından ilgilenen Paris Elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye (1670-1732) ait *Fransa Sefaretnamesi*'nde botanik bahçesiyle ilgili aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

> Bir dairesi teşrihhanedir. Mahsus müdiresi var, ilm-i teşrih okunur (...) ve birçok erkek, kadın ve çocuktan insanlar var, her organı seyr olunur. Etleri, yağları, damarları ve sinirleri dahi görünsün için, balmumundan her organı mücessem tasvir etmişler, bir temaşa olunur ve talebelere ders vaktinde gösterirler…[4]

Amfi dersi tabii bilim dallarının hemen hepsinde görülmüştür. "theatrum naturae", "theatrum animalium" ve "theatrum botanicum" gibi uygulamalar söz konusudur. Benzer şekilde "anatomi tiyatroları" (theatrum anatomicum) da XVI. ve XVII. yüzyılın önemli uygulamalarından olup, sonraki dönemlerde Avrupa'da yaygın hale gelmiştir. XIII. yüzyılın ortalarında İtalyan anatomist ve hekim Mondino dei Luzzi (1275-1326) tarafından halka açık disseksiyon yapıldığına dair bilgileri gravür ve/veya minyatürlerden anlamaktayız.

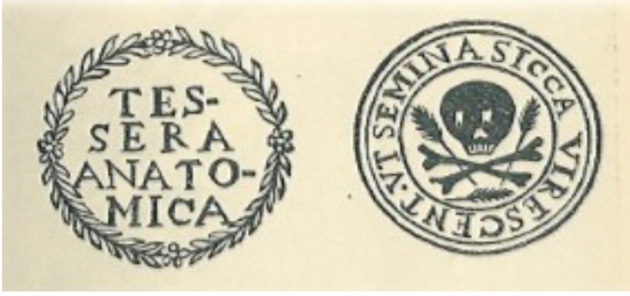
Mondino'nun Anathomia isimli anatomi kitabının 1532 yılı baskısının kapak resmi. Topluluk önünde yapılan disseksiyon görülüyor.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren İtalya, Fransa ve Hollanda'nın çeşitli merkezlerinde oluşturulan "anatomi tiyatroları" (theatrum anatomicum) adı ile derslikler (veya konferans salonları-amfi) yapılmaya başlanmıştır.[5] Gün-

4 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 335-395.

5 Christoph Schweikardt, "Anatomisches Theater", *Enzyklopädie Medizingeschichte*, ed. Werner E. Gerabek (Berlin/ New York. De Gruyter, 2005), 61; Wolfgang Bargmann, "Vom Theatrum anatomicum zum Anatomischen Institut", geb.uni-giessen.de/geb/.../pdf/GU_6_1973_2_S45

lerce süren anatomi disseksiyonlarının yapıldığı bu amfilerde uygulamalar ve anatomi dersleri, çoğu zaman halkın ziyaretine açık olarak yapılmıştır. 1610 yılında kurulan Amsterdam Anatomi Tiyatrosu'nda disseksiyonları, Avrupa'nın değişik merkezlerinden ve özellikle İngiltere'den gelen topluluklar belirli bir ücret karşılığında izlemişlerdir.[6]

XVII. yüzyılda Hollanda'da anatomi tiyatrosuna giriş bileti

Kendine özgü konseptiyle ilk anatomi tiyatrosu 1490 yılı dolaylarında Alessandro Benedetti (1445-1525) tarafından Padua'da tahta aksamlı bir disseksiyon salonu yaptırmış ve disseksiyonlarını burada sürdürmüştür.[7] Daha sonra anatomi tiyatrosu (theatrum anatomicum / hortus medicus) 1597'de Leiden Üniversitesi'nde yapılmış ve öğretim burada yapılmıştır. Burada bitki koleksiyonu, değişik hayvan preparatları ve insana ilişkin materyal toplanmış ve

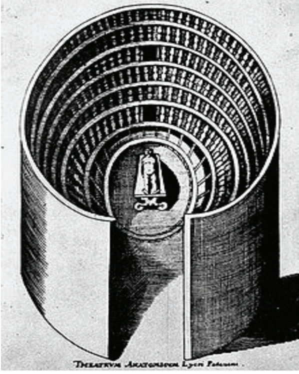

Vesalius'un (1514-1564) da 1540 yılında topluluk önünde bir disseksiyon yaptığına ilişkin bilgiler vardır. 1543'de yayınlanan De humani corporis fabrica isimli kitabı, burada yapılan çok sayıdaki disseksiyona dayalı olarak ortaya çıkmıştır ve kapak resminde de disseksiyonu izleyen topluluk görülmektedir

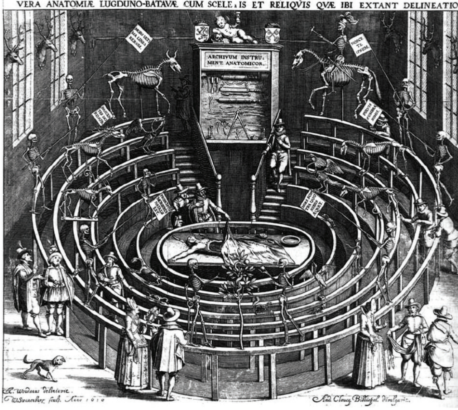
6 W. Tasche, *Die anatomischen Theater und Institute der deutschsprachigen Unterrictsstatten (1500-1914)*, Köln: Medd. Diss., 1989.

7 Wolfgang U. Eckart, *Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin* (Springer, 2013), 77-78.

sergilenmiştir. Tanınmış anatomistlerden Pieter Pauw (1564-1617) ve Oto van Heurn (1577-1652) burada ciddi demonstrasyonlar yapmışlardır Daha sonra, 1594'te Padua'da ve 1637'de Bologna'da kurulan anatomi tiyatroları ise çok tanınmıştır. Halka açık disseksiyonlar nedeniyle o zamanlar anatomi tiyatroları bir şehir için gurur kaynağı oluyordu.[8]

"Theatrum anatomicum"
(Padua, 1594)

"Theatrum anatomicum"
(Leiden, 1610)

Toplumların dinî ve kültürel düşünceleri nedeniyle disseksiyonların yasaklanması ve/veya zorlaşması, anatomi bilim dalı sahasında yeni bazı arayışlara yol açmıştır. Bu bakımdan müzecilik ve bilimsel sergi anlayışının kendi kuralları içinde disipline olması ve şekillenmesiyle dönemin geçerli teknik ve metotlarına göre hazırlanan balmumu, kurutma, enjeksiyon ve mumyalama ile hazırlanan objeler hem öğretimde hem de müze amaçlı kullanılmışlardır. Benzer şekilde, teknolojinin gelişmesi, plastik veya balmumu esaslı model

8 Richard Greef, "Der anatomische Gedanke in Holland", *Rembrandts Darstellungen Der Tobiasheilung* (Ferdinand Enke in Stuttgard, 1907), 4-10.

yapımının büyük boyutlarda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu imkanlarla hazırlanan anatomik modeller anatomi müzelerinde yerlerini almışlardır. Bu konuda Fansız model yapımcısı ve anatomist Louis Auzoux (1797-1880) çok önemli çalışmalar ve üretimler yapmıştır. Hazırladığı anatomik modeller Avrupa'nın pek çok bilim merkezinde öğretimde ve müzecilikte kullanılmıştır. Osmanlı-Türk tıbbının modernleşme döneminde Auzoux eserlerinin İstanbul'a da geldiğini biliyoruz.[9]

Bir dönem, Avrupa'da antropoloji bilim dalının çok itibar görmesine bağlı olarak özellikle ırklar esasında kafatası (cranium) koleksiyonlarının oluşturulması, bu materyaller üzerinde mukayeseli araştırmalar yapılması ve bunların özel olarak sergilenmesi anatomi müzeleri çerçevesinde ayrı bir hareketi ortaya koymuştur. Avrupa'da değişik üniversitelerde Java, Çin, Afrika, Rus ve Eskimo topluluklarına ait kafatası koleksiyonları bu noktada özellikle belirtilmelidir. Buralarda antropomorfolojik esasta ırk sistematiği ve yapısal özellikler incelenebilmektedir. Nitekim, Franz Joseph Gall (1758-1828) ile birlikte belirli disiplin ve sistematiğini elde ederek gelişen frenoloji bilim dalı için ırklara ait kafatası koleksiyonları çok önemli olmuştur.

Tabiat ve/veya tıbbi müze oluşturma hareketi yurdumuzda da görülmüş, lakin bu girişimler çok zayıf kalmıştır. Denilebilir ki, tıp dallarına ait özel müze oluşturma çabaları çok zayıf veya hemen hiç görülmez. Dolayısı ile yurdumuzda tıbbın ihtisas dallarına ilişkin gelişmiş bir müzecilik hareketinden söz etmek mümkün değildir. Yukarılarda değinildiği gibi, botanik bahçesi oluşturulması ancak 1838'den sonra Dr. Bernard'ın İstanbul'a gelişi ve Batı düşünce ve prensiplerine uygun tıp fakültesi oluşturulma çabaları içinde görülmektedir. Değişik tıp disiplinlerinde müze ruhuna ve usulüne uygun bilimsel ve kültürel faaliyetler Osmanlı-Türk tıbbında görülmez. Cumhuriyet Dönemi Türkiye üniversitelerinde bazı tıp fakültelerinin kişisel girişim ve çabalara dayalı değişik organ koleksiyonları oluşturdukları söz konusudur. Ancak, bilinen anlamda bir müzecilik hareketi yoktur. Bu bakımdan sadece Ankara Veteriner Fakültesi çatısı altında oluşturulan Veteriner Anatomi Müzesi'nden ve son yıllardaki kültürel faaliyetlerinden söz etmek gerekir.

Batı düşünce ve formatına uygun bir anatomi müzesi oluşturma ve halka açık kültürel faaliyetler Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Ana-

9 Dr. Auzoux, *Catalogue of Preparations of Artificial Anatomy* (Henry Rawys & Coo., Albany: Printed By C. Van Benthuysen, 1841), 12.

bilim Dalı çatısı altında yürütülmektedir. Bu girişimde önemli yol alınmıştır. Normal ve patolojik organlar, değişik cerrahi ve tıbbi aletler izleyicilerin tetkiklerine sunulduğu gibi, iki yüz veya üç yüz yıllık anatomi kitapları ve atlaslarının sergilendiği bir bölüm de bulunmaktadır.

Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı müzesinin girişi

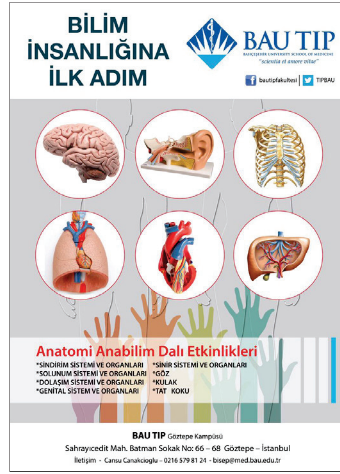
Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı müzesinden görünüş

Ziyaretçiler günün her saatinde ziyaretçiler müzeyi gezebilmektedirler. Yıl içinde değişik yaşlardaki anaokulu öğrencilerine, ortaokul ve lise öğrencilerine insan vücut yapısı üzerine konferanslar verilmekte ve plastik modeller üzerinde bilgiler aktarılmaktadır.

Müzenin büyütülme ve sınıflandırılma çalışmaları (patolojik anatomi ve gelişim anatomisi vb.) sürmektedir.

Anaokulu çocuklarına yönelik faaliyet panosu

Lise öğrencilerine yönelik faaliyet panosu

Bahçeşehir Koleji Anaokulu

Okyanus Fen Lisesi

Giresun Uğur Anadolu Lisesi

Çınar Koleji

Kadıköy Anadolu Lisesi

XVII. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE VİYANA GENEL HASTANESİ (ALLGEMEINES KRANKENHAUS WIEN)

Elif Gültekin[1]

Viyana Şehir Surları İçerisindeki İlk Hastanelerin Yapımında Türklerin Etkisi

Viyana'nın ilk hastaneleri, salgın ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle şehir surlarının dışında bulunmaktaydı. Manastır-hastane özelliği taşıyan bu hastaneler Türklerin 1529 yılındaki Birinci Viyana Kuşatması sırasında büyük hasar gördüler. Bu tarihten sonra Viyanalılar Türk tehlikesini henüz atlatmadıklarını düşündüklerinden hastanelerini şehrin içerisine taşımaya karar verdiler. İlk olarak şehirde bir manastır, hastane hizmetleri için görevlendirildi. Zamanla bu manastır ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalınca, şehrin içerisinde bulunan ve Baeckenhaeusel olarak bilinen başka bir bina hastane olarak kullanılmaya başlandı. Bu binanın yerinde bugün Viyana Tıp Üniversitesi'nin Biyokimya Enstitüsü bulunmaktadır.

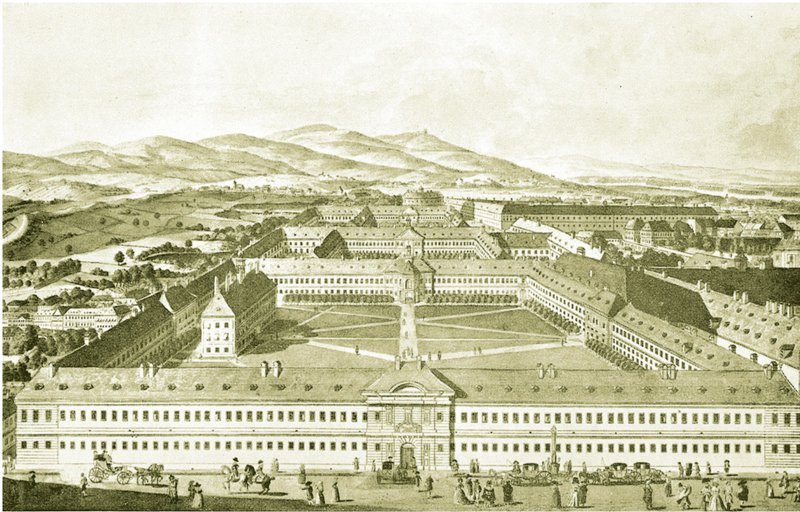
Birinci Viyana Kuşatması sonrasında, surların dışındaki tüm hastaneler şehrin içine taşınmadı. Bulaşıcı hastalıkları olanların şehirden uzak tutulmaları gerektiğinden, şehrin dışındaki mevcut bulaşıcı hastalıklar hastaneleri (leproseriler) aynı şekilde hizmet vermeye devam etti. Ancak Birinci Viyana Kuşatmasının yarattığı etki nedeniyle, yeni bulaşıcı hastalıklar hastaneleri inşa edilmedi, gerekli olduğu durumlarda eski binaların genişletilmesi yoluna gidildi.

1 Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, elifgultekin@yahoo.com

1683'deki İkinci Viyana Kuşatmasının ardından ise malul askerler nedeniyle şehirde askerî hastaneye duyulan ihtiyaç arttı. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için Viyanalı hayırsever Dr. Franck, kendisine ait büyük bir arsayı üzerine bir askerî hastane inşa edilmesi koşuluyla bağışladı. Ancak dönemin kralı I. Leopold, Dr. Franck'ın vasiyetine rağmen, bu arsanın üzerine bir Aciz ve Düşkünler Evi inşa ettirdi. Arazinin vakfedilme şartını kısmen de olsa gözetmek amacıyla bu yapının bir kısmı malul askerlere ayrıldı. Türk savaşları nedeniyle fakirleşen halk ve dilenciler, bu Acizler ve Düşkünler Evi'ne yoğun talepte bulundu. 1696'ya gelindiğinde kurumda barınan insan sayısı 1.000'e ulaşmıştı.

Eski Viyana Genel Hastanesi'nin Yapımı

1782 yılına gelindiğinde, reformcu kişiliğiyle tanınan Kayser II. Joseph Acizler ve Düşkünler Evi'nin genişletilerek büyük bir hastaneye dönüştürülmesine karar verdi. Genişletme çalışmaları 1784'te tamamlandı ve böylece ilk Viyana Genel Hastanesi (*Altes AKH*) hizmet vermeye başladı. Avlulu sistemde inşa edilen bu hastanenin bir avlusu Tıp Okulu'na ayrılmıştı. Tıp okulunda on ikişer yataklı iki büyük salon bulunuyordu. Okuldaki her tıp öğrencisi bu salonlarda yatan bir hastadan sorumluydu. Takiplerini yaptıkları hastaların durumunu vizitelerde Latince olarak sunuyorlardı.

Eski Viyana Genel Hastanesi'nin yapıldığı dönemdeki ve günümüzdeki görüntüsü

1784 yılında hastanenin hemen yakınına akıl hastaları için ayrı bir yapı inşa edildi. Normal hastaneyle aynı biçimde olması istenmeyen bu yapı, yuvarlak bir kule şeklinde tasarlandı ve Deliler Kulesi (Narrenturm) olarak isimlendirildi. Binanın yuvarlak olması ayrıca daha çok hasta barındırılmasına da imkân sağlayacaktı. Aynı yıl hastaneye bir ekleme daha yapıldı ve orduya cerrah yetiştirmek üzere bir askerî akademi binası inşa edildi. Josephinum olarak isimlendirilen bu binada bugün Viyana Tıp Üniversitesi'nin Tıp Tarihi Enstitüsü bulunmaktadır. 1858-59 yıllarında yapıya son olarak Patolojik Anatomi Enstitüsü'nün eklenmesiyle, artık yapının tasarımı korunarak genişletilebileceği bir alan kalmamıştı.

Narrenturm

Josephinum

Patolojik Anatomi Enstitüsü

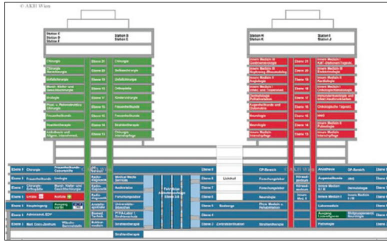
Yeni Viyana Genel Hastanesi'nin Tasarlanması ve İnşası

1904 yılından itibaren Viyana Genel Hastanesi özellikle Tıp Fakültesi için yetersiz kalmaya başladı. Hastane binasının genişletilmesine de olanak bulunmadığından yeni bir Viyana Genel Hastanesi yapma fikri ortaya çıktı. Öncelikle Viyana'nın ilk Genel Hastanesi'ne yakın bir arsaya yirmi adet ek bina yapılmasına karar verildi. 1911 yılına kadar 2 adet Kadın Doğum Kliniği, 1 adet KBB Kliniği, 1 adet Çocuk Hastalıkları Kliniği, 1 adet Enfeksiyon Hastalıkları Kliniği ve İzolasyon Binası ile çalışanlar için lojman ve bir şapel inşa edilebildi. Bu sadece planlanan kısmın üçte biriydi. 1920'de yeni inşa edilen binaların yakınındaki askerî hastane (*lazaret*) yıkılarak, boşalan arsa yeni hastanenin inşa alanına eklendi. Planlanan diğer binaların yapımı ise önce Birinci Dünya Savaşı'nın, ardından da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir süre gerçekleştirilemedi.

1955 yılında yeni bir Viyana Genel Hastanesi (Neues AKH) yapma fikri tekrar canlandı. Yeni hastane için birçok ülkeden tasarım örnekleri temin edildiğinden ve yerinde incelemeler yapıldığından plan-proje çalışmaları 1982'ye kadar sürdü. Yeni yapılacak Viyana Genel Hastanesi'nin bu kez pav-

yonlar şeklinde ya da avlulu düzende değil, büyük bir bina olarak inşa edilmesi yönünde ortak bir görüş oluştu. Tasarlanan yeni hastanenin içerisinde üniversite eğitimi için amfiler, kütüphaneler, acil hastaların ulaştırılması için ambulans ve helikopter pistleri, geniş otoparklar, çalışanlar için lojmanlar, normal hastane ünitelerinin yanında yoğun bakım üniteleri, poliklinik alanları, tedavi merkezleri ve ayrıca idari birimler ile teknik yönetiminin yapılacağı bir istasyon, itfaiye istasyonu, yemekhane gibi bir hastanede ihtiyaç duyulabilecek her şeyin bulunmasına özen gösterilecekti.

Ana binanın planlanma süreci devam ederken, hastanenin bazı kısımlarının inşasına başlandı. Öncelikle bazı çevre binaların yapımı tamamlandı. 1989 yılına gelindiğinde ana binada ilk hasta kabulleri başlamıştı. Tüm binanın tamamlanması ve resmî açılışın yapılabilmesi ise 1994 yılında mümkün oldu. Böylece Yeni Viyana Genel Hastanesi'nin planlama ve inşaat süresi toplamda kırk yıl sürdü. Eski Viyana Genel Hastanesi ve hastaneye yapılan ek binalar da korundu. Avlulu sistemde inşa edilmiş olan eski hastane bugün Viyana Üniversitesi Kampüsü olarak hizmet verirken, ilk etapta yapılan ek binalar bugünkü Viyana Tıp Üniversitesi'nin öğrenci işleri, seminer salonları ve internet odaları gibi kısımlarına ev sahipliği yapmaktadır.

Yeni Viyana Genel Hastanesi (Neues AKH)

Sayılarla Viyana Genel Hastanesi

Yeni Viyana Genel Hastanesi, planlama ve inşaat sürecinin on yıllar alması nedeniyle Viyanalılar arasında zaman zaman asla bitirilemeyeceği söylentilerine yol açsa da, bugün neredeyse her ayrıntının düşünüldüğü bir hastane olma özelliği taşımaktadır. Toplam 240.000 metrekare alan üzerine inşa edilen Viyana Genel Hastanesi'nin en önemli özelliklerinden biri, iki kule şeklindeki tasarımının Viyana'nın tarihi dokusunu bozmayacak şekilde hayata geçirilebilmiş olmasıdır. Hastanenin yeşil kulesi dâhilî dallara, kırmızı kulesi cerrahi dallara ayrılmıştır. 86 metre yüksekliğindeki kulelerde 21 kat bulunmaktadır.

Hastanenin laboratuvar alanı 9.200 metrekaredir. Hastanede aktif kullanılan oda sayısı 13.000'dir. 25 klinik, alanda hizmet veren 52 klinik, 2 klinik enstitü, 12 enstitü ve her kliniğin kendi poliklinik hizmetini sunduğu 25 poliklinik alanı içerisinde 300 poliklinik odası mevcuttur.

Hastalık düzeyleri alt seviyede olan hastalar için 86 adet yataklı servis bulunurken, orta seviyedeki hastalar için 34 adet yataklı servis ayrılmıştır. Bu servislerin her birinde 28 adet yatak bulunmaktadır. Oda başına düşen yatak sayısı bir ile üç arasında değişmektedir. Hastanenin 13. katı tamamen yoğun bakım hastalarına ayrılmıştır ve 17 adet yoğun bakım ünitesi bulunmaktadır. Toplam yoğun bakım yatak sayısı 151'dir. Hastanedeki tüm yatakların toplam sayısı ise 2.212'dir.

Viyana Genel Hastanesi'nde çalışanların yaklaşık olarak sayısı 10.000'dir. Bu sayının içerisinde 1.353 doktor, 2.722 hemşire bulunmaktadır. Bir günde hastaneye giriş çıkış yapan çalışan, öğrenci, hasta, hasta yakın gibi kişilerin sayısı 17.000'dir.

Bir yılda polikliniklere ilk kez başvuran hasta sayısı 355.000, takipli hasta sayısı ise 1,5 milyondur. Bir yılda yatış yapılan hasta sayısı 60.000, yıllık ameliyat sayısı 35.000'dir.

Hastanenin eğitim imkânları 4.000 tıp öğrencisine, biner kişilik hemşirelik ve tıbbi teknikerlik öğrencilerine eğitim verilebilecek kapasitede olup, toplam eğitim alanı 10.000 metrekaredir. 350.000 kitaplık ve 1.200 ayrı süreli yayının alındığı bir kütüphanesi bulunmaktadır. Hastanenin tıp fakültesine ayrılmış alanında 6 adet amfi, elliden fazla kurs ve seminer odası mevcuttur. Ayrıca hastane içerisinde ders çalışmak için çeşitli okuma alanları tasarlanmıştır.

Viyana Genel Hastanesi içerisindeki Tıp Üniversitesinin kullanımındaki amfilerden biri ve bir doğum odasının görünümü

Viyana Genel Hastanesi Tasarımından Bazı Örnek Uygulamalar

Hastalar açısından belki de bir hastanede olması beklenen en önemli özelliklerden biri kolay ulaşım imkanıdır. Viyana Genel Hastanesi'nde bu hususa özellikle dikkat edilmiştir. Hastanenin hemen önünde bir metro durağı bulunmaktadır. Metro durağından bir köprü aracılığıyla hastanenin içine doğrudan bağlantı bulunduğundan, yürümekte zorluk çeken, halsiz, bitkin haldeki hastaların fazla yorulmadan hastaneye ulaşmaları mümkün olmaktadır.

Ülkemizde hastaların karşılaştıkları en büyük zorlukların başında hastane içerisinde gidecekleri yerleri bulmakta yaşadıkları zorluk gelmektedir. Viyana Genel Hastanesi'nde hastaların yönlerini kolayca bulabilmeleri için tüm koridorlar boyunca tavanlara asılı bir şekilde yönlendirme tabelaları konulmuştur. Hastalar bu tabelaları takip ederek gidecekleri yere rahatlıkla ulaşabilmektedirler. Ayrıca hastanenin girişinde büyük bir danışma ve çok sayıda bilgilendirme broşürü hazır bulundurulmaktadır. Servislerde yatan hastaların hastane içerisinde herhangi bir yere taşınması gerektiğinde, bu iş için görevlendirilmiş "hasta taşıma personelleri" tarafından nakilleri sağlanmaktadır. Ülkemizdeki hastanelerde çok rastlanan bir başka durum laboratuvara hasta kanlarının hasta yakınları tarafından taşınmasıdır. Oysa pek çok biyolojik risk barındıran hasta vücut sıvılarının sağlık profesyonelleri tarafından taşınması önemli bir konudur. Bu hususta da Viyana Genel Hastanesi, gerek özel makineli taşıma sistemleri düzenlenmiş olması, gerekse bu iş için istihdam edilmiş ayrı personel bulunduruluyor olması bakımından etkili bir çözüm sağlamıştır.

Hem hastaların sağlık durumlarının daha kötüye gitmemesi hem hastane çalışanlarının sağlıklarının korunabilmesi bakımından hastanelerde özen gösterilmesi gerek tedbirlerin başında hijyen tedbirleri gelmektedir. Viyana Genel Hastanesi'nde duvar ve zemin, kolay temizlenebilen ve leke tutmayan özel bir maddeyle kaplanmıştır. Böylece hastanenin duvarları, zemini, tuvaletleri ve hatta tavanları düzenli olarak dezenfekte edilebilmektedir. Ülkemiz hastanelerinde ise duvarlar genellikle temizlenmeye elverişli olmayan bir şekilde badana edilmektedir. Diğer taraftan el dezenfeksiyonunun hastane hizmetlerindeki önemi gözetilerek, Viyana Genel Hastanesi'nde belli aralıklarla duvarlara el dezenfektanları ve kurulama peçeteleri yerleştirilmiştir. Bu uygulama, ülkemiz hastanelerinin çoğunda el yıkamak için bir lavabonun bile zorlukla bulunduğu düşünüldüğünde, hastanelerimizde hijyen tedbirlerini geliştirmek hususunda bize örnek olabilecek bir uygulamadır.

Hastanelerde gözetilmesi gereken en temel tedbirlerden bir diğeri mahremiyet tedbirleridir. Hastaların mahremiyet hakkı, hem uluslararası sözleşmeler hem de ülkemizde anayasa ve ilgili yönetmeliklerle teminat altına alınmış haklardandır. Ancak ne yazık ki ülkemiz hastanelerinde mahremiyet tedbirlerinin yeteri kadar gözetildiğini söylemek zordur. Viyana Genel Hastanesi, hem en temel insani haklardan olması bakımından hem de mahremiyetleri gözetilmeyen hastaların büyük bir psikolojik stres yaşamaları mümkün olduğundan, hastaların mahremiyetlerini koruyucu tedbirleri en üst düzeyde sağlamıştır. Örneğin tüm hasta odalarında yataklar arasında perdeler bulunmaktadır ve bu perdeler muayene veya tedavi maksatlı müdahaleler sırasında mutlaka çekilmektedir. Kan alma alanlarında vücut bölgelerini açan hastaların yabancı bakışlardan korunmaları yine perdeleme sistemleri ya da kabin uygulamalarıyla sağlanmaktadır. Acil servis triyaj alanı ayrı bir kabin şeklinde olup hastaların şikayetlerini bekleme salonundaki diğer hastalar ya da çalışanların yanında söylemek zorunda kalmamasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca hastaların kimlik bilgilerini paylaştıkları kayıt masalarında da sırada bekleyenlerle aralarında belli bir mesafenin gözetilmesi sağlanarak mahremiyetleri korunmaktadır.

Hastaların psiko-sosyal bileşenleri ile bir bütün olarak değerlendirilmesi ve sağlıklı bir bedenin sağlıklı bir ruhla ilişkilendirilmesi nedeniyle Viyana Genel Hastanesi'nde hastaların dinî ihtiyaçları da gözetilmektedir. Hastanenin giriş katında bir Katolik kilisesi, bir Ortodoks kilisesi, bir mescit ve bir sinagog bulunmaktadır. Viyana'da en çok mensubu bulunan din Hristiyanlık olduğundan hasta odalarında kapıların üzerine haç işaretleri yerleştirilmiştir. Hastanenin pek çok yerinde dinî temsiller göze çarpmaktadır. Örneğin kadın-doğum polikliniği bekleme alanında Meryem Ana'nın kucağında İsa'nın temsil edildiği bir heykel bulunmaktadır. Ayrıca talep eden tüm hastalara dinî inanışlarına uygun olarak ruhani destek sağlanmaktadır.

Hastaların ülkemiz hastanelerinde yaşadıkları sorunlardan bir diğeri, hastane çalışanlarının taşıdıkları kıyafetlerin görevleri konusunda yeteri kadar bilgi sağlayamıyor olmasıdır. Bir hemşire ile bir doktorun kıyafeti genellikle aynı olmaktadır. Ya da bir temizlik görevlisi, dünyanın her yanında doktor kıyafeti olarak bilinen bir kıyafeti taşıyabilmektedir. Bu durum hastalarda "şu anda kiminle muhatap oluyorum acaba" düşüncesine yol açabilmektedir. Viyana Genel Hastanesi'nde ise tüm hastane çalışanlarının kıyafetlerinin hastane yönetimi tarafından sağlanması yoluna gidilerek çalışanlar arasında kıyafet birliği sağlanmıştır. Hastane personelinin kıyafetleri üstlendikleri göreve göre hastane terzisi tarafından ve kişiye özel olarak dikilmektedir.

Her çalışanın üzerine zimmetli beşer üniforma bulunmakta, bu üniformaların temizliği hastane çamaşırhanesinde yapılmaktadır. Üzerlerinde isimlerinin yazılı olduğu üniformaları kirlendiğinde kirli sepetine atan personel hafta başında çalıştıkları birimden temizlenmiş olarak geri almaktadırlar. Bu durum yıkanması amacıyla eve götürülen formalardan hastane dışarısına enfeksiyon taşınması ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır.

Viyana Genel Hastanesi'nden bir diğer dikkat çeken ayrıntı, hastanenin teknik aksamının yönetildiği ayrı bir teknik işler binası bulunmasıdır. Buradaki kontrol panelleri sayesinde hastanenin neresinde teknik aksaklık yaşandığı anlık olarak takip edilebilmekte, ilgili ekipler hemen duruma müdahale edebilmektedirler. Ayrıca teknik aksama ait tüm kablolar gizlenmiş durumdadır. Ülkemizde sık rastlanmasına rağmen Viyana Genel Hastanesi'nde herhangi bir yerden kablo geçtiğine rastlamak mümkün değildir. Öyle ki kabloların nerelerden geçtiğini, ilgili personel dışında birinin anlaması neredeyse imkansızdır.

Son olarak Viyana Genel Hastanesi'nde hastalar, öğrenciler ve çalışanların gün içerisinde ihtiyaç duyabilecekleri diğer hizmetlere kolaylıkla ulaşabilmeleri için postane, bir banka şubesi, market, kafeler gibi imkanların sağlanmış olması önemli gördüğümüz ayrıntılardandır.

Yön gösterme tabelaları ve yüzey kaplamaları

Teknik aksam kontrol panelleri

Bir servisteki doktorlar ve taşıdıkları aynı özellikteki üniformalar

Tartışma ve Sonuç

Bizler son derece estetik, işlevsel tarihî hastanelerden oluşan bir kültürel mirasa sahip, şanslı bir millet olmamıza rağmen, Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalan ve her biri birer abide niteliğindeki hastanelerimizi ne yazık ki yeteri kadar koruyamıyoruz. Bu hastanelerin bir kısmı zamanın acımasızlığına teslim olarak kendiliğinden yıkılıp yok oluyorlarsa da, bir kısmını ne yazık ki ellerimizle yok ettiğimiz bir gerçek. Kendi ellerimizle yok ettiğimiz hastanelere verilebilecek örneklerin başında Hamidiye Etfal Hastanesi gelmektedir. Hamidiye Etfal Hastanesi pek çok niteliği açısından ilkleri temsil etmekteyken "eski model" olduğu gerekçesiyle yıktırılmıştı. Yerine yapılan "yeni model" Şişli Etfal Hastanesi ise daha elli yıllını yeni doldurmuşken ihtiyacı karşılayamaz hale gelmesi ve binalarının harap olması nedeniyle yıkılıp yeniden inşa edilmesi tartışılmakta. Yine yapımının 50. yılı olmasına rağmen Cerrahpaşa Hastanesi de ömrünü doldurdu ve bu sene binalarının tamamı yıkılarak yerine yenisinin yapılmasına karar verildi. Cerrahpaşa Hastanesi hizmet verdiği yıllar boyunca ne yazık ki işlevsel olmayan binaları nedeniyle hastaların çok yorulduğu bir hastane oldu. Şimdi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nin yıkılmasına karar verildikten sonra yerine yapılacak hastanenin çok kısa sürede planlanmış olması nedeniyle, yeni hastanenin de yeteri kadar işlevsel olmaması ya da kısa ömürlü olması yönünde kaygılar taşımaktayız.

Hastane mimarisi ve tasarımı özellikli bir alan olup hem çalışanların hem hastaların ihtiyaçları tam olarak karşılanabilmelidir. Bu nedenle ülkemizde yapılacak yeni hastaneler için plan ve tasarım süreci yeteri kadar uzun tutulmalı, tüm ayrıntılar incelikle hesaplanmalı, ileriki yıllarda doğacak ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde tasarlanmalıdırlar. Eski model olduğu düşünülen hastaneler ise yıkılmak yerine başka amaçlar için kullanılmalıdır. Böylece tarihî mirası olarak geleceğe taşınmaları sağlanmalıdır.

Kaynaklar

1. https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Altes_Allgemeines_Krankenhaus
2. http://geschichte.univie.ac.at/de/artikel/campus-der-universitaet-wien-ehemals-altes-akh
3. https://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Alsergrund/Vom%20Neuen%20zum%20Alten%20AKH
4. Posch, Herbert, Markus Stumpf, Linda Erker, Oliver Rathkolb, *Vom AKH zum Uni-Campus-Achse der Erinnerung*, Wien-Berlin-Münster: LIT Verlag, 2015.

MACAR SAĞLIK MÜZELERİ: SEMMELWEIS SAĞLIK TARİHİ MÜZESİ ÖRNEĞİ

Gizem Gültekin Várkonyi[1]

Macar Müzelerine Genel Bakış

Macar müzeleri, İnsan Kaynakları Bakanlığı ile Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından ortaklaşa finanse edilir. Bakanlıkların yalnızca finans işleri ve genel mevzuat düzenlemeleriyle ilgili işleri yürüttüğü bilinmektedir. Macar Kültür Bakanlığının müzeleri özellikle envanter (basılı veya elektronik) yönünden sık sık denetlediği bilinmektedir. Bu denetimlerde envanterlerin uluslararası standartlarda tutulup tutulmadığına, bilgi ve verilerin doğruluğuna bakılır.

Macaristan'da farklı türlerde müzelerden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki devlet müzeleri olsa da sayıca belediye ve bölge müzelerinden çok daha az sayıda devlet müzesinden bahsedebiliriz. Macaristan, devlet yönetiminde pratikte Almanya ve Avusturya modelini izlemekte ve özellikle eğitim ve kültür konusunda merkezî değil, yerel yönetimlerin sorumlu olduğu bir yapı sergilemektedir. Bu yüzden belediye ve bölgesel yönetimlerin müze açma ve işletme yetkileri geniştir. Özellikle kent arşivleri ve müzeciliği konusunda Macarlar oldukça isteklidir. Devlet ve belediye müzelerinin yanı sıra, ülkemizde de örnekleri bulunan özel müze türünden bahsedebiliriz. Özel müzeler kişisel koleksiyon veya galerilerden oluşmakta iken, galerilerin müze özelliği göstermesi için çeşitli kıstasları karşılıyor olması gerekmektedir. Ülkemizden farklı olarak Macaristan'da kilise müzeleri de bulunur. Son olarak, Macaristan'da tüzel kişiliğe sahip kurumların da müzelerine rastlamak mümkündür. Türü ne olursa olsun her müzenin birer kütüphanesi

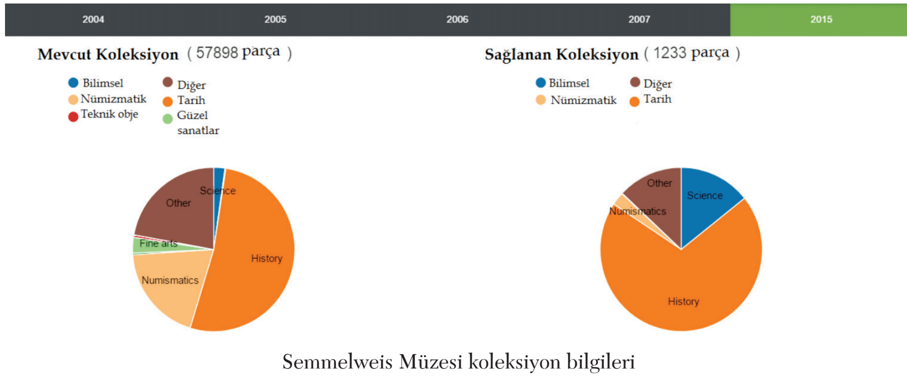
1 Qulto International Türkiye Sorumlusu, gizem.gultekin@qulto.eu

olmak ve kütüphanelerde müzecilerle birlikte çalışan kütüphanecilerin bulunması gerekmektedir. Macar müzelerinde kütüphanelerden sonra gelen en önemli iki unsur envanterler ve küratörlerdir. Her bir koleksiyon için bir küratör atanır. Koleksiyon türleri arkeoloji, doğa tarihi, antropoloji, güzel sanatlar gibi farklı alanlardan oluşabilir. Uzman küratörler koleksiyonları düzenlenmesi, envanter ve arşiv bilgilerinin tutulması, sergiye hazır edilmesi, bakımı gibi koleksiyonla ilgili deyimi yerindeyse her şeyden sorumludur. Macaristan'da arşiv kelimesi ülkemizde olduğu üzere idari arşiv anlamında değil, bir müze veya kütüphane koleksiyonuna ait ve eserlerle ilgili dokümanların oluşturduğu grup anlamına gelir. Envanter bilgileri eserlerin birincil tanım alanlarını oluştururken arşivler ikincil tanım alanlarını oluşturur. Son 15 senedir Macar müzelerinin elektronik envanter sistemleri kullandığı, bu sistemlerin ise Macar devleti ve Avrupa Birliği tarafından finanse edildiği görülmektedir. Öyle ki, önümüzdeki 10 yıl içerisinde tüm Macar müzelerinin elektronik envanter sistemlerine geçeceği öngörüyor.

Semmelweis Kütüphane, Arşiv ve Müzesi

Macar hekim Ignác Fülöp Semmelweis 1818'de Budapeşte'de doğmuştur. Çok genç yaşta, 47 yaşında, Viyana'da yatırıldığı akıl hastanesinde dövüldüğü için kapıldığı ateşli humma hastalığı sebebiyle ölmüştür. Ne gariptir ki, bu hastalık aslında o zamanlar yeni doğan bebeklerin sıkça başına gelip ölümüyle sonuçlanan hastalığa benzerdir ki, Semmelweis'in ünü de bu hastalığı araştırarak bulduğu çareden gelir. Semmelweis, o zamanın şartlarında ebelerin ellerini yıkamadan bir doğumdan diğer doğuma gitmelerinden kaynaklanan bakterilerin yeni doğanlarda enfeksiyona sebep olan ve halk arasında lohusalık humması olarak bilinen hastalık nedeniyle öldüklerini bularak çözüm üretmiş, bu başarısı sayesinde bebek ölümleri azalmış ve bu olay kendisinin "annelerin kurtarıcısı" olarak anılmasına sebep olmuştur.

Ancak Semmelweis talihsiz biçimde hak ettiği değeri yaşarken görememiş, öldükten bir süre sonra bile bu bilim insanının değeri anlaşılamamıştır. Müzenin açılışı 1965 yılında Budapeşte'de gerçekleşebilmiş; ancak bu tarihten sonra kendisiyle ilgili yapılan çalışmalar ve toplanan eserler Avrupa'nın en geniş fizik, kimya ve sağlık tarihi koleksiyonlarından biri olmuştur. Semmelweis Müze, Kütüphane ve Arşivinde Macar ve Avrupa sağlık tarihiyle ilgili kitap, makale, dergi, görüntü, ses ve video dosyaları ile hem Semmelweis'in kendi kullandığı eşyalar hem de sağlık sektörü ile ilgili eşyalar bulunmaktadır.

Semmelweis Müzesi koleksiyon bilgileri

Müze koleksiyonunda toplamda yaklaşık 59.000 eser bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük bir kısmı sağlık tarihiyle ilgilidir. Müze koleksiyon gelişimi de sağlık tarihiyle ilgili eserlerin sağlanması yönündedir. Müzede nümizmatik eserler sağlık tarihi koleksiyonundan sonraki en büyük koleksiyonu oluştururken, bu eserler için 2015 yılında az sayıda sağlama yapıldığı gözlenmektedir. Müze, az sayıda bulunan bilimsel koleksiyonunu geliştirmek istemektedir.

Sağlık Tarihi Gereçleri Koleksiyonu	Eczacılık Tarihi Koleksiyonu	Anatomi Koleksiyonu	Tıp ve Eczacılık Kayıtları Koleksiyonu	Etnografi Koleksiyonu	Doğa Bilimleri ve Farmasötik Bilimler Koleksiyonu	Balneoloji Koleksiyonu
Tıbbi cihaz ve aletler Gözlükler, takma diş, yapay bacak İlaç kutuları, eczane klavuzları	İlaç yapımı malzeme ve tarifleri Cam, porselen, ahşap, metal ilaç şişeleri Laboratuvar aletleri Eczane mobilyaları, aksesuarları	İskelet, mumya, kafatası Anatomi aletleri	Doktorlara verilen hediyeler Eczacıların hatıraları Sağlık merkezleri/ hastanelerden gelen hatıralar	Macar tıp malzemeleri Diğer milletlerden malzemeler	Mineraller Bitki, bitkisel uyuşturucular Doldurulmuş hayvanlar İlaçlar	Hatıralar Araçlar, aletler, aksesuarlar

Semmelweis Müzesi ayrıntılı koleksiyon bilgileri (I)

Müze; Sağlık Tarihi Müzesi, Sağlık Tarihi Arşivi ve Kütüphanesi ve Arany Sas (Altın Kartal) Eczane Sergisi olmak üzere farklı bölümlerden oluşmaktadır. Koleksiyon içerisinde çok çeşitli eserlere rastlamak mümkündür. Bunlar arasında tıbbi aletler ve cihazlar, mumyalar, porselen ilaç şişeleri, uluslararası etnografik koleksiyon ve çeşitli eczane gereçleri görülmeye değerdir.

Müze içerisinde güzel sanatlar koleksiyonu eşsiz parçaları barındırmaktadır. İsteyen ziyaretçiler bu eserlerin reprodüksiyonunu edinebilir. Eserlerin sunuş şeklinin oldukça modern olması dikkat çekicidir. Sunum için teknolojik destek sağlanmış ve eserlerin görünürlüğü biraz daha artırılmıştır.

Güzel Sanatlar Koleksiyonu	Mesleki ve Uygulamalı Sanatlar Koleksiyonu	Nümizmatik Koleksiyonu	Tarihi Belgeler Koleksiyonu	Arşiv
Çizim Resim Heykel Kapartma	Mobilya, mefruşat Tekstil, halı Karışık Avrupa uygulamalı sanat eserleri Diğer egzotik sanat eserleri	Antik, tarihi, kişisel paralar Kentsel paralar Altın madalya Rozet Şans oyunları bileti	El yazması Resimli kitap, eski fotoğraf Ses kayıtları	El yazması Film Fotoğraf

Semmelweis Müzesi ayrıntılı koleksiyon bilgileri (II)

Semmelweis Müzesi'nde arkeolog, etnograf, tarihçi, sanat tarihçisi, kütüphaneci, restoratör ve idari işler kısmında çalışan toplam 20 kişi bulunmaktadır.

Arany Sas eczanesinde yapılmış kozmetik pudra

Müzenin binası aslında Semmelweis'in kendi evidir. Semmelweis bu binada doğmuştur ve bina girişinde mezarı bulunmaktadır. Müzenin sağlık tarihi müzesi olması sebebiyle Macar Eğitim ve Kültür Bakanlığının yanı sıra, Sağlık Bakanlığı da müzeye destek vermektedir. Müze ziyaretçi profilinin yarısı Macar, yarısı yabancı ziyaretçilerden oluşmaktadır ki, bu da müzenin uluslararası alanda ne kadar ilgi çekici olduğunu göstermektedir. Müzede hem kalıcı hem de geçici sergiler bulunmaktadır. Arany Sas Eczanesi sergisi kalıcı sergilerden biridir. Bu serginin önemi ise Macar tıp bilimi insanlarının X. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar eczacılık alanında yaptığı çalışmaların bütününü içermesi ve bu konuda yegâne koleksiyon olmasıdır. Müze görevlilerinin sürekli olarak ve üstüne basarak söylediği "Batı sağlık tarihinin" de önemli bir kaynağı olan bu müzenin web sitesinde geçici sergi ve etkinliklerin duyuru ve bilgileri güncel biçimde sunulmaktadır.

Semmelweis Müze Eğitim Programları

Her Macar müzesinde olduğu gibi Semmelweis Müzesi de çeşitli yaş gruplarına hitap eden eğitim programları düzenlemektedir. Bu eğitim programları çocuk, genç ve yetişkinlere müze kültürü kazandırmak, müze okur-yazarlığını tanıtmak, öncelikle genel sağlık ile sağlıklı yaşam hakkında ve daha sonra Semmelweis ve Macar sağlık tarihi hakkında bilgi vermek amacıyla düzenlenmektedir. Müze çalışanları müze web sitesinde bu eğitim programlarını okul müfredatı ile bütünleştirmeyi çok istediklerini belirterek öğrencilerin okulda öğrendikleri biyoloji, tarih, fizik gibi derslerin pratiğini müze laboratuvarında yapmalarının önemini vurgulamıştır.

Müzede 2017 içerisinde hazırlanan bazı eğitim aktiviteleri şöyledir:

- Sigara içmenin patolojisi

  Yaş grubu 14-18

  Sigara içmek lise düzeyi gençlerde yaygın ve ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Müzeciler ve öğrenciler, sigaranın zararlarını kanıt ve gerçek olaylar çerçevesinde birlikte düşünerek ve birlikte sonuçlar çıkararak anlamaya çalışmış; tüm etkinlikleri müze içerisindeki çeşitli odalarda yapmıştır.

- Yediğin neyse o'sun!

  İlköğretim grubu

  Çocuklara sağlıklı beslenmenin önemini anlatmaya çalışan bu etkinlikte hangi yiyeceğin faydalı ve gerekli, hangilerinin zararlı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Eğitim programı 12 ünite halinde çocukların eğlenerek öğrenmelerini sağlayacak biçimde planlanmıştır.

- Mısır- mumyaların dünyası

  Yaş grubu 6-14

  Sağlık tarihinde önemli bir yeri olan mumyaların bilimsel ve tıbbi arka planını anlatan bu programda dinî, bilgi felsefesi ve mumyalama işlemi gibi konulara da değinilmiştir. Çocuklara verilen muska tarzı eşyaların boyanarak daha aktif bir eğitim programı geçirilmesi hedeflenmiştir.

- Küçük kuzu dişlerini fırçalıyor

  Çocuklara ağız ve diş sağlığının önemini anlatan bu programda oyunlarla diş fırçalama alışkanlığının kazandırılması hedeflenmiştir.

Semmelweis Müzesi hem koleksiyon hem de içinde yapılan etkinlikler bakımından sağlık tarihi açısından önemli bir müzedir.

Ülkemizde de bu tür koleksiyonların toplanması, kataloglanması, mümkünse çevirim-içi erişilebilir olması, içerisinde türlü etkinliklerin yapılması bir ihtiyaçtır.

Müze Ziyaret Bilgileri

Adres: H-1013 Bp. I., Apród utca 1-3. Budapeşte/Macaristan

Çalışma saatleri:

Yaz dönemi Salı-Pazar 10.00-18.00

Kış dönemi Salı-Cuma 10.00-16.00; Cumartesi-Pazar 10.00-18.00

Kaynaklar

1. Bu makaledeki tüm bilgiler yazarın kişisel deneyimleri ile aşağıdaki web kaynaklarındaki bilgilerin harmanlanması biçiminde aktarılmıştır:
2. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár weboldal: http://semmelweismuseum.hu/
3. Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ (OMMIK), MuzeumStat http://muzeumstat.hu/

ALMANYA TIP TARİHİ MÜZELERİ

Fatma Keskin[1]

Almanya'da bulunan 25 sağlık müzesi içinde 10 tane genel tıp tarihi müzesi,[2] 3 anatomi müzesi,[3] 2 eczacılık müzesi,[4] 1 hijyen müzesi,[5] 2 röntgen müzesi,[6] 2 psikiyatri müzesi,[7] 1 epilepsi müzesi,[8] 1 lepra müzesi,[9] 3 özel müze[10] bulunmaktadır. Bu çalışmada her alanda bir müzeye ağırlık verilerek tanıtılacaktır.

Berlin Tıp Tarihi Müzesi (Berliner Medizinhistorisches Museum der Charite. Berlin.)

Charitépl. 1, 10117 Berlin, Almanya bmm@charite. de www. bmm-charite. de

Geniş koleksiyonu ve tarihî binası ile haklı bir üne sahip olan Berlin Tıp Tarihi Müzesi 1899'da Rudolf Virchow tarafından patoloji müzesi olarak kurul-

1 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, fatmakeskin2008hotmail. com

2 (i) Berliner Medizinhistorisches Museum der Charité, Berlin; Medizinhistorische Sammlung der Ruhr-Universtät Bochum, Bochum; (ii) Deutsches Medizinhistorisches Museum, Ingolstadt; (iv) Medizinhistorisches Museum am Universtätsklinikum Hamburg-Eppendorf, Hamburg; (v) Johann Winter Museum, Andernach; (vi) Medizinhistorische Sammlungen im Gesundheitspark, Bad Gottleuba; (vii) Krankenhausmuseum im Klinikum Mitte, Bielefeld; Krankenhaus Museum KulturAmbulanz, Bremen; (viii) Dauerausstellung "Medizinischer Alltag in der DDR", Greifwald; (x) Stadtmuseum Gütersloh, Gütersloh.

3 (i) Meckelsche Sammlung, Halle/Wittenberg; (ii) Anatomische Sammlung-Museum Anatomicum Jenense, Jena; (iii) Museum Anatomicum, Marburg.

4 (i) Deutsches Apothekenmuseum, Heidelberg; (ii) Medizin und Pharmaziehistorische Sammlung der Christian –Albrechts-Universität zu Kiel, Kiel.

5 Deutsches Hygiene-Museum, Dresden.

6 (i) Röntgen-Gedächtnisstätte Würzburg, Würzburg; (ii) Deutsches Röntgen-Museum, Remscheid.

7 (i) Württembergisches Psychiatriemuseum Zwiefalten, Zwiefalten; (ii) Sammlung Prinzhorn, Heidelberg.

8 Deutsches Epilepsiemuseum Kork, Kork.

9 Lepramuseum Münster, Münster.

10 (i) Wilhelm-Fabry-Museum, Hilden; (ii) Antoniter-Museum. Memmingen; (iii) Sebastian-Kneipp-Museum im Kloster Wörishofen, Bad Wörishofen.

du. Beş kattan oluşan müzenin ilk üç katı ziyaretçiler, üst iki katı öğrenci ve araştırmacılar için hazırlandı. Büyük vitrinlerde sergilenen preparat sayısı 1901 yılında 23.000'e ulaştı.

1902'de Rudolf Virchow'un ölümünden sonra müze 1904 yılına kadar ziyaretçilere açık tutuldu. Birinci Dünya Savaşı ve takip eden ekonomik kriz sebebiyle bu tarihten sonra ziyaretçilere kapatılan müze araştırmacıları kabul etmeye devam etti. Virchow'dan sonra da genişlemeye devam eden koleksiyon İkinci Dünya Savaşı'nın başında 35.000 parçaya ulaştı.

İkinci Dünya Savaşı'nda çatısı bombalanan ve koleksiyonu 1.800 parçaya düşen müze uzun yıllar fonksiyonunu yerine getiremedi. Uzun ve yorucu çalışmalardan sonra restore edilen müze 1998 yılında konsepti genişletilerek "Berlin Tıp Tarihi Müzesi" olarak yeniden açıldı.

"Hayatın izinde" kalıcı sergisi ile Batı tıbbının son 300 yılına ışık tutan müzenin kalbini yine de 750 parçalık patoloji koleksiyonu ile Rudolf Virchow koleksiyonu oluşturuyor. Müzede ayrıca Virchow'un çalışma masası, mikroskopu, kitapları ve yıllık patoloji kayıtlarını tuttuğu defterler de bulunuyor.

Virchow Salonu

İkinci Dünya Savaşı'nda çatısı bombalanan ve yıkıntılar korunarak restore edilen anatomi salonu ise müzenin en etkileyici bölümü kabul ediliyor ve büyüleyici atmosferiyle yıl boyunca konferanslar, kutlamalar, workshoplara ev sahipliği yapıyor.

Patoloji müzesinin girişinde yerdeki taşlardan birinin üstünde yazılı Rudolf Virchow'a ait "Omnis cellula a cellula [Her şey hücreden başlar]" sözü müzenin ruhunu yansıtması açısından önemli.

Geçici sergileriyle de tıp tarihinin değişik yönlerine ışık tutan müzeye çok etkileyici olması sebebi ile 16 yaşından küçük ziyaretçiler, velileri ya da öğretmenleri ile kabul ediliyor.

Beynin 3. ventrikül teratomu

İnce bağırsak

Kalp ateroskleroz

Dar pelvis ve skolyoz

Meckel divertikülü

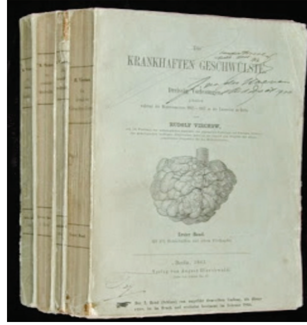

İnce barsak

Virchow'un üstünde hücre çizimlerinin bulunduğu çalışma masası

Virchow'un mikroskopu

Virchow'un patoloji kitabı

Yıllık patoloji kayıtları

Patoloji amfisinin günümüzdeki görünümü

"Her şey hücreden başlar"

Meckel Anatomi Müzesi (Meckelsche Sammlung, Halle/Wittenberg.)

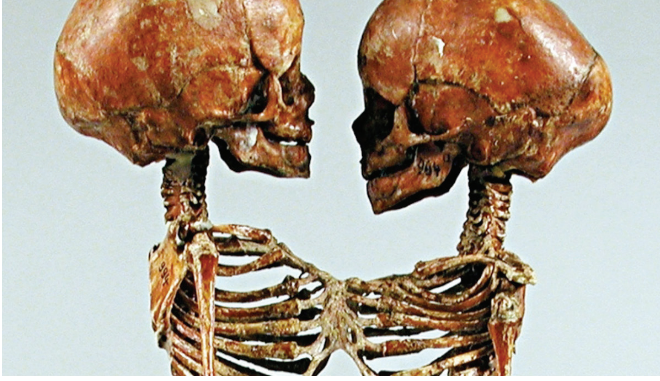
Des Instituts für Anatomie und Zellbiologie der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Grosse Steinstraße 52 Halle (Saale) 06108 Deutschland http://www. meckelschesammlungen. uni-halle.de

Üç kuşak Meckeller tarafından kurulan ve Halle Wittenberg'de Martin Luther Üniversitesi'nde sergilenen Meckel Müzesi yaklaşık 8000 preparat ile Avrupa'nın en büyük anatomi ve teratoloji koleksiyonuna ev sahipliği yapıyor.

Koleksiyon anatomi, botanik ve obstetri profesörü olan Johann Friedrich Meckel the Elder (1724-1774) tarafından XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Berlin'de toplanmaya başlandı. Anatomi, cerrahi ve obstetri profesörü olan oğlu Philipp Friedrich Theodor Meckel (1756-1803) tarafından Halle'e taşınan koleksiyon genişletildi. Onun da oğlu anatomi ve fizyoloji profesörü olan, teratoloji ve karşılaştırmalı anatomiye büyük ilgi duyan Johann Friedrich Meckel the Younger (1781-1833) tarafından bugünkü haline getirildi.

Meckel koleksiyonu

Göğüsten yapışık ikizler

Heidelberg Eczacılık Müzesi (Deutsches Apothekenmuseum, Heidelberg).

Schloss Heidelberg, Schlosshof 1, 69117 Heidelberg, Almanya
http://www. deutsches-apotheken-museum.de

1938 yılında özel bağışlarla Münih'te kurulan, İkinci Dünya Savaşı'nda koleksiyonunun büyük bir bölümünü kaybeden müze kapatıldı. 1957 yılında Heidelberg Kalesi'nde tekrar açılan müze eski çağlardan günümüze ilaç ve eczacılık gelişimine ışık tutuyor. Müzede XVIII-XIX. yüzyıla ait eczaneler işlemeli ahşap mobilyaları, porselen veya cam ilaç şişeleri, şifa verici olarak kabul edilen tanrıların portre ve heykelleri, orijinal halleri korunarak ziyaretçilere sunuluyor. Ayrıca müze ilaç hammaddesi olarak kullanılan bitkilerin depolandığı kilerler, ilaç yapımında kullanılan havanlar, imbikler yanında geniş ilaç koleksiyonu ile de günümüz ilaç sanayinin gelişimine ışık tutuyor.

Court Apotheke Bamberg (XVIII. yüzyıl)

Hof Apotheke Bamberg (XVIII. yüzyıl)

Ahşap dolap Schongau Manastırı (1740)

Ahşap dolap ((XVII. yy.)

İlaç koleksiyonu (XVII-XXI. yüzyıl)

Tiryak kutusu (1700)

Cam ilaç şişeleri (1719)

Ahşap ilaç şişeleri (1780)

İlaç şişeleri (XVIII-XIX. yüzyıl)

İlaç kutuları (1906-1930)

Aspirin (1917)

Salvarsan (1915)

İlaç kutuları (1985-1989)

Kiler (XVII-XVIII. yüzyıl)

İlaç hammaddeleri

İlkyardım seti Augsburg 1640 (abanoz ağacı)

Laboratuvar

Havan (XVII. yüzyıl)

Bronz havanlar (XV. yüzyıl)

Dresden Hijyen Müzesi (Deutsches Hygiene-Museum. Dresden.)

Lingnerpl. 1, 01069 Dresden, Almanya
http://www. dhmd. de/

Müze XIX. yüzyılın sonundaki "sosyal hijyen hareketi" sonucunda kuruldu. Savaşlardan çıkmış, veba ve diğer salgın hastalıklardan çok kayıp vermiş olan Avrupa'da hijyen konusuna çok önem verildi ve 1911 yılında ilk hijyen fuarının düzenlendiği Dresden'de kalıcı bir müzenin kurulmasına karar verildi. Sağlıklı yaşam ve vücudumuzun işleyişine verilen önemin vurgulandığı müze 1912'de kuruldu. 1930 yılında yeni binasına taşınan müze 1945 yılında bombalandı ve yeniden inşa edildi. 2001-2005 yılları arası tekrar bakımdan geçirildi.

Müze 1933 yılında Franz Tschackert tarafından eğitim amacıyla yapılan, insan vücudunun tüm organ, kas, damar sisteminin gösterildiği "cam adam"la ünlü. Cam adam 1938 ve 2016 yıllarında iki defa Türkiye'de de sergilendi. Özellikle gebelik ve doğum sürecinin broşürlerle ve maketlerle ayrıntılı olarak sergilendiği müzede ayrıca 5 duyumuzun işlevini konu edinen bir de çocuk müzesi mevcut.

Cam adam

Würzburg Röntgen Müzesi (Röntgen-Gedächtnisstätte Würzburg. Würzburg)

Röntgenring 8, 97070 Würzburg, Almanya
http://www. wilhelmconradroentgen.de/

Prof. Dr. Wilhelm Conrad Röntgen'in 8 Kasım 1895 tarihinde X ışınlarını keşfettiği Würzburg Üniversitesi Fizik Laboratuvarı günümüzde müze olarak kullanılıyor. 1985'te açılan müzede W. C. Röntgen'in çalışma ortamı ve ekipmanı yanında, ilk röntgen resimleri ve 1890 yılında aldığı Nobel Ödülü de sergileniyor. Müze geç XIX. yüzyıl fiziğine ışık tutuyor.

Röntgen'in laboratuvarı

Münster Lepra Müzesi (Lepramuseum Münster, Münster)

Paula-Wilken-Stiege 3, 48159 Münster, Almanya.
www. lepramuseum.de

1986 yılında açılan Münster Lepra Müzesi 2013 yılında konsepti yeniden düzenlenerek ve binası restore edilerek geliştirildi. Münster'in birkaç km dışında olan müzede lepranın biyolojik ve medikal yönleri sanatsal bir anlatımla sergileniyor. Diğer Avrupa şehirlerinde olduğu gibi Münster'de de şehrin dışında kurulan Lepra Hastanesi'nin çevresinde bir su kanalı ve içinde bir kilise bulunuyor. Ziyaretçiler burada Ortaçağda cüzzamlı (lepralı) hastaların yaşamlarına tanık oluyorlar.

Lepra hastanesinin modeli (1830)

Lepralı hasta modelleri ve lepra hastalığını tanıtan panolar

MÜZELERLE VÜCUT BULAN SAĞLIK TARİHİ: FRANSA ÖRNEĞİ

Gamze Nesipoğlu[1]

Giriş

Yunanca "bilimler tapınağı" anlamına gelen *mouseion* sözcüğünün Türkçedeki karşılığı olan ve tarihin vücut bulmuş hali olarak nitelendirilebilen "müze" kavramı, önceki kuşaklar tarafından oluşturulan, tarihsel, bilimsel ve sanatsal öneme sahip kültür mirasının korunması, tanıtılması ve sonraki kuşaklara aktarılması amacıyla sergilenen yapı olarak tanımlanabilmektedir. Sözcüğün İngilizce (*museum*) ve Fransızca (*musée*) gibi farklı Batı dillerindeki yapı bilgisinin korunması evrensel değerine, anlam bilgisi de eğitici niteliğine işaret etmektedir. Böylece, etimolojik ve semantik olarak müzeler, saklama ve korumanın ötesinde kültürel mirası aktarma, toplumsal farkındalık yaratma, yurttaşlık duygusunu pekiştirme, kültür bilinci ve sanat zevki oluşturma gibi varoluş amaçları da örtük olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda bir toplumda müzelerin varlığı ile toplumsal farkındalık ve kültür bilinci arasında döngüsel bir ilişki oluşmaktadır ki bu durum toplumun gelişmişlik düzeyine dair de bilgi vermektedir. Bu çalışmada Paris Descartes Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Paris Tıp Tarihi Müzesi (*Musée d'Histoire de la Médecine – L'Université Paris Descartes*), Paris Hastaneleri Tarih ve Sanat Müzesi (*Musée Historique et Artistique des Hôpitaux de Paris*), Saint Louis Hastanesi Mulaj Müzesi (*Le Musée des Moulages de l'hôpital Saint-Louis*), Dupuytren Müzesi (*Le Musée Dupuytren*) gibi müzelerin yanı sıra Pasteur ve Curie Müzesi gibi önemli bilim insanlarının (soy)isimlerini ta-

1 Arş. Gör. Uzm., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, gamze.nesipoglu@istanbul.edu.tr

şıyan müzeler başta olmak üzere Fransa'daki sağlık ve tıp tarihi müzeleri arasında örnek niteliğinde olanlar, yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda, incelenmiştir. Yapılan incelemede, müzelerin yoğun olarak Paris'te, 1900'lü yılların ilk yarısında kurulduğu; genel anlamda tıp tarihi müzelerinin yanında dermatoloji ve anatomi gibi uzmanlık alanlarına ilişkin müzelere de önem verildiği gösterilmiş ve Fransa'nın ulusal sağlık tarihine ilişkin bilgi ve tarih mirasına yönelik farkındalık düzeyi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kavramdan Anlama "Müze"

Yunanca "ilham perisi" anlamına gelen *mousa* sözcüğünden türeyen ve "ilham perilerinin düşünme yeri" ile "bilimler tapınağı"nı ifade eden *mouseion* sözcüğünden köken alan *müze* kavramı semantik açıdan Greko-Romen mitolojiye dayanmaktadır. Öte yandan etimolojik olarak Erhat'ın (1993, 208) da belirttiği üzere, "Yunanca akıl, düşünce, yaratma gücü anlamlarını içeren *men-* kökünden" türemiştir.[1] Kavramın –İngilizce *museum*, Fransızca *musée*, Almanca *museum*, İtalyanca *museo* ve İspanyolca *museo* gibi– farklı Batı dillerinde yapı ve anlam bilgisini koruması evrensel değerine işaret etmektedir. Nitekim kavramın anlam bilgisi –özellikle "bilimler tapınağı" anlamıyla– Helenistik dönemde sosyal etkinlikler ve felsefi konuşmaların yapıldığı ve entelektüel kişilerin biraraya geldiği yer olması dolayısıyla eğitici niteliğini ihsas ettirmektedir. Bu bağlamda müzenin bilgi edinmeyi sağlayarak ve anlayışı zenginleştirerek bilişsel (*kognitif*) deneyim sunduğu da çıkarılabilir. Ayrıca kültür mirasının korunması, tanıtılması ve sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan müze, insanın bilişsel olduğu kadar sanatsal ve kültürel düzeyinin de artmasını olanaklı kılmaktadır.[2] Dolayısıyla müzenin, bulunduğu topraklarda, kültür mirasına dair farkındalık yaratıp kültür bilinci ve sanat zevki oluşturarak o topraklarda yaşayan insanların ulusal kültürüne ve tarih mirasına verdiği değere, yurttaşlık bilincine ve gelişmişlik düzeyine dair bilgi verdiği de öne sürülebilir. Zira Fransa'da bulunan genel anlamda sağlık tarihi, özel anlamda ise tıp tarihi müzeleri gerek kavramsal gerekse varoluşsal açıdan yukarıda ifade edilen sava örnek teşkil etmektedir.

Fransa'da Konumlanan Tıp ve Sağlık Tarihi Müzeleri

Fransa'nın farklı şehirlerinde konumlanmış olan sağlık tarihi müzeleri, varoluş amacı ile sergilenen objeler doğrultusunda doğrudan tıp tarihiyle ilgili

olan müzeler ve veterinerlik müzesi, yeraltı mezarlığı gibi dolaylı olarak tıp tarihiyle ilgili olan müzeler şeklinde ayrılabilmektedir. Söz konusu ayırım "tıp tarihi müzesi" ile "sağlık tarihi müzesi" kavramlarının farkını da içkin olarak ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda tıp tarihiyle doğrudan ilgili olan müzeler:

- Paris Descartes Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi (*Musée d'Histoire de la Médecine-l'Université Paris Descartes l'école de Médecine*)
- Paris Hastaneleri Tarih ve Sanat Müzesi (*Musée Historique et Artistique des Hôpitaux de Paris*)
- Hautefort Tıp Müzesi (*Musée de la Médecine de Hautefort*)
- Askeri Sağlık Hizmetleri Müzesi (*Musée du Service de Santé des Armées*)
- Saint Louis Hastanesi Mulaj Müzesi (*Le Musée des Moulages de l'hôpital Saint-Louis*)
- Dupuytren Müzesi (*Le Musée Dupuytren*)
- Delmas-Orfila-Rouvière Anatomi Müzesi (*Musée d'Anatomie Delmas-Orfila-Rouvière*)
- Louvre Müzesi'nde Tıp Tarihi ilgili Seksiyonlar (*Musée du Louvre*)
- Pasteur Müzesi (*Musée Pasteur*)

Sağlık tarihi müzeleri ise şunlardır:

- Curie Müzesi (*Musée Curie*)
- Tıp Fakültesi Ölüm Heykeli (*Statue de la Mort de l'Université de Médecine*)
- Paris Yer Altı Mezarlığı (Katakomb) (*Les Catacombes de Paris*)

Paris Descartes Üniversitesi'ne bağlı olarak 1954 yılında kurulan Paris Descartes Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi (*Musée d'Histoire de la Médecine-l'Université Paris Descartes l'école de Médecine*), Antik çağdan günümüze tıp ve cerrahi tarihinin kronolojik ve tematik tezahürünü sunmaktadır.[3] Mimar Jacques Gondoin tarafından 1769-1775 yılları arasında Cerrahi Koleji ve Akademisi'nin (*le Collège et l'Académie de Chirurgie*) kullanımı için yapılan neoklasik binanın ikinci katında yer almaktadır.[4] 1808 yılında Paris Tıp Fakültesi (*Faculté de Médecine de Paris*) tarafından kullanılan bina, günümüzde Paris Descartes Üniversitesi Tıp Fakültesi ve bünyesinde bulunan müzeye de hizmet etmektedir. Tıp tarihine ilişkin 1.500 objeden oluşan müze koleksiyonu, XVIII. yüzyılda Dekan Lafaye tarafından

biraraya getirilen objeler ile XIX. yüzyıl sonuna kadar toplanan takımları içermektedir. Cerrahi tarihinin yanı sıra oftalmoloji, anatomi ve fizyoloji tarihine de ışık tutan objeler arasında cerrahi aletler, ahşap uzuv modelleri, madalyonlar, insan vücudu modelleri, taşınabilir ecza kutuları, ünlü tıp insanlarının tabloları ve alet kutuları gibi çeşitli ürünler sergilenmektedir.[5] (**Resim 1** ve **2**)

Resim 1 Paris Tıp Tarihi Müzesi, iç mekân genel görüntüsü

Resim 2 Cerrahi alet seti; nadir bulunan cerrahi aletlerin yoğunlukta olduğu, Avrupa'nın en eski tıp koleksiyonlardan biri

Müzede, İtalyan Hekim ve Doğa Bilimci Efisio Marini tarafından yapılan tabla ve İtalyan Hekim Felice Fontana (1730-1805) tarafından yapılan anatomik model, koleksiyonun "en ilginç parçaları" olarak anılmaktadır. Zira Kral XVI. Louis, Kraliçe Marie Leszczynska ve Marie Antoinette'ye hizmet eden İtalyan Hekim-Cerrah Joseph-Marie-François de Lassone (1717-1788)

tarafından yapılmış ve sahibi tarafından 1866 yılında III. Napolyon'a (Charles Louis Napoléon Bonaparte) takdim edilmiş tabla, taşlaşmış beyin, kan, safra, karaciğer, akciğer ve bezelerden hazırlanmış bir satıh üzerine konulan bir ayak, dört kulak ve omurlardan oluşmaktadır.[6,7] İkinci "en ilginç parça" ise 1796 yılında General Bonaparte tarafından görevlendirilen İtalyan Hekim Felice Fontana tarafından yapılan ve takılıp çıkarılabilir 2.000 fazla parçadan oluşan büyük boy anatomik modelidir.[8] (**Resim 3** ve **4**)

Resim 3a "Joseph-Marie-François de Lassone (1717-1788) Kral XVI. Louis'nin ilk hekimi, Kraliçe Marie Leszczynska ve Marie Antoinette'nin hekimi, cerrah (…)"

Resim 3b "İtalyan Hekim ve Doğa Bilimci Efisio Marini tarafından yapılan bu tabla, 1866 yılında III. Napolyon'a (Charles Louis Napoléon Bonaparte) takdim edilmiştir. Tabla taşlaşmış beyin, kan, safra, karaciğer, akciğer ve bezelerden hazırlanmış bir satıh üzerine konulan bir ayak, dört kulak ve omurlardan meydana gelmektedir." Ayağın üzerindeki gümüşten yapılmış kaplamada 1866 yılı yazılmıştır

Resim 4 Felice Fontana'nın büyük boy anatomik modeli

1934'de kurulan ancak varlığını sürdüremeyerek 2012 yılında kapatılan Paris Hastaneleri Tarih ve Sanat Müzesi (*Musée Historique et Artistique des Hôpitaux de Paris*), Paris Belediyesi'nin desteğiyle açılmış bu nedenle "Paris Hastaneleri-Sosyal Yardım Müzesi" (*l'Assistance Publique - Hôpitaux de Paris*) olarak da anılmıştır. Müzenin 1934-2012 yılları arasında bulunduğu bina, 1630 yılında François Mansart tarafından yapılmış ve bir süre Katolik kız öğrencilerin eğitimi için okul, 1812-1974 yılları arasında ise Paris'te bulunan hastanelerin merkez eczanesi olarak kullanılmıştır. Bina, 2012'de müzenin kapatılması sebebiyle belediye tarafından satılmıştır. Müzede; Ortaçağdan XXI. yüzyıla Paris'te hizmet vermiş olan hastanelerde kullanılan resim, fotoğraf, mobilya, cihaz, ilaç kapları, kıyafetler, büstler, resmî belgeler ve tıbbi çizimler başta olmak üzere sağlık hizmeti kapsamında yer alan yaklaşık 12.000 obje sergilenmiştir.[8] (**Resim 5** ve **6**)

Resim 5 Georges Chicotot (1868-1921) tarafından kanser tedavisinde X-ışınlarının kullanımını tasvir eden resim
(Kaynak: https://www.histoire-image.org/etudes/naissance-radiotherapie?i=528)

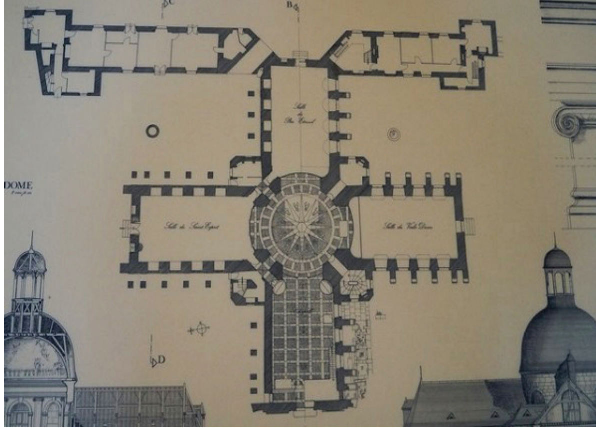

Resim 6a Madalyanın ön tarafı
6b Madalyanın arka tarafı

Ayrıntılar "Tıp ve Cerrahide Centennial Stajı-Paris Kamu (Devlet) Hastaneleri", Yıl: 1902, Gravür: Louis Bottée, Üretici: Monnaie de Paris, Metal: Bronz, Çap: 6,80 cm

Hautefort Tıp Müzesi (*Musée de la Médecine de Hautefort*), Paris ve etrafında hastane anlayışını oluşturmak ve yaygınlaştırmak amacıyla Kral XIV. Louis tarafından 1662 yılında yayımlanan kraliyet fermanı doğrultusunda Marquis Jacques François de Hautefort'un dinî gerekçelerle yoksullara yardım etmek amacıyla 1669 yılında kurduğu Antik Hautefort Hospis'inin 1994 yılında müzeye dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Müze hasta ve hasta yatağı başında bakım sunan rahibe modelleri ile şapelin varlığı Antik Hospis'in kuruluş ve hizmet amacını da ortaya koymaktadır. Müze binasının mimarisi, küçük bir yerde konumlanmasına karşın, Yunan haçı planında olup, Paris'teki Salpêtrière'nin Saint-Louis Kilisesi ile benzerlik göstermektedir.[9] Müze XVII. yüzyıl odası, erkekler odası, şapel, XIX. ve XX. yüzyıla adanmış iki oda, diş hekimliği odası ve kimya odası olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Bahsi geçen odalar da konularına göre ayrılmakta ve özellikle Antik düşünce ile tıbba yön vermiş filozof ve hekimlerin adlarıyla anılmakta; eczacılıkla ilgili objelerin sergilendiği salon Hipokrates Salonu (*Salle Hippocrate*), diş hekimliği ile ilgili objelerin sergilendiği salon Platon Salonu (*Salle Platon*), göğüs hastalıkları, kalp hastalıkları ve cerrahiyle ilgili objelerin sergilendiği salon Galen Salonu (*Salle Galien*) ve radyolojiyle ilgili objelerin sergilendiği salon ise Aristoteles Salonu (*Salle Aristote*) olarak adlandırılmaktadır.[10] (**Resim 7** ve **8**)

Resim 7a Hautefort Tıp Müzesi binasının Yunan haçı planında çizimi

Resim 7b Hautefort Tıp Müzesi binası, dışarıdan genel görüntüsü
Kaynak: http://www.musee-hautefort.fr/en/lhotel-dieu/

Resim 8: Hasta yatağı aşında bekleyen rahibe reprodüksiyonu
Kaynak: http://roguidine.canalblog.com/archives/2017/12/20/35967446.html

Öte yandan koleksiyonun 1914 yılında oluşturulmaya başlanan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Askerî Sağlık Hizmetleri Müzesi'nde (*Musée du Service de Santé des Armées*), salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele, psikiyatrik araştırmalar, sualtı ve havacılık tıbbı ile ilgili cihazlar, objeler, resimler ve fotoğraflar sergilenmektedir.[11] Bu bağlamda kuruluş dönemi dikkate alındığında özellikle sualtı ve havacılık tıbbına ilişkin materyallerin varlığıyla koleksiyonun askerî kuvvetlerin çok yönlü sağlık hizmetine kanıt teşkil ettiği ileri sürülebilir.

Fransa'da ağırlıklı olarak Paris'te konumlanan ve tıp tarihi kapsamında yer alan müzeler arasında genel anlamda tıpla ilgili olanların yanı sıra anatomi, patoloji, dermatoloji gibi belli bir uzmanlık alanına özgü olanların varlığı da ülkede müzeye verilen önemi ortaya koymakta ve bu çalışmanın savına dayanak teşkil etmektedir. Zira 1885'de kurulmaya başlanan Saint Louis Hastanesi Mulaj Müzesi (*Le Musée des Moulages de l'hôpital Saint-Louis*), 1800'lü yılların başında dermatoloji eğitiminin tıp fakültesi müfredatında yer almamasına karşın, ilk kez Saint Louis Hastanesi'nde öğretilmeye başlanması ve eğitimle bağıntılı olarak dermatoloji tarihindeki yerini de ortaya koymaktadır.[12] Müze binası Mimar Gustave-Léon Vera tarafından içinde kütüphane, dermatoloji konsültasyonun yapılacağı bir bölüm ve mulaj atölyesi barındıracak şekilde özel olarak tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Başlangıçta cilt hastalıklarını gösterir çizim ve resimler sergilenmiş, zamanla balmumu gibi çeşitli malzemelerden oluşan kalıplarla yapılan model olarak tanımlanabilecek *mulaj*ın üretilmesiyle birlikte cilt hastalıkları modeller üzerinde gösterilerek sergilenmeye başlanmıştır. Dönemin Başhekim Yardımcısı Alphonse Devergie'nin (1798-1879) yaptırdığı cilt hastalıklarını gösteren çizim ve sulu boya resimlerden oluşan ilk koleksiyon 25 Nisan 1867 tarihinde sergilenmiştir. Söz konusu koleksiyon 1868'de ilk kez fotoğrafların eklenmesiyle genişlese de Saint-Louis Hastanesi klinik şeflerinden Charles Lailler hastalıkları daha açık gösteren başka bir yöntem üzerine düşünmüş ve model/maketlerin bu amaca en uygun yöntem olduğuna karar vererek, birçok meslektaşını da ikna etmiştir. Ne var ki düşündüğü modelin hammaddesinin mukavva olması kalıcılık ve koruma bağlamında sorun teşkil etmiştir. Bu süreçte Lailler, Jules Baretta (1833-1923) ile tanışmış ve onun reprodüksiyonlarını beğenerek Saint-Louis'ye davet etmiştir. Baretta, alçı tekniğiyle yaptığı modellerin yanı sıra, ilk mulajını 1867'de üretmiş ve 1913 yılına kadar elde, dilde, yüzde oluşan hastalıklara ilişkin yaklaşık 3.500 model (mulaj)

ortaya koymuştur. 1889, 1900, 1922 ve 1992 yıllarında dört kez yenilenen/genişleyen koleksiyon, günümüzde, dört gruba ayrılan 4.807 parçadan oluşmaktadır.[13] İlk Uluslararası Dermatoloji Kongresi'ne (5 Ağustos 1889) ev sahipliği yapan ve bünyesinde bilimsel etkinlikler gerçekleştirilen müze salt dermatoloji eğitimine kazandırdıklarıyla değil, aynı zamanda dermatoloji tarihi açısından gerçekleştirdiği ilklerle önem arz etmektedir. (**Resim 9** ve **10**)

Resim 9 Saint Louis Hastanesi Mulaj Müzesi, iç mekân genel görüntüsü

Resim 10 Yüzde oluşan cilt hastalıklarını gösteren balmumundan yapılmış yüz modelleri (yüz mulajı)
Kaynak: https://www.moulagen.de/sammlungen/frankreich/paris/

Saint Louis Hastanesi Mulaj Müzesi gibi belli bir alana yönelik olarak kurulan Dupuytren Müzesi'nin (*Le Musée Dupuytren*) temelleri, Fransız Anatomist ve Askerî Cerrah Baron Guillaume Dupuytren'ın (1777-1835) isteği üzerine 1835 yılında Mathieu Orfila (1787-1853) tarafından Paris Descartes Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde atılmıştır.[14] Başlangıçta, daha önce Fransisken Manastırı olarak hizmet veren binada bulunan müze, 2016'da alınan kararla kapatılarak koleksiyonu yılın özel günlerinde sadece öğrenci ve araştırmacılara sergilenmek üzere, Paris Descartes Üniversitesi Jussieu Yerleşkesine taşınmıştır. Müzenin 1836 ve 1842 yılları arasında toplanan objelerini içeren ilk kataloğunda yaklaşık olarak 1.000 obje bulunurken, 1870'lerin sonunda 6.000'den fazla obje teşhir edilmiştir. Patolojik anatomi müzesi olma niteliğiyle koleksiyonu, patolojik özellik gösteren iskelet ve diğer numunelerin yanı sıra balmumundan yapılmış anatomik modeller, ilgili kitap ve fotoğraflardan oluşmaktadır.[15] (**Resim 11** ve **12**)

Resim 11 Ünlü anatomist Paul Pierre Broca'nın beynin işlevlerine ilişkin araştırmalarında kullandığı ve alkol içinde korunduğu hastaların beyin numuneleri
Kaynak: http://morbidanatomy.blogspot.com.tr/2009/06/musee-dupuytren-paris-france.html

Resim 12 Patolojik özellik gösteren iskelet numuneleri
Kaynak: http://www.20minutes.fr/culture/diaporama-118-les-curiosites-medicales-du-musee-dupuytren

Koleksiyonu 1794 yılında Fransız Anatomi Profesörü Honoré Fragonard tarafından oluşturulmaya başlanan Delmas-Orfila-Rouvière Anatomi Müzesi (*Musée d'Anatomie Delmas-Orfila-Rouvière*), "toksikolojinin babası" ve dönemin René Descartes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Mathieu Orfila'nın katkılarıyla büyümeye başlamış ve 1847 yılında "Orfila Müzesi" (*Musée Orfila*) adını almıştır. Bir asır sonra (1947) André Delmas'in savaşta kaybolan ve yakılan müze koleksiyonundan yaklaşık 100 objeyi kurtarması ve Prof. Henri Rouvière'nin koleksiyonunu da katarak, Fransa'nın en büyük anatomi müzesinin kurulmasını sağlaması ile Delmas, Orfila ve Rouvière isimleri ile anılır olmuştur.[16] Günümüzde "en büyük anatomi müzesi" olarak nitelendirilen ve 5.800 objeden oluşan koleksiyonunda; insan ve memeli hayvanların anatomik özelliklerini yansıtan kas iskelet sistemi, kalp, böbrek, beyin, karaciğer ve akciğer gibi organ numuneleri sergilenmektedir. Bunun yanı sıra dünyanın en önemli müzeleri arasında yer alan Louvre Müzesi (*Musée du Louvre*) Yakın Doğu Seksiyonunda Hammurabi Kanunları (*Le Code de Hammurabi*) ve Tıp Tanrısı Gula (*Gula, Déesse de la Médecine*) heykeli; Klasik Yunan Sanatı (MÖ V-IV. yüzyıl) ile ilgili olarak Asclepius ve Hygeia Onuruna Kurban Rölyefi (*Relief Votif: Sacrifice à Asclépios et Hygie*) tıp tarihi ile doğrudan ilgili olan başlıca objeleri oluşturmaktadır.[17] (**Resim 13** ve **14**)

Resim 13 Hammurabi Kanunları, MÖ 1760 (yaklaşık). Materyal: Siyah Bazalt Taş, Yükseklik: 2,25 m, Genişlik: 55 cm
Kaynak: http://www.louvre.fr/sites/default/files/medias/medias_fichiers/fichiers/pdf/louvre-feuillets-du-departement-des-antiquites-orientales-mesopotamie.pdf

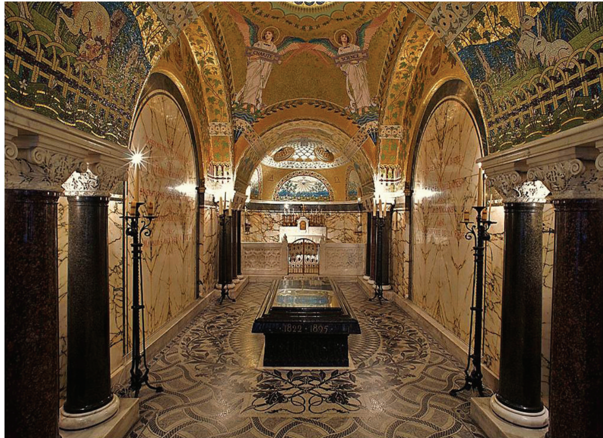
Resim 14 Asclepius ve Hygeia Onuruna Kurban Rölyefi, MÖ 340-320 (yaklaşık), Atina, Yunanistan. Materyal: Pentelik mermer, Yükseklik: 49 cm
Genişlik: 90 cm. Revil Koleksiyonu, 1845
Kaynak: http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/votive-relief

Başta kuduz aşısı olmak üzere pastörizasyon tekniğiyle tıbba yaptığı katkılarından dolayı kişi (soy)ismiyle anılan sayılı müzelerden Pasteur Müzesi (*Musée Pasteur*), "Pasteur'ün yaşamını ve çalışmalarını yaşatmak" amacıyla 1936 yılında kurulmuştur. 1887 yılında inşa edilen ve 1888 yılında çalışmalara başlayan Pasteur Enstitüsü binasında yer alan müzede; 1888-1895 yılları arasında sağlık sorunları nedeniyle enstitüde yaşamını sürdüren Pasteur'ün yaşam alanı (salonu, çalışma odası, gibi) laboratuvarı, kullandığı mikroskoplar, polarimetreler, otoklavlar, mektupları, yazıya döktüğü çalışmaları olmak üzere yaklaşık 1.000 obje sergilenmektedir. Louis Pasteur'ün 28 Eylül 1895 tarihinde yaşamını kaybetmesi üzerine eşi naaşını da yaşamını geçirdiği enstitü binası gömülmesini istemiş, bunun üzerine binanın en alt katı Bizans şapeli tarzında restore edilmiş ve buraya gömülmüştür.[18] (**Resim 15**) Pasteur Müzesi gibi bilim insanı (soy)ismini taşıyan müzelerden diğeri de tıbba olan dolaylı katkılarıyla sağlık tarihi müzesi kapsamında ele alınabilecek Curie Müzesi'dir. Marie (Madam) Curie'nin (1867-1934) ölümünün ardından Paris'te kurulan Curie Müzesi (*Musée Curie*), Marie Curie ile eşi Pierre Curie'nin bilime yaptığı katkılara saygının nişanesi ve çalışmalarını sonraki nesillere aktarmanın somut ifadesi olarak değerlendirilebilir. Zira uranyum üzerine araştırmalar yaparken radyoaktiviteyi keşfeden ve "polonyum" ile "radyum" adını verdikleri elementlerin varlığını da ortaya çıkaran bu iki bilim insanının Henri Becquerel ile birlikte 1904 Nobel Fizik Ödülünü, 1911 yılında ise Marie Curie'nin Nobel Kimya Ödülünü alması çalış-

malarının önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Curie Müzesi adı geçen iki bilim insanını ve çalışmalarının değerini sonraki nesillere aktararak kalıcı kılma rolünü de üstlenmektedir. Müzede Marie ve Pierre Curie'nin radyoaktivite üzerine yaptığı çalışmalarda kullandıkları aparatlar, radyoaktif maddenin tıp alanında kullanımını simgeleyen teşhir ürünleri, radyoaktivite ve onkoloji tarihi ile ilgili fotoğraf ve arşiv belgeleri sergilenmektedir. Müze, Radyum Enstitüsü binasında Curie Pavyonunda (*L'Institut du Radium Pavillon Curie*) yer almaktadır.[19] (**Resim 16**)

Resim 15a Pasteur Müzesi, müze içinden bir bölümün genel görünümü, "Pasteur'ün Salonu"

Resim 15b Louis Pasteur'ün müzenin en alt katında bulunan gömütü
Kaynak: http://en.parisinfo.com/paris-museum-monument/71209/Musee-Pasteur

Resim 16a Marie ve Pierre Curie'nin laboratuvarı

22 avril

Cr + caur = 14,748,05 $Ra\,d^2$ = 0,109,25

id + $Ra\,d^2$ = 14,857,3

Creused side = 10,314,65 $Ag\,d$ = 0,10647

Cr + $Ag\,d^2$ = 10,421,12

$\bar{1}$.39270
$\bar{1}$.02723
$\bar{2}$.41993

0.10925
Cl = 0.02630
Ra 0.08295

02694
29
02723

$\bar{2}$.91882
$\bar{2}$.41993
0.49889

$\frac{Ra}{Cl}$ = 3.154

1.85003
0.49889
2.34892

Ra = 223.3

Resim 16b Marie Curie'nin radon üzerine çalışırken yaptığı hesapları gösteren arşiv belgesi
Kaynak: http://www.pariste.net/2015/06/musee-curie-curie-muzesi.html

Sağlık tarihi kapsamında değerlendirilebilecek Henri Allouard tarafından 1910 yılında yapılan ve Paris Tıp Fakültesi iç bahçesinde yer alan Tıp Fakültesi Ölüm Heykeli (*Statue de la Mort de l'Université de Médecine*), ölümü simgelemesinin yanında "anatomik gerçekçilik, klasik heykel ve ikonografi karışımı" olarak değerlendirilmektedir.[20] (**Resim 17**) Ayrıca Paris Yer Altı Mezarlığı/Katakomb (*Les Catacombes de Paris*), Paris mezarlıklarının salgın hastalıkların kaynağı olarak görülmeye başlanmasıyla 9 Kasım 1785 tarihinde yer altına taşınması sonucunda oluşmuştur. Taşınan ilk mezarlık Masumlar Mezarlığı (*Cimetière des Innocents*) olmasına karşın, zamanla tüm mezarlıklar yer altına taşınmıştır.[21] (**Resim 18**) Bahsi geçen yer altı mezarlığı Fransızların gelişmiş tarih bilinci ve müzecilik anlayışına bir diğer somut kanıt olarak değerlendirilebilir. Zira salt hastalıklardan korunmak amacıyla yer altına taşınan mezarlıklardan çıkan kemiklerin, zamanla düzenlenerek sergilenmesi bu savı gerekçelendirmektedir.

Resim 17 Ölüm Heykeli (*La Statue de la Mort*)
Kaynak: http://parisienneries.fr/non-classe/la-statue-de-la-mort/

Resim 18 Paris Yer Altı Mezarlığı (*Les Catacombes de Paris*)
Kaynak: http://www.laplumedulittre.com/fr/2012/04/les-catacombes-de-paris/

Sonuç

Fransa'da kurulan ve ağırlıklı olarak Paris'te konumlanan, tıp ve sağlık tarihi kapsamında yer alan müzeler, kuruluş amacına ve sahip olduğu koleksiyona göre genel tıp tarihi müzeleri ile dermatoloji, anatomi ve patoloji gibi uzmanlık alanına özgü müzeler olarak sınıflandırılabilmektedir. Gerek etimolojik ve semantik olarak müze kavramının ifade ve ihsas ettiği anlamlar –"bilimler tapınağı", "yaratma gücü" gibi– gerekse sayıları, Delmas-Orfila-Rouvière Anatomi Müzesi gibi kümülatif olarak varlığa gelmesi ve Hautefort gibi Paris'e göre daha küçük yerleşim yerinde müze kurulması, Fransa'da tarih ve kültür mirasının korunması ve aktarılmasına yönelik farkındalığa sahip olunduğu, ulusal değerlere önem verildiği, yurttaşlık bilincinin yerleştiği, sağlık tarihinin de önemsendiği ve toplumun gelişmişlik düzeyinin ileri olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Louvre gibi salt ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte de sayılı müzelerden birine sahip olan bir ülkenin tıp ve sağlık müzeleri kurması, az sayıda kapatılanlara karşın, varlıklarını da toplumun talebiyle sürdürmesi; o toplumda refahın, kültür ve tarih anlayışının, bilinç ve farkındalık düzeyinin yüksek olduğu anlamına da gelmektedir.

Kaynaklar

1. Erhat, Azra, "Musalar", *Mitoloji Sözlüğü*, 208-209, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
2. Kandemir, Özge ve Özlem Uçar, "Değişen Müze Kavramı ve Çağdaş Müze Mekânlarının Oluşturulmasına Yönelik Tasarım Girdileri", *Sanat ve Tasarım Dergisi* 9 (2015), 17-43.

3. Musée d'Histoire de la Médecine-l 'Université Paris Descartes l'école de Médecine. https://www.univ-paris5.fr/CULTURE/Musee-d-Histoire-de-la-Medecine (erişim tarihi: 19 Mart 2017)
4. Museum of the History of Medicine-Paris. https://www.napoleon.org/en/magazine/places/museum-of-the-history-of-medicine-paris/ (erişim tarihi: 19 Mart 2017)
5. Museum of the History of Medicine-Paris. http://www.atlasobscura.com/places/museum-of-the-history-of-medicine (erişim tarihi: 19 Mart 2017)
6. Dezeimeris JE, "ou Précis de l'histoire générale, technologique et littéraire de la médecine". *Dictionnaire Historique de la Médecine Ancienne et Moderne*, 3 cilt, 402-404 Paris : Béchet jeune et Labé, 1836.
7. Musée d'Histoire de la Médecine-l 'Université Paris Descartes l'école de Médecine. http://www.coolstuffinparis.com/musee-dhistoire-de-la-medecine.php (erişim tarihi: 20 Mart 2017)
8. Le Musée de l'AP-HP. http://www.aphp.fr/musee (erişim tarihi: 22 Mart 2017)
9. Barnier, LC, "L'ancien hospice et le musée de la Médecine de Hautefort". *La Revue du Praticien* 57/30 (2007), 2083-5.
10. Musée de la Médecine de Hautefort. http://www.musee-hautefort.fr/en/home/ (erişim tarihi: 25 Mart 2017)
11. Musée du Service de Santé des Armées. http://www.ecole-valdegrace.sante.defense.gouv.fr/bibliotheque-musee/musee-du-service-de-sante-des-armees (erişim tarihi: 26 Mart 2017)
12. Tilles, G. "A visitor's guide to l'Hôpital Saint-Louis, the wax moulages museum and the Henri-Feulard library", http://en.parisinfo.com/paris-museum-monument/71389/Musee-des-moulages-de-l-hopital-Saint-Louis (erişim tarihi: 29 Mart 2017)
13. Histoire du Musée des Moulages. http://hopital-saintlouis.aphp.fr/histoire-du-musee-des-moulages/ (erişim tarihi: 2 Nisan 2017)
14. Pierre, B., "Le Musée Dupuytren ferme ses portes à Paris", https://www.connaissancedesarts.com/civilisation/le-musee-dupuytren-ferme-ses-portes-a-paris-1138363 (erişim tarihi: 4 Nisan 2017)
15. Musée Dupuytren. http://www.upmc.fr/fr/culture/patrimoine/patrimoine_scientifique/musee_dupuytren.html (erişim tarihi: 4 Nisan 2017)
16. Musée d'Anatomie Delmas-Orfila-Rouvière. http://www.atlasobscura.com/places/musees-danatomie-delmas-orfila-rouviere (erişim tarihi: 7 Nisan 2017)
17. Louvre Museum. https://www.louvre.fr/en (erişim tarihi: 11 Nisan 2017)
18. History of the Museum-Pasteur. https://www.pasteur.fr/en/history-museum (erişim tarihi: 12 Nisan 2017)
19. Musée Curie. Disponible à l'adresse: http://musee.curie.fr/ (erişim tarihi: 14 Nisan 2017)
20. Statue of Death of the University of Medicine. http://www.atlasobscura.com/places/statue-of-death-of-the-university-of-medicine (erişim tarihi: 12 Nisan 2017)
21. Catacombes de Paris. www.catacombes.paris.fr (erişim tarihi: 16 Nisan 2017)

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNDEKİ SAĞLIK MÜZELERİ

Hasan Hüseyin Sarı[1]

Giriş

Resmî kayıtlara göre Amerika Birleşik Devletleri'nde 35.000'den fazla müze bulunmaktadır.[2] Bu çalışmada bunlardan sadece 50'sinin tıp müzesi olduğu tespit edilebilmiştir. Bu müzeleri genel tıp (7), askerî tıp (12), psikiyatri (7), eczacılık (5), diş hekimliği (5), hekim muayenehanesi (5), özürlüler (2) başlıkları altında sınıflayabiliriz. Ayrıca cüzzam, çocuk felci, biyoelektrik, kayropraksi, hemşirelik, üroloji, cerrahi gibi sadece belirli bir dala ayrılan müzeler vardır. Müzelerin bir kısmı ise iki ya da daha çok dala ayrılmış bölümlerden meydana gelir. Mesela Shelburne Museum General Store and Apothecary Shop'un üst katı diş hekimliği ofisi iken alt katı eczanedir. Tıp müzelerinden 5'i kapatılarak koleksiyonları dağıtılmış ya da ziyaretçiye kapalıdır. Müzelerin 6'sı tıp (*medicine-medical*), 2'si sağlık (*health*) müzesi olarak; 20'si şahıs ismiyle; 7'si ise bulunduğu yerin veya üniversitenin adını almaktadır (örneğin: Shelburne Museum), 15'i ise ilgili oldukları dallara göre isimlendirilmiştir (Örneğin: *The Museum of Disability History*). En çok sayıda tıp müzesi (6) Maryland eyaletindedir.

Müzelerin içinde bulundukları mekanları dikkate aldığımızda; 9'u tarihî bir hastane binasında veya tıp merkezi bünyesinde; 10'u askerî bir bina içinde

1 Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, h13alucard@gmail.com

2 https://www.imls.gov/news-events/news-releases/government-doubles-official-estimate-there-are-35000-active-museums-us

olup 2'si tarihî bir eczanede, 11'i üniversite bünyesinde bulunmaktadır. Müzelerden 6'sı ise şahıs adına açılmış ve bu şahısların evlerinde sergileme yapılmıştır, 12'si de özel ya da resmî çeşitli kurumların müzeleridir. Müzelerde genel olarak tıp tarihiyle ilgili araç-gereçler, ilaçlar, kitaplar, resimler, evraklar teşhir edilmektedir. Bazen mankenler kullanılmıştır.

Amerika'nın en eski tarihli tıp müzesi 1847 yılında Harvard Tıp Fakültesi'ne bağlı Countway Kütüphanesi'nde kurulan Warren Anatomical Museum'dur. 25 milyon parça ve National Museum of Health and Medicine Amerika'daki en büyük tıp koleksiyonuna sahiptir. Müzeler arasında en ilgi çekici olan Mutter Müzesi'nde ise tıbbi gariplikler, anatomik ve patolojik örnekler, bal mumu modeller, antik tıbbi ekipmanlar ve bunların yanı sıra Einstein'ın beyin kesitleri sergilenmektedir. The Bakken ve The Health Museum müzelerinde sergiler gezenlerin katılımına açık olup interaktif uygulamalara olanak tanınmıştır.

Askerî Tıp Müzeleri

Museum of Aerospace Medicine (The Edward H. White II Museum of Aerospace Medicine)[3]

Müze, San Antonio, Texas'ta Brooks Hava Üssü'nde yer alıyor. Texas'ta 1918'de açılan Brooks Hava Üssü'nün 9 numaralı hangarının restorasyon sonrasında müze olmasına karar verilmiştir.1970 yılında millî tarihî bölge olarak kayıt edilmiştir.

Müze ismini San Antoniolu bir astoronot olan ve uzayda yürüyen ilk Amerikalı Edward Higgins White'tan almaktadır.

Müzede portreler, armalar, uzay aracı maketi, tahta plak üstünde hava kuvvetlerinin bröveleri sergilenmektedir. Müzede üssün eski dönemlerini yansıtan havacılığa ve hava-uzay tıbbına ait fotoğraflar ve ekipmanlar yer almaktadır. 1969 yılına dayanan astronot ve uzay kıyafetleri, astronotlar tarafından kullanılmak üzere hazırlanmış dişçilik seti ve uzay yemeklerinin saklama ve kullanma şekilleri müzenin koleksiyonunu oluşturur. Fakat müze hava üssüyle beraber 2011 yılında kapatılmıştır.[4]

3 Brooks Hava Üssü, San Antonio, Texas (Kapalı)

4 http://whizzospace.com/museum/museum15.htm

Astronot kıyafetleri

Army Medical Museum and Library[5]

Washington D.C. eyaletinde 1862'de kurulan müze 1887'ye kadar kendi binasına geçememiş ve binanın kurulmasına kadar koleksiyon çeşitli binalarda saklanmıştır.

Bu binalardan en önemlisi Ford'un tiyatrosudur. Ford'un tiyatrosunda 1865'te Abraham Lincoln'e suikast düzenlenmesinden sonra bu binanın kontrolünü ordu ele almış ve koleksiyon 1866'da buraya taşınmış ve 1887 yılına kadar burada kalmıştır.

"Cerrah General Ofisinin Müzesi ve Kütüphanesi" olarak anılan yapı daha sonra "Ordu Tıp Müzesi ve Kütüphanesi" olarak anılmıştır. Ordunun tıbbi kayıtlarının muhafaza edildiği bina ayrıca 1893-1910 yılları arasında askerî tıp okuluna ev sahipliği yapmıştır. Koleksiyon ilk olarak sivil savaşta yaralanan ve hasta olan askerlere tıbbi müdahelede kullanılan eşya ve cerrahi mazemelerin toplanmasıyla başlamıştır. Daha sonra zenginleşen koleksiyon sivil tıbbı ilgilendiren parçalarla birlikte tıbbı araştırmalar için bir kaynak oluşturmuştur.

1969'da bu bina yıkılıp yerine Smithsonian Hirshhorn Museum yapılmıştır. Koleksiyonun parçaları National Museum of Health and Medicine Müzesi'ne taşınmıştır. Kütüphanesindeki eserler ise Bethesda'daki National Library of Medicine'a verilmiştir.[6]

5 South B Street and 7th Street, SW, Washington, D.C. (Kapalı)

6 https://www.nlm.nih.gov/hmd/medtour/armymuslib.html

Anatomi sergisi

Chimborazo Hospital[7]

Amerikan Sivil Savaş döneminde (1861-1865) konfederasyon ordusunun yeni cerrahı General Dr. Samuel Preston Moore tarafından konfederasyon ordusu için Chimborazo tepesinde bir askerî hastane yapılmasına karar verilmiştir. Richmond, Virginia'da yer alan bu hastane alanı 1870'li yıllarda millî park haline getirilmiştir. Bununla beraber bu millî savaş parkının bir kısmı Chimborazo Tıp Müzesi'ne *ayrılmıştır.* Müze hastane arazisine yapılmış olan bir XX. yüzyıl yapısının içindedir.

Müzede bu meşhur hastane, diğer sivil savaş hastaneleri ve o dönemde yapılan tıbbi uygulamalar hakkında bilgiler yer almaktadır. [8]

Amputasyon aletleri ve teknikleri

7 Richmond, Virginia

8 https://www.nps.gov/rich/learn/historyculture/chimborazo.htm

***Spanish Military Hospital Museum*[9]**

St. Augustine, Florida'da yer alan müze 1784-1821 yılları arasında II. İspanyol kolonisi döneminde bu bölgede kurulan ve daha sonra yangınlar ve yıkımlar ile yok olan hastane kompleksinin, arkeolojik bulgularla ve İspanyol dökümanlarının yardımıyla yeniden yapılan binalarının doğu bloğunda yer almaktadır.

Binalar, St. Augustine döneminde, askerî personelin sadece askerlere hizmet verdiği, bir eczane ve birçok bahçeyi içine alan askerî bir hastane kompleksiydi.

Florida Üniversitesi idaresinde özel bir şirket tarafından yönetilen müzede 1700'lü yıllarda hastalara yapılan müdahaleler, cerrahi prosedürler, ilaç hazırlama teknikleri sergilenmektedir. Ayrıca müze içinde eski hastane binasının planlarına göre hazırlanmış tıbbi bitki bahçeleri, operasyon odası, yönetim ofisi, hasta odaları, morg ve yas odası mevcuttur.[10'11]

Cerrahi aletler

İlaç hazırlama aletleri

***Fort Concho*[12]**

1867'de Concho nehrinin yanına Komanchi yerlileri ile savaşmak için kurulan kalenin içine 1870'da bir hastane yapılmıştır. 1889'da askerin çekilmesinden sonra kaderine terkedilen hastane binası, 1911 yılında bir yangın sonrası yok olmuştur.

9 3 Aviles Street, St. Augustine, Florida
10 http://www.spanishmilitaryhospitalmuseum.com
11 https://www.visitstaugustine.com/thing-to-do/spanish-military-hospital-museum
12 630 South Oakes Street,between Avenues C and D, San Angelo, Texas.

Hastanenin içten görünüşü

San Angelo, Texas'ta arkeolojik çalışmalar sonrasında 1986 senesinde hastane binası orijinal yerine yeniden yapılmıştır. Bu hastane Fort Concho Müzesi'nin bir parçası olarak tıp müzesi haline getirilmiştir. Müzede XIX. yüzyıla ait hastane mobilyaları, cerrahi ekipmanlar ve ilaçlar sergilenmektedir.[13]

Crawford Kalesı - Fort Crawford[14]

1960'da Wisconsin eyaletinde Crawford Kalesi'nde yer alan hastane restore edilmiş ve tıp müzesi haline getirilmiştir.

Sindirim sistemi üzerine birçok deney yapmış olan ünlü Ordu Cerrahı Dr. William Beaumont bu deneylerin bir çoğunu Fort Crawford Hastanesi'nde gerçekleştirdi. Bu deneyleri sayesinde ısının ve duyguların sindirim sistemi üzerine etkileri hakkında birçok fikir üretti.

Müzede Dr. Beaumont'un deneyleri ve XIX. yüzyıla ait tıbbi malzemeler sergilenmektedir.[15]

Dr. William Beaumont

Fort Whipple[16]

Arizona eyaletinde 1863'te kurulan kale ismini Amerika İç Savaşı Generali Amiel Weeks Whipple'dan almaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan ordusu bu kaleyi solunum hastalıklarını tedavi etmek için hastaneye çevirmiş. Bu hastanede tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıkların yanı sıra savaşta kullanılan sinir gazı gibi maddelerden zarar görenler de tedavi

13 http://fortconcho.com
14 Rice Street and South Beaumont Rd Parairie du Chien, Wisconsin.
15 https://www.fortcrawfordmuseum.com
16 AZ-89,Prescott,AZ 86303, Arizona

Müze binası

edilmeye çalışılmıştır. Bu kaledeki subay evlerinden biri müzeye çevrilmiştir. Müzede tıbbi ekipmanlar, askerî eşyalar ve eski fotoğraflar sergilenmektedir.[17]

Fort Winnebago[18]

Winnebago Kalesi Amerikan yerlileriyle mücadele etmek amacıyla 1828'de Wisconsin eyaletinde kurulmuştur.1834 yılında kaleye hastane binası eklenmiştir. Fort Winnebago'nun tek ayakta kalan binaları olan cerrah kışlaları 1954'de restore edilip tıp müzesi olarak açılmıştır. Müzede XIX. yüzyıla ait tıbbi ekipmanlar ve birçok günlük ev eşyası sergilenmektedir.[19]

National Museum of Civil War Medicine[20]

National Museum of Civil War Medicine Müzesi özel bir koleksiyoncu olan Dr. Gordon E. Damman'ın iç savaş dönemi tıp eşyalarından bulduklarını Maryland'de halka açık bir müze haline getirmesiyle kurulmuştur (1996). Bu müzede iç savaş dönemine ait tıbbi uygulamalarla ilgili sergiler yer almaktadır.

Ayrıca müzede 20 yıldan uzun süredir her yıl sivil savaş dönemi tıbbı hakkında milli konferanslar düzenlenmektedir.[21]

Tıp öğrencileri ve profesörler kadavrayı disseke ederken fotoğrafları

17 https://www.sharlot.org/fort-whipple-museum/

18 1824 State Road 33,Portage,Wisconsin

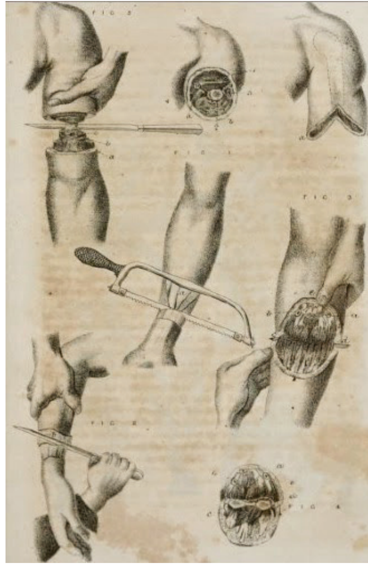
19 https://www.fortwinnebagosurgeonsquarters.org

20 48 East Patrick Street Frederick, Maryland

21 http://www.civilwarmed.org

Bacak amputasyonu sahnesi

Amputasyon şemasını gösteren çizimler

Pry House Field Hospital Museum[22]

Maryland'de yer alan Antietam savaş alanı 1890 yılında millî savaş alanı ilan edildi ve 1966'da millî park haline dönüştürüldü. Bu park alanının içinde iç savaşta yaralara uygulanan tıbbi bakımla ilgili sergiler bulunmaktadır. Ayrıca müze National Museum of Civil War Medicine Müzesi'nin sponsorluğundadır. [23'24]

22 Washington County, Maryland
23 http://www.antietam.com
24 http://www.civilwarmed.org

Bir Sivil Savaş dönemi doktorunun savaş meydanında kullandığı tıbbi müdahale kiti

United States Army Medical Department Museum[25]

1989'da Texas eyaletinde kurulan United States Army Medical Department Museum 1775 yılından günümüze tıbbi bakım, tıbbi ekipmanların gelişimi, hasta taşınması, savaş alanında tıbbi bakım, orduda çalışan tıp çalışanlarına verilen madalyalar ve eskiden hastane vagonu olarak kullanılan restore edilmiş bir tren vagonu gibi sergileri içermektedir. [26]

Hastane tren vagonu

The National Museum of Health and Medicine[27]

Müze Amerikalı Ordu Cerrahı General William A. Hammond tarafından Askeri Tıp Müzesi (Army Medical Museum) adıyla yaralanan ve vücuttan

25 Fort Sam Houston, San Antonio, Texas
26 http://ameddmuseum.amedd.army.mil/about.html
27 2500 Linden Lane, Silver Spring, Maryland

kopan anatomik parçaların toplanıp incelenmesi amacıyla Maryland'de kurulmuştur (1862). XIX. yüzyılın sonlarına doğru müzede yapılan araştırmalar sarı hummanın etkenin bulunması gibi birçok başarıya imza atmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde patoloji parçaları toplanmaya başlanmış ve ordunun patoloji enstitüsünün bir bölümü haline gelmiştir. 1989 yılında The National Museum of Health and Medicine ismini alan müze yeni yerine taşınmıştır. Müze kataloğunda 25 milyonun üzerinde parça bulunmaktadır.

Müzede başlıca 5 ana koleksiyon mevcuttur.

1. Tarihî koleksiyon: XIX. yüzyılın başlarından günümüze tıpta kullanılan ekipmanların gelişimi.
2. Anatomi koleksiyonu: Sağlam veya yaralanmış, hastalanmış organ parçaları.
3. Tarihî arşiv: Tıpla ilgili tarihî fotoğraflar, çizimler ve dokümanlar.
4. İnsan anatomisinin gelişimi merkezi: Amerika'nın en büyük embriyolojik materyal koleksiyonu.
5. Nöro-anatomi ve nöro-patoloji koleksiyonu.[28]

Müze binası

28 http://www.medicalmuseum.mil

Anensefal bebek ve yapışık ikiz bebekler

Merkezî sinir sistemini gösteren spesimen

Abraham Lincoln'ü öldüren kurşun

Psikiyatri Müzeleri

Cherry Hospital Museum[29]

Zihinsel hastaların tedavilerinin daha iyi olmasına destek olan ve hastane binalarını daha iyi bir hale getirten Vali R. Gregg Cherry'yi onurlandırmak amacıyla 1959 yılında Cherry Hospital ismini alan hastane 1880 yılında Afro-Amerikan zihinsel hastalar için "Asylum for Colored Insane" adı ile Kuzey Carolina'da açılmış ve ilk 85 yıl sadece Kuzey Carolina eyaletinin siyahi insanlarına hizmet vermiştir.

Müze hastane kampüsünde yer almakta ve müzede hastanenin çalıştığı dönemlere ait dokümanlar, fotoğraflar ve eşyalar bulunmaktadır.

2016 yılında yaşanan sel felaketi nedeniyle müze kapılarını 2017 yılının başında kapamış ve eşyalar depolanmıştır.[30]

Glore Psychiatric Museum[31]

Müze St. Joseph, Missouri Müze kompleksinin bir parçasıdır. Akıl hastanesinin 130 yıllık tarihini ve akıl hastalıkları tedavilerinin yıllar içerisindeki değişimini sergilemektedir. 1968 yılında George Glore adlı St. Joseph State Hospital'ın bir çalışanı zihinsel sağlığın farkındalığı haftasında XVI-XVIII. yüzyıllarda zihinsel hastalıkların tedavisinde kullanılan cihazların tam boyut replikalarını yapmış ve sergilemiştir. Hastane çalışanları bu sergiden çok etkilenmişler ve replikaları içeren Glore Psychiatric Museum adında bir müze açmaya karar vermişlerdir. Bugün dahi müzede bu replikalar durmaktadır. Müzede hem replikalar, medikal eşyalar, üniformalar, fotoğraflar hem de hastaların yazıları ve sanat eserleri sergilenmektedir.[32]

Soğuk tazyikli su sahnesi

29 Eski hastane kampüsü, 201 Stevens Mill Road, in Goldsboro, North Carolina (Kapalı)

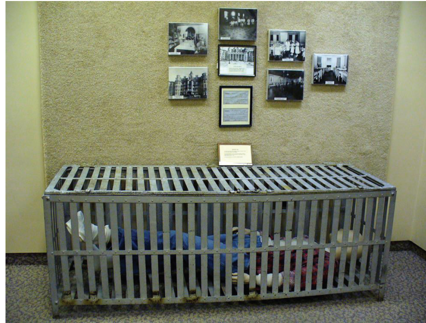
30 http://www.asylumprojects.org/index.php/Cherry_Hospital

31 3406 Frederick Ave., St. Joseph, Missouri

32 http://stjosephmuseum.org/museums/glore/

Hidroterapi sahnesi

Akıl hastalarının hasta kafeslerinde bekletilme sahnesi

Bir hastanın bağırsaklarından çıkarılan metal objelerden oluşan sergi

Independence State Hospital[33]

1873 yılında Iowa'da kurulan hastane pek çok defa isim değiştirmiştir. Hastanenin altında binaları birbirine bağlayan tüneller mevcuttur. Hastanenin eski dönemlerinden kalan mezarlık, hidroterapi küvetleri ve lobotomi ekipmanları hâlâ mevcuttur. Müze hastanenin içinde kurulmuştur ve eski dönemlere ait ekipmanları içermektedir. Hastane sadece izinle gezilebilmektedir.[34,35]

Hastane binası

Indiana Medical History Museum[36]

Indianapolis'te 1848'de zihinsel hastalıkları tedavi etmek için kurulan Central State Hospital'a 1896 yılında zihinsel hastalıkların fiziksel sebeplerini araştırmak ve tedavi etmek için bir patoloji binası eklenmiştir. Bu bina 1960 yılına kadar çalışmış ve 1969 yılında müze olması için bütün ekipmanları olduğu gibi bırakılarak koruma altına alınmıştır. Bugün bu bina günümüze kadar gelen en eski patoloji binasıdır.

Müzenin içerisinde amfi tiyatro, bakteriyoloji laboratuvarı, otopsi odası, klinik kimya laboratuvarı, histoloji laboratuvarı, kütüphane ve anatomi müzesi bulunmaktadır.[37]

---

33 2277 Iowa Ave, Independence, IA 50644

34 https://www.buchanancountyhistory.com/mhi.php

35 http://www.kirkbridebuildings.com/buildings/independence/

36 3045 West Vermont Street, Indianapolis, Ind. 46222

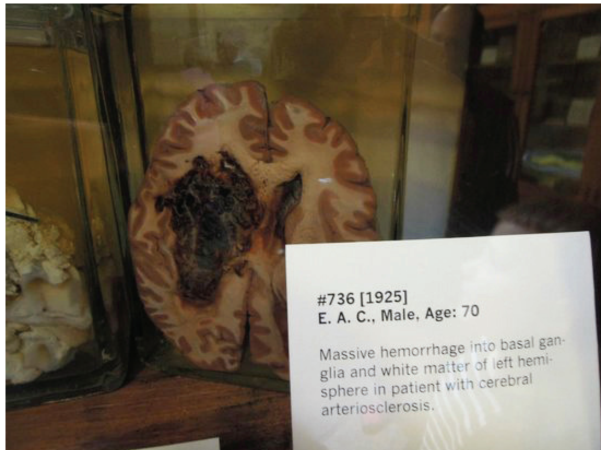
37 http://www.imhm.org

Müze binası

Histoloji laboratuvarı

Bazal gangliya bölgesinde hemorojiyi gösteren bir spesimen

Long Island Psychiatric Museum[38]

New York eyaleti zihinsel sağlık komisyonu üyesi Dr. Charles W. Pilgrim ismini onurlandırmak amacıyla 1931 yılında kendi kendine yetebilen, içinde enerji santrali, çiftliği, polisi ve itfaiyesi, postanesi, yemekhanesi gibi birçok yapıyı içeren bir hastane açılmasına karar verilmiştir. Bu hastane İkinci Dünya Savaşından sonra hasta sayısındaki artışa bağlı olarak o dönemin en büyük hastanesi haline gelmiştir. 1950'li yıllarda bu hastanede lobotomi ve EKT tedavileri yapılıyordu. Psikiyatrik hastalıklarda medikal tedavinin bulunuşuyla hastaneye ihtiyacın azalması sonucunda günümüzde hastane iyice küçülüp, geriye sadece Pilgrim Psychiatric Center binası kalmıştır.

Long Island Psychiatric Museum bu hastanenin eski dönemlerinden kalan fotoğraflarını, yazıları, yıkılan yapılardan getirilen eşyaları içermektedir.[39]

Oregon State Hospital Museum of Mental Health[40]

Oregon State Hospital binasının eskimesi üzerine 2012 yılında yenilenen hastane binasının bir bölümü, Museum of Mental Health olarak ayrılmıştır ve bu müzede hem günümüzde zihinsel rahatsızlıklar için uygulanmayan teknikler hem de gelişen yeni tedavi yöntemleriyle ilgili sergiler yer almaktadır.[41]

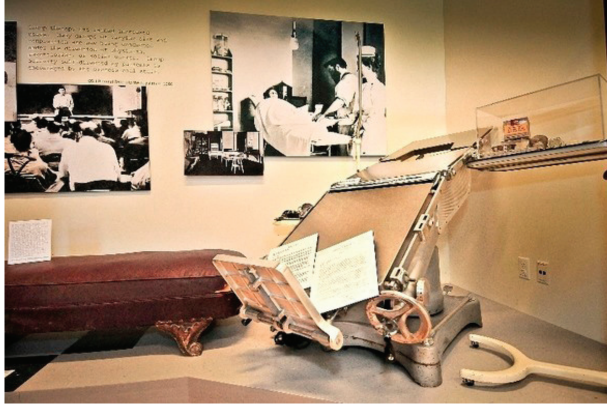
Hastane binası

38 Brentwood, New York

39 https://www.omh.ny.gov/omhweb/facilities/pgpc/#Museum

40 Salem, Oregon, United States

41 https://oshmuseum.org

Lobotomi masası

***Psychiatry: An Industry of Death*[42]**

Müze 2005 yılında Los Angeles'ta Citizens Commission on Human Rights (CCHR) adlı Scientology Kilisesi ile Psikiyatrist Thomas Szasz tarafından kurulmuştur. Müze tamamen kar amacı güden bir endüstriyi eleştiri amacıyla düzenlenmiştir. Sergilenen fiziksel psikiyatrik tedaviler içinde elektrokonvulziv terapi ve lobotomiyi de içeren psiko-cerrahi teknikleri ve psiko-aktif ilaçlar görülebilir. Müzenin 2005'teki açılışına birçok ünlü scientologist katılmıştır.[43]

Müze binası

42 6616 Sunset Boulevard, Los Angeles, California

43 http://www.cchr.org

Tedavinin nasıl yaratıcılığı öldürdüğüne dair sergi

Genel Tıp Müzeleri

Alabama Museum of Health Sciences[44]

Sağlık bilimi eğitiminin, araştırmalarının ve uygulamalarının Amerika'daki gelişimi üzerine 1975 yılında Alabama Üniversitesi'nin bünyesinde kurulan müze, özellikle Alabama eyaletinin tıp uygulamaları üzerine yaptığı katkıları sergilemektedir. Müze nadir ve değerli, tarihleri orta çağa kadar uzanan tıp kitaplarını ve yazmalarını içermektedir. Bunların dışında sağlık bilimiyle alakalı ekipmanlar, enstrümanlar ve objeler bulunmaktadır.[45]

The George Washington Carver Museum[46]

Alabama eyaletinde bulunan Tuskegee Üniversitesi'nin kampüsünde yer alan müze Dr. Carver'ın hayranı ve iş adamı olan Henry Ford'un destekleriyle 1941 yılında kurulmuştur.

Müzenin ana sergi bölümü ikiye ayrılmıştır. Dr. Carver'ın kariyerini sergileyen birinci bölümde Carver'ın atılmış ekipmanlardan oluşturduğu kendi laboratuvarı vardır. Ayrıca Dr. Carver'ın ziraata yapmış olduğu katkılar da müzede yer almaktadır. İkinci bölümde ise Tuskegee Enstitüsü'nün kuruluşu ve gelişimi ile ilgili bilgiler sergilenmektedir.[47]

---

44 University of Alabama at Birmingham, 1700 University Blvd, Birmingham, AL 35233

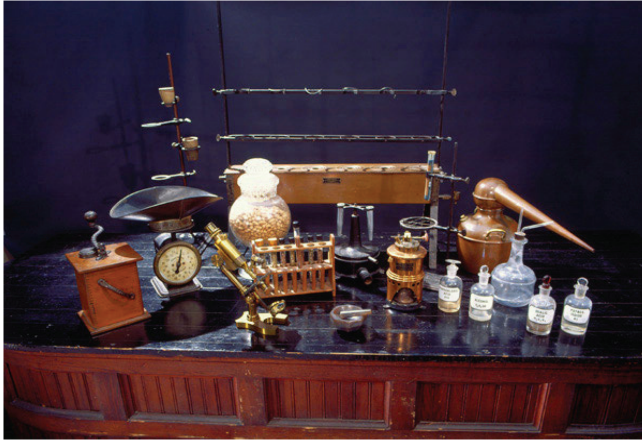
45 https://www.uab.edu/amhs/about

46 Tuskegee University, Campus Rd, Tuskegee, AL 36088

47 http://www.gwcmccaz.org

Müze binası

Dr. Carver'ın laboratuvar malzemeleri

Dittrick Museum of Medical History[48]

Ohio eyaletinde 1898 yılında Dr. Dudley Peter Allen liderliğinde Cleveland Medical Library Association tarafından kurulan müze 1920'de Case Western Reserve Üniversitesi Rektörünün teklifiyle üniversite kampüsüne alınmıştır.

Dr. Howard Dittrick müzenin küratörlüğünü yapmıştır ve müzeye birçok eser kazandırmıştır. Bu sebeple müzeye onun ismi verilmiştir. Müze

48 The Allen Memorial Medical Library on the campus of Case Western Reserve University in Cleveland, Ohio's University Circle

nadir kitaplar, tıbbi malzemeler, arşivler ve resimler üzerinden tıp tarihi çalışmalarına adanmış bir müzedir.[49]

Eski röntgen cihazı

Old DeLand Memorial Hospital[50]

Orijinal hastane 1920'de Florida eyaletinde kurulmuştur ve 1948 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Kapanan hastane 1993'te restore edilmiştir ve müze haline getirilmiştir.

Müze 1920'li yıllardan kalma ameliyathane, eczane ve bölgenin o dönemlerde uğraştığı buz ve elektrik işleriyle ilgili aletleri içermektedir.[51]

Ameliyathane sahnesi

49 http://artsci.case.edu/dittrick/

50 DeLand, Florida, United States, 240 North Stone Street.

51 http://www.waymarking.com/waymarks/WMBK94_Old_DeLand_Memorial_Hospital_Museum_DeLand_FL

The Health Museum[52]

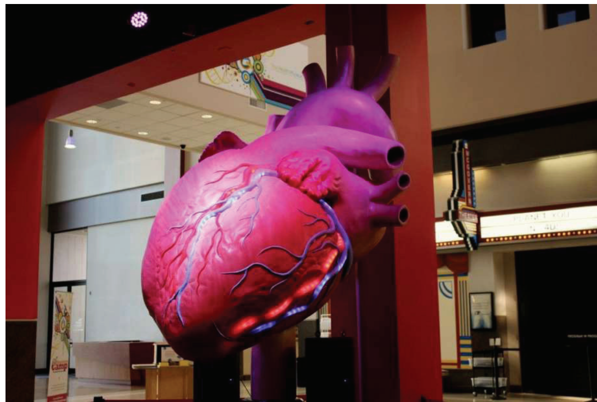
1969 yılında Houston, Texas'ta Museum of Natural Science'ın bir bölümü olarak Museum of Medical Science adıyla açılmıştır. Kendi müze binasına 1996'da The Museum of Health and Medical Science adıyla taşınmıştır. 2006 yılında ismini The Health Museum olarak değiştirmiş ve logosunu yenilemiştir. Müze birçok interaktif sergiyi içermektedir.

2012 yılından itibaren müzeyi yıllık 180.000 kişi ziyaret etmiştir.

2015 yılında ünlü Dr. Michael E. DeBakey anısına Debakey Cell Lab bölümü açılmıştır.[53]

Müze binası

Kalbin nasıl çalıştığını gösteren sergi

52 Museum District of Houston, Texas

53 http://www.thehealthmuseum.org

DeBakey hücre laboratuvarı

Mütter Müzesi[54]

Müze 1858 yılında Philadelphia'da Amerikalı Cerrah Dr. Thomas Dent Mütter'in tıp eğitimini geliştirme amacıyla The College of Physicians of Philadelphia'ya bir küratör, bina, yıllık dersler verilmesi ve koleksiyonunun korunup büyütülmesi karşılığında 1.700 obje ve 30.000 doların bağışlamasıyla kurulmuştur.

İlk Müze binası 1863 yılında kurulmuştur. Daha sonra 1909 yılında bugünkü binasına taşınmıştır. Mütter'in bağışlarından bu yana müze objelerinin sayısı 25.000'i aşmıştır. Bu objeler arasında en çok göze çarpanlardan biride Albert Einstein'ın beyin kesitleridir.

Müzede tıbbi gariplikler (anomaliler), anatomik ve patolojik parçaları, bal mumu modeller ve antik tıbbi ekipmanlar sergilenmektedir.[55]

Balmumundan boynuzlu kadın mankeni

54 19 S. 22nd Street, Philadelphia

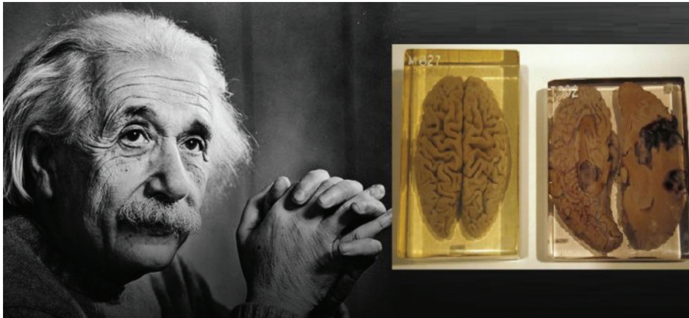
55 http://muttermuseum.org

Yapışık ikizler

Hidrosefali

Einstein'ın beyin kesitleri

Dev kolon

Warren Anatomical Museum[56]

Müze 1847 yılında Massachusetts eyaletinde Anatomist ve Cerrah John Collins Warren tarafından Harvard Tıp Fakültesi öğrencilerinin anatomi eğitimine katkı olması amacıyla kurulmuştur.

Müzenin 15.000 parçalık koleksiyonunun çekirdeğini Prof. Warren'ın koleksiyonu oluşturmaktadır. Müze, Harvard Medical School's Countway Library of Medicine'ın içerisindedir.

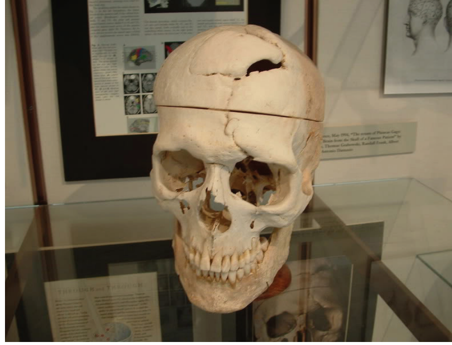
Müzenin değerli parçalarından bazıları ilk defa halka açık yapılan eter destekli cerrahide kullanılan inhalasyon cihazı ve Phineas Gage'in kafatasıdır.[57]

Müze binası

56 10 Shattuck St, Boston, MA 02115

57 https://www.countway.harvard.edu/chom/warren-anatomical-museum

Phineas Gage'in kafatası

Yapışık ikiz iskeleti

Trepanasyonlu kafatası

Hekim Muayenehaneleri

Ephraim McDowell House[58]

Dr. McDowell 1809 yılında 10 kg'lık bir yumurtalık tümörünü teşhis edip, anestezi ve antisepsi uygulamadan cerrahiyle evinde bu tümörü çıkarmıştır ve hastası komplikasyon olmadan iyileşmiştir. Bu dünyanın ilk başarılı yumurtalık tümörü cerrahisidir.

Ev, Kentucky eyaletinde 1790'lı yıllarda yapılmıştır. 1830 yılında McDowell'ın ölümüyle ev satılmıştır ve zamanla evin durumu kötüleşmiştir. 1939 yılında ev restore edilmiş ve eczanesi ile birlikte müze haline getirilmiştir.[59]

Dr. Ephraim McDowell portresi

Holmes Cottage[60]

Maine eyaletinde 1820 yılında yapılan bina Dr. Job Holmes'ın evidir ve 1988 yılında müze haline getirilmiştir. Müzede Dr. Holmes'un kullanmış olduğu tıbbi eşyaları ve muayenehanesi sergilenmektedir.[61]

Howe Waffle House and Carriage House[62]

1889 yılına ait bina California'nın ilk kadın hekimlerinden biri olan Willella Howe Waffle'ın evidir. 1979'da müze haline getirilen ev döneminin hekim muayenehanesini yansıtacak şekilde bırakılmıştır.[63]

58 125-127 S. 2nd St., Danville, Kentucky
59 http://www.mcdowellhouse.com
60 521 Main St., Calais, Maine
61 http://stcroixhistorical.com/?page_id=25
62 Sycamore and Civic Center Dr., Santa Ana, California
63 http://www.santaanahistory.com/dr_howe-waffle.html

Beall-Dawson House[64]

1815 yılında Maryland'de yapılmış olan ev dönemini yansıtacak şekilde 1973 yılında müze ev haline getirilmiştir ve ismini evi yaptıran kişiden almaktadır. Bu müze evin içerisinde zamanında Dr. Edward Elisha Stonestreet'in muayenehanesi olan bir alan bulunmaktadır ve bu alanın içinde XIX. yüzyıl tıbbıyla ilgili aletler, kitaplar ve eşyalar yer almaktadır.[65]

Muayenehane

Captain Enoch Remick House[66]

1808 yılında New Hampshire'da inşa edilen ve 1996'da müze haline getirilen Captain Enoch Remick House Tıp Müzesi, Remick Country Doctor Museum and Farm'ın bir bölümüdür ve 1790'lı yıllardan günümüze yapılan tıbbi uygulamaların sergilendiği bir müzedir. Çiftlik evinde bir taşra doktorunun ekipmanları ve çiftlikteki yaşamı sergilenmektedir. Orijinal muayenehane ve hasta odası evin ilk katındadır. [67]

64 103 W. Montgomery Ave., Rockville, Maryland

65 https://www.americanheritage.com/content/beall-dawson-historic-house-museum

66 4 Great Hill Rd., Tamworth, New Hampshire

67 http://www.remickmuseum.org/programs/enoch-remick-house

Müze ev

Özürlülüklerle İlgili Müzeler

Caswell Center Museum[68]

1914'te kurulan Caswell Developmental Center, adını eyaletin ilk yöneticisinden almıştır ve Kuzey Carolina'daki ilk zihinsel engelli merkezidir. Bu merkezin içinde yer alan Caswell Center Museum 1900'lü yıllardan bugüne bu enstitüyle ilgili tarihi belgeleri ve tarihî eşyaları sergilemektedir.[69]

The Museum of disABILITY History[70]

Müze 1998 yılında Dr. James M. Boles tarafından kurulmuştur ve yıllar içinde giderek büyümüştür. 2010'da son yerine taşınmıştır.

Müze engelli insanları kabul etme, anlama ve onların bağımsızlığı gibi konularda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Müzede bu farkındalığı oluşturmak için sergiler, koleksiyonlar, arşivler ve eğitim programları düzenlenmektedir.[71]

68 Kinston, North Carolina
69 https://www.ncdhhs.gov/divisions/dsohf/caswell-developmental-center
70 3826 Main Street in Buffalo, New York
71 http://museumofdisability.org

Engelli destekleri

Diş Hekimliği Müzeleri

Harris Dental Museum[72]

1815 yılında Ohio'da yaptırılan ev, diş hekimliğinde uzmanlaşan bir doktor olan John Harris'in eğitim verdiği yerdir. Birçok tıp eğitimcisinin aksine Harris genç doktorların eğitiminde diş hekimliğine özellikle büyük önem vermişti. Bu sebeple bu ev Amerika'nın ilk diş hekimliği okulu sayılmaktadır. Eğitim tarzı ve diş hekimliğine katkıları sebebiyle Harris Amerikan diş hekimliği eğitiminin kurucusu olarak tanınır. 1968 yılında restore edilen ev Dr. John Harris Dental Museum olarak açılmıştır.[73]

Müze binası

72 Main Street,Bainbridge, Ohio

73 http://www.ohiohistorycentral.org/w/John_Harris

The Harvard Dental Museum[74]

Müzenin kesin kuruluş zamanı bilinmemekle birlikte 1870'li yıllara dayandırılmaktadır. Diş hekimliği öğrencileri mezun olurken fakültedeki diğer öğrenciler için çalışma materyalleri bırakmak zorundaydılar. Müze koleksiyonu bu materyallerden oluşmaktadır. Dr. Arthur T. Cabot 1881'de müzeye hediye ettiği 175 parçayla müzenin kurucusu kabul edilmektedir.

Müze 1937 yılında Harvard Diş Hekimliği Fakültesi'ndeki eğitim şeklinin değişmesi sebebiyle kapatılmadan önce kafatasları, diş hekimliği ekipmanları, diş hekimliğinde kullanılan mineral ve metalleri içeren 14.000 parçalık bir koleksiyona sahipti. Müze kapatılınca parçaların bir kısmı depolandı, bir kısmı Warren Anatomical Museum'a gönderildi.[75]

Çeşitli diş dolgularını hazırlama şeması

The Sindecuse Museum Of Dentistry[76]

Müze 1921'de, Michigan Üniversitesi Diş Hekimliği Okulu'ndan mezun olan Dr. Gordon H. Sindecuse tarafından Michigan'da 1991 yılında kurulmuştur ve müzenin küratörlüğünü de kendisi yapmıştır. Müzenin bünyesinde diş hekimliği tarihi ve gelişimi ile ilgili 15.000'den fazla parça bulunmaktadır.[77]

74 Boston, Massachusetts (Kapalı)

75 https://collections.countway.harvard.edu/onview/exhibits/show/lost-museum/foundation-and-development

76 Sindecuse Museum of Dentistry University of Michigan School of Dentistry Ann Arbor, Michigan

77 http://dent.umich.edu

Müze binası

National Museum of Dentistry[78]

1996'da Baltimore'da açılan müze Maryland Üniversitesi'nin kampüsündedir. Müzede çağlar boyu diş hekimliğinde kullanılan birçok ekipmanın yanı sıra ağız-diş sağlığı ve diş hekimliği mesleği hakkında da sergiler yapılmaktadır. Müze koleksiyonun ilginç parçaları arasında George Washington'ın takma dişleri, Kraliçe Victoria'nım diş enstrümanları ve dünyanın tek diş müzik kutusu yer almaktadır.[79]

Diş maketleri

78 Baltimore, Maryland

79 http://www.dental.umaryland.edu/museum/

Diş fırçalarından yapılan diş maketi

George Washington'ın fildişinden takma dişleri

Eczaneler

***Shelburne Museum General Store and Apothecary Shop*[80]**

1952 yılında kurulan Shelburne Müzesi'nde XIX. yüzyıl replikası bir eczane bulunmaktadır. Bu bölümde, hap yapma makinası, eski dönemlere ait bitkisel ilaçlar, ilaç hazırlama odası ve farklı eczacılık aletleri bulunmaktadır.

Müzenin üst katında erken XX. yüzyıla ait tıbbi ekipmanlar, diş hekimliği muayenehanesi mevcuttur.[81]

80 6000 Shelburne Road Shelburne, Vermont

81 https://shelburnemuseum.org/collection/general-store-apothecary-shop/

Hugh Mercer Apothecary[82]

18.yy'da İskoç bir hekim olan Hugh Mercer'ın Virginia'daki eczanesi restore edilerek müzeye çevirilmiştir. Müzede 18.yy tedavi yöntemleri ve ilaçları sergilenmektedir.[83]

Müze binası

İlaç kapları

82 1020 Caroline Street, Fredericksburg, Virginia

83 https://preservationvirginia.org/visit/historic-properties/hugh-mercer-apothecary-shop

Kentucky Renaissance Pharmacy Museum[84]

Kentucky ilaçlarının eski tarihine adanmış Lexington History Center'ın içinde yer alan müze 2012 yılında asbestos tehlikesi sebebiyle kapatılmıştır.

Müzenin açık olduğu dönemde XIX. ve XX. yüzyıllarda Kentucky'de ilaç yapımında kullanılan aletler ve bu aletlerle yapılan ilaçlar sergilenmekteydi.[85]

McGill Historical Drug Store Museum[86]

1915-1979 seneleri arasında Nevada eyaletinde faaliyet gösteren eczane yakınındaki bakır madeninin faaliyetinden durdurmasıyla kapanmak zorunda kalmıştır, fakat eczane müzeye çevrilmiştir. İçerisinde reçeteli ilaçların da dahil olduğu 30.000'den fazla objeyi barındıran bir müzedir.[87]

Eczanede satılan ilaçlar ve çeşitli ürünler

Lloyd Library and Museum[88]

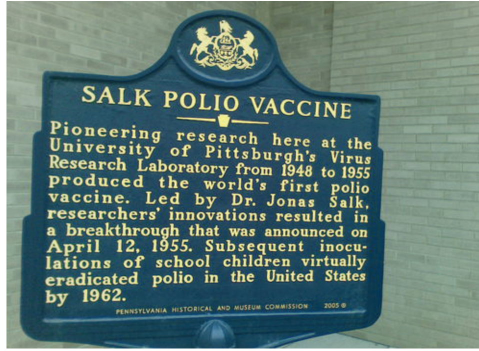
Müze Ohio eyaletinde 1864 yılında Farmakolog John Uri Lloyd'un kişisel ecza koleksiyonu olarak başlamıştır. 1919'da John Uri Lloyd ve iki kardeşi kütüphaneyi ve müzeyi kurmuşlardır. Müze ve kütüphanede bitkisel tedavi, doğal ürünler, eczacılığın gelişimi ve alternatif terapiler üzerine 200.000'den fazla eser bulunmaktadır.[89]

84 215 West Main Street Lexington, Kentucky (Kapalı)
85 http://pharmacymuseumky.org
86 11 4th St. McGill, Nevada
87 http://www.greatbasinheritage.org/mcgill-drug-store-museum-nevada
88 917 Plum St, Cincinnati, OH 45202
89 https://lloydlibrary.org

Bir Dala Has Müzeler

Salk Hall[90]

Poliyo aşısını ilk bulanlardan biri olan Dr. Jonas Salk adıyla anılan binanın içinde ilk katta diş hekimliğiyle ilgili ekipmanların yer aldığı Diş Hekimliği Müzesi bulunmakta, dördüncü katta ise 1996'da kurulan Eczacılık Müzesi'nde ilaç ürünleri ve ekipmanları sergilenmektedir.[91]

Salk Poliyo aşı tabelası

Jonas Salk Poliyo aşısı kültürlerini tutarken gösteren fotoğraflar

90 Oakland neighborhood, Pittsburgh, Pennsylvania

91 http://himetop.wikidot.com/salk-hall

The Bakken[92]

1928'de ev olarak yapılan bina 1976 yılında müzeye çevrilmiştir. Müze bilim adamı Earl Bakken tarafından kurulmuştur.

Earl Bakken gençliğinde izlediği *Frankenstein* filminden çok etkilenmiştir ve bu sebeple ilk taşınabilir ve takılabilir kalp pilini icat etmiştir. 1949 yılında Medtronic adında tıp teknolojileri şirketini kurmuştur ve Medtronic bugün birçok elektronik tıp aleti üretmektedir.

1969 yılından itibaren Bakken tıpla ilgili kitapları ve araçları toplamaya başlamıştır ve 1976'da topladığı eşyaları müzeye taşımıştır. The Bakken dünyanın tek tıbbi elektrik üzerine kurulmuş kütüphane ve müzedir.[93]

Müze binası

Statik elektrik jeneratörü

92 Shores of Lake Calhoun in Minneapolis, Minnesota in U.S.A.

93 https://thebakken.org

International Museum of Surgical Science[94]

Müze Dr. Max Thorak tarafından 1954'de kurulmuştur. Uluslararası Cerrahlar Koleji tarafından yönetilen müze Kuzey Amerika'nın cerrahiye adanmış tek müzesidir. Müzenin sergileri temaya ve cerrahi disipline göre düzenlenmiştir. Sergiler fotoğraflar, resimler ve çizimler, kabartmalar, tıbbi ekipmanlar, iskeletler, tıbbi spesimenleri içermektedir. Müzenin kütüphanesinde 5000 den fazla nadir tıp yazması bulunmaktadır.[95]

Vücudun horizontal kesitlerinin maketleri

Böbrek ve safra taşları sergisi

94 1524 N. Lake Shore Dr. Chicago, Illinois

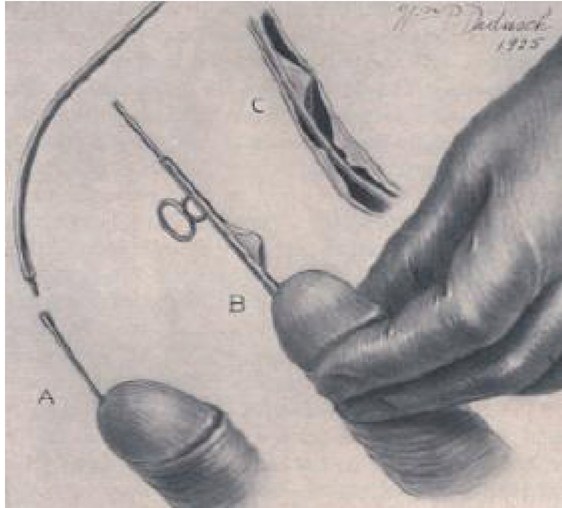
95 https://imss.org

Ölümsüzlerin holü

William P. Didusch Center for Urologic History[96]

1971 yılında tıbbi illüstratör William P. Didusch'un Amerikan Üroloji Derneği'ne yaptığı üroloji çizimlerini hediye etmesiyle müzenin kurulmasına karar verilmiştir. Bu bina günümüzde hem bir müze hem de Amerikan Üroloji Derneği'nin merkezi olarak kullanılmaktadır. Müzede ürolojinin 300 senelik tarihini gösteren çizimler, enstrümanlar ve fotoğraflar mevcuttur.[97]

Didusch'un çizimlerinden biri

96 Linthicum, Maryland

97 http://www.urologichistory.museum

Museum of Nursing History[98]

Müze 2013'te yılında La Salle Üniversitesi Philadelphia'da açılmıştır ve üniversite bünyesinde bir müzedir. Amerika'dan ve dünyanın dört bir yerinden gelen hemşirelerin bağışladığı kitaplar, üniformalar ve daha birçok tarihî eşya bu müzede sergilenmektedir.[99]

National Hansen's Disease Museum[100]

Bina, 1894'te cüzzamlılar evi olarak yaptırıldı. Cüzzamlılara yaptığı yardımlar ve cüzzam tedavisine katkıları ile bilinen Amerikan Kongresi üyesi olan Gillis W. Long'un ismi 1986 yılında bu binaya verilerek adı Gillis W. Long Hansen's Disease Center olmuştur. 1996 yılında bina müzeye dönüştürülmüştür.

Müze içerisinde 1940'ların hasta odaları, hasta hikayeleri, hastaların yaşadıkları problemler, Hansen hastalığı konusunda bilgiler ve tedavideki ilerlemeler ile ilgili sergiler vardır.[101]

Müze binası

98 Philadelphia, Pennsylvania

99 http://www.nursinghistory.org

100 5445 Point Clair Rd Carville, Louisiana 70721

101 https://www.hrsa.gov/hansens-disease/museum/index.html

Hasta eşyaları

Palmer Museum of Chiropractic History[102]

Müze 1897 yılında Daniel David Palmer tarafından kurulan Palmer, College of Chiropractic'in kampüsünün içinde bulunmaktadır.

Müzede 6.000'den fazla envantere kayıtlı eşya bulunmaktadır. Chiropractic parçaları, iskelet örnekleri, 100'den fazla tabla ve Spears Chiropractic Hospital hakkında bilgiler müzede yer almaktadır.[103]

Müze binası

102 Davenport, IA, San Jose, CA, Port Orange, FL

103 http://www.palmer.edu/about-us/history/palmer-family-chiropractic-museum/

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sağlık ve tıp tarihi müzeleri çoğunlukla XIX. ve XX. yüzyıllarda kurulmuştur. Bu müzeler genellikle tarihî bir yapının, örneğin eski bir hastanenin, eczanenin veya muayenehanenin içinde bulunmaktadır.

Müzelerin çoğu belirli kurumların desteği ve ilgisi sayesinde kurulmuştur. Bu kurumların en önemlileri ordu, üniversiteler ve hastanelerdir. Fakat bunların yanı sıra belli grupların kurduğu ve desteklediği müzeler de mevcuttur.

Müzelerin bir çoğu ünlü bir hekim, eczacı veya diş hekiminin öncülüğünde ve çalıştığı yerde bulunan ve kullanımdan kalkan tıbbi araç gereçlerin ve malzemenin muhafaza edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Böylece koleksiyonlar daha çok mevcudun korunması ve teşhiri şeklinde başlamış ve daha sonra giderek geliştirilmiştir.

Alanına büyük katkı yapan meşhur sağlıkçıların anılmasına ve katkılarının genç nesillere aktarılmasına aracı olan bu müzeler ABD'nin şahsi teşebbüse vermiş olduğu önemin de bir yansımasıdır. Bu sebeple müze isimlerinin şahıs ya da kurum adları ile anıldığını görmekteyiz, hatta bazılarının isimlerinden tıp tarihî müzesi olduğunu anlamak bile güçtür. Müze adlarında şahıs ya da kurum adları öne çıkarılmıştır.

Bu çalışmada tüm bilgilerin internet aracılığıyla web sayfalarından elde edilmiş olması ve artan internet kullanımıyla birlikte müzelerin bir çoğunun kataloglarının en azından bir kısmını internete aktarmış olması, müzelerdeki eserler hakkında daha iyi bilgi edinebilme ve bu müzelere daha rahat ilgi çekebilme olanağı sağlamıştır. Ayrıca müzelerin bir kısmı, interaktif sergilerle ve teknoloji yardımıyla yapılmış dikkat çekici gösterilerle daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Bu durum teknolojinin müzelerin tanıtılması ve çekiciliğinin arttırılmasındaki önemini göstermektedir. Teknolojinin yanı sıra müzeler ziyaretçi çekebilmek ve mevcut koleksiyona ilgi uyandırabilmek amacıyla özellikle dikkat çekici objelerle ve ünlü kişilere ait anı malzemeleriyle tanıtımlarını yapmaktadır.

35.000'den fazla müzesi olduğu ileri sürülen ABD'nin, bu çalışmada ulaşılabildiği kadarıyla 50 sağlık müzesinin olduğu bulunmuştur. Bunlardan 5 tanesi bugün kapalı olsa da en azından bu müzelerdeki koleksiyonlardan bir kısmının daha büyük sağlık müzelerine aktarılması eserlerin sergilenmesine verilen önemi göstermektedir. 35.000 müze arasından sadece 50 tanesinin sağlık müzesi olmasının sebepleri sorgulanmalı ve tartışılmalıdır.